

„Budapesti egyveleg“, avagy illúziók a demokráciáról

A „Debreczen“ február 17-i számában „Budapesti egyveleg“ címen hosszú listát közöltek azokról a személyekről, akik Budapesten átvesszelték a nyilas terror és az ostrom idejét. Igen sok valóban értékes, demokratikus gondolkodású, sőt a demokráciáért kiállni és harcolni is hajlandó személy van ezek között, de nem hallgathatjuk el, hogy számosan vannak olyanok is, akiknek múltbeli magatartása a népi érdekeket súlyosan sértette. Ezek megkerülése fölött csak annyiban tudunk örülni hogy a népbíróság előtt számonkérhetjük tőlük bűneiket.

A Budapesten levő debreceniek közül csendes örömmel emlegeti a „Debreczen“ Hankiss János, Milleker Rezső és Rugonfalvi Kiss István megkerülését. R. Kiss István és Milleker Rezső aktív tasiszták voltak, Hankiss János sem állott messze tőlük. De ezek csak a nagy nevek a debreceniek közül, ugyanezt az állítást hozhatnók föl a „Debreczen“ben felsorolt többi Pesten levő orvosokkal és kereskedőkkel szemben is.

Nagyobbat is ugrik azonban a „Debreczen“, amikor Kodolányi Jánost Veress Péterrel és Zilahy Lajossal emlegeti együtt. Mindenki jól emlékszik Kodolányi szerkesztésében megjelent „Nemzetlőr“ című lap faji ideológiájára, izzó antiszemitizmusára németbarát hangjára. Kérdezzük: hol lehetett a „Nemzetlőr“ben felfedezni a demokráciát, amit a „Debreczen“ emleget? Annál súlyosabb Kodolányi bűne, mert a huszas években — mindenki jól emlékszik rá — valóban demokratikus népi író volt, de ezt az álláspontját a harmincas évek fasiszta konjunktúrájában elárulta.

Nem tudjuk, mi iratta ezt a cikket és milyen szándék jelentette meg. A legjobb szándék esetén is annyit meg kell állapítanunk, hogy aki Kodolányit demokratának, R. Kiss Istvánt, Milleker Rezsőt és társait az újjáépítésben szükséges elemeknek minősíti — nem tudja, mi a demokrácia. Ha így fognók föl a demokráciát, akkor mihamar a bethleni konszolidáció napjaiban ébrednénk fel a demokrácia helyett.

Néplap (Debreczen)
1945. febr. 18.

Szabó Lőrinc

Sok humanista megdöbben azon a híren, hogy Szabó Lőrincet, az ismert kitűnő költőt internálták. Szabó Lőrinc valóban nagy tehetségű költő, de ez egyáltalán nem menti őt és végzetes gyilkos politikai nézeteit. Éppen ellenkezőleg: a költői tehetség kötelez. És Szabó Lőrinc arra használta fel képességeit, hogy országvesztő, fasiszta, militarista propaganda szolgálatába állítsa. Szabó Lőrinc tudatos és okos ember volt. És ő tudatosan, területesen, egész befolyását latkvetve, segített az ország katasztrófális háborúba sodródásában.

Szabó Lőrinc egyike volt azoknak az íróknak, akik 1934-ben megalkották a Gömbös-féle „Új Szellemi Front”-ot, amelybe egy sereg becsületesen gondolkodó írókat vitt be. A becsületesek hamarosan észrevették, hogy ez a gömbösi újrólpolitika a fasiszták posványába kergetti az országot. Természetesen otthagyták az új szellemi frontot, de Szabó Lőrinc és fasiszta társai következetesen továbbvitték ezt a politikai irányt.

1935-ben Szabó Lőrinc már nyíltan hitleristának vallotta

magát. Mit sem változtat ezen a tényen az a körülmény, hogy az évek folyamán a kultúra komoly értékeit fordította magyar nyelvre. Sőt ezzel még csak elködösítette a határvonalakat. Sok becsületes magyar embernek hosszú ideig az volt a véleménye, hogy ime, fasiszta módon is lehet kultúrát teremteni. Mert Szabó Lőrinc emellett vad, nyilas propaganda verseket és nyilas cikkeket írt. Nem kívánjuk boncolgatni a kérdést, hogy Szabó Lőrinc hitt-e mindabban, amit csinált? Ez ránk nézve közömbös. Munkásságának objektív tartalma nagymértékben hozzájárult országunk szerencsétlen pusztulásához.

Egyszer és mindenkorra véget kell vetnünk annak az álhumanizmusnak, mely azt tanítja, hogy annak hőneit meg lehet hocsátani, aki azt képzeli, hogy helyes úton jár. Teljesen közömbös, hogy Szabó Lőrinc jóhiszemű volt-e, vagy sem — életpályája azt bizonyítja, hogy ő rosszhiszemű volt —, mert ilyen nagy kulturális embernek át kellett volna tekinteni a fasiszták katasztrófa-politikájára.

VILÁG MIKLÓS.

Néplap (Héber) 1945. ápr. 20., 4.

Akik az írókat némaságra ítélik

Nyilvános tárgyaláson védekezhetnek a fasiszta rezsimet szolgáló irodalmárok

Sokan, nagyon sokan kompromittálták magukat a magyar írók, színpadi szerzők és költők közül az elmúlt esztendőben. Hódoltak a fasiszta és náci szellemű eszméknek, megmérgezték a közvéleményt és megrészegedtek egy-egy német, vagy olasz kiüntelésből, egy-egy berlini kiadó cégtől és a konjunktúrától. Egészen természetes, hogy ma ezeknek az íróknak számat kell adniok cselekedeteikről, cikkeiket, verseiket és színdarabjaikat a fejükre olvassák. Ezért alakult meg többek között a Magyar Írók és Művészek Szabad Szervezetének Irodalmi Csoportja, amely most igazolóbizottságot küldött ki az írók megvizsgálására.

A büntetés

Akit bűnösnek találnak, azt hat hónaptól kezdve tíz esztendőig, sőt örökre is eltilthatják a nyilvánosságtól. A büntető szankciók között a következő pontok szerepelnek: a) színpadon nem játszhatják a műveiket, b) matinékon nem léphet fel és nem szavalhatják a verseit, c) szépirodalmi lapokban nem jelenhetnek meg írásai, d) nem írhat újságba, e) nem jelenhet meg könyve. A Művészek Szabad Szervezete megkereste az illetékes szerveket, úgy az Újságíró Szövetséget, mint a színiigazgatókat, a könyvkiadókat éppen úgy, mint a lapkiadókat is, a pártokat és a hangversenyrendező vállalatokat, hogy a megbüntetett író ellen hozott szankciókat tegyék magukévá. A színiigazgatók már el is fogadták.

Az eljárás

Elsőször azt tervezték, hogy tényleg nélkül az íróknak az igazolóbizottság előtt való megjelenésére döntenek róla, hogy tagja lehet-e a Szabad Szervezet irodalmi Csoportjának, vagy sem és arról is döntenek — bűnösség esetében — hogy meddig tiltják el a nyilvánosság elől. Ezt a tervet nem valósították meg, s most úgy

határozzák, hogy azokat az írókat és költőket, akikről nyilvánvaló, hogy kapcsolatuk volt a fasiszta rezsimmel és akik a magyarság érdekei ellen írtak, az igazolóbizottság elé idézik és csak akkor ítélik meg róla, ha jelentkeznek. A színpadi íróknál, akár jelentkeznek az illető, akár nem, minden tagról, meg nem jelenés esetén is, határoznak. Mi történik azzal, aki nem jelenik meg az igazolóbizottság előtt? Erre a kérdésre még nincs válasz. Akik erősen kompromittálták magukat a nyilas és fasiszta uralom idején, azok amúgy is Népbíróság elé kerülnek. Mindenesetre megidézés nélkül ítélni nem lehet.

Kik a bírák?

Az irodalompartizán közönség bizonyosan kíváncsi arra, hogy kik azok, akik ítéleteket mondanak az írói tőről, kik azok, akiknek módjában áll megvonnai a szót bizonyos kompromittált írókól hosszabb vagy rövidebb időre, hívják az írók Nyíró Józsefnek, Németh Lászlónak, Hankiss Jánosnak vagy akár Kodolányi Jánosnak és Szabó Lőrincnek. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a védekezés a nyilvánosság előtt történik. Az irodalmi csoport Nagyatádi Szabó u ca 18 szám alatti helyiségében a legnagyobb nyilvánosság előtt tárgyalják majd azokról az írókról, az ügyét, akiket bizonyos dolgokkal vádolnak. Tudomásunk szerint a pártkiküldöttek között egyetlen országosan nagynevű író sincs.

Az írók részéről az igazolóbizottság tagjai: Fodor József és Boros Elemér.

Az igazolóbizottság tagjai bizonyára kitűnő emberek. De egy kissé iónakul hat az, hogy az előtt ne Magyarország (mindenesetűre nem irodalom) és kompromittált, legkiválóbb írásművészek jelennek pártot.

Aki bűnös, afelett ítélik meg a Népbíróság, az író pedig még akkor is ír, ha a pártjának ír. Miért hiába tiltanak el valakit hat hónapig a nyilvánosság elől, az alatt megírja a színdarabját, vagy a regényét, de ha hat hónapig megkötöztetik vele azt a fizikai munkát, amelyre talán éppen ő küldte el egy két esztendővel ezelőtt író kollegáit, akkor, egy kicsit megismeri az élet másik oldalát is.

Kristóf Károly

Kis Újság 1945.
ápr. 28. 24. 2. 3.

Örökre eltiltott a nyilvánosságtól tíz író a Magyar Igazoló Bizottsága

A Magyar Művészek Szabadszerve-
zetének írói igazolócsoportja közzé-
tette azoknak a névsorát, akiket az
eddiggi igazolások során az írástól,
illetve a nyilvánosságtól mindörökre
eltiltott. Eddig az írói igazolóbizott-
ság a Magyar Színpadi Szerzők tag-
névsorát vizsgálta felül tekintet nél-
kül arra, hogy az illetők jelentkez-
tek-e igazolásra vagy nem. A szin-
padi szerzők névsorán túl ezenkívül
az igazolóbizottság ugyancsak el fogja
bírálni az önként jelentkezetteket, va-
lamint azokat, akiket hivatalból ter-
jesztenek be hozzá írói szervezetek
vagy más testületek.

A színpadi szerzők közül mind-
örökre eltiltotta a nyilvánosságtól az
igazolóbizottság *Eszterhás Istvánt*, a
regény- és darabíró, *dr. József Fe-
renc* főherceget, *Kovács Aladárt*, a
színdarab-író, a Nemzeti Színház
volt igazgatóját, *Bubik Arpádot*, *Fe-*

ddk Sárít, aki írói babérokra is pá-
lyázott, *Nyíró Józsefet*, *Ságoti Józse-*
fet, *Vaszary Jánost*, aki darabjaival
úgyis különösen izlésrontó volt, *Vér-*
tes Lajost, a színész drámaíró, *Vitéz*
Tibort, a kolozsvári Nemzeti Színház
operai főrendezőjét, aki szintén szin-
darabot is írt.

Ezenkívül több íróra kisebb-
nagyobb szileríciomot szabott, így
például *Tóth Lászlót*, a „Nemzeti
Újság” volt főszerkesztőjét, egyévi
hüllgatásra ítélte. Több mint száz
színpadi szerzőt pedig, akiknek sze-
mélyes meghallgatása szükségesnek
mutatkozott, a bizottság maga elé
idézett. Néhány érdekesebb név a
beidézetek közül: *Babay József*,
Hegeács Tibor, *Asztalos Miklós*, *Ko-*
dolányi János, *Németh László*, *Orbók*
Attila, *Jamási Aron* és *Vojnovich*
Géza. Őrölk személyes meghallga-
tásuk után fog dönten a bizottság.

Kis Újság 1945. máj. 5.
28. 7. 4.

A múltat végkép eltörölni...

Irtá: KODOLÁNYI JÁNOS

Az ősz letépte a leveleket, a meztelen fák mögül ismét előbukkanak a romok. Napról napra kísértetiesebben emlékeztet a világ az ostrom heteire. Ha valahol ajtó csapódik, ha teherautó motorja dübörög a ház előtt, összeressenünk, bár tudjuk, hogy az ágyúk hazamentek már az enneljajtkba s a tankok is pihenőre tértek véres munkájuk után. De a lombtalan fák, a reménytelen köd, az ajtócsapódás és a motordübürgés hangja még óvról óvra fölriasztja bennünk az elmúlt tél időkbe szívódott, vérbe-húsba ágyazott emlékeit, az iszonyt, a réteget, a tehetetlen szánalmat és reménytelenséget.

Ablakom előtt a piros fejjákon hervadt kozorúk zörögnek a szélben. A temetőre emlékezzetek, őt orosz katona temetőre, másk itt háltak meg a hában, a németek kitérésének ószakáján. Őt, messziről jött katonát, nyugatszák itt látkba, tekudkba fektetve a máty voremba ásva, őt messziről jött főgen katonát, akiket heteken át lőtünk, kservertünk a hában. Északra dorekán egy, a ház elé vaxott német kézigranát ölte meg az egyiket, a szemközti ablakból kilőtt német golyók a többit, amikor megkezdődött az utolsó halálmáns Buda remiál között. Két nap múlva elcsendesedett minden. Az őt halott katonát itt temelték el a kertben, az ablakunk alatt. Vörös lepellel borított holttestük körül magillekődött bajtársak álltak feszesen. Haláluk értelméről és céljáról szép szavakkal szólt a palkovnyik, a kapitány, végül egy közkatona. Majd, amikor behantolták őket, mindenki kilátte gépizisztolya valamennyi golyóját. Még az arasznyi kis ruarin tolmácsfiú is ott foszított a sorban s lőtt.

Amint ott álltam az ablakban s néztem a végizisztóséget, évezredek képek támadtak bennem életre. Őseinket láttam, amint kilörik összes nyilait az ég felé, amint körüllovagolják a sirt, hogy az eltávozott hős lelke vissza ne térjen fölébe, ne kísértse, ne zavarja az élők világát. Mi változott azóta? Gépkeket tervezettünk, a racionalizmus magisájával uralmunk alá hajtoltunk olyan természeti erőket, amelyekről éppúgy nem tudunk semmit, mint őseink. Ilyen meg olyan filozófiát építettünk, fölesküdünk a materializmusra s kineveltük az ősök lélektől szellemét. De a sír mellett a hőszűrtató bajtársak kilövik golyóikat, körüllovagolják a sirt, mintha tízezer, száz-ezer év s vele együtt a nemzetlékek sora el sem tűnt volna a semmiben. Ury temetőnk ma is, a gépizisztolya fák, a repülőgép korában, mint valaha, Belső-Axalában, az őshazában, mint István kagán idején...

Ez a kultúra, ez az ember. Filozófiák, társadalmi és politikai rendszerek jönnek és múlnak. A hadotlak élnek. Elnek, hogy legyen kultúra és legyen ember. »A múltat végkép eltörölni? Emlékezzetek a múlt tájra! A temetésekre. És töröljétek el a múltat!

Független Ifjúság

1945. nov. 17.

17. n. 1.

(A Független Központi
s Földmunkás s Polgár
Part ifjúsági hetilapja)

Lucifer lámpása

IRTA: KODOLÁNYI JÁNOS

A világ új fogalommal gazdagodott. Ezzel azonban nem lehet úgy eljárni, mint a divathajótt regiekkel, teszem azt az új Európával, az »életterrel«, vagy a »relativitással« annakidején. Ezt az új fogalmat valami félelmetes nimbusz eleve megóvjaa attól, hogy akár politikusok hordószónoklataiban, akár szalonhölgyek eszevitelében, akár a piacok és utcák nyelvén vulgárisá váljék. Mindenki érzi, hogy Churchill, Truman, Attlee vagy Busch professzor óvatosan megfogalmazott intelmei félelmes, mondhatnám luciferi felfedezésről szólnak, amivel osínján kell bánni. Mert az atómerő felszabadítása csakugyan az emberiség, talán az egész ciusztelni véges tere pusztulását jelentheti.

Az emberi ész eljutott ennek a véges térnek a határáig. Sikerült a határokat olyan messzire kitolni, ahol a tapasztalat csődöt mond, s az anyag már valóban nem egyéb, mint az erő ellenállási formája. S itt most meg kell állni. Mert, mint valaki szellemesen s találoán mondotta: »Sikerült birtokába jutnunk azoknak az erőknek, amelyek a csillagokat teremtik. Aki olvasta Eddington klasszikus értekezését a Nap szerkezetéről, tudja, hogy ez korántsem üres fecsegés. Új tájaira lépünk az emberi civilizációnak, csak óvatosan, nagy ónuralommal szabad egy-egy lépést tennünk.

Júppellen Hjúsgy

1945. nov. 23.

Az n. A.

Az atómfelszabadításban nem az atómbomba a fontos. Hanem az, hogy ezen az új területen a látható világ eddig megszokott logikája semmivé válik. Sugarak zongóvilága, az a bizonyos »szférák zenéje«, a szó szoros értelmében valóban zene, ha volna fül e kozmikus ritmusok felfogására. Itt megdől a materializmus, csak a dialektika uralkodik. Megdől az anyag és erő kölcsönösének elve is, mert matematikailag anyagi részecskékről van ugyan szó, valóságosan azonban sugárzásokról. Lucifer fölemeli lámpását s megmutatja a világegyetem mélységét. Ember, most már elpusztíthatod ezt a végtelenséget, ha akarsz, vagy ha nem vigyázol...

Ezzel véget ér a materializmus korszaka. Véget ér az osztályharcok kora is. Világagytröszt fogja majd ellenőrizni és irányítani az új energia felhasználását s ezzel átlépünk a ma még »moderneke« tartott, valójában pedig szánalmas ócskasággá változott nyersanyaggazdálkodás korából az atómenergiával való gazdálkodás korába. Elvben a sötét, nyirkos bányák, a sivár petróleumtelepek, a ziháló olajos gézgépek, az idegremegtető robbanómotorok kora már a múlté. Azokkal a véres harcokkal együtt, amik ezt a kort jellemzik. Csak a tehetetlenség törvénye hajtja még elavult gépeinket. Csak ezek az elavult gépek tartják még vastörvényük rabságában az emberek millióit. Holnapi? Holnapután? Vagy semmivé válnak egész világunkkal együtt, vagy belépünk a homo sapiens sohasem sejtett

átomvilágába. Mai világunk dialektikus ellentétébe. Ebben a világban benne lesz a szocializmus is.

Milyen nyomorúságos teknősbéka ehhez képest a társadalom átalakulás »forradalma! A múlt század rozsdás sínein baktat, míg az emberi lélek már egy új világban repül. Lelkes »forradalmáraink« vaskala-

pos vénék. Vén gyermekek, ócska szerszámokkal játszódnak. S mint a gyermekek: makacsok. Figyelmeztessük őket, hogy ne csak cselekedjenek a dialektika nevében, hanem gondolkodzanak is! Hiába tennők. Lohogó elfogultsággal építenek egy muzeumot, melyről azt hiszik: lakóház.

Szellemi bénaság

IRTA: KODOLANYI JÁNOS

Mostanában megint leszegetik, hogy miért hallgatnak az írók. Miért ült meg bennünket szellemi bénaság. Hiszen itt a szabadság, itt a demokrácia, az írók mégis hallgatnak. Mert valljuk meg: csakugyan hallgatnak.

Nem először tapasztalunk efféle jelenséget a harmincas évek végének s a negyvenesek elejének példátlan szellemi forrongása után. Néhány könyvnapon a kiadók szinte ontották az értékes műveket. Most pedig alig esurran-cseppen egy-két könyv, azok is többnyire régiek új kiadásai. Holott akik joggal panaszkodhattak, hogy nem szólhatnak meg, most ugyancsak szólhatnak meg. Előtűk a pálya, szabad a futás — és még ők sem futnak. Csak a panasz volt hangos, a mű annál szótlanabb? Mások, akik életművük dandárját vetették ki a súlyos évek szorongatásai alatt, szinte nyomtalanul eltűntek. Egyikről halljuk, hogy vidéken tanárkodik, másiktól, hogy könyvtárba bújt egy alföldi kisvárosban, harmadiktól, hogy hideg budapesti otthonában meghúzódva egy középkori szerzetes aszkétizmussal ír — magának, negyediktől, hogy kivándorolt Bukarestbe, mert nem bírta tovább az éhezést s így tovább. A napilapok mintha tökéletesen elfelejtették volna, hogy ebben az országban írók is élnek, a képeslapok vért izzadnak, hogy »békebeli« érdekeségeket találjanak — írók nélkül, a színházak félig-meddig haldokolva rebegik el rég le-

tűnt idők avatag műsorát, Nemzeti Színházunk úgyszólván pártszínház lett, hogy igazgatói irodájában írók sűrűnének, terveket ontanának, senkisémet hallja. Egy-két folyóiratunk óvatosan pedzeget kulturális kérdéseket, de hogy műveket bocsánata szárnyra, arról szó sincs.

Mi ennek az oka?

Kétségtelen, hogy az író mindig akkor hallgat, amikor nem írhatja meg az igazat. Hogy miért nem írhatja meg? Talán jobb ezt is meg nem írni. De hadd említsek fel egy kis beszélgetést, amely egyik »demokratikus« napilapunk szerkesztőségében zajlott le. A felelős szerkesztő így fakadt ki, összefoglalva az irodalomról s rólunk, írókról megérlelt és gyakorolt véleményét: »Minden író darabokra kellene vágni s kiszórni a szemétre! Nincs rá szükség!« Amennyire elmentésben áll ez a vélemény akár magának Leninnek — Gorkij nagy barátjának, Tolsztoj tisztelőjének — akár Sztálinnak az 1931-es nemzetközi írókongresszuson kifejtett nézetével, annyira jellemző korunk némi itteni hőseinek gondolkodására. Annál kirívóbb e gondolkodás furcsasága, ha melléállítom példának okáért, hogy a néhai Írók Gazdasági Egyesületének minden író tagja volt, akár belépett, akár nem, mindenkinek járt anyagi, jogi, stb. támogatás, ha rászorult, tagdíját pedig nem kellett fizetnie senkinek. Ez volt a mi »reakciós« felfogásunk az írói szabadságról.

Hány tagja van az Írók Szövetségének?

Úgy hallom négyszázhusz. Tamási, Illyés, Veres Péter benne vannak, de feléje sem szagolnak. Hogy ki a négyszáz, vagy még több? Isfen tudja. Hogy mit írnak, látom. Hogy szervezkednek, hallom. Ehhez bizonyára értenek.

Plakátokkal nem lehet szellemi életet teremteni, fenntartani. S ahol egy-egy könyvet azért nem mer bírálni a kritikus, mert fél az író

pártjától, hol rosszindulatú viccelésekben légbőlkapott hazugságokkal vernek agyon írókat, hallgassanak az értelmiség tiszteletéről. Ahol németellenes színművet, mint fasiszta művet tiltanak be s a betiltásnak nincs gazdája, fecsegéssé válik a kultúra emlegetése.

Várjunk még, híveim, a magyarsághoz, a korhoz s az írókhoz méltó művek megszületésére!

Jüppellen Ifjúság 1945. dec. 1. sz. n. 1.

OH, MÉRT ILY KÉSŐN!

— sőhajtunk fel boldogult Kiss Józseffel egyetemben Márai Sándor 1943—44-es vaskos Naplójának olvasása közben. Egy percig sem kételkedtünk abban, hogy Márai Sándor, a művelt világpolgár és a jó magyar író (a „jó” jelzőt egyként értve magyarságára és iróságára) csak ellene lehet a náciizmus örületének. De éppen azért, mert hittük és tudtuk ezt, szerettük és elvártuk volna, hogy humanista felfogását intranzigens, határozott formában kifejezésre is juttassa. Ha 1944-ben már nem is, de 43-ban még megvolt ennek a lehetősége. A népszerű, sőt divatos, sőt értékeit — hozzátehetjük, joggal értékelhetetlen kiállása hatalmas erkölcsi erőtartalékot jelentett volna sínylődő szellemi ellenállási mozgalmunk számára. Pedig erre nem egyszer alkalma is nyílt volna, hiszen a zöld maszlag bódultjai, akik magyára küldtek volna minden vezér énekest, egy-kétszer öbelés is be'ekdőttek. De Márai nem követte a derék „Kassai polgárok”-at, visszahúzódott a harctól a „erkölcsi undorodását csak lítkos naplójegyzetekbe fojtotta. Nem tagadjuk, most élvezettel olvassuk ezeket az írásokat, de ugyanakkor egy-egy frappáns jegyzetnél el is szomorodunk arra gondolván, milyen nagy-szerű, ragyogó Márai-cikk lehetett volna belőlük. Így azonban helyrehozhatatlanul elvetéldtek. Nem íródtak meg akkor, amikor meg kellett volna írni őket, ma pedig már a megírásuk időszerűtlen és így felesleges lenne.

*

Ha Márai Naplójáról szóló kis glosszánk mottóján azt választottuk, hogy „oh, mért oly későn!”, — akkor az alábbiakban szóváteendő kis észleletünk élre ennek épp az ellenkezőjét írhatnók:

„Oh, mért ily korán!”

— Arról van szó ugyanis, hogy a minap már nyomtatásban találkoztunk Kodolányi János és Szabó Lőrinc nevével. Kodolányi egy ifjúsági hetilapban vezércikkkel, Szabó Lőrinc egy vidéki havi szemlében — jóval szerényebben — versfordításokat publikál. Tehetséges írónak tartjuk mindkettőt és így vesztesége lenne irodalmunknak, ha eltévelyedésük miatt netán örök hallgatásra

kényszerülnének. Hiszen eltévelyedésük (aminthogy tehetségük sem) nincsen arányban Knut Hamsunéval, és így túlzás lenne kívánni elhalgaltatásukat. Tizenkilenc után „rózsaszínűeknek” nevezték azokat, akiknek valami kevés közük is volt a forradalmakhoz. Nos, mi még „halványzöld”-séggel sem vádoljuk Kodolányit és Szabót, ám kétségtelen, hogy nevékhöz bizonyos jobboldali képzetek tapadtak. S így mindenesetre időmoss lenne részükről, ha egy darabig még önkéntes hallgatásba merülnének, termékenyítő és elmélyítő magánosságba vonulnának. Legalább is addig, míg el tűnnek azon irányzat pusztításainak nyomai, amely irányzat oldalával szemben ők annakidején elfelejtettek kellő ellenállást tanultani.

+

Buffon híres mondása, hogy

„a stílus az ember”,

manapság nem alkalmazható teljes érvényességgel. Mert az író-ember jellemén kívül bizonyos külső jelenségek is jelentősen befolyásolják az írásmű stílusát. Tegnap még a legvalóságosabb realistának, leggyersőbb naturalistának is allegóriákba, szimbolizmusokba kellett burkolódnia, ha megmondani — illetőleg sejtetni — akarta az igazságot. A cenzúra miatt. Ma ilyen veszély nem fenyeget ugyan, de a stílus sajnos még most sem követheti az egyszerűséget, mert most meg egy másik külső nehézséggel kell megküzdenie: a papírhány miatt előállott helyszűkével. Ma csak távirat-stílusban írhatunk, hiába virró egyéni hajlandóságunk a kölcsöyes és cőtvsős mélylélegzetű körmondatos stílus felé. Ha a cenzúra elhomályosította, a jelenlegi papírhány összezsugorítja stílusunkat, szárnyát szígi a patétikus szárnyalásnak, megtorpasszja az anekdotázó epikus hém-pölygést, kárjelhetetlenül, ridegen: idmörít. Attól félünk, hogy mire ettől a nyülgősi megszabadulnánk, már teljesen el is felejtünk a saját szájurk izo ezerint írni, stílusunk nem egyéniségünk tükrökepe lesz, hanem a kor homorulatáiban és domborulatáiban meglőrt torzított képmása. És a stílus már csak oly értelemben lesz „ember”, mint amennyire p'édául még egyáltalán láb a kínai nők elnyomorított alsó végtagja.

(K.)

Haladás 1945. dec. 1. sz. n. 2.

Kodolányi és a „pártszínház“

Major Tamás, a Nemzeti Színház igazgatója
a következő levelet küldte szerkesztőségünkbe:

Sértődőthangú cikkben panaszkolja Kodolányi János, hogy nincs szabadság és hogy a magyar szellemi élet béna, nem akar megindulni és nem is indulhat meg. De azért egész „szabadon“ kijelenti, hogy a Nemzeti Színház pártszínház. Csak úgy egy oda-velet mellékmondatban. Kijelentését nem indokolja, nem is bizonyítja — hiszen ezt nem is lehet. Felelőtlen és rosszindulatú a fajelméletes Kodolányi János. Megjegyzésével valószínűleg arra céloz, hogy a Nemzeti Színház igazgatója kommunista. Ha ez a mellékmondat erre vonatkozott, szívesen megmagyarázom neki, hogy a Nemzeti Színház jelenlegi igazgatója azért lett kommunista, mert úgy találta, hogy a Kommunista Párt volt az, amelyik a magyarság és a magyar nép érdekében harcolt, ezért választotta az elmúlt években a Kommunista Pártot és nem a Kodolányi-féle fajelméletet. Ha pedig továbbra is a magyarsággal akarja

szembállítani a Kommunista Pártot, akkor megállapítjuk, hogy Major Tamás, semmi sem tanult, de mindent elfelejtett. Mi azt tartjuk jó hazafinak, aki ma őszintén és minden erőfeszítésével dolgozik a magyar demokráciáért. Alapos lelkiismeretvizsgálatot tart, megvizsgálja múltját, levonja levedésének konzekvenciáját, hogy tisztán lássa a valóságot és hogy Petőfi és Ady hívével dolgozzon a magyar kultúráért. Nem kérdezzük meg tőle, milyen pártot tartozik és tartsa karokkal várunk a Nemzeti Színházba mindenkit, aki így akar dolgozni. De fajelmélet ne legyen a munkájában! Tehát a Nemzeti Színházat pártszínháznak minősíteni azért, mert az igazgatója kommunista, ugyanolyan rosszindulatú beállítás, mintha mi a Független Ifjúságot fajvédő lapnak minősítettünk csak azért, mert Kodolányi is benne vezércikket.

Major Tamás.

szabad Nép 1945. dec. 5.

208. m. 4.

Némi erkölcsöt!

IRTA: KODOLÁNYI JÁNOS

Nézzünk meg futólag néhány megbízható számadatot. S ha e számokat megnéztük, gondolkozzunk valamelyest.

A munka produktivitása e pillanatban a következő: a textiliparé körülbelül 30 százalék, az építőiparé 15—20 százalék, a bányászaté 30 százalék, a nehéziparé pedig 40 százalék. Ez nem annyit jelent, hogy a békeszínvonalnak ennyi és ennyi százaléka, hanem, hogy a termelés mai lehetőségeit figyelembevéve, az eredmény azoknak csak a jelzett töredéke.

Csak néhány, a nemzet létérdekét szolgáló ipar adatait jeleztük itt. Mert ruházkodni, építeni, szent termelni és gépeket rendbehozni ma csakugyan inkább kell, mint bármikor. A szó szoros értelmében romhalmaz az ország, a nép rongyokban jár, romok közt lakik s ipartelepeink túlnyomó része megújításra vár. Hiszen mezőgazdaságunk is béna gépi erő híján.

Mi lehet az oka ennek a katasztrófális munkahanyatlásnak? A súly életszínvonal, a kellő táplálék hiánya? A rossz vagy helytelen munkabér-politika? Avagy talán valami érthető, de eddig kellő figyelemre nem méltatott lelki megroppanás okozná a termelés ijeszítő hanyatlását? Ebben is van valami. Mert ahogy bizonyos tápanyagok híján rohamosan csökken a termékenység, ugyanúgy csökken lelki okokból is, hát még akkor a munkakégy, a munka üteme és eredménye. A háború végsőkig feszített lelkiállapota s az ország összeomlása után, most be kellett állania a (örvényyszerű visszahatásnak: az apátiának, a fáradtságnak, a letargiának, a lazaságnak is. És ezen mitsem segítenek a hangos jelszavak, a mesterségesen szított látszatlekedés hangoskodásai, a vádak és fenyegetőzések, vagy a hízlegés.

Az is kétségtelen, hogy a dilettantizmus rovására többet kell írunk, mint amennyi egyes pártoknak, felelős férfiaknak jólesnék. A munka-erő-gazdálkodásban éppúgy dühöng a dilettantizmus, a demagóg párt-politika, mint a munkabér-rendszerben s az anyaggazdálkodásban. Ezen nincs mit szépíteni. A szakemberek, pártkülönbség nélkül, igazat adnak ebben.

De mármost, ha elismerjük is az ellátás hiányait, a bérrendszer hibáit, a lelki megroppanás tényezőit, a dilettantizmus és a demagógia károságát, sürgősen gondolkoznunk kell rajta, (ha már a nyáron nem értünk rá gondolkozni), hogy leg-alább a meglévő anyagok, a rendelkezésre álló munkáskezek és a felhasználható javak okos megszervezésével a lehetőség határáig fokozzuk a munka eredményességét. Ennek azonban elengedhetetlen feltétele a munka erkölcsének helyreállítása is. Nem gondolunk tolsztoji vagy öskéresztvéni puritánizmusra. Nem kívánjuk, hogy természethangya módjára mindenki szakadjon meg a közért, Nem kívánjuk azt sem, hogy templomi vagy vörös zászlók nyomán vonuljanak a dolgozók munkahelyükre s egyházi énekek vagy indulók zengése

közben inuk rogytaig verjék a vasat, hordják a téglát, vájják a földgyomrát, intézzék a hivatali teendőket. De annyi felelősséget mindenki érezzen magában, amennyi a közönség fennmaradására, működésére, továbbfejlesztésére okvetlenül szükséges. Bizonyos határig érvényesül-

nie kell az adott szó, az aláírt szerződés, a fölvetett munkabér, a beosztott idő szentségének, ha nem akarjuk, hogy a pártokba terelt akberek, mint egyének, tökéletesen elveszítsék emberi hitelüket. Még így is sokáig tart majd, amíg test és lélek visszanyeri természetes ru-

ganyosságát, az életöszön ismét kivívja a napfényen s e komor idők felhőin áttör az életöröm fék égboltozata. De addig is: némi hitelt a szónak, a munkának, a jelen sürgető parancsolatának. Némi erkölcsi átélést a jelennek — a jövőért.

Jüppellen Ifjúság

1945. Dec. 8.

St. n. 1.

Ha nagyon pontosan és lelkiismeretesen vizsgáljuk a magyar szellemi élet mai állapotát, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az utóbbi hónapok fejlődése egyenes vonalban visz a szellemi ellenforradalom felé. 1919-ben Szegeden Horthy és Gömbös k. u. k. szemléletéből, s Bethlen elszánt feudalizmusából indult ki az ellenforradalom, amely csak jóval később, hónapok, sőt évek múltán kapta meg a szellemi élet segítségét. Az akkori magyar szellemi elit csak nehezen és vonakodva állt be a sorba, s igen hosszú időbe telt, amíg megszerkesztette az ellenforradalom ideológiáját. Tagadhatatlan, hogy az akkori magyar szellemi élet elsővonalbeli harcosai jóformán mind szembeszálltak a szegedi gondolattal. A tudomány s az irodalom legjobbjai vagy teljes visszavonultságban, sőt üldözötten, vagy emigrációban élték át az első időket.

Es a kép ma teljesen megváltozott. A magyar szellemi élet, sajnos — ezt nyíltan meg kell mondani — sokkal mélyebben kötötte le magát a mult fasiszta és félfasiszta rendszere mellett, semhogy egykönnyen szabadulni tudna tőle. Nehezen szabadul, mert a fertőzés igen mély és nehezen szabadul azért is, mert ez az elszakadás bizonyos heroizmust, kíméletlen önkritikát és a műtétrel járó fájdalmak viselését is megkövetelné. A magyar szellemi életben pedig ennek a heroizmusnak — bátran mondhatjuk: kötelező heroizmusnak — hosszú esztendőök óta csak alig-alig látjuk nyomát. Valjuk meg őszintén, hogy mindössze két olyan nagy művésznünk volt, aki töretlenül, habozás és tétovázás nélkül állt ki a maga nyíltan ellenséges magatartásával: József Attila és Bartók Béla.

A magyar kultúra megújulásának, s a magyar demokráciának mérhetetlen súlyos vesztesége, szinte tragikuma, hogy ketőjük közül egy sincs már életben. Mert rajtuk kívül a magyar szellem világában csak kétféle magatartás volt. A nyílt elszegődés a rendszerhez, sőt bátran mondhatjuk, hogy a mindenkori kormányokhoz — vagy a visszavonulás, tartózkodás. Az utóbbiak nagyrészt abból a szellemi iskolából kerültek ki, amelynek vezére Babits Mihály, s védőbástyája a Baumgarten-alapítvány köre volt.

Nem lehet célunk itt Babits méltatásába bocsátkozni, de annyit meg kell állapítanunk, hogy ilyen válságos korban versérkedni egy nemzedék felett, ilyen szuggesztíven nagy kultúrával, ilyen lebilincselő tehetséggel csak akkor szabad, ha a vezér

Népr. 1945.

dec. 8. 193. n. 1-2.

Irtta: Horváth Zoltán

TISZTA VIZET A POHÁRBA!

maga nem csupán a nemzedéknek, hanem magának a szellemnek is irányító vezére. Babits a kultúrának leghívőbb, legemelkedettebb és legfelkészültebb szolgálója volt — de nem vezére, nem irányítója. Szolgált a szellemet, s ebbe a szolgálatba bevonta a maga köré gyűjtött s tehetségben nála rendszerint jelentéktlenebb tanítványait is. *Elefántcsonttoronyba* vonult, s onnan tartotta oktató előadásait a világ eseményeiről, mintha sem ő, sem környezete nem e világból valók lettek volna. Babits szuggesziója alatt egy egész nemzedék *télenül szemlélte* a nemzet lelkének megfertőzését sekélyes, alantas, talmi kultúrával, mert méltóságán és szellemi színvonalán alulállónak tekintette, hogy ilyesmivel akár csak harci formában is szembe kerüljön.

Ma ebből az elefántcsonttoronyból lassanként kikényszerül mindenki, s a való életben vizsgálják, hogy mit hozott magával. *Márai Sándor* vizsgázott most megjelent „Napló”-jával — s vizsgálja egyben, úgy érzem, *veseklés* is sok minden elmulasztottért, sőt sok minden elkövetett hibáért is. Pedig *Márai* még volt legalább olyan aktív, hogy a legválságosabb napon oly hangosan csapta

be maga mögött az ajtót, mikor visszavonult a maga elszigeteltségébe, hogy ez már-már bátorságzámba ment. De állapítsuk meg — s itt kezdődik az aggasztó veszedelem: *Márai* kívül eddig egyetlen író, egyetlen művész sem jelentkezett ilyen leszámolás és nyílt színvallás formájában. *Márai* világszemlélete merőben idegen tőlünk, s tudjuk, hogy sohasem lesz a szocializmus harcosa. De ebben a szellemi sivárságban már ezt az önmagára vállalt veszőfutást, az elefántcsonttorony belső életének a leplezését is tettnek vagyunk hajlandók elfogadni.

De hol maradnak a többiek? Adták-e valamivel jelét annak, hogy világosan látják passzivitásuk, visszavonultságuk bűneit? Egy nemzet nevelése volt hivatásuk, s ők a maguk belső kultúrájának ápolása közben túrték, hogy szemük láttára műveletlenségre, tudatlanságra, hazugságra tanítsák ennek az országnak népet. Elmulasztották kötelességüket — s most, amikor *élet-haldíharcot vív a demokrácia maroknyi harcos serege* ennek a lelkibetegségnek gyógyításáért, most is tétlenek maradnak? Most sem tudják magukban a bátorságnak azt a csekély mértékét életre kelteni, most sem tudnak az alázatnak

arra a gazdagító gesztusára fel-
nőni, hogy nyíltan leszámoljanak
multjukkal!

Fájdalommal kell megállapí-
tani, hogy *nem tudnak*, de inkább
az a gyanunk, hogy *nem is akar-*
nak. Azoktól, akiktől ezen a téren
a legtöbbet vártuk, éppen az ellen-
kezőt kapjuk. Azt kapjuk tőlük,
hogy lassanként visszacsempészik,
vagy igyekeznek visszacsempészni
a magyar szellemi életbe még
azokat a társaikat is, akiknek
lelkismeretét már nem csupán az
elefántcsonttorony tétlensége, ha-
nem az ellenforradalom tevékeny
kiszolgálása is terheli. Néhány
hétrel ezelőtt Szabó Lőrinc csú-
szott át az igazoláson, most Kodolányi és Sinka István jelenik
meg a nyilvánosság előtt, abban
a hiszemben, hogyha jók voltak
a múltban a „Nemzetőr“-nek, az
„Összetartás“-nak vagy akár az
„Egyedül Vagyunk“-nak, akkor
talán jók lesznek a magyar demo-
kráciának is. Azt is halljuk, hogy
Németh László „átmentése“ érde-
kében is akció folyik, hogy ismét
utat nyissanak a „mélymagyar“
és „hígmagyar“ fertőző és fertő-
zött eszmevilágának.

Tudjuk — de ezen már meg-
döbbenni sem érdemes —, hogy
Kodolányi Jánost szeméremérzete
attól sem tartja vissza, hogy bí-
rálni merje a demokráciát, amely-
nek egyik diadalmos elparentálója
volt. Mi viseljük és kériük a demo-
kraták bírálatát, de Kodolányi
kritikáját finnyás fintorral eldob-
juk magunktól.

Mi magunknak igényeljük a
jogot, hogy a demokrácia és a
demokratikus szellem nevében
ítélkezni merjünk. A mi hét és
félévtizedes multunk a demo-
kráciáért folytatott küzdelemben
makulátlan, s hozzátelhetjük, hogy
*aki itt a szellemi fronton eszalatt
a 75 év alatt harcolt a demokrá-
ciáért, az vagy a mi sorainkból
került ki, vagy útja hozzánk ve-
zetett.* A magyar szocialista mun-
kásság adta ennek a nemzetnek
József Attilát, s ehhez a mun-
kássághoz csatlakozott Ady
Endre! A mienk volt Szabó Er-
vin és Kunfi Zsigmond, hozzánk
vezetett Ágoston Péter, Rónai
Zoltán és Szende Pál útja. Mi
valóban tudjuk, hogy *milyen
szellem szolgálja a demokráciát.*

Ehnek a makulátlan multnak
alánján, felelősségünk teljes tuda-
tában kiáltunk *vétőt* mindazok
felé, akik magukat vagy társaikat
vissza akarják csempészni a
magyar közéletbe. Aki bűnbánat
s vétkeinek őszinte felismerése
nélkül térhetne ma vissza a szel-
lemi életbe, *az holnap itt már
puszta jelenlétével az ellenforra-
dalmat jelentené. Itt pedig nem
lesz mégegyszer ellenforradalom!*
Sem a politikában, sem a szel-
lemi életben! *Ezt vagyis tudomá-*

sul mindenké, aki itt ma a mi-
mikri szerepében igyekszik be-
furakodni a demokrácia arc-
vonalaiba.

Elvben szívesen fogadnánk Tildy
Zoltán miniszterelnök javaslatát
az írói bíráskodásról, de *alig hisz-*
*sük, hogy egy egész zsűrire való
olyan írói sikerül összehozni, aki
a tárgyilagosság szükséges mérté-
kével és a kívánatos makulátlan
multtal rendelkezik.*

Fájdalmas, ha ilyen szegény,
szellemi erőiben is szegény or-
szág néhány kitűnő tehetségtű író-
járól, művészeről vagy tudósáról
lemondani kényszerben. De sokkal
fájdalmasabb, ha megtartja az
írókat, de lemond önmaga erköl-
csi igényeiről és a rábizott tűz
védelméről. El fogjuk viselni a
vesztést és el fogja viselni az
egyetemes magyar kultúra is!
Majd a dolgozók milliói, akik a
városok, vasutak és hidak újjá-
építését önként vállalták, *kiterme-
lik a maguk soraiból azokat is,
akik a szellemi újjáépítés nagy,
nemzetmentő feladatát elvégzik.*
Talán nehezen fog menni, de
menni fog! Büszkéek leszünk a
szegénységünkre is, mert ez a sze-
génység tiszta lesz. A szennyes-
ből, a hazugságból pedig elégünk
volt és hirdetőiből, szolgálóiból sem
kérünk.

Ellenforradalom az irodalomban?

Írta: KOVÁCS IMRE

FAJDALMAS KÉRDÉS került felszínre a kormányprogram részletes vitájánál a parlamentben. A magyar írók kérdése. Kemény ítéletet mondott az egyik nemze gyűlési képviselő az írók magatartása fölött; azoknak az íróknak a botlásait emlegette, akik a mulban közel állottak hozzánk, akikkel együtt verekedtünk a nép jogaiért, szabadságáért. Ezért fájdalom számunkra a kérdés, mégis szólnunk kell róla a személyi érzések, a baráti emlékek félfüggesztésével, mert aki ma fontos kérdésekről nem mer nyilatkozni, hallgat, az a nép ellenségének, a demokrácia gyűlölnének egyre merészebb tábort szolgálja.

A Nemzeti Parasztpárt írók pártja is. A bölcsőjénél ott állottak a magyar irodalom legjobbjai és soráiban ma is ott harcolnak a legtehetségesebb magyar írók. Elsőbbségi jogunk van tehát véleményt nyilvánítani abban a kérdésben, amelyik ma már az egész közvéleményt foglalkoztatja.

Miről is van szó?

A magyar írók egyrésze eltévedett, politikailag nem jól gazdálkodott, a rábizott tántumokkal, a kétségtelenül vétkezett a nemzet nagy érdekei ellen.*

Másfél évtizeddel ezelőtt kezdődött az a nagyszerű szellemi szabadságharc, amelyik csatasorba állította a legjobb írókat a nép mellé. Akkor még a világnézetű arcvonalak nem rajzolódtak ki olyan élesen, hogy az állásfoglalás egyik, vagy másik oldal mellett kötelező lett volna. Az európai politikában megkezdődött ugyan az átrétegződés, a nagy erővonalak kialakulása, de még oly messze volt a válságos idő, hogy nyugodtan elhanyagolhatták a külpolitikai tényezőket azok az írók, akiknek nincs sok érzékük a politikához és teljes szívvel, lélekkel fordulhattak a nép felé, a nép problémái felé. Így adódott az a helyzet, hogy a magyar írók származásilag és érzésileg magyar írók, szakítottak a hagyományos irodalmi magatartással és nagy érdeklődéssel, szolgálattal és hittel vizsgálták a magyar nép, elsősorban a szegényparasztság helyzetét, sorsát, életét. Ujságok, folyóiratok, könyvek, ezer és ezer oldalán boncolják a témát és az irodalomban szokatlan határozottsággal követelik a földreformot,

a nyomorúság fölszámolását, a magyar nép életének emberi rendezését. Fölsikoltanak a dunántúli események miatt, kongatják a halálharangot, felhívják országvilág figyelmét a németiség terjeszkedésére és forradalmi programmal vállalnak sorsközösséget a magyar dolgozókkal.

Ebben a heroikus munkában egységes volt a népi írók tábor. Egységes volt abban is, hogy a polgárság írói gyalázták, gúnyolták, támadták őket, azok a széplelkek, akik írói méltóságukon alulinak tartották, hogy észrevegyék a nyomorúságot, a szenvedést, a német veszedelmet. Ezek az írók nem vállalnak sorsközösséget a magyar társadalom egyetlen rétegével sem, csak önmagukkal, elvonhatkozottat igényeikkel, egy egészen különleges irodalmi sznobsággal.

Amikor a háború szele érintette Magyarországot is, az írók számára elérkezett a világnézetű állásfoglalás ideje. Demokrácia vagy diktatúra, jobboldal vagy baloldal, a tengely vagy a szövetségesek. Mindegyik a népet akarta szolgálni, de a szellemi harc fegyverei elégtelennek bizonyultak az új helyzetben, arról kellett dönteni, *hogyan* és *kivel* akarja szolgálni a népet. És itt vált kétféle a nép írók tábor. Az egyik fele határozottan a demokráciát, a baloldalt, a szövetségeseket választotta, a demokrácia, a baloldal, a szövetségesek győzelmétől várta a magyar nép felszabadulását, a másik fele belezavaródott a „harmadik oldal” irreális fejtegetésébe, külön útra sodródott és eltévedt. Egvike voltam azoknak, akik a leghatározottabban hirdetem, hogy *nincs harmadik oldal*, nincs külön magyar út. 1942-ben vagy 1943-ban, mint ahogy nem volt külön finn út, román út, bulgár út, vagy lengyel út. Akkor abban a világpolitikai szituációban csak két megoldás volt: demokrácia vagy diktatúra, tengely vagy a szövetségesek mellé állni. Akik ma a Nemzeti Parasztpártban vagyunk, mint annak vezetői, harcos tagjai, ~~fenntartjuk a demokráciát, a szövetségeseket választottuk, harcoltunk a harmadik oldal, a magyar út ideológiája ellen.~~ Kíméletlenül szembehelyezkedtünk

* nemzet nagy érdekei ellen.

42

azokkal az írókkal, akikkel korábban még együtt verekedtünk, akiknek hűségükben a néphez egy pillanatig sem kételkedtünk, de akik politikailag nem tudták kiértékelni a helyzetet és sajnálatos módon nem mutakoztak teherbíróknak a nagy történelmi próbánál.

A FELSZABADULÁS OTACSEND VAN A magyar irodalomban. Alig jelentkezik egyik vagy másik író, a többi hallgat, ami nem meglepő, mert hiszen a magyar sors váltott lovakon lovagol, egyszer az irodalom, máskor a politika, azután a legmagasabbrendű művészi formák szabják meg, határozzák meg irányát, útját, viszik előbbre az időtlen időkbe. A mai kor tipikusan politikai kor, amikor az íróknak nem sok mondanivalója van és ha jó író, ezt tudja is és megvárja az időt, amikor megint szólni, miután már átszűrt magán mindent és a mondanivalója tisztán, emberen megfogalmazható. A hallgatás tehát nem bűn, hozzátartozik a mesterséghez és az eddigi tapasztalatok után még jobb is, ha hallgatnak, mert mondanivalóik furcsán hangzanak a demokráciában. Azok az írók, akik eltévedtek, akik nem jól tájékozódtak, rosszul tájékoztattak, nem szólhatnak bele a politikába, mert hiszen előbb le kell verekkelni bűneiket. Mi ezt is tanácsoltuk nekik: hallgassanak, verekkeljenek és majd alkalmas időben komoly, őszinte önbírálattal szólaljanak meg, jelentkezzenek, s emelt fővel állhatnak a társadalom, a nyilvánosság elé. A többség megfogadta tanácsunkat, visszavonult, hallgat, verekkel és várja az alkalmas időt. Akadtak azonban olyanok, akik nem bírták a szilenciumot, idő előtt megszólaltak és megszólalásukkal megbotránkoztattak minden

jóérzésű embert. Olyan hangon nyilatkoznak, írnak a demokráciáról, amelyiket a leghatározottabban vissza kell vésztetni. Aki ma a demokráciát támadja, az elvitatja a magyar néptől a földet, semmibe veszi azt a hallatlan heroizmust, amellyel ez a nép építi újjá az elpusztított országot, a reakciónak drukkol, valamilyen változásra spekulál, kimondom, az ilyen ember a nép, a magyar nép ellensége. A hűség a néphez nem azt jelenti, hogy önmagunk csalfa eszméjéhez vagyunk hűek, hanem azt jelenti, hogy a magyar nép politikai küzdelmeihez, nagy szabadságharcaihoz vagyunk hűek és ma a magyar nép a demokráciáért harcol, a demokráciát akarja, ha hűek akarunk maradni a néphez, akkor a demokráciához kell hűnek lennünk.

NEHÉZ VIVÓDÁS, sok-sok tusakodás számunkra ez a tépés. Fájlaljuk, hogy végleg el kell válnunk a megtévedtektől. Mi nem emlegetünk börtönt, vagy bitófát az írókai kapcsolatban, nekünk az a véleményünk, hogy a demokrácia legyen különb az elmut rendszerénél azzal is, hogy nem börtönnel, bunkóval harcol az írók, a szellemi emberei ellen, hanem szellemi fegyverekkel, a meggyőzés tiszta érveivel: nem kívánjuk az ismételt elbukott írók fejét, nem üvöltünk együtt azokkal,

akik másfél évtizede már kórusban zúgtak a népi írókra és ma sem azért üvöltenek, mert elvi vagy világnézeti állásfoglalás készíti őket erre, hanem tudat alatt még mindig a gyűlölet az irodalmi sznobizmus emlékei fűlik őket, tehát nem fogadhatók el bírónak. Mi azzal a férfiasággal és bátorsággal, ami ezekben az időkben szükséges, megmondjuk, hogy azokkal az írókkal szemben, akik a demokrácia ellen sorakoznak föl, akik hovatovább már ellenforradalmi tevékenységet fejtenek ki, nem ismerünk megbocsátást, nem tekintjük őket többé a magyar nép fiainak, íróinak. Árulók ők, megvetjük őket.

Szabad Író 1945.

dec. 12. 212. n. 1.

Kodolányi és Sinka

Kodolányi János és Sinka István a demokrácia kegyes elnézésének jóvoltából földet kaptak Törökbálinton.

Imrédy félhivatalos lapjának szerkesztője és a fasizmus Lehel-kürtje ezzel bejutottak azoknak a sorába, akik az Ellenállási Mozgalomban való részvételükért, vagy lelki beállítottságukért joggal tarthatnak igényt egy darabka földre, — azzal a nem megvetendő különbséggel, hogy míg amazok nem kaptak egy talpalatnyit sem, Kodolányi, a fasiszta irodalom Matolcsy Mátyása és Sinka István talán már telekkönyvileg is boldog tulajdonosai valamelyik volksbundista hazáruáló telkének.

Ha a munkateljesítményt vesszük az adományozás alapjának, úgy valóban mind a kettőt méltónak kell arra itélni.

Kodolányi, a Turul dominusza és Sinka István is igényükön túlmenő munkásságot fejtettek ki a világtörténelem leggyalázatosabb korszakának védelmében. E munkateljesítményük eredménye kézzelfogható és a romházak, az áldozatok százezreinek szörnyű számadataival könnyen felmérhető. De ezért a pokoli munkájukért miért kapnak honoráriumot a demokráciától? Ha jutalmat akarnak, forduljanak bizalommal egykori ideáljaikhoz, Imrédyhez, vagy Szálasihoz. Pontos címmel szívesen szolgálunk.

A nekik juttatott földet pedig sürgősen adják vissza, hogy az a demokrácia méltóbb harcosainak jusson.

Kossuth Népe

1945. dec. 15.

185 m. 3.

Ki mint vét, úgy arat

Kodolányi János és Sinka István, a két jeles jobboldali író földet és házat kapott Törökbálinton. A kultuszminiszter 125/00 sz. rendeletével megengedte, hogy a baloldali írók egy csoportja megtekintse Kodolányiék új házat

Ludas Matyi 1946. jan. 4.

A. n. 3.

A hivatalos út megkerülésével jutott földhöz Kodolányi

Illetékes nyilatkozat a Kossuth Népe cikkére

A Népgondozó hivataltól kaptuk az alábbi hivatalos levelet:

„A Kossuth Népe december 15-iki számában megjelent „Kodolányi és Sinka” című cikkre vonatkozóan az alábbiakban vagyok bátor reflektálni!

Sinka István és Kodolányi János földjuttatást kérték a hivatalom feladatkerületébe képező budapest-környéki és sváboktól elkobás alá kerülő ingatlanokon. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 5772/1945. II. O. az. alatti megbeszélésében

felhívta hivatalomat nevezettik juttatása érdekében.

A hivatal ennek megvalósítására csereingatlan juttatásra hozta javaslatba Sinka Istvánt, Szabó Pált és Kordás Ferencet. (A Népgondozó Hivatalhoz intézett megkeresés száma 4691/1945. III.). Sinka Ist-

ván és társai ügyében a juttatások formálisan való lefolytatása megtörtént, hivatalomnak ezzel kapcsolatban oszópán az a szerepe, hogy a juttatásnak

az Országos Földbirtokrendező Tanács részéről történt jóváhagyó megállapítása után az ingatlan rendelkezésre bocsátása.

Ennek ellenére

a hivatalos út megkerülésével,

tájékoztatásom nélkül, Iványi Jenő, a telepítési főosztály vezetője nemcsak nevezetteket, hanem további jókat is juttatásban részesített, többek között Kodolányi Jánost is.

Mint ahogy

erről tudomásom nem volt és a főosztályvezető megkerülé-

semmel járt el,

nevezettnek elimozdítása iránt javaslatot tettem a belügyminiszter úrhoz, aki ahhoz

hozzájárult.

Ezek után fennáll annak lehetősége, hogy Kodolányi János juttatására nézve az Országos Földbirtokrendező Tanácsnál panasz tétessék. Budapest, 1946 január 2. Tisztelettel Szepešy Géza miniszteri osztályfőnök, hivatalvezető.

SzyG/KZné.

*

Fenti nyilatkozatból kiderül tehát, hogy Kodolányi és társai a hivatalos út megkerülésével jutottak földhöz az általuk gyűlöletesen üldözött demokrácia jóvoltából. Most már követeljük a rejtélyes ügy erélyes és soronkívüli tisztázását.

Kossuth Népe 1946. jan. 5. 4. (200.) sz. 1.

SZILVESZTERI SZÁMVETÉS

Irta: KODOLANYI JÁNOS

I.

1945 Szilveszterén én is körültekintek, hogy számbavegyem, mit adott ez az esztendő s mit várhatok az újtól. Nem állt elő számbevetél ez, mint a *Sülyedő Világ* két köteté volt. Csak olyan futó pillantás, inkább azért, hogy lássam jelen helyzetemet a világban s tennivalóimat a jövőben.

Valóban, nehéz szatírárt nem írni. Mert míg az ostrom alatt szilárd hittől hittem, hogy amiért a magyarság legjobbjával együtt küzdöttem, valóra válik, az elmúlt ágyúk árnyékából villogó tekintetek, rágalmak, habzó gyűlölködés és fenekelés kiáltásai forradtak. Nem vártam, hogy megkoszorúzza emeljenek vállra, engem, aki a német hódítás legrégibb s legvakmerőbb ellenfele, a radikális földreform követelői, a szocializmus eredményeinek megvalósítói közé tartoztam s aki ama március 19-e óta előbb a Gestapo, majd október 15-e után a Számonkérő Szék fogdomegjeiől büjkáltam. O, nem. De annyi jog engem is megilletne ebben a hazában, hogy mint magyar ember és író békén hajthassam álomra a fejemet, nyugodtan egyem kukoricakenyereimet s szentöl-szemből szót váltassak azokkal, akik hivelmi vagy akik nem értenek velem egyet.

Mi minden voltam én már 1939 óta? Elborolni is sok. Valóban, a rágalmazásnak is megvan a maga pokoli dialektikája. Ady Endre óta nem forgatták még meg a mérgezett szavak mindenfajta hálóját magyar író körül, úgy, mint énkörülöttem. Mert lássuk csak voltam plagizátor. Voltam németellenes, akinek darabja, a *Földindulás*, több könyve, a *Sülyedő Világ*, a *Vasfiat*, a *Julianus barát* stb. diplomáciai bonyodalmakat támasztott. Lettem s vagyok ezidőszertig németbérenc és nyilas, akinek darabját, ugyanazt a *Földindulást*, mint »szovjetellenes és fasiszta« művet betiltják. Voltam »bolsevik kém«, akinek finnországi útjait lehetetlenné akarták tenni, voltam »Keletre kacsingató gyanús író«, akire az ügyészség figyelmét ugyanaz a *Magyar Nemzet* hívta fel, amely néhány hónappal később »németvezetőnek« bélyegzett. Voltam »pornográf« Lendvai-Lóhner István jóvoltából, s voltam hazaáruló, aki megcsókolta Benes korbácsát, ugyan csak öszerint. Voltam antiszemita olyan cikk miatt, ami szélsőbaloldali folyóiratban jelent meg s voltam »zsidó«

bérenc. Az *Est*-lapokban írt cikkeim miatt. Voltam jobboldali olyan nem-politikai cikkeim miatt, amelyek 1938-ban az *Egyedül Vagyunk*-ban jelentek meg. Darvas, Kovács Imre, Erdői Ferenc, Nagy István, Veres Péter, Szabó Pál politikai írásai közepette. Voltam »liberalis« és voltam fasiszta. Azt hiszem, ez még Magyarországon is sok egy kissé...

Vannak jóhiszemű emberek, akik a tervszerű rágalmazások sűrűjében nem ismerik ki magukat s műveimet is alig olvasták, vagy alig értették. Ha már most az ő számakra meg kellene mutatnom politikai tetteimet, azok rügőit, helyes és helytelen lépéseim egymásutánját s következményeiket, igen nagy unalommal, mértéktelen fáradtsággal, undorral, mintegy legyintve, de mégis becsületesen s igazán, ezeket mondanám:

Barátain, ha olvastátok a *Sülyedő Világ*-ot, láthatátok, hogy 1919-ben, mint diák, valami különös, entuziaszta lelkesedéssel, vallásos rajongással lelkesedtem a kommunizmusnak egy általam elképzelt, naiv, költői formájú iránt, ami a valóságban, ma már tudom, nem létezik. Ebben a gyermeteg rajongásban sok gög volt, sok tisztelet a józan ész, a természettudományok s a logika iránt, de sok égő hit a krisztusi szeretetben s alázatban is. Ezért akkor, húszéves koromban, kommunista voltam, a magam módján, mint sokan mások is s viselnem kellett érte az üldözést, megvetést, családi háborúságot is, minden tragikus következményeivel. 1921-ben Baranyában, szerbeketől megszállt területen, sztrájkot szerveztem a dunaföldvári direktórium emigrált elnökével, egy Szabó István nevű derék gépésszel. Ez is olvasható az önéletrajzomban. Baranya kiürítése után ezért el akarták fogni egy esős novemberi estén a sellyei állomáson, alyai jóvóm: néhai Csikesz Sándor adott megmentést feleségemmel együtt s juttatott

Független ifjúság
1946. jan. 8. L. N. 3.

Lásd még: EN VAGYUNK. In memoriam K. J.
Kop., Nap kiadó, 2001. 113-114.

ki az átfésült területeiről biztos helyre.

1926-ban kezdtem írni első németellenes cikkemet az egykekérdéssel kapcsolatban a *Pesti Napló*-ban. 8 írtam őket 1944 március 19-ig, amikor "fogva egyetlen betűt sem írtam. De addig mit műveltem a német hódítás ellen? Felsorolnom is lehetetlen. Olvasztok el a cikkek tömegét, olvassátok a *Baranyai utazást*, regényeimet és novelláimat. És emlékeztetek még a *Pogány tűz* című tragédiámra, amit 1936-ban mutatott be a *Nemzeti Színház*. Emlékeztetek a *Földindulás* országos vándorújára? Emlékeztetek Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjára, a *Szabadság*-ra, amelynek egy időben szerkesztője voltam s benne a horogkeresztet, majd nyilaskeresztes mozgalom s a nagy-német Südostraum első leleplezéseire! Milyen szívesen szövecsittem volna ki ezt a harci tevékenységet a *Magyarország* hasábjain, ha a főszerkesztő, Zilahy Lajos, az én érdekeimből nem szünteti vala írásaimat. S mint később a *Magyar Élet*-ben, milyen örömmel küzdöttem volna a német özönvíz ellen (bár 1936-ban két hónapra ítéltek egy németellenes cikkemért!) az ugyancsak Zilahy szerkesztette *Híd*-ban, amelynek néhány hónapig főmunkatársa voltam, ha nem lettem volna kénytelen jobban ragaszkodni elveimhez, mint a főmunkatársi dekorumhoz és fizetéshez. Itt van azután az úntig emlegetett "Turulvezérség. Aki nem vak vagy elvetemedt rágalmazó, tudja, mi volt a szerepem a *Turul Szövetségben* (szvezer s ohasam voltam!): megbontani a magyar intellektuális ifjúságot, vezető szerephez juttatni a németellenes és a szocialista elemeket. Ezek a lelkes fiúk hozták el a némettől, vált Hidas harangját s állították ki a Kálvin-téren. Ezek támogatták a pécsi város bányászstrájk idején a munkásokat s követelték a bányák államosítását. Körükben járva, számtalan előadást tartottam, így Sopronban, Kecskeméten, Kassán, Szentesen, Kolozsvárott, Debrecenben s a jó ég tudja, hol. Agitáltam szóval és írásban, egészen a végső pontig, addig, hogy felfegyverkezésüket követően egy titkos memorandumban, amit a *Magyar Front* katonai vezetői számára

készítettem 1944 júniusában. (Ez a memorandum majdnem szó szerint egyezik azzal, amit Darvas könyve, a *Város az ingoványon* közöl, pontokba szedett követeléseivel pedig, az utolsó kivételével, szó szerint egyeznek az én ugyanúgy pontokba vett követeléseimmel.)

De szóljunk életem nagy tövedéséről, Ambrus Józsefről, a *Turul* volt fővezéréről is.

Figyelmem egy tüntetésen mondott beszéde hallgatásakor fordult felő. A lengyel-magyar határt követelte igen erős németellenes állás. 1939 nyarán felkeresett s megtudtam, hogy ormánsági parasztfiú, ugyanott járt iskolába, ahol én s ugyanúgy gyűlöl a német hódítókat, mint én. Radikális szocialista fogása szintén albívolt. Naiv fejem megrészéülte ennyi csodás felfedezéstől. Megismerttettem egy barátjával, Becsei Vilmos gyárossal, akiről később megtudtam ugyan, hogy Wunschberg volt és öntudatos sváb, sőt azt is, hogy kémigazolvánnyal rendelkező fizetett spion, de akkor már bírói ítélettel kellett levetnem novemet a *Nemzetőr* homlokáról s megundorodva az aljasság mértéktelenségéről, csalódottan, szinte betegesen visszavonulnom mindenféle sajtótól s hangzatos je'szótól. Igen, 1939 őszétől 1940 januárjáig szerkesztettem a *Nemzetőr*-t s ezt nem is szégyenlem. Mert oly világosan, félreérthetetlenül németellenes volt, hogy a londoni rádió ismertette cikkeit s a lengyel követség sajtóattaséja szinte mindennapos vendégem volt. Hetenként akarták betiltatni, megherélt, kidobott cikkeim száma kazalnyira rúgott. Vállalom azt a néhány hónapot, mert a *Nemzetőr* fejében ott világított a jelmondat, a nyilasokéval szemben: "Földreform nélkül nincs feltámadás!" Vállalom, mert munkatársaim Németh Imre, Leleszy Béla, Simándy Pál, Magyar Pál és Bodnár István voltak, ma igazolt s felelős pozícióban lévő emberek. Vállalom, mert amit emberileg meg lehetett tenni, az akkori időkből a magyarságért s a németek ellen, én megtettem.

E lapnak semmi köze sem volt Imre-Redyékhez. Pláne nem igaz, hogy hivatalos lapunk volt. Igaz ellenben,

hogy amikor Lengyelország bukása után a német győzelmek megszédítették a tétovább agyakat s a *Nemzetőr* tulajdonosa németbarát politikát követelt tőlem, vettem a kalapomat és otthagytam a lapot. 1940 januárjában én vettem gáncot egy súlyos puccatarvnek, amibe Beesei, Ambrus, Vajna Gábor s még nemtudom kik, az egyetemi ifjúságot bele akarták ugratni. A *Nemzetőr*-t otthagytam, bepereltem, a pert megnyertem, a lap berendezéseit lefoglaltattam s többé képpel sem fordultam feléje. Ettől kezdve támadott s végül, tavaly nyáron, már »Moszkva cinkosá»-nak nevezett és tanukodott, vajjon milyen halált érdemlünk...

1940 telén, jog és cím nélkül megjelentem a Turul debreceni követtáborán s szót kérvén, kifejtettem, hogy *a magyar intellektuális ifjúság katasztrófája lesz, ha fővezérré választja Ambrust és a jobboldali politika pártjára adja magát.* Miközben beszélttem, a jelenlévők ordítva, szöket ragadva rontottak rám, bolsevistának neveztek s úgyszólván belém fojtották a szót. Ekkor cikkeket írtam Ambrus ellen a

debreceni *Tiszántúl*-ba, — amelyet egyébként azért fojtott meg a bölcös kormányzat, mert 1. németellenes volt, 2. két munkatársa, Kiss József, a *MaDISz* lapjának volt szerkesztője és Fehér Lajos, jelenleg rendőrezredes, a budapesti politikai rendőrségen, együttműködést akartak teremteni a szociáldemokratákkal. Írásban és szóval próbáltam megakadályozni Ambrus megválasztását, megjósoltam, hogy minőségumot vesz magára az egyesület, ha észre nem tér — s minthogy Ambrust erős hatalmak támogatták, többek között az EKSz nevű titkos társaság is és ennél fogva fáradozásom hiábavalónak bizonyult, detottam tisztelőtbeli dominusi címemet s a sajtóban nyilatkozatot adtam ki lépésemről. Em'lékezzünk csak a *Fiatalok* ádáz harcára a Turul és Ambrus ellen s a reámszórt piszkolódásokra. Emlékezzünk az *Esti Kurir* kéthasábos híradására: »Kodolányi János kilépett a Turul Szövetségből!»

Ez az én szereplésem a Turulban, és a *Nemzetőr*-beli »véres, uszító» tevékenységem és a laptól való megválásom egyszerű története. Láthatta, olvashatta, tudhatta mindenki. Így lettem a Turul-ban »bolsevik» s így vagyok ma »turulista vezér» és »Imrődy habzószájú hivatalos lapjának uszító szerkesztője». Csinos aratás annyi fáradozás árán. Magyar aratás!

(Folytatom.)

SZILVESZTERI SZÁMADÁS

Írta: KODOLÁNYI JÁNOS

H.

...rölés számmal tola-kodnak köröm az-
cek, amelyeket szeretnék néven nevezni.
Mert, hát valóban, miért nem mérünk
lánc-kínok egyenlő mértékkel? Miért
nem tartjuk számon a Nagy Történe-
sütes kötetit, amelyek három nemzo-
kéket neveltek a magyar-német sorsó-
össég szellemében? Az Eminens Profé-
tát, aki rettenet nélkül jelentkezett
minden új miniszterelnöknel, Bárdossy-
val, Szombathelyivel alapított társasá-
got, a keleti barbárság első támadása
után szörösuhába öltözött, Istenhez tért
meg a minden volt, lévő és leendő jó-
vedelmét a köznek ajándékozta. Miért
nem a Tántoríthatatlan Purifikátorét,
akinek neve indexre tett antiszomita
könyveken, mint felelős kiadó szere-
pel, de hét és fél évtizeden át mag-
oriate a demokracia eszményeit a ma-
guk szűzi tisztaságában s most egye-
dül ő döntheti el, ki írjon s ki hull-
gasson ebben az országban? Nehéz el-
hesszegetni ezeket a tola-kodó arcokat s
rájuk nem kiáltani: minő jogon, minő
erkölcsi törvények szerint itélték ti
ahelyett, hogy itéltetnétek?

Becsei-Wünschberg az én szerkesztő-
ségem idején majd mindennap talál-
koztam báró Kornfeld Mórival. A báró
egyanis támogatta a *Nemzetör*-t. Ugyan-
akkor, mint tudjuk, támogatta a *Ma-
gyar Nemzet*-et is. Tehát nem Nagy-
korácsi Milenkó, a nyilas Aranyember,
hanem Kornfeld. Az úgynevezett ma-
gyar szellemi élet bohókássággal közö-
tartozott, hogy a *Magyar Nemzet*-ben
Gogolák s mások éppúgy Kornfeld báró
pénzt esőrgötyve támadtak engem s a
népi irodalmat, hol keleti árnokfutás-
suk, hol meg németvezetéssel vádolva
engem s társaimat, mint mi, akik vo-
lunk szemben védekeztünk. Imrődytől,
amíg a lap élén álltam s németellenes
politikát folytattam, a *Nemzetör* egy
fillért sem kapott. En magam sem ál-
lást, sem pénzt sohasem kaptam Imrő-
dytől. Végül aztán megtudtam, hogy az
ösmagyar Becsei-Wünschberg és bá-
ráti sváb, fizetett spion, bizalmas mun-
katársa Medvegy Vill, az európai hírvé-
betőrő, a pozsonyi *Reggel* szerkesztőjét
is ő, Becsei kínozta félholtra.../Ami-
kor underral otthagytam, majd bepö-
röltem a *Nemzetör*-t, Kornfeld is be-
zárta pénztárcáját, Becsei-Wünschberg
pedig a lapot szőröstül-bőröstül, Ambru-
sostul átjászotta Jaross és Imrődy ke-
zére. Ettől kezdve a *Nemzetör* vadul tá-
madott engem. Így lett a *Nemzetör* né-
metbarát lap, Ambrus pedig, aki Be-
ceiből élt testvérestül, vad náci s mint

nikos Eksz-tag, a *Turul* újra megvá-
lasztott fővezére. Így bukott meg né-
metellenes törekvésünk a *Turulban*, így
teljesült bo jóslatom a magyar intel-
lektuális ifjúságon. Amde, ha én nem
lettem volna, nem született volna meg
az ifjúság ellenállási mozgalma, olyan
tisztéletreméltó arányban, hogy bátran
edzálítható pld. a norvég ifjúság sza-
badsgmozgalma mellé.

Enyit a *Nemzetör*-ről, 1940 januárjá-
tól nekem a laphoz semmi közöm sem
volt.

Imrődyhez is csak annyi, hogy ven-
dégként megjelent darabom jubileumi
vacsoráján. Néhányszor elmentem az
1933-as Kör-be is, amely az ő befo-
lyása alatt állott. Előadást is tartottam
ott a népi irodalomról. Előadást tartott
Szabó Dezső is, Bierbauer Virgil is, sőt
maga Basch Ferenc is. Ez utóbbi kemé-
nyen támadott lapjában, a *Deutscher
Zeitung*-ban s én is keményen megtá-
madtam előadása után. Vesztélyes le-
szény volt, csakhamar rámoszította a
birodalmi *Volk und Staat* c. folyóira-
tot is. Ez a lap úgy emlegetett, mint
közismert németellenes magyar írók.
Imrődyvel akkor találkoztam utoljára,
amikor megalapította a Magyar Meg-
újulás Pártját. Németh Lászlóval men-
tem hozzá, hogy a türrhetetlen német-
barát cenzúra enyhítését kérjük tőle.
Ezt mondta: »Miért nem írtok néha egy-
egy németbarát cikket? Mindjárt köny-
nyebben megjelenhetnének a műveitek.
Szappanozzátok be magatokat egy ki-
csit, jobban elcsúsztok! Kifejtettük,
hogy ezzel írói hitelünket tennők
önkre, hiszen hasznánk. Nem látta
be. Hasztalan vitánk végén megkérdez-
te: »Milyennek látjuk új pártja helyze-

Fiiggyellen Ifjúság
1946. jan. 15. 3. n. 3.

tét. Kifejtettem, hogy előbb-utóbb szövetkezni fog Szálasival s ez aztán mindenestül fölfalja. »Ez lesz a ti katasztrófátok! — mondtam. Meghökent, de aztán elnéző mosollyal szó nélkül hagyta véleményemet.

Mondják, a gazdasági válság idején »kacérkodtam a munkásmozgalmakkal. Nem kacérkodtam ugyan, de valóban az volt az én materialista-ateista korszakom. Madzsar Józseffel, Illyéssel, Pákozdyval, Harasztival, Gereblyéssel, Gergelyvel, József Attilával, Sándor Pállal tevékenykedtem. Lapot is indítottunk, ezt a rendőrség nyomban lefoglalta, engem a vádlottak padjára ültetett Méhes elnök úr elébe. Majd folyóiratot adtunk ki Gereblyéssel, Harasztival. Ebben jelent meg Szomoryról írt cikkem, amely miatt ma antiszemitanak tartanak. Ugyancsak ott jelent meg a *Rókatánc* c. elbeszélésem, emiatt meg Lovdval-Lehner István nevezett pornográfusnak jó későn, 1943-ban. Tartottam előadásokat ifjúmunkásoknak is. Lelkesen, naíval dolgoztam. De több nagy baj volt. Egyik az, hogy kiváló vezetőnk Madzsar, Moszkvába távozott. Másik az, hogy családotul az éhhalál küszöbére jutottam, mert a lapok ridegen elzárkóztak írásaim elől. Még nagyobb baj volt ennél, hogy a forradalmi társaság szépen cserbenhagyott, míg én a vádlottak padjára ültem. *De legnagyobb baj az volt, hogy nem tűrték az egyéni véleményt.* (Miként ma sem tűrik azok a vezéremberék, akik a tömegember »vertikális népvándorlását« vezetik, ahogy Szécsy János ki-tűnően írja.) Engem is folyton zsigeroltak, akár József Attilát. Végül meddőnek láttam azokat a nagyképu kávéházi-konspirációkat, amiknek minden mozzanatát szemünk láttára rótták noteszba a szomszéd asztalnál, újságot olvasó detektívek. E sűrű korszak emlékei közé tartoznak azok a kritikák, amelyeket Gál Gábor folyóiratába, a kolozsvári *Korunk*-ba írtam Nagy Lajosról, Károlyi Imre gróf nagy port vert könyvéről, vitacikkek stb. Többekkel súlyosan összerúgtam a patkót, mert nem tudtam megérteni, miért vagyok feltétlenül fasizta, ha magyar népdalt fütyülök, holott az orosz rádió-állomások éjjel-nappal ontják a népi zenét. Gergely Sándor a nyáron tárgyilagosan így nyilatkozott harcainkról: »Nézze, Kodolányi, volt, ami volt, én is ütöttem magát, maga is ütött engem, kvitték vagyunk!«

Politikai emlékeim közé tartozik, hogy később a nyilasok azt írták rólam, hogy tagja vagyok a karkóvi Proletárjások Szövetségének. (Hazudnak is tudtak.)

Jobbnak láttam műveket írni, ha már frónak születtem, mint azt bolháznál, ki mennyire »vonalas« és ki nem... Megírtam a *Feketevíz*, majd a *Vas fiát*, a *Boldog Margit*, a *Pogány Tíz* stb. c. művét, a »történelembe menekültem«. (E műveimet a *Népszava* oldalas cikkekben méltatta.) De a szocializmust, a munkásság, a parazsok ügyét sohasem hagytam cserben. Mutasson bárki egy sort is, amit pártjaik, szervezeteik ellen írtam volna. Ellenben olyat ma-

tataat csöbstül, amiben a bányák, a nőházipar, a fináncotke, a kulcsiparok államosítását, a szövetkezeti termelést és elosztását, az ingyenes, általános oktatást, a radikális földreformot, stb. követeltem. Ugynevezett »baloldali« cikkeim azonban kötetben nem jelenhettek meg. Egyebek is csonkán, megherélve kerültek kötetbe. A cenzura nem engedte... (Vajjon ma engedné-e? Ugyanott ül és cenzuráz, ahol ezeltől!) Baloldali lettem volna s később jobboldalivá vedlettem? *Bizony, nem voltam én sem bal, sem jobboldali.* Egy rövid materialista-ateista korszakon kívül is-tenhívó szocialista voltam és maradtam. *Dialektikus vagyok, ezért nem vagyok materialista!* Vajjon csak az szocialista, aki egyben marxista is?

1933 óta a német veszélyt fenyegetőbbnek láttam minden más kérdésnél. Ez ellen koncentráltam minden képességemet. Tudja ezt Helsinki-től Szófiáig, Londontól Varsóig minden értelmes ember. S ahogy nőtt a német nyomás, úgy nőtt az én szorongásom, dühöm, majd kétségbeesésem. De úgy gondoltam, ahogy ma Veres Péter: no mások csináljanak itt forradalmat, munkásmozgalmat, demokráciát, németellenes mozgalmat, hanem mi magunk. Alljunk a kor élére, legyünk méltók Széchenyiékhez, Bölöni Farkasékhoz, Eötvösökhez, Kossuthékhoz, Deákékhoz. Vállaljuk Ady, József Attila tragikus magyarságát. Ne mondhasa senki, hogy a magyarság birkák módjára tűri a sváb nyilasságot, legfeljebb a zsidóság mutat némi ellenállást. *Igy hát a zsidóság nélkül dolgoztam, de nem ellene.* Engem világeletemben az elesett magyar nép sorsa igazgat! 1943-ban a Magyar Kommunista Párttól levelet kaptam; felszólított, hogy mint közlismert németellenes író, erőfímet állítsam a német imperializmus elleni harc szolgálatába. Engem erre nem kellett felszólítani. Régebben láttam a Reich útját, mint a kommuniszták.

Amikor egyre fojtogatóbb lett a német nyomás, kiadtam a jelszót: »Él az örök magyar szellem!« Hatalmas kulturális és politikai demonstrációkat rendeztünk a Városi Színházban, a Sportcsarnokban. A műsoron Bartók *Cantata Profana*-ja szerepelt, Kodály *Psalmusa*, a szerző vezényletével. Szabó Dezso novellája Timár József interpretálásában. Móricz Zsigmondnak, szegénynek, itt volt utolsó nyilvános szereplése. Darvas József, Veres Péter, Nagy István álltak a színpadra. Magam olyan előadásokat tartottam, hogy minden pillanatban vártam letartóztatásomat. Kiss Sándor, az ifjúság ellenállásának egyik, a németektől csúnyán megkínzott vezetője, ezt írja: »A német sikerek tetőpontján, 1942-ben Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Karácsony Sándorral együtt a Gellért Szállóban tartott előadásán messze kimagaslóan a legálsőbb szavakkal szállt szembe a német fasizmussal és helyezte meg a magyar jobboldal íres sillányosságát. Előadásán után biztosak voltunk benne, hogy Kodolányi Jánost letartóztatják.«

Antal István Illafüredi Irókongresszusát is hadd említsom meg futólag.

Az előkészítő írók ezek voltak: Bókay János, Darvas József, Harsányi Zsolt, Illyés Gyula, Márai Sándor, Tamási Aron, Veres Péter, Zilahy Lajos és én. A vezérkari főnök részéről Kádár Gyula vezérkari ezredes. A minisztérium részéről Antal mellett Molnár Sándor, Bende István, de a főtényező Antal sugalmazója, minden megjegyzésének gyorsírója, samesze: Traeger Ernő volt. A kongresszus épületében sikerült. Az én szerepem annyi, hogy a cenzúra ellen beszéltem háromnegyed óráig s igen illetlennek bizonyultam. Baróthy ügyészségi elnök egyórás válaszában iparkodott tisztára mosni az ügyészséget.

A felköszöntőket Harsányi, Nyirő és Voinovich mondták. Antal a konferencia anyagát nem merte kinyomtatni. Kár. Sok érdekes felszólalást és vitát élvezhetnénk belőle. A cenzúra meg a tudósításokat is megakadályozta.

A tervezett második konferenciát azonban én akadályoztam meg. Koron kimondtam: nincs értelme rákölteni az állam pénzét. A háború ügyis elvészett.

(Fépe következik.)

SZILVESZTERI SZÁMADÁS

Írta: KODOLÁNYI JÁNOS

III.

Mielőtt megvizsgálnám a zsidóellenesség kérdését, hadd végezzek a németellenességgel. 1944 március 19-ike után nem írtam, nem szerepelttem sehol. Még Ortutay barátom, a rádió műsorigazgatójának kérése levelőre sem voltam hajlandó a rádióban szerepelni. Akarattyan visszavonultam élttem, de azért nem éppen télenűt. Azon fáradoztam, hogy az írők nemuljanak el a német megszállás ideje alatt. 1944 június 2-án irógyűlést hívtam össze a Rákóczi-út 20. szám alá s kifejtettem, hogy a Sztójay-kormány alkotmányellenes, tehát egyelőn írók nem vállalhat részt ennek a bábkormányának a sajtójában. Az írők el is hallgattak, a jobboldali lapok azonban egyiro fenyegetőbben firtatták a hallgatás okát. Élükön éppen a *Nemzetőr*-rel.

Most idézem a Moszkvába küldött fegyverszüneti bizottság egyik magasrangú katonatagjának szavait: »Arra utasítottuk őt, hogy szervezze meg a magyar írők csoportját, bővítse abba mindenkit, akinek megbízhatóságáról meg van győződve és serkentsen őket a Sztójay-kormány ellen szellemi ellenállásra. Szerkesszen a velünk való megbeszélés alapján memorandumot az ország kül- és belpolitikai, katonai és kulturális helyzetéről és fejtse ki, milyen módszerek lennének alkalmazandók a belső ellenállás hathatós és eredményes megszervezésére... A memorandum pontokba szedett része a következő volt: A) Széles alapon nyugvó demokratikus kormányt kell alakítani, főszólyal a munkásság és a parasztság támogatására támaszkodva. B) A német Gestapo működését meg kell akadályozni, a hírhedt Hain-féle titkosrendőrséget fel kell oszlatni. C) A németek által letartóztatottak szabadonbocsátását ki kell erőszakolni. D) Nem szabad akadályozni a magyar demokratikus örök szervezkedését. E) Fel kell fegyverezni a munkásságot, hogy a németekkel szemben az ország belsejében örök tudjunk mutatni. A memorandumban foglalt követelményeknek megfelelően megindítottuk az internáltak szabadonbocsátásának készítését... Így többek között éppen Kodolányi javaslatára szabadítottam ki nagy nehézségek és veszélyes utánjárás után Somogyi Miklóst, Veres Pétert be-

esztől em a vezérkar propagandaosztályára... Az egyetemi ifjúság két vezető egyéniségét sikerült kiszabadítanom, szintén Kodolányi javasolta őket... Közölte velem többek között, hogy Bereczky Alberttel mebeszélte, hogy neki velem együtt kell működnie, hogy a háborúból való kiválás esetén erőinket együtt tudjuk tartani, a Bereczky által képviselt csoport részére pedig a karhatalom támogatása biztosítottassék.

Ezután nézzük meg Darvas Város az *ingorinyon* c. könyvének 119-122. oldalát. A *Magyar Front* emlékirata egész mivoltában egyezik az én memorandumommal. A követelések pontjai pedig szóról szóra azonosak.

Október 6-án táviratot kaptam Akarattyan, hogy jöjjenek azonnal Pestre. Ejszaka érkeztem a Délivásútra. Itt Illyéssel és a feleségével találkoztam. Röviden vázoltam előttük, hogy most következik a Himmler-Szállasi uralom, de talán sikerül kiugranunk. Illyés hitetlenkedett, aztán megdöbben, Pesszizmizmusom, sajnos, igazolódott. Nekem is bujkálnom kellett karácsonyig. Aki menedéket adott élete kockáztatásával, ezt írja többek között: »Míg nálunk lakott, csak egy-egy napra ment haza, hogy fiának, aki katona volt és az esküt nem tette le, nyugatra való elvitelet megakadályozza. Szobáját sohasem hagyta el, légitámadások esetén az óvóhegyre sem mehetett le. Lakásán a Nemzeti Szávonkérő Szék emberei keresték...»

Magyar-oroszyelvű titkos igazolványom ma is megvan. Elteszem emlékül — a hálás utókornak!

De most lássuk antiszemitizmusomat. Említettem, hogy a zsidóság nélkül, de nem ellene működtem.

Bíráltam a bírálom a zsidó magyarokat, de korántsem oly keményen, mint a nem zsidó hitűeket. Ehhez jogom volt és jogom van. Nem voltam oly kíméletlen irányukban, mint akár Marx a zsidókérdésről írt brosurájában akár a Nemzeti Parasztpárt egy-két politikusa, pld. Darvas, vagy Kovács Imre. De uszithattam volna a zsidóság ellen, amikor haláláig munkatársa, belső munkatársa, belső barátja voltam Zsilinszkynek! Résztvettem parlamenti beszé-

Fiippellen Ifjúság 1946. jan. 22. 3.

Y. K.

éinek megszerkesztésében, készülő műveit fölolvasta nekem. Politikai lépéseit megbeszéltük. Szerkesztettem lapját, a Szabadság-ot, ahol zsidó is dolgozott. Vér Andor, Nagy András, Zsilinszkyvel és Popovics Milán délvidéki képviselővel együtt állítottuk össze az újvidéki vérengzés történetét s a Bár-dossyhoz intézett memorandum szövegét.

Amikor a himmleri módszereket itt is alkalmazni kezdték s láttam a Dunahidakon ezrével hajtott szorenesétlenek megtört, alázatos, rémült nyáját, reszketve szorongatott kis motyójával, megundorodtam az Embertől. Minden lehetséges alkalommal hangoztattam, hogy reánk fog visszahullani az ártatlanul kiontott vér. Hogy miképpen éreztem zsidóhittű magyarjaink iránt, nem akkor, de már korábban is, mondja el a zsidó Kardos László dr., a kiváló kritikus: »Hozzá-m intézett leveleiből (1943—44) azt is megállapíthattam, hogy a zsidóüldözést, amely a fasiszta időkben itt folyt, mély-ségesen elítélte s mindig abban bizako-dott, hogy a fajták legjobbjai egykor kezétfognak s elindulnak az emberibb jövő felé». Levelezésem, akaratyiai há-zam feldúlása miatt, sajnos, elpusztult. De megmaradt ugyancsak Kardos Lász-lónak egy viharvert, sáros, gyűrött le-vele, mint a magyar zsidóságnak felém-nyújtott baráti keze, hadd idézek itt be-lőle: »Dobrécen, 1943 június 22-én, János-kám! Leveled fölzaklatott s nagyon jól esett. Olyan forró dolgokról írsz, ame-

lyekről én csak élőszóban beszélhetnék. De egyet tiszta lélekkel megírhatok: soha rólad semmi rosszat (= ember e-lent) el nem hittem s el nem hiszek. En-tehetséged és személyed első megigézett-jel közé számítom magam s úgy érzem, baráti érzéseim már nem változhatnak.

Honnét származnak a vad híresztelések, hogy a zsidóság ellen uszítottam volna? Kócos, tehetségtelen írócskák irigységéből? A szellemi életnek nove-zett csúvás orrfacsaró kigőzölgéséből? A konkurrenséktől, akik véresre rágták ajkukat dühükben, hogy nekem is volt, mert lenni sikerem? A Földindulás visszhangja verődik hozzám, szíventá-lált svábok torzításában? Avagy azok-nak megújult lármája, akik nem érték be a rengeteg pénzbeli, orvosi, jogi s egyéb támogatással amit több mint tíz éven át az Írók Gazdasági Egyesületé-ben ingyen végzett kemény munkámmal juttattam? Többet kapott az egyik öt pengővel, mint a másik, kevesebbet, mint amennyit remélt? Vajjon 1932-től 1942-ig hány ezer, tízezer, százezer pen-gőt gereblyéztem össze kicsinek-nagy-nak, hány napot és éjszakát töltöttem írógépnél, telefontnál, vonaton, autón és gyalog, balatoni, lillafüredi, margitszi-geti szállodairodákban, hogy Adám Évától Várnai Zsenitig az ország irodalmi ábécé ki tudja fizetni a lakbérét, az or-vosát, a ruhaszámláját, ki tudja adni a könyvét, zálogból kiváltani az írógé-pét, meg tudja venni a karácsonyi va-csoráját, el tudja temettetni halott

nagyaniját, meg tudja szülni a gyermeket! Néztam-e, hogy Somlyó Zoltán zsidó, Peterdi, Zelk Zoltán, Nagy András, Szegedi, Hárs László, Kis Ferenc zsidó? Néztam-e, hogy Nagy Lajos, József Attila kommunista? Tórcsesényi németbarát? Ki akadályozta meg az írókataszter felállítását? Ki csapta be Hóman minisztériumát, amikor minden pengővel név szerint el kellett számolni? Miért osztotta fel az egyesületet Jaross? Ugron Gábor a megmondhatója.

S most mégis itt kavargnak, eszholnak, pökdösnek az írótársak. Hederítsek rájuk! Egyikük kebelbarátja volt Gáspár Jenőnek a szegény, agyonlőtt Farkas István bitorolt vállalatánál, fiamat, mint »hazaárulót« kidobta a lakásából, miután a gyerek nem volt hajlandó harcolni a németek ellen. Másikuk a körülzárt Budapest karácsonyán lelkesítő cikket írt, mendván: hiába bűnbölnék az ágyúk, *győzni fogunk!* Ismét másikuk, játszva feledvén, hogyan tüszelt Zrínyi Ilona szépkobli utódait a »barbárság« elleni harcra »családért, Istenért, hazáért, mindonért, ami szent az életünkben«, rohant Debrecenbe, nehogy kimaradjon ebből a nekiteremtett demokráciából...

Zsidó magyarjaink elfelejtik, minő lelkes hővvel ünnepelték, propagálták, dícsőltették a fasizmust és a Ducst utladdig, amíg Hitler rá nem kényszerítette konzervatív cinkosára az írja-törvényeket s ő fel nem mondta nekik a kitüntető barátságot. Elfelejtették az abesszíniai hadjáratot, amelyről rajongó beszámolókat írtak, míg én az egész Ducst, Cézárt majmoló pózáival, katonai, gazdasági, ezotériális blöffjeivel együtt szélhámoságnak tartottam s hirdettem.

Aki kíváncsi a véleményemre, már a *Pandóra* 1929. évfolyanában elolvashatja Mussolini *Válogatott beszédeiről* írt bírálatomban. Mennyi vitám volt a kitűnő Frey Andrással, meg Barcs Istvánval is, aki Abesszíniából küldte ragyogó fasiztapárti cikkeit s melegen érkezett ezervezettségünkbe, arcán a Mussolini-rajongás izalmának üde pirjával...

Végezetül: óvokkal ezelőtt kiléptem a Sajtókamarából. Gáspár Jenőnek megirtam véleményemet az ott folyó disznóságokról, azután kiléptem.

A Filmkamarába ötszöri felszólítás után sem léptem be.

Ugyvéd nem vagyok, orvos sem. Így hát nem voltam tagja sem a Művészek, sem a Munkások. Amikor a németek bevonultak, még az Igében viselt társelnöki tisztemről is lemondtam.

Pártnak sohasem voltam tagja.

Németországban sohasem jártam. A *Földindulást* óriási tiszteletdíj ellenében sem adtam át a *Kraft durch Freude* szervezetnek, mert a sváb szereplőből longyelt kellett volna fabrikálnom. (Uram, mondta a megbízott, ön egy vagyont dob ki az ablakon! »Máris kidobtam, mondtam én, ön is utána mehet.«) Nem voltam kulturális kiküldetésben Belgrádban, Szófiában. Nem fogadtam szorosabbra az »új Európa« rozoga szálait sem »sorsközösség«, sem »érdekközösség« érveivel.

A földreformot megcsinálták, a *Végrendeletet* botlították. A svábokat kitelepítik, a *Földindulást* belitították. Hiába, én csak ilyen silányul tudtam harcolni idehaza a németek s a fasizták ellen. Nem voltam sem olyan bátor, sem olyan okos ellenfele németnek, nagybirtoknak, papzsáknak, kapitalizmusnak, mint néhány írótársam Moszkvában. De azért, hallom, nem akarnak bebőröngözni. Ez mindenképpen demokráciára val. A nyilasok agyor akartak lenni.

Mi az ördögöt tudnék még mondani? Ugy van, az ördögöt. Gyere, ördög, vidd ezt a rongyos, tetves esztendőt a Pokolba. Látlam vért hullát, hazugságot, kópmutatást, rablást, irigységet, tudatlanságot, cinizmust s egyéb efféjét annyit, hogy többre nem vagyok kíváncsi.

De: *ifjú szívekben élek!* Ők értik s őrzik nagyonis reális álmimat. Nekik jegyeztem fel ezt a Szilveszter-estémet is. Tavaly még kékre-fagyott a hóban folydogáló vér az utcákon, hullák s dögök borították a romokat s üvöltöttek az Andrusák. Ma már lehet fenekedni, gyűlölködni, hazudni, hitet rombolni, síbolni, üzletelni, intrikálni rogyásig. Jövőre azonban mégis él a magyar élet, a ti életetek.

Ha én mégsem látnám, ne feledjétek: magyar voltam, istenhívó és szocialista. Lehet, hogy ez túl sok, lehet, hogy túl kevés. Nekem elég.

A hibákért, bűnökért pedig ügyis meglakol az ember.

(1945 december 31.)

Kodolányi és Sinka

A Magyar Újságírók Országos Szövetségéhez küldött igazolóbizottság hetekkel ezelőtt igazolásra idéste Kodolányi Jánost és Sinka Istvánt, hogy megvizsgálja a múltban végzett szurnaliztikai munkájukat. A két író nem jelentkezett az igazolóbizottság előtt és nem mentette ki magát elmaradása miatt. De egyikük se mulasztotta el, hogy másutt jelentkezzék, az Országos Földművelésügyi Tanácsnál és ott földművelési támogatást kérjen. Ő, nagyon jól tudják ők, hol tandócsos jelentkeznők, hol nem. Lehet, hogy Sinkaék azzal érvelnek: ők írók, nem újságírók, ezért a szabványos igazolóbizottság illetéktelen az ő ügyükben. Csak akkor nem gondoltak erre, amikor azokat az újságcikkeket írták, melyek emlékeztünk szertartalmukkal nem háborították fel sem Milotayt, sem Oláh Györgyöt, sem Fiala Ferencet. Tudtunkkal Kodolányi János az imrédya „Nemzetőr”-nek volt szerkesztője, Sinka István pedig dolgozott az „Új Magyarország”-nak, az „Összetartás”-nak, a „Pesti Újság”-nak. Nem elég „népi”-nek (völktrsohnek) lenni, hanem ehhez még sok minden hiányzik, hogy a demokratikus Magyarország befogadja őket. Például az a formalitás is, hogy álljanak végre valamilyen igazolóbizottság elé, hiszen annyi a jogos panasz, hogy az igazolóbizottságok példátlan enyheséggel kezelik az eléjük kerülő ügyeket. Még ettől is félnek?! Csak annak idején ussítani, most pedig földet kérni volt merszük!?

Nejmeva 1946. jan. 11. 9. n. 2.

Mi az igazság? a Kodolányi ügyben?

A „Zöld-indulás“ szerzője tisztázza magát

A Ludas Matyi kiküldött munkatársa, a kiváló író, törökbálinti ambícióján beszélgetett a „Kedvelem a demokráciát“ c. cikksorozat illusztris szerzőjével:

— Személyem felől — mondta Kodolányi — több alaptalan hír van elterjedve. Így az is, hogy házikómat s a hozzátartozó kertecskét, földcskét a demokráciától jelenleg azért kaptam volna, mert a múltban egy bizonyos miniszterelnök kormánykodása idején egy bizonyos lapot szerkesztettem, amely még az akkori szélsőséges viszonyok közt sem volt baloldalisággal vádolható. Tény ellenben s erre jogos büszkeséggel mutathatok rá, hogy annakidején a demokráciától semmit sem kaptam s így róla való véleményemet

elfogulatlanul és befolyásolatlanul alkotam meg.

Ami az örökké hánytorgatott jobb- vagy baloldaliságot illeti, erre vonatkozólag csak azt mondhatom, hogy aki a Klotild-palotától a Nemzeti felé megy, annak a Rókus-kórház jobboldali,

aki ellenben a Nemzetitől a Klotild-palota felé halad,

annak ugyanaz a kórház baloldali. Pedig az út is, az ember is azonos. Vagyis: én ma is ugyanazon az úton járok s nyugodtan a változó rezsimek véleményére bízhatom, hogy jobb vagy baloldalinak tekintsenek. Hogy én minek tekintem magamat?

Erre nézve jobb, ha nem adok tápot balvéleményeknek

és balhit az is, hogy a sorsom a birtokadomány következtében jobbra fordult. Hogy a zs...kat szeretem-e,

arra őszintén válaszolhatok: szeretem őket.

Mert annak következtében, hogy nem szeretem őket, a Balaton mellett jutottam egy házikóhoz és annak következtében, hogy most sem szeretem őket, Törökbálinton kaptam egy házikócskát. Tehát minden okom megvan rá, hogy szeressem azt az eleven és tihetséges népet,

amely már két kis házikókához jutott.

Hogy min dolgozom? Lenin „Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége“ c. művét dolgozom át jobboldali felnőtteknek, akiket megnyerni a demokrácia házhelypolitikája számára szűn'én kötelességünk. Még egyet: nem igaz az, hogy beléptem a kommunista pártba, igaz ezzel szemben az, hogy többiben

kléptem

belőle.

Munkatársunk megköszönte az értékes felvilágosítást s visszaindult Budapestre, útközben ezt a nótát dudolva:

Nem értem, hogy e Jánossal
Mi a Révai baja?
Jobbválláról balvállára,
Balválláról jobbvállára
Göndörödik a haja.

CSINOM PAL

Ludas Matyi 1946. jan. 13. 2. A. 7.

LENIN

Irtta: Kodolányi János

Kisded, kissé zömök termetű, nagy, fényes koponyája, mongolvágású szeme, mongolos orra a csiptelével, inkább középiskolai tanárra emlékeztet, mint a »forradalmár« romantikus alakjára. Valóban, a szibirszki iskolaigazgató fia, Uljanov Iljics Vladimir, a tudós szívósságával, tárgyilagosságával s rettenthetetlen hidegvérével írta bele magát a társadalmi földrongások törvényeibe, mint valami modern elektromos fűrógép a bányák mélyének kemény kőzetébe.

Igénytelenségében, puritán szerénységében is felelmetes jelenség. Belső feszítőerőt azok a zegzgos útvonalak jelzik, amelyeket Szibirszkból, az apai házból Kazánon át Petrográdba, Szibériába, Angliába, Németországba, Franciaországba, majd Svájcban át Petrográdba megtett, hogy »Lenin« néven vegyül, a bolsevik forradalom győzelme után, Moszkvában a Tanácsköztársaság első elnöke legyen s 1924 január 22-én Gorkijban örökre megbékéljen. Ezek a zegzgos utak azonban éppúgy egyetlen irányban futnak mint az a szellemi út, amely a marxizmustól a leninizmusig vezet. Döntő állomásai Plechánov és Struvsz voltak, vakmerő fordulatok azok a pillanatok, amikor ezekkel is szakított s kivágta a maga egyéni útját. A cél: a cári, feudális, mezőgazdasági, sőt sokhelyütt még nomád Orosz Birodalomból megteremtteni a történelem első marxista szocialista társadalmát, még hozzá, mondhatjuk, magával Marx szemben. Volt bátorsága elemzés alá vetni azt a történelmi materialista érvekkel támogatott következtetést, hogy a szocializmust azok az ipari országok valósítják meg elsőnek, amelyekben a kapitalista termelés a horizontális és vertikális trösztök alakjában már teljesen személytelenné vált s ahol a velük szembenálló proletariátus, e szervek egyszerű kisajátításával magát az államot is hatalmukba keríthetik. Ezzel a tudományos államkisajátítási elmélettel szemben Lenin vizsgálat alá vette saját hazájának gazdasági, társadalmi, történelmi helyzetét, s az oroszokat jellemző, kérelhetetlen analitikus képességgel, mongol eredetű őseinek félelmetes szintézisáló erejével megteremtette azt a hárcsi elméletet s egyben gyakorlati

módszert, sőt erkölcsiant, amelynek eredménye a háborúban álló orosz államgépezet szétbomlasztása, megdöntése, kisajátítása s a Tanácsköztársaságok Szövetségének megteremtése lett.

Most utólag végigtekintve a megtett úton, a síkai Vladimir Uljanov kísérlete valóban szüntiszta örültségnek látszhatott — akkor, Földputrikban tengődő, részeg, babonás oroszokból, ukra-nokból, irástudatlan fehéroroszokból, nyáját logetető, solymászó tatárokból, oroszgyűlölő kaukázusi grúzokból, alánokból, kumiszt ivó kirgizekből, mongolokból, erdőjáró szibirjékből megteremtteni a marxista társadalmat! Egy maréknyi képzett, de szekták és irányzatok mozaikjára hulló fanatikus ipari munkás és ugyancsak maréknyi író, költő, művész, intellektuel látszólag törekény gerincére támaszkodva. Ugyszólván utólag kinevelni a modern ipart s a modern munkásság új nemzedékét. Micsoda fanatizmusnak kellett laknia ebben a hatalmas, sima koponyában, micsoda hitnek a beláthatatlan nehézségek, kompromisszumok és megalázó kudarcok közepette, micsoda gyűlöletnek és egyben szeretetnek. Itt állunk meg egy pillanatra. Mért azt a fájó szeretetet, amit Iljics Vladimir a forradalmi mozgalmakban elfogott s kivégzett bátyja iránt érzett, pontosan megmérhetjük a gyűlöletnek fehér izzásával, amely kérelhetetlen szívét s biztos mozdulatú kezét hajította. A cári uralom azoknak a hullájából épített magának máglyát, akiket évtizedeken át kivégzett, azoknak a szenvedéseiből gyújtott maga alá tüzet, akiket megkínzott. A szenvedéseknek, a megaláztatásoknak pokoli akkumulátora volt a cári birodalom s ebből az akkumulátorból pattant ki a szikra — Lenin svájci lapjának címe is »Iskra«, azaz »Szikra« volt! — hogy előbb vézes anarchiában omoljék össze egy egész világ, majd a történelem legszörnyűbb polgárháborúján, éhínségén, apátiáján keresztül a lenini tervek szerint rendeződjenek újból az emberi viszonylatok, az ösztönök, a munka, a rend, a törvény, sőt az erkölcs.

Hogy Lenin műve sikerült, végered-

Független Ifjúság 1946. jan. 29. 4. sz. 3.

ményben annak a fölismerésnek köszönhető, amit oly nyomatékosan hangsúlyozott, amiből maga is kiindult, s amit nem lehet eléggé a mai marxisták figyelmébe ajánlani: *„Minden nép a maga hagyományai, kultúrája, életviszonyai, földrajzi helyzete szerint kell, hogy megvalósítsa a maga forradalmát.* Ha egy kissé megvizsgáljuk ezt a lenini elvet, természetesen látjuk, hogy a közhözrendszerben modern formában él tovább az ősi orosz *mir*-rendszer, a szovhözban a hajdani novgorodi, ingermaulandi állami birtokgazdálkodás (amely olyannyira bevált, hogy a magángazdaságok, kolostorok parasztnépe ezekre a birtokokra menekült), a községi, kerületi autonóm tanácsok lépcsőzetes rendszerében a mongol-türk laza, önkormányzatra alapult törzsi, nemzeti és családi szövetségében kínálta a lenini csírákat. A birodalom maga pedig a szabadon értelmezett nemzeti és népi élet autonóm közösségeinek szövetsége, mint Sztálin mondja: *„A függetlenség támogatása egészen az elszakadásig.* Így természetesnek fogjuk találni a szellemi viszonyt is, amelyben a dialektikus materializmusnak ez a — *teolo-* kusan szólva: luciferi — hőse korának nagy íróival s különösen magával a klasszikus orosz irodalommal volt. Ez magyarázza meg, miképpen írhatta Gorkij a forradalom újságjaiban elképesztően bátor kritikai cikkeit, Lunacsarszkij kultúralkotásokat védő törekvését, a népi kultúra iránt táplált

megbecsülést, sőt azoknak az egyszerű vöröskatonáknak megható viselkedését is, akik Dosztojevskij Jaltában éhínséggel küszködő özvegyéhez berontva meghajoltak s lábujjhegyen vonultak vissza a küszöbről. Ez a lenini felismerés teszi érthetővé számunkra, hogy *Tolsztoj* jasznája-polyánai birtokán iskolát rendeztek be s hogy nem találkoztam olyan oroszral, lett legyen egyszerű katonára vagy ezredes, aki ne a legnagyobb elragadtatással szólt volna Puskinról, vagy ne ismerne akár a klasszikusok, akár a mai írók műveit. Így érthetjük meg a szovjet-patriotizmus különösen látszó ellentmondását is, amelyben megfér Rottenetes Iván, Nagy Péter, Kutuzov, sőt Bruszilov a kozák Solochovval, a keresztyén-anarchista Tolsztoj, a szlavjanofil Dosztojevskij, az ukrán Gogoly az aktivista Majakovszkijval, a mimózáérzékenységgű Jeszenyin a csüfolódó Katájevvel s így tovább. S bár a leninizmus a marxi dialektikus materializmus szemléletén épül fel, így válik egy nép, száz nép a maga új történelmi korszakában is *elmúlt korszakok geológiai rétegeinek szintézisévé*, az ateista, független ember, a modern tömegember: *öveinek szerves folytatójává*, a világmindenség láthatatlan és ismerhetetlen erőinek spontán átélőjévé.

A határtalan gyűlölet, s egyben szeretet izzó kohója a moszkvai mauzóleum koporsójában behalzsamozva pihen, mint egy új birodalom, új emberi viszonyítások, új rend és új erkölcs örökre megfagyott szimbóluma. Nevo százmilliók félelmét, rajongását, gyűlöletét, irtózatát jelenti. A tárgyilagos, tudós ész immár misztikumná nőtt. Az új útra gördített sors öntörvényei szerint gördül tovább. De a nagy halottak is megvan

Európaszerte a maga uszálya, utánzó, sőt majmoló serege az epigónokban. Ők tulajdonképpen a forradalom jantisidí. Szeretik az úgynevezett »fejlődést« és a »dialektikát« hangoztatni. de számukra a Nagy Halott valójában záróköve minden dialektikus mozgásnak, minden új út, minden új történelmi variáció lehetőségének. Bibó István találóan mutat rá tévedésükre, amikor azt hiszik, az 1917-es világforgóradalmi helyzetet meg lehet ismételni, a speciális lenini módszereket gépiesen lehet, sőt kell mindenütt alkalmazni. A világ szomjasan várja azt a koponyát s azt a szívet, amely a Leninéhez hasonló keménységgel s izzó indulattal újra fölméri helyzetünket az új tudomány mérőeszközeinek birtokában s megteremt az új történelmi helyzetre érvényes elméleti és gyakorlati módszert a kommunisták számára.

Élete utolsó napjaiban a beteg Lenin már csak gyermekeket szeretett látni maga körül. Műve befejeződött, iszonya hajtóereje, az önfegyelem, az elid szeretetben, a gyermekek esacská beszédében oldódott föl a tette őt azzá, aki hajdan, a szibírszki apai házában volt: Iljics Vladimírrá. Micsoda fáradságokat, szenvedéseket, csalódásokat, erőfeszítéseket kellett viselnie, micsoda utakat megtennie országokon és gondolatokon át, micsoda vér- és könnytengert, füstöt, lángot, pokoli romlást látnia, amíg elérkezett újra a saját gyermekkorához. »Acélból legyen annak a szíve, aki mások szenvedéseit el akarja hordozni — mondta egyszer egy öreg orosz koldusasszony. Lenin szíve acélból volt. De acélból a népé is, amely ezt a lenini szívet vállalta és követte.

Iskolarádió

IRTA: KODOLANYI JÁNOS

Most nyomban hadd mondjam ki, hogy a magyar demokrácia első, biztató, tiszta hangjai az Iskolarádióból szólnak hozzám. Hol megrendülten, hol duzzadó szívvel, hol könnytől elfutott szemmel hallgatom, vénülő, örök diák, mint bizonyára sokan még rajtam kívül. Szomorú, esalódott, elfoszló álmok után bámuló gyermek, aki oly ritkán s nehezen vigasztalódik két háborúval, forradalmakkal, ellenforradalommal, sok meddő erőfeszítéssel s rengeteg testi-lelki nyomorúsággal megvert, hanyatló életében, — de aki fölgyulladó arcra, csillogó szemmel ül délelőtt a rádiónál s hallgatja saját, gyakran kiesűfolt igazságait, lecsepült gondolatait, látszólag karbaveszett oktatásait, amelyek fölemésztették erejét és idejét.

De hagyjuk ezt. Korunk edeskeséveset törődik az íróval, akinek megadott, hogy a kerítésen kívül szemlélje, miképpen virágozik ki odabent, az ifjúság vidám kertjében az az élet, amit ő álmodott és hirdetett.

Ne legyen most szava a keserűségnek, annál több az öröme, dicserőnek, biztatásnak, helyeslésnek. Helyes, hogy az ifjúság számára nem életkor szerint adagolt »tudást« nyújtanak, hanem eleven, világos, friss tudományt, az élet

igazságát. Majd megért a néptaniskola problémájából kisebb is, nagyobb is, fiú s leány is annyit, amennyit tud s amennyire szükség van. Helyes, hogy a magyar öntismeret terjesztésében eljutottunk odáig, hogy egy-egy kiváló zeneoktatónk a magyar pentatóniáról beszél, édes és mégis megrendítő népdalokkal üde leányhangok illusztrálják az előadást s az előadó könnyedén, természetesen s okosan mutat Keletre, cseremiszkínai s egyéb rokon dallamok párhuzamára s igazolja kultúránk ősiségét s mérhetetlen mélységét. Helyes, hogy nem fizikai alapismerteket rónak az ifjúság szájába, mint csecsemőbe dajka a rágós húst, hanem egy-egy problémakört tárnak el, például a távolbalátás kérdését. Helyes, hogy a demokrácia fogalmát a görög történelem elevenen vázolt korszakaiból bontják ki s magyarázzák meg, az élő történelemből, Solon, Peisistratos, Periklész alakjaiból. Helyes, helyes, nagyon helyes. Az előadó nem úgy helyezkedik egy szintre a tanulóval, hogy lekuporodik hozzá, hanem, hogy a tanulót emeli magához.

E rádióelőadásokból napról napra biztatóbban bontakoznak ki az új magyar iskola csirái. Új és magyar. Új, mert szabad, festelen, annyi képmutató, nem él az erőszakos »tekintély« külsősége eszközeivel s tudván tudja, hogy a gyermek, az ifjú, többnyire emberesebb ember a felnőttél. Magyar, mert nem társzti szemé elől eredetűnk, őshazánkat, sajátos lelki alkatunkat, a víziót, amit magunkban magunkról s a világról hordunk, gondolatunk moccanásainak más népektől különböző ritmusát. Ez az új és magyar iskola nem

riad vissza attól sem, hogy magyarságáért »fasiszmissal« vádolják a magyarságtól idegen lelkek s mindenben, ami a miénk, ami népi, faji gögőt s »reakciót« szaglászó orrok.

Mondom, ez az új magyar iskola első komoly kísérlete. Nem tudom, milyen oktatás folyik magukban az iskolákban. (Hallok egy s mást, ami örömmel tölt el.) Nem tudom, milyen módszer szerint tanítanak. Nem egészen világos előttem tanító és tanuló viszonya sem. Szeretném hinni, hogy ha beülnék valamelyik középiskolánk padjába, ugyanaz az öröm töltene el, ami az iskolarádió hallgatásakor. Szeretném hinni, a magyar nevelés hajdani úttörő hősei és példamutatói diadalmasan vonultak be a tanintézetekbe. Hogy maga a nevelési rendszer még sem nem új, sem nem demokratikus, csupán ilyen szeretne lenni, ne töltsön el senkit pesszimizmussal. Ha a szellem már él, majd megtalálja a maga alakját is, amelyben erőteljesen működnek s kibontakoznak. A jövődőt, — akár a legszürkébb holnapi napot is — előbb meg kell álmodni, előbb vizionálni kell, azután testet ölt maga. Ha megvan a látomásunk az új és magyar iskoláról, előbb-több formába épül. A látomásunk pedig megvan. Sokunk álmaiból, víziójából vegyült összehasonlóan a tűzhöz, amely sok kisebb-nagyobb, ilyen még olyan kálóriájú anyag apró lángjából fonódik heves tűzzé. Elég leülnünk a rádió elé délelőtt féltizenegykor s hallgatnunk előadásait. Itt már a megvalósulással találkozunk.

Sokan, vén diákok, akik úgy éreztük, reménytelen volt annyi hitünk s látomásunk s akik oly le-sújtva láttuk a rousseau-i igazság hiábavalóságát, hogy t. i. »csak a kimerék országában érdemes élni«, sóhajtsunk föl boldogan: ime, kimerünk valósággá válnak s ebben az országban érdemes lesz élni, magyarnak lenni!

Független Ifjúság 1946. február 7. 6. sz. 1.

TERRASZ, HOLDFÉNYBEN.

Gilgames egy napon, amikor éjszakai tartózkodását a terrazon befejezte és szobájába tért, az egyik, Nannar vörhenyeges fényétől élesen megvilágított, széles lépcsőn alacsony, kövérkés, de azért karcsú s főképű szépmozgású nőalakot látott fölfelé iparkodni. Az alak látványa megütötte. Megállt a lépcsőn, megvárta, amíg a nőalak elhalad mellette. Akkor jól megnézte fényben tüdő kerekded képét, sötétén, de bársonyosan ragyogó, rendkívül nagy szemét, vállára omló sötét hajbodrart s megint érezte, de most még erősebben, azt az ütést a szívében. Valami meglökte, hogy szólítsa meg a leányt, — első pillantásra látszott ugyanis, hogy fiatal leány —, vegyüljön vele társalkodásba, kérdezze meg például: hová megy, tetszik-e neki Nannar fénye, miért nem alszik még, segítségére lehet-e valamiben, vagy effélet, — de szája nem nyílik szóra. Csak állt, bámult, majd megfordult és sziverepesve gyönyörködött a leány járásában, amint fokról-fokra lépett, csípője ringatózott, kurta szoknyája lebegett, bodros fejecskeje egyre följebb-följebb emelkedett a világosságban s végül eltűnt odafent a terrasznál, ahol szinte nappali erővel ragyogott Nannar másvilági fénye.

Gilgames tinomtermetű, de azért izmos, karcsú legény volt. Haja a vállára omlott, zöld szemé tágan tekintett a csodálatos világba, nyakán szépművű lápiszlazuli láncot, balfülében aranykarikát, bokáján ragyogó kék peracet viselt. Egyáltalán nem volt csúnya ifjúnak tekinthető, különösen, mióta egy papnő cédrusfának nevezte, szemét hegyi tóhoz hasonlította. Csupasz békának sem érezte többé magát. És mégsem szólt, nem mert szólani, csak állt és bámult. Ahelyett, hogy megkérdezte volna az eddig sohasem látott, mintegy álomból kilépő leányt, kicsoda-micsoda, hová megy, csak magában kérdezősködött. Ezért később, amikor már a szobájában volt és szokása szerint elnézegette az ágyára faragott tekerőgőző sárkányokat a vajmécses fényében, módifölött haragudott magára.

Még fölkelhetett s a terraszra mehetett volna, talán ott találta volna a leányt. Esetleg ő is a párkányon ülve Nannar fényében gyönyörködött. Talán éppúgy álmodott, mint ő. Éppenúgy tengerre vágyott, éppúgy vonzották távoli országok, éppúgy érezte testének minden ízében-porcikájában Nannar vonzó sugárzását, talán éppúgy suttogott hozzá a gonosz isten... Csak föl kellett volna kelnie s a terrazon megtalálta volna. Ki tudja, még az is kiderült volna talán, hogy a leányka testén sincs mindenütt pikkely, úszóhártyái hiányoznak, vagy csak egészen kicsinyek... Bár a szeme szinte teke, ezt határozottan látta. Sőt éppen ez ragadta meg legjobban. Ugy villogott benne Nannar fénye, mint a kútban.

Gilgames fölült ágyán, maga elé bámult, tusakodott. Néha-néha a hüvelykujján csillogó drága gyűrűbe tekintett, de a gyűrű nem mutatott semmit. Már-már fölkel, de csüggedés fogta el. Végül elszomorodott, visszalépett ágyára s a papnőre gondolt. Amde a papnő alakja az imént látott lánnyá változott s Gilgamesünk azon vette magát észre, hogy mindazt a gyönyörűséget, amiben a papnő részesítette, az ismeretlen leánnyal képzeli el.

Sorsunk 1946. évt., 1. sz. 17-24.

Nyugtalanul aludt. Nyomasztó nehéz álma volt, de nem emlékezett rá. Csak érezte, hogy valamilyen fontos és emlékezetes dolog történt vele, — hogy mi, nem tudta. Olykor-olykor már a nyelvén volt, szinte kimondta, de a következő pillanatban szétfoszlott.

Gilgames ettől fogva két világban élt. Az egyikben megjelent Ummutabat, a halk, okos, udvarias tanító, új meg új jeleket vésető táblájára, megmagyarázta jelentésüket, dicsérte Gilgames elméjének fogékonyságát, majd az istenekről és istennőkről szólott odaadó lelkesedéssel, mint mindig. Azután elkövetkezett az ebéd ideje, Szabitum komolyan ült az asztalfőn s anyás tekintete hol Gilgamesünkön, hol a leányon, fiún pihent meg s halkan szólott. A leány csevegett, nevetett, a fiú némán evett s el-elvonta ajkát egy mosolyra. A pihenés órájában azonban Gilgames gyorsan a másik világba lendült, abba, ahol a széles lépcső vezetett s egy feketefürtű, nagyszemű, szépjárású leány lépegetett fölfelé, egyre fölfelé a fényben. Ebben a másik világban más nem is volt. Csak lépcső, Nannartény, lépegető leány, libegő kurta pálmalevél-szoknya s a két nagy-nagy, kútmély szem, amelyben Nannar fénye villog.

A nap forró órái után megint az egyik világ következett. Megjelent a recsegőhangú, goromba tornamester, meg a halk, mosolygó tanító. Megjelent a ló, fölhangzottak a korholó szavak. Megjelent a futópálya s a Gilgames futását csodáló nézők csoportja. Megjelent az oszlopsarnok, fölhangzott a vad kurjantás, lábdobbantás, a kardok csattogása. Közbe-közbe pedig a tanító halkcsobogású hangja folydogált, csillogó hullámain görgetve történelmet, hadtudományt, természeti ismereteket és színes buborékként szétpattanó bókokat.

Az este ismét egészen a másik világban felt el. Most már nemcsak lépcső s lépegető leányalak, nemcsak két mély szem, nemcsak Nannartény volt ebben a világban, hanem valóságos zürzavar. Hangtalan, tapíthatatlan világlomlás. Forró szavak a terrasz párkányán, amelyek Gilgames izzó vágyait, lengedező utazásait, fájdalmas búcsúit és találkozásait dadogták. Tenger, hajók, arannyal borított templomok. Fekete emberek, pálmakunyhók, égbenyúló hegyormok. Nannar sugárzása festette vörösre, Nannar suttogása járt benne, mint a szellő. S Gilgames oldalán ott állott a hajófedélzeten, ott járt lebegő járással az idegen partok csillogó kagylómezein, ott üldögélt a pálmák hűsében, ott álmodott az arannyal borított templomok rejtelmes szentélyében, ott járt a hegyek ormán, ott omlott lábai elé esztelen vággyal a pálmalevél-kunyhóban az a leány, aki minden látomás mögött vagy fölött egyre lépett, lépett a magasbanyúló lépcsőkön a másvilági fényben.

Gilgames szíve csordultig volt örömmel, fényvel. Csordultig sóvárgással, kinnal, csüggedéssel. Gilgames szerelmes volt.

Csak azt nem tudta, kibe.

Hogyan tudhatná meg végre, ki az a lány? Mi a neve? Hol lakik! Mit művel a palotában?

Gilgames vadászott rá. Miután éjszaka látta, éjszaka kereste. Vad sietéssel, nesztelenül suhant a templomváros terraszain, futott le sötétbevesző, szökdelt föl fénybetorkolló meredek lépcsőkön, vágott át folyosókon, lépett ki oszlopsorok közé, haladt át néma udvarokon, tekintett be hol az egyik, hol a másik isten, istennő szentélyébe, ahol vajmécses lángja libegett a szent szobor előtt, hályogosan fénylett az arany, kék tüllel ragyogott a lápiszlazuli a keskeny ablakrésen betűző Nannar fényében s ahol imádságbamerült virrasztó papok, papnők zsolozsmáztak. Gilgames egy eltűnő, örökké a fény felé lépegető leányalakot kergetett, de nem találta meg sehol. Mintha, fölérkezve a lépcső legfelső fokára, a

1946. nov.

TERRASZ, HOLDFÉNYBEN.

(Második közlemény.)

Mint hasonló helyzetben mindig, ezúttal is a nő volt bátrabb. Gyors, lelkesítő szóval elmondta, hogy a neje Héa, azaz: Tücsök, egyik atyja tanító, a másik a templom énekese. Ő éppen most a másiknál lakik, mert anyja a tanítót valamiért laképnél hagyta. Ezért lakik ezidőszerint a Szent Városban. Elmondta továbbá, hogy van még két bátyja, meg egy nénje is, azok, mint nagyobbak, a tanító-atyánál maradtak. Beszél Héa maga-magáról is. Sőt tulajdonképpen csak magáról beszélt. Még nem avatták, de a tavaszi nagy Inninni-búcsú alkalmával átesik ezen a döntő eseményen is. Azután szabadon rendelkezik magával. Most éppen a Nagy Misztérium énekeit tanulja, különösen tetszik neki Dumuzi töltámadása és Inninni dicsőítő éneke. De hát nem csodálatos is?

Megköszöri torkát s mint a vadgalamb, begyét kissé kidüllesztve, fejét fölözve énekelni kezdett.

Gilgames elébe ült a párkány árnyékába, föltekintett a fényben fürdő leány elragadtató arcára, úgy hallgatta az éneket. A hangok gyöngyözve, szétpattanva, elúszva, csillogón folytak szépformájú duzzadt szájáról. Apró fogai kicsillantak a Nannar-fényben. Kerek arca sugarakban fürdött. Haja lobogott az éjszakai szélben. Ilyen szépet Gilgames még sohasem látott, de nem is képzelt.

Miközben az éneket hallgatta, egyre azon járt az esze, hogy Héát tavasszal avatják, azután teljesjogú nő lesz, választhat magának férfit, ahhoz mehet feleségül, akihez akar. Héa, Héa... Milyen szép név! Mint valami ujjongó kiáltás, ami tánc közben fakad a mámoros nők ajkán. Héa... Olyan, mint mikor fogócskában elfogják a menekülőt s kacagva, diadalmasan fölrikolt az üldöző: Héa!

— Mit suttoysz egyre magadban, ó Gilgames? — kérdezte hirtelen a lány.

A kérdés úgy meglepte Gilgamest, mintha valamin rajtakapták volna. Gyanútlanul ismételte a gyönyörű nevet, hiszen a leány égnektördítéssel arccal énekelte és teljesen elmerült Dumuzi töltámadásának ujjongó örömeiben.

— A nevedet... a nevedet mondogatom, Héa, — rebegte szégyenlősen.

— És most mért nem mondd? — csapott le rá kacéran a leány.

— Hiszen mondom: Héa, Héa, Héa... — válaszolta Gilgames szinte reszketve. Olyan érzést keltett benne a hangosan kimondott név, mintha a leány ajkára tapadt volna, mintha megsimogatta volna feszülő mellét, fölfedte volna a kurta kis szoknya remegő titkait.

— Még, még, — sürgette a leány hűnyt szemmel. — Mondd még!

— Héa, Héa, Héa...

A leányka hosszan, kutatva ránézett.

— Ki vagy te, Gilgames, hogy így mondd a nevemet? — szólt kissé rekedtes hangon. — Mért nem beszélsz magadról?

— Hát beszéljek? Beszéljek? Csakhogy nagyon nehezemre esik.

Sorsunk 1946. nov., 2. 73-80.

— Majd nem nézek oda, — nevetett csiklandósan a leány. S nyomban behunyta kútmély szemét, de arcát azért rejtelmes mosollyal fordította Nannar felé.

Hát jó. Gilgames akadozva, dadogva, szégyenkezve beszélni kezdett. Rögtön ott vágott bele, hogy egyszer, még Erechben, kistiú korában, ellopott egy csónakot, egy tengerjáró hajóhoz evezett s föl akart rá osonni, hogy idegen országokba hajózzék. Most mellőzte a kísérlet végét: a ladik után nyomakodó halászt, az ütlegeket és a káromkodásokat, a partra való silány visszacipeltetést, valamint a fenekébe kapott goromba útbaigazítást. Hanem azzal folytatta, hogy mindig távol országokba vágyott, látni szeretné idegen országok pálmás partjait, fekete embereit, az égbenyúló fehér ormokat, a földig arannyal burkolt templomokat, a kunyhókat meg a kagylómezőket, az idegen kikötők sürgés-forgását... s így tovább. Mindezt úgy mondta Gilgames, hogy Héa a legcsekélyebb megerőltetés nélkül nyomban láthatta is az idegen pálmás partokat, a fekete embereket, a földig arannyal borított hatalmas templomokat, a csillogó kagylómezőket, az égbenyúló fehér hegyormot, a sohasem-látott kikötők sürgő-forgó életét. Emellett még láthatta az óceánjáró háromsor-evezős gálya hatalmas testét, fedélzeteit is, a rohangáló mezitelen tengerészeket, a felügyelő gongútéseire csapó hosszú evezők sorát, hallhatta a kötélzetten hárfázó szél bűgását, a tenger harsogását, a tajték ütemes fecsegését, a sirályok rikoltását is. Gilgames időnként föl-fölnézett a húnyt szemmel merengő leány mosolygó arcára és hitte, hogy Héa valóban látja, hallja, amit mond neki.

Tücsök hirtelen talpraszökkent. Kihúzta a derekát, lesimitotta zizegő pálmalevél-szoknyáját s halkán fölkiáltott:

— De most már megyek, Gilgames!

— Ne még, ne még, — rimánkodék az itjú. — Hiszen csak most akartam elmondani a legszebbet. Azt, hogy akárhol jártam-keltem...

— Tulajdonképpen ki a te apád-anyád, hogy ilyen furcsa vagy... ilyen...

Nem mondta ki, amit gondolt.

— Anyám papnő Lugalbanda és Ninszun szentélyében Erech fala mellett. Atyám... nem tudom, ki, azt mondják, Nannar gyermeke vagyok. De én nem tudom. Nem tehetek róla, de... — elakadt, maga elé nézett. — Én meg Nannar... Nevelőatyám, Atra Hasis azt mondja, kétharmadrészben isten vagyok, egyharmadrészben ember, de én... Jobban szerettem volna mindig, ha egészen ember lennék. Mert amikor gondolatban idegen földön járok, oldalamon...

— Kétharmadrészben isten, egyharmadrészben ember! Nahát! — Nevetett messzezsengő hangon a leány. — Hallottál már ilyet? Milyen mulatságos. És mit érzel abból, hogy kétharmadrészben isten vagy? Ez nagyon jó lehet.

— Nem, nem jó, egy csöppet sem jó. Nem mulatságos. Csak annyit tudok, hogy mindenki olyan ellenségesen bánik velem... idegenkedik tőlem... Hazugnak nevez... És csúfol is...

Gilgames szenvedett. Életének minden kínzó, megalázó, gyötrelmes pillanata eszébe jutott. Ó, mit nem adott volna, ha elpanaszolhatta volna szenvedéseit. Ha ez a leány, a széphanjú Héa, meghallgatta volna. Ha, tejére tette volna simogató kezét, lehajolt volna hozzá s így szólt volna gyengéd, majdnem anyai szóval:

— Szegény Gilgames. Megértelek és sajnállak. Szomorú lehet kétharmadrészben istennek lenni. Én nem csúfollak. Én szeretlek.

De a leányka nem szólt semmit. Nevetgélt, rá-rápillantott oldalvást,

ISTÁR CSAK ÜZEN

(Részlet a *Vízöntő* c. meséből.)

Gilgames elégedetten heverészet s unalmában a gyűrűjét nézegette. Lábát az ágy szélére támasztotta, a másikat átvette rajta, harangozott vele. Dúdolgatott is a harangozás ütemére. Várta, hogy elálmosodjék, de messze elkerülte az álom.

Az ajtó ekkor nesztelenül kitérült, a herélt lépett be.

— Uram, Inninni istennőnk, áldassék a neve, elküldte egyik papnőjét. A szent asszony fiatal, szép, kövér s illatos a teste. Fejét megkoszorúzta. Kívánod, hogy belépjén?

— Jöjjön, jöjjön — kiáltotta Gilgames. Fölugrott, egyszerre nagy izgalom szállta meg. Kapkodó ujjával vadul fésülte vállára hulló hosszú haját.

A rabszolga kihátrált, a papnő belépett. Behúzta az ajtót, leborult Gilgames előtt, így maradt néhány pillanatig.

Gilgames nézte a földrehajló nőt. Csípője erősen kidomborodott, de a dereka meglepően karcsú volt. Kinyújtott karján, vállán csillogtak az illatos kenőccsel megkent apró pikkelyecskék. Koszorús fején piros virágok lángoltak. Haja a földre omlott, gyöngyszemek csillogtak csigás fekete fürtjei között, mintha kagylókban pihennének. Felsőkarján lápiszlazuli-perecek, padlóra tapasztott ujjain gyűrűk csillogtak. Szép volt a vajmécses világában ez a térdreborult fiatal nő. De nemcsak szép, hanem gyermekesen kedves, ártatlanul odaadó is. Gilgamesünk nyomban erős rokonszenvet érzett iránta.

Mi volt az az ajándék, amit Gilgames a papnőtől kapott? Mi, amit e vízözönelőtti első szerelmi együttlétnek köszönhetett?

Ha később visszagondolt erre az éjszakára, elsősorban a földreborult fiatal nőt látta maga előtt ronthatatlan eleveenségben. A gyermeki, asszonyos domború csípőt, a lányos derekat, az ártatlanul parázna fejet, a gyöngyszemeket a fekete hajban s a sötéten csillogó váll, a karok gömbölyű fényét. Ez a kép örökre megmaradt benne. Azután megmagyarázhatatlan zűrzavar következett. Büszkeség és gyámoltalanság, kínzó feszültség és csüggedés, férfiasság és tehetetlenség, nagy kíváncsiság és nagy-nagy üresség, szomjúság és a tikkadt száj elégtelen sóvárgása. Szoros testi közelség és áthatolhatatlan távolság. Fény és sötéten kavargó, alaktalan homály.

A papnő, akinek talán neve sem volt, vagy, ha volt is, nem az, aminek gyermekkorában nevezték, térdenállva, leborulva, összetett kézzel együtt imád-

Válasz 1946 nov., 2. sz. 153 -

DARVAS SZILÁRD:

A csodálatos papagály

A csodálatos papagály karácsony hetében keresett fel azul az ajánlattal, hogy olcsó áron és villámgyorsan szállít egy irodalmi mellékletet legdicatosabb íróink tollából, hogy a sajátjáról ne is beszéljen. Lóri, a papagály évtizedeket töltött írók társaságában, aminél közelgőztében egyrészt elzüllött, másrészt hihetetlen irodalmi műveltségre tett szert. Ajánlatát elfogadtam.

Kodolányi János:

Kont, az kemény ütöz

(Nagy árhájikus regényrészlet az Sigmund kerálok korából valódi árhájikus keralábéval meg egyéb varázslatos fűszerszámokkal. Kutyának, hogy beadák vala, nyomban felfordula. Annyi baj leend, csak az villamos haladjék ézöz sebességgel.)

LXV.

Hatalmas porfelhő szállt végig az úton. Ott, ahol a domb lassan emelkedni kezdett, harminc nemes tartott Budára, nagyjában készen a szabad halálra. A pártitűk élén egy szikár, magasnövéss ember tartott, akit a többiek maguk közt csak per Kontnak emlegettek s még a többiekhez viszonyítva is szokatlanul kemény és vitéz volt.

— Látjátok feleim, mie vogmus — mondta szomorúan. — Isa por és homu vogmuc...

— Ugasságod vagyon! — bölintott az egyik, számszerint a huszonnyolcadik nemes. Kérdés, hogy kerál / mingyenest él-e velünk? Merhogy mi levénk, de ü meg vala.

Hosvay Seilymes Péter megtörtölte a bajuszát.

— Emmán igaz. Béka rugazkodván kötél szakadt vala. Mög is hala. Mégis beszélje szárnyala. Később, hogy úgy lett, szár nélkül is nyala.

— Nyala vala — tette hozzá Tinóli Lantos Sebestyén archaikusan.

Mind hallgattak. A pörköltnek közben teljesen elfogyott a leve. Már csak egy kis vala maradt. Kont lassan befűdte a lábaskondért és vizet huzott a hajcühöbe, majd lassan kieresztette a kéjgázt, gondosan ügyelve, hogy a csizmadia keüllepedjék.

Lassan feltűnedeztek előttük Budának tornyal valódi tizenötödikszázadbeli hangulatot kelteve a lassan lovagló archaikusokban. Pesten rövid pihenőt tartották, Budán pedig a zord király előtt megálltak zordonan.

De már ott lebegett felettük a végzet...

Isobedság 1946. dec. 25. 293. sz. 9.

A fölbi parodizélt: Berdo József, Madrai László,
Isobó Lőrinc

ŐSZI NAPFÉNY

59

IRTA: KODOLÁNYI JÁNOS

Az öregember a tornácra állt, hófehér haja selymesen borul a nyakára, estros, régimódi kalapja alól szinte kihabzott. A napfény szellden csókolgatta barna árkokkal televesztett arcát, bozontos ősz bajuszát, nagy, barna, eres kezét. Szeretettel simogatta, mint az anya, aki némsokára ölébe veszi ezt a fáradt fejet, ezt a megfáradt, szelld öregembert örökre.

Tyúkok sétálgattak a tornác előtt. A kakas körüludvarolgatta őket s a vénember komoly derűvel, mozdulatlan nyugalommal nézte őket. Botját néha megigazította a térde között, majd meg-megforgatta bütykös ujjával. Most a kakas egy hosszú gilisztát talált, édes kolyogással hirtelen rá tyúkjait. Az öregember mosolygott. Figyelte a kendermagos tollakat a piros taréjok kicsattanó pipa-csatt, a futó lábak cik-cakját. Hogy fetrengett a tyúk csőrében a giliszta! Hogy nyugogatta hegyes fejét a napfény felé! Mindenáron ki szeretett volna szabadulni az éles csőr késpengéi közül. Vonaglott és forgott, fetrengett és rángott, bizonyára még sírt is, de hídába, nem hallotta meg senki... Előgre természetesen, hogy a gilisztát megeszi a tyúk, a tyúkot az ember... s az embert? Az embert a föld.

Az ember elfárad, pihenni vágyik s a föld visszafogadja méhébe, ahonnét vetteti.

Amint az öregember elnézegette a csöndes kis világot maga körül, lassan kltipegett hozzá a felesége.

Ő is öreg volt, persze. Nem is annyira öreg, mint inkább vén. Megvénítette az eső és a nap, a tél meg a nyár, a velés, az aralás, a csalódás meg a gyűlölet. Képe türelmetlenné s konokká vált. Szoknyája piszkosan lógott róla, termete őszelöpörödött. A keze is nagyon vén volt. Minden ujja végén egy kis bunkó, a bunkóén piszkos, töredezett, feketé köröm, mint a hollóé. Ráncos képén hangtalan, könnytelen, vádoló zokogás látszott... Méltatlankodó vád: Ki ellen? A múlt, az emberek, a sors, a munka, a szerelem, a halál, az Isten ellen? Ki tudhatná! Talán ő maga sem.

Megtámaszkodott a tornác falánál, kezesejével megtörölte száraz orrát s reszelős, sivár, vádaskodó hangon panaszkodni kezdett.

— Látod-e, embör... Most két esztendeje, hogy a Lajoskánk meghött... Ezdöbe jutott-e vajjon? Gondósz-e rá csak akkorái is, mint az a kavics a földön? Eközben a jókedvű tyúk elnyelte a gilisztát. Egy apró kavicsot kapott be utána. Félrefordította a fejét, a napba pislogott, aztán kárálni kezdett. Mint egy asszony a piacon.

— Vajjon van-e benned iránta csak anhyllka szánakozás, jószág, mint egy gyűlöszöngyi tej? Áá, elfeledted te már ütet... nyöszörögte a vénasszony s keserűen legyintett. Nem is vagy te apa. Nincs neked szíved, hallod-e. Szívtelen embör vagy te!

— Nem feledtem én — dörmögte az öregember s mosolygott. Semmi panasza, vagy szomorúság sem volt a hangjában. Vád, lázadás pedig végképpen nem.

Moccsás nélkül nézegette az őt körülvevő kis világot tovább. A kakas megint gilisztát lelt a friss földben, hevesen kolyogott. Feleségei lóhalálban rohantak hozzá. Az öregemberi rendkívül érdekelte ezeknek a szelld állatoknak minden dolga. Órákig el tudta nézegetni őket. Lám, a kolytos barna tyúk most is fölkapta a férget, izgatottan elfutott vele. A fehér utánavetette magát. Megkerülték a kis barackját. Ott a barna a zsákmányt elejtette, ám azonnal fölkapta a fehér. Szegény férget már szabadnak hitte magát, megvonaglott a földön, gyorsan akarta lábatlan futását, de lám, a fehér tyúk csőrének közel megragadták. Az öregember szinte izgatottan figyelte.

— Te csak elfeledted szegén Lajoskánkat, pedig mejen igón-igón derék ember volt... — jajgatta egyhangúan az asszony, mintha a semmibe beszélt volna. — Az orcája, mejen szép táblás. Jaj neköm, én Istenöm, Istenöm... kellött az a háború! Nem ajkari ő menni, érözte, nem gyün vissza többet, oda-pusztul, elvössze az Isten... De csak vitték... Mejen jó embör volt!

Az öregember arca kiragyogott. A fehér is elejtette a férget! Már-már úgy látszott, be tud bújni egy kis lyukba, a sötétbe, a maga világába, de a kakas hirtelen ott termett. Fölkapta, odaleremtette a harmadik tyúknak, a kendermagosnak. Most az jutott vele.

— Te vén embör, te, te Anyukát sem bánod te ütet, mint a mákszőm. Mintha nem is a te fiad lelt volna, egyellen gyerököd — szidalmazta odapas fogai közül az öregasszony keserűen. Arcát eltorzította a fájdalom. A magány kínja.

Az öregember fölemelte súlyos kezét, legyintett. Mondani akart valamit, valami csillapítót, de nyilván meggondolta. Nem érdemes. Elmosolyodott.

— No, most osztán békapta ám a búbos... — dünyögte csöndesen. — Hát ennyikéi ért az elete, ni... Mint a leesött mákszőm.

Arcát csöndesen a mindent beragyogó, szelld, szerető nap felé fordította. Mintha tavádkozott volna. Az asszonyát nézte egy percig, azután bement a hába.

ÚJ ESZETENDŐ 1947. A Magyar Parasztszövetség
Naplója. Bp., 1947. Magyar Parasztszövetség Országos
Központja. 146-147.

NEOKATOLICIZMUS ÉS MÁS ZÜRZAVAROK

Ami messze van, mindig szép. Megrögzött materialistának, mint amilyen e sorok szerény írója, ugyancsak szép a Paul Claudel-ék neokatolicizmusa. Megvallom: merő artisztikumból. Aki ugyanis egyszer belekóstolt a világ legelső, legfinomabb, legcsiszoltabb nyelvének szépségeibe, aki ennek zenéjén keresztül ízelt meg a francia lelket, örökidőkre rabszolgája marad és nincs az a lavalisme, attentisme vagy collaboration, amely a douce France-ot elfeledtetné.

Pedig: a francia neokatolicizmus a laikus állam és a libre penseur köztársaság ellen — reakciót jelentett. De ezt a reakciót költők és írók csinálták, Claudel-formátumúak és Mauriac-rangúak, — művészi eszközökkel, bár — nem mindig és nem tisztán művészi célok érdekében.

Magyarországon is megszületett a neokatolicizmus, inkább ujságírásban, mint irodalomban. Szégyenteljes volna ugyanis és a vitatkozásnak nem méltó formája, ha a neokatolicizmusnak ajándékozónok *Erdős Renét* és *Földi Mihályt*, a polgári ponyva művelőit, akik azt akarták illusztrálni, hogy amint valaki kikeresztelkedik (ezek nem voltak megkeresztelkedők, csak kikeresztelkedők), már katolikussá kell átalakítania sujet-körét. Nem: ez ugyanolyan kevésbé sorolható a neokatolicizmus gondolkörébe, mint ahogyan nem odavaló a Szent István Társulat számos jámbor és jóerkölcsű polgári iskolai tanári szintű dadogó kiadványa.

A magyar neokatolicizmus a publicisztikában és — kis részben — a költészetben jelentkezett és nem lehet és nem szabad megtagadni tőle azt, hogy nagyjában és egészében antihitlerista volt.

Nagyjában és egészében — írtuk —, mert a neokatolicizmushoz számította magát az a Nyisztor Zoltán is, aki eljutott ideológiájában, uszító gyűlöletében, munkás, paraszt, zsidó és emberellenességében majdnem a nyilaskeresztig és idetartozott az a Közi-Horváth is, aki a háromnegyedről ugyan visszafordult, de a visszafordulásig alaposan kivette a részét az út végső negyedének előkészítésében.

Nagyjában és egészében... és egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy azok számára, akiknek a nácizmus és barbárság elleni küzdelem volt a céljuk, a katolicizmus csak ürügy volt, amelyen keresztül — úgy érezték — személyük fokozottabb védelemben részesül.

Gondolok itt elsősorban egyetlen igazi költőjűnkre, *Horváth Bélára*, aki egy kicsit talán túl is játszotta a maga forradalmi hevületét, a magyar nép, az átokházi paraszt szenvedéseinek, hontalanságának, a szegény Ács Fia és a gazdag püspök antinómiájának tökéletes, sőt túltökéletes és ennél fogva egy kicsit elgondolkodtató és szkepszisre ingerlő énekét...

Mégis: Horváth Béla hozzátartozik a helytállóak és vállalóak családjához, annak ellenére, hogy egykét durva és csúf kisiklásáról tud az irodalmi kávéházi asztalok krónikája — és másfelől tud olyan titkokról, amelyeket viszont annak a neokatolicizmusnak nem volt szabad megtudnia, amely Horváth Bélát — annyira, amennyire — védelmébe fogadta. „Óda Jászi Oszkárhoz“ szavalgatta a nem mindig józan, pepitaruhás, zsírárdikalapos, excentrikust és bohémet játszó nyomorgó költő és ebben az ódában benne volt a magyar történelem legszebb és legdicsőségesebb szakaszának, Októbernek a dícsérete. Vessen szememre a kritika akármit. El vagyok készülve rá, hogy minden mondatért külön rónak majd meg, ahogv én is megrovok mindenkit mondataiért, nem kérek és nem adok pardont, de egy bizonyos: ha Október dícséretét hallom, megvesztegetettnek érzem magamat, még akkor is, ha azt a negyven-ötven év előtti poetica szabályainak olyan szigorú magatartásával művelik, amely már — majdnem alatta marad az irodalomnak.

6 — Faragó László: Írástudók árulása — *Írástudók helytállása*, b.p., 1946. Népszava Könyvkiadó, 81.

62

Pedig ezeknek a neokatolikusoknak nem volt könnyű dolguk. Magyar ősokeket kerestek és — jobb híján — Prohászkaéhoz jutottak el. Prohászkaéhoz, aki nagyjában és egészében szellemi őse volt az ellenforradalom ama első korszakának, amely Siófoktól a gömbösi választásokig tartott és akinek pathetikus iránya nem feledtetheti azt a gyűlölet-tartalmat, amelyet írásai, állásfoglalásai az első világháború óta ontottak magukból. Hogy Giesswein Sándort irodalomkívülisége, vagy mélyen emberi és még mélyebben keresztény tartalma miatt nem választották-e, arról nem könnyű dönteni.

Nehéz dolguk volt ezeknek a neokatolikusoknak azért is, mert lépten-nyomon Rómára és a jezsuitákra kellett támaszkodniok. Hol magyarázni, hol belemagyarázni e két fórum állásfoglalásába, kihüvelyezni belőlük, vagy beléjük vinni a humánnumot.

Nehéz dolguk volt, mert pártolniok kellett a világ legkatolikusabb és egyik leggyalázatosabb diktatúráját, Spanyolországét és ünnepelniök kellett Guernicában a horogkereszttel és fascióval kollaboráló kereszt győzelmét. Számukra az Alcazar-nak voltak hősei és nem az asturiai bányáknak, nem ismerhették el a spanyol ellenállás legendás hőseinek „*no pasaran*”-ját, falazniok kellett a portugál diktatúrának, újból bizonyítván, hogy bajosan lehet két urat egyszerre szolgálni: az Egyházat és a Szabadságot.

Így történik, hogy a Horthy—Gömbös mobbal való szembenállásuk nem a szabadság, vagy nem *csak* a szabadság tiszteletéből, hanem feudál-reakciós legitimizmusból fakad, amint hogy az egész neokatholicizmusban van egy ilyen feudál-arisztokratikus elem, bármennyire nép-pártinak mondja magát.

Mellesleg és közbevetőleg: mindenki, akinek a szocialista világnézethez csak valami köze is van, életre-halálra szemben áll feudalizmussal, arisztokráciával, de ha választania kell ezek és a huszonöt év bugris-lázadói között, ízlése és erkölce az előbbieket felé hajtja, noha: nem szabad elfelejteni, hogy e bugris-lázadók a feudalizmus cselédei voltak és csak

1919 augusztus 6-án önállósították magukat és vezették az országot Hajmáskértől Sopron-Kőhidáig.

Igen: ellentmondásokkal teli ez a neokatolicizmus. Így történhetik meg, hogy *Aradi Zsolt* és *Balla Borisz*, a két vezető publicista szinte teljes egészében átsassíroz a náci-oldalra, annyira, hogy a már említett Horváth Béla kénytelen megírni Aradi Zsoltról „Egy hitlerista zsidó hét éjszakája” című pamfletjét.

Ellentmondásokkal teli ez a neokatolicizmus és tévedésekkel terhes. Innen van az az apothéózis, amelyet a jótollú *Katona Jenő* Imrédy Béláról meg-ereszt, éspedig — ha jól emlékszem — egy pogány szertartásos, pallosos, Aranyrákosi Székely Sándoros hadúros vitézzé-avatás kapcsán. Hogy azután az eucharisztikus kongresszuson folyamatosan hazudó, démonian hiú és diabolikusan elszánt Imrédy Béla a katolicizmus minden princípiuma ellenére a neopaganizmus leggonoszabb spadasin-jévé vált és hogy ennél fogva e neokatolikusoknak revidéálniok kellett, csak kárörömet ébresztett és ébreszthetett azokban, akiket külsőségekkel megvásárolni és megvesztegetni nem lehet és nem lehetett.

Ennek ellenére, amikor a neokatolicizmus publicisztikai mérlegét megszerkesztjük, lehetetlen és ildomtalan volna, hogy megfelelkezünk a „Korunk szava” egynémelyik cikkéről és glosszájáról, el ne ismerjük benne a jószándékot és az emberire való törekvést a világnácizmus és a magyar nácizmus emberalattiságával szemben.

Mégis: a mérleg végső fokon negatív egyenleggel zárul. A magyar neokatolikus írás nem produkált olyan elsőrangú kvalitásokat, akik feledtetni tudnák a célkitűzések bizonytalanságát és az eszközök kétségét. A mérleg: veszteséges és amikor számbavesszük a mellettünk és ellenünk küzdők seregeit, igazán nem tudjuk, hová soroljuk a neokatolicizmust. Talán leginkább a gomböntő kanalába...

*

Vannak elpusztíthatatlan vitalitású írók és tollnokok. Nem mindig és nem szükségképpen a legjobb-

67

bak és legkülönbek. Sőt: a legjobbat és a legkülönbet éppen az jellemzi, hogy leköti és elkötelezi magát meggyőződése és elfogultsága szerint valahová, valakikhez és azután — ott marad „si fractus illabatur orbis“. Újabban azonban ez a műfaj egyre jobban kiveszőben van. Kilencszáztizenkilenc augusztusa kiölte. A szerény képességű, de nem tehetségtelen *Rósványi Vilmostól* kezdve egész sora van azoknak az íróknak és publicistáknak, akik sorozatosan váltották színt és meggyőződést, ama *Zsabka Kálmán* politikai mintájára, akit a budapesti argot — egyremásra való emlékezésül — Zsebke Kálmánnak keresztelt át és aki volt britanniás zsidóverő és hirdetősi ügynök, színészkararai akarnok, jelenleg pedig mint az ellenállási mozgalom egyik harcosa arat babérokat, igazolván azokat, akik az egész ellenállás kérdését azzal a jogos szkepszissel nézték, amely ezt a mozgalmat méltán megilleti.

Mindez — többek között — *Kodolányi Jánossal* kapcsolatban jutott az eszünkbe. Kodolányi János — ne felejtjük el — kommunista volt, 1919-ben, amikor ennek aktualitása mutatkozott. Baloldalisága még túl is élte a kommunizmust néhány esztendővel. Obszkurusan féllegális folyóiratokba dolgozott és megjelent egy „Szép Zsuzska“ című regénykéje is. Nem volt tehetségtelen írás; szerény mértékkel mérve jónak is nevezhető. Engem azonban nem az értékelés emlékeztet a könyvre, hanem a majdnem minden lapján előforduló „bikla“. Ez az ormánsági népiesség, amelyet Kodolányi ide próbált csempészni Budapestre, ez az erőszakolt tájnyelv — többet mond Kodolányiról, mint maga műve tartalma.

Ebből az egy szókisérletből már tudtam, merre visz Kodolányi útja. Így azután semmiféle csalódást nem jelentett számomra, amikor őt, mint a Turulifjúság egyik dominuszát, regösét, vagy vezérigricét láttam viszont, e csúf nyelvműves, mint vezérszópműves kezdett működni, szerkesztése alá gyűrte a Salló-féle nyilas bandának „Nemzetőr“ című heti orgánumát, amely később Imrédyék leibzurnálja lett és itt uszított Milotay-módra, de — valljuk meg — Milotay tehetsége nélkül.

Közben tovább folytatta a Parnasszusért vívott küzdelmét. Ami nem sikerült a folklórebán, talán sikerülni fog a történelemben, gondolta és ide-archaizált egy-két művet, élénk derűjére a nyelvészeknek, akik e politikai hatalmasságnak szabályosan az orrára koppintottak és csúf menekülésre készítették.

Veszedelemes és kiadós toportyánférgé (lám, hogy hat és korrumpál az archaizálás) volt Kodolányi a magyar nyilasságnak. Nem is értem, nem is tudom, miért pártolt el tőle. Mert elpártolt egy szép napon; nyilván valami mégfőbb dominuszt, még szebb művest ültettek föléje. Vagy: megszimatotha, hogy előbb-utóbb katasztrófába visz az út és puskaporát szárazan akarta tartani.

Kodolányi eltűnt a nyilasok szellemi élcsapatából. Néhány hónapi szerény szünet után a neokatolicizmusnál jelentkezett, de, itteni írásai nem hagytak nyomot. Még csak vitát sem váltottak ki.

A nagy kataklizma óta újból életjelt adott. Mégpedig: nem azzal a szerénységgel és apolititással, ami a nyilas bűnök büntetlen megúszása után eszélyes és természetes lett volna, hanem éppen ellenkezőleg. Kodolányi, aki most, úgy látszik, hűséges akar maradni nyilas multjához, egy — a politikai spektrumon belül — jobboldalinak számító párt legjobboldalibb lapjának hasábjain a demokráciát és a demokratikus berendezkedést dorgálja és mivestmesteri, vagy fődominuszi minőségében tanácsokat ad a demokráciának, hogy milyen legyen és milyen ne legyen...

Persze, hogy a demokráciának tanácsokra van szüksége. Persze, hogy mennél lángolóbb híve valaki a demokráciának, annál több kivetni és korrigálni valót talál benne.

De ezt a kritikát igazán nem bízzuk és nem bízhatjuk Salló Jánosék Kodolányi Jánosára, aki a demokratikus lehetőségek és a demokraták kiirtásán oly kevés tehetséggel, de oly szép sikerrel fáradozott.

A közelmultban egyébként arról esett szó, hogy Kodolányi politikai multja jutalmaként házhelyet és birtokot (majdnem azt írtam, hogy vitézi telket)

66

kap. Másnap megcáfolták, harmadnap megerősítet-
ték. Pillanatnyilag nem tudom, mi a helyzet. Együtt
lesz-e valamelyik svábtalanított faluban *Sinka Ist-
vánnal*, aki előbb a Népszava, később a népi („völ-
kisch“) orgánumok versírója (naivabbak és hozzá
nemértőek szerint: költője) volt, vagy nem. Ha igen:
akkor néhány hasonszórú barátjával kitűnő nyilas
sejtet alapíthat a faluban. Ha nem: akkor nyilván
viszontláthatjuk majd a Centrál-kávéházban, ahová
időnként Anteuszként visszatért, hogy új erőt kapjon
a küzdelemhez.

A küzdelemhez, amely nem az igazságért, hanem
a korszerűségért, nem az eszményért, hanem a
karrierért folyt.

A küzdelemhez, amelyben egyszer egy nyilas
hetilap szerkesztése, fődominuszság és nagykáptalan
volt a célja, jelenleg pedig sváb birtok.

De mi köze Kodolányinak a demokráciához és
a demokráciának Kodolányihoz? Mi köze az írói
tehetségnek és tisztességnek hozzá és neki ezekhez?
Mi néki Hekuba s mi ő Hekubának?

AZ ÖSSZEESKÜVŐK POLITIKÁJA ÉS A HARMADIK ÚT IDEOLÓGIÁJA

Az összeesküvők és elődeik

A most leleplezett összeesküvés tényei világosan állanak már a magyar közvélemény előtt. Napilapjaink, valamint a pártok hangadó politikusainak a nyilatkozatai többé-kevésbé világossá tették az összeesküvés politikai és ideológiai hátterét is. Mindezek alapján elérkezett az ideje annak, hogy végleges számvetést csináljunk az összeesküvésről. Egy ilyen számvetés szükségképpen azt eredményezi, hogy pontosan beilleszthetjük ezt az összeesküvést a magyar politikai élet történeti fejlődésének a megfelelő helyére.

Akár az összeesküvés első és második vonalbeli vezetőit, akár pedig távolabbi közreműködőit vizsgáljuk meg, kiderül, hogy ezek mind horthysta politikusok. Csak látszólag zavarja meg ezt az összefoglaló jellemzést az, hogy a korszak politikájának meglehetősen különböző színeit képviselik. Van közöttük a 19-es ellenforradalomból ismert személy, van olyan, aki a polgári liberális bethleni konszolidációban játszott komoly szerepet, van olyan, aki a gömbösi fasiszta uralom esztendeiben buzgózkodott, van olyan, aki az Imrédy-féle „megújulás”-mozgalomban tevékenykedett, és olyanok is vannak, akik annakidején Szálasi eszmetársaiként működtek. Bármily különböző színeit és ágait képviselik is azonban a Horthy-korszak politikájának, összefüggésük és egymással való mélységes kapcsolatuk nyilvánvaló. Már csak abból is, hogy legtöbbjük sorozatosan szolgálta ezeket az egymás után következő horthysta politikai irányzatokat.

Ugyanilyen nyilvánvaló összefüggés derül ki akkor is, ha a Magyar Közösség oldaláról nézzük meg az összeesküvők gárdáját. A Magyar Közösség vezetői és mozgatói csaknem kivétel nélkül olyan személyek, akik valamely korábbi horthysta jobboldali egyesülésben, mozgalomban, egyesületben szerepet vittek. Szinte gyűjtőmedenceként fogta össze a Magyar Közösség az összes megelőző jobboldali alakulatoknak az embereit. Így megtaláljuk köztük az Ébredő Magyarok Egyesületének, a Turul Szövetségnek, a Turáni Társaságnak, az Etelközi Szövetségnek, a Tudományos Fajvédő Egyesületnek és a Honszeretetnek a vezető embereit, vagy buzgó híveit. Ebből az áttekintésből is kiderül, hogy az összeesküvésben és a Magyar Közösségben a horthysta politika minden irányzatának az emberei összetalálkoztak és az összeesküvés kitűzött céljaiban a maguk politikájának az érvényesülését látták.

Fel kell tehát tenni a kérdést, kik ezek tulajdonképpen és hol tartoznak össze olyan mélyen, hogy minden szembeötölő eltérésük ellenére most is az összeesküvésben és korábban is a különböző jobboldali politikai irányzatokban következetesen összetalálkoztak. A felelet igen egyszerű. *A magyar uralkodó osztálynak, a „történelmi osztálynak” a politikai akcióiról van szó.* Arról az osztályról, amelyet a parasztság egyszerűen „uraknak” nevez. Azokról az urakról, akik a régi uralkodó nemesi rendnek a jogfolytonos utódjai és a maguk feudális természetű uralmát továbbra is makacsul tartani akarták a két munkásosztály: a parasztság és a munkásság fölött. Közelebről és pontosabban, arról a feudális úri felső- és középosztályról van szó, amely földbirtokosokból, hivatalnokok-

78

ból, diplomatákból, katonatisztekéből, gazdaszisztekből és egyéb úri elemekből tevődik össze.

Általános társadalmi törvények szerint ez a „történelmi osztály“ nem élesen és pontosan körvonalazható osztály ugyan, azonban a magyar történelmi fejlődés sajátos alakulása és a feudalizmus csökevényeinek makacs fennmaradása folytán mégis igen határozottan, jellegzetesen osztály ez, amelynek tudata, szolidaritása, szervezetheze és uralmi igénye mindenben keresztiül érvényesült. A Horthy-korszak politikai fejlődésében, de korábban is az egész 67-es korszakban ez a feudális jellegű uralkodó osztály volt a magyar állam népelnyomó uralmi rendszerének a derékhada. Ennek az osztálynak voltak jellegzetes vezéregyéniségei Tisza Kálmán, Tisza István és Horthy Miklós. A Horthy-korszak politikáját ez az osztály vitte minden ellenálláson és akadályon keresztiül, ez restaurálta a 18-as és 19-es forradalommal megbolygatott régi rendszert és ez alkalmazkodott az európai politikai fejlődés széljárásának megfelelően a fasizmushoz.

Most is ennek az osztálynak a felejtetni és belenyugodni nem tudó, uralmukat visszaszíró, hatalmukat visszaigénylő képviselői csinálták az összeesküvést. Magától értetődően nem kizárólag ennek az osztálynak a gárdája tette ki az egész összeesküvő sereget. Ugyanúgy, mint korábban a Horthy-korszak különböző politikai irányzataiban, segítségül igyekeztek toborozni különböző segédcapatokat. Hol klerikális egyházi segédlettel, hol kapitalista polgári segédlettel, hol népi kispolgári-parasztai segédlettel erősítették politikai frontjukat, sőt olyan is volt, amikor mindhárom irányból tudtak szövetségeseket toborozni, mint a bethleni konszolidáció idején.

Most az összeesküvők is ugyanúgy dolgoztak. Néhány mindenre kapható született kalandor és konspirátor mellett népi segédletet szerveztek maguk köré néhány megszedült népfői és „paraszt-ideológus“ személyében. E segélyerők csatlakozása azonban semmit nem változtat az összeesküvők és a megelőző horthysta politikai irányzatok jellegén és természetén. A derékhada mindegyiknek az uralmát mindenáron visszaszerezni, erősíteni és biztosítani akaró „történelmi osztály“ volt.

Az összeesküvők politikája

Az összeesküvők politikai céljai pontosan megegyeznek a Horthy-korszak többi politikai törekvéseinek a céljaival. Ez a cél a régi rend helyreállítása, a restauráció, a jogfolytonosságnak, tehát az osztály uralmának a biztosításával. Pontosán ugyanaz volt az összeesküvők politikai célja, ami a 19-es és 20-as ellenforradalomé, vagy a bethleni konszolidációé: visszacsinálni mindent, amit a demokrácia akciói kivívtak: a földreformot, a köztársasági alkotmányt, az államigazgatás demokratizálását és legfőképpen a parasztság és munkásság politikai szervezkedését és az ország vezetésében való részvételét.

Az első világháború utáni ellenforradalom és a bethleni konszolidáció, éppenúgy mint a mostani összeesküvés, a megingatott vagy elvesztett uralmat próbálta visszaszerezni, tehát közvetlenül vitte a restauráció politikáját. A két világháború közti időben a konszolidáció után viszont ugyanezeknek az erőeknek az volt a politikája, hogy tartani és erősíteni a visszaszerzett uralmat minden külső és belső tényezővel szemben, úgy,

ahogy az adott történelmi helyzetben lehetséges. Ilyen egyértelmű politikai törekvéseként sorakoznak egymás után jellegzetesen és tanulságosan az ellenforradalom utáni különböző politikai áramlatok, amelyek Horthy uralma alatt kialakultak. Valóságos történelmi lecke ezeknek a sorbaállítása és szemléltetése.

A proletárforradalom elbukása után az ellenforradalom több ágon jelentkezett. Két ága rövid virágzás után lehervadt és átadta a helyét egy harmadik ágának. Az első számú ellenforradalmi politika volt a fasiszta jellegű terrorista ellenforradalom. A Héjjas-gárdák, az Ébredő Magyarok Egyesülete, Horthy darutollas vitézei később fasisztáknak, a fasizmus előfutárjainak nevezték magukat és nem is ok nélkül. Ők képviselték a későbbi olasz és német fasizmus első kísérletét és nem rajtuk múlt, hogy kezdeményezésükből nem fejlődött ki ugyanolyan fasiszta uralom Magyarországon, mint később Olaszországban és Németországban. Előfasiszták voltak ezek, politikájuk azonban az adott belső és külső körülmények között nem tudott uralomra jutni.

A második számú ellenforradalmi kísérlet volt a sokkal szelídebb, kenetesebb, alkotmánytisztelőbb feudális-klerikális politika: a legitimizmus. Legitimistáink nem fasiszta módszerekkel, hanem a magyar társadalom klerikális-feudális erőinek a felhasználásával, a király visszahozásával próbáltak teljes restaurációt végrehajtani. Annak ellenére, hogy bizonyos „népi” mozgalmat is tudtak maguk köré szervezni, még sem sikerülhetett kísérletük, mert a feudalizmus ennyire nyílt restaurációja ebben az időben már lehetetlen volt. Ezt még osztályuk többsége sem vállalta.

E két sikertelen ellenforradalmi próbálkozás után sikerült a harmadik: a bethleni konszolidáció. Ez a politika rendkívül ügyes úri furfanggal össze tudta hozni a fasiszta jellegű ellenforradalmi erőket a feudális legitimistákkal éppen úgy, mint a kapitalista polgársággal. Sőt a Nagyatádi-féle kiscgazdapárt megnyergelésével „népi” bázist is tudott biztosítani a politikának. Mindezt a liberális polgári demokrácia korszerű eszméinek a frázisaival vitte keresztül Bethlen, de e jelszavak mögött pontosan végrehajtotta a régi feudálkapitalista rendszer restaurációját.

A nagy gazdasági válságban azonban megrendült ez a bethleni koncepció és új színekre, új eszmékre, új frázisokra volt szüksége az uralkodó osztálynak, hogy hatalmát továbbra is biztosítsa. Ezt hozta a gömbösi politika, amely felvette a fasizmus összes jellegzetes frázisait és fogásait, s ezzel valóban átvészelte a rendszer a válság nehéz éveit.

E negyedik számú horthysta politika fasiszta jellegű erőfeszítése azonban főlegessé vált akkor, amikor a válság hullámai elültek és a háborús konjunktúra kezdte éreztetni hatását. Rögtön vissza is szelidült a politikai vezetés a bethleni mintára, és megpróbálta visszacsinálni vagy elszabotálni Gömbös fasiszta újításait. Ez a visszafordulás azonban csak múló epizód volt az ország politikai fejlődésében, mert a német imperializmus gazdasági és hatalmi befolyása, valamint a náciizmus eszméinek a hatása elkerülhetetlenné tették a fasizmus irányában való további alkalmazkodást. Így fejlődött ki a horthysta politika ötödik számú változata, az Imrédy-féle fasiszta irányba haladó „megújulás”-mozgalom. Ebben a mind gyorsabb ütemben fasizálódó csúszásban újult erőre kaptak az összes régi ellenforradalmi elemek és felújult a régi ellenforradalmi szegedi gondolat is. A háború kritikus szakán, 1944-ben szükségszerűen folytatódott ez a félfasiszta politika Sztójay és Szálasi nyílt és teljes fasiszta rémuralmában. A Horthy-politikának ez a hatodik számú változata kikerülhetetlen és szerves folytatása volt a megelőző ötnek.

Ha egy sorba állítjuk a horthysta politikának ezt a hat változatát, világosan kiderül, hogy itt nem egymástól független és külön-külön forrásból táplálkozó politikai irányzatok véletlen változatairól van szó, hanem egy szervesen összefüggő, következetes, céltudatos politikai alakulásról, amelynek közös a forrása és közös az alapja. Ugyanaz az uralkodó rendszer és ugyanaz a „történelmi osztály“ változatta politikai színeit a liberális polgári demokráciától kezdve a félig fasiszta politikán keresztül a teljes és következetes faszizmusig. Csak szellemtörténetek és naivan idealista képzelődők számára tűnhet egymástól független, önálló politikai rendszernek és ideológiának a Horthy-korszak e különböző hat politikai változata. Ha a történelmi fejlődést és a társadalom valóságos viszonyait nézzük, szinte kézzelfoghatóan kiderül, hogy ugyanannak az osztálynak azonos politikai cél érdekében vitt rugalmas és alkalmazkodó politikai változásairól van szó.

És ha mindezt világosan látjuk, akkor felismerjük az összeesküvés igazi politikai és történelmi jelentőségét is. Ez az összeesküvés nem más, mint a horthysta politika hetedik változata. Ugyanazon erőknél, ugyanazon cél érdekében megkísérelt politikai akciója ez, mint a megelőző hat, csak annyiban más, amennyiben a változott körülmények között „korszaki“ színeződést és frázisokat vett fel.

Mik ezek az új színek és frázisok az összeesküvők politikájában? Ideológiai feljegyzéseik és vallomásaik szerint két alaptétele volt politikájuknak: az egyik a polgári gondolat, a másik a népiesség.

Mit jelentett a polgári gondolat az adott körülmények között, a kifejlődött népi demokrácia uralmával szemben? A demokrácia elvont eszméit éppenúgy nem támadták meg, mint annakidején Bethlen. Sőt a polgári gondolat hangsúlyozásával éppen a demokráciának a polgári követelményeit és elveit igyekeztek kiemelni. Tehát az ő szájukon a polgári gondolat nem a demokrácia elvont elveinek a tagadása, hanem annak a gyakorlatnak az ellentéte, amit a népi demokrácia folytat. Szóval a polgári gondolatot a népi demokráciával, a demokrácia népi elemeivel fordították szembe az összeesküvők. Magyarul azt jelenti ez, hogy politikailag a polgári demokrácia korlátlan szabadságát, ellenőrizetlen szervezkedését akarták biztosítani, tehát mindazt, ami a munkássággal és a parasztsággal szemben osztályuk uralmát biztosítani tudta volna. Gazdaságilag pedig a feudális nagy- és középbirtok-rendszernek és a szabad kapitalista gazdálkodásnak a visszaállítását rejti ez a polgári gondolat.

Érdekesebb, szövevényesebb és zavarosabb a népiességgel való kísérletezésük. A háború utáni európai fejlődés letörte és megsemmisítette a nyílt faszizmus fajelméleten alapuló és imperialista-soviniszta nacionalizmusát. Viszont a jámbor és képzelgő népi romantika nem bizonyult politikai erőnek. Kialakítottak tehát az összeesküvők egy olyan „népi eszmét“, amely a faszizmus nyíltsága nélkül és a népi romantika erőtlensége helyett alkalmas a nacionalizmusban rejlő reakciós, ellenforradalmi hangulatok feltámasztására. Körülbelül a következőképpen lehet megfogalmazni az összeesküvők „népi politikájának“ alaptételét: „a szakpolitikus magyarok által vezetett tisztességes magyarok politikája.“

Nem nagy erőfeszítés kell hozzá, hogy ennek a „népi politikának“ az igazi tartalmát felfedjük. Kik a szakpolitikus, vezetésre alkalmas magyarok? Felfogásuk szerint a hivatalnokok, diplomaták, katonatisztek, a földbirtokosok és a nemesség képviselői, valamint a Horthy-korszakban kipróbált és bevált vezető szakemberek. Szóval a történelmi uralkodó osztály képviselői. És kik a tisztességes, értékes magyarok az

1947. fels.

ő felfogásuk szerint? A földművelő osztály. Szóval az öntudatlan, vezethető, helyesebben félvezethető, dolgos, úrtisztelő parasztság.

Nyilvánvaló mindebből, hogy az ő népi eszméjük csak politikai színjátás, amely nacionalista indulatok felkeltésére való, lényegében azonban rosszul lepezett osztálypolitika. Jó magyaroknak tekintették a horthysta politikusokat, mint vezetőket és azokat a parasztokat, akiket öntudatlanságuknál fogva még tudnak vezetni, tehát azokat, akik hívei lehetnek a restaurációnak. Odáig vitték ezt a hamis és megtévesztő politikai színjátást, hogy elismerték értékes jó magyaroknak például a gazdag zsidókat, vagy az idegen eredetű főpapokat és arisztokratákat, viszont kizárták a tisztességes és értékes magyarok sorából a munkásságot, az öntudatos parasztságot és a szegény zsidóságot. Röviden ez azt jelenti, hogy jó magyaroknak tartottak mindenkit, aki reakciós és fasiszta, és kizárták a jó magyarok köréből mindazokat, akik demokraták.

Nem érdektelen az összeesküvők politikai módszere sem. Amint a Horthy-korszak minden politikai irányzata a régi feudális úri politika parasztfogó huncutságai és fogásai mellett bőven alkalmazta a fasiszták módszereit is, úgy az összeesküvők is pontosan továbbvitték ezt a hagyományt. Egyik fő módszerük volt a parasztfogás ismert feudális módszere: a politikamentes paraszti szervezkedés, amelyet a Parasztszövetségben alkalmaztak. Másik fő módszerük volt a fasizmus ismert fogása, a suttogó propaganda és a misztikus szervezkedés, amelyet a Magyar Közösségen belül alkalmaztak. Mindkét módszert ügyesen keverve a Kiszagdapárt megnyerésére is sikeresen alkalmazták. Mind a feudalizmus, mind a fasizmus politikai gyakorlatából egyformán következik a vezéri elvnek és a vezetők legendájának az alkalmazása, amivel szintén búzgón éltek.

Az összeesküvők politikája tehát méltán sorakozik a horthysta politika korábbi változataihoz. Ugyanazok csinálták, ugyanaz a célja és ugyanazokat a módszereket alkalmazta. Ugyanaz természetesen a történeti jelentősége és értéke is: utolsó kísérlete ez a „történelmi osztály“ Horthy vezérlete alatt vitt népelyomó politikájának.

Az összeesküvők és a harmadik út

Az összeküvők mind politikai jelszavaikkal, mind „ideológiájukban“ utaltak a népi mozgalom eszméire, közelebbről a harmadik út ideológiájára. Sőt, ezen túlmenően, népi segédletüket is a népi mozgalom köréből vették. Az a néhány népfő, aki bekapcsolódott szervezkedésükbe, a népi mozgalom hívei közül került ki. Ezt az összefüggést a másik oldalon igen élesen és határozottan állapítja meg a baloldali közvélemény. A munkásság pártjai, valamint a baloldali polgárság orgánumai igen határozottan és élesen állapítják meg az összeküvésnek és a harmadik út ideológiájának a belső összefüggéseit. Egybehangzóan közvetlen összefüggést állapítanak meg több irányban is. Állítják, hogy a harmadik út ideológia felelős azért, hogy a népies értelmiségből híveket tudott toborozni az összeküvés. Állítják, hogy azért veszi körül bizonyos rokonszenven az összeküvőket szélesebb középosztályi és értelmiségi körökben, mert ez a harmadik út ideológiájának a hatásából következik és végül azt is állítják, hogy az összeküvés kifejlődése és

ideológiai megalapozása annak a hatásnak is következménye, amit a harmadik út ideológiája tett a magyar társadalomban.

Ebben a kérdésben én személy szerint is érdekelt vagyok: ugyanazok a baloldali források következetesen kiemelnek a népiesek általában megrovott köréből. Ez a személyes aposztrofálás természetesen kényessé teszi, hogy egyáltalán beleszóljak a vitában. Viszont személyes érdekeltégem nemcsak ilyen egyoldalú, tehát mégsem lehetetlen, hogy hozzászóljak a kérdéshez. Sőt éppen különleges és nemcsak egyoldalú személyes érdekeltégem ad lehetőséget arra, hogy talán a legpontosabban és leghitelesebben világítsam meg a kérdést. Személyes érdekeltégem ugyanis két irányú. Egyfelől mély és belső közösségem van az egész népi mozgalommal és ezt ma sem tagadom meg, másfelől viszont mindig határozottan és következetesen elhatároltam magam a harmadik út ideológiájától. Ennek az egymást közbömbösítő kétirányú elfogultságnak a tárgyilagosságával ügyekszem tehát hozzászólni a kérdéshez.

Mindenekelőtt pontosan és élesen meg kell állapítani, hogy az összeesküvők politikája és a harmadik út népies ideológiája nem ugyanazoknak a társadalmi erőknak a jelentkezése. Éppenezért minden külső és belső kapcsolódás ellenére sem vehető a kettő egy kalap alá. Egyszerűen nem ugyanarról a társadalmi jelenségről és nem ugyanarról a politikai törekvéstről van szó. Az összeesküvők politikája a konzervatív feudális „történelmi osztály” ügye, éppenúgy, mint a Horthy-korszak megelőző politikai törekvései. Ezzel szemben általában a népi mozgalom és különösen a harmadik út ideológiája a népiesség érzésében összekapcsolódott különböző elemekből összetevődött értelmiségi csoportnak az ügye. Ezenkívül az összeesküvők politikája hideg ésszel kitervelt, tudatosan és szervezeten vitt hatalmi politika, viszont a népi mozgalom, illetve a harmadik út ideológiája, a magyar nép sorsán való vívódás, szellemi emberek vajudása és a magyar társadalom megújítása irányában való képzelődése.

Mindamellett nem véletlen az összefüggés az összeesküvők politikája és a harmadik út ideológiája között. A harmadik út olyan ideológiai-szellemi mozgalom, amely politikailag nem kötötte le magát és nem határolta el magát félreérthetetlenül. Emiatt érvényesülhetett az a részben külsőleges, részben belső rokonság, ami a harmadik út népi ideológiája és a horthysta politika némely változatai között fennáll. Bizonyos pontokon pozitív ez a rokonság, főképpen a nemzeti tudat és érzés bizonyos elemeiben, erősebb és határozottabb, azonban egy negatívumban: a munkásság, a munkásmozgalom és a marxizmus irányában való barátságtalan, kételkedő, sőt itt-ott ellenséges magatartásban.

E belső rokonságnak természetesen társadalmi alapjai is vannak, amelyek feltárása igen mélyen bevilágít a horthysta politika és a harmadik út ideológia összefüggéseibe. Ezen a ponton azonban az a fontosabb számunkra, hogy mi a gyakorlati következménye ennek a kétségtelenül fennálló rokonságnak. Egész pontosan az, hogy a harmadik út ideológia hatása használható, kiaknázható lett a horthysta politika újabb változatai számára. Mind embereknek a megnyerésében, mind politikai jelszavaknak a kifformálásában.

Az összefüggés ilyen éles és határozott megállapítása kétségtelenül meghökkentő, de nyilvánvalóan igaz. Németh László joggal tiltakozhat a mostanában kíméletlenül megvont összefüggés miatt és én igen megszeméltetően együtt is érzek vele, mégis ez az összefüggés a valóságban fennáll. A Németh László harmadikút elképzelései kétségtelenül aka-

1947. febr.

dályozták a népi mozgalmon belül, sőt ezen túlmenően is, a baloldali politikai fejlődést, viszont érezhetően nem akadályozták a jobboldali csúszást. Hasonlóan Németh László. Nyilvánvalóan és kétségtelenül nem akarta Németh László a maga harmadikútas elképzeléseivel azt a politikai hatást, ami tényleg bekövetkezett, a hatás azonban szükségszerűen és kikerülhetetlenül bekövetkezett.

A harmadik út társadalmi alapjai

Az egész népi mozgalom, benne különlegesen a harmadikútas irányzat jellegzetesen szellemi mozgalom volt, tehát értelmiségi csoportosulás a társadalmi alapja. Mégpedig olyan értelmiségi csoportosulás, amely sajtóságos formában fejlődött ki a régi értelmiségi elemek mellett. Úgy lehet nevezni, hogy népi értelmiség ez, amely sajtóságos arculattal jelentkezett a feudális úri középosztályi értelmiség, valamint a polgárság és a munkásság baloldali értelmisége mellett.

Természetesen ezzel az új formálódással nem emelkedett ez az értelmiségi csoport a társadalmi összefüggések fölé, nem vált valami osztálytalan értelmiséggé. Minden mozdulása elárulja, hogy eredt valahonnan és tartozik valahova. Egész pontosan két forrásból eredt: egyik ágában a régi feudális úri középosztályból, másik ágában pedig a népi rétegekből, elsősorban a parasztságból.

A középosztályi eredetű népies értelmiség leszármazása nagyon tanulságos és egyben tiszteletreméltó fejlődésnek az eredménye. Az új, háború utáni, nemzedékből az érzékenyebb, felelősebb egyéniségek, kétségtelenül az osztály java, elrúgta magát elődeinek a felfogásától és új úton kereste az osztály hivatását és társadalmi szerepét. Szabó Dezső volt ennek a fejlődésnek a megindítója, az ő írásainak hatására szélesedett ki a középosztályi feudális úri útjairól letérő és népiesedő értelmiségi csoport. Németh László, Kodolányi és még többen ezt a fejlődési vonalat vitték, illetve lökték tovább.

A népiessé lett középosztályi értelmiségiek az osztály forradalmárainak érzik magukat. Szubjektíve kétségtelenül igazuk van. Valóban szembefordultak az osztállyal, azt hevesen és kíméletlenül támadták, s egész szellemi erőfeszítésükkel minnél szélesebb kiterjedésében fel akarták rázni és a nép iránt való felelősségre akarták bírni. Ugyanakkor azonban objektíve mégsem forradalmárainak az osztálynak. Nem szakadtak le osztályukról, nem fordultak vele szembe teljes következetességgel és minden fenntartás nélkül. Nem forradalmárainak tehát az osztálynak, hanem csak lázadói.

Ennek a lázadásnak a jegyeit viseli magán egész felfogásuk, egész társadalmi és történelmi szemléletük, s végeredményben politikai magatartásuk is. Így mindenekelőtt nemzeti tudatukban és érzésükben következetesen megőrzik a nemzeti jogfolytonosságnak és a történelmi osztály különleges nemzeti hivatásának az érzését. Tehát makacsul a nemzet egyetlen igazán felelős rétegének érzik magukat és ennek az alapérzésnek megfelelően viszonyulnak a parasztsághoz és a munkássághoz. Ebből következik, hogy valahol mélyen mindig féltik a nemzetet a parasztságtól és a munkásságtól.

Ebből a le nem vetkezett középosztályi természetükből folyik, hogy

a parasztságot romantikusan szemlélik. „Nemzetben gondolkoznak“ és a parasztságot, mint népet csak a saját nemzeti szemléletüknek megfelelően tudják társadalmi és politikai tényezőnek elfogadni. Tehát nem olyanok, mint amilyen a valóságban, hanem olyanok, amilyenek ők szeretnék. Ugyanennek az öröklött nemzeti szemléletnek a következménye az is, hogy a munkásság felé ha nem is ellenséges érzéseket, de mindenesetre bonyos idegenségérzést és bizalmatlanságot táplálnak.

Más természetű társadalmi összefüggések határozzák meg a népi, paraszti eredetű értelmiségi ágat. Ezek a népi értelmiségiek a parasztságnak, és kisebb részben a kispolgárságnak, érzésükben felgerjedt lázadói. Igen mélyen ellene érznek minden feudálizmusnak és kapitalizmusnak. Ők is forradalmároknak érzik magukat, akik szemben állnak az egész régi renddel és mohón kívánnak egy új világ kialakításában munkálkodni. Szubjektíve valóban forradalmárok. Valóban szembenállnak a parasztság feudális elnyomásával és kapitalista kizsákmányolásával egyaránt, s őszintén és mélyen a parasztság felszabadításáért érznek és harcolnak. Az objektív valóság síkján azonban ők sem igazi forradalmárok. Nem pedig azért, mert nem azon az úton és módon szolgálják a parasztság felszabadulását, amelyen a történeti fejlődés és a társadalmi összefüggések valóságos lehetőségei és szükségszerűségei között lehetséges és kell szolgálni. Ehelyett ők kapcsolódnak, sőt asszimilálódnak a történelmi középosztályi értelmiséghez, részben annak népiessé lett ágán keresztül, részben pedig közvetlenül. Tehát nem állnak szemben következetesen és félreérthetetlenül a feudális úri középosztállyal. Közkeletű jelszavaik élesen rávilágítanak erre a kapcsolatra. A „középosztály felfrissítésének“ a jelszava, valamint, az a jelszó, hogy „magyarok, a nép fiai vezessék a társadalmat a régi urak, svábok és zsidók helyett“, egyformán utalnak arra, hogy a parasztságnak e lázadó érzésű értelmiségi fiai nem új társadalmat, hanem lényegében csak kicserélődést akarnak. A „dr. Kovács István“ című film és annak rendkívül mély hatása a paraszti eredetű népi értelmiségre, mindennél jobban példázza ezt a kapcsolódást. Még komolyabbá és súlyosabbá teszi lázadásuk bizonytalanságát és következetlenségét az, hogy a másik oldalon nem tudnak őszinte és komoly kapcsolatot teremteni a polgárságnak akármilyen szűk, haladó értelmiségi köreivel, még kevésbé a munkásmozgalom igazán forradalmi értelmiségével.

A népi értelmiségnek ez a két ága, eredetük különbsége ellenére, társadalmi természetük és jellegük alapján messzemenően egységes tudatot, felfogást és szemléletet képvisel. Két legfőbb és legjellemzőbb szemléleti és magatartásbeli vonásukat szükséges kiemelni politikai magatartásuk és karakterük szempontjából. Az egyik a romantikus forradalmiság, és a másik a nép romantikus szemlélete.

A két ág forradalmias szemlélete egyformán közös abban, hogy ez a forradalmiasság erősen érzelmi, szubjektív jellegű, éppen ezért romantikus. Tehát általában gyakorlati politikai tudatosság és következetesség nélkül érvényesül. Aktuális, kritikus politikai kérdésekben pedig következetesen bizonytalanságot eredményez és legtöbbször tartózkodást, a határozott és félreérthetetlen politikai állásfoglalástól.

Még jellemzőbb és még fontosabb a nép romantikus szemlélete, ami szintén közös e népi értelmiség mindkét ágában. Leküzdhetetlen hajlam van e népi értelmiségiekben arra, hogy a népet ne valóságos társadalmi és történeti állapotában szemléljék és fogadják el, tehát a pa-

rasztságot és a munkásságot úgy, ahogy van, a saját belső osztályhelyzetéből folyó, szemléletével, követelményével és politikai igényével együtt, hanem makacsul valami szellemi-kulturális-vérségi közösségnek fogják fel. Ez természetesen oda vezet, hogy a parasztság felé romantikus népbárátság és parasztidealizálás származik belőle, a munkásság felé pedig következetes ellenérzés és húzódozás. Ugyancsak ennek a népszemléletnek a következménye az is, hogy éles elhatárolás nélkül és határozott magatartás nélkül viszonyulnak a feudális jellegű úri középosztályhoz és a kispolgársághoz. Míndig hajlamosak tehát arra, hogy a középosztályt és a kispolgárságot is romantikusan szemléljék. E társadalmi összefüggéseknek természetesen komoly ideológiai, politikai következményei is vannak, amelyek kikerülhetetlenül következnek ennek az egész értelmiségi csoportosulásnak a társadalmi természetéből.

A harmadik út ideológiája

Hogy a harmadik út ideológiáját, illetve annak valóságos társadalmi és politikai hatását megértsük, elkerülhetetlenül át kell tekintenünk az egész népi mozgalom fejlődésének néhány jellegzetes szakaszát.

A falukutató mozgalomban, a Márciusi Front idején, még nem volt szó valamilyen különleges népi ideológiáról, különösen nem a harmadik útról. A népi mozgalom e kezdő szakaszán az volt a mozgalom szerepe, hogy feltárta a magyar társadalom fejlődésbeli görcseit és problémáit, különösen pedig a parasztság helyzetét, valamint viszonyát a vezető uralkodó osztályokhoz. Éppenezért politikailag is tiszta és egyértelmű volt a mozgalom jellege. Nem más volt akkor a népi mozgalom, mint a népi demokrácia politikai mozgalmának a kísérlete, amely irodalmi, szellemi mozgalom formájában jelentkezett. Éppen e politikai egyértelműségből folyóan tiszta, rendezett és félreértések nélküli viszonyba került a haladó polgári radikalizmussal, valamint a munkásmozgalommal. Azokkal közösen, de hatásában azokat meghaladva, a magyar társadalom legjelentékenyebb demokratikus mozgalma volt.

Megváltozott a helyzet akkor, amikor a mozgalom mint népi irodalom, új formában jelentkezett. Ekkor már teljesen szellemi, irodalmi mozgalom lett, amely politikailag többé nem volt egyértelmű és félreérthetetlen. Az idézte elő ezt a politikai megzavarodást, hogy a mozgalmon belül ideológiai törekvések jelentkeztek, mégpedig olyan ideológiai törekvések, amelyek igen különböző, sőt egymással ellentétes szemléletet és elveket kapcsoltak össze egy bizonytalan, lazán összefüggő egységbe. Egységes volt ebben az alakuló népi ideológiában a közös németellenesség, a közös antifeudalizmus és antikapitalizmus, valamint a parasztsággal való szolidaritás, de ezen túlmenően olyan különböző elemek keveredtek, amelyek egymással kibékíthetetlen ellentétben állanak. Ez az ellentétesség csak azért nem zavarta meg az alakuló népi ideológia mozgalmi egységét, mert irodalmi, szellemi szinten elkerülhető volt a félreérthetetlen politikai színvallás.

Megváltozott azonban a helyzet a felszabadulás után, a Parasztpárt megalakulásával. A Parasztpárt úgy alakult meg, hogy a népi mozgalom szellemi, irodalmi vonalát politikai mozgalom, pártszervezet formájában vitte tovább. Ez pedig azt jelentette, hogy a korábban irodalmi formá-

86

ban megnyilatkozott népi ideológia belekerült az osztálynak, a parasztságnak a fegyelmébe és kikerülhetetlenül alkalmazkodnia kellett a parasztság konkrét politikai szükségleteihez és igényeihez. Ennek természetsszerű következménye lett az, hogy a Parasztpártban a bizonytalan és romantikus ideológiai elemek egyszerűen leváltak, elsorvadtak és a népi ideológia szellemi, irodalmi formában megfogalmazott elvei a parasztság radikális, osztályharcos politikájává egyszerűsödtek és izmosodtak.

Ezzel a politikai fejlődéssel természetesen az is velejárt, hogy a népi ideológia igen jelentékeny része, mégpedig a harmadikútas és jobboldali hajlamú része, mind emberekben, mind elvekben levált, kiszorult erről a paraszti politikai vonalról. Nem szorult azonban ki a népi mozgalomnak ez a része, sem az egész magyar közvéleményből, sem a politikai fejlődésből. Nevezetesen a Kiszgazdapárt környékén, a Parasztszövetségben és a Független Ifjúságban hajlékot talált az a népi vonal, amely nem lett otthont a Parasztpárt radikális baloldali politikájában. A Kiszgazdapártnak e két népiesebb szervezetében a népi irodalom teljességének a jelszavával fogadták be a népi mozgalomnak azokat az embereit és elveit, amelyeket a Parasztpárt nem vállalt.

Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a népi mozgalom eddig is laza és bizonytalan egysége most határozottan osztódott. Baloldali elemei a Parasztpárton belül találtak hajlékot és politikai továbbfejlődést, viszont harmadik útas és jobboldali elemei a Kiszgazdapárt házatáján találtak otthont. A teljességhez az is hozzátartozik, hogy a Parasztpártból se szorult ki határozottan és következetesen minden harmadikútas elem, azonban a Parasztpártban ez a rész mégis alárendelt szerepet játszott, viszont a Parasztszövetségben és a Független Ifjúságban ez volt az uralkodó irányzat.

Ilyen fejlődés magyarázza meg a harmadik út ideológiájának a kialakulását és annak politikai hatását.

Maga a népi mozgalom tágabb egységében többféle, sőt igen sokféle ideológiai elemét foglalt magába. Sajátságos megjelenési formában és sajátságos keveredésben egyformán fellelhetők körében feudális, kapitalista, fasiszta és szocialista ideológiai elemek. Természetesen nem tisztán és külön-külön kihangsúlyozva jelentkeznek ezek az elemek, hanem bizonyos közös alaphangulat és közös fogalmazás lepleiben. Ebből következik, hogy a népi ideológia nem alakult zárt, következetes és egyértelmű szemléleti rendszerré.

Ha már most politikailag mérjük le ezeknek a különböző, sőt egymással ellentétes ideológiai elemeknek a természetét, akkor könnyen felismerhetjük, hogy e laza egységen és összefüggésen belül mind baloldali, mind jobboldali elemek fellelhetők. Az egyes íróknál, az egyes művekben pedig jellegzetesen különböző arányokban úgy keveredtek ezek az ellentétes ideológiai elemek, hogy politikai hatásában is egyik inkább baloldali, a másik kevésbé, esetleg sokkal kevésbé.

Ebben a sajátságos, ellentétekből összetevődő, bizonytalan és laza egységben Németh László harmadik útja volt az egyik leghatározottabb és legszuggesztívabb erejű rendszeralakítási törekvés. Németh László elvont és írói megfogalmazásában a harmadik út elképzelése egy határozott és egységes rendszer formáját öltötte fel. Ez a harmadikútas ideológia sem elméleti alapjaiban, sem politikai konzekvenciáiban nem

volt ugyan egy szorosán zárt szemléleti és világnézeti rendszer, azonban Németh László színes és szuggesztív előadásában mégis ilyennek hatott. Ezért lett Németh László fogalmazásának az a következménye, hogy a népi értelmiség széles körei a magukénak fogadták el, a maguk ideológiáját ismerték fel benne.

Csak hogy gyakorlati kihatásában mégsem az lett a harmadik út, amit Németh László finoman, színesen, rendkívül érzékenyen és írói köntösben megfogalmazott. A hívők valóságos meggyőződésében és különösen a hívők politikai magatartásában sokkal egyszerűbb, durvább, közönségesebb formát öltött a harmadikutas ideológia. Egy kísérteties kép világít rá Németh László elképzeléseinek e vulgáris következményeire. 1943-ban a balatonszárszói konferencián, amikor már a háború kimenetelének a szele érezhetően megérintette a magyar társadalmat, a népi mozgalom baloldali képviselői igen határozott és politikailag is félreérthetetlen színvallást tettek a nemzeti ellenállás és a népi demokrácia politikája mellett. Ekkor Németh László nagy hallgatóság előtt, aszkétikus megjelenésének egész szuggesztív erejével és az apostoli lélek egész hevével kifejtette a maga harmadikutas elképzelését az ott kifejtett baloldali perspektívával szemben. Nyomban ott, szavainak a hatására, azonban nem az ő elképzeléseinek és aggodalmainak a helyes és pontos visszhangja tükröződött a hallgatóságon, hanem egy félreérthetetlenül jobboldali reakció a baloldal előadásával szemben. Miért? Mert amíg Németh László beszélt, Fitos Vilmos szervezte a hallgatóságot, és Németh László szavainak a hatását a baloldal ellen, a jobboldal javára aknázták ki.

A harmadikutas ideológia tehát nem Németh László írói finomságai-ban és jóhiszemű elképzeléseiben vált meggyőződéssé a hívő népi értelmiségieknek, hanem sokkal közönségesebb és politikailag sokkal élesebb formában. A valóságban nem Németh László szavainak a pontos értelmezése szerint alakult ki a harmadikutas gárda, hanem a politikai fejlődés társadalmi szabályai szerint. A háború utolsó esztendejében és a felszabadulás után a népi mozgalomból kicsapódtak a következetesen baloldali elemek és ezek a Parasztpártban, valamint a népi kollégiumi mozgalomban vitték tovább a mozgalom eredeti baloldali vonalát. Viszont mindazok, akik nem követték ezt a baloldali fejlődést, azok kívül maradtak és Németh László harmadikutas elképzelésébe kapaszkodva a népi mozgalom jobboldali eszméit és törekvéseit vitték tovább. Itt vált el egymástól a harmadikutas népi értelmiség az igazán forradalmi népfiktől és az igazán forradalmi értelmiségiektől.

Az elválás után természetesen a két vonal fejlődött tovább a maga irányában, a maga szabályai szerint. A Parasztpártban és a népi kollégiumi mozgalomban a parasztság osztály alapjain és a népi demokrácia perspektívájában politikailag fejlődött tovább az, ami a falukutató mozgalomban kezdődött. A másik oldalon pedig a Független Ifjúságban és a Parasztszövetségben, a népi demokrácia politikájával szemben, a népi értelmiségi gárda jobboldali politikává fejlesztette a harmadik út ideológiáját. A harmadik út ideológiája tehát kétféleképpen jelentkezett. Egyfelől Németh László jóhiszemű és tisztaszándékú írói megfogalmazásában, másfelől pedig Németh László szándékaitól függetlenül a Parasztszövetség és a Független Ifjúság határozottan jobboldali politikai mozgalmában.

A felelősség kérdése

A népi mozgalom ideológiai és politikai fejlődése, valamint külön a harmadik út ideológiájának sajátos alakulása, egyformán felvetik a felelősség kérdését azok miatt a következmények miatt, amelyek az összeküvéssel kapcsolatban letagadhatatlanul bekövetkeztek. E felelősség kérdését azonban csak a pontosan és helyesen megállapított tényállás alapján lehet helyesen felvetni.

Az egész népi mozgalom kétségtelenül politikailag is pozitív értékű tényezője a háború alatti és háború előtti magyar fejlődésnek. Politikailag kétségtelenül és vitathatatlanul pozitív eredménye a Parasztpárt megalakulása és politikai harca a dolgozó parasztság öntudatosításáért, neveléséért és megszervezéséért, s ugyanilyen kétségtelenül pozitív eredménye a népi kollégiumi mozgalom kifejlődése. A népi mozgalom másik ága viszont politikailag kétségtelenül negatív értékű következményeket szült. Az az ága, amely a harmadik út jelszavaival a Parasztszövetségben és a Független Ifjúsági Szövetségben igen közel került az összeesküvők politikájához.

A népi mozgalom vezető íróinak a számláján tehát mind a két tétel beszámítandó. Csak így állapítható meg komolyan és érdemlegesen történelmi felelősségük. Természetesen ez a számla és ennek következtében a felelősség egyénenként különböző. Közös mégis annyiban, hogy mindenkinek a számláján van pozitív tétel is, meg negatív tétel is, csak meglehetősen különböző arányban.

A népi mozgalom vezető írói tehát kétségtelenül felelősek a harmadikutas, helyesebben a harmadik út elképzeléseibe kapaszkodó jobboldali népi politikáért is. De nagyon botor dolog lenne ezt a felelősséget rendőri, vagy büntetőjogi formában felvetni. Politikailag, történelmi mértékkel mérve, áll ez a felelősség és így kell vele szembenéznünk.

Mit jelent ez a felelősség? Azt, hogy a következmények láttán, a népi mozgalom igazi társadalmi alapjainak és helyes politikai törekvéseinek megfelelően, szálljunk szembe a népi mozgalom jobboldali csúszása, vagy éppen jobboldali felhasználása ellen. Szálljunk szembe úgy, hogy azok, akiket illet, világosan határolják el, ha kell revidáljuk szempontjaikat minden olyan vonalon, ahol a jobboldali csúszás veszélye szükségszerűen fenyeget, vagy már be is következett. De szálljunk szembe úgy is, hogy azok, akiket illet, következetesen és félreérthetetlenül képviseljék a maguk társadalmi és politikai igazságait mindazokkal szemben, akik ezt az igazságot csak félig értik és egészen rosszul használják fel. Végeredményben tehát azt követeli a felelősség, hogy a népi mozgalom minden felelőséggel tartozó vezető írója és politikusa mind magával szemben, mind a többiekkel szemben, mind pedig a hívőkkel szemben, vonja le a következményeit annak, ami az összeesküvés kapcsán elvitathatatlanul és kétségbevonhatatlanul világossá lett.

Erdei Ferenc

VACSORA*

A „Csend a Rendért” egyesület dísztermében már türelmetlenül várt a polgármester csatlósainak s az egyesület elnökasszonya, udvarhölgyeinek élén. Áttestünk a bemutatkozáson.

Most hát alkalmam nyílt megismerni az elnöknő öméltségét. Magas, sovány, földigérő fekete selyembe öltözött őszhajú, erélyes orcájú hölgy volt. Végtelen magasságból nyujtott kezét s amikor kézcsók helyett erélyesen megráztam bágyadt fogású kezét, megütközve tekintett rám. A többi méltóságos asszony is jól benne volt már a korban. Egyik vastag volt és fején szikrázó diadémot viselt, a másinak kiütköztek a csontjai, a harmadik, akinek olyan volt a feje, mint egy kiábrándult, megöszült konflislóé, a hajdani délcegség mímelésével lépkedett borvörös, uszályos selyemruhájában. Mindez meglepett, mert a rádióból annyiszor hallott puritán szózatok hatása alatt olcsó pamutruhákat s otthon kötött vastag harisnyákat vártam. S íme, a legdrágább selymek csillogtak, suhogtak rajtuk. S miután ezek a ruhák mind igen hosszúak s bőveek voltak, könnyű volt elképzelnem, hány méter selyem habzik ezeken a csontokon és hájakon.

Ámde akadt néhány csinos hölgy is: aranszőke, bronzvörös, fekete hajak, csinos arccsókák, porcellánsíma nyakak, kígyókarcsú derekak, gömbölyű karok s duzzadó keblek. E szép, ifjú hölgyek csengőn kacagtak, bájosan csicseregtek s mindúntalan megcsörgették vastag arany karpereceiket, megremegtették esőcsepphez hasonló gyöngyeiket. Fülcimpájuk mütyürkéjében gyémántok villogtak.

Mind a tekintélyes matrónák, mind az ifjú tündérek vesékiható pillantásokkal vizsgáltak tetőtől-talpig, majd diszkrétén összehajoltak és suttoztak valamit. Néhány megjegyzést sikerült röptében elkapnom.

— Rossz a nyakkendője...

— Rossz a szabója, fiam...

Egy őszhajú dáma, akin gyöngyös fekete fejdísz ékeskedett, olyan hangon, hogy meg kellett hallanom, ezt súgta egy frakkos úrnak:

— Édes ember! Mit gondol, nőtlen?

Mind a hölgyek, mind a férfiak aranyból készült, gyémántokkal kirakott parányi templomi füstölőt viseltek. Az egyesület jelvényét. A hölgyek valamilyen méltóságos asszonyok voltak, az urak méltóságos urak. Csupán a fiatal nők nem voltak méltóságosak. Ezek művésznők voltak.

Egy kis könnyed terefere kezdődött. A polgármester belémkarolt s diákos fesztelenséggel megkérdezett, mit szólok ehhez a csodálatos virágoskerthez.

* Ezt a kis esetet 1930-ban tettem papírra. Nem közölték. Most íróasztalom fenekeiről, évezredek mélyéből kiástam. K. J.

Válasz 1947. márc., 3. n. 223-231.

— Nem győzöm bámulni, méltóságos uram, — árjongtam hülyén.

A csillárok úgy égtek, mint a máglyák. A padló olyan volt, mintha velencei tükrökön járkáltunk volna. A perzsa meg afgán szőnyegek puhák és süpedők. A hatalmas ablakokat takaró nehéz kárpitok borvörös redői keleti trónteremre emlékeztettek. Óriási pálmák bólogattak a fehér oszlopok között. Halványkék dohányfüst kavargott a levegőben, mintha a Mennyek Országának illatos felhőiben úsztunk volna. Beljebb patkóalakú terített asztalon poharak, ütegekbe állított aransárga meg fűzőld palackok villogtak. Kristályvázákból ökölnyi vérvörös rózsák hajoltak ki, mintha részegek lettek volna s szerelmi bánatukban el akarnának vérezni az abrosz haván. És ruhát, tüdőt, szívet, ideget, falat és szőnyegetek átjárt az illatszerek érzékbontó, édesen kábító, zsongító, símogatóan képes mérge.

Csoportok alakultak, mindenfelől vitakozás, csevegés, dörmögés, kacagás kavargott. Lassan átsétáltunk az ebédlőbe, kagylóhéjrról kaviárt, ezüsttárlól osztrigát, porcellánról többféle apróhalat, gombát, pástétomot eszegettünk, a szívárvány minden színében játszó pálinkákat ittunk s imígyen sikeresen előkészítettük magunkat a vacsorához.

Persze, alig győztem felelni a mindenfelől rámhajított játszi kérdésekre, csintalan megjegyzésekre, politikai és gazdasági érdeklődésekre. Óvatos voltam, csak általános igazságokra szorítkoztam és sikerült is elérnem, hogy szemmel láthatóan igen rokonszenvesse tettem magam. Ez abból is kitűnt, hogy a polgármester bizalmasan megjegyezte:

— Ha megengedni méltóztatol, vacsora után majd félrebújunk néhányan s elcsevegünk egy kissé egy-két komoly kérdésről, ami téged, mint politikai és gazdasági szaktekintélyt, érdekel.

— Ó, méltóztassál rendelkezni velem — bátorítottam.

Egy koromfekete, ezüstlaméba öltözött — vagy vetkezett — művésznró rámkacsintott s mosolyogva tette a sokat jelentő kacsintáshoz:

— Remélem, nem bántja a honvágy?

— Megvallom, kissé bánt.

— No, majd megpróbáljuk elaltatni azt a honvágyat, — nyugtatott meg szelíden.

Szóbakerült színház, irodalom, az ország erkölcsi állapota s más efféle komoly kérdés. Mindenki hangoztatta, hogy csak a hagyományos erkölcsök és a fokozott munka hozhat jobb jövőt, fellendülést, s hogy ennek érdekében mindnyájunknak össze kell fognunk. Az elnöknő öméltósága, akinek szavait megkülönböztetett tisztelettel hallgatták, felhívta a figyelmet a modern színdarabokra s rámutatott, mily megengedhetetlen hangon szólnak a legszentebb eszményekről. Ezen a művésznők is felháborodtak s a méltóságos asszony szavaira sűrűn helyeseltek.

A mellettem ülő tekintélyes térfogatú hölgy izgalomtól remegő hangon kérdezte:

— Hallották, hogy gróf Piti Grilli a demokrata újságíróval, valami Vámosival ült együtt a Lila Orgonák kávéházban? Hát ez már a legnagyobb könnyelműség!

— A kávéház, vagy a demokrata szerkesztő társasága? — kérdeztem kíváncsian.

— Mind a kettő, kedvesem, mind a kettő!

— Mondhatom, hölgyeim, a mai ifjúság a tűzzel játszik. Önként járul hozzá a társadalmi rend s a kultúra felforgatásához, — sóhajtotta egy úr, aki mintha örökké csókolózni akart volna, összecucsorította ajkát. Most is cuppantott.

Az asztalfőn ülő elnöknő öméltósága csevegő, nyájas hangon megszólalt:

— Ősszel megtartjuk az Anyák és Hűséges Cselédek Napját. Remélem, kedves Brown, — fordult felém kitüntető bizalommal, — tapasztalait nem fogjuk nélkülözni a nemes cél érdekében?

— Ó, méltóságos asszonyom, attól félek, nagyon érdektelenek az én tapasztalataim!

— Ne szerénykedjék. Aki annyit látott, hallott, annyi helyen megfordult s egy világbirodalom előkelő fia, nem mondhat ilyet.

— Legalább méltóztassék vázolni az ünnepség célját, — kértem öméltóságát.

Nem kellett nagyon kérni, ez volt az ő igazi életeleme. A szervezés, a jótekönyködés, anyák és cselédek napjának rendezése, kézimunkázó nők szövetkezetbe terelése, alkotásaik külföldre szállítása, szóval: minden, amiben melegszívű nők, vitéz katonák és kegyes papok összefoghatók, meleg fürdő volt az elnöknő öméltósága részére. Ebben élt, lubickolt, fickándozott, férfias tudott lenni úgy, hogy megmaradhatott nőnek. Most nyomban ékes szavakkal fejtette ki az anyák és cselédek napjának nemzetnevelő fontosságát, a hagyományos erkölcsök megszilárdításában való óriási szerepét s a jobb jövő megalapozásának feltételeit. Az igénytelenség, a hősi lemondás, a tudományoktól való okos irtózás, a tekintélytiszteltet s az alázatosság: ezek voltak öméltósága szerint a jövő megalapozásának szilárd kövei. Ha pedig azt akarjuk, hogy mindezek az eszmék hatékonyak legyenek, kötelességünk a szegényeknek hetenként legalább fél kiló kenyeret, évente egy-egy pár cipőt kiosztanunk, mert az elégedetlenség melegágyat nyújt a romboló eszméknek. Ezért öméltósága a télvíz beköszöntése idején rádiófelhívással szokott fordulni az ország nemeslelkű gazdagjaihoz, kérvén adományait a nyomorgók javára. Az adományokat azután lélekiemelő beszéd kíséretében kiosztja a rászorulóknak. Kötelességünk, fejtegette továbbá, hogy azoknak a szegénysorsú anyáknak, akik mosással, vagy kapálással legalább tizennyolc gyermeket neveltek fel s azoknak a cselédeknek, akik gazdájuk szolgálatában legalább ötven esztendő tölthettek büntetés nélkül, díszes pergamenre írott oklevél s öt kongó jutalom adassék át, hadd lássák, érdemes lemondani, fáradni, nélkülözni, alázatosnak lenni, eszményekben hinni, mert íme, nemcsak Isten jutalmaz meg érte, hanem a társadalom is.

Mindenki néma csendben, félrebillent fejjel hallgatta a lélekiemelő szavakat. Maga a polgármester félrefordult s titkon két könnyecseppet törölt le zsebkenőjével. A csucsoriszájú úr oldalt hajtotta a fejét, szemét a méltóságos úrnő arcára függesztette s néha halkán cuppantott. A hölgyek tapsoltak, a kövér dáma zokogva borult az elnöknő nyakába, jobbról-balról megcsókdosta, megveregette a kezét s fuldokló hangon dadogta:

— Édesem! Hogy te milyen nagyszívű asszony vagy! Szegények és elesettek gyámola!...

Magam is hódolattal hajoltam meg előtte.

Úgy állt fel a pamlag sarkából, mintha bíborpalástba burkolózott volna. Hosszú, fenséges léptekkel indult a terített asztal felé.

— Itt az ideje, hogy szerény vacsoránkhoz ültessük a kedves külföldi vendéget, — mondta édesen.

Pontban tíz órakor kezdődött a vacsora. Az asztalfőn az elnöknő őméltsága foglalt helyet, vele szemben a polgármester őméltsága. Ezután következtem az elnöknő jobbán én, balján egy méltóságos úr, tovább pedig felváltva, rangsor szerint a többi méltóságos hölgyek és urak. A nagyságosok távolabb kerültek. Durúzsoló csevegés indult, mint folyam csobogása a kavicsokon, vagy mint téli éjszakán a magasban szálló vadludak tereferéje. Csengtek a poharak, csengtek a kacagások. Frakkos, keményinges pincérek légiója síklott körülöttünk, tálakat s tálkákat egyensúlyozva magasraemelt tenyerükön. E légióra egy Buddha-külsejű udvarmester ügyelt, szemével, szemöldöke rándításával s ajka vonaglásaival kormányozva a röpdőső sereget. S mikor az erőlevest kínai csészékben a vendégek elé helyezték, lassan szétvált egy kárpit s előtűntek az emelvényen ülő, fekete frakkban, hófehér mellénybe bújtatott muzikusok, amint éppen hegedűikhez s flótáikhoz nyúltak. Megzendült az andalító nemzeti zenekar s a muzsika hangjából úgy csillantak ki a nevetések és pohárcsengések, mint pezsgőből a felszálló, könnyedén elpattanó szénsavgyöngyök.

Mondom, a vacsora tíz órakor kezdődött. De sürgősen közlöm azt is, hogy a csemegére és feketekávéra — egy égszínkék, bájos szalónban — fél tizenkettőkor került sor. Közben szünet nélkül ettünk, ittunk s nemes eszmékről, meg jótékonyaságról csevegtünk. Voltak ételek, amelyek kitömött pávának látszottak, de fagylaltok s krémek voltak. Volt olyan is, ami sajtnak látszott, de kiderült, hogy valami ismeretlen gyümölcs. Legmulatságosabb azonban egy bizonyos sajt volt, amit selyemgyeplővel láttak el s azzal kormányozták az asztalon. Az udvarmester, miután ki-ki vágott belőle, ügyesen az asztal közepére kormányozta s üvegbúrával takarta be, hogy el ne másszék. Én ebből a különös, magánjáró sajtból nem ettem, miután orvosom szigorúan eltiltott a sajtól. De mondhatom, étvágygerjesztő látvány volt, ahogy szomszédaim a mozgó sajtot falatozták.

Éjfél felé a polgármester, a csucsoriszájú, meg egy hatalmastestű, csúcsoskoponyájú, előreugró állú méltóságos úr — aki az Altruista Bank elnökgazgatója s egyben előkelő egyházi méltóság volt —, egy kis baráti megbeszélésre invitáltak át a fehér szalónba.

— Bizonyára te is örömet fogod találni egy kis csevegésben, — mondta a polgármester őméltsága s vállamra tette a kezét. — Gyerünk, fiúk, szökjünk meg az asszonyok közül!

A nagy zsvajból, zeneszóból átmentünk a kissé csendesebb fehér szalónba s mély fotójókba ereszkedtünk. Egy libériás inas szivart, cigarettát hordott körül, gyertyával tüzet kínált. Azután illedelmesen kiment.

— Te, kedves szerkesztőm, bizonyára nem azért jöttél közénk, hogy csak szétnézz, kíváncsiságot kielégítsd, noha a tanulás, a tapasztalás hasznos élvezet, — kezdte a polgármester némileg ünnepélyesen. — A tapasztalatok mitsem érnek, ha nean fordítjuk őket hasznunkra. Meg vagyok róla győződve, hogy te nem csu-

pán hirlapírói minőségben vagy itt, hanem hazád bizalma magasabb feladatokat bízott rád.

— Ha szabad szerény véleményemet nyilvánítanom, — szólalt meg az elnökgazgató öméltósága is — csak annyit hadd mondhassak, hogy soha kedvezőbb idő nem kínálkozott még a két ország gazdasági kapcsolatainak kimélyítésére, mint éppen a mostani. Én egyszerű ember vagyok s büszkén mondhatom, a mélyből küzdöttem fel magam a két kezem munkájával, Nem vagyok a szószaporítás embere. Kimondom hát röviden és nyíltan, mire gondolok. Országaink között bizonyos gazdasági megállapodások parafáltattak, amelyek éhhalál szélén álló népünk érdekeit szolgálják ugyan, de kiegészíthetők lennének még olyirányú koncessziókkal is, amelyek . . .

— Azt hiszem, uraim, — vágtam közbe kissé türelmetlenül, — hogy ti üzletet akartok nekem ajánlani.

— Az üzletben elvégre nincs semmi rossz! — kacagott fel hasát rázva az elnökgazgató öméltósága. — Az üzleti tevékenység fontos kultúrcelekedet. Az állatok nem kötnek üzleteket. És ha, például, olajban, vagy esetleg . . .

— Hajdinában . . . — lökte közbe a polgármester.

— No és esetleg papírban, — tette hozzá csücsörített szájjal a harmadik, — Nálatok sok papír fogy. Az én gyáram igen kuláns feltételekkel tudna nektek árut ajánlani minden tételben és bármilyen minőségben, lényegesen olcsóbban, mint ahogy idehaza adjuk. Itthon ugyanis a fogyasztáshoz vagyunk kötve . . . Ami pedig a te fáradozásodat illeti . . .

— Cukorban is! — folytatta hévvel a polgármester. — Húsz százalékkal jutányosabban tudok ajánlani bizonyos gyárak részéről, amelyek nálam le vannak kötelezve. S magától értetődik, hogy a te szíves közbenjárásod szintén . . .

— Építési anyagokban is, — emelkedett föl ültéből az elnökgazgató öméltósága, miután egyre emelkedettebb hangulatba révült. A szivart is kivette szájából. — Az anyagkartell úgyszólván a markomban van! Hálás feladat lenne . . .

— Miután a kormányra ezidőszertint egészséges befolyást tudunk gyakorolni, — kapta fel a szót ismét a lelkes polgármester, — biztos lehetsz benne, hogy ami a lebonyolítást illeti, a lehető legrövidebb időn belül s a legsimábban el fogjuk intézni.

Csodálkoztam.

— De hiszen a statisztikákból láttam, hogy hazátokban rohamosan csökken a hajdina meg a cukorfogyasztás, az építkezés pang, papírt meg éppen a legszükségesebb célra használnak.

— Éppen ezért! — kiáltották mind a hárman egyszerre.

— De hiszen elsősorban a saját szükségleteteket kellene kielégíteni.

— Nincs elegendő szükséglet. Nincs piac. Túltengés van. Ezért olyan rettenetes a szegénység az egész országban. A gyárak alig keresnek.

— Nem értem, — ámuldoztam. — Mindenből sok van s mégis nagy a szegénység?

— Hehehe! — kacagott a polgármester s kedélyesen megdöfkölte a hasát. — Úgy teszel, mintha nem ismernéd a gazdasági élet örök törvényeit. Ha túltengés van, beáll a szegénység, ez olyan egyszerű, mint a kétszerkettő. No, de

hagyjuk a tréfát, kedves barátom. Csak annyit mondok, hogy a te befolyásoddal, a te tekintélyeddal, a te nagy látóköröddel igen hasznos küldetést teljesíthetnél valamennyiünk érdekében.

— A magad érdekében is, — tette hozzá nyájas nyomatékkal az elnökgazgató őméltósága.

A csucsoriszájú bájosan mosolygott. Félrebillentette a fejét s igen halkán, mintha templomba volna, így szólt:

— Boldogok lennénk, ha szolgálatot tehetnénk hazádnak. S neked is.

— Nem lehetne a fölöslegeket egyszerűen itthon szétosztanotok?

— De hiszen a piac már szét van osztva a kartellek között! — kiáltott föl egy kissé türelmetlenül a csúcsosfejű.

Fölhajtottam egy pohár pezsgőt, hogy ki ne pukkadjon belőlem a nevetés.

— A termelvényeket kellene tán felosztani, nem a piacot!

— Hány üzemet kellett már megszüntetnünk! — sírángozott az elnökgazgató. — Mert a haszonkulcsot elvégre nem lehet csökkenteni. A tőzsdén zuhannak az értékek, a munkanélküliség nő. Ma már az a legjobb üzlet, ha a tőke szünetelteti a termelést.

— Hát ez valóban jó üzlet lehet, — mondtam nevetve. — És elég kényelmes.

— Könnyen nevensz, barátom, te nem vagy benne a daleszben, — sóhajtott keserves képpel a polgármester őméltósága. — De nálunk olyan nagy a dalesz, mint egy felhőharcoló. Elborít bennünket az eladatlan cukor, cement, papír, hajdina...

— Mondom, osszátok szét a készleteket, akár ingyen. Államköltségen — ajánlottam ismét.

Úgy bámultak rám, mint egy örültre.

— Mi a nyavalyát osszunk szét? — tört ki az elnökgazgató őméltósága.

— Hát a cukrot, cementet, hajdinát, papírt, téglát, zsírt, mindent, amiből sok van. Állapítsátok meg a szükségletet, a készletet s osszátok szét.

— Kiosztani a készletet?

A polgármester felugrott s járt néhány lépést. Fölháborodását csillapította.

— Nézd, John, — kezdte az elnökgazgató, megfogta a kabátom gombját s úgy nézett rám, mint egy kigyóbúvóló. — Elhiszem, hogy egy kicsit inni méltóztattál. De most már beszéljünk okosan. Velünk lehet. Rendelkezésedre állunk. Csak mondd meg, mennyit akarsz. Hány százalékot. Megegyezünk, ne méltóztassál aggódni. Nem vagyunk smucigok. Minket, barátom, nem muszáj kifárasztanod, puhára főznöd efféle kötekedésekkel. Készek vagyunk a komoly tárgyalásra, nem bánjuk, ha te is keresel az üzleten. Mi szeretjük az üzletet.

Mind a hárman egészen közel hajoltak hozzám, az arcomat lesték.

Ebben a döntő pillanatban belibeggett az elnöknő őméltósága. Már a küszöbön csicsergett:

— Nos, még mindig nem eresztik vissza közénk a mi kedves vendégeinket?

Egy fotóbjé telepedett, lába körül festői redőkbe rendezte uszáiyát s a parányi füstölővel játszadozva felém fordult:

— Nézze, tehetne egy nagy szolgálatot a nyomorban élő nőknek. Tudom, a maga szíve jó és tiszta, mint egy gyermeké. A homlokára van írva. Ezért szentül hiszem, megtesz egy csekélységet, már önnek csekélység, de nekünk, jószándékú nőknek, a megváltás. Hiszen annyi megértéssel nézi a mi magasztos törekvéseinket! Arról lenne szó, hogy az ön közvetítésével talán el lehetne helyezni a „Csend a Rendért” szervezet háziipari osztályának iparművészeti termékeit az ön szép és gazdag országában. Csodaszép ágytakaróink, kendőink, asztalfutóink, párnáink s egyéb ilyen holmink van, szőttesek, hímzések, nem is tudom, hogy nevezik az effélet... Rögtön meg is hívom, nézze meg állandó kiállításunkat. A maga szépért, jóért lelkesedő nemes szíve gyönyörködni fog bennük. S milyen olcsók! Ha a néptől magától akarná venni, sokkal többbe kerülnének. De mi saját iskolázott tervezőinkkel s nagyban dolgozunk s alig fizetünk valami csekély órabért. Tudja, az a néhány garas is áldás annak a szegény parasztasszonynak, akinek nyolc-tíz gyermeke van s nincs betevő falatja. Az ember szíve szakad meg a sorukon. Nos?

Csalogató mosollyal nézett rám.

— Talán csakugyan látnom kellene először, — hebegtem erre az újabb ajánlatra meglepetésemben.

— No, persze. Biztosan tudom, el lesz ragadtatva! El lesz ragadtatva! És magának csak egy szavába kerül, hogy esetleg egy-két vagon kézímunkát rendeljenek a szépért lelkesedő országban. Új divatot lehetne kreálni, higgye el! Ami pedig az ízé... a dolog másik oldalát illeti... mert hiszen jót is akkor teszünk legszívesebben, ha... elvégre, a jótékonyság és a haszon, érti, ugyanannak az éremnek két oldala.

— Ó, majd gondolkozom rajta, — feleltem udvariasan.

Közben a nők is, az urak is észrevették, hogy itt üzletről van szó. Csapatostól szűrődtek be a fehér szalónba, mintegy véletlenül, de nyilván azért, hogy a saját üzleteik számára megnyerjenek, meg hogy a másokét elgáncsolják. Azzal az ürüggyel, hogy aszpirint akarok bevenni, kimentem a szalónból. Néhány pár táncolt diszkrét zeneszóra. Másutt kártyáztak. Ismét mások egy-egy sarokban összebújva csevegtek, nevetgéltek, udvaroltak.

A fekete művésznő elcsípett. Halkan kérdezte:

— Mondja, nem akar megszökni? Eltaláltam? Én is nagyon únom már...

— Csakugyan, vallottam be, — fáradt vagyok. A fejem is fáj.

Végigsétáltunk néhány termen. A művésznő megkérdezett, láttam-e, milyen snasszul öltözik az elnöknő, ez a vén papagáj s vajjon mit akar a kövér dáma — nevén szólította — azzal a királynői fejdísszel, hiszen ország-világ tudja, hogy az anyja mosónő volt. Majd elmesélte a legújabb botrányt. Egy előkelő hölgyről volt szó, meg egy ismert íróról. A rozszant öreg hölgy úgyszólván legális szeretője a húsz évvel fiatalabb írónak, mert már fél éve tart a viszonyuk. Nemrégiben darabot íratott vele és a saját neve alatt előadatta. A darab, sajna, csúfosan megbukott, mire a kegyelmes asszony kidobta az író. Ezt elmondván, a művésznő az író iránt érdeklődött, nincs-e kedvem holnap egy kis hegyvidéki kocsmában vacsorázni. Ezek az eldugott kis kocsmák olyan édesek...

Közben a társaság oszladozni kezdett. Az elnöknő öméltósága takarodót fújt. Közéjük sodródottam, általános búcsúzkodás kezdődött. A polgármester lelkekre kötötte, gondolkozzam a dolgon. Az elnökiigazgató egy kis családi feketére invitált. A csucsoriszájú kért, tekintsem meg a gyárait. A csúcsofejű most született unokájával dicsekedett: bámuljam meg a kölyköt, ilyen pompás gyereket még nem láttam. Végül is sikerült megszabadulnom tőlük egy tömeg ígéret árán.

A néma, hűvös utcán sorra előgördültek az autók.

— Uraim, nekem nincs kísérőm, — panaszkolta a fekete művész. — Brown, nem lenne hajlandó áldozatot hozni s elkísérni engem a kapumig? Úgy látom, maga is egyedül van.

— No nézd, a kis gyámoltalant, — csicsgergett az aranysofőke művész. — Tán félsz egyedül?

Mit volt tennem, beszálltam a remek autóba s a néma soffőr elindította a kocsit.

— Ne suhanjunk föl egy pillanatra a hegyek közé? Úgy vágyom egy kis levegőre! — susogta a művész. — Megbetegszem a sok füsttől, zajtól. Megőrülök attól a sok hülyétől! És olyan kábult vagyok, olyan édes, olyan édes az éjszaka, nincs kedvem hazamenni.

— A legnagyobb örömmel.

Szót a soffőrnek s a kihalt, süket utcákon zajtalanul síklottunk kifelé a városból. A rendőrök feketén silbakoltak a csillogó villamossínek között, mint az ólomkatonák. Egy-egy palota úgy hatott a kihalt városban, mint valami egyiptomi templom. Csakhamar elmaradoztak a házak, sötét, illatos fák között kanyarogtunk dombon föl, dombról le, a hegyek púpjai megnőttek. A gépkocsi nesztelenül repült, kertek közé bújt villák hályogos szemei komoran villantak ránk. Az égen milliárd csillag, lent, a mélyben, ugyancsak milliárd csillag ragyogott. Szótlanul átadtam magam a repülésnek.

— Ó, élet! Gyönyörű élet! — suttozta részegen a művész. Fejét hátrátámasztotta, szemét behúnyta, duzzadt ajka alig rezzent. — Pezsgő, mámor, tenger, ég, szerelem... Mondja, — fordult felém gyorsan s rámvillogtatta sötét szemét, mint két lámpát. — Láta annak a festetthajú macskának a gyöngysorát? Olyat szeretnék én is. Illene a nyakamra, nem? Denát *nekem* nincs, az *én* fellépti díjamból nem telik. Ő megteheti, vehet, neki *vesznek*... Én csak művész vagyok...

— Sem a hajához, sem a bőréhez nem illik a gyöngy, — mondtam előzékenyen.

— Úgy-e? — kapta föl a fejét, mint a nemes paripa. — Olyan bőrrel nem mernék kiállani a színpadra.

Elégedetten hajtotta hátra megint a fejét s álmodozásba merült. Dúdolgatott.

Egyszercsak felémhajolt s megragadta a csuklómat. Kőrmével belevájt.

— Maga nagyon szimpatikus nekem. Csupa erő... erő és öntudat vagy! Ó, én az olyan férfit szeretem, aki ha megfog, érzem, most el vagyok veszve, most összetör, meghalok a karjai között... Mert én azt akarom, hogy a férfi öljön meg... ölj meg... törj össze... verj meg, verj meg...

Részegen borult a térdemre, vadul beleharapott. Körmeit a kezembe vágta. Hosszú selyemruhája fölcsúszott, karcsú, táncratermett lábszárai villogtak a bebecsapó lámpafényben, mint a fekete kígyók. Szép volt, érdekes volt, vad volt, feje kicsiny és kerek, haja sötét és bodros, szinte szikrázott, nyaka, mintha elefántcsontból faragta volna valami isteni művész. Síma válla kiszabadult a fekete se-lyemből, mint héjjából a gyümölcs. Dereka vad indulatoktól vonaglott.

— Üss! Üss! — lihegte rekedten, önkívületben. — Legyek rabszolga, tiporj el, mondd, hogy utolsó rongy vagyok, utcalány, ringyó... Gyalázz, mondj mennél szörnyűbb szavakat, üss-verj, lökj ki az útfélre... Végy a karodba, törj össze, ölj meg...

Úgy látszik, végképp elvesztette öntudatát. Elhanyagolt a ringó ülésen. Karja lehullott, haja leomlott, félig nyílt ajka alig pihegett. Csak néha sóhajtott föl, értelmetlen szavakat dadogott. Előrehajoltam s megkérdeztem a soffőrt, tudja-e, hol lakik a művésznő. Bólintott, visszafordította a kocsit. Fokozott sebességgel rohantunk a város felé. Közben sikerült óvatosan feltámogatnom a helyén, betakargattam. Cigaretára gyújtottam s elnézegettem a villogó fényekkel teleszórt sötétséget. Kelet felől, a tenger irányából, már derengett a hajnal.

— Apám... apám... — sóhajtotta az eszméletlen nő. — Ne bánts... félek... Szeretlek, szeretlek, csak ne bánts!... Ó, olyan boldog vagyok, olyan boldog... Meghalok...

Végre megálltunk egy keskeny utcában egy csinos emeletes ház előtt. Kigurrottam, csöngettem. Hosszas várakozás után csoszogás hallatszott, villany villant a kerek kémlőnyílás mögött. Kócos nő dugta ki álmos fejét.

— Mit akar? Ki az? Maga, Józsi?

— Csak mink vagyunk, Józsi nélkül, — dörmögte a soffőr. — Gyűjjön, vigyük be s fektesse ágyba. Megint sokat ivott. Részeg, — tette hozzá megvetően s kiköpött. Benyúlt a kocsiba, hogy átnyalábolja az eszméletlen nőt.

KODOLÁNYI JÁNOS

ESŐS ÉVSZAK

A szigeten beköszöntött az esős évszak. Nyugati szelek hozták a sötét, terhes felhők szüntelenül vonuló hadait. Ködbe takaróztak a hegyek. Víz csurgott az égből, víz a pálmakunyhó ereszeről, vizet csurgattak a pálmák hosszúujjú levelei. Vízcseppek csüngtek a bokrokon, vizet öntöttek a fenyőtobozok, mint zömök, fekete tőgyek. Suhogott, zúgott, csettegett, csicsogott, csurgott, csemcsegett a víz éjjel-nappal. A kunyhó mellett csordogáló kis forrás vize megzavarodott, megdagadt. Patakok sárga áradata ömlött a hegyekből, válogatás nélkül sodort iszapot, köveket, letört gallyakat, döglött mókust, madárkát, piros bogyót. Az erdő fái úgy hullámzottak a szélben, mintha maguk is tengerré váltak volna s készülnének belezúdulni a partokat ostromló sötétzöld óceánba.

Az aranykunyhó ólomkunyhóvá változott. Az aranybútorok, aranytálak ólombútorokká, ólomtálakká. A kókuszdedényben illatozó datolya ólomdatolyává. A pálmák ólomfákká, a föld olvadt, ragadós, de mégis hideg ólommá. Ólomszínük volt a hömpölygő felhőknek, ólomeső zuhogott belőlük. A kis kunyhó küszöbén lomha ólombékák guggoltak s alig-alig ugrottak tovább Nurma elől.

Hová lett az aranykunyhó, hová az aranyedények, az aranyporos föld, az aranykagylók csillogó lemezei, az aranyfák, az aranyos szitakötők és lepkék libbenő ragyogása?

Nurma egyre többet virrasztott az alvó Gilgames mellett. Egyre többször gondolt ősz anyjára, szerencsétlen apjára, csalódott néneire. A kertre, ahol gyermekkorában játszott, a mezőre, ahol magányosan járkált, az óriáspáfrányokra, ahol az Ur-Ba u-tól kapott régi fatáblák varázsjeleibe merült, az évezredes gátra, amelyen naponta végigment s ahol Gilgamest először látta. Gyakran föltámadtak lelkében a csodálatos hajózás emlékei is: az idegen város, a kékruhás, tollas emberek, az arannyal borított templomok s az idegen tengeristen lenyűgöző szobra. Meg az a tündöklő alkonyat, amikor Gilgamessel a piros hajó peremén állott s bámulta, egyre bámulta a tenger széthasadó hullámain, a gyöngyöző tajtékot, a tengerbe merülő Samas isteni bíborarcát.

Nurma sóhajtott, sőt könnyezett ilyenkor. Vigyázva ült fekvőhelyén, visszafojtott lélegzettel hallgatta Gilgames lélegzését s a kitartóan, konokul zuhogó, csettegő, csicsogó, csurgó esőt. Mily távolból fénylett már az az első hajóút! Mily messze derengett az a második, ide, a szigetre! Mily ködösen fénylett az aranyos part, az aranypálmák között mosolygó aranyház, mily messze repültek az aranylótollú madarak!

Válasz 1947. máj. 15 n. 436-

1947. sept. 99

A BECSTELEN

Komédia egy felvonásban.

Történik a régmúltban, a békebeli világháború után.

Szín: szoba Juhásznéknál. Jómódú paraszt háza, a berendezés gögös, izléstelen, összehordott. Szemközt két tágas ablak. A falak vidéki szobafestő által remekelt ríktő virágcsokrokkal vannak bepingálva. A mennyezetről cifra lámpa függ, de a lámpán nincs cilinder. Balról ajtó. Jobbról kéziszóttessel letakart cimbalom. Fölötte izléstelen rajzok, színvázlatok, a másik falrészén olajnyomatok: Petőfi, amint vérevel ír a porba: „Hazám!” Kossuth abban a pillanatban, amikor elbúcsúzik Magyarországtól a török határon. A tizénhárom aradi vértanú részint bitófa árnyékában, részint bekötött szemmel, vasravert kézzel meredve a császári hóhérok puskacsövébe.

(A szín egy pillanatig üres, aztán bejön Juhászné.)

JUHÁSZNÉ *(törődött koravén asszony, piszkos ruhában, leül, nyög, sóhajtoz magában)*: Megen nyitva vannak az ablakok. Megen kinyitva az a lán. Hej, én jó édósatyám, de sok baj is van ezzel a lánnival. *(Fölcihelődik, az egyik ablakot beteszi.)*

JUHÁSZ *(kopott, vénember, a félig nyitva hagyott ajtón előbb benéz, majd dühösen bebötörkél a szobába)*: Má megen itt pizmogsz, te lusta asszon. Mindég bújzik a dolog elű, mer lusta, mint a föld. Mit csinász megen edebé a házba, he?

JUHÁSZNÉ *(mély megvetéssel)*: Megen részög vagy. Megvert engöm teveled az én jóságos atyám. Ereggy bé, osztán fekügg le inkább, lá, alig áhatsz a lábodon. Örökké csak vinna az embörrel. Lá, nyitva hagyta megen az a lán az ablakot, csak nem maradhat így? Ugyis olyan beteg vagyok, mindön tagom porcikám fáj...

JUHÁSZ *(botjával hadonász)*: Hallgass, te! Minnyáján a fejemre nyóttök. Pedig mamá egy csöpöt se ittam. *(Megtántorodik.)*

JUHÁSZNÉ: Tudom, tudom, attú tántorogsz megen...

JUHÁSZ: Attú, hogy gyöngé vagyok... öreg vagyok... Hótra dógoztam magamat. De tibennetök sömmi tisztölet sincsen. Nem böcsülítök a családfönn-tartót, a vagyonszörzöt. Bóttal verlek ki bennetöket a házambú! Tegöd is, megen minnyátokat, az Irént is, de meg azt a gazembör piktort is, csak lássam megen mégeegyször a házamba.

ZSÓFI *(jól megtermett középkorú asszony, rendetlen ruhában bejön a veszeke-désre. Egy darabig kéjesen hallgatja az ajtóban, majd Juhásznéhoz)*: Jó, hogy emlétti, az a piktör nagyon befurakodott itten. *(Hangját suttogóra fogja, izgatottan, titokzatosan)*: Az a micsoda, nem is tudom, mit akar az Irénnel.

Változat 1947. sept., 9. n. 201-215.

Mit bújik egymást. Már két hónapja, hogy ett lebzsol, de még egy szobát se pingát ki a fallába. Hogy miből él, jó vóna tuhni. Csak gyün-men, hordí a könyveket, nem lesz jó vége-ennek a sok haszontalan könyvnek, meglátik... Nem ám!

JUHÁSZNÉ: Nem kell annyira mindég csak a rosszat látani, he. Egy piktör csak nem gondolí magát házasságra? Még ha szobapiktör vóna. De ez nem kéri csak meg?!

ZSÓFI (*torz nevetéssel*): Nem ám! Eszébe sincs ugyan, hogy megkérje. De, amit tud, amit adnak neki, elvesse ám kérés nekün is!

JUHÁSZNÉ: Á, nem olyan embör az, hogy Irénnek kellene. Vékonyö kehös embör az, meg osztán piktör is... Lá, férhön mehetött vóna egy munka-vezetőhön is tavaly, iparoshon, a börgyárba... Osztán meg az, aki a takarékba vót tisztvisellő. Nem csak iparoshon mehetött vóna. Tanútt lány az Irén... De lá, nem kellött neki még az se. Most csak nem akad meg ezön a kehös piktoron?

JUHÁSZ: De biza, jába izész, Mári, te csak ostoba asszon vagy, sömmi más. Még magadnak is hazudol. Mer jába piktör az, a bitang! Jába hosszú annak a haja, van ám magáhon való esze mégis. Mer tuggya, hogy az Irénnek pézi van, föggye van, egy házrészt is van rá... De kirúgom ennen, még ha nagyságos úr is, a keservét neki, ha te nem örzöd meg a lányodat, maj megörm én!

JUHÁSZNÉ: Maj az Irénke megmondi neki, hogy nem akari, nem köll, nem men hozzá. Még örül is, hogy megszabadúhat túle.

ZSÓFI: Nagy szégyön is vóna, ha valami bolondságot csinyána az a lán. Mink valamennyien szépon, tisztösségösen mentünk férhön. Ez meg olyan bolond vót egész életibe. Föstött, faragott, óvasott, még mikor tanéttványa vót, azon a pézön is cimbalmot vevött az ostoba. Óvas, cimbalmoz, ahelyött, hogy dógozna. Olyan izéje vót az is, hogy mindönáron Pécsre ment tanúni. Mast meg ett van ez a naplopó piktör. Még baj lesz ebbü, meglátik... (*Suttog*): Tuggya, én nem hiszöm, hogy ne vóna ezök között valami... Ahogy a szömük jár, ahogy nízík egymást... Ahogy súgnak-búgnak... Vasárnap is éppen bényitok véletlenül, mikor az a vánnyadt, nyeszlett piktör valami zsidó könyvet óvasott Irénnek fönnhangon.

JUHÁSZNÉ: De hát nem tud az Irén zsidóul!

ZSÓFI (*bosszúsan*): Nem is úgy, izé, maga ezt nem érti, mer maga csak a Bibliát óvasí. Hanem az a hírös zsidó írta, az az Ády, hallottam, amikor mondta! Meg még azt a másikat, valami Móriczot vagy Mórt is hordott ede. Tudom én, ne féljön, nem járnak túl az én eszömön!

JUHÁSZ (*kifakad*): Hát ez má osztán méjség! Gyalázat! Még cocálistát csinyál a lányombü. Ede ne gyűjjön többet, mer letöröm a lábát!

JUHÁSZNÉ (*sápodik*): Jaj, jaj, mit kell még megérni, mit kell... Sase tudjunk, mire verradjunk. Fönfordút még a velág is. Mahónap ágyinak essünk, ez a szegén apátok is, szegén öreg, ott áll má a sír szélin... mire jussunk, mire? Ki ápolí apádat, ha Irént elrabolík? Hát engöm, akit már forgatni kell az ágyba most is, aki alig leppögök má, csak tengök-lengök, tenyérön kellene

1977. sept. 10. 1

hordozni engöm, mint az esött madarat . . . Mútte a kezem megbetegödött, azútte se éjjelöm, ne nappalom.

ZSÓFI: Kezdje csak újra, no. Mindég a baját nyögi. Osztán sömmi baja. Tovább él, mint én.

JUHÁSZ: Nem akar dógozni, ez a baja. Mindég lusta vót egész életibe.

JUHÁSZNÉ: Hát ha má Irén valami jóra való emberhön nem ment, akár iparos-hon, akár tisztviselőhön, most neki kötelessége ittmaranni, minket áponi . . .

JUHÁSZ (szípgova): Én is, szegén, gyöngé, öreg embör, mégérdemóném má az ápolást, jó módot, egy-egy kis bort . . . Legalább lenne valami haszna annak a sok vagyonnak, akit etthagyk. Akit minnyát én szöröztem . . .

JUHÁSZNÉ: Örökötöd. Nem szörözted, Én dógoztam benne, nem te. Te csak ittál, kocsmáztál, parancsógattál. Neköm meg még csak egy réklit se vettél, te, te csúf embör!

JUHÁSZ: Megen hazudol. Hazudol. Mast má azt akarnád, hogy tegöd, csak tegöd magadat ápójon az Irén, mer csak te vagy beteg . . . te vagy öreg . . .

Én nem. Én nem vagyok gyöngé. Nyomorútt. Öreg. Csak ú . . . Ó, hogy a rosseb azt az irígy pápista formádat enné meg.

(Kívülről hallani, amint valakinek a csizmái kopognak, valahol ajtó nyikorog, valaki kiabál odakint.)

SÁROSI (kint): Hun az a kölök megin, hun tátja a száját? Mér nem halad az a munka? Mikor lesz má főszerelevé az a differenciál, mi? Csak én ne legyek itthun, csak én húzzam ki a lábomat, má vége a munkának, azt a keserves istenségit. Hun az asszony is megin? Zsófi, hun vagy? (Beront az ajtón.)

ZSÓFI (ijedten): No, gyün má az a basa!

SÁROSI (csizmásán, posztósápkásán, félig paraszt, félig mesterember): Micsoda ez itt megin? Hun vagy Zsófi? Országgyűlés? Tátjátok a szátokat? Ráérsz pletykázni, úgy-e?

ZSÓFI (szembeszáll vele, nyelve pörög): Megen kezdöd, te, csak má szabadúnék meg túled, te, te! Honnan gyüttél, mi? A macádtú, ott veröd a pénzt. De maradtál vóna is ott, a másik feleségödná, etessön az, varrjon rád az, aludjon veled az. De lármázz is csak avval, énhozzám sömmi közöd, eredj csak visz-sza ahó.

SÁROSI (rá-se hederít): Csak soha a pereputtyodat meg ne láttam vóna. Úgyis várjátok má az urat, az Irén szeretőjit. (Le-föl járkal a szobában.)

JUHÁSZNÉ (elhül): Ne beszélj má ejent, hallod . . .

ZSÓFI (élesen): Hát osztán mér ne beszéljön? Ű is mondhat igazat!

SÁROSI (önérzetesen): Má az uccára se mehet ki az ember, mindönki röhög a háta mögött, némelyik szömtelen paraszt még a szömömbe is, maj leég a pofámrul a bür.

ZSÓFI: Beszéhetsz ugyan ennek a vén nehézfejűnek.

SÁROSI: Ott láttam most is a sarkon, ott beszélget, lopi a napot a tanéttóval, a zsebe telí könyvekkel. Ja, műveli a lányukat, műveli ám. Nagyfene műveltség sül ki ebbül. De tudom Isténöm, nem is maradok ebbe a bűdös fészökbe, ahún sömmi tisztösség nincs, sömmi böcsület.

(Nagy csend, kívülről behallatszik egy üllő ütemes csüszgélése.)

JUHÁSZ (nagy komolysággal): Úgy van, ahutyan mondd, Pista. Te jól fönfogtad a dógot. Két lányomat tisztösségösen férhönadtam, hát a harmadik se hozzon a fejemre szégyönt. Mer én böcsületbe megögögödtem, megöszűtem, mindönki tisztól. Értitök? Értöd, Mári?

SÁROSI (vad gúnnyal): Úrilány! Nem akar paraszt maradni. Derogál, hogy paraszt. Kisasszony. (Hirtelen dühvel): Ki kell rúgni azt a nyálas sönkit, ha beteszi ide a lábát! Maj kirúgom én úgy, hogy a fene se szedi össze. Hiszen olyan vékony, akár a drótszög. Az úr!

JUHÁSZNÉ (gyámoltalanul): Azér talán mégis az Irénkét kell elébb megkérdezni, megvelágosítani, hogy maj ú... az Irénke...

ZSÓFI: Megvelágosétani? Csak lesse. Tudom én, mejen az a lán. Én ellenöztem, hogy Pécsre menjön, osztán jába vót az is. Mer, nekünk jó vót etthon, neki nem?

SÁROSI: Hogy az Irént? Hát csak tessék. Méltóztassék. Maga csak ilyen. Maga! De jól van, én nem bánom, csinyája, ahogy akarja, ha osztán baj lesz, én velem akkor se törődjenek. (Kifelé indul.)

JUHÁSZNÉ (megijed): Hát nízdz csak, te Pista. Ne menj el hát, maradj ett, hadd gyűjjön bé az a lán, osztán hadd lássad te is, mit mond.

SÁROSI: Hogy az Isten verje meg, mit bánom én... Pedig megen nem jó vége lesz. Dehát mindég neköm kell szégyöknözöm a magik pereputtyának a disznóságai miatt.

JUHÁSZ (az ajtóhoz botorkál, kinyitja, ott leskelődik, hallgatózik, amint helyesen gyanította, a siheder unokája, fölönfogja, szelíden behúzza a szobába): Te, Pistikám, gyere csak édos fiam... Ergye, keresd meg az Irént... fuss csak... a kertbe vót még az elébb.

PISTA (tárgyilagosan): Mit ád, há megkeresöm, osztán béhozom?

JUHÁSZ (fölháborodik): Zsivány, hát má ennyit se teszöl ingyön?

SÁROSI (ráripakodik): Lódulj, mer odacsapok.

PISTA (eliszkol).

(Mindnyájan töprengve bámulnak maguk elé.)

JUHÁSZNÉ (síránkozik): Nem lehet az, hallitok-e, nem hihetöm el róla...

JUHÁSZ: Elkergetöm ütet is, ha igaz! Kiveröm a házbú!

JUHÁSZNÉ: Kiveröd? De ki ápol akkor? Ki hoz vizet, ki mossa fön a konyhát, pitvart, ki főz, mos, vásal? Ki láti el a tikokat, disznókat? Szógát csak nem fogadhassunk ebbe a drága velágba. Lá, én má alig végezhetök valamit, most meg a kezem... odáig vagyok én má. Nem munkára való.

ZSÓFI: No, peeg csak azt lesse, hogy maj mink. Azt is bánom, hogy a házukba gyüttünk lakni. Ennyiér idegönökná is takhattunk vóna, osztán nem is lett vóna szívesség.

SÁROSI (egyre járkál): Ilyen szégyön. Mindég én. Mindég neköm. Röhögnek rám az uccán a népök. „No, Sárosi úr, fölviSSze az Isten a dógikat, naccsága lesz az Irénbül, piktorné!”

IRÉN (megáll az ajtóban, sokáig közömbösen nézi a szobában lévőket).

JUHÁSZ (*vontatottan, nyomatékosan, tekintéllyel*): Hát, hát ha pád, anyád hív, tán megkérdőzhetnéd, hogy izé... mit akarnak?

SÁROSI: Ja, tuggya, uraknál nem így szokás. A szülői tisztólet, meg az erkölcs nem úri dolog.

IRÉN (*vállatvon*).

JUHÁSZNÉ: Hát te, te lán, szépöket besznek rólad.

IRÉN: Kicsoda?

JUHÁSZNÉ: A Pista is mondi, hogy má az egész velág beszél rólatok.

IRÉN (*végignézi Sárosit, újra vállatvon*): Ja, hát ez? -

SÁROSI (*kitör*): Ez? Ez? Hát mi vagyok én, hogy a pereputtyom csak így bánjon velem? Nem öleg a sok bosszúság, baj, gond, szégyön, még nevem sincs ebbe a házba? Én dógos, böcsületös embör vagyok, kenyeret keresök a családomnak, gyerökeimet tisztösségösen nevelöm, rúlam sönki rosszat nem tud, osztán még nevem sincs, úgy hívnak csak, hogy: ez? Osztán még az nevez így, aki miatt nem mehetök ki az uccára, aki miatt röhögnek a hátam mögött, mer még avval a nyeszlett alakkal, avval a gyütt-ment piktörrel is összeadi magát, akibe nincs szégyön, se erköcsi érzés... Akirúl mindönki tuggya, hogy máma itt, hónap ott, csak azt nem, mibül él?

IRÉN (*fojtott hángon*): Hogy bírálhathat engem — maga?

SÁROSI: A tiszta erköcsü, tisztakezü embör bírálhat.

ZSÓFI: No lá, még csak nem is szóhassunk neki. Még ú van fölü!

JUHÁSZNÉ (*biblikusan*): Aki csúfságot cseleköszik, vállalja is az ítéletöt.

JUHÁSZ: Jába csak, jól láttam én! Az én szömömet el nem kerüli sömmi. Régön tudtam én, hogy megértik ezök egymást. Így van-e, te lán?

IRÉN: Csakugyan, megértjük egymást.

(*Mindnyájan dermedten bámúlnak rá, aztán össze-vissza hadarnak.*)

JUHÁSZ: Szömérmetlen!

JUHÁSZNÉ: Hát csak béismeröd? Hej-hej!

ZSÓFI: A kisasszon, látik-e?

SÁROSI (*Irén elé ugrik*): Osztán még csak nem is tagadod, hogy avval a sönki-vel, a világ csúfjára... Hová tötted a szömödet? Hiszen, ha megfogom fél-kézzele, szétmálik!

JUHÁSZNÉ: Ezér tanéttattalak?

JUHÁSZNÉ: Ezér nem akarasz te dógozni.

SÁROSI: Legalább arra nízhattél vóna, hogy a böcsületös, tisztösségös rokony-ságoznak ne kellene pirúni miattad! Nem sajnálad szegény, öreg, beteg apádat? Aki má a sír szélin áll? Nem fáj neköd, hogy beteg, gyámóftalan anyádnak szégyönt hozol a fejire? Így háláloed meg a jóságukat, sok aggódá-sukat, éjt nappallá tevő törödésüket? Nincs neköd szíved?

JUHÁSZ (*elérzékenyülve*): Jól mondod, biza, te Pista... Mennyit fáradtam, verejtéköztem érte, hogy tanulhasson, oskolázhasson: (*Piteyereg*): Mejen jó apa is vótam...

SÁROSI: Na, látik, megmondtam én előre, nem jó vége lesz annak a sok haszon-talan tanulásnak. Mer minnyá az tanul, aki nem akar dógozni. Csak a hüssön heverni. Urizálni.

IRÉN (*gyűlölettel*): Maga csak szávaljon nekik, játja, hogy hallgatják.

SÁROSI: Neköd, persze, jába beszélök, mi?

IRÉN: Maga ugyan hiába. Magáról én sokat mondhatnék. Mert maga... maga... (*Szikrázó szemmel nézegeti Sárosit, aztán legyint, elfordul.*) De hiába is mondanék akármit, nem tudok én olyan hangon beszélni, hogy maguk meghallják, olyan nyelven, hogy megértsék.

ZSÓFI: Pfü, no nézd má, mejen előkelő lett!

JUHÁSZ: Hát ezer tanítatalak?

IRÉN: Hogy maga tanítottatott, édesapám? Hiszen még azt is szememrehányta, amit megettem. Tanítványokat vállaltam, abból tanultam. És édesanyám, maga már hatéves koromban megvert, mert nem kapáltam, hanem elszöktem játszani a kertbe. A haszon! A haszon! Nem voltam elég „komoly”. Maga a képeimet leszedte a falról, megtiltotta, hogy ezen is játszam, holott a magam keresetéből vettem. (*A cimbalomra mutat.*) Csak akkor ülhetek mellé, ha maga nincs itthon. Maguk között átkozott az is, aki tiszta ruhát hord, mert annak semmi haszna. (*Keserűen*): Most megint belevájkálnak az ügyeimbe. De maguknak éhhozzám semmi közük, semmi közük! (*Zsebkendőjébe temeti arcát.*)

JUHÁSZNÉ (*rémülten*): Irén!

SÁROSI (*dühös diadallal*): Megmondtam, úgy-e?

IRÉN (*egyre növekvő szenvedéllyel, de fojtottan, fájdalmát elnyomva*): Ugyan megtörtént-e, hogy édesapám valami játékot vett volna, egy olcsó babát, egy képeskönyvet, akármit? Vagy csak az ölébe emelt s megcsókolt volna? Hogy édesanyám játszott volna velem, mesélt volna, amikor még kislány voltam? Nem, annak nem lett volna semmi haszna!

SÁROSI (*Zsófihoz*): Te meg mit tátod itt a szádat egész délután? Vacsora meg megin nem lesz.

ZSÓFI: MÉR nem vacsorázol a macádnál? Mit gyüssz hozzám enni? Pézt meg nem adsz rá, minnyát arra a lafancosra köttöd.

SÁROSI (*ráront*): Kifelé, ha mondom és legyön vacsora! (*Kituszkolja az ajtón.*) Azér ön szeretöm a feleségömet. Úgy szeresse a feleségit mindönki, mint én, akkor nem lesz oka panaszra.

JUHÁSZ (*összegezve a kérdést*): Hát, izé, csak annyit akarok mondani, hogy bé ne tegye a lábát az a zsvány piktör, mér kidobom ennen. Elcsavari a fejedet, má peeg én kijártam az elet oskoláját, tudom, mit kell egy gyermeknek a szüléi iránt érozni. Tudom én mindönkinek a kötelességét, de még a magamét is. Tudom, mivel tartozok a gyermekeimnek, hát elvárom én is tülük a tisztötöt.

JUHÁSZNÉ (*nyög, siránkozik*): Osztán, látod-e, én is mejen igön beteg vagyok, ett a kezem, ni, lá, nem dógozhatok sömmit, még csak nem is főzhetök, akár éhön halhatnék egyedül. Azér mondd meg annak-a piktornak, ha el is akarna vönni, hát akkor se adnánk... De meg neki keresetje sincs. Ha legalább béállana ahon a némöthön, Storkhon, szobaföstö segédnek... De így? Szó se löhet róla. Nem olyan gyütt-ment idegönynek, piktornak szántunk, osztán vége.

SÁROSI (*belevág*): Szétmorzsolom! Megmondhatod neki.

JUHÁSZ (*nagy elszántsággal s meggyőződéssel*): Én meg utána vágom a botomat.

(*Ekkor belép Gyurka, a piktor.*)

GYURKA (*egy pillanatra megáll az ajtóban. Sovány, eléggé magas fiatalember, nyáriasan öltözve. Zsebéből könyvek ágaskodnak, hóna alatt mappát tart*): Jónapot kívánok. Tán rosszkor jöttem?

(*Valamennyien mogorván, félig elfordulva köszönésfélét dünnnyögnek.*)

IRÉN: Nem, nem, Isten hozta. Üljön le. (*Kezetfog vele.*) Csak éppen arról tanakodtak, hogy édesapám akar valamit mondani magának. Jó, hogy jött.

(*A cimbalomhoz megy, elfordul a többiektől, körmével pengeti a húrokat.*)

GYURKA: Látom, nagy gondban főnek. Mit akar mondani Juhász bácsi?

SÁROSI (*le s föl jár a szobában, dühösen rágja a pipáját, fenyegetően tekintget Gyurkára, biztatón Juhászra*): Csak kivele.

JUHÁSZNÉ (*a díványon ül, nagyokat nyög, sóhajt, fájó kezét tapogatja.*)

JUHÁSZ (*kinosan tontörög, topog*): Izé... mit is akartam... Én biza igön-igön hama feledök... Pista, te tán jobban tudod, mint én, öreg embör...

SÁROSI (*dühvel*): Mit bánom én a maga ügyeit, tuggya rosseb. Egyéb bajom sincs tán, mint hogy számontartsam.

JUHÁSZ (*a feleségéhez*): Mári, te se tunnád, he?

JUHÁSZNÉ (*mereven*): Én nem szólok belé. Sohase hagytad, hát mast ne is kívánd.

SÁROSI (*eközben lassan kihúzódik az ajtón, beteszi maga mögött*):

JUHÁSZNÉ (*körülnéz, aztán nyögve, siránkozva rákezdi*): Van neköm bajom magamnak is ölég. Igön meglátogatott az Úr. Múte a kezem úgy elromlott, azúte nem is alhatok, úgy szagat, lüktet, bizsög... Mi löhet vaj a baja, mi löhette? Halli-e, Tornyai úr, maga mégis tanútt, maga tán tudhati, mitú gyógyéna meg. Aszondi a botos, a Vájsz úr, hogy ez valami zsába. Idegzsába.

JUHÁSZ (*leinti*): Ne beszéd mindég a bajodat, van ám neköd fene bajod. Buta asszon vagy, ez a te bajod. Nem akarsz dógozni. (*Megfogja Gyurka karját, üzleti hangon folytatja*): Nízze, Tornyai úr, maga tud számóni, ugy-e? Mer én má alig boldogulok, gyöngül az emléközetöm, öreg vagyok má. Peeg első számoló vótam az oskolába, meg egész életömbe. Mondja meg csak neköm, hogyha három milliom után heti másfél százalékot számétok koszt-kamatnak, mennyinek kell kigyünni egy évbe, ha még a kamatokat is benn-hagyom? Mer van egy bizonyos, aki mast nagyba akari vönni a disznót, osztán túlem kért pézt.

JUHÁSZNÉ (*dühösen fölkel*): Hát csak mondd a kamatodat, én nem hallgatom. Még te akarnád nagyba venni a disznókat! (*Nyögve, morogva kimegy.*)

JUHÁSZ (*feszeng a díványon, botjával a padlót bökdösi*): Ett hagyott ű is, a bolond...

GYURKA (*közben leteszi a könyveket, mappát az asztalra, papírt, ceruzát vesz elő*): Mennyit is mondott hetenkint, Juhász bácsi? Másfelet?

IRÉN *(a cimbalomnál áll, valami melódiát penget ki a húrokon a körmével).*

JUHÁSZ *(mint akit bosszant a zene):* Hagyd má, he! Inkább ne számójunk a kamatokat. Aggyál neköm egy izé... egy ómát...

IRÉN *(föltrezen, almát vesz le a szekrény tetejéről, odaadja az öregnek).*

JUHÁSZ *(egy darabig görbén nézegeti Irént, Gyurkát, az almát, majd beleharap s bosszúsán, botját maga után húzva kidöcög a szobából).*

(Az ajtó mögött Zsófit lehet látni, amint küssé nyitva hagyja az ajtószárnyat.)

GYURKA *(csodálkozva):* Hát ez meg mi? Megbolondultak?

IRÉN: Semmi, semmi, ne törődj vele. Mindennapos dolgokról beszéltünk. *(Idegesen jár néhány lépést, majd megáll az elképpedt Gyurka előtt.)* Mindennapos dolgokról. Könyvekről, festészetről... Pénzről, haszonról... házasságról...

GYURKA: Könyvekről? Festészetről? Velük?

festészetről. Mindenről tudnak ők beszélni, különösen mióta te idejársz.

IRÉN *(gyorsan):* Igen, Gyurka, ne hidd, hogy ők nem beszélnek könyvekről, Csakhát öregek, betegek...

GYURKA: Betegek, hogyne. Kulákok a harmadik stádiumban.

IRÉN *(erőltetve):* Gyurikám, dolgoztál?

GYURKA *(mindenről elfeledkezve):* Azám, kisöreg, dolgoztam. Tudod, azt a fényproblémát, azt az izét, amit mondtam. Tüzes alkonyati napfény alulról, aztán hideg zöldék egybemosva... Mit szólsz hozzá, tízenhat képpel megyek vissza. Novemberben kollektív! Mi?

IRÉN *(megsimogatta az arcát, puhán, könnyedén megcsókolta, hirtelen a cimbalom mellé ül, fölveszi a verőket):* Úgy örülök, hogy olyan szépen dolgozol. Mondd, mit játszam? Mit szeretnél hallani? Az Érik a szőlőt?

GYURKA *(csípőre tett kézzel áll Petőfi, Kossuth és az aradi vértanúk előtt):* Nem győzöm bámulni ezeket a képeket. Ez igen! Csupa irodalom és hozzá milyen! Petőfi a földön kuporog, mintha hányni akarna... Nyilván arra a szép polgári kultúrára gondolt, amiért Ségessvárnál a vérét ontotta. Meg ez a Kossuth. Úgy integet, mintha búzát vetne. Veti a jövő magvait.

IRÉN *(gyötrötten):* Jaj, hagyd azokat a vacakokat, bár kidobhatnám. Olyan ritkán lehetünk kettesben, hagyjuk őket. Mondd hát, mit játszam neked?

GYURKA *(gonoszul):* Tekintettel a véreben fetregő Petőfire, az integető Kossuthra, meg a szembekötődő játzó aradi bakterokra, játssz egy stílusos nótát. Egy olyan igazi szívrepesztő, gyönyörű népdalt, hogy aszondja *(túlozva énekel):* temetőhőbe sejde látta-sejde-lak meg lege-sejde-lóbb!

IRÉN *(görcsösen nevet, aztán vadul verni kezdi a dalt a cimbalmon):*

GYURKA: Ez az! Polgárság a második stádiumban, majdnem olyanok a tünetei, mint a harmadik stádiumban lévő kulákságé. Exitus bilaterális, a halál oka: tertiär kulakitis.

IRÉN *(ráborul a cimbalomra, nevetése görcsös zokogásba fordul):*

GYURKA *(csodálkozva elnémul, megdöbbenve nézi, hozzáugrik, átöleli):* Irén! Irénkém! Kisöreg! Mi lelt? Mi történt? Ki bántott?

IRÉN *(kitör, görcsösen kapaszkodik Gyurkába):* Mikor szabadulok innét, mikor? Nem bírom tovább, Gyurikám, édes, édes, vigyél el innét! Meghalok!

GYURKA: Dehát mi történt, az Istenért? Megütöttek? Kínoztak? Talán . . . talán férjhez akarnak adni?

IRÉN *(csak sír)*: Vigyél el, ne kérdezz, vigyél el innét.

GYURKA: Jó, persze, hogy elviszlek. Hiszen megbeszéltük. De ne titkolózz. No, légy jó kislány, mondd el szépen a mester bácsinak, mi baj.

IRÉN: Titkolózom . . . még magam előtt is . . . mert sajnálom őket . . . De már nem bírom sokáig, egy napig sem bírom. Olyan ez, mintha valami rosszat álmodnék. Nem értem magamat, hogyan is lettem én ilyen idegen?

GYURKA *(bölcsen)*: Afféle legkisebb leány vagy. Véletlenül születél. Meglepetés.

IRÉN *(csak a magáét hajtvá)*: Most ki akartak téged kergetni . . . Fogadkoztak, szidtak, kínoztak engem, megaláztak, mint egy kutyát . . . De gyávák. Hogy tólták egymásra! Hogy bújt alóla mindegyik! Istenkém, Istenkém, ez az öreg ember az apám, ez a nyomorúságos asszony az anyám, ez a testvérem, a sógorom . . . Lélekezni sem hágnak, beletúrnak az érzéseimbe . . . és hogyan, hogyan!

GYURKA: Vakarókést, firnájszot az egészre.

IRÉN: S mégis úgy fáj, mikor ilyet mondasz, hiszen a szüleim, a testvérem, szeretem őket! Én csak magamat akarom megmenteni és a szerelmünket, Gyuri, a szerelmünket . . . *(ír.)*

GYURKA *(járkál, töpreng)*: Cselekedni kell. Szakítanod kell velük mielőbb. Csak egy kis türelem, még egy hét, kisöreg, no, ne sírj, elvágom a nyakamat, ha sírsz, iszonytatóan kínoznak a női könnyek. Mondom, még egy hét, amíg befejezem azt az izét, azt a képet, tudod, azok a hideg zöldék, amik olyan lágyan átmennek az ultramarinba . . . Aztán jössz velem. Egy-két cókómók, egy kis táska, két vonatjegy, elutazás külön, találkozás a következő állomáson . . . Minden másképpen lesz, mihelyt nem leszel köztük. Eleinte egy kicsit nehéz lesz, de van egy jókorá műtermem, egész főúri lak, igazi barakkstílus, függöny, némi bútor, sok kép . . . Ne félj, no. *(Arcát a tenyerébe veszi, erősen a szemébe néz.)* Nem félsz, ugy-e? Hiszen ennél rosszabb úgysem lehet.

IRÉN *(hálásan)*: Vak voltam, amíg te ki nem nyitottad a szememet. De sokszor kívánom, bár soha meg ne tanultam volna látni! Talán nem fájna annyira, hogy az apám . . . az anyám . . . és minden, ami körülöttem van, hazútság, nyomorúság . . .

GYURKA: Szeretsz?

IRÉN: Szeretlek!

GYURKA: Hát akkor hol a baj? Szépen rámbízod magad, és kész. Dolgozunk, élünk . . . Olyan kevés kell két embernek — még háromnak is.

IRÉN *(hozzábújik)*.

GYURKA *(Irént az ölébe kapja, forog vele)*: Forog, forog a világ, forog a kislány, forog . . . Szédibaba, szédibaba . . . kiszaladunk a vasútra, jegyet váltunk a vonatra, fórog a kerék, forog, megérkeztünk, vége, hopp! *(Leteszi a földre, csókolja)*: Megijedtél?

IRÉN (*kípirulva igazgatja a haját, nevet, sír egyszerre*): Bolond, összekúsáltad a hajamat, még észreveszik. (*Szédülve, mintegy álomban*): Milyen boldogok leszünk, Gyurka. Végre lesz otthonom.

GYURKA: Nekem is lesz. Dolgozunk. Te majd modellt állsz nekem.

IRÉN: Igen, modellt állok neked, úgy, tudod, egészen, ahogyan senkisémet lát...

GYURKA: Na és a gyerek? A gyerekről nem hallok egy szót sem.

IRÉN (*rejtőzködik*): Rendszerben tartom a lakásunkat, a műtermet, gondodat velem...

GYURKA: Irén, nem érek rá, csak pillanataim vannak s a gyerekről egy szót sem hallottam még.

IRÉN (*suttog*): Először kisfiúnk lesz. A haja, a homloka, a szeme, mint a tiéd. Szőke és kékszemű lesz.

GYURKA: Helyes. Később megbarnul a haja, a szeme pedig zöld lesz. Hát akkor? Mért zokogsz, szív, szívem?! Te, ezt a mappát itthagytam. Nézegecsd. Vajjon ráismeresz-e itt-ott? Afféle elmélkedésak ceruzával. A könyveket olvasd el, most nem érek rá. Holnap eljövök, tudod. Készülj szépen.

IRÉN: De jó lenne, ha itt maradhatnál! Itt lehetnél velem, kettesben... Olyan nyugodt vagyok, ha te itt vagy, olyan vidám. Úgy érzem, semmi baj nem érhet, minden csak játék. Éjjel órákig töröm a fejemet, hogyan mehetnék el hozzád. Hogyan szökhetnék oda. Meglepnélek, mikor alszol. Vagy, hogyan maradhatnál itt nálam? El kellene bújni valahol, hogy ezek a kémekek ne lássanak... Jaj, valósággal beteg vagyok, ha te nem vagy velem!

GYURKA: Ittmaradni, ez eléggé romantikus eljárás, de veszedelmes. Szűk ház, kijárás, bejárás, szemfüles vénnek, lesbenálló rokonság... Most már légy egy kis türelemmel. Még egy kép — s megyünk.

IRÉN: Tegnap is azt álmodtam, hogy nálad voltam, a szobádban, tudod, éjjel és tudod, egészen melletted s akkor hirtelen bejött az anyám s én borzasztóan megrémültem, hogy most mi lesz, talán meg is öl... Mikor felébredtem, úgy vert a szívem... De most csakugyan menj. Este van. Ó, milyen rossz elválni tőled!

GYURKA (*csókolja*): Kicsi asszonykám, feleségecském, te. Holnap megint itt leszek. Gondolj rám és túrj egy kicsit és ne félj és minden egészen jó lesz. Most már nem sírsz?

IRÉN (*mosolyog*): Nem.

GYURKA: Istenbizony?

IRÉN: Istenbizony.

GYURKA (*újra meg újra megcsókolja*): Hát akkor... no, álmunkban találkozunk!

ZSÓFI (*amikor csókolóznak, olykor-olykor egy kisse bedugja a fejét hasadékon. Amikor Gyurka az ajtó felé indul, egyenesen belép s majdnem összeütközik a kifelé induló Gyurkával. Egy pillanatig egymásra néznek, a festő zavartan „pardon” mond s jóéjt kíván. Zsófi habozik, csakugyan bemenjen-e egészen, vagy újra visszahúzódjék. Megáll, köhög, köhécsel, megfontolja, hogy mégis megláthatták, vagy gyanítják, hogy leskelődött, ekkor felülkerekedik benne*

az elszántság, egyenesen Irén elé áll és sértődötten, felháborodottan méregetni kezdi. Irén erősen állja a nézést, de látszik rajta, hogy már-már össze-roppan.)

ZSÓFI (gúnyval, diadallal, de izgalommal is): Hát asszonykám, feleségöcském... milyen lesz a gyerekek?

IRÉN (hirtelen hátafordít neki, az áblakhoz megy).

ZSÓFI (fölnevet): Haha! (Sarkonfordul s kirohan.)

IRÉN (most egyedül marad az alkonyatba merült szobában. Sírni tudna, járkel, kitekint az ablakon, mintha segítséget várna, de csend van, a fölkelő Hold vörösen néz be az ablakon. Ismét járkel néhány lépést, a cimbalomhoz lép, töpreng, mindkét kezével gorombán végigfésüli a húrokat. Ekkor levágja magát a dívány sarkába, szorosán összefonja karjait s mereven maga elé néz.)

ZSÓFI (kézében égő lámpával, nagy garral bejön. Mögötte Juhászné, remegve a felháborodástól. Őt Juhász követi kemény, de botorkáló lépésekkel, botjával hadonászik, fel van bőszülvé. Végül Sárosi.)

ZSÓFI (leteszi a lámpát az asztalra): Hát ett a híros! Az úrilán! A kisasszon! Az asszonykám, feleségöcském! Haha! Szömibe mondta neki azt is. Ez az utósó, ez a szemét. A híros.

JUHÁSZNÉ: Mit mondott neki?

ZSÓFI: Asszonykám! Feleségöcském! (Csúfondárosan): Szédibaba, szédibaba!

JUHÁSZNÉ (rémulten): Asszonykám! Hej-hej! Hát te, esztelen lán, ejen csúfot kellett neköd cselekönni, he? Ezt is meg kellett érni, erre neveltelek, hogy az én hajlékomba csúfkodjatok avval a hamis embörrel? Paráznaságra születtek, férfiak csodájára, te, te esztelen lán? Jaj, jaj, Istenöm! És még védtem ütet...

ZSÓFI: Ah, ám, ett szerelmesködték, ett ám, hallottam mindönt, láttam mindönt, nem tagadhati, nem ám, ne is tagadd, mer mondtad, hogy elmentök együtt, meg uradnak szólótottad, meg a feleségének mondott, ne tagadd, szömérmetlen, ett vótam az ajtóba, mikor csókolóztatok, osztán azt is mondta ez a szömérmetlen, ez az utósó, hogy... jaj, még kimondani is mélység... szöke lesz a gyerekek... meg kékszömü... Hát má a tulajdon haja, szöme se jó neki!

SÁROSI (eközben ő is bejött): Hát ez má sok! Ezt má nem lehet eltúrni tisztösséges házbá! Egészen megzavarta a fejit az a söhki. De megfogom egyszer, osztán vége! Itt döglük meg a markomba!

JUHÁSZ (botjával hadonászik): De takarodjon is ám ki mast má ez a szemét lán a házambú! Takarodjon a piszkos cömönde! Kiveröm ennen ütet! (Irén felé hadonász.)

IRÉN (összefont karral, összeszorított szájjal, mereven ül a dívány sarkában, maga elé mered. Iparkodik minél kisebb helyre összekuporodni.)

JUHÁSZNÉ (megvetéssel az urához): Ne vereködj te, nem neköd való. Csak ezt értöd. De mikor ett vót a piktör, a dísznókrú, meg a kámatokrú beszété.

JUHÁSZ: Ne parancsógass te neköm. Agyonveröm ezt is, meg azt a zsványt is. Te meg fogd bé a szád, mer anyja vagy s mégsem őrizted meg a lányodat! Mikor ett vót az bitäng kölök, te kisunnyogtál.

SÁROSI: Mindig mondtam, magyaráztam, hogy nem jó egy lányt idegönbe oskoláztatni, mer a nagy uraságú nem süli ki sömmit jó. Csak a szöme nyílik ki, elromlik, elzülk, osztán magiké a szégyön, meg az enyim, akít röhögnek az uccán... Azt is megmondtam, dobják ki innét azt a kehös alakot.

(Kiból): De maga, maga gyáva vén számár, maga ostoba paraszt, hasraesik az úr előtt. Magának nincs tisztösségérzése, magának nincs erköccse, maga felü ugyan az teheti világ cédájává a lányát, aki akari. De nem bánom, sömmit közöm hozzá, tülem ne várják, hogy maj segítök magikon, én nem törödök magikkal.

ZSÓFI (megvetőn): Mér nem rúgtad ki te? Ett vótá te is.

SÁROSI: Mer ha én megfogom, szétmálik! Azér. Ha én hozzányúlok, kidül a béli! Azér.

JUHÁSZ: Maj segítök én, ne féj, mer agyonveröm ütet is, meg azt a zsványt is, csak gyűjön még ede... Dögöjön meg...

ZSÓFI (Iréhez): Csak azt várd, hogy maj feleségü vesz, azt várd.

JUHÁSZNÉ (közbevág): Ha már éppen embör kellött, hát höztunk vóna ede valakit vőnek, akinek lett vóna valamije, meg azér ápóhatterök vóna minket is.

JUHÁSZ: De neki nem kellött a tisztösségös élet, a böcsületös élet, akibe én megörögöttem.

SÁROSI: Osztán egy sönkivel, egy mamlasszal, egy kehös piktörrel ad össze magát. Ha megfogom, a kezembe marad. Há tötted a szömödet, Irén, hogy nem tudtál különbségöt tönni, hallod-e?

ZSÓFI: Szépön kifosztaná ez magikat, csak hagynák, ki van ez már rafanérozva.

SÁROSI (az asztalhoz megy, turkál): Itt vannak a szemetjei az asztalon most is, a bitangnak. Csak azér is edetöszü az asztalra elejbém, hogy mérgecsösön. Persze, könyvek, regényök, uraság, úrilány, ú, a magunkfajta böcsületös pögárt, tisztösségös iparost eszre se vöszi. Derogál ám ú! Az a sömmit piktör tuggya, hogyan kell egy lányt megsörözni, ócsón, könyvekkel... (A sarokba vág egy könyvet, hogy csakúgy szakad.) De összetépöm ezörbe, ha meglátom valahun, ide ne hozzon könyvet sönki úri bitang! Könyvek, képök, műveltség, cibilizálás, rosseb!

JUHÁSZNÉ (elkeseredve): Jába csak, akkor gyütt bé az én házamba a gyalázat, paráznaság, istentelenség, romlás, amikor az első könyvet béhozta ede ez a lán.

JUHÁSZ: De mast osztán kiveröm ennen a könyveivel együtt. Menjön ennen!

ZSÓFI (akít dühit Irén némasága s merev mozdulatlansága): Még csak nem is szól egyet se. A száját se nyiti. A szömtelen. (Elébedll.) Legalább tagadd, amit csinyátál!

IRÉN (vállatvon, közönyösen): Mért tagadjam?

ZSÓFI (elképped): Hogy minek tagadd?

JUHÁSZNÉ (elszörnyed): Látitok-e! Hej-hej...

JUHÁSZ: Agyonveröm! Ki a házambú!

SÁROSI (szorgosan tépi, vagdalja földhöz a könyveket): Idehordi a velág minden szemetjít.

JUHÁSZNÉ (két ujjával, mint a férget, fölcsípi a rajzmappát s maga elé tartja):

Ezt is etthagya, a rajzkönyvit ni, a gyalázatos. (Belenéz, elborzad, ledobja a földre, mintha kígyót látott volna benne.) Juuj neköm, még ejent! A parázna! Mejen képeket füstött belé, jaj neköm, szodamai bűn ez, égre kiált, ne is nizzétök, az is vétközik, aki beleníz! Juuj neköm, hát nem szégyönöte magát az a pokol követe mezételen asszonyokat fosteni... és még ez járt az én házamba! Az én lányomhon!

SÁROSI (fölkapja a mappát, vigyorog, de azért fölháborodik rajta): Ahá, az úri erkölcs. A műveltség. A civilizáció. A tudomány. A kultúra, mi fene. Hát efféle műveltségre tanított tégedet az az úr. Ahá! Nézzük csak, érdemős. Még tán téged is lefüstött amúgy... izé... mi? He? Haha! Lássuk csak.

IRÉN (felugrik, közéjük rohan, dühtől reszkető kézzel ki akarja tépni Sárosi kezéből az albumot, de az nem hagyja): Idevele! Ezt nem adom!

JUHÁSZNÉ (kikapja Sárosi kezéből s féktelen dühvel, iszonyodással darabokra tépi, a földre szórja, rátipor): Mast má én is aszondóm, pusztúj ennen. Egy percöt se légy tovább a födelem alatt. Nem kellesz. Megtagadlak. Engöm egy parázna ne ápojjon, én nem akarok elkárhozni. Pakój, osztán mehetsz. Megtagadlak, én, az anyád. Eddig védtelek. Mast má mehetsz túllem akár a Drávának.

IRÉN (a mappa darabjait forgatja, illesztgeti, szedi össze, zokog): Összetépte... Összetépték... Alávalóság! Istentelenség! Összetépték... Istenem, vége... Ó, maguk, maguk... Mit tudják maguk, mit téptek össze, mit tiportak össze, micsoda istentelenség ez... Süketek, vakok, miért is vert meg az Isten magukkal, miért vert meg... (Eltakarja arcát, sír.)

JUHÁSZ (nekimegy a cimbalomnak, a földre dönti, botjával veri, kaszabolja a húrokat): Ez se maraggyon, ez is gyalázatomra gyütt bé a házamba!

ZSÓFI (a cimbalom fölött függő képeket tépi a falról s vagdalja földhöz): El ennen! Ez se legyen ett. Tűzre vele!

IRÉN (egyre zokogva): Törjenek csak, zúzzanak, tépjenek, tapossanak amit érnek, mindent, mindent... Úgy sincs haszna! Tapossanak engem is, nekem sincs semmi hasznom... (Leröskad a diványra, ráborul.)

JUHÁSZNÉ (mint egy ítéletvégrehajtó) Készúj, pakój, osztán hajde. Eredj, ahá akarsz. Ett nincs többet helyed. (A szívéhez kap, tátog.) Hogy ver a szívem... A fejemet majd szétdobí a láz... Ez a gyalázatos még megöl, az anyját... Jaj, jaj, mék is, ledülök egy kicsit... (Kifelé indul.) De mire begyüvök, főnkészúj ám, osztán mehetöl... Maj elápol más... Istenöm, Istenöm... (Kimegy.)

ZSÓFI: Elápolom én is annyier, mint ez a hírös. Afelű ugyan nyugodtan lefekhetik. (Utána indul.)

JUHÁSZ (Irént megfényezeti a botjával): Osztán röggelre ett ne érjelek ám.

SÁROSI (utánuk szól): Maguk csak legyenek nyugodtak. Én maj vigyázom a kisasszont, nehogy valamit elpakójon bánatában, ami nem űtet illeti.

JUHÁSZ: Má az is kitellene túlj. Mer aki egy olyannal összeadi magát, az má mindönre képes... (Kibotorkál, bevágja az ajtót.)

IRÉN (mihelyt az ajtó bevágódott, összszedi magát, szemét megtörli, aztán hoz-

- záfog a csomagoláshoz. Kemény, határozott lépésekkel jár, kimegy a másik szobába).
- SÁROSI (föl-le járkal, pipára gyújt).
- IRÉN (visszajön, egy szánalmas, kopott utazókosarat hoz. A földre teszi, az almáriomból ruhákad kapkod elő, a kosárba dobálja. Olykor kimegy a másik szobába, egy-egy ruhával tér vissza).
- SÁROSI (valahányszor Irén kimegy, megáll a küszöbön, nézi, töpreng. Végül Irén elé áll, szétvetett csiznával, úgy bámul rá, mintha sohasem látta volna. Óvatos, feddő iangon szól): Hát osztán . . . mihöl kezdesz most?
- IRÉN (rá se néz, hallgat).
- SÁROSI: Nem lett volna jobb, szöbb, mivelünk egyetértésbe élni, he?
- IRÉN (hallgat, csomagol).
- SÁROSI: Különbet nem találhattál volna? Hiszön azt az alakot félkézzel összetöröm!
- IRÉN (át a másik szobába).
- SÁROSI (amikor Irén visszatért, óvatosan): Kellött összeanni magadat velem! Kellött bajt hozni magadra? Mihön fogsz most, te szöröncsétlen? Tán azt hiszöd, majd ű eltart?
- IRÉN (vállat von).
- SÁROSI (lágyabban): Látod-e, én sajnállak téged. Mi lesz belüled? Mire jutsz? Mibül élsz? Látod, látod, mér nem hallgattál énám . . . Én . . . én vöttem volna neköd mindönt, amit csak akartál volna. Vagyok annyi, mint az a kehös ifijúr. Könyvet is vöttem volna, ha éppen kellött . . . nem vagyok és ellenége a műveltségnek, tudománynak . . . Szépön meglehettél volna, nem volna sömmi baj. Nem kerúnél a velág nyelvire.
- IRÉN (fölháborodva végigméri).
- SÁROSI: Nem kell azér olyan csúnyán nízni az embört, Irén. Mér, mér csizmába vagyok, sapka a fejemön, ingujjba, kormosan? Vagyok én azér olyan férfi, mint az a ványadt gyüttment. Ha éppen férfi kellött . . .
- IRÉN (undorral): Szégyelje magát. Már kislánykoromban is . . .
- SÁROSI: Mer má akkor se vótál csúnya. Sajnállak, hidd el, jót akarok. (Föl-le járkal, rágja a pipacsutorát.) Mire vagy olyan gögös? Inkább vedd elő az eszödet. Majd megszoktad volna. Én nem bántam volna tüléd sömmit, amit csak akartál volna . . . Még azt se bántam volna, ha nem lettél volna egészen olyan izés . . . értöd. Ha egy kicsit dercés lettél volna. Én mindig láttam, hogy nem érzöd jól magadat ezök közt a бүdös parasztok közt. Én megértöttelek, Irén! De te nem hallgattál rám. Okqsabb vótál. Nem akartad. Nem kellöttem neköd. Most osztán ehun . . . kidobtak.
- IRÉN (néha meg-megtorpan, hogy Sárosinak mondjon valamit, de uralkodik magán, tovább csomagol, kimegy a másik szobába).
- SÁROSI (mindenütt utána lépked): Ugy-e, most osztán jó lönne, ha hallgattál volna rám? Nem kellene elveszteni a jómódot, a vagyont, a szülei házat, az otthonodat . . . Mer azok a vének egyik naprú a másikra fönfordúhatnak, osztán egyszeribe gazdag lány lennél . . . Meg neköm is van ám valamicském. Dehát . . . Teneköd én nem kellöttem. (Legyint.)

1947. évt. 113

IRÉN (gondosan összeszedgeti, rakosgatja az eltépett rajzokat, képeket s az úti-
kosárba helyezi. Hallgat).

SÁROSI (fölvész egy-két szakadt képet, a kosárba teszi): Pedig, látod, én még
most is... még mindig... Ha te is akarnád, még most is segíthetnék raj-
tad. Nem kellene veléggá menni, ethun maradhatnál... Mer én rábeszéném
az öregöket, tudod, mekkora tekintélyöm van előttük... Ha akarnád?

IRÉN (halkan): Én az uramé vagyok.

SÁROSI (végignézi): Nem látszik még rajtad.

IRÉN (undorral végigméri, elfordul, bezárja a kosarat. Haját lesimítja, kimegy a
másik szobába).

SÁROSI (az ajtóban áll, pipáját rágja, töpreng).

IRÉN (visszasiet, kalap a fején, felöltö a karján. Megáll a szoba közepén, körül-
néz, sóhajt): Hát akkor elmegyek.

SÁROSI (dühösen kifakad): Mi vagy te, ki vagy te, hogy engöm... hogy ve-
lem... hogy neköm... Hát mindön férfi jó, csak én nem kellök?

IRÉN (fölkapja a kosarat, elszántan indul. A küszöbön megáll, aztán becsapja az
ajtót).

SÁROSI (utánabámul, aztán az asztalhoz lép, lecsavarja a lámpát, vállatvon,
mély undorral): A böcstelen!

(FÜGGÖNY)

KODOLÁNYI JÁNOS

A HÚSZONÖTÉVES „SÖTÉTSÉG“. — Mai etnikai ismereteink szerint a magyarság alkatában még jelenleg is két népi elem látható legtisztábban: a Dunántúl őrzi általában az ugoros, az Alföld a törökös magyar alkatot.

A törökös magyar egyik legtokéletesebb megjelenítője bizonyosan Móricz Zsigmond volt. Ha végigtekintünk alkotásain, a félig úr, félig paraszt föld-birtokosok világa tárul elénk. Móricz az energiától feszülő, életkörülményeivel meghasonlott emberek sorsát mutatja be, kik a kicsinyes viszonyokkal való meddő küzdelemben s a környezet lerázhatatlan béklyóinak feszegetésében örlik fel erejüket. Móricz alakjai azonban a gúzsokat széjjel akarják tépni, hogy visszafojtottságuk valamiképen mégiscsak kirobban hassan, hogy megkönnyebbülhessenek. Ezek az emberek azután vagy szegénybe merülnek, hogy „a bennük levő szertelenségek csúnya kiégése után erejük legyen a szűk hétköznapi holnapját továbbélni,“ — ahogy Móricz mondja, — vagy véget vetnek az életüknek. Ez a vonás megtalálható bármelyik Móricz-műben.

Vessünk egy pillantást például az „Úri muri“-ra.

Szakhmáry kis birtokát mintagazdasággá akarja fejleszteni. Egyre jobban eladósodik. Elhanyagolja feleségét is. Szakhmáry börtönnek érzi életét, s szabadulni akar: férfimulatságokba veti magát, s egy summás leány karjaiba menekül. Végül a lány is elhagyja. A felgyülemlett sok keserű indulat és életúntság végzetesen szilaj kitöréssel robban ki Szakhmáry Zoltánból: egy duhaj társasággal tanyájára megy, s ott a pokoli vadságú tivornya zsvájában s forgatagos tánca közben felgyújtja tanyáját s szíven lövi magát.

Móricz így jellemzi törökös magyarjait: „gondtalan, kevély, bővérű emberek, akikből csakúgy sugárzik a vad magyar élet.“

Egészen más, ellentétes világban élnek Kodolányi János emberei. Ezek az emberek gondterheltek, szomorúak, gépies következetességgel szögeznek be egy-egy kihalt háznak az ablakait, didergető őszbehanyatlásban fonyadnak, sorvadnak, s így természetes, hogy ők is, akár Szakhmáry szintén börtönnek érzik világukat: „En úgy érzöm néha magamat, mintha börtönbe vónék, börtönbe!“ — kiáltanak néha fel. — „Néköm a világ börtön! Sokszor azt

Sorsunk 1947. dec. 12. n. 714-719.

tunnám, hogy a világ minnyá földjét, házát, erdejét meg tunnám enni! Ami ett van is... rab vagyok benne..." („Futótűz," 1929). De egyben hasonlítanak: Kodolányi ugoros, magyarjának ereiben is sűrű vér folyik és csak Európa civilizációjának mérgei robbantják ki ázsiai nyugalmából, bölcsességéből, harmóniájából. Amit Móricz mond alakjairól, azt Kodolányi parasztjairól is el lehet mondani: „Egész életük valami forró egzotikumban van főzve."

Kodolányinak már első elbeszélései közt találunk olyan alkotást, mely — egy csepp vízben a tenger — ragyogóan megmutatja hűséges életábrázoló erejét. Első novellája, mely hamisítatlan világmegmutatásának, szemléletének egyik remeke, a „Sötétség" 1922-ben jelent meg a „Nyugat"-ban. Az elbeszélést Kodolányi Móricz Zsigmondnak ajánlotta. Bizonyosan nem véletlenül. A „Sötétség" cím alatt ezt olvassuk zárójelben: „Délbaranyai tanulmány." Ezt sem véletlenül jegyezte oda a szerző. Kodolányinak a történelmi multat, vagy a mai életet bemutató regényeit, elbeszéléseit mind tudományos hitelű tanulmányoknak mondhatjuk, hiszen a tudomány sohasem fér igazán a realitáshoz. Csupán a művészet képes a valóság mély titkait birtokba venni. — Kodolányi pedig a magyar realizmus diadala.

Kodolányi nincs benne alkotásaiban úgy, mint például Móricz a „Hét krajcár"-ban, vagy Illyés a „Puszták népé"-ben. És éppen ezért őbenne csúcsondik legmagasabbra a realizmus. Az író átváltozik: azzá lesz, aki éppen beszél, cselekszik. Az író mindenütt jelen van, még az ajtó halk nyikorgásából is az ő sóhaja száll. Ha pedig éppen valami couleur locale, történetesen az Ormánság írója is Kodolányi, regionalizmusán keresztül az általános emberi.

A „Sötétség" a tizenhét évvel később színpadra feldolgozott „Földindulás" c. drámának, az Ormánság öngyilkosságát, az egykézést ábrázoló remekműnek magva.

A magyar írásművészetnek a legszűkebb társaságába tartozik Kodolányinak ez az elbeszélése. Alig találunk még művet, amely úgy megrendítené a lelkiismeret, előidézné, fölrázná a felelősségérzetet, mint a „Sötétség." Kodolányi ereje a művészi reveláció ellentmondást nem tűrő, cáfolhatatlan életteljességében rejlik. A „Sötétség" az ormánsági élet hatalmas gyűjtőlencséje, gyűjtő hatásától senki nem menekülhet: az ormánsági világ össze-nehezedő sötétsége az olvasó szomorúsága lesz. Adynak hazájáról mondott szavait halljuk: „Elátkozott hely. Nekem: hazám. A naptalan Kelet." Versben: naptalan, Kelet, Prózában: sötétség.

A „Sötétség"-be a teljes ormánsági élet sűrült össze, olvasása felnyitja a lélek zsilipjeit, s elsodorja a közönyt minden gátját.

Az ormánsági magyar a természet törvényeivel került szembe. Minden igyekezete a természet törvényeinek legyűrése. Tetteit minden körülmények között iparkodik megvédeni, élet-megállító módszereit mindenképpen igazolni akarja. A „heptika" így mindennapi, megszokotti betegség lesz, egy kezdődő ember halálát jelenti, s akkor is megéri a szenvedést, ha az asszony is belepusztul, mert: „az ember szaporodik, a föld meg nem." Ez annyit jelent, hogy minél több a gyerek, annál nehezebb a család megélhetése. „Sok száj, sok kenyér. Így van ám. Jaj, verágom, ha minnyát megszülné, az asszon, akit meg kéne, há lennének? Mi jutna az örökségbü egynek-egynek? Ett van lá a te urad is. Hogy, gürcöl, futosgál, túri a földet, vásárra men, tesz-vössz, kocsmába se jár, osztán még se lesz annyikátok, hogy a Józsinak elég lenne," — így és hasonlóképpen okoskodik, példázódik a két öregasszony a rokka mellett a kis Józsi anyjának, aki a második gyermekét várja. Rögtön benne vagyunk a legörvénylőbb sötétségben. Juli, a fiatalasszony lelkét meg-megborzolja a halál szele: fél, s ezért olykor meg is kockáztat néhány ellenvetést, míg az anyós ellentmondást nem tűrő hangon lezárja a vitát:

„—... Egy poronty miatt annyit beszéltek. Minek? A fiannak nem kee, neköm nem kee, sönkinek se kee, hát nem lesz gyerök. Osztán vége.

- Igaz. Sönkinek se kee.
- Ólég egy gyerök, Az istennek is csak egy fia vót.
- Az én házamba nem futosgának a rájkók. Nem patkántészök az.

— Sönkinek sincs több. Igaz, igaz.

— Az én házam nem lösz velág csúfja. Sohon sincs több egy gyerökná, még vidékkelön se, nem ám ett!”

Aki mindúntalan aláhúzza az anyós szavait, Julinak saját anyja. Mindketten a közébük készülő új élet ellen vannak, s halálraítéli azzal a visszavisszatérő, megfellebbezhetetlen megokolással, hogy „az egynek se sok; ami van.“ S még a Szentírást is tanúságul hívják: „Az Istennek is csak egy fia vót,” — s ebben például megtámadhatatlan igazságuk van. Ezen a fonalon haladva azután már újabb következtetéseket vonnak le: „Átok a gyerök. Amék asszont meg akari verni az Isten, gyerököt ád néki, hármát-négyet, osztán jaj szegénnek. Biza.“

Végre a három asszony közé betoppan a férj, megérkezett a vásárból. Felesége elébe teszi a vacsorát, s ő keserű hallgatagsággal böködi a töpörtyüt. Az asszonyok pedig közben egyre kérdezzetik, faggatják, beszélné már el, miként sikerült a két tinót eladni? Hosszas firtatás, noszogató után egyszerűcsak: „Kaszás János lecsapta kését az asztalra, fejét fölvetette, s kitört belőle az indulat:

— Nincs péz. Eefogyott. Eekött.

Egy pillanatig nyomott csend ült a szobára. A borzasztó gondolat, hogy tizennyolcezer korona elpocsékolódott, némává dermedtette őket. Juli is elrémült. Tudta, hogy az ura nem tréfál. Ahogy ott ült most, ökleit az asztalra lökve s a mécsbe meredő elborult dacos szemmel, arcáról Juli leolvasta, hogy valami nagy dolog történt. A zsugoriságig takarékos férfi így számol be tizennyolcezer koronával? Most hát nem kap a Józsika csizmát karácsonyra. Ő se veheti meg a selyemkendőt, ami annyira tetszett neki az ősszel, mikor Pécsen volt, pedig nem is sokat kértek érte a Békánál. Ilyesmi villant át az agyán, mikor a János kemény, komor arcát nézte.“

Julinak a fia csizmája, azután az ő kendője jut eszébe, s ezért sírva fakad. Végül minden asszony sír. János pedig érzi bűnösségét, s éppen ezért grombán, szinte fenyegető-nyersen igyekszik magyarázkodni, védeni magát, sőt olykor támadva védekezik:

„— Eeventem, osztú punktum. Neköm is lehet. Neköm is szabad. Ittam is, osztú punktum. Mer má elég vót ebbü a бүdös életbü neköm is. Eccör le kellött má szakanni annak a keserves égnek is, mer má elég vót. Elég vót! — ordította, látván, hogy anyja közbe akar szólni. — Egyik gyerök a nyakamon, a másik poronty is ott lesz mahónap, mind én tartom. Itt ez a sok lafancos asszon, mind én tartom. Hát elég vót. Leszakadt az isten is rúlam, mast nesztök, nyeejetök!“ — Drámai jelenetek között kiderül, hogy elkártyázta a pénzt.

„— Jajajaj! Jaj neköm! Sose vót ez ejen embör! — veszékel az öreg-asszony.

— Nem vótam! — lármázott János és megcövekelte magát előttük. — De mamá ejen vagyok. Eccó leszakadt rúlam az isten. Elég vót. Lementem Szerbijába, jó van. Hazagyüttem kutyának, jó van. Tartottam ezt a sok éhös hasat, jó van. Eementek a szerbök, gyütt a nagy drágaság, takarmán se termött, ee köllött kótyavetyéni a tinókat... Hát mamá elég vót. Gyün a poronty is... elég vót, az úristenit! Ott a péz, mehettök utána a pokóba! — És megint a székre vágódott.“ — „Gyün a poronty is“ — ezt a kijelentést felkapta János anyja, aki már meg is sajnálta a fiát, s Julira suhintott vele, mert világos, hogy menyé minden bajnak az oka. Juliból azonban a négyhónapos gyermekét védő anyatigris lesz, s nem hagyja magát, visszavág: — „Keed a szajha. Keedöt döntögették mindön kapuhon. Keedöt... — megcsuklott. Fölrémlett előtte a halál. A mécs lángja vörösen csapott a mennyezetre, aztán feketébe borult minden.“ — Sötétség: János leütötte feleségét. Ahogy feltették az ágyra „piros vérszalag virult fel utána a földön.“ Másnap reggel izzadt, szédült fejével, a lázzal küszködve tiltakozik a Piókás szülöke beavatkozása ellen: „Ne kénozzanak má... haggyanak meghaani...“ Hiába. Hárman is lefognak és ő csak kétségbeesett sikoltásokkal ostromolhatta az életet. „Vonaglott, mint egy féreg.“ A következő nap meghalt. A gyilkos mütét után

pedig a Piókás szülike mindenki lelkére kötötte: ha meghal Juli, a heptika vitte el, mert „ebbe még nem haat meg sönki.“ — Az asszonyok a ravatal körül sajnálkoznak: „Még mondtam is, ahogy fűrösztöttünk, hogy lá, mejen erős bonca, mejje van. Elét vóna tuggya Isten meddig.“ — „És beszélgettek az időről, drágaságról, disznóról, borjúról, némelyik fájlalta a derekát, némelyik a hátát és sóhajtoztak, bölintgattak. Kaszás János azonban nem szólt, nem is mozdult; öklére támasztotta az állát és bámult maga elé, nyugodtan, szomorúan. Hallgatott. És hallgatott a kinyújtózott, fehér lepedővel takart halott is, melyen éles árnyékokat rajzolt a sápadt mécsvilág.“

Kodolányi, a gyűjtőencse, a paraszt lelki nyomorát, anyagimádatát, önzésbe, halálbahullását szűri össze, s érezzük, hogy éget: Juli és a gyerek életéért, mi is felelősek vagyunk. Kodolányi megmutatja az Ormánság pusztulását, magyarok fogyását, a vést, amit orvosolni kell, amíg lehet, amíg Kölcsey félszemmel állandóan reánk leskelődő látomása nem válik öklös valósággá, amíg más nép nem áll a négy folyam partjára. — Segíteni kell tehát! Segítség? De hogyan? Hisz itt mindenkinek igaza van, aki hú önmagához. Intézmények, rendeletek sohasem képesek megváltoztatni az embereket. Minden politikai rendszerben igaza van annak, aki azt vallja, hogy a föld a gyerekekkel nem szaporodik. Igazuk van, ha félnek a csúfolódástól, ha házukat „patkánfészökhöz“ hasonlítják. Még Jánosnak is igaza van, ha behúzott nyakkal figyel az asszonyok veszekedését, mint mikor Szerbiában a gránátok vitáztak felette, s aztán állatian cselekszik. Lehet itt segíteni?

Kodolányi Danteként megjárja az Ormánság poklait. Shakespeareként a babonák, földhözköttőségek emberalatti erőiből érleli alkotásait. S miként Dosztojevskij, ő is a lélek igazolását hajszolja, a szenvedés értelmét, s „vidám, bűnösöket“ ő sem ismer.

Kodolányi, mikor önleleplező, tárgyilagos. Mikor a tökéletlenséget panasolja, az igazságot hirdeti. A művészi lelkiismeretesség parancsolta beléje a szó tiszteletét, az alkotás felelősségét. A büntudat szöges korbácsa nemcsak Dosztojevskij kezében suhog. Kodolányi sem tartja csak húsból és vérből gyúrt puha viasznak az embert. A bünt maga az ember követi el, ítéli el magát, s hajtja végre magán az ítéletet. A közösség is csak olyan, amilyenné az emberek teszik: külső arca az emberek lelkének. Aki a mélységben van, maga tehet róla és saját akaratából marad ott. Nemcsak az anyagi körülmények jelölik a proletárság fogalmát, de — gondoljunk arra például, hogy a gyereket a patkányhoz hasonlítják — megvan a lélek proletariátusa is. A lelki szegénység: az atomizáltság állapota: a transzcendencia tagadásának következménye. Jellemzi, hogy nem vertikális koordináltságra törekszik, vagyis nem fölfelé, a transzcendenciába, hanem horizontálisra, a földre. Törvénye: a tömegekölcs, s ez nem tűr kivételt, — üldözi, elnyomja, irtja az egyéni erkölcsöt, vagyis megöli az erkölcsi egyént. De paradoxon erkölcsről beszélni ott, ahol a tömeget éppen az erkölcs hiánya egyesíti, mert ha az erkölcs vonná, szervezné össze, ha az erkölcs lenne kohéziós ereje, már nem lenne amorfi tömeg, hanem organizált társadalom. Olyan egyesülés ez, amely az atomok halmazá csak. Ez tehát hatalom, amelyből az erő hiányzik, s vele szemben az igazi erő csak az erkölcsi egyénben van, aki azonban elbukik a hatalommal szemben, de belsőleg mégis diadalmaskodik, mert ő megtalálta és magában hordozza az igazságot, vagyis az életet, az élet igazságát. Ha kiirtják, akkor nemcsak az élet igazságát irtják ki vele, hanem magát az életet is. Azok az emberek, azok a népek, amelyek az immorális egyesülésben tömörülnek, azaz immorális hatalmukkal megtagadják, kiirtják az erkölcsöt: önmagukat ítélik halálra. — Ez az erkölcstelen erkölcs Kodolányi embereinek, népének törvénye.

Az Ormánságot nem nyomta el a nagybirtok, s éppen olyan viszonyok között él ma, mint huszonöt, vagy ötven évvel ezelőtt. A „Sötétség“-ben nem a „föd“ ütközik meg a természet, az élet törvényeivel, hogy elbukjon, hanem egész sor külön világ, más-más formájú szimbolika más és más vetülete a transzcendenciának, illetve transzcendencia hiányának, az atomizálódott, tehát a földhözragadt, anyagias, zsugori, keserű, gyáva paraszti léleknek s annak

a világnak, amelyből kinőtt: a matriarchális világnak, ez pedig könyörtelenül gyilkolni, pusztítani kénytelen, miután szembefordult önmagával. A transzcendencia éhségét a különböző szekták vad, önsanyargató, nyers szertartásaival próbálják csillapítani. A „Sötétség“-ben a matriarchális világ emészti önmagát. Ebben a törvényben találkozunk Juli férje a vénasszonyokkal, s ezért hajtja végre a vénasszonyok világának ítéletét haragjában akaratlanul is.

Kodolányit a középosztály, a polgári társadalom olvassa leginkább. A „Földindulás“ szintén főként polgári színpadoknak köszönheti sikerét, s a mozivásznon is a parasztság életében a magáéra is ráismert a polgárság. Hasonlóság volna a hanyatló polgárság s a helyébe kerülő parasztság között? A „Sötétség“-ben benne van a polgárság amoralitása, nem erkölcsstelen, csak erkölcsön kívül álló, nem istentagadó, csak Istentől megfosztott, de így, az élet értelmetlenségének hitében találkozik a dekadens polgársággal. A „Sötétség“ parasztembere Isten nélkül való. Ezért öli meg Julit, s — bizvást mondhatjuk — ezért öli meg Juli is őt. Mert ő már örökre egyedül marad, a nagy magányban, az atomizálódott lélek sivatag magányában. Nem pusztán szociális, hanem kozmikus magány támad Kaszás János körül. Ebben a lelkiállapotban már a testi, anyagi boldogság, a földi, horizontális koordináltságú élet: Julival való házassága sem erősíti, elégíti ki többé.

A „Sötétség“ társadalma: matriarchális. Vénasszonyok uralma. Ennél fogva megvan a maga mítosza. Kodolányi alakjai általában bizonyos mítoszban élnek. Ezek a mítoszba zárt belső világok ütköznek egymással össze. Kodolányi művei éppen ezért sorsszerűek, alakjai ezért tragikusak, bűneikben ezért járnak a maguk törvényének útján. A matriarchátus mítosza — női mítosz. Holdmítosz. Istármítosz. Kegyetlen és szűkös korlátai között is háborzongatóan végtelen. Anyagi, de mágiakusan az. Könyörtelenül tapos és öl, éppen mert női lényével, méhe kinyájával teremti életet. Mikor pedig ez a világ szembekerül a modern materialista, racionális, liberális világgal, — mi következhet ebből? Önmaga következetes elpusztítása. Ez a „Sötétség“-ben az „ananké“, a görög sorsszerűség. Még a tűz mellett fonó asszonyokban is felismerhetők a párkák, s a halottat sirató vénasszonyokban a görög kórusnak csökevénye.

A „Sötétség“-ben két feltűnő motívum működik: egyik a vénasszonyok fonása, miközben Juli sorsa fölött döntenek, másik a kegyetlen tárgyilagosság, amivel a halottat eltakarítják, úgyszólván bekaparják, hogy sorsszerű ténykedésüknek nyoma se maradjon. Ezek a vonások hirdetik az anyajogi világnak mítoszában immár az élettel szembeforduló kíméletlenségét s idegenségét egy anyagi, racionális világban.

A törökös elem, amely a magyarság uralkodó, vezető rétege volt — Alföld — bőkezűen tékozolja életét; az ugoros fajta, a köznép zöme, a parasztság — Dunántúl — szűkös, szegényes viszonyai, egyszerű, vastos körülményei között pusztítja, örli fel magát. — A magyarság tiszta alakjában, arisztokratikus formájában féllábbal a sírban van. Franciaország halálos ragályát kapta meg a magyarság is. De mivel negyedannyian vagyunk, mint a franciák, a mi helyzetünk négyszerte súlyosabb.

Művészeink, tudósaink megállapították, hogy beteg a nemzet. Tulajdonjogi bajokról beszéltek. Valóban baj volt ott, ahol a nép nagy részének nem volt tulajdona és ugyanakkor például egyes hercegeknek 220 ezer holdjuk volt. Tehát nem az volt a baj, hogy magántulajdon volt, hanem éppen, hogy sokaknak nem volt. Ezért lehetővé kellett tenni, hogy mindenkinek lehessen magántulajdona. Ez volt a művészek, írástudók megállapítása. Ez a megállapítás pedig nem volt sem katolikus, sem liberális, sem ilyen, vagy olyan, mert az igazság csak egyfajta lehet: olyan, amiben a tények beszélnek.

A nemzet azonban a tulajdon egészségesebb felosztásával még mindig nem állt lábra. Az orvoslás tehát nem teljes. A földosztás valamit segített azokon, akikbe csak hálni járt a lélek, de csupán annyi segítség történt, hogy elérték a nagybirtoktól nem nyomott tájak egykéző, lassabban pusztuló életformáját.

Nem pusztán a magántulajdon egészségesebb szétosztása tehát az az

orvosság, ami a nemzetet az élet számára megmenti. Nem szociális kérdéstről van csupán szó. A szociális bajok gyógyításai csak kanalas orvosságok, ha maga a társadalmat alkotó ember halálos beteg. Társadalmi életünk legfenekélén nem a szocializmus problémája lappang, mert itt már szociális kérdés nincs is, — csak ember-kérdés van. Semmiféle rendszer nem üdvözít, ha azt gonosz ember csinálja. Ha a rendszer végrehajtója nem olyan valaki, aki a természeti törvények szerint él és cselekszik, a rendszer, lehet bár maga a tökéletes igazság, mégis csak átkot, zsarnokságot fog hozni a társadalomra. A természeti törvények nem is a másik világ számára készültek. A tízparancsolat nem a másvilágra, hanem erre a földi életre való. Itt, a földön nem lehet boldogulni nélküle. Ezek azok az erkölcsi törvények, amelyek benne vannak az emberi természetben. S elég csak egyetlen törvényt is figyelmen kívül hagyni, a természet rögtön az ember ellenségévé válik. Az ormánsági embernek is elég, ha csak az ötödik parancsolat nem tartja meg, az egész világ börtönné válik számára, s egy-kettőre elpusztul benne. S ha az embert társadalommá, nemzetté nagyítjuk fel, a helyzet mitsem változik: végzetesen ugyanazok a törvények uralkodnak halált és életet osztva.

Kodolányiban testet öltött a Kárpátmedence életproblémája. Dante—Shakespeare—Dosztojevszkij: az értéknek, a valóságnak, az örökérvényű erkölcsnek: a klasszicitás üzenetének átvevője ő. Kodolányi az a fehérje, amely belekerülve a nemzet testébe, gyógyító lázakat okoz. A „Sötétség“ írója egyike a legnagyobb magyar forradalmároknak: erkölcsi forradalmár.

A gyenge, erőtlén és ártatlan Juli még a ravatalon is az életet igenli. S itt, ekkor ismer rá a sötétség a világosságra, ha nem is tud megnyugtató világosságot árasztani. Azonban éppen ebben bomlik ki Kodolányi szellemének titka: a tragédiában is érvényt szerez a megváltódás lehetőségének. S minden megjegyzés, egyetlen szó nélkül minden olvasó érzi: a sötétséget, az anyagias erkölcsiséget csak az életet teremtő Nap tudja megváltoztatni.

A „Földindulás“ már világosan optimista alkotás, mert a nő is, a férfi is ugyanabban a transzcendenciában egyesül a bűnvallás jelenetében, sőt még az egyeduralgó vénasszony is ráébred a női életteremtő principium lenyűgöző szépségére, s vajákos füveket hoz Julinak, hogy „Kelet felé fordulva“ bevegye a meddőség ellen. A „Sötétség“ azonban, minden látszat ellenére, ha nem is optimista, mégsem pesszimista. Kodolányi kimondatlanul, a mű hatásában hirdeti a célt, az egyetlen megváltó lehetőséget: megelégedett, boldog akkor lesz az ember, ha majd mindenki lelkében hordja a senkit nem bántó jogot, a senkit nem alázó igazságot, az életet termő és az életet megtartó törvényt, — a szegények törvényét.

HARCOS OTTÓ

1948. Jan. 121

VÍZÖNTŐ

(Regényrészlet.)

Magunkfajta el sem tudja képzelni, mennyi ügyel-bajjal, nehézséggel jár egy ilyen hajózás.

Időjárásról, mindenféle félelemről, veszélyről nem szólván, itt van maga a hajó. Roppant nagy. Ez akkor tűnik ki leginkább, amikor a szükséges javításokat, takarításokat kell végezni. Amikor végig kell tántorogni fedélzetein, lépcsőin, hurcolni kell gabonát, élelmet, szerszámokat, a tatarozáshoz szükséges anyagot. Hol a vízhar tép föl egy deszkát, roppant össze egy gerendát, amit nyomban pótolni kell, hol egy ereszték lazul meg, amit meg kell szorítani, hol a tetőzet, a hajófal zúzódik be valamely nagyobbfajta égő kő zuhanásától. A víz is becsurog hol itt, hol ott. Akkor aztán deszkát, gerendát, szöveget, csavart, fejszét, kalapácsot! Gyerünk gyorsan, gyorsan, az életről van szó. Nem telik el egy pillanat sem efféle sürgős, nehéz munka nélkül. A hajó óriási.

Akárhogy tisztálkodnak is, patkány azért van. Eleinte csak lent a mélyben: az istállókban, ólakban mutatkozik. Nyomban hadjáratot indítanak, hiszen minden gabonaszemre, minden marék lisztre szükség van. De meg mi történnék, ha kirágnák az olajtartó bambuszcsöveket?! Azonban hiába fáradoznak. Hiába ütik-verik agyon, dugják be a lyukakat, mérgezik meg őket tengerihagymával. Úgy elszaporodnak, hogy a hajó felső részein is látni őket. A pislogó vajmécses fényében szemtelenül mászkálnak köteleken, gerendákon, sőt leülnek Szur-Szun-abu elé is, amikor a kormányosi fülkében dolgozik, fényes szemüket rámereszítik, cincognak, úgyszólván kinevetik a kormányost. Ez hozzájuk vág valamit, de rá sem bojszintanak.

Rengeteg bajt, gondot okoznak a háziállatok is. Hat csődör, hat kanca, hat bika meg hat tehén, ugyancsak hat bakkecske a nőstényével, hat kos a jerekével, hat kandisznó meg hat emse, hat zebupár, hat szamárcsődör a kancájával rémüldözik, rúg, harap, tombol; eszik-iszík, rondít a rekeszekben. Hiába kötötték meg őket pálmáros-kötéllal kétfelől is, a csődörök, bikák, kosok, bakok és kanok párzani akarnak, a kancák, jerekék, tehének és emsék sárlanak, folytatnak, görögnek. Megesik, hogy két-három férfiú sem bír velük. E rémüldöző, remegő, párzási dühben és halálfélelemben tébolygó szerencsétlen állatok nem vetnek ügyet emberi szóra, símogásra, füttyre, semmilyen hatásos varázslatra.

A baromfinép sem okoz csekélyebb gondokat. Már említettük, miként viselkednek a tyúkok rémületükben. Gondoljuk csak el azt a rikácsolást, kodá-

Válasz 1948. Jan., 1. n. 17 -

VIZÖNTŐ. Kodolányi János regénye. — (Szöllősy könyvkiadó, 1948.)

Kodolányi János ebben a művében olyan témát dolgozott fel az ember történetének homályos távlatából, amire talán a megbotránkozás elkerülése végett alkalmazta a mese műfaji megjelölését. Ez a kor eddig csak a mítoszok, legendák, a napfényre került ősi városromok és a biblia lapjairól volt ismert. A különböző tudományágak érdeklődése a század legfontosabb problémái közé sorolta a múlt megismerését. Jelenünket jóval megelőzően, amikor az európai szemlélet egyre inkább táguló horizontot kutatott át, új meg új látomásokat szivhatott fel művészetébe és irodalmába, megismerte az idealizált messzeségben ragyogó, örök mértéknek tekintett görög világot túl a mezopotámiai embert, akinek tépett lelke, önmagát kínzó nyugtalansága, amivel a Végzet arcvonásait kutatta; annyira rokon volt vele. Megismerte az egyiptomi embert is, akinek nem volt transzcendenciája és aki megtalálta a végső értelmet a valóság világában és ez a világkép is visszhangot vert európai, tehát a benyomásokra olyan fogékony lelkében. De a többi kultúrákban is megtalálta más fajú, más világképű testvéreinek hasonló vágyait, minden kultúrára legerősebben jellemző vonást, Isten jelenlétének keresését, igazolását, vagy tagadását.

A régi kultúrák hatása a gondolkozáson túl a művészetekben is jelentkezett; a képzőművészetben a formák átalakulását és a két dimenziós látás

alkalmazását jelentette. Az irodalomban pedig megjelentek a rendkívüli felkészültséget és hatalmas megelevenítő erőt kívánó történelmi regények. Vajjon a multhoz fordulást a fantázia elszegényedése is támogatta, vagy a végzetes és vak erők által felkorbácsolt viharokban tépett ember sorsának megértésére akart analógiákat? Ezek olyan kérdések, melyek bármelyikére igen lehet a felelet. A múlt sokszor megdöbönt, hiszen az Alkotás elnémult és halálba dermedt állomásait idézi, az egyszerű embernek pedig az anyagi vágyak hajszolásának oktalanságát bizonyítja. Ami az elmúlt időből a műemlékek felett állóan tisztán és félelmetesen megmaradt: a léleknek Istenhez emelkedni akaró tragikus ceremónája, ami annak idején az ünnep napjának méltóság-teljes hangulatát fokozta extatikus öröngéssé, hogy emberáldozaton, véren és kéjen át eljussanak a lélek démonikus erőinek legyőzéséig és ezáltal közelebb lépjenek Istenhez.

Kodolányi János „Vizöntő” című művében kísérelte meg felidézni az emberi nem utolsó nagy katasztrófáját, a vizözönt és a pusztulással együttjáró nagy isteni művet, az új világnak, a mi világunknak teremtését. Írói oeuvre-jétől távolos területen jelentkezett, amikor a sumér kultúra csodálatos alkotását, a Gilgames-eposzt a sumér és a babyloni kultúra Krisztus előtti kétezer éve elemeivel keverve vetítette a „mese” világába. Ennek a „mese”-világnak igazolását, illetve a vizözön eseményének megtörtént voltát Woolley professzor ásatásai tették át a tudomány viágába. Woolley Al Ubaidnál megállapította, hogy egy két és fél méter vastag iszapréteg alatt, ami hatalmas víztömeg lerakódása lehetett, fejlett civilizációval rendelkező városok léteztek. Ezekhez a városokhoz fűződik Kodolányi János riport-szerű elevenséggel és felületességgel megírt csodálatos története, melyben időtlen emberek élnek azzal a tudománnyal rendelkezve, amit ma csak egy-egy „mahhu” ismer Tibet titokzatos kolostoraiban, a beláthatatlan indus

Vigilia 1949 júl. 7. n. 495-496.

hegycsúcsok oldalában nyíló barlangokban. A könyv egy ember-fajnak, a halpikkelyes embernek pusztulását mondja el. Erre a halpikkelyes emberre emlékeznek még a babyloni birodalom papjai is, de magában a Gilgames-eposzban is találunk rá utalást.

Talán valóban túlságosan nagy követelményt támaszthat olyan íróval szemben egy ilyen kor, aki hajlamos az erős naturalizmusra és akiben sokkal erősebb egy tájhoz, egy néphez való tartozás élménye, semhogy ki tudja magát szakítani földhözkötté erejéből. Nehéz ilyen lelkiséggel eltalálni az emberi nem legdrámaibb fejezetéhez és kifejezni a Sorsba és a Végzetbe kapaszkodó ember ünneplés, alázatos és dühödten vad hitét, amivel égre szegzett tekintetét megacélozza, hogy végig betöltse megszabott szerepét. Nem volt jogos felhasználnia a semitizált mezopotámiai műveltség elemeit korszakrajzában. Különösen nagy hibának számít az időtlenség látszatát keltve, évezredek és világtájakat ugorva, más népek vallási hitéből kölcsön venni. Így került az események közé egy sereg kép az inka kultúrából. Utnapistim által a hindu filozófia jelentkezik. Volt olyan gazdag és volt olyan bonyolult a sumér vallás — ha az író ragaszkodik hozzá, — hogy önmagában kitöltse egy elképzelt világ eszmei kereteit.

Stílusán, világképén túl, elsősorban az anakronizmusok ölik meg a „Vízöntő” mese-jellegét; mert tények, mégpedig naturalista-realista módon tények azok, amiket felhasznál.

Gilgames, a kultúrhérosz, akít a sumér legenda megtestesít, a vízözön előtti időben az emberi, társadalmi és biológiai válság mélyen visszhangzó echója, de barátján és társán keresztül megjelenik mellette a pusztuló világ vágyainak pozitív célja is. Engidu,

a szelid, jóságos vadember boldogan él a Természettel, az örök baráttal, de Istár ölése bűnbe csábítja és az érzéki vágyak a városba vezetik, ahol elveszti igazi lényét, az ember önmagában fellelhető isteni voltát és az örökkévalóságot, mert a város civilizációjával az érzéki vágyak felkorbácsolója a kielégülés érzése nélkül. Engidu énje kétfelé válik és már hiába hallgat rá kétségbeesett órájában, az Én és a Természet már nem fedik egymást, különváltak.

Ezt az alakot olvasztja össze Kodolányi Gilgamesz-szel. A kísérlet rendkívül érdekes megoldáshoz vezethetne, de az események kifejtése közben hamarosan elveszti lába alól az erkölcsi világtérítést és Gilgames sorsa a sűrű városi polgár életévé degradálódik. Végeredményképen nem is ő a főalak a történetben, de nem az Utnapistim sem, aki a sumérság Noéja, és nem lesz kellően maga a vízözön sem az események központjává. Együtt az egész riportszerű leírassá válik és meg sem közelítheti a valóságos dráma igazi mélységeit. Ennek akadálya az idő rögzítetlensége is. Az anakronizmusokba tévedés felhígítja az idő formáit és belelopja a mű legnagyobb hibájára a jelent is.

Az emberi nem nem ismerheti meg magát történelmének ismerete nélkül. A multnak akár mese formájában való feldolgozása is örömet jelent az érdeklődőnek. Sajnos, Kodolányi János ezt az örömet nem tudja súlyos ellentmondásai, tévedései és riportszerűsége miatt kielégíteni. A könyv az egyszerű olvasónak tárgyilagos, mindennapos csoda, a szakértőnek hibákkal, kiaknázatlan helyzetekkel teli leírás, amiből mindennekfelett az az erős hit hiányzik, amely épen a megközelíteni akart korban hegyeket volt képes felépíteni.

Selmeci Elek

Felelős szerkesztő és kiadó: Sik Sándor.

o e c Mi a közvetlen haszna a sovinszta szenvedélyek felkorbácsolásának? Nem utolsósorban: a „nyugati orientáció” hangulati előkészítése. „Hol tisztázzák előbb a tenger félreértést, hol vessék le a szenvedélyüket?” — kérdi Illyés, a békeszerződésen vitázó népi demokráciákról. A felelete az, hogy csakis a semleges és atyáian jóindulatú Franciaországban: „Csakis valami semleges, tárgyilagos fórumon, itt az apai udvarban. Ez az összebékítés, ez az európai rendcsinálás lehetne a francia irodalom egyik szép feladata”. Így egészíti ki egymást a nacionalizmus és a kozmopolitizmus.

Illyés finom érzékkel megtalálja ennek a kozmopolitizmusnak paraszti érveit. Így ír 1948-ban „Egy francia falu” című cikkében: „Természetre és gondolkodásra a parasztok mindenütt egyformák... Az emberiség legkevesebbet mozgó, egymástól legjobban elszigetelt tagjai, a parasztok hasonlítanak legjobban egymásra, hegyek, völgyek, síkságok, sőt évszázadok távolságán át”. Hogy a termelőszövetkezetek parasztjai nincsenek egymástól elszigetelve, hogy a nagyüzemi gépi földművelés döntő változást hoz az évezredek paraszti életbe, hogy a magyar parasztnak nem a francia, hanem a szovjet falu felé kell tekintenie, ha felemelkedése útját keresi, s ha testvért keres, elsősorban nem a nyugati paraszt, hanem a magyar munkás kezét kell megtalálnia: mindez nem illik bele Illyésék politikai vonalába.

Ennek a munkának a kifejtésére megváltak természetesen Illyésnek az irodalmi segédcapatai. Először a „népies” irányú fasizmus „foltozott irhájú zsoldosai”: Kodolányi, Tamási, Sinka és mások. Így tart védőbeszédet felettük Illyés — olyan vádakkal szemben,

162

amelyek — sajnos — nem is igen hangzottak el ellenük. „Nem tudom, észrevette-e valaki, s elgondolkodott-e azon, hogy azoknak a már életükben az irodalomtörténethez tartozó magyar íróknak, akik a legkülönbözőbb okokból a fasisztaság hírébe keveredtek, mik a közös jellemvonásai? ... Műveikkel — a hagyomány vonalán — a magyar haladásnak adtak segítő lökést. Problémáik — szinte marxista módra megfogalmazhatóan — osztály, sőt osztályharcos problémák voltak”. A mi félreértett hallgatásunk nem kevesebbre bátorította tehát Illyést, minthogy a fasizmus szociális demagógiáját alátámasztó elvtelen irodalmi zsoldosokat a marxizmus mázával fesse át. o e o

Horváth Márton: LOBOGÓNK: PETŐFI.

Közp. 1950. Életem

A "Világ" köze c. közleményéből... 161-162.

A VIHAR*

Irta Kodolányi János

— Most pelig átmegyünk Gadarába, — mondta a Mester olyan váratlanul, ahogy mindig el szokta magát határozni valamire.

A többiek bólintottak. Nem szóltak rá semmit.

Jesuaah szinte leroskadt a hajócska orrában. Arca sápadt volt, a homloka verejtékes. Teleszívta tüdejét a vízállatú levegővel, szemét behunyta. Félíg ülve, félíg fekvé pihent, fejét a hajóperemnek támasztotta, mindkét kezét kinyújtotta, mint egy halott. Mély révületben szendergett, azt sem tudta, hol van.

Megragadták az evezőket, Jochanan eloldotta a csónakot, Já-kóbbal vízretolta s beugrottak ők is. Simon a kormányhoz ült. Elindultak a tó mozdulatlanul csillogó tükrén.

Csak a hajó bordáinak csikorgása, a víz csobogása hallatszott. A tanítványok nem szóltak, nehogy zavarják a Mestert. Szinte állt a levegő, a parti fák mozdulatlanul, feketén meredeztek, a vízen csak olykor-olykor villant egy hullám, ha valamely levegőre vágó hal földobta magát a mélyből s megint elmerült. Könnyű, alig érezhető áramlás suhant aztán végig a világon, szűrő illatot hömpölygetett Migdal festőműhelyei felől, Taricheisből pedig nehéz halszagot. A levegő ráfeküdt a vízre, mint a füst.

Amint beljebb siklottak a tavon, Jesuaah körülnézett, fáradtan elmosolyodott.

— Éjszaka lesz, mire odaérünk, — aggodalmoskodott az Iker.

— Fölöttünk az Ég, alattunk a víz, fönt is, lent is csillagok. — nyugtatta meg Jesuaah. — Majd én is evezek, meg Jehuda is, fölvaltunk benneteket.

— Nem, nem, te csak pihenj, Mester! — tiltakoztak a tanítványok.

— Vihar lesz, — töprengett Simon. — Nagyon vörös volt az Ég, nagyon sűrű a levegő. Migdal meg Taricheis úgy büzlik, mintha a világ minden dísznaja összegyűlt volna a parton. Nyomjátok, testvérek, nehogy a vízen találjon bennünket!

— Majd megbirkózunk vele, — bizakodott Andreas.

— Mit végeztetek Tiberiasban? — fordult a Mester Philipposhoz meg Jehudához.

A Görög elmondta, hogy jártak Khús házában, aztán hirdették az Örömhírt a kapukban. Beszámolt a riasztó hírekről, amiket Johannától, meg a kapukban tereferélőktől hallottak. Hogy a nép országszerte lázong, házkutatások, elfogatások, kegyetlen-ségek érik egymást, Jochanan megöletése, a Korbán elrablása könnyen tűzvészt támaszthat az országban.

— De hát mi a vétke ennek a népnek? — ordította Taddé hársányan. — Miért bűnhődik ilyen rettenetesen?

— Gondoljátok, hogy azok, akiket zaklatnak, bűnösebbek, mint valamennyi galileai, mivelhogyan szenvednek? — kérdezte Jesuaah

* A szerző a bibliai neveket úgy írta, ahogy azokat Jézus kortársai használták.

Vigilia 1957. febr., 2. n. 82-88

csendesesen. — Bizony mondom, hogy nem. Hiszen tudjátok, hogy az uralkodók sanyargatják a népet, a nép szenvedése pedig az Égre kiált. Az a tizennyolc, akire Siloahban rászakadt a torony, bűnösebb volt, mint a többiek, Jerusálimban? Bizony, hogy nem. Ha pedig meg nem tér ez a nép, szintén úgy vész el.

Megint visszadől a behunyta a szemét. Mire meg akarták kérdezni, hogyan értette a szavakat, már aludt is.

Egy darabig szótlánul eveztek. A levegő sűrű volt, alig lehetett lélegzeni.

— Én nem bánom, hogy átmegyünk a túlsó partra, — dörmögte Simon. — Itt már túlságosan nagy a lárma. Futnak a Mester után, csodákat kívánnak, de azt nem tudják, nem is akarják tudni, ami fontos. Azt kívánják tőle, éjjel-nappal gyógyítson, meg hogy jeleket mutasson.

— Van-e valami pénzetek, testvérek? — kérdezte őket Jehuda a hivatala szerint.

Előkotorták és összeadták a rézdrachmákat, a római ezüstdénárokat s Jehudának adták. Ő gondosan megszámlálta a pénzt, bőrzsáckójába kötötte.

— Hát az egyéb vagyonnal hogy állunk, testvérek? — firtatta tovább. — Úgy tudom, mindenünk közös. Ha pedig megvalósul az Égi Birodalom a földön, életbe kell léptetnünk a Jóbél törvényét is.

— Igazad van, — helyeselt a Zelota Simon. — Ha megfújják a sófárokot, szálljon vissza a föld eredeti tulajdonosára, az adósságokat töröljék el, kamatot pedig ne fizessen senki. Ha eljön a Szabadító, úgy osztjuk el a földet, ahogy a Jóbél-év törvényei rendelik. Mert hiába volt Mószé és hiába Jechezkél, áldott az emlékü, a sófárokot nem fújják meg, Jisraél földjén szegény és csúfság lepi el az Úr népét, mint a lepra, mint a rüh!

— Ha megvalósul az Égi birodalom, mindez megszűnik, — csilapította Mattai.

— Meg ám, mert kardot ragad minden igaz izraélita! — kiáltotta Zelota Simon.

Ezen oly heves vitába kezdtek, hogy Jochanan többször kénytelen volt erélyesen figyelmeztetni őket a békességre s az alvó Mester jelenlétére. Egy pillanatra elült a lárma, de aztán újra kitört. Taddé-Lebbé a Zelota mellett fogott pártot, Simon, Andreas meg Jákób maga is helyeselte, hogy erélyesen kell letörni az elbizakodott dúskálókat, a hamis mérlegel mérőket, az ötszörös kamatot szedő uzorásokat, az összeharácsolt földjükön pöffeszkedő, rabszolgatartó birtokosokat, akik hideg ésszel lesik, míg valaki öszszeroskad az ínségben s öt-hat évre is eladja a munkáját hitvány eledelért, silány fizetésért. Mattai azonban a saját példájára hivatkozott. Lám, mi volt ő szinte egész életében? A nép nyúzója, vámszedő. Mint a pók, ült a vámházban, szolgálival elcsípett mindenkét, akiről akár jogosan, akár jogtalanul, vámot lehetett lenyúzni. Idegen vámbérlők szolgálja. Amde megértette, milyen alávaló bűnös ő. És abban a pillanatban otthagyta a vámházat, nem nyúlt többé pénzhez, mérleghez. És hány vámszedő ismerőse gondolkozik hasonlóképpen, ha még nem jutott is oda, ahová ő.

— És hová lettek az aranyaid, meg az ezüstjeid? — kérdezte Jehuda.

Mattai legyintett.

— Otthagytam. Képpel sem fordultam többé a ládikához, ami-be tettem.

— Akkor miért dolgozik a fiad roskadásig? — kérdezte Andreas csodálkozva.

— Ohó, testvér, hogy miért? Azért, mert az asszony nem engedi, hogy hozzányúljanak. Nem ám. Mert azt mondja, az asszony: mi történik velünk, ha az elfogy? A lányom meg belehalna, ha eladnának egy fülönfüggőt, vagy gyűrűt, vagy holdacska-napocska-t, vagy láncocska-t.

Mindnyájan nevettek.

— Mire a szabadító eljön, — emelte föl a szavát Jehuda, — mindennek készen kell lennie. Rezet rézhez, ezüstöt ezüsthöz, aranyat aranyhoz kell raknom, ez az én dolgom a Mester rendeletéből. Tudnom kell, hány ház, kert, föld tartozik a közös vagyonhoz. Mindenetek közös, vagyis az Úré. Az én kötelességem, hogy megőrizzem, szaporítsam, rendben tartsam, a rászorulóknak adjak, mert, ó, testvérek, a puszta szó nem elegendő, hogy megvalósuljon a Mennyek Országá a földön.

— Nem elegendő? — ámuldozott Philippos.

— Nem elegendő? — kiáltotta Mattai is. — Azt mondd, *puszta* szó? Dehát puszta szó nincsen, testvér. A szó: ige. A szó: Memra. A kimondott szó: megvalósult gondolat. A gondolat pedig valóság, testvér! Nem mondta-e a Mester, hogy valaki idegen asszonyra tekint kívánság okából, paráználkodik? Nem gondolatokból épül-e a világ s nem olyannak épül-e, amilyenek a gondolatok? Hiszen, ha úgy volna, ahogy te mondd, sohasem jönne el a Mennyek Országá!

Megint kitört a vita. Jehuda izgatottan magyarázta, hogy a Egek Birodalma is csak úgy valósulhat meg, ha okosan, türelmesen, kitartóan beleépítjük a valóságba. Ennek alapja pedig a pénz. Zelota a kardot védelmezte, Philippos egy legyintéssel le akarta torkollni őket: amit valóságnak hisznek, csupán káprázat. Simon, Andreas meg Jochanan igazi létezőnek mondta a világot, de olyannak, ami folyton alakul, és alakít. Idézték a Fürdető meg Jesuah kijelentéseit, össze-vissza keverték a prófétákat.

E sok láрма, veszekedés, vitatkozás közepett a Mester mélyen, mozdulatlanul aludt. Végül már szinte meg is feledkeztek róla, csak a maguk igazát, a másik tévedését látták. Az evezők megálltak. Hol Simon ugrott föl a padról, hol Jochanan szökkenő ideoda a billegő csónakban, mintha a szilárd talajon verekednék. De a leghevesebb a Zelota volt. Mint szárazföldi ember, minden pillanatban a kibukás veszélyében forgott, ha el nem kapják, a vízbe zuhanó volna. De csak egy percig maradt nyugton. Kiabált, fenyegetőzött, hadonászott. A kard! A Fölkent szent kardja! A tiszták fegyvere! Kard és Ige: egytestvérek! Mekkábi Simon lépésről-lépésre foglalta vissza Erec Jiszraél területeit, végül még Akrát is, hiszen tudjuk, évenként megünnepeljük.

— Ti csak vitázzatok, — kiabált dühösen —, fecsegjete, bolházzátok, valóság-e a világ, vagy tünemény, kellene-e a gazdasági alapok, vagy sem, mit kell tenni a Jóbel-évben, hogyan kell... Ostobák vagytok! Én tudom, mindaddig semmit sem fog-

tok cselekedni, amíg a tiszta harcosok el nem végzik a maguk dolgát a tiszta karddal, a karddal és semmi mással!

Mire észbekaptak, az alvilági vihar kitört.

Sötét felhők tolultak az Égre, elnyelték a Holdat és a csillagokat, mint Tahom, mint a Leviathán. Sörényes, tarajos fekete felhők, nehezek, mint a vas és gyorsak, mint a mohó szörnyeteg. Először csak alattomos szél csapott a vitatkozók kihevült arcába, azután vonító fürgeteg, pergő forgószél, örvénylő orkán rohanta meg a tétován lengedező csónakot. A tó feneketlen mélye fölkavarodott, rázta borzongó hátát, tarajokat és habokat hányt. Sűrű sötétség szakadt a világra.

Mintha a Kinnereth mélyébe dobott hősök lelkei támadtak volna föl, fűyült, sírt, üvöltött, bömbölt, vonított, harsogott körül minden. A nehéz csónak vén bordái, deszkái és eresztékei csikorogtak. Az alvilági lelkek, kiszabadulván vízi sírjukból, ahol a hullámok ringató suttogását, a surranó halak nesztét, a mászkáló kagylók és rákok halk zörgését szokták hallgatni, a felső világra törve bosszút akartak állni korai halálukért, megtiport igazukért, keserű gyalázatukért. Olyasféle dörömbölés morajlott mindenünnen, mintha a nyakukra kötött köveket görgetnék elő a mélyből. És a nagy, nehéz csónak föl-fölágaskodott, meg lezuhant, hánykódott és forgott, vad hullámok écsaptak át a peremén s egy-egy bő zuhintással árasztották el a férfiakat. Bokáig érő víz lódult jobbra-balra a csónak fenekén. Nathanaél átvergődött Andreason, meg Jákóbon, a vízmerő csapú után kotorászott, szaporán kezdte hányni a vizet kifelé. De ha egy-egy szapúval kilódított, hordószám zúdult be megint. Nem törődött vele, szorgalmasan dolgozott, közben hol az egyik, hol a másik oldalra vágódott, a tántorgó sajkában. Simon minden erejével a kormányt tartotta, előremeredt, megkísérelte a hajót a hullámokkal szemközt vezetni. Amde a forgószél örvénye nem egyirányban hajtotta a hullámokat, hanem össze-vissza. Mint vízi ember, tudta, mi ez. De nem szólt, csak nyögött és sziszegett. Izmai ropogtak, mint az eresztékek. Bordái együtt feszültek a hajóbordákkal.

Jochanan, Jákób, Andreas meg Taddé az evezőkkel birkóztak. Igyekeztek irányt szabni a csónaknak. Thomas, az Iker, Jehuda mellett kuporgott, meg-megtörölte csapzott haját-szakállát. Jehuda a perembe kapaszkodott, mint egy fuldokló. Philippos pedig hol az egyik, hol a másik erőlködőhöz kapott, ha valamely vad hullám ki akarta csavarni kezéből az evezőt.

— Ez aztán a káprázat! — nyögte Jehuda keserűen. — Most mondd, Philippos, hogy nincs valóság!

A Görög képőtt, megragadta Jákób evezőjét, segített rajta húzni egy nagyot.

— Nem láttál még senkit, aki a káprázatokba belepusztult? — kiáltotta.

— Húzd meg ott jobbra! — ordította Simon a kormánytól. — Jön, jön, húzd meg!

— Csak el ne törjön az evezőm, — fohászkodott Jochanan.

— Azt hiszem, testvérek, — szólalt meg az Iker teljesen céltalanul —, a vihar igazi vihar, a hullám igazi hullám és a halál igazi halál. És a káprázat is igazi káprázat, csak azt nem lehet tudni, melyik micsoda...

A szélvész permetet söpört rájuk, bár eső nem esett. Olyan mélyen hömpölyögtek a felhők, hogy egybefolytak a vízzel. A sarka utasai csak abban reménykedtek, hogy az alvilági lelkek elzúdulnak a tó fölött, ki az arab pusztaságba, az Alvilágba, ahonnan jöttek. Ha ezt a rohamot kiállják, megmenekülnek. De a vihar nem rohant tovább vak útján, mint máskor. Egyhelyben forgott-zúgott a tó fölött, ráfeküdt a vízre, szörnyű erővel nyomta, hirtelen a magasba szkött, fölszívta a habot, került-fordult, az imént még hátulról szorongatta őket, most szemközt zúdult rájuk, megcsavarta még az izmos markokban feszülő evezőket is, ki akarta tépni, mint a tollat, összetörni, mint a nádszálat. De még ennél is ijesztőbb volt a morgás-dübörgés, nem lehetett tudni, felülről omlanak-e lefelé, mint a hegyről lezúditott sziklák, vagy alúlról hájjálgja őket egy sereg sötét hatalom.

— Tudtam, hogy ez lesz belőle, — kiáltotta Simon. — Nagyon vörös volt az Ég, nagyon büzlött Magdala meg Taricheis!

— Akkor miért indultunk el? — üvöltötte dühösen Andreas.

— A Mester kívánta, hogy átmenjünk, — csillapította Jehuda a veszekedőket.

— A Mester nem ismeri a félelmet, — vetette oda Jochanan. — Hej, Görög, ide! Fogd meg... az átkozott... az átkozott... huhh!

Philippos Jochananhoz ugrott, átbukott Andreason s elhasált a csónak fenekén a latyakban. Valami recsent. Taddé evezője eltörött. Egy darabig rámeresztette szemét a kezében maradt csonkra, majd kivágta a törött nyelet a sötétségbe, a semmibe.

— En már pihenhetek, — röhögött keserűen. — Oda a piszkafám.

— Hoi, hoi, ne röhögjeteek még ilyenkor is! Hiszen mindnyájan elveszünk! — jajongott az Iker.

— Szálljatok magatokba, testvérek, — korholta őket az Essaja, de rendületlenül térdelt tovább a hajó fenekén s megállás nélkül meregette a vizet.

Jehuda gyomra felfordult. Mindkét kezével a hajó peremébe kapaszkodott, meggörnyedt és hányt.

— Ez meg okádik, — botránkozott meg a Zelita. — Hogy fogsz okádni, ha nem vizet, hanem vért láatsz?

A kimerült férfiak sorra abbahagyták az evezést. Andreas evezője nyomban eltűnt a sötétségben. Érthetetlen, hogyan. Jochanan azonban tovább erőlködött, mintha egy megvadult bika szarvát csavargatta volna. Taddé sem pihent, segített neki. De a többiek kifulladtak. A csónak dühösen megfordult, mintha megunt volna az emberek erőszakoskodását. Nyomban olyan ostorcsapást kapott a farára egy hengergő hullámtól, hogy nyögött belé.

— Ne engedjétek, hogy megforduljon! — bögte Simon. — Hoi, hoi, testvérek, ki az ott, ki az a barom? Taddé, a Göröghöz! A Göröghöz!

Taddé nyomban buzgón engedelmeskedett. At akart lépni Philipposhoz, de megtántorodott, lezuhant, egyenesen a Görög ölébe.

— Fogj neg hát, te mafla!

— Uram segíts, Uram, irgalmazz, Uram segíts! — bődült el az Iker a hajó elején, mintha énekelne.

A Mester pedig mozdulatlanul feküdt a hajóorrban, fejét a hánykolódó peremnek támasztotta, összefont kezét a mellére nyugtatta, mintha ágyban pihent volna.

— Testvérek, mégis csak csudálatos, hogy a Mester alszik, — figyelmeztette őket Mattai. — Úgy alszik, mint egy csecsemő az anyja kebelén.

Simon egy pillanatra megfélekedzett az elemekkel vívott harcra.

— Ne ordítsatok, mert fölébred!

— Föl is kell ébreszteni, hiszen halálos veszedelemben forgunk, — ellenkezett vele az öcse.

— Keltsük föl és készüljünk vele együtt a halálra, — szólalt meg az Iker síri hangja.

— Hagyjátok békén!

— Nem lehet, föl kell ébreszteni. Testvérek, akinek van kitől elbúcsúznia... atyja, anyja, testvére, felesége, gyermeke...

— Ezt megint Thomas mondta.

— Senki sincs! — utasította vissza a jámbor tanácsot Mattai meglepő erővel.

— Tizenketten vagyunk ebben az ócska lúdában, — töprengett Andreas. — Lehet, hogy valamelyikünkre haragszik a tó lelke. Testvérek, ki kéne dobni valakit áldozatul. Vessünk sorsot.

— Te ostoba teknősbéka! Te pogány disznó! — ordította Simon magából kikelve. — Ha odamegyek, s te leszel, akit még ebben a pillanatban...

Thomas azonban megragadta Jesuah vállát s rázni kezdte.

— Mester! Mester! Ébredj!

— Szólitott valaki? — kérdezte a nabi csodálkozva. Megtörölte a víztől labancos haját, csurgó szakállát, a tenyerére bámult. Majd hirtelen fölült, körülnézett. — Szóltál, Iker? Hoi, hiszen tombol a vihar!

— Mester, mindnyájan elveszünk! — kiáltotta Jesuah fülébe az Iker.

— Mit mondasz? Félsz? És ti is félték? Mitől félték, ti kishitűek? — kérdezte Jesuah nyugodtan. Hirtelen fölcsettant a hangja: — Ne féljete! Bizzatok!

Karját kitárta, arcát körülhordozta a sötétségben. Haja-szakállja lobogott, a szeme égett. És a hullámok zúgását, a szél vonítását, a dübörgést-morgást, a hajó csikorgását túlharsogó hangon kiáltotta:

— Szünjete meg, ti szelek! Térjete vissza a mélybe, ti hullámok! Némuljatek el, gonosz lelkek! Vihar, csillapodj!

Mindnyájan csodálkozva nézték. A görcsös markok eleresztették a kalimpáló evezőket. Simon előrehajolt, a Mesterre bámult. Philippos szája megnyílt, mint aki szólni, vagy nevetni akar, de nem jön ki hang a torkán. Jehuda a gyomrát fogta, sárga volt, mint a dinnye, nyála lefolyt csatakos-mocskos ruhájára. Thomas görcsösen szorongatta Jesuah vizes simláját.

— Ha elveszünk, elvész a Mennyek Országa is, — dünnyögte valaki a hirtelen beálló csendben. Mert olyan nagy lett a csend, mintha mezmerevült volna a világ.

— Gondolod, hogy a Mennyek Országa elmúlhat egy csónakkal, néhány ijedt férfival? És ha a világ oszlopai rendre leomla-

nának, égi, földi, alvilági tengerek mind fölkelnének, lezuhanna a Nap, a Hold és valamennyi csillag, az Atya országából csak egy pontocska is elveszne? Hoi, gyenge, szánalomraméltó népség, hoi, hitletlenség!

Fölállt, Thomas meg Jehuda vállába kapaszkodva átlépett egy padon, Andreas mellé ült, megragadott egy evezőt.

— Lássunk hozzá. Reggel a gadarai parton leszünk.

A vihar lecsendesült. A víz mélyéből fölkelte bosszúálló, tomboló lelkek visszatértek a mélybe. Úgy ült el a vihar, mintha szárnya törött volna. Fölemelkedtek a súlyos felhők, a morgás elhalt, szitáló holdfény hullott a messzitolódott partokra s a hullámok csillogtak. Itt-ott kivillant az égboltozat kékje, csillagok hunyorogtak a szakadozó foszlányok közül, majd kivirított a Hold ezüstarca is. A vízen fényes buborékok hintáztak, mint csodálatos, el nem merülő dénárok.

Egyenes irányban haladt a csónak. Pihent s mégis gyorsan siklott a ringó hullámokon. Az evezőkről ezüst csurgott a daga-dozó vízben.

Mintha súlyos kövek alól szabadultak volna, a tanítványok félénken tekintettek körül. Szőrös mellük tágan fújtatott, szemük ragyogott. Egyikük sem szólt. Szégyelték magukat, mint mikor a kivégzett Jochanánt siratták.

Ők riadoztak még imént a haláltól? Ők vívtak elkeseredett harcot az örvényekkel? Ők latolgatták, hogy valakit áldozatul kell dobni a tó lelkének? Ők rimádkodtak irgalomért, ők akartak elbűcsüzni szeretteiktől? Ők látták elveszetteknek a Mennyei Országát? Hoi, kicsinyhitűek, gyávák, romlott gyermekek!

Most erejük teljes birtokában ültek, a padokon, mezítelen láb-szárukat megfeszítették, barna karjuk keményen emelte, merítette, húzta az evezőt. Boldogan pillantottak körül, a csillapodó vízen, hálás tekintetet vetettek a sugárzó Holdra, fülük, mint édes zenét, mohón itta a locsogó-fecsegő hullámok zaját. Kinyílt a látóhatár, sejtelmesen méléztak az álmodó hegyek, a parton távoli házak aludtak, mint megannyi madárfészek. És kinyílt az Ég is, apró felhők szálltak rajta, mint egy iszonytató madár elhulatott pelyhei. Olykor-olykor szél suhant végig a tavon. megsímogatta a vizes melleket, az izzadt homlokokat, mint egy könnyű-lépésű anya, aki kék selyemsimlában suhan át a szobán s megcsókolja rossz álomtól kínzott fiacskáit.

Jehuda a Zelotához hajolt.

— Kicsoda ez az ember, hogy még az elemek is engedelmeskednek a szavának? — kérdezte halkan.

— Olyan, mint Élijáhu, — dünnyögte a Zelota mintegy révületben. — De Élijáhu tüzet hívott le az Égből, a Mester azonban békét és nyugalmat. Nagyobb Élijáhunál is.

— Mester, feküdj le megint, pihenj, — tanácsolta Simon Jesuahnak.

Ő azonban elmosolyodott s megrázta vizes haját. Simláját levette, mezítelen karját, nyakát átengedte a szél kedvének. Belemelegedett a munkába. Nyugodtan, biztosan dolgozott, egy-egy pillantással elleste a gyakorlott halászok fogásait, örömmel utánozta, gyönyörködött a vén hajó könnyed siklásában.

KÁPRÁZATOK HÁZA

Irta Kodolányi János

Ha valahol lámpafényt látok, bekopogtatok, — gondolta Jehuda ingerülten.

Alig ötlött ez az eszébe, máris halvány fényt látott egy keskeny ablakban. A rács árnyékának fekete csipkéje a szemetes földre hullt, mint egy elveszített kendő.

Megállt a kapu előtt, botjával megkocogtatta.

— Lám, ismerőseid laknak itt, — örvendezett a halász. — Miért aggódtál mégis? Jehuda hallgatott. Igaz, voltak ismerősei, de inkább kerülte, mint kereste őket.

Csörgött a lánc, a kapu, nagy meglepetésére, kitárult. Vén rabszolga állt előttük, nyájasan meghajolt.

— Lépjetek be, uram már tudja, hogy jöttök.

Philippos szokása szerint nyájasan üdvözölte a szolgát, de Jehuda elámult. Valakivel összetéveszti őket, — vagy nem más ez, mint varázslat.

— Ki az urad?

— Simon, a bölcs, — felelte a vén ember áhitatosan. — Jőjjetek, vár.

Bezárta a kaput, előttük cammogott a durván kövezett szűk udvaron. Az udvart falak kerítették, a szomszéd házak falai.

A ház földszinti szobájában lámpa égett, sárga fénye selymesen csillogott a sötétben. A nyitott ajtón beláttak a kis szobába. Görnyedt, feketeszakállú férfi ült az asztalnál, kék köpenyege a földig omlott. Most fölállt, magas, sovány alakja kinyúlt, megsímogatta szurokfekete szakállát, érdeklődve fordult az ajtó felé.

— Üdvözöllek, vendégek, — mondta brummogó hangon. — Kerüljetek beljebb. Józsi, hozz lábmosó vizet, nézz utána az enni-valónak. No, üljete le. Mindjárt kaptok enni-inni. Józsi, megsültek a foglyok?

— Megsültek, uram.

— Szaporán, szaporán. Igen szerény vacsorát kaptok, kedves uraim, restellem, de asszony nincs a háznál. Helena, a feleségem, Sidonban van. Ketten bajlódunk ezzel a vén emberrel, azt kaptok, ami van. A ház is szűk, de mit tegyünk? Van azért vendégszoba az emeleten. No, hát szaporán, szaporán!

Sürgetőleg tapsolt, a kopasz vénember szorgoskodva kiment.

Philippos nyomban leült egy alacsony székre, de Jehuda ámulatában elfelejtett leülni is. Azt hitte, álmodik. Hogy került ide? Ki ez az ember? Miért mondja, hogy várta őket? Örült, vagy megszállott? A férfi igyekezett nyájasan mosolyogni, de vékony alakja hideg volt és kemény. Sűrű fekete szemöldöke komoran összenőtt merészen kiugró orra fölött, szeme feketén izzott, mint a szén. Sötétkék köpenyege a sarkáig ért, olykor-olykor hanyagul szétnyílt s kimutatta a férfi csontos, fekete szőrrel borított mellét. Simon, a Bölcs... Simon, a Bölcs... Nem örült hát ez az ember, hanem mágnus, — kapott észbe Jehuda. Ezért várta őket!

Vigilia 1954. júl. 7. n. 359-371

— Miért csodálkozol? Min töprengesz? — kérdezte némi gúny-nyal a házigazda Jehudát. — Barátod nem töri a fejét, hanem ül, pihen. Pihenj te is. Lám, itt van József.

A szorgos rabszolga Philippos elé térdelt, leoldotta saruját. Erre Jehuda is leült. A rabszolga ujjai ügyesen mosogatták fáradt, fájó lábát. A hűvös víz jólesett. Kíváncsisága elnyomta csüggedtségét.

Simon, a Bölcs, megint tapsolt, mintha egész sereg láthatatlan rabszolgának parancsolt volna.

— Szaporán, szaporán! Hozd azokat a foglyokat. Üljetek asztalhoz, barátaim.

Asztalhoz ültek, de nem tudtak mit szólni.

— Először látlak benneteket, uraim, — kezdte a beszélgetést nyájasan, de hideg mosollyal a házigazda. — Ez azonban ne zavadjon benneteket. Nem történik semmi szokatlan. Hét napja tértem vissza Alexandriából. Hallottam, erre valahol, a Kinnereth körül, egy nabi tanít. Utánanéztem a dolognak, de odamenni nem akartam, mert ennek még nem jött el az ideje. Előbb bizonyosságot akarok. Hanem azt tisztán láttam, hogy kettővel a tanítványai közül találkoznom kell. Vártam őket. Ti vagytok.

Fekete szemét hol Philipposra, hol Jehudára szögezte. Szakálla olyan volt, mintha az arcára ragasztotta volna. Nyugodtan ült, de gyors mozdulataiban, éles szemében, kissé recsegő hangjában izgalom lappangott. A homloka hatvanéves volt, a szeme harmincéves. Jehuda olyasmit érzett, hogy nem lenne jó fölkeltenie a dühét, mert féktelenül bosszúálló, hatalmaskodó és kegyetlen. Philippos azonban nem törődött vele. Csak ennyit mondott:

— Hát ti mégsem ismeritek egymást.

— Ó, én nagyon jól ismerlek titeket, — kiáltotta a Bölcs. — Ismerem minden porcikátokat. Előttem nincs titok!

Jhudát forróság öntötte el, mert a Bölcs mereven rászögezte firtató tekintetét, mintha csak ő érdekelné, a másik nem.

— No, de itt vannak a madarak! — kiáltotta vidáman. — Látom, jól megsültek. József, hozz kenyeret, olajbogyót is, aztán kotródj. Tessék uraim, egyetek.

A kopasz három nyársonsült foglyot hozott a nyársakkal együtt. Elébük tett egyet-egyet. Majd frissensült ropogós kenyeret, egy tál olajbogyót hozott, végül egy ónkancsót, meg serlegeket. Úgyesen elvégezvén a dolgát, szorgos képpel kiment.

Imádkozás után evéshez láttak. Jehuda mohón mártogatta fogait a sültbe, a Görög ujjáival szálkázta a húst, a Bölcs beleragadt, mint az oroszlán.

— Ejnye, — kiáltott föl bosszúsan — a vén ember csak vizet hozott! Pedig bort, vagy narancslevet innátok, úgy-e? Csak szójatok. Tejet is adhatok.

— Önkéntes szegény vagyok, amint látod, — szabadkozott Jehuda.

— Ej, igyál hát tejet! — noszogatta a Bölcs. A serleg fölé tartotta a kancsót. És máris fehéren ömlött a tej.

— Te azonban, kedves vendégem, csak vizet iszol, — fordult Philipposhoz. — Igyál, most hozták, igen jó forrásból hozatom a

134

vizet, benne van a föld minden ereje, zamata, olyan, mint a hold-sugár.

És ugyanabból a kancsóból tiszta vizet öntött Philippos serlegébe.

— No, én bort iszom, ne vessetek meg érte. Megszoktam a chiosi vörösbort, olyan, mint a vér, életet hordoz, életet ad, igazi áldozati ital. Ha akartok, szőljatok.

A kancsóból feketén csurgott a bikavérhez hasonló nehéz bor.
— Hány gyomra van ennek a kancsónak? — kérdezte a Görög kíváncsian.

A Bölcs szerényen mosolygott. Megemelte, szájával lefelé fordította a kancsót.

— Ennek csak egy! Az is üres. Fogd meg, nézd meg magad.

A halász elvette a kancsót, megrázta, belepillantott, mint gém a tóba. Megcsóválta a fejét, gyorsan letette a kancsót, székét hátrábtolta az asztaltól.

— Pedig milyen jót ittam! — dörmögte csodálkozva.

— Ha innátok, szívesen adok narancs-, vagy citromlevet, vagy akár datolyabort, mézesbort, csak szőljatok. No, de ne pocsékoljunk több szót ilyen haszontalanságra. Restellem, hogy csak ennyivel szolgálhatok. Ha álmosak vagytok, lefekhettek az emeleten. Józsiának meghagytam, ne csak foglyokat süssön, de az ágyat is készítse el számotokra.

— Nem vagyunk mi olyan előkelő vendégek, hogy az emeleten aludjunk. Jó lesz itt is, — háritotta el Philippos. Asított, nyújtózkodott. — A napnak vége, pihenünk. Ha megengeded uram, én lefekszem.

— Ilyenkor szoktam tanulni, mondta a Bölcs. — Mert ilyenkor Szin uralkodik s megtermékenyíti a lelket.

Philippos a szoba sarkában leborulva imádkozott. De Simon, a Bölcs nem zavartatta magát s azzal sem törődött, hogy ő háborgatja az imádkozót. Vagy talán tudta, hogy úgysem zavarhatja? Le s föl járkált hosszú köpönyegében, szurokfelete szakállát símogatta, gondolkodott. Meg-megállt Jehuda előtt, mereven rábámult, mintha a titkait fürkészte volna, majd meg a ládára meredt, mint aki átlát a deszkán. Jehuda kíváncsian figyelte, hátha kezében marad a szakála.

— Uram, ne vedd rossznéven a kérdést, de ki vagy te? — kérdezte óvatosan.

— Simon vagyok, a Mágus, — felelte büszkén a fekete férfi. — Hát te ki vagy, tiszteletreméltó vendégem?

Jehuda megmondta a nevét s az atyja nevét.

— Honnét származol? — kérdezősködött tovább a Bölcs.

— Atyám Kerijóthból származik, de engem is Kerijothinak neveznek.

— Melyik Kerijóthból?

— A Lóth-taván innenből.

— Különben mindegy. Egyik is, másik is az Alvilágban van. Jehuda megsértődött.

— Az Alvilágban, ha Jerusálimot tekintjük a világ közepének. De a kerijothiak éppenúgy a világ közepén élnek, mint a Jerusálimiak. Az ő számukra is van Alvilág.

— Igaz, barátom, de most Tiberiasban vagyunk. És azt is tudjuk, hogy Jerusálim a Világ Köldöke. Éppen az a csodálatos, hogy te az Alvilágból ide kerültél, Galileába, a Kinnereth mellé s éppen annak a nabinak lettél a tanítványa, aki engem annyira érdekel. Nem gondolkoztál még ezen?

Megállt Jehuda előtt, állát tenyerébe nyugtatta, feketén tűző szeme a szemébe meredt. Jehuda megint nagyon kényelmetlenül érezte magát. A sötét szem úgy áthatolt rajta, mintha a szívét, a máját, a veséjét is látná.

— A Mesterhez a világ minden tájékáról gyülekeznek tanítványok. Ő nem firtatja, melyikük jött Északról s melyikük Délről. Nekem sem hányt a szememre, hogy Kerijothból jöttem. A Mennyek Országában nincsenek világtájak, nincs felső és nincs alsó világ, mert az Ég leszállt a földre, s minden különbözőség megszűnik.

Nagy indulatában élesebben beszélt, mint ahogy vendéghez illett volna. De a házigazda nem sértődött meg. Figyelmesen hallgatta, mosolygott.

— Valóban, az idők teljessége ez, — bölintott komolyan. — Ummé imlú, mint Babiluban mondják, ahol néhány évig tanultam. Az istenek által megszabott határidő letelt, az adannú, mint mondják. A világ teremtésének egy köre lezárult. Azt pedig nemcsak Babilu tudósai, de a görög, a római, az egyiptomi tudósok is tudják, hogy Herodes halálának évében bekövetkezett a ritka égi esemény, aminek csak minden nyolcszázhatvanadik évben vagyunk tanúi. Azaz, együtt állt a Jupiter a Saturnusszal s a Marszal. De nem az Ég tüzes sarkában, hanem a Halakban. Tanultál csillagtudományt? Az izraeliták számára tilos, — fejezte be gúnyosan.

Jehuda megint megsértődött.

— Tanítványa voltam egy rabbinak, aki Babiluban tanulta a csillagok ismeretét.

— No, lám, no lám, — bólogatott tisztelettel, de némileg gúnyosan. — Gondoltam, hogy művelt férfiú vagy. Ilyenformán nem titok előtted, hogy mikor a három planéta együtt áll, szabadítónak, fölként királynak, nagy prófétának kell születnie. Igenám, de csak ha a tüzes sarokban áll együtt! Márpedig legutóbb nem ott, hanem éppen a vizes sarokban álltak! Sőt nem is a Mars, hanem a Venus volt a harmadik bolygó. Ehhez mit szólsz? Vagy mit szól a te tudós tanítód, az a Babiluban nevelődött rabbi?

— Erről magam sem tudok s nem is gondolkoztam rajta, — vallotta be bosszúsan Jehuda. Fölkelt s ő is járkálni kezdett, bigege és meg-megfordulva a szobában, olykor szembenézve a Mágussal, majd megint megkerülve őt. — Sok titokról nem szólt a rabbi, éppen mert törvényeink tiltják a csillagokban való olvasást. Ismered-e az Ég titkait, avagy le tudod-e őket rajzolni a Földön, kérdi Hiob. Tudós mesterem ehhez képest tartózkodott attól, hogy az Ég titkait lerajzolja előttünk.

Simon, a Bölcs megállt, fölemelte mutatóujját s diadalmasan rikoltotta:

— Ohó, barátom, ohóhó, tudós rabbi! Nem úgy van ám az! Mert nem kell lerajzolnunk a titkokat, elég, ha tudjuk, még ha

hallgatunk is róluk! No, dehát ő nem mondta el, vagy talán nem is tudta, csak úgy tett, kevélykedett, nagyképűsködött, learatta jámbor tanítványai hódolatát. Te azonban mégis ismerős vagy az Ég titkainak némelyikében, tisztelt Jehuda bar Simon. Mondd meg hát, mit jelent, hogy a két Nagy, meg a Venus, vagy ha így jobban ismered: Gemaél, együtt állt a Núnban? Éppen a Núnban? A Mars, vagy ha így ismerősebb: Chamaél pedig nem volt ott?

Nagy homloka fénylett a lámpafényben, mint egy aggé, de a szeme villogott, mint egy ifjúé.

Jehuda elcsüggedt. Zavarában Philippost nézegette. A jámbor halász fölemelkedett imádkozásából, sóhajtott s mintha egyedül lett volna, a házigazda ágyára telepedett. Kinyújtózott, feje alá tette a tenyerét s falnak fordulva, szorgosan csavargatta ujjával a szakállát, mint egy gyermek. Néhány pillanat múlva horkolt.

— Nem tudsz felelni, ó, tiszteletreméltó barátom, — diadal-maskodott Simon, a Bölcs vidoran. — De lám, én gondolkoztam ezen s kiderítettem, hogy akkor is prófétának, vagy éppen Szabadítónak kellett születnie, éppen úgy, mint mikor a három planéta a tüzes sarokban áll. Csakhogy milyenek? Ez ám a kérdés!

— Ahogy én tudom, a Fölkentnek harcolnia kell a gonosz hatalmakkal. Fel kell lázadnia atyja, az istentelen uralkodó ellen, le kell győznie, meg kell ölnie, el kell foglalnia székét, lába alá kell vetnie ellenségeit... — magyarázta Jehuda s megint bicegni kezdett a szobában.

Simon lebegő köpönyeggel utánaeredt, mintha kergetné.

— Helyes, helyes, így van, ó, barátom. Ezt teszi a Fölkent, a Szabadító, ha a planéták, vagyis az angyalok a tüzes sarokban állanak. Kivonja kardját, seregek ellen támad és győz. De mit tesz akkor, ha nincs Mars? Ha Venus van a helyén? Ha a Núnban állanak? Bizonyosan küzd, de hogyan? Karddal? Fölkel atyja ellen, erőszakkal dönti meg uralmát, foglalja el székét? Megöli atyját? Mindez lehetetlen. Hogyan harcol?

Jehuda megállt.

— Nem tudom, — mondta csüggedten.

— Mit mond erről a Mestered? — szögezte neki a kérdést Simon, szintén megállva vele szemben.

— Erről nem tudok uram. Csak azt tudom, hogy tizenkét tanítványt, vagy küldöttet keres maga mellé, már csak egy híjjá van. És ennyi jel van az égi körben, ennyi törzs Jiszraélben, ennyi kapuja van a világnak, hónapja az évnak. Azt is hallottam, hogy még hetvenkettőt akar kiválasztani s ennyi az állócsillagok száma, ennyi birodalom van az Égen, ennyi nép a Földön s ennyi uralkodó.

— Mestered hát tudja, mit akar; tisztában van az Ég törvényeivel, — bólogatott a Bölcs, de megint olyan túlzottan, mintha csúfolódott volna. Ez a vonása annyira bosszantotta Jehudát, hogy szerette volna megmarkolni a Bölcs szakállát s letépni. Izgalmában megint járkálni kezdett az asztal körül.

— Te és a többi tanítvány pedig csak ismétlitek szó szerint, amit a Mesteretek mond? — folytatta a Bölcs csodálkozva. — Ho-

1954. július 13.

lott neki titka van. Hallom, csodákat is tesz. Beavatott? Melyik fokon?

— Jesuah bar Józsiif beavatta régibb tanítványait az alsó fokozatokba és föl, az első misztérium régiójába, a misztériuméba, amely a fátyol mögött van. Azt mondja, olyan emberekké lesznek, akik fényé alakulnak át és a fénybe vitetnek. Így hát beavatott ő, de nem tudom, hogyan s melyik fokon. Miképpen lehetne csodákat, amilyeneket még senki sem tett?

A fekete férfiú megállt, felülről tekintett Jehudára és nevetett.

— Betegeket én is tudok gyógyítani, meg más is, ez még nem csoda. Szennyes lelkeket is úzók ki. Azt is meg tudom tenni, amit Mósze. Idenézz.

Kezét a köpönyege alá dugta, majd kihúzta, Jehuda elé tartotta. Jehuda megborzadt. A csontos, szőrös kéz fehér volt, mint-ha lisztbe mártotta volna. A poklosság ijesztő jelei ellepték egészen a csuklójáig. Jehuda ijedten hátrált.

— Uram, ne nyúlj hozzám, hiszen poklos vagy! — kiáltotta fojtott hangon.

Simon nevetett. Bedugta leprával borított jobbát a köpenyegé alá, kihúzta s megmutatta Jehudának.

— Ime. Hát poklos vagyok? Nézd meg, fogd meg bátran!

Tiszta volt a keze, akár Jehudáé.

— Ezt is meg tudja tenni a Mestered? Mert csak Mósze tudta, meg én tudom. Jó, ha ért hozzá az ember. Nem hiába jártam be a görög szigeteket, Rómát, Alexandriát, Babilut. A héber, a kald, a görög, a latin, a régi kopt nyelv sem pergett le rólam, mint kutyáról az esővíz. Dehát mindez nem fontos. Megfordultam a világ valamennyi híres könyvtárában. Mondhatom, Jehuda bar Simon, az Átok Korszakát mindenütt egyformán jellemzik. És most nézz körül. Mit látsz, mit hallasz, mit tapasztalsz ezen a nyomorult világon? Szórol-szóra azt, amit mindenütt megjósoltak a bölcsek és a nabik.

Karját fölemelte, méltóságosan beszélt, brummogó hangja hömpölygött.

— Az állapotok évről-évre romlanak. Nem volt-e hat esztendőn át éhínség, egy kis megkönnyebbülés után ismét hat évig, az előbbinél is nagyobb? És tudod-e, Jehuda bar Simon, hogy minden eddiginél szörnyűbb inség esztendei közelednek? Az anyák bezárják ajtajukat leányaik előtt, egyik ház fölfalja a másik házat. Az Ég elzárja az esőt, a folyók kiszáradnak, kiszikkadnak a patakok, elhervad a vetés, lehull a gyümölcs, férgek rágják a pálmákat. Hoi, Jehuda bar Simon, nézz körül és láthatod az istentelen uralkodó tetteit is! Mindenütt fölkel a gonosz, a tiszták magányosan csatangolnak a pusztában és sírnak. Akinek újjait gyűrűk borították, ékszeres ládáikban drágakövek rejtőztek, akik ismerték a tudományt és az írásokat, betevő falatért könyörögnek s akik mezítelenül jártak, mocskosak voltak, betűt nem ismertek, most bronzveretű asztalnál dőzsölnek, tejjel, mézzel töltik bendőjüket s kevélyen taposnak a megalázott gazdagok nyakán. Elnéptelenülnek a szentélyek, rombadőlnek a csodálatos paloták, porba omlanak az arannyal burkolt cédrusoszlopok. Ami alul

volt, felül kerül, ami felül volt, aláfordul. Az uralkodók szíve boldogtalan, noha gonoszok ők és gonosz a hatalmuk. Nem csendesül a harc, a háború. Mindennaposak a gyilkosságok, már az is rabol, aki utálja a rablást, az is hazudik, aki Adónáj nevét veszi ajkára. A szülők pénzért adják el gyermekeiket, az asszony elhagyja férjét, a férfi feleségét... Alfelüket törlik az emberek a bölcsesség elszakadozott szent tekerceibe s nincs, aki megújítaná az elfakult irást.

Nagy lendülettel eredt útnak, néhányszor megkerülte az asztalt, fekete arca komor volt, a szeme égett. Majd megint a töprengő Jehuda elé állt s diadallal kiáltotta:

— Hol olvastam én mindezt, Jehuda bar Simon? Rómában a Vesták templomában latinul, Alexandriában görögül, Memphisben koptul, Jerusálímban héberül, Samrónban arámul, Babiluban káld nyelven, Krétában, Athénben, Korinthosban görögül. Mindmind a maga nyelvén mondja ugyanazt s mind a saját országát érti rajta. Mind ott várja a Szabadítót, ahol a legfőbb szenthelye áll, ahol az istenhegye emelkedik. Mind tudja, mely csillagoknak kell együtt állniok, hogy megszülethessék a Szabadító, a szent Hős. De mondd meg nekem, tiszteletreméltó vendégem, hol kell megszületnie? Hol született meg mégis? Hol, merre lappang? Mikor, hogyan fogja kinyilatkoztatni magát? Mi a neve? A nevét, a nevét mondd meg nekem!

Ismét szemben álltak egymással. Arcuk egymásra meredt. A Bölcsét megvilágította a mécszláng. Jehudáé homályba merült. Sokáig nézték egymást, mintha mindegyikük a másik arcában akart volna olvasni.

— Ugyanezt kérdeztem én is ma a társamtól, — dünnyögte aztán Jehuda. — Azt felelte, majd eljön, ha el kell jönnie, majd megnevezi magát, ha az ideje elérkezett.

A Bölcs leült, vén homlokát a tenyerébe támasztotta, sokáig bámult a lámpafénybe. Erre Jehuda is leült. A csendben csak Philippos nyugodt szuszogása hallatszott.

— Bejártam az egész világot, — folytatta a Bölcs, mintha elvonultatná szeme előtt a lefolyt éveket. — tanulmányoztam az egyiptomi papok, a görög bölcsék, a latin tudósok, a babilui beavatottak, a héber nabik jóslatait. A latin, a héber Sybillákat. Amit meg lehet tanulni, megtanultam. Amit ki lehet számítani, kiszámítottam. Amit meg lehet ismerni, megismertem. Mit gondolsz, Jehuda bar Simon, miért? Azért, hogy megtudjam, hol született meg a Szabadító. Hogy megtaláljam őt. Megtudjam a nevét!

— Miért akarod tudni, uram? — kérdezte kíváncsian Jehuda.

— A hatalomért, — suttogta a Bölcs. Aztán megint fölugrott, a mennyezet felé tárta karját, fekete szeme villogott, arca égett. — A nevét! — kiáltotta lázasan.

Jehuda csodálkozva nézte. Igen, ha a nevét lehetne tudni... Ez annyi lenne, mint ismerni a sorsát, megragadni a hatalmat, amihez fogható nem volt még a világon.

— Itt a nehéz kérdés, — mondta halkán, — Hol kellett megszületnie? Itt, vagy Babiluban, Alexandriában, vagy Rómában,

Athénben, vagy valamelyik ismeretlen kis görög falucskában az Olympos alatt?

— Ez a kérdés hajszolt engem is keresztül-kasul országokon, városokon, Te mit gondolsz, hol kellett megszületnie?

— Véleményem szerint Jiszraélben, mert ez a föld szent, mindig szent volt s mert ezzel a néppel szövetséget kötött az Úr, — felelte határozottan Jehuda. — Lehet ebben kételkedni?

— Lehet, — vágta rá egyszerűen a Bölcs. — Mert minden föld szent. Mindenütt istenek lábnyma látszik a porban. Mindenütt Isten lakik. Szerte a világon mindenütt láttam szent köveket, forrásokat, folyókat, fákat, hegyeket.

Jehuda elképpedt. Szólni is alig tudott ekkora gyalázat halatán.

— Hiszen akkor az is megeshetik, hogy a Szabadító meg sem született! — kiáltotta ijedten.

A Bölcs megállt előtte, fölülről nézett rá, fekete szakállát símogatta. Hidegen mosolygott.

— Bizony, tiszteletreméltó barátom, ez is megeshetik, — mondta azon a csúfondáros hangon, ami vérig fölháborította Jehudát. — Mert gondold meg, milyen végtelen a világ. Hányféleképpen forognak a csillagok, hányféle Erő és Hatalom és Trón és Felvirágzó működik a mindenségben. Hányféleképpen tükröződnek a világok egymásban, kicsik a nagyokban, nagyok a kicsikben. És gondold meg, mit tudunk meg, mit tudunk mi ebből számontartani! Annyit, amekkora egy mustármag.

— De a parányi mustármag is maga az egész világ! — kiáltotta Jehuda.

— Helyes, de tudhatjuk-e, hogy egy mustármagban is mi történik?

Jehuda keserűen az asztalra csapott. Fejét lehorgasztotta, mintha szakadékba meredne.

— Ha a Szabadító nem született meg, hiábavaló minden, — sóhajtott a fakón.

— Jól mondod, tisztelt vendégem, — jelentette ki ünnepélyesen a Bölcs. — Mert akkor az embert nem menti meg semmi. Tahom, vagy Tiámat fölemelkedik a mélységből s fölfalja a világot. A Nap elsötétül, a Hold nem ragyog többé az Égen, hogy az időt mutassa, az életet megtermékenyítse. Nem ívnek a halak a vízben, nem tojnak tojást az Ég madarai. Kiszáradnak a fák, nem lesz, aki vessen, mert az asszonyok méhe bezárul, de úgysem lenne mit aratni. Senkisémet gyűjtené össze az emberiség maradványát, az emberek...

— Akkor az Embernek Fia sem jönne el és az emberi faj...

— Nem ember lenne többé, hanem amelu! Amelu! — kiáltotta a Bölcs nyomatékosan.

Jehuda elsápadt, minden csepp vére az altestébe futott. Fejébőre bizsergett, érezte, hogy a haja meredez. Rémulten bámult a sötét sarokba, félig fölemelkedett ültében, tétova keze a botjához kapkodott.

Mert a sarokban, egy könyvesláda tetején, hatalmas, szőrös, fekete kanmajom kuporgott. Villogó kis szeme kíváncsian bámult Jehudára, mintha csak ő érdekelné a szobában. Széles alak-

ját előrenyújtotta, fekete balkezét Jehuda elé tárta, mintha könnyörögne, jobbával boltozatos mellét vakarászta. Lábujjai hanyaguul markolták a láda peremét.

Jehuda kirugta maga alól a széket. A szék akkorát csattant, mintha a ház szakadt volna le. Ekkor az asztal túlsó oldalára menekült, onnét meredt szembe az emberalakú óriásmajommal, minden moccanását remegve leste s várta szörnű támadását.

De a Bölcs csúfondárosan mosolygott.

— Félsz tőle? Ne félj. Látod, enni kér. Mindene a hasa.

A majomhoz fordult, érces, de elfojtott hangon rákiáltott.

— Amelu! Amelu! Mit akarsz te itt?

Erre a majom alázatosan vinnyogott, mindkét kezét az asztal felé nyújtotta.

— Hát ennél, mint mindig! — dorgálta a házigazda. — Gyere, ülj asztalhoz!

Amelu egyetlen szökéssel az asztalnál termett, az alacsony székre telepedett. Mohón nyúlt a kenyér után, tépte, falta, reszketett a gyönyörtől. Majd a foglyok csontjait kezdte ropogtatni és nyelni, mint egy telhetetlen tömlő. Gyönyörúségében föl-fölvakantott, hálásan pislogott a Bölcsre, remegő alsókarját kinyújtotta, mintha csokolni akarna. Fekete arcán ragyogott a lámpafény, mint az ébenfán.

Jehuda az asztal túlsó felén állt, riadozva bámulta a majmot.

— Ha ettél, igyál is, — szólt a Bölcs, fölemelte az ónkancsót s az egyik serlegbe bort, a másikba tejet, a harmadikba narancslevet öntött.

Kitörő röhejjel figyelte a majom a Bölcs minden mozdulatát. Először a boros serleget hajtotta föl s egyetlen kortyintással magába döntötte, majd a tejeset, végül a narancsleveset. Ekkor kezefejével megtörölte lepcsés száját, hatalmas fogait kivicsorítva vigyorgott, szőrös karját a feje fölé emelte, leugrott a székről s lassan táncolni kezdett egyhelyben. Le-föl himbálódzott rogyanó térdén, forgott-topogott, meg-megvillantotta meztelen ülepét a fényben. Arca másvilági boldogságban ragyogott.

Jehuda még sohasem látott ilyen majmot, csak tanult róla. Kicsiny, hosszúfarkú, mókás majmokat látott csak valamelyik városkapu előtt. A népet mulattatták, doboltak, táncoltak, torzpo-fákat vágtek, letépték egy-egy sikító asszony fejéről a kendőt, a markukba rondítottak s a röhögő nép közé vágtek. Azok a majmocskák inkább szánalmasak, mint ijesztők voltak. Csak az arcuk volt emberi. Ez azonban emberi volt tetőtől-talpig, az arca alvilági arc, a szeme alvilági szem és emberi minden tagja, még a körme is. Ha egy természetes férfiú csak csontból, izomból, szőr-ből, arcból, szemből állana, ilyennek kellene lennie. Jehuda feszülten figyelte, mert ha váratlanul megdühödött volna, szörnű fogai, hatalmas marka közül nem lett volna menekülés.

De honnét került a ládára? Talán a nyitott ajtón surrant be s a vitatkozás hevében nem vették észre? Az emeleten lakik, onnét cammogott le, hogy zabáljon és vedeljen?

— Amelu! — kiáltotta megint a Mágus feddő hangon. — Elég volt. Takarodj!

Jehuda még látta, hogy a majom alázatosan megáll, a Bölcs-

re tekint, azután nincs többé sehol. Eltűnt, mint a pára, mint a füst, mint a kísértő lélek. Ettől Jehuda még jobban megrémült, mint magától a majomtól.

A Mágus fölemelte az eldőlt széket, ráült, biztatón tekintett Jehudára.

— Félsz? Ne félj. Úlj szépen és nyugodj meg. Hadd fejezzem be, amit mondani akartam, bár talán fölösleges. — És mikor Jehuda sápadtan, tétován leült, baráti hangon folytatta: — A Szabadítónak meg *kellett* születnie, tisztelt vendégem. Akármilyen kevés, amit tudunk, akármilyen tévedések szakadécai ásítozzanak is ránk Egen, Földön és Alvilágban, hogy elnyeljük értelmünket s vele együtt a létünket is, azt az egyet biztosan tudjuk, hogy a Szabadítónak meg *kellett* születnie. Mert öröktől fogva mindörökké áll a törvény, hogy ami az Egen történik, az történik a Földön is. Azért jelet ad néktek az Úr: íme, a szűz fogan méhében és szül fiút s nevezi Immanuélnek, mondja Jesajáhu. Nélküle mi lenne az ember? Az, akit láttál.

Jehuda alig figyelte a Mágusra, egyre a homályos sarkot, a széket, a padlón azt a helyet leste, ahol az imént a majom ült, evett, táncolt. Majd a nyitott ajtóra bámult, szeretett volna elszökni. De az ajtó négyyszögéből az éjszaka sötétsége és a zárt udvar tömlőce ásított felé. Összeszedte hát magát, iparkodott megnyugodni. Sőhajtott, a vér lassan-lassan visszatért a szívébe. Megint gondolkodni kezdett.

— Hogy művelted ezt? — kérdezte rekedten.

— Amelut gondolod? Amelu itt van, ott van, mindenütt van. Benned van. Amelu lesi a pillanatot, hogy előbújhasson, az emberek otthonába surranjon, asztalukhoz üljön, kenyerüket megzabálja, borukat, tejüket megigya. Amelu alázatos. Nem tör-zúz, nem gyilkol, nem követel. Amelu kér. Rimánkodik és sir. De ha telezabálta, teleitta magát s megunta a táncot, Amelu félelmetes. Összetöri a bútorokat, kidobálja az edényeket, szétszaggatja a tekerceket, fölgyújtja a házat, megerőszakolja az asszonyokat, falhoz vagdalja, lábbal tapossa a gyermekeket, a csecsről letépi a csecsemőt, dobálódzik vele. Amelu a háztetőkön futkos, a kertekbe tör, kitépi a fákat, eltiporja a veteményt, pocsékká teszi a világot. Amelu beront a szent helyekre, az oszlopokon mászkál, kitérdeli a mozaikokat, lámpákkal hajigálódzik, lerondítja az oltárokat. Hoi, barátom, Amelut nem nehéz megtalálni! De a Szabadítót, azt nehéz.

Jehuda hallgatott, a Bölcs tehát folytatta:

— Meg *kellett* születnie, mert ez a Törvény. És sem Babiluban, sem görög földön, sem a latinok, vagy Egyiptom földjén nem születhetett meg, hanem csak itt, Jiszraélben. Azonban, ha jól meggondoljuk, sok itt az ellentmondás. Mert a Szabadítónak föl kell lázadnia atyja, az istentelen király ellen. Itt pedig nem is egy istentelen uralkodó van, hanem egész sereg. Melyik az ő atyja, akit megöljön? Akinek a székébe üljön? Továbbá, mint tudod, a három csillagnak az Ég tüzes sarkában kell állania. De a Halakban találkoztak. Hogyan lázadhat, ölhet az a Szabadító, akinek csillagai a Núnban állanak? Erről nem szólt a Mesteretek, mikor a Mennyek Országának megvalósulását magyarázta?

— Hogy a Mester mibe avatta be a többi, nem tudom. Csak annyi bizonyos, hogy szerinte az Isten és a világ bennünk van s ha ezt mindenki tudja, megvalósul a Földön az Égi Birodalom.

— Ahány állítás, annyi súlyos tévedés! — rikoltotta a Bölcs, kivillantva erős, fehér fogait. — A világ nem bennünk van, hanem mi vagyunk a világban. Ha nem így volna, nem tudnánk legyőzni a világot. Még egy fát sem tudnánk kivágni, egy széket sem megfaragni, egy kígyót sem eltaposni, akkor egyetlen gondolat sem ölhetne testet. Hogy pedig Isten az emberben volna? Hoi, barátom, ezen csak kacagni tudok s kacag minden művelt, gondolkodó ember! Ha úgy volna, ahogy a Mesteretek tanítja, — a „mesteretek”-et gúnyosan megnyomta, hogy Jehudában megint fölgerjedt a düh —, akkor az Istent meg lehetne ismernünk magunkban! Mi volnánk az Isten!

— Hát Adónájt nem ismerheti meg az ember? — kiáltotta Jehuda.

— Ki merne olyat állítani, hogy az ember megismerheti Adónájt? Avagy nem kimondhatatlan-e az ő neve, nem mondta-e Mószénak is, hogy boruljon le, mert az ő arcába halandó nem tekinthet? Micsoda dőreség! — Fürgén fölugrott, köpönyegét lobogtatva járt-kelt a szobában. Ujjai szaporán tépdesték a szakállát s Jehuda csodálta, hogy nem marad a kezében. — Az Úr: végtelen. Az Úr: örökkévaló. Az Úr: a semmi és a minden. Az Úr: az Egy. És mi az ember? Korlátolt, halandó, gyámoltalan teremtmény, az ember: a Sok. De nem erről van szó. A fontos az, Jehuda bar Simon, hogy a Szabadítónak, mint mondtam, meg kellett születnie. Él valahol. Neve van. Ez bizonyos. Meg kell találnom őt!

Megint rámeredt Jehudára, összenőtt fekete szemöldöke alól búvólón villogott tüzes szeme.

— Jochanan tudta a nevét — suttogta vontatottan. — Tudta, mert megmondta, az Eljövendő útját készíti. Akinek nem méltó, hogy megoldja a saruszijját, Jochanan sok titkot tudott. De magával vitte a sírba. Hacsak el nem árulta valamelyik tanítványának, éppen annak, aki a te Mestered. Ezért érdekel az a nabi. Mondd, nem szólt erről neked semmit?

— Semmit.

— Ugy él az Úr, hogy te igazat mondasz?

— Él az Úr, hogy nem hallottam semmit. De hiszen, ha nem ismerhetjük meg az Istent, mire való mindez? Nem tudjuk, mi a jó s mi a rossz. Nincs rá mértékünk.

A Bölcs hűvösen mosolygott.

— Csakugyan, nem tudjuk, mi a jó s mi a rossz, — hagyta rá megvetően. — Ami emberi mértékkel mérve jó, az Uréval mérve rossz és fordítva. A mérték az Úrnál van, ő pedig megismerhetetlen. De mégis van valami, amiért érdemes törekedni. Ez a hatalom, mint már mondtam. Uralkodni az erőkn, ismerni a titkokat, legyőzni az embereket, korlátlanul cselekedni... Hoi, tiszteletreméltó vendégem, mit tehetnék én a tudásommal, az erőmmel, a nyelvekkel, amiket tanultam, az ismereteimmal! Ha a Szabadító nevét ismerném, ha győzelemre segíthetném őt, ha a tizenkét hadsereg fölött én lehetnék a másib! Ha négyezer pár igaz-

lovam, tizenkétezer hátszlovam, ezernégyszáz harckocsim lenne, mint Selómonak! Ijjászaim, vérteseim, faltörő gépeim... mit tudnék én művelni velük! Az én tudásom, az én bölcseségem és a Szabadító isteni ereje! Meg tudod ezt érteni? Igen, te megérted, nem vagy olyan tudatlan, mint az a jámbor ember ott az ágyamon, aki alszik, mikor mi a legnagyobb dolgokról vitázunk. És gondoldj arra is, ó, barátom, mire vihetnéd te a Szabadító birodalmában, ha már most megtudnád a nevét s megmondanád nekem!

Az asztalra könyökölve egészen Jehuda arcához hajolt, szeme belevájt Jehuda szemébe.

Igen, ezt el lehetett gondolni, meg lehetett érteni s Jehuda el is gondolta, meg is értette. Azonban egyre jobban gyűlölte ezt az embert. Ha tudta volna a Nevet, nem mondotta volna meg. Soha, soha! Magának is megvoltak az álmái.

— Igyekezz megtudni. S ha tudod, mondd meg nekem, — súgta a Mágus, — nem bánod meg... Áldás fakadna ebből reánk is, mint a tavaszi eső!

Jehuda bólintott. Hogyne, hogyne... De hallgatott. Fülledt csend, elviselhetetlen forróság volt a szobában. Ekkor váratlanul megeredt az eső. Suhogott, locsogott, zengett a sötét éjszakában. A nyitott ajtó előtt aranyosan fénylett, mint egy hárfa kifeszített húrjai. Az aranyhúrok daloltak, a ciszterna vastag hangon zúgott, mint egy lázasan pengetett húr. Hűvös, illatos levegő áradt be az ajtón. Jehuda mélyen beszívta a könnyű esőillatot.

— Elhiszed-e, hogy áldás fakadna belőle reád is, ha szövetkeznél velem? — kérdezte nyájasan a Mágus.

— Elhiszem uram, — egyezett bele Jehuda.

— Akkor most már mindent tudsz. Én, sajnos, nem tudok mindent, pedig reméltem, hogy a kezembe adod a legnagyobb titkot, amire szükségem van. De ha nem tudod, hát nem tudod. Csak figyelj, tartsd nyitva a füledet, a szádat pedig csukva. Ha Jesuah bar Józsi f kimondaná a Nevet, fuss hozzám, a többit bátran rámbizhatsz. Mondd, megmerített téged a vízben?

Jehuda bólintott.

— Így hát a Házban vagy. Ezt különben tudtam. De úgy látom, fáradt vagy. Eredj, pihenj.

A lámpa lángjánál meggyújtott egy másik mécsest, Jehudának adta.

— Menj az emeletre, aludj békében. Örülök, hogy betértetek hozzám és remélem, még sok hasznos beszélgetés, sok szép éjszaka és fényes nappal vár ránk.

— Te hol alszol? — kérdezte Jehuda.

— Majd a társad mellett. Úgy alszik, mint egy gyermek. Semmit sem tud abból, ami körülötte történik.

Jehuda elindult a lámpával. Mikor a szűk udvaron a lépcső felé haladt, látta, hogy a kövezet teljesen száraz. Az Égen tisztán ragyogtak a csillagok, esőnek nyoma sem volt. Teljesen megzavarodva, fáradtan kapaszkodott föl a meredek lépcsőn. A lámpát egy asztalkára tette, hanyattvágta magát a széles ágyon. A libegő fény nesztelenül futkosott a meszelt szobában. Jehuda behunyta a szemét. Zaklatott gondolatai örvénylettek, mint a forgószél, válogatás nélkül kapták föl, sodorták a magasba s ejtet-

ték el a tárgyakat. Recsegést, suttogást, zuhanást hallott, mintha viaskodnának a szobában. Szemét ijedten kinyitotta, de nem látott semmit. Majd zúgás támodt, szél rázta az ablakrácsot, Jehuda arcát hideg csapta meg. Hirtelen úgy érezte, a hatalmas majom föl-surrant a lépcsőn, megállt előtte s fekete vasujjait a torkára készült forrasztani. Hörögve felült, de majomnak nyoma sem volt.

— Hoi, csak már reggel lenne s mennék innét, — sóhajtotta. Homlokát verejték lepte, a szeme káprázott s olyan nehéz volt, mintha ólmot öntöttek volna bele.

Forgott, nyögött álmában, a fogát csikorgatta. Zihált, mint egy fuldokló, elakadt a szívverése, rémülten ragadta meg az ágy szélét, fölült, a lámpába bámult. Kóválygott a feje, mintha a háztetőről bukott volna le. Ki merné állítani, hogy az ember megismerheti Adónájt? — kiáltotta csúfondárosan egy hang. Jehuda nyögött. Dehát nem ez a fontos, nem ez... — dünnyögte. Minden azért van, mert Tiberias egy régi temetőre épült, a holtak lelkei bosszút lihegve kóvályognak a falak között, százéves halottak, ezerévesek, mindenféle népség. Miért is jött ide? Sohasem aludt még a városfalakon belül. Atkozott, mocskos hely!

— Uram, irgalmazz, hiszen megbocsájtottad a bűneimet, — könyörgött hangosan.

A Mester képe jelent meg előtte. Forró vágy szállta meg, hogy a közelében lehessen, lássa, hallgassa őt, érezze sugárzó nyugal-mát, szelídségét. Ettől megnyugodott, egy kissé. Lássunk csak tisztán, — gondolta. — Holnap hirdetem kell az Örömhírt egy másik kapuban. Bátor leszek és hirdetem! Elmegyek a görögök-höz is, okosan intézem a pénzügyeket. Talán meglátogatjuk me-gint a meghasonlott úrasszonyt s látom a szép Tamárt. Ha fölkel a Nap, minden tiszta és világos lesz megint! Végül lehet, hogy a csónakunkat sem lopták el s haza mehetünk... Haza? Kafar-nahumba.

Mikor fölébredt, Philippos állt előtte útrakészen. Az ablak-rácson meleg fény áradt be, a lámpa szerény lángocskája halvá-nyan pislákkolt.

— Házigazdánk alszik, mint egy kő, — dörmögte a halász. — Gyerünk, Jehuda.

Ó ámulva tekintett körül, mint aki részeg.

— Philippos, Philippos, mondd meg igaz lelkedre: megismer-heti az ember az Istent? — kérdezte mohón.

A Jörög csodálkozott a kérdésen, elgondolkozva forgatta a botját.

— Nem értelek, atyámfia. Hiszen Isten a szívben lakik! Olyan egyszerű!

— Igen, igen, ezt tanítja a Mester, — hadarta Jehuda szapo-rán. — De te mit gondolsz? Te, magad?

Philippos lassan az ágy szélére ült, mosolygott. Nagy homloka tiszta volt, mint egy gyermeké.

— Ezt nem gondolja, hanem tudja az ember. És nem azért tudja, mert a Mester mondta, hanem azért mondta a Mester, mert az ember ezt tudja. Ha nem így volna, nem volna ember az em-ber s akkor mi értelme volna a világnak? Azonban gyerünk.

Előre indult a lépcső felé.

KODOLÁNYI JÁNOS:
VÉGRENDELET

színmű 3 felvonásban

Díszlet: *Vata Emil*

Jelmez: *Majoros Teréz, Heriszt János*

Maszkmeister: *Léka László*

Szereplők:

Páprádi Pál, gazda	— — — — —	<i>Bakos László</i>
Eszter, a felesége	— — — — —	<i>Jancsó Jolán</i>
Zsófi	} a leányai	<i>Báza Éva</i>
Sári		<i>Horváth Magda</i>
Zsuzsi		<i>Vass Éva</i>
Prabák Géza, kereskedő	— — — — —	<i>Tándor Lajos</i>
Kórosi István, kovács	— — — — —	<i>Korándy Dénes</i>
Orbán János, napszámos	— — — — —	{ <i>Dariday Róbert</i> <i>Joó László</i>
Mecskel Zsiga, bíró	— — — — —	<i>Szakall Dénes</i>
Szomszédasszony	— — — — —	<i>Arany Kató</i>
Fentős Árpád, körorvos	— — — — —	<i>Szalma Lajos</i>
Jegyző	— — — — —	<i>Galambos György</i>
Nótárius Mátyás, gazda	— — — — —	<i>Náday Pál</i>
Kudar Lajos, gazda	— — — — —	<i>Monori Ferenc</i>
Törvényszéki bíró	— — — — —	<i>Sármácssy Miklós</i>
I. Ügyvéd	— — — — —	<i>Petőházi Miklós</i>
II. Ügyvéd	— — — — —	<i>Faludy László</i>
Kisbíró	— — — — —	<i>Buza Imre</i>
Dávid	— — — — —	<i>Somló Ferenc</i>
Cigányasszony	— — — — —	<i>Gyapay Yvette</i>
Nazarénus asszony	— — — — —	<i>Bódis Irén</i>
Koldus	— — — — —	<i>Bálint György</i>
Csordásné	— — — — —	<i>Papp Éva</i>
Inas	— — — — —	<i>ifj. Buza Imre</i>

Történik egy délbaranyai faluban

Rendezte: *Marton Frigyes*

A VÉGRENDELET

Délbaranyában, az Ormánság egyik falujában játszódik a „Végrendelet”. A falu egyik tehetős gazdája az öreg Páprádi Pál, akiről mindenki tudja, hogy nem ellensége az itajnak. Leányai közül az idősebbik, Zsófi, a falu kovácsához, Kórosihoz ment feleségül, aki a Páprádi-vagyontól rendezte be műhelyét. Sárít, a középső leányt a tehetős paraszti nagyralátás „úriemberhez” adta; férje, Prabák Géza a fűszer és csemegekereskedetem helybeli képviselője, finomkodó, csavaroseszű gazember. Zsuzsit, a legkisebbik leányt a tiszta szerelem vezette Orbán János napszámos karjaiba, e házasságért a jómódú család kitagadta.

— Az öreg Páprádi részeg állapotában leesik a padláslépcsőn, s az eszméletlen, haldokló ágya felett összeröffen a család — két vője, két lánya, meg az öregasszony: mi lesz, ha végrendelet nélkül hal meg az öreg. Zsófi orvosért rohan. Hogy Páprádi meghal, az senkit nem érint különösebben. A probléma csupán annyi, hogy a végrendeletet mindenképpen meg kell írni, mégpedig olyan formában, hogy az öregek ápolásának fejében a két házat az idősebb lányok, illetve a vők örököljék, Zsuzsit pedig — „aki méltatlan házasságával szegényt hozott a családra” — ki kell tagadtatni. Ha nem így történék a dolog — a szerető gyermekek nem vállalják szüleik gondozását. — Apja balesetének híre visszahozza a szülői házba Zsuzsit, s a feleszmélő öreg még egyszer, talán életében utoljára, beszélni akar legkisebbik leányával. A család eltakarodik. Páprádi kihallgatta két veje tervezetését, s könyörögve kéri Zsuzsit, támadja meg majd a végrendeletet, mert tudja, hogy nem lesz ereje szembezállni családjával és végül is végrendeletet fog az ő javukra. Zsuzsi szabadkozik, nem akar több családi háborút, de apja könyörgésére mégis vállalja a harcot, a pert az igazságért. A visszatérő testvérek kiutasítják Zsuzsit apja halálos ágya mellől, s most már anyja is ellene fordul. Látni sem akarja többé. A nyűgös, képzelt-beteg öregasszony retteg attól, hogy másik két leánya és vejei jóindulatát játssza el, ha Zsuzsit újra szeretetébe fogadná. — Megérkezik végre az orvos, s bár tudja, hogy Páprádi alkoholistá lévén, nem ura akaratának, megnyugtatja a családot: „írhat végrendeletet az öreg, ha tudja, mit akar írni”. Egy-egy pohárka vörösbort sem tart ártalmasnak a beteg számára. — Összegyűlnek a rokonok is a végrendelet hírére, elsőnek Mecskai Zsiga bíró, az öregasszony bátyja. Ők a végrendelet tanúi. A két vő közben sűrűn itatja Páprádit az orvosságnak kinevezett vörösborral. Megjön a közjegyző, s a hivatalos aktus már-már kezdetét veszi, amikor sietve betoppán Zsuzsi, kezében az orvosi bizonyítvánnyal, hogy a végrendeletet megakadályozza. A felháborodott családtagok kidobják.

A per főtárgyalásának napján összegyűlik a falu népe. Igazságot ad-e a törvény Zsuzsinak, aki apja kéréséhez híven megtámadta a végrendeletet, s küzd az igazáért. A bíróság beidézte mindazokat, akik Zsuzsi feljelentése szerint a végrendelet írásakor jelen voltak: a család tagjait, a tanúkat, a jegyzőt, s az orvost is. A tanúkihallgatások azonban eredménytelenek. Mindenki egyöntetűen tagadja, hogy Páprádi alkoholistá lett volna, s hogy erőszakkal vették rá a végrendeletre. A tanúk vallo-

mására a megfélemlített öregasszony, Zsuzsi nazarénus anyja teszi fel a koronát: megesküszik leánya ellen, az igazság ellen.

A hamis eskü óta pokollá vált a nazarénus öregasszony élete. Családja nem törődik vele, Zsófi nem fóz rá, jajgatására nem hederítenek. Megtudja, hogy Zsuzsiék el akarják hagyni a falut. S hogy szerencsétlensége még teljesebb legyen, mint hamisan esküvőt, kitasztják a nazarénus gyülekezetből. Kétségbeesésében magához hivatja legkisebbik leányát s felajánlja neki, hogy mindenét ráiratja, csak ne menjenek el, maradjanak vele. Jószándéka azonban már késő. Zsuzsi elhatározta magát, nem kell neki semmi a szülői házból, megélnék a saját munkájuk után is. Az öregasszony vallási tébolyában csak egyetlen mentőszálat lát: szétosztja mindenét, hogy hamis esküjéért megengesztelje az Eget. Becsődíti a falu minden nincstelenjét, haszonlesőjét. Javában folyik az osztás, mikor hazaérkezik a család, s végét veti az ingyen vásármak. A rokonok elhatározzák, hogy az öregasszonyt zárt intézetbe vitetik. Féllelmükben egymást vádolják mindenért, a két sógor összeverekszik. Prábákék vériségtve távoznak, Zsófit pedig otthagyja az ura. A kétségbeesett Zsófiiban megérlelődik a gondolat: elpusztítja anyját. — Ekkor — az osztokodás-okozta botrány hírére — megérkezik Zsuzsi férjével és gyermekeivel. Utazás előtt állnak, s nem akarja addig elhagyni a falut, amíg még egyszer, utoljára nem látta anyját. Az összetört, kétségbeesett öregasszony könyörög leányának, hadd mehessen velük. Zsuzsi tiszta szívvel, igaz szeretettel öleli magához öreg édesanyját, s megbékélten hagyják el a gyűlölet megfertőzte házat.

ZSUZSI:
VASS ÉVA

KÓRÓSI:
KORÁNDY DÉNES

KODOLÁNYI JÁNOS:

A „VÉGRENDELET” TÖRTÉNETE

Nehéz szólnom a Végrendelet-ről, a darab sorsáról, pályafutásáról. Úgy érzem ugyanis, hogy a nyilvánosság elé csak maga a mű tartozik, az marad meg, ha megmarad, az író halála után, a többi mind mellékes magánügy.

Mégis, talán érdekes abban a meghatott pillanatban, amikor, több mint másfél évtizedes hallgatás után, ez a darab ismét megszólal, alakjai ismét feltámadnak a színpadon s eljátsszák sorsukat, végzetüket, amin sem ők, sem az író változtatni többé nem tud, mondom, talán érdekes visszaemlékezmem ennek a művemnek a pályafutására.

Fiatal, igen fiatal ember voltam még, amikor a huszas évek végén először fogalmaztam meg a rettenetes világnak azt a képét, amit jóformán ártatlan gyerekefővel a ma valóságában, ijesztő mélységében s egyben szépségében látnom kellett, ha akartam, ha nem. Még akkor azt hittem, az emberek kíváncsiak az igazságra s a szépségre s darabomat lelkesen fogadják. Csodálkozva láttam azonban, hogy nem így van. Akik elolvasták, — írók, színházi emberek —, megrázták a fejüket s azt mondták, ez a mű sohasem fog színpadra kerülni. Akár égessem el. A legjobb esetben irodalomtörténeti emlék lesz belőle, dokumentuma egy életnek, egy kornak, de olyan örült igazgató, aki másorra tűzze, olyan rendező, aki vesződjék vele, olyan színész, aki szerepet vállaljon benne, a világ végezetéig nem születik erre a földre.

Lassanként magamnak is el kellett hinnem, hogy a tárgyilagos hozzáértőknek igazuk van. Csak Móricz Zsigmond biztatott lelkesen, mikor elolvasta, — dehát ő majdnem olyan „fantasztá” volt mint én. Maga adta a kéziratot a Vígyszínház igazgatójának s igyekezett minden erejével, érveivel, hitével meggyőzni, hogy elő kell adni, ez kötelessége. Nos, egy hét múlva visszaküldték a kéziratot azzal az indokolással, hogy „nem tudnak vele foglalkozni”, annyira el vannak látva „anyaggal”. Móricz nem nyugodott bele, hanem a Renaissance Színház igazgatójához vitte. Hát onnét is visszakaptam, ezúttal minden megjegyzés nélkül. Darabom sorsa reménytelennek látszott. Egy-két fiatal, lelkes színész, meg egy íróbarátom azonban nem tudott beletörődni művem elnémtetésébe. Társaság alakult, hogy kibéreljen egy kis színház-szerű helyiséget a Jókai téren, egy nehezen döcögő kabaréféle vállalkozás vezetőjétől. Az alku megtörtént, ám honnét szerezzünk pénzt? Ez reménytelen volt. Nagy lendülettel, bizakodással elindult vállalatunk megbukott, mégpedig olyan csendben, hogy a varjú sem káromgott utána.

Megint évek teltek el, olyan évek, amikor igazi író alig szólalhatott meg s a magyar „színházi kultúra” Csodabár-okkal s egyéb szemnek-fülnek hízelgő „produkciókkal” próbált „világhírt” szerezni színjátszásunknak. Jártak Pesten „csokoládékölykök” (azaz néger színjátszók), jártak Haskell-görlök, szépen táncoltak, muzsikáltak, de mi köze volt ennek a magyar élethez, a magyar színházhoz, a magyar kultúrához? Egytől-egyig nagyméretű üzleti vállalatok voltak s a beljük fektetett tőkét mindenáron, minden módon, kamatoztatniok kellett. Budapest, a Duna Gyöngye, el akarta kápráztatni az idegenforgalom propagandájával idecsődített idegeneket, a csikós, a puzta, a déláb mellé szép meztelen női combokat, vérpezsdítő zenebonát is tálalni kellett... A magyar úri középosztály pedig, ha már színházba ment, elsősorban ezeket a látványos csinnadrattákat élvezte s nem volt kíváncsi a saját népének életére, sorsára, problémáira. Hja, „műveltek” voltunk s a „művelt” magyar ember

Újvárosi Tüske Tibor: Az újradarabolt Kodolányi, Pécs, 2006. 291-294.

1955
dec.

149

abban mutatkozik meg elsősorban, hogy „lépést tart“ a világ „kultúrájával“, a magát pedig lenézi, megveti.

Összeakadtam azonban az Országos Kamaraszínház igazgatójával s ő kíváncsi volt a darabomra. Elolvasta, tetszett neki, be akarta mutatni s végighordozni az országban. De amikor jobban meggondolta a dolgot, kiderült, hogy kockázatos vállalkozás lenne, mert pénzt... pénzt keresni aligha lehetne vele. Így aztán, vérző szívvel, ő is lemondott az előadásáról. Derék, lelkes, jószándékú ember volt, de a korszellemmel ő sem szállhatott szembe.

Végleg fiókomba zártam hát a darabot, többé eszembe sem jutott, hogy színházhoz vigyem. Íróasztalomban hentergett, vastag porréteg alatt. Aztán történelmi szelek kezdtek fújdogni világszerte s így nálunk is. Megerősödött egy olyan irodalom, egy olyan írói csoport, amely hosszas, szívós, ernyedetlen munkával kinyitogatta az emberek szemét s figyelmüket ráirányította a hazai rejtelmekre, a magyar nép nagy kérdéseire, feneketlen nyomorúságaira, fenyegető jelenére s szorongató jövőjére. Démoni erők s démoni férfiak támadtak köröskörül s akár tetszett, akár sem, egyre nagyobb embertömegek előtt kezdett fölmeredni a kérdés: megmaradhatunk-e, élhetünk-e tovább olyan állapotban, olyan súlyos bűnökkel, mulasztásokkal, siketséggel-vaksággal megverten, amilyen történelmünk során alig szorongatott még bennünket? Lassan-lassan felnőtt egy új nemzedék, egyre több értelmes, gondolkodó paraszt meg munkás férfi és nő fordult a saját sorsának kérdései felé s ezek az ifjak mohón nyúltak a könyvekhez, amiket mi, a háború, a forradalom, az ellenforradalom küzdelmeiben edzett írók szórtunk szét. A problémák, amiket Bethlen István „konszolidációs“ politikája elkent, majd Gömbös demagógiája cifra szólásokba fojtott, egyre félelmesebben kezdtek feszegetni a lelkeket. Most már jöhetett akármi, de az bizonyos volt, hogy a pállott nyugalom, az uralkodó osztályok biztos uralma alapján megrendült. „Új szelek nyögötték az őt magyar fákát“, új nép, új sereg támadt, Ady népe, József Attila népe dörömbölt a kapukon, — az ország szólt, a némák kiáltottak s a régi, idejétmúlt, széthulló társadalmi formák öreinek ideje lejárt.

Ilyen körülmények között került színre a Földindulás és annak meglepő sikere, országos visszhangja ébresztette fel fiókomban a Végrendelet örökre halottnak hitt alakjait is, 1939-ben a budapesti Belvárosi Színházban.

Azután másfél évtized telt el s ezalatt az idő alatt én nagyon keveset beszélhettem.

Most sem én beszélek. Beszélnek a Végrendelet alakjai, ezek a sok bűnnel, sok szenvedéssel, sok átkozott teherrel megvert figurák. Kikeltek sírjukból s beszélnek. Egy olyan országról, olyan népről, amely nincs többé.

S hogy éppen a Pécsi Nemzeti Színházban szólalnak meg újra, az egészen végzettszerű. Végzettszerű, hogy baranyai, pécsi ember s író vagyok s az is maradok, még ha nem élhetek is igazi hazámban, végzettszerű, hogy darabom alakjai baranyaiak, a problémák, amikkel viaskodnak, itt mutatkoztak meg legelőbb, Baranyában, sírjaik baranyai kis faluk temetőiben süppedeznek s ime, én is, megformálójuk, aki életet leheltem beléjük, ide tértem vissza, a Pécsi Nemzeti Színházba, otthonomba, szülőföldemre. Gyermek- és ifjúkoromban itt nyílt ki a szemem a magyar élet meglátására s most, öreg fejjel, homályosuló szemmel ide térek vissza megint, hogy a mai élet, a mai magyar sors küzdelmeit, szenvedéseit és reményégeit ugyanolyan elfogulatlan tekintettel figyeljem, mint egykor, több mint harminc évvel ezelőtt.

De még nagyobb, sokkal nagyobb szeretettel, mint akkor.

KODOLÁNYI

Nehéz és hálátlan feladatot kaptam; rövid cikket kell írnom Kodolányi Jánosról, a „Végrendelet” pécsi bemutatója alkalmából.

Sohasem voltam takarékos ember, s most, — e feladat vállalásakor — úgy érzem, mintha nem is annyira a véleményem lenne érdekes, hanem inkább beosztásra, szűkszavúságra akarnának szoktatni. Hiszen a rendelkezésemre álló hely Kodolányi lexikális adatainak felsorolására sem lenne elég, — mi maradna akkor hát nekem? De helyzetemet megnehezíti az is, hogy Kodolányi legösszetettebb, legnyugtalanítóbb író-égyéniségeink közé tartozik. Alkata egymásnak látszólag ellentmondó vonásokból tevődik össze, féltésből és könyörtelenségből, vizionárius képzelőerőből és rideg valóságlátásból, életműve pedig tele van váratlan fordulatokkal. Munkásságát csak az mérheti fel igazán, aki a meglepetésekre előre felkészülve közeledik hozzá.

A „Kodolányi-kérdést”, mint irodalompolitikai problémát éveken át nyílt tűzön tartották, nem mintha nehezen főtt volna meg, hanem mert senkisért mert hozzányúlni. Tíz év alatt egy íróval, egy olvasóval sem találkoztam, aki — eszmei fenntartásokkal, persze, — ne értékelte volna nagyra Kodolányi írásművészetét, és mégis: az utóbbi években egyetlen számottevő cikk sem jelent meg róla. Irodalomtörténészeink — kényelemszeretből, vagy a tévedésektől félve — mind a mai napig adósak e problematikusságában is jelentős író újraértékelésével; ott topognak a tűz körül, s csak törölgetik a „Kodolányi-kérdés” gőzétől elfátyolosodott szemüket. Az író neve e tétova időszakban szinte csak utalásokban, példázatokban fordult elő; akiről könyvet lehetett és kellett volna írni, mellékmondatok lakója lett.

Kodolányi mellözését csak súlyosbítja, hogy különben is érzékeny-lelkű, minden bántást nyílt idegekkel fogadó alkat.

Műveit — még kevésbé jelentőseket is — teremtő érzékenység hevíti, a sérelmek reakciója, a sebláz nála sokkal hevesebb, mint kortársainál. Életművének gazdagsága talán annak is köszönhető, hogy rengeteg méltánytalanság, mellözés érte, s ő minden valóságos vagy vélt sérelmet művekkel „bosszúlt meg”. Ez a nemes bosszú, ez a szüntelen elégtétel-követelés alakította ki a világnézetét is.

Már ifjan végképp és visszavonhatatlanul leszámolt gyermekkori környezetével; valóságos „szülőgyalázás”, amit önéletrajzi jellegű írásaiban művel. Az elkorcsosult, romlásnak indult polgári nemzetségről senkisért rajzolt nálánál elrettentőbb képet (Szakadékok, Aki nem tudnak szeretni, Feketevíz, Süllyedő világ). De indulatait akkor sem zabolázta meg, amikor új eszményeket keresve a népiélet élményei felé fordult; ahhoz, hogy a parasztság ügye mellé álljon, előbb szembe kellett szállnia a falusi társadalom enkölcsi kísérleteivel. Első, úgynevezett „naturalista” korszakában — szinte tudatosan halmozta a borzalmakat; a földéhség, az egyke-rendszer, a heptika, a kuruzslás már-már a valóság arányain túlnöve, látomásos erejű képekben gyilkolja hőseit (Sötétség, Börtön, Kántor József megdicsőülése). E kettő: indulat és látomás menti meg Kodolányi paraszti tárgyú írásait és a sivár, földhözragadt naturalizmustól. De hiába olyan torokszorító ezekben a művekben a paraszti sors tragikumai, hiába

1955
dec.

151

él az író a magára kényszerített könyörtelenséggel, semmi kétséget sem hagy afelől, hogy az igaz emberséget a nép őrzi. A nép — elsősorban a parasztság — nemzetfenntartó szerepét azonban csak akkor érthetjük meg, ha túllátva a kor érdekszövevényein, megfelelő távlatból szemléljük.

Ez a felismerés készítette Kodolányit arra, hogy nagyszabású történelmi regényeiben „a magyar élet egész időszerű problematikájának, minden magasabb szükségletének“ szintézisét keresse. Művei szándékban mindig túlnőnek az adott mesekereteken; a „Vas fiai“ a népi jellem megőrzésének szükségességét példázza, a Szent István korában játszódó „Emese álma“ pedig arról szól, hogy a nyugati műveltség meghonosodása sokat ártott népi és történelmi értékeinknek.

Kodolányiról, a művészről már csak egyik, személyes élményem elmondásával szólhatok. Sajnos, mincs különösebb érzékem a nagy arányok iránt, s ha az ő műveinek olvasása után írni kezdek, mindig nehezebben ment a munka. Olyasféle szédülés fogott el, akár a kisműveseket, akik — felettük a magasság, alattuk a mélység — peremdíszeket, kőmozaikokat vésnek az épületkolosszusok kupolaszegélyeire, amelyek rég lekoptak, széttöredeztek már, amikor a falak még mindig állni fognak, rendületlenül. Lelkemben, idegeimben a nagy kompozíció ígérétével, alig-alig tudtam megformálni az én cifra indák közül előkandító, stilizált madaraimat. Kodolányi nagy arányokban gondolkozik akkor is, amikor a kispillka műfajával kísérletezik, akkor van elemében, ha nem kell számolnia a műfaj-szabta lehetőségekkel, a hősök pedig akkor érzik jól magukat igazán, ha szabadon kiélhetik vágyaikat, érzéseiket és indulataikat, — nem gátolja őket semmi. Kodolányi legjobb lapjain még az ábrázolás közegellenállását sem érezzük: — igazán van Várkonyi Nándornak — az élmények mintha születésük pillanatában máris leírott tényekké változnának.

De hogy Kodolányi uralkodni is tud írói szertelenségein, az éppen forró ihletésű és tudatos műgonddal megszerkesztett drámái bizonyítják.

A Pécsi Nemzeti Színház a „Végrendelet“ bemutatásával úttörő feladatra vállalkozott, hiszen a kitűnő szerző drámáit a felszabadulás óta nem játszották magyar színpadon. Ez a bemutató remélhetőleg mindenképpen meggyőz majd arról, hogy Kodolányinak van mondanivalója a ma számára is. S beleszólása korunk problémáiba még közvetlenebbé, még határozottabb lesz, ha a tehetségét megillető bizalommal fogadjuk.

GALSAY PONGRÁC

A PÉCSI KÖZÖNSÉG régóta követeli a színháztól, s a város zenei életének vezetőitől az operaelőadásokat. Az elmúlt esztendőekben sok terv született erre vonatkozólag és valljuk be, sok terv dőlt dugába. Most már szinte bizonyosnak látszik, hogy az 1956. év elején színre kerül Döntzeti bájos vígoperája, a Szerelmi bájital, melyet előrelátólag Katona Ferenc, a színház igazgatója rendez.

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékeim Móricz Zsigmondról —

Sokszor elmondtam már, mikor, hogyan s milyen körülmények között írtam meg azt az elbeszélésemet, amely írói pályám kezdetét jelzi. A *Sötétség* ez az elbeszélésem. Sorsomat, hivatásomat és küldetésemet ismertem föl s vállaltam benne, noha tán könnyebnek véltem akkor, mint amilyennek később bizonyult. De sohasem mondhatom el, írhatom meg ezt a döntő pillanatot egész szépségében, nyomorúságában, megrendítő voltában, mert mikor egy Ballagi Mór utcai bérház poloskás, dermedtön hideg hónapos szobájában, betegen fekvve, térdemre tett rajztáblán befejeztem, úgy éreztem, vakító fény ömlik rám s megnyílik előttem az út, ami felé eddig csak sóváran tapogatóztam. Torkomat könnyek fojtogatták, mikor feleségemnek fölolvastam. Sok-sok vajúdás es sikertelen kísérlet után megszületett bennem az, alki vagyok s alki mindig leszek, megszületett, alakot nyert, önálló, legyőzhetetlen lényvé vált az igazi egyéniségem.

Mikor a megírással elkészültem s szép apró betűkkel le is tisztáztam, a cím alá azt a mondatot írtam: „*Móricz Zsigmondnak ajánlom*”

Miért tettem ezt? Hiszen nem ismertem Móricz Zsigmondot. Nem tudtam, milyen ember. Még csak nem is láttam. A *Centrál Kávéház*-ban, ahol sok ma is nevezetes vagy azóta eltűnt férfiúéval együtt az én „bölcsőm is ringott”, Móricz Zsigmond akkoriban nem fordult meg. Sok hozzám hasonló lézengő költő, riporter s egyéb kétes egzisztenciájú ifjú vad vitáiban olykor-máskor szerepelt ugyan a neve, de nem olyan sűrűn, mint Adyé, Babitsé vagy éppenséggel Kassáké, aki akkoriban Bécsben élt, de vékony füzetekben kiadott expresszionista verseit szorgosan árusította a kávéházi ismerősök között szelíd, kedves felesége, Jolán. 1921-et, 22-öt írtunk akkor, csontunk velejében éreztük még 1919 eseményeinek emlékét. Egzaltált feszült idők voltak azok, egzaltáltak voltunk mi is tán az egyetlen Göttche Ervinen, a fiatal ügyvédjelöltön, asztaltársaságunk legpontosabban megjelenő tagján kívül, aki dermedtő viccekkel szórakoztatta a pincéreket s vidoran mesélte el hol olaszországi emlékeit, hol éjszakai csatangelésait. De időnként még ő is elment a *Víg agglegény*-hez címzett kocsmába, aholis céltudatosan leitta magát. Társaságunk egyik tagja sem hajlott a realizmus felé. Még az a riporter is, akinek névvel jelzett cikkei jelentek meg *Az Est*-ben, titkon verseket írt s az expresszionizmusra esküdött. Móricz Zsigmond neve tehát ritkán bukkant föl vitáinkban.

Dunántúli 1955. jan. - febr., 10. n. 23-25.

Utóhang

— Emlékeim Móricz Zsigmondról —*

Nagy-nagy eseménye volt ez akkor az életemnek, nem is tudtam szabadulni a hatása alól. Csodálatos, hatalmas embert ismertem meg s a színről-színre látott ember tökéletesen egybevágott azzal az elképzelt, szellemi alakkal, aki a könyvekből, elsősorban a *Tavaszi szél*-ből s a *Fáklya*-ból lebegett elém. Itt nem lehetett szó csalódásról, félreértésről. Csupán arról, hogy egy eddig testetlenül, hangtalanul élő emberi lény az elképzelttel azonos testet, ruhát, súlyt, hangot öltött, mondhatnám: realizálódott s én nem tudtam betelni vele.

Találkozásunkkal nem is úgy dicsekedtem el a *Centrál* törzsasztalánál, ahogy más ifjú barátaim kérkedtek némely nagyok ismeretségével: vállveregetőn, csúfondárosan, sokszor bratyizva, a keresztnévükön, sőt éppenséggel a becenevükön emlegetve őket. Hanem nagy tisztelettel, el-elgondolkozva, a nagyságát éreztetve s a magam kicsiségét korántsem titkolva. Felbőszülve forkolltam le azt, aki Zsigabácsinak, pláne Zsigának, vagy éppenséggel „vén kupec”-nek nevezgette. Mai vitázó készségem s heveségem csak szájalmas roncsa annak, ami akkoriban, huszonekét éves koromban volt. Igazam éreztélben kíméletlen voltam, semmilyen tekintélyt nem tiszteltem, semmi következménnyel nem törődtem. Rajongva fogtam pártot Móricz Zsigmond mellett, életre-halálra, a felnagyeltetésig. Kávéházi asztalunk körül egyébként is örökké vad viták dúltak, a láрма akkora volt, hogy a „tulaj”, Mészáros úr, kénytelen volt egész tekintélye latba vetésével csendre inteni bennünket, különben a kávézó nénikék s az újságot böngésző tanár urak megszöktek volna, de mióta Móricz Zsigmondnál jártam, az ő neve forgott leggyakrabban köztünk s én voltam az ő prófétája.

A látogatás után három-négy nappal ismét becsöngettem az Üllői úti lakásba, hogy feleségétől a megígért csomagot elvigyem. Nagy szükség is volt rá. Vajon tudják-e a mai fiatalok, milyen s mekkora volt a nyomora egy olyasfajta kezdő írónak, amilyen én voltam? S a társaimnak? Nem, nem tudják, nem tudhatják. Legfeljebb József Jolán megrendítő könyvéből, a *József Attila életéből* gyaníthatják. Ez a nyomor már ponyvára kínálkozik, rémregénynek, szinte halmozott borzalom és giccs, témának is undorító. Az az idő, írói pályám eleje s kortársaim akkori élete olyan szörnyűség, hogy legjobb volna örökre elfelejteni, ha lehetne.

Emlékezéseimben minden összefolyik s csak egy egységes, sívár, sötét, reménytelen és kétségbeejtő hangulat terjeng az egész korszakon, mint valami örökös, végtelen eső. Kelenföldön, a beépítetlen mezőkön örökké

* Legutóbbi közleményünk 30. lapján Tóth Árpád helyett másodszer is Aladár olvasandó. Ugyanazon lap alján pedig, az Osvát Ernőről szóló rész helyesen így hangzik: „Sokszor, sokszor leírták már őt, én sem láttam másnak. Nagyhomlokú, komoly, papos, fekete ruhás férfiúnak...” stb.

Dauentil 1955. márc.-ápr. 11. n. 41-62.

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Mikes elolvasta Szép Zsuzská-mat s igen jónak mondta. De sajnos, nem tudott mit kezdeni vele, napilapban közölhetetlen volt, könyvalakban kiadni egyelőre nem lehetett, bár Mikesnek olyan tervei voltak, hogy sorozatot indítat az Athenaeummal fiatal írók köteteiből. Addig talán még lehetne próbálkoznom a *Nyugat*-nál.

— Ott mindent kiadnak, — mondta Mikes csúfondárosan, — Olykor még jót is. Miért ne adná ki Osvát a Sötétség után a Szép Zsuzskát?

A Metropolban ebédeltünk, mint később azután esztendőig igen gyakran. Mikes meghívott. Az étteremben alig ültek már néhányan, későre járt, a pincérek lézengtek. Mikes azonban akkor ebédelt, amikor hozzájutott a dolgaitól.

A javaslat nem tetszett nekem. Osvát nagyon leszólta a *Böbék Samu búcsúja* című elbeszélésemet, nem fogadtam el a kritikát (máig sem fogadtam el, mert legsikerültebb írásaim egyikének tartom). Így azóta nem vittem neki semmit s nem is akartam vinni.

Mikes ádázul mosolygott, tetszett neki, hogy Osvátnál kudarcot vallottam.

Míg Mikes a pincérekkel lóversenytippekről vitázott, azon töprengtem, mit kezdjek a művemmel. Ekkor belépett az étterembe Révész Béla s Mikes megpillantva, asztalunkhoz jött.

— Eppen magát keresem, — mondta Mikesnek.

Bemutatkoztunk, tenyeréből kagylót formált a füléhez, közelhajolt hozzám s kétszer is megkérdezte, mi a nevem. Aféle hallgatóeszközt vett elő a zsebéből, füléhez illesztette. Testes, nyájas, méltóságteljes férfiú volt, rövid bajuszt viselt, erősen kopaszodott.

— Mi újság, maga süket? — kérdezte Mikes úr dévajul. — Tud-e Lédáról valami újat?

Mármint Ady Lédájáról.

— Nézze, Mikes, magának Szendrey Júlia, nekem Léda, — felelte igen komolyan Révész. — Ennek is a végére kell járni.

Sört rendelt, felém fordult. Nagy leereszkedéssel, jóindulattal kérdezett, mit dolgozom. Ekkor Mikes elmondta, hogy van az ő táskájában egy igen jó, hosszabbacska írásom, nem tud mit kezdeni vele, mert ha napilapban közölné, őt is kirúgnák velem együtt, a közönség pedig betörné a szerkesztőség ablakait.

Dunántúl 1955 maj. - jún. 12. d. 45-53.

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Ladányból megint az ország egészen más tájékára kellett költözködnünk, mert Karacs bátyó házában ősznéél tovább nem maradhattunk, letelepedési engedély nélkül meg más lakást hiába kerestünk volna. Nógrádverőcére sodródtunk mintegy véletlenül.

Új lakóhelyünket Szabó Lőrinc javasolta. Volt egy tisztviselő barátja, aki Verőcén szokott nyaralni. Az ő nyári lakását elfoglalhatnánk, mielőtt ősszel megürül. Látatlanban elfogadtuk javaslatát, amilyen látatlanba költöztünk ladányi lakásunkba is. Nincs mit teketóriázni, mondtam szokásom szerint, csomagoljunk és menjünk. Hát csomagoltunk és mentünk. Bútorainkat, holminkat, jómagunkat Karacs bátyó fuvarozta ki a vasútra.

Verőce, Verőce! Ó, ez megint egészen más világ volt, mint akár a szelíd, színes, illatos Baranya, a Drávaszél ligetes tája, akár a Hajduság lomha, közönyös, kopár, talán Mongóliához hasonló vidéke. Terraszformán kialakított kis kertben, éppen a Duna félelmes vízárja fölött laktunk két kis szobában, egy kapubohtos, nagy ház balszárnyán. Ha a korláthoz léptünk, szédültünk a mélység fölött, ahol a folyam hullámai a hatalmas köveket nyaldosták. Néha azonban a Duna fölnyomult a medréhez vezető lépcsőkön, s csaknem a kertet fenyegette. Egyik szobánk ablakából a széles víztükörre s a szemközt levő sziget bozótjára látunk, a másikkól a fás, arnyas utcára, meg a mögötte dagadozó zöld hegyre. Szép hely volt s igen kedves. Itt, Verőcén már megismerkedtünk helybeliekkel is, elsősorban Gorka Gézával, a kitűnő keramikussal s egy-két barátjával. Vasárnaponként Illés Endre meg D. Kocsis László járogattak ki hozzánk Pestről, velem körülbelül egykorú írók, Mikes környezetéhez, az ő „fiai” közé tartozó ifjak. Mikes D. Kocsis Lászlót „Jókai iskolájába” sorozta, — mert ő mindenkit besorozott valamilyen „iskolába”: Erdélyi Józsefet Petőfiébe, Fodor Józsefet Vajdáéba, engem Móricz Zsigmondéba, — Illéssel azonban nem tudott mit kezdeni, ő már akkor, ifjú korában az a finom, érzékeny, halkszavú, csiszolt stílusban dolgozó író volt, aki ma, senkihez sem hasonlítható.

Milyen boldog délutánokat töltöttünk hármásban. Feleségem kávéfőzött, a két kis gyermek a padlón játszadozott, kint ragyogott az őszi fényben villogó Duna; vagy sűrű ködbe burkolódzott, s este a bécsi hajó ragyogó mesebeli tündérvilága, mint úszó fénysziget bontakozott ki belőle s lebegett el ablakunk előtt dohogó szívveréseivel. Télen kék-fehér volt a

Dunántúl 1955. sept. - okt., 13. n. 45-54

156

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Janka halála után, de még a temetése előtt, éppen Mikeshez tartottam. Verőfényes, tiszta idő volt, az *Emke* kávéház előtt vártam, hogy átmehe-
sek az úttesten a szerkesztőség Rákóczi-úti háza felé.

Amint váraкоztam, Móricz Zsigmondot pillantottam meg. Inkább a
járásáról ismertem rá, mint az arcáról. Nehézkesen, a szokottnál is lom-
hábban, fáradtan lépkedett, szinte öntudatlanul bámult maga elé. Mikor
közel ért hozzám, megdöbbenve láttam, milyen szürke az arca, milyen esze-
lős a tekintete, milyen kócosan s csaknem őszén gyüremlik ki kalapja alól
a haja. Borotvátlan is volt. Megrendítően hasonlított ahhoz a képéhez,
amely élete utolsó nyarán 1942 augusztusában ábrázolja Csibe társaságában
a Nemzetközi Vásáron. Morbid arc volt. Azt hittem, nem éri meg a más-
napot.

Ráköszöntem. Mintha álomból riadt volna föl, hunyorgott, balkezével
végigtörölte arcát.

— Szervusz. Hová mész?

Ezt gépiesen mondta s ekkor tegezett először.

Mondtam, hogy Mikeshez. Ő tétován álldogált, aztán sóhajtott s így
szólt:

— Tőle jövök. Nem ülnél be velem egy pohár sörré a Sörszanató-
riumba?

— Természetesen, Zsiga bátyám. Ráérek Mikeshez menni később is.

Ezelőtt is üldögéltünk már a Sörszanatóriumban, ha beszélgetni akart
velem. Kerestünk egy üres fülkét, Móricz nehézkesen, nyögve foglalt he-
lyet, úgy tette le a testét, mint elbírhatatlan, mázsás terhet.

Sört rendeltünk, sós kiflit rácsálunk. Móricz úgy majszolta, mintha
mérget rágott volna. Sokáig hallgattunk. Nem tudtam mit mondani. Rész-
vételem nyilvánítsam? Részvételem a férjnek, akinek öngyilkos lett a fele-
sége? Vagy azt mondjam: szörnyű, ami történt, Zsiga bátyám! Hiszen az
arcára van írva, milyen szörnyű, jobban tudja, mint én.

Egyszer csak váratlanul így fordult hozzám vékony, nehezen kilökött
szavakkal:

— Mondd, János, hiszel te a spiritizmusban?

Kérdése meglepett. Soha Móricz Zsigmond eddig meg sem pendített
ilyenféle gondolatot. (Ezután sem.) Neki, látszólag, nem voltak metafizikai
problémái. Mindig úgy mutatkozott, műveiben is arról vallott, fényképei,
nyilatkozatai arról beszéltek, s akik leírták, újságírók, de Nagy Endre is,

Dunántúl 1955. nov.-dec. 14. n. 37-49.

1956. jan. - febr.

157

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Mint szerkesztő, igen „nehéz ember” volt. Igaza van Németh Lászlónak: azonnal mindenkire rovatot bízott. És igaza Gellért Oszkárnak is, mikor ezt írja (*Kortársaim*): „Olyan anyagilag kockázatos terveket akart megvalósítani, amelyek sehogy sem illettek egy folyóirat keretébe s *már-már kapitalista-ízűek voltak*”. (Kiemelés tőlem.)

Először is: bolondja volt a szervezésnek. Ebben nem állott egyedül, Zilahy is örökké szervezett. Valami csodálatos, egyetemes árkánomot láttak akkor sokan a szervezésben. A bölcsek követ, a Nagy Szalamandert, a varázseszközt, amivel mindenből aranyat lehet csinálni. Móricz úgy ült be a *Nyugat*-ba, mint egy korszerű ipari fejedelem, vagy mint egy mammutbirtok gazdája. Mint egyik kísérteties novellájának hőse a lakodalmi asztalhoz, ahol aztán annyit falt, hogy mindent ki kellett hánynia. De gondolhatunk apja, a csillapíthatatlanul tevékeny falusi ács alakjára is és a tüzesgépre, amely végül fölrobbant. Gellért is megemlíti a Nyugatbarátok Körét, a Könyvesházat, a színházi ügynökséget, az Írói Temetkezési Egyesületet, az Írói Fundust. En később még egy-két nagy terv megemlékezésével gazdagítom ezt a sort. Itt voltak azután az irodalmi körutak az ország egész területére. Meg akarta szervezni a tanárokat is országszerte... s mindezt beleömlesztetni a Nyugat medencéjébe, mint egy erőműbe s gépeket hajtani vele, villanyt termelni. Móricz Virág elképesztő lajstromot közöl könyvében apja terveiből: egykekérdés, elektrifikáció, miért van annyi sikkasztás, nemesített búza, nagy és kisbirtok kérdése, a magyar őskor, színház, festők, szobrászok, muzsikások... Mindezt „ki akarta dolgozni” a *Nyugat*-ban s persze, minden téma mellé „be akart állítani” egy rovatvezető-félt. Ezt a listát azonban csak csodálni lehet, megvalósítani nem.

Kicsire nem nézett, rögtön nagyban kezdte: az egész ország megszerzésén. Nosza, gyertek, szervezzük be a *Nyugat*-ba ezt a hazát és megnyílik előttünk a boldogság.

Ez a hazai szervezési láz azonban csak hullámverése volt egy, az egész civilizált világon végighömpölygő szervezési dühnek. Hozzánk, mármint a „haladó” írókhoz, főként Lewis Sinclair *Arro smith*-je, H. G. Wells *William Ciissold*-ja révén jutott el, de része volt benne Csudenhove-Kaller-ginek, meg Kayserlingnek is. Kötve hiszem, hogy Móricz ismerte volna ezeket az írókat, műveket s apostolokat, de nem is kellett ismernie.

Zilahy divatba hozta, hogy a gyárigazgatókról, a bankfejedelmekről a csodálat áhítatával kell beszélni, mert ők az ipar, a pénzügy „megszervezői”. Persze, ők már „modern” emberek, agyuk csordultig van tudással, szívük a milliók sorsáért érzett felelősséggel. Móricz tehát csodálta a szer-

Dunántúl 1956. jan. - febr. 15. N. 33-43

158

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Rá kell térnem Móricz Zsigmonddal való kapcsolataim elmondása során az IGE kérdésére is, jóllehet talán ez esik leginkább nehezemre. Mert az IGE-ben történt események szakították meg barátságunkat s többé nem is érintkeztünk egymással haláláig.

Idéznem kell a *Magyar Élet* 1942 szeptemberi számában megjelent, már említett búcsúztató cikkem egy részét. Ezt írtam: „Amikor az Írók Gazdasági Egyesületének elnöke váratlanul meghalt, Terescsényi Györggyel ketten vezettük testvéri egyetértésben az egyesület irodáját. Valaki elérkezettnek látta az időt, hogy engem kitérjőn s maga üljön a helyembe. Egy tekintélyes kritikusunk támogatásával meggyőzte Móricz Zsigmondot, az egyesület ideiglenes elnökét, hogy mi nagy buzgalommal sikkasztunk. Móricz tehát máiv fufanggal bizalmas levélben megbízta a bőrünkre pályázó író, hogy titkon vizsgálja ki „sikkasztásainkat”. Az illetőt „adminisztratív titkár” címmel ültette a nyakunkra, hogy nekünk ne kelljen „hétköznapi ügyekkel pepecselnünk.” Átláttunk a szitán s én, vérig bősziülve a sértésen, egy választmányi ülésen kegyetlen filippikában lelepleztem a szálnalmas esetet. Az „adminisztratív” titkárt sarokba szorítottam, kínos kijelentéseit jegyzőkönyvbe vétettem. Móricz Zsigmonddal pedig nem érintkeztem többé.”

Dióhéjba foglalva ez hát az esemény summája.

Mikor Móricz Virág *Apám regénye* című művét írta, bizonyosan ismerte az említett cikket s benne az idézett részt. Helyesen tette volna tehát, ha kérdést intéz hozzám, miképpen történt a dolog, mire, hogyan emlékszem én s vannak-e nálam netán dokumentumok? Készséggel álltam volna rendelkezésére az igazság, az irodalomtörténet érdekében, még akkor is, ha ellenséges viszonyban volnánk. De hát nem vagyunk. Így már könyve írása során helyesbíthettem volna súlyos tévedéseit. Sajnos, így egy kissé későn kell vállalnom ezt a kötelességet.

Pláne, Móricz Virág még ezt a fölshólitást is intézi az IGE volt titkáraihoz: „Élnék még fiatal — ma már nem olyan nagyon fiatal — írók, akiket titkáruul választottak, vallják be öök, hogy s mint kedvetlenítették el apámat az IGE-től...”

Nos, a könyv megjelenése óta mindmáig türelmesen vártam, hogy volt titkártársam „bevallja” elkedvetlenítő tetteinket, neki könnyebb lett volna megszólalni, mint nekem. De hiába vártam, Terescsényi Györggy hallgatott. Így hát hadd szólaljak meg én, Móricz Virág fölhívására. S mert nem személyes, hanem, hangsúlyozom: irodalomtörténeti érdekről van szó, elmondom röviden az IGE egész történetét. Annál szükségesebbnek látszik ez, mert mikor az IGE-t a német megszállás idején betiltották, a jegyzőkönyv-

Dunántúl 1956. márc.-ápr., 16. n. 47-56.

1956. máj. jún. 159

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Volt egy másik, elképesztő terve is: a *Tokaji Borkönyv*. Óriási üzlet!

Hozzáfogtam a tervezet elkészítéséhez. „Másnapra” nem készülhettem el, persze, ekkora munkával, hiszen papírmínőséget, árat, nyomtatási költséget, kötést, egy vastag könyv kiadásának minden apró részletét meg kellett tudnom, ki kellett számítanom, még a betűtípusokra is figyelemmel kellett lennem. Dehát Móricz kívánsága az volt, hogy „az írók tartsák el önmagukat”, azaz: adjon ki az IGE Almanachot, fizessen az íróknak meg-szolgált honoráriumot, a remélhető (sőt biztos) óriási jövedelmelet pedig „forgassa”, vagyis fektesse folyóiratba. Az, amit Gellért Oszkár „kapitalista ízű” vállalkozásnak nevez, itt volt előttem teljes rémületességében. A *Tokaji Borkönyv* lett volna mindennek a teteje.

A kért tervezetet mégis elkészítettem s az egész paksamétát Móricz-nak adtam. Figyelmeztettem azonban a következőkre:

Az IGE-nek nincs könyvkiadói iparengedélye, pláne *Tokaji Borkönyv* kiadására.

Az IGE vezetősége személyében felelős az egyesület vagyoni és jogi vezetésének korrektségéért.

Az IGE vezetősége vagyoniilag is felelős az egyesület pénzkezeléséért.

A tervezett Almanach költségei az általa kívánt papíron beleszámítva az írói honoráriumokat, a kliséket s egyéb előre nem látható kiadásokat, valamint a hirdetések íveit mintegy harmincezer pengőt tesznek ki. Az általa kívánt tízezer példányhoz egy vagon papír szükséges. Ehhez járul a *Tokaji Borkönyv*.

És így tovább.

Móricz összevont szemöldökkel, komoran hallgatta referátumomat. Majd zsebretegte a paksamétát s így szólt:

— Tanulmányozni fogom a dolgot. Majd folytatjuk.

Mikor pedig a folytatásra összeültünk, kiderült, hogy „nem tudja, hová tette a tervezetet”.

„Paffá lettünk”, mint ő szokta mondani. Én mérhetetlenül el is keseredtem.

Miközben az Almanach-ügy napirenden volt, eféle csodálatos eseteckék is történtek: a Móricz-nak Leányfaluba továbbított levelek nem

Dunántul 1956. máj.-jún., 17. n. 41-48

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Termetes, halk, lassúmozgású, fontoskodó ember volt, szerette leszegni a fejét s a szemöldöke alól tekintgetett jobbra-balra. Borotvált, nyájas arcán mindig lebegett egy kis kesernyés mosoly, mint a csalódott emberekén. Kárpáti volt a legjobb barátja.

Néhány napig beletörődtünk Aranymálinkó szereplésébe, csak azt furcsálltuk, hogy mindig már korán reggel beült az irodába. Mi az ördögöt csinál ott?

Az sem kerülte el figyelmünket, hogy szinte csak a lillafüredi íróhét iratai, elszámolásai érdeklik, egyébbel csupán tessék-lássék törődik, mellékesen, mintegy a figyelmünk elterelése végett. Adminisztrálásról pedig szó sem volt. Ha valamit el akartunk intéztetni vele, ránkharította:

— Csináljátok csak, fiúk, ti jobban tudjátok. Én nem értek ehhez.

Tán a felelősségtől irtózik? Ezen nem csodálkoztam, ismertem őt s haj, másokban is ezerszer tapasztaltam ezt a beteges irtózást.

Egy reggel mégis megkérdeztük, mit akar hát, mivel foglalkozik. Tétova feleletei gyanúsak voltak. Keresztkérdések alá fogtuk s akkor csendesen eldörmögte a felvilágosítást:

— Nem akarom tovább titkolni, — mondta —, de engem Móricz Zsigmond a ti sikkasztásaitok kivizsgálásával bízott meg.

Elsápadtunk, szóhoz sem tudtunk jutni. Lehetetlen. Minden lehetséges, csak ez nem. Ez az egy nem. Aztán megdühödtünk, még Terescsényi is, aki csak külsőre látszott kemény kozák atamánnak, szívében békés volt, mint a nagytermetű emberek többnyire, iszonyodott minden botránytól, veszekedéstől, kellemetlenségtől, — még ő is fölpattant s le-föl keringve a kis irodaszobában, kiabált, mint egy oroszán. A kiabálásban támogattam én is. Majthényi kijelentése úgy szívenszűrt, hogy elborított a vér.

Hát ime, ezt értük el kemény munkánkkal, éjszakákbanyúló fáradozásainkkal, jószándékunkkal, tisztességünkkel. Hogy a nyakunkra ültetnek egy titkos megbízottat, vizsgálja ki *sikkasztásaink* mocsarát... s aki a nyakunkra ültette, Móricz Zsigmond volt. Éppen Móricz Zsigmond.

Óráig lármáztunk, fújtunk, keseregtünk. Csaknem sirtunk fájdalomunkban. Különösen engem dült föl az eset, úgy éreztem, élni sem érdemes ezután. Nemcsak az fájt, hogy az IGÉ-ért végzett gyakran csaknem emberfölötti munkámat, ime ennyibe veszik az emberek, hanem legfőként az, hogy Móricz Zsigmond... No, de hagyjuk.

Dunántúl 1956. júl.-aug., 18.7. 39-48.

1956. nov.-dec. 161

Kodolányi János

Utóhang

— Emlékezés Móricz Zsigmondra —

Az IGE elnökválsága Móricz Zsigmond kiválása után gyorsan megszűnt. Elnökké mégis Ugront választottuk, társelnökök lettek: Zsilinszky Endre meg Fenyő Miksa. Engem egyhangúlag főtítkárrá választottak, egyetlen titkárrá pedig Leleszy (Kovács) Bélát, mert Terescsényi azzal az indokolással, hogy ő éppolyan joggal lehetne főtítkár, mint én, nem vállalt tisztséget. Ennek ellenére, jól-rosszul, évekig éltünk társbérletben előbb Rákoshegyen, majd Budán, asztalunknál evett, baráti körömben megosztotta velem a házigazdai tisztelet, készülő műveinket fölolvastuk egymásnak s kölcsönösen megbíráltuk, gyermekeim pedig boldogok voltak, ha „Dujka bácsi”, — mint önmagát nevezte —, mulatságos rajzokkal szórakoztatta őket.

Ha pedig szó esett már az IGE-ről, emlékeztetnem kell az írókat, akik jótéményeit nehéz pillanatokban élvezték s az utánunk következőket, akik ezeket a súlyos pillanatokot már nem fogják megélni, mi volt az IGE 1932-től 1944-ig, betiltásáig. „Becsüljük meg a haladó hagyományokat” — s ha megbecsüljük, akkor az IGE-t sem szabad mellőznünk. A ma szereplő írók igen nagy része még azokkal a fogakkal rág, amiket az IGE fogorvosa készített, gyermekei közül nem egy azon a kórházi ágyon született meg, amit az IGE végtelenül jószívű orvosa, Turnai Lajos biztosított a vajúdo anyának, s van egy-két könyv is a könyvtárakban, magánlakások polcain, amelyek csak úgy jelenhettek meg, hogy az IGE teremtette elő a szegény fiatal költő számára a költségeket. Akkor, tizenkét éven át, az IGE-nek kellett megtennie, amit lehetett.

Az IGE valósította meg s tette rendszeressé a Magyar Könyvhetet. Nyár elején ezen a héten csak magyar könyvet árusítottak nemcsak a sátrakban, hanem a könyvesboltokban is. Az intézmény ma is megvan, a háború legsúlyosabb szakaszaiban sem szünetelt, s 1945-ben még romok borították az utcákat, Buda felől még émelyítő hullabűz terjengett a feltáratlan óvóhelyek tömegsíraiból, amikor a sátrak már megjelentek az utcákon, s a magyar könyv biztató színei az élet halhatatlanságát hirdették.

Az IGE anyagi és erkölcsi megerősödése tiszteletre készítette a Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületét. Csökkent a bectelen ponyvakiadások száma, emelkedett a jó műveké. A Főváros kulturális ügyosztálya 1934-ben a szerzői jog s az írók anyagi helyzetének megváltoztatása céljából többnapos ankétot rendezett, azon minden számottevő állami és nem

Dunántúl 1956. nov.-dec., 19-20. sz. 87-98.

1955. ápr. 120

Kodolányi János:

ÉLTEK, AHOGY TUDTAK

Szépirodalmi Könyvkiadó

A kötet Kodolányi írói pályája első tíz esztendejének (1922—1933) alkotásaiából közül válogatást.

1922-ben a Nyugatban jelent meg egy Móríz Zsigmondhoz ajánlott és »dél-baranyai tanulmány«-nak jelzett Sötétség c. elbeszélés. Két visszhangtalanul kiadott verseskötet után ezzel az elbeszéléssel indul Kodolányi János írói pályája. (Később a Sötétség-ből írta Földindulás c. magyisikerű drámáját.) A Sötétség az Ormánság népének öngyilkosságáról, az egykéről szól, szinte önmarcangoló őszinteséggel. Valóban sötét, kegyetlen világ az elbeszélés magyar faluja, amelynek jellemző alakjai: Piótkás szülők, az angyalcsináló bába, a magzatelhajtásban elpusztuló virágzó fiatalasszony és a megélhetésért vívott harcban embertelenné vaduló paraszt. Nem kell itt a gyerek, »a házból nem lesz puákánfészök«, mert »az ember szaporodik, a föld meg nem«.

Az író további elbeszéléseit, majd regényeit és drámáit is a naturalista ábrázolás szívszorító intenzitása, szenvedélyes aggodalom a nép sorsáért és drámai, lírai elemekben gazdag népi nyelv jellemzi. Így beszéltek Kodolányi írásai ezekben az években az ellenforradalmi Magyarország sebeitől, bűneiről. Szaggatták a Szabó Dezső nyomán népszerű, a falut műtűző ábrándokat; belesütötték az olvasók tudatába, hogy a nyomor és sötétség oka a nagybirtok. Az elbeszélések másik jellemző témaköre az író saját osztályának a horthysta »középosztály«-nak parazitasága, gerinctelensége.

Kodolányi írásai szuggesztív erővel érzékeltetik az ellenforradalmi évek nyomasztó, minden emberi értéket sorvasztó légkörét. De ennél tovább általában nem is jut. Az igazi forradalmiság hiánya, a naturalista ábrázolás szűk horizontja miatt keveset lát és mutat meg a nép lelkének gazdagságából, erkölcsi erejéből, forradalmi energiájából. Szimbolikusként, az író jellemzőnek érezhetjük a Kűszöb c. elbeszélés diákhősét, aki látja az 1919-es Vörös Hadsereg harcainak igazságát, szembe is fordul családjával, osztályával — de megáll a kűszöbön, nem tudja magát odaadni a forradalomnak.

A kötet bevezető szavaiban Kodolányi arról ír, hogy műveivel ma is részt akar venni népünk sorsának alakításában. Természetes azonban: nemcsak azt várjuk tőle, hogy régi írásaival vegyen részt

ebben a — minden igazi író számára legszebb — munkában.

Az »Éltek, ahogy tudtak« anyagának összeválogatása jellemző, gazdag; egy-két kisebb jelentőségű írást (Vallomás, Útközben) érzünk csak fölöslegesnek. Kár, hogy a kiadó nem gondolt arra: tájékoztatni kellene, főképp a fiatal és új olvasókat — a felszabadulás óta első kötetével jelentkező — Kodolányinak az írói pályájáról. (Pók, Lajos)

Lrodalmi Tájékoztató
A Könyv melléklete
1955. ápr., 4. m. 52.

ÉLTEK, AHOGY TUDTAK

Kodolányi

János írói pályakezdése az ellenforradalmi

kor első, legkomorabb évtizedében, a huszas években folyt le. Munkásságának közel másfélévtizedre eső szakaszából merít az a visszatekintő, — sok részleteredményében a maga korában már előre, a haladás irányába mutató — gazdag válogatás, amelyet a közelmultban adott kezünkbe a fenti címmel a Szépirodalmi Könyvkiadó. Kodolányi ebben a körszakban nagyrészt az ifjúság, az első öntudatos eszmélés, az első válságok élménykincsét, paraszát és füstjét elevenítette meg elbeszélései, kisregényei változatos sorában. Legmélyebb ifjúkori élményei két nagy forrásból fakadtak.

Az egyik a szülői ház volt, a dszentrivel még kacérkodó, bár valamilyen tartósult lemondásban élő középosztálybeli tisztviselőcsalád köre és zsarnok és maradi apával, a mostohaanya édeskés szeretetével, úrias tetszelgésével, egy második házasság sok rossz ízével, feszültségeivel. Ez az elszigetelt, meddő és hazug úri környezet korán lázadásra készítette az ifjút. Eies szemé, korán kifejlődött világos és pontos valóságérzéke egy-kettőre feltárta előtte az úri házat körülvevő parasztfalu sokrétű társadalmát. A fiatal író mélyen és bátran merített a Pécsváradon, majd különösen Vajszlón — az első világháború előtt és alatt — szenvedélyes együttérzéssel átélt viharos esztendőik társadalmi harcainak, forradalmi izzásának széles, mély áradatából. Az otthonától, osztályától egyre öntudatosabban, határozottabban elidegenedő diákok Vajszlón és

környékén egy életre szóló hatalmas öleléssel vonta magához az ormánsági parasztság különös, eltorzult, mélységesen és tragikusan beteg társadalmát, szenvedélyes vágyat ébresztve benne — kezdetben — hogy megmutassa, a világ elé tárja ezt a sorvadó zúgot az ország testén.

Az Ormánságnak a mesebeli számbőr módjára folyton zsugorodó falucskái, Vejti, Lúzsok, Hirics, Páprád, Oszró, Kákics és a sok-sok többi hely sokezerholdas nagybirtokok, nagybérletek gyűrűjében senyvedtek. A Majláth, Battyhány, majd Benyovszky, Draskovics grófok és a pécsi székeskáptalan hatalmas birtoktestein kívül azonban magukban a falvakban is ott rágcsált a társadalom testén az ellenség, a zsírospasztyok, falusi kapitalisták, malmosok, bérlők stb. hada.

Kodolányi már legkorábbi elbeszéléseiben, így például a híres „Szép Zsuzskában” világosan megvonja, megrajzolja az ellenség hadállásait az ormánsági parasztság körül. Szép Zsuzska, ez az égőszemű falusi hetéra és tudós asszony csúffá teszi a gazdag bérlőt egyhelyt, végezetül azonban maga is egy terjeszkedő gazdag paraszt áldozata lesz, az kaparintja meg físel talpas házat, Zsuzska életének utolsó menedékét. Miközben az Ormánság különös, bomlott, elfuló népeletébe világít az író az öregasszonyok, a szülők mátriarhális uralma alatt folyó vergődésbe és tragédiákba,

azonközben rá-rávilantja a fény sugarat a remény, a jövő, a haladás jeleire, embereire is. Mig a malom tájékán a gazdag Benedek testével védi a pénz-szekerényét és ott esik el, a penztárszobában egy igazságosnak éreztetett, jól érzékeltetett forradalmi nyugtalanság csapásai alatt, azokközben a falu végén a szegényparasztyok, a semmitlen éhesek egy gépész vezetésével lázasan szervezkednek és tanulnak a magyarországi kommunista forradalom eredményei, jó hírei alapján. Mert ugyan szerb megszállás alatt áll a vidék, — de, — amint az író ezt jól éreztetett — a szegénység, az osztályerdekbeli közösség vezető közege át mégis csak elhat a tullan magasan lobogó forradalmi tűz melege Délbaranya falvaiba és kinyitja a szemeket, felgyújtja a szíveket. (Atyai hajlék, 1927.) Másutt a forradalom egy igaz, áldozatos katonája, egy munkásból lett vöröskatona alakját emeli bátran a magasba a pályát kezdő fiatal Kodolányi János. A másik nyugalmát, eltökéltségét, magasabbrendű emberségét éles ellentétességben mutatja itt be fejüket vesztett kispolgárokkal szemben, akik a román beavatkozók előnyomulását áhítják, csak hogy elbukjék a magyar munkások és parasztyok forradalma. (Küszöb, 1926.)

A ha addá emberei és eről más módon is jelentkeznek még ezekben az elbeszélésekben. Alig méltatható megiga-

Dunántúli Napló 1955. ápr. 8. 82. n. 2.

1955. évi 8.

zulással, felbuzduló szívvel olvastuk például újból „József, az ács” érett írói művészettel, széles, nyugodt előadással elénk tárta történetét. Ebben az elbeszélésben a munkájával, mesterségével teljesen egyfórt, — sajnos, közben már megöregedett — egyszerű falusi ácsmester csendes, belső, drámáját kísérhetjük végig. A munka és mesterségbeli tudás, tapasztalat erkölcsi fényessége, méltósága, felmagasztosító öntudata árad ebből az elbeszélésből.

Kodolányit a társadalmi valóság mindig jelenlévő légköre és szenvedélyes ábrázolása, újból és újból való felvázolása magasan társai fölé emelte életműve ez első korszakában. Megdöbbentően erős, mélyen átélt élményei jóideig a nyers, alakatlan valóság még nyersebb színekkel dolgozó festőjének tették meg őt, de a művész alakító ereje hamarosan fölébe kerekedett a feldolgozatlan roppant élményanyag áradatának. Kodolányit erőteljes társadalmi valóságérzéke, széles, epikus elbeszélőművésze, jó drámai érzéke az alakok szembeállításában, a helyzetek csoportosításában, egyszerű művészetének értékei és mondanivalójának igazsága kezdettől az egész ország egész parasztságának írójává tette, noha ő a lábát az Ormánság zúgában vetette is meg. Am amit elmondott és ahogy azt elmondta, érvényes volt az egész parasztságra.

Irodalomtörténetírásunk és kritikánk sürgető feladata ennek a harminc esztendőn túl-

járó pályának felmérése, haladó értékeinek feltárása. Feladata azonban az író korlátainak, műve befejezetlenségének szemügyrevétele is, hogy termékeny ösztönzéssel vezethesse ezt az alkotóművészt a tiszteletreméltó, bátor és erőteljes pályakezdés méltó folytatására. Kodolányi János a harminc évében látszatra megtorpanó a szenvedélyes rámutatás, a társadalombírálat útjáról eltért és a múltba menekült „Vas fia” regénykolosszusától kezdve történelmi tárgyú művekkel lépett fel. A „Vas fia” vagy például a „Julianus barát” című regénye is a művészi sugalló erővel újraélesztett ősi baranyai, ormánsági népéletből, népi erőkből merít legmélyebben. Nagy és sokrétű feladat tehát ennek a megtört majd újból felívelni készülő alkotó pályának helyes, korszerű megvilágítása és támogató bírálata.

Kodolányi

János a „Föld indulás” hatalmas, de megoldást nem adó figyelmeztetése óta népének és önmagának is adósa. Az Ormánságban is kitárult tíz éve a falvak határa, — ott is visszaszorult, megtört a fojtogató osztályellenesség halálos fenyegetése és a parasztlelet szeméremhatára hatalmasan megnőtt. Most megjelent kötete bevezető soraiban maga utal népére szemben érzett adósságára az író. Ortutay minapi cikkével szavaival — Kodolányi regényírásaira is úgy kellene felelni mai műveinek, mint „egy elhaló verssor után a diadal visszazengő rímnek.” (TTT)

GALLOS FERENC

Kodolányi János :

„Békebeli vasárnapok”

(Részlet a „Boldog békeidők” című regényből.)

Miskolcziné vasárnap délutánoként intézte levelezését. Elvégezvén a munkát, amit házvezetőnői tiszte rótt rá, ledobta hétköznapi ruháját, nagy prüszkölés közepette megmosdott egy széken álló óriási lavórban, elővette fiókos tükrét, ami elkísérte úgyszólván az egész országon keresztül s minden állomásán a régi „földült” otthon egyetlen emléke volt. Elébe telepedett. Fekete pertlivel megkötött hajfonatait, amelyek farkincához hasonlítottak, kibontotta, hajját feszesen lesimította s befonta megint. Apró kontyot tűzködött, jó szorosan. Ezekután tiszta nadrágot, alszoknyát választott a szekrényből. A bokáigérő, derékig hasított barchetnadrág száraiba úgy lépkedett bele, mint a hidegvízbe. Feje fölött megkavarta a rózsaszínű, ugyancsak terebélyes alszoknyát, belebújt, gondosan megkötötte a derekán. Mert mily szégyen az, ha egy komoly, megállapodott nőnek leesik az alszoknyája ! Végezetül sötétszürke, ezüstösen csillogó, mérsékeltlen sonkajú szaténbluzát öltötte magára s a bő, földigérő, diszkrétén uszályos, igen előkelő szaténszoknyát. Egyszerű, szerény s előkelő volt, mint egy csillagkeresztes hölgy. A blúz magas nyaka szinte vallásos. A szoknya redői diszkrétén hirdették, hogy régen túl van mindenféle pajkos, éretlen és idétlen gondolon.

Eközben elmélkedett.

A tekintetes úr sokkal nyugodtabb, mint amikor itt volt még az a szegény asszony. A felesége. Tetőtől-talpig úr. Látszik, hogy jó házból való, jó nevelést kapott. Az ajtóban előre engedi, az asztalnál nem vesz előtte a tálból, maga vágja a kenyeret, tölti a bort neki is. Szavai udvariasak. Sohasem parancsol, mindig kér. De még kérni sem szeret. Tapintatos ember. Szóányirt. Művelt. Csodálatosan rendszerető, nem hányja el a ruháját, kevés a takarítanivaló utána. Boldog lehetne a felesége, minden nap megcsókolhatná a lábát, térdén állva adhatna hálát az Istennek... Ha az ő ura ilyen ember lett volna ! Nem érti, nem érti Ilust... Ha a fejét megeszi, akkor sem érti !

No, mindegy, az a fő, hogy ilyen derék ember mellé került ő, Miskolcziné. Meg is becsüli. Már nem szeretne más fészket keresni ebben a rideg világban. Különélés : hat hónap. Békítési kísérlet, válóper, fellebbezés, jogerőre emelkedés tán egy év is. Ez másfél év. Ennyi biztos, még akkor is, ha Ilus netán a végén visszajönne, de nem jön vissza, vérgig sértődött s nem is való feleségnek. Azután meg úgy megégette a kezét szegény tekintetes úr a házasságban, hogy sokáig nem gondol új asszonyra. Pláne, ha idehaza mindent megkap : békességet, jó konyhát, tisztaságot, rendet. Mert ez kell a férfiaknak. Békesség s főképpen jó konyha. No, hát ezt aztán garantálja ! Sok helyen megfordult, Hunyady gróféknál is dolgozott, a főztje ellen senki sem szólhatott, de nem is szólt. Csakhát egy kicsit fukar, bizony, mindnyájunkban van hiba. De ha az ember *korekt*, ki lehet bírni. Nem ad túlsok pénzt háztartásra s ha kér, összevonja a szemöldökét s keserűen mosolyog, mintha vackorba harapott volna. De a hús kilójánál meg tud takarítani két krajcárt, a fűszernél tízet is, petróleumnál, lúgnál megint tízet-tizenötöt s ez csak a biztos összegecske, amit mindig félretehet. De azért *korektnek* kell lenni, nagy szégyene lenne, ha... Nem, ő úriasszony, ha másokat kénytelen is szolgálni, hozzá a gyanú árnyéka sem férhet ! De ez a Németh nem gyanakvó. Férfiak ritkán gyanakvók. Nők inkább. A gróféknál is a méltóságos asszony gyanakodott, pedig volt mit aprítani a tejbe s mégis. Undok kígyó volt ! Pfuj !

A hatalmas kulcskarikán kiválasztott egy kis kulcsot, kinyitotta a régi sublót fiókját, levélpapírt, borítékot, bélyeget, ceruzát (a fogalmazáshoz), kockás füzetet (ugyancsak a fogalmazáshoz), tollat, tintásüveget és sorvezetőt vett

Alföld 1955. máj. - jún. 3. sz. 14-25.

1855. máj.-jún. 167

elő. A fiókot bezárta, noha itt ült előtte. De már rájárt a keze. (Minden cseléd tolvaj, sohasem tudhatja az ember...) Gondosan ült neki a levélírásnak, mint a pap a Breviárium forgatásának. Még keresztet is vetett tiszteletet parancsoló keblére.

Ó, Piroska, Pirike, édes kisleány! Legutóbb nagyon panaszkodott: neki már nem is lehet igazi vakációja, mindig ott kell kínlódnia Kakashágón Lonci néninél, aki ezerszer is eljajgatja naponta, hogy a hús ára emelkedett, a nyugdíja kevés... De azért jól megdolgoztatja, holott nagynénje! Mosogatni, mosni, vasalni kell, sőt a kertbe is kiparancsolja, hogy öntözzön, mert nagy a szárazság. „Az egek csatornáit is az én bosszantásomra dugultak be. Jaj, eszem a szentemet! Szegénykém. Hadd vigasztaljalak meg, eddes kis bogaram!”

Orrára illesztette pápaszemét, megigazgatta kontyán az ókularé szárait valamely érthetetlen okból összekötő madzagot, gondosan megnyalta a ceruzát s nekidőlt a fogalmazásnak. Lassan írt, sokat töprengett, homlokán haragos rendbe szedte a máskor oly nyájas redőket, sóhajtott, nyögött. Egy-egy szót többször áthúzott, elméje sötét zugaiban úgy kutatott alkalmas kifejezések után, mint aki foltot válogat. Az ablak nyitva volt s ugyancsak a gyerekszobába nyíló ajtó is, bőséges nyári napfény özönlött a szobába. A távolban olykor-olykor megszólalt a falóra mély kondulása, mint egy silbaké, aki éjjel-nappal vigyáz, hogy senki ne háborítsa a vár úrnőjét.

Nem akart „hosszú fogakat növeszteni” angyalkájának, de vigasztalásra annyit mégis megírt, hogy szól az úrnak, engedje meg az ő idejövételét egy-két hétre. Mert, hála Istennek, ezek válnak, az asszony nagy keservek között elutazott, most maga van a két kisgyerekekkel, de ez nem baj, hatholdas a kert, van hol játszaniok. Neki is lesz hol sétálnia. Egy kis gyümölcsöt is ehet. (Itt apróra elsorolta, hány fa van mindegyik gyümölcsből, melyiken mennyi terem.) Baromfi is van bőven, s hamarosan hordják a foglyot is. Mosogatnia, mosnia, vasálnia nem kell, mert „gondolhatod, ha már ideszegődtem anyahelyettesnek, a cseléd rendelkezésemre áll.” Kipihenheti Piroska a sorvasztó tanulást, a zárdában töltött rabság fáradságait.

Elmerengett. Mosolygott. Már látta Piroskát előkelően, álmatagon sétálni a kerti úton, üldögélni a padon, ahol most az erdész üldögél a gyermekekkel. Kinézett a népfényben úszó kertre. Ott ül szegény magányos ember. Ilyen fiatalon egyedül maradni, szomorú... A jó Isten segítse meg mostmár. Egészen fiatal. Hány éves is? Harmincnyolc-harmincöt lehet. Piroska télen tölti be a tizennyolcadikat. December 23.-án. De jólfejtett leány, akár férjhez is mehetne. Ó, Atyám, ha volna egy szegény, bár szép, okos, ügyes és jólnevelt leánynak kilátása a férjhezmenésre! Tizennyolc, harmincöt... az annyi, mint tizenhét. Elvégre kissé nagy korkülönbség, de ha a férfi egészséges és okosan él, jól eszik, pihen, békén hagyják, nem olyan ijesztő. Aztán meg a korkülönbség később egyre csökken. Például, most majdnem duplája Pirike éveinek. Öt év múlva Pirike huszonhárom éves lesz, az ura... illetve Németh úr negyven. No, ez aztán már nem duplája a huszonháromnak! A tapasztalat pedig azt mutatja, hogy az ilyen házasságok a legideálisabbak. Mint Lőrinc gróf és Eveline házassága. Mert a férfi már megállapodott, nem tacskozó, nem ugrál minden szoknya után, békességet akar, jó meleg kályhát, tisztaságot, rendet, holott még korántsem vén. Megbecsüli a fiatal feleségét. Pláne, ha második! Jobban vigyáz rá, mint a szeme fényére! Ellátja ruhával, cipővel, kalappal, ékszerrel. Kocsin járattja. Vendégei előtt büszkélkedik vele. Megcsókolja a talpát is... Ez a Németh nagyon komoly férfi. Szereti a jó puha marhahúst, csuklójára mért ütögetéssel csalja napvilágra a velőscsont tartalmát, nem mohó, a velőt mindig odakinája neki... Mértékkal hörpöli a húslevest. Szereti továbbá a káposztásrétest, a darástésztát. Csupa komoly férfinak való eledel. No és a vadat. Pácolt nyulat vadasan burgonyakrokettel, vörösborból készült fiatal vadkacsát, foglyot szalonában sütvé, amikor is a fogoly hasonlít a gyöngéden bepólyált cse-csemőre, vaddisznó-tekerceset csipkebogyó mártással... A bort vízzel issza. Ez komoly ember. Piroskának jól meg kell tanulnia főzni, de majd kézbeveszi ő az

lent a kertben sétálhatsz, olvashatsz, van ott egy pad a diófa alatt, ott üldögélhetsz, vagy a patak partján. Nem zavar senki. Gyümölcs is van.

Tisztelettel simogatta a könyveket, gyöngéden tette a komódra. Három volt, sok is egy nyárra. Maupassant : „A Tellier-ház”, Zola : „Nana”, meg valami nagy, feketekötésű, tudományos könyv, nem is értette, csak az aranynyomásos betűket sillabizálta ki nagyhamar : „Psychopathia sexualis”, vagy mi.

— Ez itt miféle könyv ? — kérdezte.

Megint ajkbiggyesztés. A „slafrok” szárnyai megkavarodtak a levegőben, Piroska eltűnt mögöttük, hogy némi idő múlva szende arca előbukkanjon megint s rosszkedvűen tekintsen a feketekötésű, leverően unalmas könyvre.

— Afféle pedagógiai marhaság. Kötelező. Tetszik tudni, a gyakorlati gyermeknevelés szabályai. Mère Bernarda nagyon szigorúan veszi, szórul szóra tudni kell, az ember majd megőrül, míg megtanulja.

Az anya sajnálkozóan bólintott. „Aha, értem. Szegénykém, meg kell szenvedned azért a diplomáért. De látod, én is eleget küzdök, hogy neked jobb legyen, jövőd legyen, boldog otthonod...”

Miután a „slafrok” is fenn volt, Piroska leült fészülködni a mama dobozos állótükre elé. A hosszú pongyolában előkelő úriasszonynak látszott, fiatal, rózsás, boldog asszonykának, eléggé karcsúnak is és persze, sokkal magasabbnak, mint térdig meztelenül. Legalább egy fejjel nőtt. Rózsaszínű, csipkés, fodros pongyolája szabadon hagyta ugyancsak rózsaszínű nyakát, enyhén kiemelte gömbölyűségeit, eltakarta túlzott domborúságait. Miközben a haját fésülte, hátrafelé beszélt az anyjának, a tükörből ellenőrizve szorgoskodását s el-elkapva nyájas anyai tekintetét. Minden érdekelte Piroskát. Mekkora a kert ? Milyenek a gyerekek ? Van-e társaság ? Kikből áll az intelligencia ? Szoktak-e kirándulásokat rendezni az erdőbe, nyári multságokat ? Miféle fiatal asszonyok, úrilányok élnek itt ? Van-e valami „jobb” varrónő ? Kik járnak be gyakran Pécsre ? És továbbá : van-e jó tele spádz a házban ? Hát baromfi hány nevelődik ? Lehet-e elég tejet inni ? — és végül :

— Na, majd körülnézek ebben az ócska hodályban, mamukám. De milyen ember a pasija a mamának ?

— Pasim ? — ámuldozott az anya, egy szakadt alsószoknyát tartva magasra s összecsupított szemmel vizsgálgatva.

— Hát a gazdája, no. Ez az erdész, aki sehol sem látható. Lehet kijönni vele ? Enged egy kicsit keresni ? Vagy mogorva, fősvény, veszekedős, raplis ? Szekirozza mamukát ?

— A tekintetes urat gondolod, — indignálódott Miskolcziné. Leült, ölébe ejtette az alsószoknyát s hozzáfogott, hogy magyarázatot tartson. — Hát tudod, angvalkám, az ember küzd. Nehéz egy magamfajta jobb úrinőnek a helyzete idegen házban. De azért elviselhető. Nem mondom, hogy ez a ház olyan, mint Hunyady gróféké, de a helyzetem könnyebb. A tekintetes úr derék, finom, „korekt” ember. Művelt, szoányirt. Egy kicsit szigorú, de nagyon méltányos úriember. Jó nevelést kapott, ez meglátszik minden mozdulatán. Csendes, udvarias, előzékeny. Mindent rámhagy. Finom ember. Tudod, sok csapás érte, a házassága szerencsétlen volt, az asszony olyan fuzsitos, beteges, tehetetlen nő, gyanakodó, vádaskodó, nyugtalan, olyan... Egyszóval, sok keserősége volt szegény embernek. Ő mindent megtett, mert áldott jószívű ember, *korekt* ember, de magam is beláttam, azzal az asszonnal nem lehet. Ha én itt nem vagyok, szétszűllött volna minden, de minden ! El lehet mondani, szivecském, én menttettem meg azt a derék úriembert a teljes pusztulástól.

— Fiatal ?

— Ó, fiatal még, szegény, fiatal, tán harminckét esztendőss mindössze. Édes jó Istenem, vannak emberek, akiknek már fiatalon annyi terhet kell hordozniuk, hogy már-már összerogynak alatta, ha nincs egy tisztességes asszony az oldaluk mellett, aki... De hát bizonyosan valami bünt.követtek el az előző életükben, azért kell annyit szenvedniük. No, de majd megismered a vacsoránál. Ilvenkor a kaszinóban van. Ez az egyetlen szórakozása. Nagyon józan ember

nem iszik, nem kártyázik, igazán, egy áldás annak a nőnek, aki a felesége lehet, egy áldás!

— Csinos ember? — kérdezte közönyösen Piroska, miközben fölcsavarta és megtűzte a haját.

— Roppant csinos, roppant csinos! Nem túlságosan magas, de finom, karesú, igazi arisztokratikus jelenség. Látszik, hogy jó családból való.

— Szakállas?

— Á, dehogy, hol van ma már a szép szakáll, amit az én időmben viseltek a férfiak. Csak bajusza van, szőke bajusza, de igen jól áll neki, komollyá teszi az arcát. No, majd meglátod. Aztán nehogy megijedj tőle s ügyetlenül viselkedj, mint afféle gyámoltalan, tapasztalatlan kislány. Próbálj szépen, szerényen beszélni vele, elvégre művelt lány vagy. A gyerekeihez légy kedves, játsszál velük, mesélj nekik. És a kutyáját nehogy megüsd! Kényes a kutyájára.

A nap vakítóan tűzött a sötétkéken tornyosodó fellegek közül. Piroska fölcsavart hajkoronája égett. Anyja elragadtatva állott meg előtte, mint gyermek a kigyúló karácsonyfa előtt. Keze gyöngéden nyúlt az égő hajkoronához, alig érintette, ajka úgyszólván hangtalanul mozgott: „Édes kis bogaram, egyelek meg... Csakhogy itt vagy... Tán megsegít az isten mindnyájunkat...”

— Ha én bajúszos emberhez mennék feleségül, levetném az orra alól azt a szőrmókot, — jegyezte meg Piroska gyermekétül. — Az amerikaiak egészen csupaszra borotválják az arcukat, ma már nem divat a szőrmók. Tessék elhinni. De legszebb a pikáns kis angolbajúsz.

— Szegény apádnak körszakálla volt, barna körszakálla, — sóhajtott Miskolcziné.

ELTEK, AHOGY TUDTAK. (Kodolányi János válogatott elbeszélései.) »Íróinkat szeretem két részre osztani. Az egyik csoportot táltosoknak, a másikat íródeákoknak szoktam nevezni. Táltosok, másszóval próféták azok az írók, akikben van még valami a *homo magus*ból, tetszetősebb de silányabb szóval élve: intuicióból.« Az íródeák már csak *homo sapiens*, belőle kipusztult »a csodákba vetett hit«, számára a kultúra »nem egyéb, mint a megtárgyalt transzcendens világ jelképrendszerének üres formái, tartalmatlan, de remekművű edényei, esztétikai formái... Csodálatos kőkorszok, finomművű vázák, az illatos olaj, az isteni kenet, a szent krizma kiszállott belőlük.«

Ha Kodolányi distinkcióját elfogadjuk, őt magát minden biznnyal a táltosok közé kell számítanunk. Már legelső műveinek írásában is a táltos ambíciója vezette. Az Ormánság népi alakjait nem az érdekességet szimatoló riporter, mégcsak nem is a gondos szociográfus tollával rajzolta elénk; az élet és halál transzcendens összefüggéseivel kapcsolatban élő embert látta s ábrázolta bennük. Embert, akiben az emberlét alapképleteit nem torzítja el a mesterséges gátlások mechanizmusa, aki a valóság ősi, meztelen tényeire nem borítja a ráció kockahálóját. Embert, aki *szembenéz* s megáll vagy elbukik, de hős.

A táltosság e hivatástudata nemcsak az »íródeákoktól« különíti el, a népiesek és naturalisták csoportjából is kiemeli. Az egy Tamási Aronon kívül talán senki más nem figyelte ilyen lélekbe ható pillantással a parasztot, senki nem idézte föl ilyen egyetemes összefüggéseiben a falu világát. A naturalizmus művészi eszközeit, ha élt is velük, új jelentéssel telítette. Számára a tájnyelv nem néprajzi kuriózum, hanem a szívből fakadó, illem-nem-regulázta *igaz* beszéd. Az öltözet s a test is azért érdekli annyira, mert a lélek köntösét szemléli bennük is.

De nemcsak a szó, a test meg a ruha áll a lélekkel kapcsolatban. A táltos meg a kultúra embere (s a kultúra Kodolányinál a civilizáció ellentéte, lévén a parasztnép életformája) együtt él, lélegzik a természettel is. Jungtól tudjuk, hogy a táj milyen mélyen beleivódik a hegyek és völgyek emberének lelkébe, életébe. Kodolányi novelláiban lépten-nyomon látjuk ezt a kapcsolatot táj és ember között, mely nem csak hangulat, nem a túlérzékeny ide-

Vigilia 1955. aug. 18. n.

437-439.

gek mámorának szülöttje, hanem valami egyszerű és mély megfelelés, amit épp az erős, a faragatlan, a primitív ember él meg igazán. Egynek, a Vallomásnak témája is ez: a régi táj, gyermek-kornál is ősbibb emlékek földézője, visszahúz. Az író vonaton utazik a »zalai csúcsos hegyek« mögött, fölugrik, s kinéz az ablakon: »Furcsa izgalom szállt meg. Végigbizsergett a hátgerincemen, mint mikor legénykoromban találkára indultam, összeszorult a torkom. Az alkonyati fényben, lassan pergett előttem a táj, Szigliget a vörös égbolton csipkés romjaival és Szentgyörgy, a sötétkék korporsó, e misztikus táj vulkán-szellemének sírhelye és a kis hangyaboly: Haláp és Gulács megcsonkított süvege. Illat csapott az arcomba, dús, aromás illat, amit már éreztem valamikor, éppen így és éppen ilyen dúsán... Nem, nem tavaly és nem is két éve, és nem is tíz éve, nem, sokkal régebben.«

A tájleírásai is az ember és külvilág ősi kapcsolatának élményéből születtek. Sokszor egy mondatban idézi csak meg a záporosót vagy a fák suhogását, de néha hatalmas tablót fest elénk a pozsonyi Dunáról vagy — a Vallomásban — a zalai tájról. Mintha Molnár C. Pál látomásos képeit látnánk magunk előtt. »... felzaklatva néztem az alkonyati színek vad játékát, a vérvöröst az ég alján, a lilát és a tengerzöldet, a csúcsos felszökkenő hegyek tarajait, Mintha hullámokat vetett volna a föld s a hullámok varázslására megdermedtek volna. A hegytarajok és a síkságok sötétjét vörösen keretezte a mesebeli égbolt, a világégés...«

Az ifjú Kodolányi azonban nemcsak a lélek mélységeit s anyagba kapcsolódó relációit látta s ábrázolta. Hisz maga vallja magáról: »Igazi megihletém az Ormánság parasztságának rettenetes állapota volt, az ezerholdak közé bezárt pusztuló népé, amelynek sorsát borzadva, fölháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem.« Valóban »borzadva, fölháborodva, lázadva« szemléli s jeleníti meg a parasztnép sorsát, hisz a pusztuló népben a pusztuló emberséget látja, félti, siratja. Nem csak a fajtáját szereti az ormánsági magyarban, a gazdag, értékes emberi élet megcsonkulását látja a magzatölésben, az ember-nyomorításban. A »Sötétség« felejthetetlen parasztasszonya, a »Gyermek születik« fiatal férfihőse szemében s szemünkben is az életért és az emberiségért vívott viadalnak hőségévé magasztosul.

Komlós Aladár annak idején a Börtön-nel kapcsolatban figyelte meg, hogy Kodolányi kívülről szemléli hőseit, s nem tud azonosulni velük, ahogy általában az írók azonosulni szoktak alakjaikkal a szeretetnek s a megértésnek odaadásában. Igen, a Kodolányi alkotta emberek magányosak, ahogy magányos ember alkotójuk is, egymáshoz nem fűzi gyöngéd kapcsolat őket, magányra termett lelkükből, életükből hiányzik a szeretet édessége. Hiszen a táltos sorsa a magány: övé a szó, a test, a táj, de anyátlanul nőtt, mint Ojbarsz, a Holdvilág völgyének táltosfia, »szakadékok« választják el a többi embertől, s ha közöttük él is, magában él csak.

De az élet és halál örök távlatáiban élő magányos néha megnyilatkozhatik, s az ember valakinek, akit melléje állított az élet, néha elmondhatja legalább önmagát. Csak egy pillanatra épül a híd a szakadékon, csak addig, míg vége nincs egy kirándulásnak (»Apa és fiú«: a »József, az ács« című novelláskötetben), csak míg

el lehet játszani egy Chopin-fantáziát. (Szakadékok), de ez a pillanat ünnep. Ilyen ünnepi pillanatban születtek Kodolányi legjobb írásai.

Minket, e rég-írt novellák fiatal olvasóit, valóban szakadékok választanak el a világtól, amelyben megszülettek, az emberektől, akiket ábrázolnak, s az írótól is, akinek lelkéből fakadtak. Mikor kezünkbe vettük s elolvastuk őket (némelyiket bizony először, hisz meg se születünk még, mikor ők megszülettek), úgy éreztük mi is magunkat, mint gyerekkorunkban, mikor mellénk ült apánk, s míg falatoztunk, beszélt magáról, úgy, ahogy férfi férfivel beszélhet. Élete nem a miénk, világa nem a miénk, mégis rokonunk: nemcsak művészetében, emberségében is. (Tótfalusi István)

Kodolányi János:

Éltek, ahogy tudtak

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955)

Ilyen könyvről ismertetést írni majd-hogy lehetetlen. Nem azért, mert egy-egy írás is adhat cikkekre való gondolatot, hanem azért a különösségeért, melyet az író így fogalmaz meg prologusában: „Hasonlóan a festőhöz, aki retrospektív kiállításra rendez, én is ilyen visszatekintő kiállításra szedtem össze fiatalkori műveim egy részét, a legjellemzőbbeket reám is, a korra is, amelyben íródtak, vagy a legkedvesebbeket, amelyek netán művészi hiányosságaik ellenére is közel állnak a szívemhez.” Ritka, talán páratlan is az ilyen válogatás, különösen, ha hozzáadjuk Kodolányi sajátos helyzetét a mai magyar irodalomban. A felszabadulás után fokozatosan elhallgató Kodolányi János, hogy újra megszólalt, elsőnek — mintegy bizonyosságul — lenyúl művei rengetegébe, s felhossa fiatal korának néhány elbeszélését, mondván, íme, így indultam, így kezdtem.

A kötet ilyenformán irodalomtörténeti dokumentum, történeti távlata van, s minden külön magyarázkodás helyett szól az író Kodolányi mellett. Talán rosszul is esik Kodolányinak, az embernek, hogy kötetét, mely a válogatás saját jellege miatt egészében is mondani akaró kompozíció, érthetetlenül elhallgatja a kritika, az író azonban minden bizonnyal tudja, hogy kötetéhez nem szükséges kommentár. A húszegynéhány elbeszélés világosan beszél az íróért. Igazi epikus tehetség úszik itt az ár ellen, sokszor szinte önmaga ellenében is realista epikát alkot. Az első írások sötét alaptónusából éles és határozott tendencia mutat előre a Rókatánc művészi tökéletességéig. A válogatás elsősorban ezt a művészi fejlődést húzza alá, mögötte azonban nemcsak művészi, de az egész embert igénybevevő küzdelem folyik.

Az elbeszélések maguk kínálják a tagolást, tematikai szempontból és fejlődési tekintetben is. Az első írások az ormánsági parasztok életéből valók. Néhányuk már témájuk általánosságában is túlmutat az Ormánságon, de megmarad paraszti környezetben, végül a szubjektív

indítékú, polgári életbe nyúló tematika zárja a sort, mely olyan írásban, mint a Vacsora, elszakadt a személyes élménytől, nagy általánosításban, tömören ábrázolja a jellegzetes magyar polgári életet. A téma-kezelés jellege már jól mutatja az eredeti író. Kodolányit nagyon sok szál fűzi szűkebb hazájához, a szülőföld sötét való-sága összehangzik ugyancsak komor tehetségével.

Soha provinciálisabb témakört, mint az induló író Ormánsága. Ami ezt a paraszti világot külön szigetvé teszi a régi Magyarország, az a kapitalista fejlődés felfokozottan torz érvényesülése, az aránylag jómódú ormánsági paraszt őrlődése a birtokmentés embertelenítő hajszájában. Kodolányi — bármennyire is hangsúlyozza hovátartozandóságát — nem fullad egzotikumba, kérdésfeltevésének helyessége már az első írásoknak általános érvényt szerez.

A helyes kérdésfeltevés a konkrét tematika pontos áttekintésének, mély elemzésének következménye. Mert mi az ormánsági tragédia alapvető oka? A felelet-(adás) világossága meglepően gyorsan jön anélkül, hogy az ábrázolás maga absztrakt lenne. Itt van mindjárt az első elbeszélés, a Sötétség. Témája a legembertelenebb népbetegség, az egyke. Az ábrázolás azonban túlnő az egyetlen problémán. Ahogy van kivándorló magyarság, tüdőbaj, anyagi és szellemi nyomorúság, épp így egyke-kérdés is. Kodolányi általánosító ereje abban nyilvánul meg, hogy ezt a társadalmi bajt mint embertelenséget ábrázolja s az embertelenség okát a kapitalizmus szülte vagyonmentésben jelöli meg. Ilyen összefüggésben a provinciális téma érvénye általánossá nő, ugyanakkor képes megőrizni eleven, életszerű összefüggéseit is. A kivándorló paraszt az embertelenség elől menekül, nem rajta múlik, ha még embertelenebb körülmények közé kerül. A tüdőbajt az embertelen körülmények szülik. Az egyke az embertelen ember cselekvésének az eredménye, a paraszt ezen a ponton már teljesen azonosul a kapitalizmussal, a tragikus

Szülőföld 1955. sept.-okt. 5. sz. 80-81.

benne az, hogy embertelenségében önmaga, fajtája ellen fordul. Kodolányi írói nagysága a téma lehetőségeinek maximális kihasználásában rejlik. A kérdést paradoxon-módon úgy teszi fel, mint e nép önművészetének egyik tipikus megnyilatkozását. Nincs filiszteres felelősségrevonás, csak drámai jelenetekre bontott küzdelem, öntörvényű világ, melynek mozgatói az ábrázolás rendkívüliségében pontosan látszódnak. Íme, az elbeszélés befejező sorai: „A mécs fekete árnyékot vetett az arcukra, kiélezte sűrű ráncaikat, mélyebbé és sötétebbé tette mély és sötét szemüket. Gondosan kötött fejkendőjük beárnyékolta homlokukat. Kezeik, ezek a barna, száraz, zsinórnyi erekkel befuttatott kezek, ott nyugodtak az ölükbén. És ők beszéltek az időről, drágaságról, disznóról, borjúról, némelyik fájlalta a derekát, némelyik a hátát és sóhajtoztak, bólingattak. Kaszás János azonban nem szólt, nem is mozdult; öklére támasztotta az állát és bámult maga elé, nyugodtan, szomorúan. Hallgatott. És hallgatott a kinyújtóztatott, fehér lepedővel letakart halott is, melyen éles árnyékokat rajzolt a sápadt mécsvilág.“ Az abortusban pusztult fiatalasszony holtteste körül, a monumentális nyugalomban virrasztó nép raizában ott lappang a mélyebb összefüggés, a tragikus halál végső kiváltó oka. Az embertelenség közvetlenül fejeződik ki a Börtön c. elbeszélésben. Nagy Varga János sorsa a szerzésbe vakult ember életmenete. Küzdelme a szerinte egyetlen „emberi“ célért zajlik, a földért. Ebben az összefüggésben aztán fejére áll a morál. Takonykórban pusztuló lova jobban ösztöri, mint felesége halála. Öngyilkosságba csak a rendkívüli, tragikus események sorozata képes kergetni. Nagy Varga János jellemének összetevői, a féktelen önzés, a nagy emberi energia, melynek helyes felhasználására objektíve képtelen. Jelleme tragikumát az erő és léte mozgásának tehetetlensége adja, az a szellemi nyomorúság, mely képtelenné teszi őt a dolgok összefüggésének helves megismerésére. Vesztébe rohanó üstökös a fiatal Kodolányi ormánsági paraszthőse. Nagy Varga János az események rohanásában egyre inkább a magánosság örületét érzi. Ez a magánosság a monumentalitással párosulva jellemzi átfogóan a korai írások paraszthősét. Az embertelenség részletező motivációja mindez, melynek gyökerei az adott társadalomban erednek, s kifejezésük annak nagyheví tagadását jelenti.

Más kérdés, s nem utolsó sorban a fiatal író „titánkodása“, hogy időnként ez a

motiváció mitizálja, romantizálja a valóságot. A Bőbék Samu búcsújának keleti pogánnyá növesztett parasztja az aránytalanság betegségében szenved. Az amúgyis monumentálisan látott élet bizonyos részletek túlzó kiemelésében mítosszá lesz. A stílus expresszív erejét, az író hajlamát a biológiai naturalizmusra itt nem fékezi semmi arányérzék, Bőbék Samu jellemének alapvonása, a zsarnoki önzés — melynek életszerű meghatározottsága még menthető lenne — az emberlét túlságos rokonszenve következtében irreális fényt kap. Bőbék Samut megvadult lovai úgy viszik a halálba, mint egy pogány félistent. Kodolányi általánosító ereje mellett másik nagy írói erénye, a poétizáló hajlam fordul visszajára. Legsötétebb írásainak, naturalista törekvéseinek is van esztétikai jellege. A Sötétségnek, a Börtönnek minden komorsága ellenére határozott esztétikai színezete van. A stílus expresszív lüktetése, a ködös-felhős táj, s az emberábrázolásban megnyilvánuló írói részvét, a tragikus fenség esztétikumába burkolja az ormánsági embertelenséget.

A költőileg ellenálló anyag azonban csak bizonyos határok között hagyja bosszualatlan magát. A Szép Zsuzskában, a legkorábbi elbeszélések merész és teljes darabjában már a határok között képes maradni az író. A poétizáló hajlam tartalmilag az embertelenséggel szemben az emberséget, az értékeket keresi. A Szép Zsuzska témaválasztásának igazsága egyben egy alapvető társadalmi igazság, mely általában érvényes a kapitalizmusra. Az embertelen társadalomban az emberség a társadalom periferiáján él. Szép Zsuzska morális tekintetben van ott. A téma szerencsés megválasztása mind az általánosítás nagy fokát, mind a költőiséget tele marékka szórja anélkül, hogy az embertelen viszonylatok pillanatra is számon kívül maradnának. Így őrződik meg az ábrázolás valóságáhitale. Bár Szép Zsuzska alakjának megformálásában is érezhető bizonyos túlzás, a konfliktus, a körülmények valóságosak. Itt is a vagyontmentés megnyilvánulása az egyik erő, a másik Szép Zsuzska emberi törekvése, elkésett, tragikus szerelme. S a konfliktus köré Kodolányi képes odanöveszteni a teljes paraszti világot minden indulatával, primitív értékeivel. Teljében jut érvényre az író komplex problémalátása, az alaphelyzet minden konkrét sajátosságát fölfedi, mellyel csak növeszti mondandója általánososságát. Szép Zsuzska sorsába pl. belefogja a nemzetiségi ügyet is, a realizmus nagy erejével jelezve, hogy társadalmi és nemzeti elnyomottság

egy töről fakadó, azonosító erejű. Szép Zsuzska lélek-tragédiájának egyik lendülete kocsmában, szerb katonák között játszódik: „Szép Zsuzska átölelte a legény nyakát s megkérdezte tőle: — Műte nem vótá otthun, Lengais? — Tizenkét év... — mondta Lengais szomorúan. — Tizenhat vót, mikor katona lett, most huszonnyolc... Túlról csattogott a kártya, csörömpöltek a poharak, káromkodtak és magyaráztak a parasztok, ordított a tojásos zsidó... és szomorúan bögtek haza a hegyi vadak.“

A szerkesztés nagyvonalúsága, a jellem és a konfliktusok monumentalitása s a velük párosuló írói pátosz a kezdő nagy tehetség vonásai, szenvedélyes küzdelem az anyaggal. Ebben a belső hevű küzdelemben forrósodik át Kodolányi stílusa, válik erősen expresszív jellegűvé. Naturalizmusa is ilyen gyökerű. S ez a küzdelem adja népisége jellemző színeit is. Nem spontán ez a népiség, inkább hangsúlyozott és kereső jellegű. A néphez lezálló ember magakeresése, kapcsolat-teremtése a népi kultúrával. A kívülről jövő hangsúlyoztatja vele olyan erővel az ormánsági dialektust, a népélet egésze számára nem természetes állapot, csodálkozás és ítélet vegyül a nép teljes életének szemléletébe.

S hogy Kodolányi milyen erősen törekszik az élet epikus ábrázolására s a költőiség minden körülményben való megtartására, a kötet legkiválóbb írása, a Rókatánc bizonyítja. Mi teszi ezt az írást Kodolányi művészetének legnagyobb alkotásává?

Már a Szép Zsuzska témaválasztásának szerencsés voltánál utaltunk arra, hogy az embertelen korban az emberség a társadalom perifériájára szorul. A hivatalosan védett általános kapitalista morállal szemben Gorkij is így fordul a maga idejében a nyomorultak, a csavargók világához. Mikor Kodolányi a Rókatánc témájához nyúl, ugyanilyen meggondolások vezetnek. Bámulatos merészséggel áll egyértelműen a cigányok mellé, nagy együttérzéssel rajzolva szociális sorsukat, saját moráljukban a szabad emberi világ morálját ünnepli, s gazdagon bontja ki értékeiket. Két dologról van szó a cigány-család sorsának ábrázolásában: a korabeli Magyarország embertelen világáról, s az elnyomottak életében felfedett jövőbeni emberi lehetőségekről.

A témaválasztás szerencsés volta következtében előálló kérdésfeltevés általánosságát tartjuk az elbeszélés alaperejének. A kivételes téma, a társadalom legmélyéről felhozott embercsoport életében a legalapvetőbb kérdések — a társadalmi fo-

lyamat lényege — juthat kifejezésre. Benne van ebben a kérdésfeltevésben — pedig igazán csak kérdésfeltevés — az anyagi és szellemi nyomorúság, a kivettség embertelen állapota (a cigányokat mindenki, még a paraszt is megveti), de ugyanakkor benne van ezeknek az embereknek az elpusztíthatatlan életereje, józan világlátása, természetes szabadságszeretete. A természetes ember fölénye és eszessége, a természettel való közvetlen kapcsolat, a primitív emberi bölcsesség, minden, ami már önmagában is költészet.

A télbe hajló őszi tájban cigányok építenek maguknak átmeneti szállást. A falu közelségét a cigánypurdé esete jelzi: halászszákmányát elvették a parasztok. Ime, az embertelen kizsákmányolás eleven költői szépség példázata. Merészen bomlik ki a családi reláció, az öreg és fiatal cigány, közös asszonyuk, a gyönyörű cigánylány, meg a családi fészek állati melege. Természet, táj és ember együtt lüktet, csupa poézis minden, még a szép cigánylány pénzszerző módszerét is beara-nyozza a cigányhirtelenséggel felvillanó őszinte érzelem. Fordulatosan halad a cselekmény, közben van idő minden irányú tágításra, etnográfiai hűségű részletességgel halad a mese a tragikus kifejelethez. Az olvasó minden indulata a cigányok mellett van, az esztétikai élmény fedhetetlen szépségű, az igazság megköt és harcra hevít. Ha van népi erejű epika, ha van homéroszi szépségű mese a XX. században, akkor a Rókatánc az az egzotikum legparányibb bántó mellékkéze nélkül.

Ha Kodolányi paraszttémái központi kérdése az embertelenség, írói küzdelme az emberibb világról folyik, ugyanez közvetlen polgári témáiban még inkább feleletre vár. Ezek a témák nagyrészt szubjektív indítékúak, de Kodolányi a legszubjektívebb élményt is objektíválni képes. Atyai hajlék c. elbeszélése önmaga útkeresésének, családi konvenciókkal való szakításának rajza, de olyan tipizáló, általánosító érvénnyel hat ábrázolása, mintha egyéni életének semmi köze nem volna a témához. A jellegzetes, nemzeti-ségi területen élő úri osztály sorsát minden idilli vonás nélkül tárja fel. Itt aztán nincs illúzió, nincs gyerekkori varázs nyoma. A pusztulásból kitörni kész fiatal intellektuel küzdelme az embertelen viszonylatok ellen. A család széthullása, az őszinteséget helyettesítő merevült formák jellemzik az atyai hajlékot, s a fiatal Zoltán a parasztok között próbál teljesebb életet. A gondolatok, melyek Zoltán eszméletét foglalkoztatják, lényegében ölelik fel az egykorú értelmiség sors-

problémáit. A kiütkezés realitása olyan határozottan alakítja ezt a téveteg, de egyre szilárduló fiatalembert, hogy útja töretlenül visz a néphez. Az elbeszélés befejezése ellentmondásosan ugyan, de mégis arra utal, hogy a legbonyolultabb helyzetben is felismeri a valóságos hatóerőket, ez esetben a háborúból következő népi pusztulást. Mert a háború ugyancsak súlyos témája Kodolányinak. Jellegetesen, intellektuális szemmel látott problémája. Így alkotja meg új módon a felesleges ember figuráját. Zsákutcában c. elbeszélése 1928-ból való. A feudalizmus felé kacsingató író szívében valóságosan marjul fel a seb. A feleslegességtudat, bármily bő lélektani motivációt kap, nem sikkad el. A rendkívüli helyzet, mely a fiatal hősből felszínre löki tehetőségének krízisét, feleslegességének tudatát, nagyon valóságos. A középosztály reagál a sorsformáló eseményekre, két nemzedéki típusában. Kár, hogy a fiatal íróhős erősen dosztojevszkiji jellegű. Az elkésett magyar Raszkolnyikov azon méri tehetőségét, mit mer az érvényesülés érdekében megtenni.

Az embertelenség-élményt ábrázolja másik író-hőse esetében, a Délibábsban. A vidéki város kispolgár-lányában pillanatra felvillan a menekülés lehetősége. Az író-hős segítene neki a menekülésben, de a visszahúzó erők megakadályozzák az embermentést. A Hónapos szoba problémája hasonló gyökerű és azonos szemléletű. Az jellemzi ezeket az írásokat, hogy az író kíváncsisága lélektani indítékú, a valóság, a környezet azonban megmenti az öncélúságtól az erős lélektani törekvést. A huszas évek végének Kodolányija azonban mintha túlságos tudatossággal kísérletezne. Mintha nem a fojtogató mondanivaló, hanem az írás-technika problémája lenne egy-egy feladat-megoldása. Modern lélektan, s a nagyrealizmus absztrakt tanulságai akadályozzák a spontán kibontakozást. Átmeneti szikkadás ez. Az első paraszttémák kidolgozása után visszafogja, megőrzve tehetőségét, határozottan törekszik az epika európai színvonalára. Vallomás gitárkíséréssel. Hogyan mozog Cervantes hőse modern magyar környezetben? Bámulatos tisztánlátás jellemzi ezt a hős-ébredést. Don Quijote pontosan követi mind a valóság új gyűrődéseit, mind saját meghatározott jellem-logikáját. Mégis feladat jellegű az elbeszélés. A sokat emlegetett tisztánlátás alapjára egy 1926-ból való írás vet fényt. A Küszöb fiatal hőse a 19-es forradalom lángoló környezetében jelenik meg. A Küszöb Kodolányinál is határjel. A kamasz nagy lehetőségeket

igénylő vágyaiban s magatartásában az író forradalomhoz való viszonya tükröződik: „A küszöbnél megállt. Látta, hogy nem mehet sehová, nincsen sehol. A küszöbön áll. A kívül kavargó világ nem az ő világa, a román kém világa sem az övé s ez a család sem az övé.” Ez a jellegzetes értelmiségi magatartás csak annál inkább merész 1926-ban, mert a fiatal fiú habozása mellett a vörös katona szoborszerűen megalkotott alakjában s a forradalmat tagadó kispolgári család rajzában Kodolányi realista hűséggel és pillanatra sem habozó állásfoglalással ábrázolja a forradalom nagyságát.

Nagy lendület mutatkozik az imént említett átmeneti krízis után az 1931-es termés három novellájában, a legnagyobb novella, a Rókatánc s kíséretében még két kiváló írás. (József, az ács. Fegyvertelen.) Sose tudni, minek van haszna. Az ormánsági elbeszélések monumentális emberlátása, patétizmusa utáni tudatos egyszerűsödés, tájékozódási folyamat itt minőségbe robban. József, az ács még szívesen járja köröskörül hőstét, állókép, anekdotikus elmélázás, de a fegyvertelen szegényparaszti nyomorúsága mozgalmas, robbanó feszültségű. S már beszélünk a Rókatáncról. A kötet utolsó elbeszélésében véglegesen tiszta hangon mutatja be Kodolányi a magyar uralkodó osztály világát. A vacsora a legfelső rétegek utolsó, Móricz után még egyszer megfogalmazott megsemmisítő bírálata. Móricz lényegileg korábbi képét adja ennek az uralkodóosztálynak, a dzsentri-tobzódás háború előtti emlékei vibrálnak még a Rokonok viszonylag kései tablóján is. Kodolányi egészen modern változatát mutatja ennek az úri Magyarországnak, a teljesen kapitalizálódott úri osztályt, amelyik már elvesztette történeti színét, életformájának sajátosságait. Az amerikai vendégben lételemüket szimatolják ezek az urak: „Eközben a nők is, az urak is észrevették, hogy itt üzletről van szó. Csapatostól szűrődtek be a fehérszalonba, mintegy véletlenül, de nyilván azért, hogy a saját üzleteik számára megnyerjenek s a másokét elgázolják.” A már mindenét elvesztő kapitalizmushoz asszimilálódott úri világ pillanatképe ez, az utolsó belülről látott kép.

A „retrospektív kiállítás” végén had összegezzük az alapvető benyomásokat s beszélünk a „kiállítás” jelentőségéről is.

A Kodolányi-elbeszélés jellegzetessége a terjedelmesség. A szerkezet két típusát találjuk ezekben az írásokban. Az első novellák szerkesztési sémája: tragikus fordulatok sorozata, melyek előbb-utóbb letaglózzák a monumentális hőst. Már eb-

ben a sémában érvényesül azonban az író részletező elemző-ereje. Kodolányi elbeszélésformája nem a dramatikus novella, egyetlen kihegyezett helyzet gyorsmenetű kibontása, hanem az alaphelyzet több lehetőségének felvázolása. Az így kapott extenzív erő azért nem laposodik szimpla naturalizmussá, mert az író rendkívüli helyzeteket keres. A regény felé tolódik így minőségileg is a Kodolányi-novella. Kiragadott életdarab, mely rendkívüliségében hordja intenzitását. „... az író alakokban, helyzetekben, sorokban fogalmazza meg ítéletét a világról...” — mondja bevezetőjében s ehhez az alapvető epikus elvhez mindig hű. Nagy költői érzékenységgel a spontán költői lehetőségeket tartalmazó témák felé sodorja s ez csak látszólag mond el lent pesszimiztikus vonásainak. Pesszimizmus és optimizmus viszonya nála nem felszíni kérdés. Olyan pesszimista ő, aki végső kérdésekben elpusztíthatatlan hittel áll az élet mellett, minden reménytelenség közepette is keresi s ábrázolja az élet optimista oldalait, az emberséget, a szépséget. Nagymérvű tudatosság jellemzi íráskultúráját. Sokszor éppen ez a tudatosság gördít akadályokat az alkotó folyamat spontaneitása elé. Tudatos törekvése az európai nivóért, miközben gyökeresen kapaszkodik a népi-nemzeti tartalomba, szerepcsés pillanatokban eredményre vezet, Kodolányi hivatottsága a nagyrealista magyar regény megalkotására jól látszik ezekben az elbeszélésekben. Vajon miért nem sikerült neki? A feleletet erre egész életművének beható elemzése adhatja meg.

Es végül a jelentőség? Csak örülhetünk e válogatásnak, hiszen méltón szólalt meg Kodolányi, régi írásokkal, korszerűen. Az Éltek, ahogy tudtok a Kodolányi-kérdés irodalomtörténeti megoldásában is jelentős lépés, az értékelés első lépése. Nagyon tanulságos az írói visszapillantás. Ugyan lesz-e kedve s ereje az élő Kodolányinak ennél többre is? Olyan kérdés, melyre igazán csak ő tud felelni...

Bata Imre

1955. dec. 25

VÉGRENDELET

Kodolányi János színművének pécsi bemutatója

Igazában nem is bemutató, hanem felújítás a *Végrendelet* pécsi előadása. Ezt a Kodolányi-drámát 1929-ben már nagy sikerrel játszotta Budapestén az akkori Belvárosi Színház. Nemcsak másfél évtized, de egy egész korszak áll a két előadás között, megfosztva a művet napi aktualitásától, s ezt a veszteséget csak igazán értékes alkotás bírja ki. A *Végrendelet* azonban ma is hat: maradandóvá emeli az író magas hőfokú szenvedélye. Kodolányi ebben a műben leplezte, hogy az egykor nagyhatalmú, vagyonos parasztság nem a régi már: élete csak sárgasárga vegetáció s egyetlen szentsége a vagyon oszthatatlansága: ennek nevében marják-pusztítják egymást és önmagukat a dráma szereplői, akiket Kodolányi fájdalommal és részvétellel ábrázol, de ettől féltetmondása még hitelesebb és meggyőzőbb. Felvonul a darabban az akkori idők falusi társadalmának szinte minden jellegzetes alakja. Az öreg Páprádi, a volt bíró már nem parasztkozhat a lányait: az egyik veje kovács, a másik a falu szatócsa. A torz »polgárosodás« fonákosságát még inkább aláhúzza, hogy a harmadik lányt, Zsuzsát, azért üldözik el, mert a család akarata ellenére napszámoshoz ment feleségül. Ebben a környezetben még az sem meglepő, hogy az öreg Páprádit a két vő leltatja, hogy javukra végrendelezzenek — így semmizik ki az örökségből a harmadik leányt.

S bár az egész falu ismeri a végrendelet körüli család mesterkedéseket, a törvényezék mégsem tud igazságot tenni. Kodolányi János kitűnően ábrázolja, hogy nemcsak a jogszertint örökösöktől való félelem, s a hozzájuk fűződő anyagi érdekek készítetik hazugságra a szereplőket, hanem az idegenkedés is a régi uraktól: ilyen bírák előtt nem lehet igazat mondani. A mű új befejezése világosabban igazolja a szerző mondanivalóját: a kitagadott lány nem tér vissza, sőt a hamis esküjét mélyen megbánó édesanya is otthagyja a rothadó, önmagát széjjelmarcangoló családot. Nem értünk azonban egyet az első felvonásbeli változtatásokkal: túlságosan hosszúra nyújtják a cselekményt, Zsuzsi figurája pedig kissé irreális eszrényül: jogos örökségét ugyanis — a darab új beállítására szerint — pusztán azért védelmezi, mert haladékos apjának erre tett fogadalmat.

Az előadás a pécsi együttes örvendetesen emelkedő színvonaláról tanúskodik. A paraszti környezetben játszódó drámák előadása mindig nehéz feladat: itt a legszívósabb a régi vidéki színjátszás rossz öröksége, az erőszakolt népieskedés, a beszéd durva és hamis cikornyássága. S bár a pécsi előadásnak akadnak olyan részletei (főleg a második felvonásban), ahol bántóan búvik elő a rosszlelkű játéksztílus, Marton Frigyes rendezőnek egészében

sikerült a dráma hiteles légkörét megteremtienie. Az ő érdeme is, hogy Jancsó Jolán az öreg Páprádiné szerepében, s a Zsuzsát alakító Vass Éva lebillincselő szenvedéllyel formálja meg szerepét, pedig mindkettejük számára idegen ez a szerepkör. Kiváltképp emlékezetes marad második felvonásbeli nagy jelenetük. Meglepő, hogy még az epizódszereplők is — a kitűnő Báza Éva, Szakal Dénes, Nádat Pál és Bódis Irén — milyen természetesen elevenítik meg az elmúlt korszak jellegzetes paraszti figuráit. A legnehezebb szerep, s egyben a legtisztább alakítás Joó Lászlóé. Ő játssza Zsuzsi napszámos férjét, s elkerüli azt a nagy veszélyt, hogy a színpadi beállításban üres, jellegtelen »pozitív hőssé« szürküljön a figura. Sikerül Orbán alakjában a szegény ember lelkivilágát, tartózkodó szemérmességét és erkölcsi biztonságát példamutatóan visszaadni. Rövid jelenete élmény volt, méltán jutalmazta a közönség vastapsa. Nem tetszett Szalma Lajos orvosa és Tándor Lajos Prabákja. Mindketten túljátsszák szerepüket. Tándor hamisítatlan pesti vigéct mintáz, holott Prabák a darab szerint már jóideje falun él, s minden uraskodása ellenére jócskán ragadt rá a paraszti viselkedésből. Árt a darab egységes hangulatának Horváth Magda túlzottan várossias öltözködése s viselkedése, nem ennyire »úrino« a falusi szatócs felesége. B. N. L.

Művelt Nép 1955. dec. 25. 52. sz. [5]

Végrendelet

Kodolányi János végtelen szenvedéllyel keresi a paraszti világban a valóságot, az igazságot, a társadalmi problémákat. Egész művészete — itt különösen a paraszti életéről írt művekre gondolunk — könyörtelen és kegyelettelen leszámolás. Bemutatja, hogy a paraszti élet nem az idill világa, a kapitalizmus embert, jellemet eltorzító erői ezerszeresen hatnak, hiszen egy sötét, tudatlan, elmaradott világban fejthetik ki pusztító hatásukat. Kodolányi gyűlöli ezt a világot, amelyben a vagyon az egyetlen mozgató erő, ezt a társadalmat, amely szerint erkölcselenné válik mindenki, aki szembe mer szállni a vagyon, a gazdagság alkotta erkölcsi normákkal. Ezer személyes élmény „segíti” őt ebben, hisz átélte ő maga is a kitaszítottak sorsát, volt alkalma látni, az Ormánság szomorú világában, milyen is az az idillinek, vonzónak, szépnek hazudott paraszti élet. A kép, amelyet a paraszti világról rajzol, személyes leszámolás is, ítéletmondás, igazságtétel. Ez csak növeli írásai szuggesztív hatását. Az író elkárhoztatja ezt a világot és egyes hőseiben megpróbálja jelezni, keresni — ha tétován, ha bátortalanul — bizonytalanul is — a jövő felé vezető utat.

Nem lehet e cikk feladata a Kodolányi-probléma, megoldása, Galsai Pongrácz megállapításaival sem akarunk itt vitába szállni. (Pécsi Színház 1955.) talán ildomtalan is lenne az ő néhány soros, erősen vitatható megállapításait somázza néhány szóban elítélni. Kodolányi életművét megvizsgálni — az irodalomtörténetírás hovatovább mulaszt-hatatlan feladata. Abban egyetértünk Galsaival, hogy tarthatatlan állapot ez a struccpolitika Kodolányival szemben, s nem szabad belenyugodni abba, hogy a XX. századi magyar irodalom eme jellegzetes íróegyénsége „mellékmondatok lakója lett”. Konkrét vizsgálatoknak, elemzéseknek kellene kideríteni, mi az, ami Kodolányi művészetében ma is aláírható, az elemzések során az is kitűnne, melyek azok a momentumok, amelyek már a későbbi jobboldali Kodolányit jelzik, amelyekből már látható, milyen szemléletbeli hibák vitték ezt a tehetséges embert a romlásba. Súlyos mulasz-

tás terheli az irodalomkritikát, hogy a Kodolányi-problémáról hallgattunk, ahe-lyett, hogy helyes, bátor, marxista kritikával közeledtünk volna életművéhez. Nem segítettük abban, hogy ő is megpróbáljon leszámolni művészete ferdeségeivel, életútjának nagyon is tisztátalan mozzanataival.

A Végrendelet című műve, amelyet nemrégiben mutatott be a pécsi Nemzeti Színház, színpadi írásai közt talán a legérdekesebb, leginkább drámai hatású. Arról szól, hogy egy módos öreg paraszt részegen leesik a padlásról, két leánya, vejei ott állnak körülötte — nem, őt sajnálják — arra gondolnak, pillanatok alatt meghalhat, még hozzá végrendelet nélkül. Nosza, gyorsan cselekedni kezdenek, az apára támadnak, kényszeríteni akarják, hogy megírja a kisebbik lányt, a Zsuzsit kisémmiző végakarátát. (Zsuzsit kitagadta ugyanis a család, mert egy napszámoshoz ment feleségül.) Leitatják az amúgyis gyakran részegeskedő embert s erőszakkal kezébe nyomják a tollat... Ezzel indul el az a drámai cselekmény-sor, amely rendkívüli erővel mondja el, hogy az a világ velejéig rothadt, a kisémmizett lány hiába keresi az igazságot, a hatalomnak, a bíróságnak nem érdeke, hogy fény derüljön az aljasságokra. A család elérte a célját, a fiatal testvért elűtötték a vagyontól, anyjuk a bíróság előtt esküdött meg, hogy az apa akarta volt megrövidíteni kisebbik leányát. Persze, rajta is beteljesedik a törvény, e társadalom törvénye, lányai, akik ápolását fogadták meg az apa halottas ágyánál, úgy bánnak vele, mint a kutyával, s amikor tiltakozni próbál, el vannak szánva, hogy megöljék. Itt avatkozik be az író, megjelenik a napszámos vő, s a döntő pillanatban, amikor már csak egy lépés választja el az idősebbik lányt, hogy az anyjára támadjon, megmenti őt, s magával viszi a tisztességes szegénységbe. A befejező majd'hogynem giccses képben az anyá ott áll lánya és veje közt, összetörtén, egyik kezében biblia, másik kezében lánya gyermeke — elindul az új élet, a nagyobb szegénység, de emberi élet felé... Megnyugodva mondja: „Hát akkor... mindön megvan, nem hagytam ettől semmit... csak a sütet, keserves hazug életömet...”

Színház- és Filmművelés 1956. jan. 17. 31-33.

1956. Jan.

Talán ebből a rövid vázlatból is kiténik, hallatlan érdekes drámai életanyag van ebben a műben, ebből az író a kapitalizmus fojtásában vergődő falu hiteles, lenyűgöző, nagy drámáját, írhatta volna meg. Mégsem lett ez a mű reprezentatív, nagy parasztragédiává, mert Kodolányi nem mert elmenni a végső konzekvenciák levonásáig. Nem véletlen ez a fajta befejezés, amelyben az anya megmenekül. Hamis ez a kép, s a dráma logikájával teljesen ellentétes. Összefügg azzal a hibával, amely Orbán Jánosnak, a dráma — mai szóval — pozitív hőségének az ábrázolásában jelentkezik.

Orbán János — Zsuzsi férje. Ő az a napszámos, aki „betolakodott a családba”, s feleségül merészelt venni ezt a módos parasztlányt. Orbán János morális tisztaságával emelkedik környezete fölé s azzal, hogy Zsuzsit feleségül vette, őt is felemeli magához. Kodolányi számára Orbán János az eszmény: a becsületes, józan, visszavonuló csöndes szegényparaszt, aki nem harcolni akar a világgal, csak erkölcsileg akar tisztább lenni, mint az a társadalom, amelyben él. Van ebben valami a népiesek felfogásából, olyan moralizáló kritika-féle. Ezzel nem mondja ki egyértelműen világosan, hogy ez a világ velejéig rothadt, s csak elpusztítani, megsemmisíteni lehet, s ebben a világban embernek csak az tud megmaradni, aki harcol ellene. Az ilyen hős lenne a „reménységár a sötétség birodalmában” s az ő emberisége, emelkedett erkölcsi világa igazi mércé lehetne, amely a világ aljasságát, romlottságát jelezhetné. Tehát nem sematikus pozitív hőst követelünk Kodolányitól, csak olyan jelzést, amely még élesebb fénybe tudná állítani ezt a társadalmat.

Kodolányi látása e drámában a népiesek romantikus parasztszemlélete, amely megoldhatónak látja a parasztság problémáit a rendszer gyökeres megváltoztatása nélkül. Ezzel függ össze a befejezés problémája. Kodolányi a harmadik felvonás végén olyan helyzetet hoz létre, amelyben a napszámosnak *meg kell* mentenie az öregasszonyt, akit pedig a dráma, a valóság logikája szerint lehetetlen megmenteni, akit drámai vétsége is halálra ítél. Téves nézet, hogy ezzel a

napszámot emeli fel erkölcsileg; éppen az ellenkezője történik: a napszámos nem az öregasszonyt menti meg, hanem ezt a kegyetlen, gyilkos társaságot. Megóvja őket attól, hogy *meg kelljen* gyilkolniok ezt az asszonyt, s ezzel megakadályozza azt, hogy a saját maga ásta verembe pusztuljon ez a társaság — ez a társadalom.

Külön probléma a Végrendelet nyelve. Kodolányi rendkívüli gonddal törekszik arra, hogy áthidalja a valóság és a valóságot tükröző művészi kép közti űrt, s ezt a tájnyelv fonetikus hitelességű visszaadásával véli megoldhatónak. Ez a megoldás, az ilyen méretű tájnyelvi hitelességre való törekvés hamis művészi elképzelésekről árulkodik. A naturalista drámaírás maradványa ez, csak rontja-rombolja a dialógusok drámai erejét, de ezen túl sokat veszít erejéből, forráságából minden jelenet, amelyben az író inkább figyel a mondatok nyelvjárási hitelességére, mint a mondanivaló, a jelenet hatására, funkciójára. Különösen az első felvonásban látjuk, hogy sokszor éppen emiatt lassúdik le a dráma. Az író aprólékos gondal megírt dialógusai a színészt is gátolják az alakításban, a játékban.

Ezek a vázlatos megjegyzések persze távolról sem tudták a Végrendelet értékeit megfelelő módon elemezni. A mű nagyszerűségét csak részletes elemzés tudná kideríteni, méltatni, itt csak jelezhetjük a problémákat, s az természetes, hogy elsősorban a vitatható mozzanatokra kellett kitérni. A pécsi Nemzeti Színház előadása, Marton Frigyes rendezése a lehető legtöbbet tudott felmutatni a dráma értékeiből. Kitűnő atmoszférája van az előadásnak, rendkívüli erővel tudja bemutatni a sötét-ségben fuldokló magyar falut. Marton Frigyes rendezése elmélyült munkára vall, látszik rajta, hogy kivételes gondal, minden mozzanat tökéletes kidolgozásával akarja a dráma mondanivalóját érvényre juttatni. Remekül tudja jellemezni az egyes szereplőket. Különösen megfigyelhető ez a II. felvonásban, a tárgyalási jelenetben, ahol egy-egy szereplő villanásnyi megjelenésével vall önmagáról, s alakítja ki fokról-fokra a teljes világképet. Az eskütétel jelenete egyenesen megrázó, hatásában szinte rendkívüli. A harmadik felvonás ritmusa, stí-

lusa nagyon jól simul a műhöz, sajnos a befejezés problematikusságát a rendezés sem tudja enyhíteni. A színészek közül két alakítást szeretnénk kiemelni. Vass Évát, és Tándor Lajosét. Vass Éva Zsuzsit, a legkisebbik Páprádi-lányt játssza. Vass Éva egész lelkében, minden mozdulásában éli Zsuzsi szenvedéseit, küzdelmét, teljes mértékben azonosul vele. Innen van, hogy igaz könnyeket tud sírni a színpadon, igazak indulatai, fájdalmas kitörései. Ha ő volt színen, a valódi szenvedélyek tüze sütött felénk a színpadról. Tándor Lajos, Prabák Géza kereskedőt alakította a középső Páprádi-lány férjét. Minden mozdulata kidolgozott, nincsenek nagy gesztusai, a legnagyobb dicséret, amit elmondhatunk róla az, hogy lelke legmélyéig föltárja ezt a figurát, tökéletes szellemi arcot ad erről az ostoba, a parasztok közt magát bölcsnek képzelő, fontoskodó, ravasz emberkéről, akinek az egész világ csak üzlet, s a halálban sem lát mást mint egy egyszerű ügyletet, amin valamit keresni lehet. Jellegzetes gesztusai vannak Tándor Lajosnak: jóindulatú, elnéző mosoly, amivel bölcsességét akarja jelezni, nagyképű, fontoskodó, fölényes arckifejezés, amellyel minduntalan tudunkra adja, hogy ő csak véletlenül van ebben a társaságban, úgy él köztük, mint előkelő angol úr, a benszülöttek között. A parasztfigurákat alakító színészek között, legjobban Náday Pál alakítása ragadott meg bennünket. Sunyi, ravasz, körmönfont parasztfigurát ábrázol, aki úgy ravaszkodik mindig, hogy haszna legyen abból az ügyből, amibe véletlenül belésodródott. Zsófit és Sárít, a két idősebb Páprádi-lányt Báza Éva és Horváth Magda játszotta. Báza Éva alakítása nagyon szép és kidolgozott munka, szenvedéllyel teljes alakítás, Horváth Magda kevésbé elégitett ki bennünket, játékában nagyon sok illusztratív vonást fedeztünk fel. Páprádi Pált Bakos László játszotta. Némely jelenetet túljátszott, de különösen tetszett az a pillanata, amikor félig részegen újra és újra a borosüveg után nyúl, és valami végtelen gyönyörrel úrít ki a tele poharat. Esztert, a feleségét, Jancsó Jolán játszotta. Nagy feladat előtt állt, tiszteletreméltó az az eredmény, amit elért. Nem tökéletes még ez az alakítás, de céljaiban, alapvető vo-

násaiban helyes. A kisebb szerepek alakítói közül Szalma Lajost kell dicsérnünk, aki Fentős Árpád körorvost alakította meggyőzően, Buza Imrét, aki a kisbíró szerepében, ha karikatúrisztikus eszközökkel is, de nagyon jellegzetes figurát ábrázolt.

ILLÉS JENŐ

1956. jan. - febr.

KOSZTOLÁNYI DEZSÖNÉ

KIRE VOLT IRIGY KOSZTOLÁNYI ?

A Dunántúl című irodalmi folyóirat legutóbbi számában Kodolányi János rendkívül pontos megfogalmazásban kijelenti, hogy (idézek): »Kíméletlenek, irigyek, féltékenyek voltak az akkori öregek. Nem mondom, hogy Móricz is és Schöpflinre sem áll a véleményem. De Babits, ő már féltékeny, sőt irigy volt. Ugyancsak Kosztolányi, Karinthy s mások«.

Elsőbbben is az ellen a vád ellen kell tiltakoznom, hogy akár Kosztolányi, akár Karinthy öreg lett volna. Korban is mindössze ötvenegy éves volt mind Karinthy, mind pedig Kosztolányi, amikor meghalt.

A másik vád az, hogy irigyek és féltékenyek voltak. Nyilván úgy gondolja a fent idézett író, hogy többi, tehetséges író társukra, érvényesülni vágyó fiatalokra voltak irigyek és féltékenyek. Ilyen vádat pedig már bizonyítani kell, másképpen rágalmazásnak minősül. Lássuk hát a bizonyítékokat.

Én, ezennel jóelőre beterjesztem ellenbizonyítékaimat. Könnyű a dolgom, főleg Kosztolányi esetében, csak a birtokomban levő ezernyi levél közül kell találoznom előszednem egy-néhányat s azokból idéznem s felsorolnom a köztudomású tényeket.

Ami Karinthyt, a kedves, nagyszerű író t illeti, az ő védelmében csupán megfigyeléseimre vagyok utalva. Amennyiben valóban »irigy« volt, semmiesetre sem a szegény és elnyomott fiatalokra, vagy küszködő kortársaira volt irigy, legfőlegb olyanokra, akik kevés, vagy semmi tehetséggel sok — nagyon sok pénzt tudtak szerezni.

Kosztolányit harmonikus és derűs lénye megóvta minden görcsös érzéstől, így az irigységtől és féltékenységtől is, ő oly boldogan tudott belefelejtkezni a munkába, hogy a külvilág túlekedése nem is férközött hozzá. Ami pedig az úgynevezett fiatalokkal való viszonyát illeti, ez már azért sem lehetett ellenséges, mert hiszen csaknem halála előtt vívta meg ő maga is harcát az akkori öregekkel, az apák és fiúk örök harcát, amely meglepetésszerűen érte és bizony ebben a harcban ő maradt alul. (Mivelhogy ez is törvény.) Lemondatták a Pen elnökségről a Móricznak és Krúdyknak juttatott 20—20 ezer pengőnyi díj miatt, illetve ő maga lemondott, nehogy veszélyeztesse a budapesti Pen kongresszust. A kormány ugyanis csak azzal a feltétellel volt hajlandó pénzt adni a kongresszus megtartására, ha Kosztolányi lemond az elnökségről.

No de lássuk a vád ellenbizonyítékait.

Elsőbbben is József Attilát említem.

Aki csak író volt, vagy írónak számított, pontosan tudta — tudnia kellett, hogy a Nyugat vezető írói közül egyedül Kosztolányi ismerte fel József Attila költői tehetségét, egyedül ő harcolt, ő verekedett érte, az ő szeméből buggyant ki a könny, amikor megtudta, hogy minden erőfeszítése ellenére sem jutalmazták Baumgarten-díjjal József Attilát.

— Él itt közöttünk egy sovány, alacsony termetű fiatal költő, aki egy fejjel nagyobb valamennyiünkénél: József Attila — ezekkel a szavakkal kezdte beszédét, amikor József Attila mellőztetése miatt lemondott a Baumgarten Alapítványnál viselt kurátori tagságáról.

Mindezt és sok egyebet, Veres Péter is elfelejtette említeni az Öregek és Fiatalok vitájában, nemkülönben a többi hozzászóló, — Basch Loránt kivételével.

Hadd idézzek Krúdy leveleiből:

K. Gy.

Budapest, 1913. november 18.

Meteor fogadó

Kedves jó Dezsóm,

a hálálkodásnak csak egy hangja van. A paraszttal együtt csak Isten-t tudom emlegetni, midőn kihúztál a legnagyobb bajból, amelyben valaha voltam.

Hát áldjon meg érte az Isten.

A tied Krúdy Gyula

Irodalomtörténeti Közlemények 1956. jan.-febr.,

A. 77. 62-65.

180

Másik levél, kelet nélkül (névjegy)

Kedves, te régen látott kedves,
Köszönöm, hogy szép híremet költötted. Te vagy a költő, nem én. Én csak a te rokonod szeretnék lenni.

Ahítva szeret

Krúdy Gyula

Sorok Juhász Gyula leveleiből:

Juhász Gyula Ipar u. 13. Szeged 1905 jul 20

Kedves Kosztolányi

Köszönöm vigasztaló, emelő sorait, az erőteljes szalmaszálakat, amelyekbe gyöngé, veszendő lelkem kapaszkodni próbált

levél

(másik) ... a legutóbbi leveléért meleg, baráti köszönet. A maga jó lelke, amelyet annyira csodálok és szeretek, egész szeretetével rezgett a sorokban, s biztató szavát boldogító, serkentő, intő emlékeim panteonjába teszem ...

(megint másik levélből)

x. (képes lapon) 1914 április 14

Kedves Barátom, most kezdem igazán látni és érezni, mily jó volt megint hozzám, mily sok mindent köszönhetek megint magának ... nagy szív és nagy ész, megértő fölényével és mindennel veléértésével ...

(Kosztolányi Juhász Gyulához. A következő két zöld tintával írt levelet Kilényi Irma, Juhász Gyula titkárnője s a szegedi Juhász múzeum őre küldte el Kosztolányinéhez)

Budapest 1921 karácsonyán.

Kedves Gyula,

egy karácsonyi nagy társaság arra kért, mondjak el egy versemet. Én nem a magamét mondtam el. Az ön versét: *Mindég*. Emlékszik-e erre? Én kívülről tudom azóta, hogy megjelent. Mely-mély-mély hatása volt.

Amint elmondtam, éreztem: *Ilyet csak egyet lehet írni: az életben.*

Milyen helyén való itt minden szó és minden betű.

A társaság köszönti önt és én is hódoló, baráti szívvvel:

Kosztolányi Dezső

Juhász Gyula

(Kosztolányi második levele)

Budapest, 1921 január

Drága Gyula,

gyönyörű könyvét megkaptam, köszönöm. Már is frok róla ...

(Kilényi Irma így ír egy levelében a Kosztolányi-Juhász kapcsolatról)

... szegény Kosztolányi halála döbbenetes hatással volt súlyos melankoliájára (Juhász Gyuláéra), nem akart többé enni, azzal büntette magát, amiért ő még él s Kosztolányi nincs többé, akit végtelen szeretettel vett körül mindig s a legnagyobbnak tartott költőtársai közül ...

Móricz Zsigmond egyik leveléből:

Leányfalu, 1931 aug 5.

Édes Dezsőm,

leveledet örömmel láttam s ismertem föl, mert véltem kéziratot kapok benne Tőled, barátom. Ennek is örülök, mert nevendéked Kisbéry nagyon kellemes jelenség ...

... Vetted-e észre Dezsőm, hogy nyomunkban egy új nem jár, mely sietten gereblyéli el mélyebb barázdáinkat s vidámabb magvakat kertészkedik a mi zord mezőinken ...

Kosztolányi Dezső idejének nem jelentéktelen részét töltötte azzal, hogy író-társainak — fiatal, nem fiatal mindegy volt neki — érvényesülési és anyagi érdekében levelezett, telefonált és szaladgált.

De vajon akad-e sok olyan fró, aki frótársának valamelyik művéről olyan lelkesedéssel ír, mint Kosztolányi Móricznak Barbárok című munkájáról? Holott Móricz sok írását nem szerette, de kezdeti elbeszéléseit és a Barbárok-at remekműnek vallotta. Hogy pedig Krúdy-nak is odaítélhesse a díjat, keresztül hajszolta, hogy még abban az esztendőben megjelen-hessék Krúdy-nak egy kötete, amelyet jutalmazhat.

Babits egyik levelén nincs dátum;

az ő soraiból idézek:

... Berda Józsefen sajnos most nem tudunk segíteni: az alapítvány ilyen kis segílyt szabályai értelmében nem adhat, nagyobbbat még ebben az időpontban nem tud adni (Berda számára kért segílyt Kosztolányi)

(Másik levélből) ... nagyon jó lesz, ha pártfogoltad bármely írását beküldi — s abból meg fogom látni, mely irányban kellene őt foglalkoztatni ...

(harmadik levélből): Kedves Barátom, nagyon sokáig nem feleltem szíves soraidra, melyeket Füst Milán érdekében írtál hozzám ...

(Kosztolányi leveleiből Babitshoz)

1906 április

... mindennap legalább egyszer elolvasom versküldeményét. Én valósággal fanatizálva vagyok s bizony kérelmét nem tartom be, hanem az itt levő nagyon kevés intelligens ember-nek hencegő garral mutogatom a nagyszerű költeményeket és bizvást állíthatom, hogy Szabad-kán több imádója van ... Bámulják nyelvét, eredetiségét és káromkodva szidják, miért nem lép már elő ...

1905 április 11.

... Meddig fog még betegeskedni és idegbajoskodni? És mikor ír, mint régen?

1929 XII 20.

... De ha félre is ertesz, akkor is szólnom kell, mert egy barátomról van szó, akit job-ban szeretek a jogos, vagy jogtalan büszkeségemnél is. Füst Milánt ajánlom ismét figyel-medbe, akit — tudom, éppoly érdemes írónak tartsz, mint én. Ha van mód, gondolj rá, vedd észre az írásnak ezt a remetéjét, kit még senki se vett észre ...

Füst Milán sok-sok érdekes és szeretetteljes levélből csak ezt közlöm:

Öllemek, csókollak, szeretlek!

Egész szívemmel köszönöm. (Sírok)

Egy ilyen jó szó, úgy látszik, jobban gyógyít, mint minden egyéb!

Jövök, mihelyt csak bírok Dezső!

Öllemek benneteket!

Milán

Budapest, 1930. febr. 11.

Somlyó Zoltán 1917 szept. 19-én így ír:

Drága kedves Desirém,

igen nagyon örülök a levelednek, de annyit mondhatok, hogy a cikk, amelyet nagyonis értéken felül dicsérsz, meglehetősen ki van fordítva eredeti mivoltából. Többek közt volt benne két olyan sor is, amely végérvényesen jellemezte a Te nagy jelentőségedet — ezt is kihagyták. Mit tehettek én?! — ...

(Úgy látszik akkor is történtek ilyesmik, egynemely »irigy« frótárs jóvoltából). (Kosz-tolányiné)

Várlak és öllemek a régi lelkeimmel:

Somlyó Zoltán

184

(másik levélből)

Bpest, 1930. jan 29.

Drága és egyetlen Barátom,

ma keltem fel először az ágyból. Első dolgom, hogy neked köszönetet mondjak. Persze ez is csak egyszerű konvencionális forma. De mérhetetlen az a hála, amit érzek, Drága Desirém, egyetlen barát és egyetlen Ember ezen a tájon! ... Sokat tettél értem, verekedtél értem, most, amikor annyira kellett egy barát! ... amikor oly magamra hagyva feküdtem Hadesem sötét hullámai közt.

Egyetlen Férfi akadt, ez Te voltál! Forrón köszönöm neked és mély hálával és nagy jószágod iránti hódolattal

Köszöntelek és öllelek

lekötelezett, hű szívvel

Somlyó Zoltán

Most pedig kérdelem, hogy hát kire is volt irigy és féltékeny Kosztolányi? József Attilára? Móricz Zsigára? Krúdyra, Somlyó Zoltánra? Babitsra, Füst Milánra? Juhász Gyulára? — ezekre megfelelnek az idézetek. Kassákra, Tersánszkyra, Berda Józsefre, Zelk Zoltánra, Barfalitsra, Weöres Sándorra?, egyszóval az akkori »fiatalokra«? Feleljenek erre ők maguk. Én is idézhetnék egyik-másiknak leveléből, csak azért nem teszem, mert ezek éppen fiatalságuk miatt túlonként is hálálkodó vagy rajongó hangúak, s ezzel nem akarnék visszaélni. Vagy talán Arany Jánosra, Vörösmartyra, Petőfi Sándorra? »az isteni kölyök«-re, »aki 26 éves volt, amikor meghalt és nem látta a tengert«? Talán a *Lángelmék* és *Kortársak* kötetének jóindulatúan, sok esetben nagyönis jóindulatúan bemutatott íróira? Esetleg Shakespeare-re, Tu-Fu-ra, vagy Po Csüi-re, akiket fordított? s annyi másra, akiket elsőül nyújtott magyar nyelven az olvasóknak? De folytathatnám, Akárhogyan is, csak az derül ki, hogy nyilván egyes-egyedül Kodolányi Jánosra volt féltékeny és irigy Kosztolányi Dezső.

Kodolányi János: Végrendelet

Igazán jó színházi előadás igazán jó színdarab nélkül nincs. Múló emlékű, színes, virágos-pántlikás, vagy akár ügyes, szórakoztató, „színház-szagú“ előadás közepes, kommersz-darabok alapján is elképzelhető, de élményszerű, szívet, gondolatot magával ragadó előadás épp úgy feltételezi a valódi, írói munkát, mint a színház teljes erőfeszítését.

Márpedig a „Végrendelet“ a Pécsi Nemzeti Színház évek óta legjobb előadása. Aki régebről figyelemmel kísérte a színház együttesének fejlődését, észrevehette, hogy ebben az előadásban szinte minden színész jó néhány fokozattal többet nyújtott eddigi teljesítményénél. Pedig azt sem lehet mondani, hogy a darab léghőre nagyon ismerős lenne nekik. Mégis a színpadon — különösebb naturalisztikus hatások nélkül — szinte nem is a 20-as évek ormánsági falujának vetületét, hanem magát a falut láttuk. És ez nem egyedül a színház érdeme. Kodolányi ellenállhatatlan, szuggesztív írói ereje hatott a színházra, sodorja magával a nézőt.

Ez a fölényes, ugyanakkor önmagát is fehér izzásig hevítő írói erő, mely a dráma legeldugottabb hajszalereit is friss, forró étellel tölti meg, — jellemzi elsősorban Kodolányi „Végrendelet“-ét. Még a darab hibái, tévedései is többnyire erőteljesen írói, nem színvonalatlan megoldások.

Kodolányi tudvalevőleg nem mai író, — vagy legalább is még nem az, tematikáját, eszmei fejlődése egészét tekintve. De egyike a legjelentősebb, legeredetibb élő íróinknak. Az egykori paraszt-szocialistának a Nyugaton keresztül nagy utat kellett megtennie ahhoz, hogy a mához szóljon. Nem is egészen egyenes, egy időben jobbfelé, a narodnyikizmus felé hajló, és tegyük hozzá: nem is egészen befejezett utat. Ezt aényt nem lehet, nem szabad figyelmen kívül hagyni. Irodalomtörténetünk és kritikánk sürgősen pótolandó mulasztása e nagy koncepciójú, helyenként móríczsizgondi arányú író életművének felmérése, bírálata és eszmei irányítása, segítése.

Annak, hogy Kodolányi helye mai irodalomértékelésünkben nincsen megállapítva, egyik következménye, hogy a Végrendelet bírálataiban — és itt nemcsak a megírt kritikákra gondolok, — egyfelől bizonytalankodás, óvatosság, másfelől pedig végtelenség nyilvánul meg.

Galsai Pongrác lelkesültségével, rövid, de igen szép, bensőséges hangú méltatásával (Pécsi Színpad 3. szám) mindaddig egyet lehet érteni, amíg a „Kodolányi-kérdésnek“, mint irodalompolitikai problémának a feltárását sürgeti, amíg Kodolányinak gyermekkori környezetével való bátor, irgalmatlan leszámolásáról, meg arról a varázslatos írói erejéről szól, mely az ábrázolás természetes közegellenállását is játszi fölényrel győzi le; vagy amíg a mesterhez való szubjektív viszonyulását a kisműves szédületével jellemzi. Amikor azonban Kodolányi életművének eszmei jelentőségére tér ki néhány sorban, az eszmei vonalvezetés tévedéseivel is mintha azonosítaná magát. A nép nemzetfenntartó szerepét említve kiemeli a parasztságot, mely szerinte „elsősorban“ nemzetfenntartó. Így, jelenidőben. A Szent István korában játszó „Emese álma“ című regényről pedig egyetértő hangszínnel mondja: „arról szól, hogy a nyugati műveltség meghonosodása sokat ártott népi és történelmi értékeinknek.“ Holott Kodolányinak ez a véleménye épp oly téves, mint Herceg Ferencé, a „Pogányok“-ban. Vajákoskodó, ál-kereszténység-ellenesség ez, — mely Herczegnél még a klérussal való kacsintgatással is párosult. Nyilvánvaló, hogy abban a korban a nyugati művelődés áramkörébe való bekapcsolódás volt a haladó irányzat, egyedüli mód éppen népi és történelmi értékeinknek életbentartására, továbbfejlesztésére.

Dunántúli 1956. jan. - febr. 15. A 62-68.

(Meg kell jegyezni, hogy elsősorban szerkesztési elfogultság eredményezte Gal-sai cikkének egyoldalúságát. Ugyanis cikkének Kodolányit bíráló részét a Pécsi Színpad szerkesztője kihagyta, — közvetett úton mintegy dokumentálva a Kodolányi körüli óvatosságot.)

Másfelől az egyoldalú „Kodolányi, a jobboldali narodnyik író” — szemlélet anti-dialektikus hibakeresésének talajáról nőtt Illés Jenőnek (Színház és Filmművészet, januári szám) néhány túlzó megállapítása.

Ilyen a Végrendelet nyelvezetének bírálata. Szerinte olyan méretű tájnyelvi hitelességre törekvés nyilvánul meg a darabban, amely hamis művészi elképzelésekről tanúskodik, rombolja a dialogosok drámai erejét, és az író figyelmét elvonja a mondanivalóról, a jelenetek funkciójáról. — A népszínműves, paraszti „őserő”-legendát tápláló nyelvi eredetieskedés ostorozása helyes dolog. De a Végrendeletben erről szó sincs! A darab nyelvi „naturalizmusa” a móríci mértéket aligha lépi túl. Amellett nem közömbös, hogy egy nagyon szép hangzású nyelvjárásunknak, az ormánságinak a szavai hangzanak fel a „Végrendelet” előadásában és végül: éppen erősíti a darab nyelve a dialógusok drámai erejét. A nyelvezetnek itt kifejezetten drámai funkciója van. (Erre majd később kitérek). Ilyen fajta, kissé vulgáris szemléletből fakad ennek a bírálatnak rossztérmű pozitív hős-követelése is a 20-as évek falusi viszonyait tükröző darabban.

E sorok távolról sem akarnak a kritikák kritikái lenni. Csak érzékeltetni szeretnék a „Végrendelet”-értékelések egyes bizonytalanságait, melyek a Kodolányi körüli irodalomkritikai légürességre vezethetők vissza, arra, hogy Kodolányi helye bizonytalan, sőt egyelőre fehér folt jellegű a marxista irodalomtörténet térképén.

Kodolányi a darab forró sűrű atmoszféráját kettős burokkal veszi körül. A cselekményt egy ormánsági falu zárt, és ezen is belül: egy módos, öreg paraszt családjának még zártabb világába helyezi. E foglalatba helyezett események egyszerűségét az író kitűnő alakformáló és jellemző erejével közüggé tudja tágítani, és éppen e foglalat fojtását szétfeszítő drámai erők robbanása teszi egyetemleges érvényűvé a 20-as évek magyar falujának bemutatását a „Végrendelet”-ben.

Az első felvonás: azonnali, minden teketória nélküli, drámai leszállás a pokol fenekére. Az öreg, részeges paraszt lészik a padlásról, két lánya, vejei ott állnak az ágya körül, melyre amúgy véresen, piszkosan csak rádobták és a részvét legparányibb árnyalata nélkül (öreg felesége is csak a maga vélt betegségein lamentál) arra gondolnak, bármely peroben meghalhat, még hozzá végrendelet nélkül. Az eddig nyilván csak a felszín alatt fortyogó embertelen önzés — e társadalom létformája — drámai gyorsasággal és leplezetlen nyerseséggel elindul a maga útján. Cselekedni kezdenek a lányok, a vők. Rátámadnak, kényszeríteni akarják, hogy megírja a legkisebb lányt, a Zsuzsit kismamázó végalkaratát. — Ezt a lányt már előzőleg is kimarták maguk közül, mert egy napszámoshoz ment feleségül. — Leitatták az amúgyis gyengeakarátú, részeges embert, és kezébe nyomják a tollat.

Kitűnő expozíció, mely minden epikai egyhelyben-topogás nélkül, cselekvésükben mutatja be az alakokat, drámai lendülettel koccantja őket egymásnak és görgeti kapzsiságuk örvénylő kifejlése, a végrendelet-aláíratás felé.

A második felvonás bírósági tárgyalás. Zsuzsi, *apjának tett ígéretét megtartva*, megtámadja a végrendeletet. Tanúkat hallgatnak ki, felvonul az egész gazdagsághoz húzó falusi érdekszövetség, és pompásan árnyalt jellemek bontakoznak ki egy-egy rövid tanúvallomás során. A dráma itt is felfelé ível. A felvonás végén a konfliktus megrendítő magasságba csúcsosodik. Az anya esketési jelenetében. Ő is lánya ellen vall, tagadja, hogy urát leitatták, kényszerítették.

A dráma befejezése, a harmadik felvonás, a bűnhődés — és végül az öregasszony megtisztulása és menekülése. A felvonás első része mesteri, ha nem tudja is folytatni a második felvonás végének a pátozzát. A harc ugyanis itt nem lehet olyan fehér izzású és feszült, inkább egészen sötét tónusú, hiszen ismét az alvilág kellős közepén vagyunk. Irgalmatlan következetességgel érvényesül a rabló-társadalom törvénytörése. Előbb az öregasszonyt sújtja. Lánya, akik ápolását fogadták meg az apa halottas ágyánál, úgy bánnak vele, mint a kutyaival, s amikor részben emiatt,

részben a feltámadófélben lévő lelkiismerete miatt — melynek vallási tébolyba hajló nazarénussága ad újabb lökést, — leleplezéssel fenyeget, felbomlik az érdekeken alapuló alvilági közösség. Nagyszerű, ahogyan Kodolányi az egyre kisebb egységekre atomizálódás fokozódó ritmusát bemutatja! Először csak a család és a cinkos módos parasztok érdekszövetsége bomlik fel. Azután a két házaspár ugrik egymásnak, a kereskedőék elhagyják a süllyedő hajót, már csak a kovácsházaspár marad rajta, de csak pillanatokra, mert a férfi a darab folyamán oly gyakran hangoztatott szállóigéjét — „csak ne tudtam volna betönni ide a lábamat soha, ebbe a familiába!” — beteljesítve, otthagyja feleségét a pácban. (Közbevetőleg: milyen kitűnőek ezek a vissza-visszatérő jelmondatok; mennyire jellemzőek ismételtetőjükre, milyen szabatos szituációjelzők. Például az öregasszony stereotip siránkozása is: „Három lányom van, még sincs egy se...”.) Zsófi, a kovács felesége erre megölné az anyját, — de...

Es innen már nem igaz a befejezés. Kodolányi feloldja a drámát, szinte „el-happiendesíti”. Betoppan Zsuzsi napszámos férjével és elviszlik az öregasszonyt magukkal, a tisztességes szegénységbe. Páprádiné megnyugodva mondja a legkisebbik lánya és a veje között elvonulva: „Hát akkor... mindön megvan, nem hagyok ettől semmit... csak a sütemet, keserves, hazug életömet.”

Szép, megrendítő ez a mondat, mint ahogy nem színvonalatlan az egész befejezés sem. Külsőleg megadta neki Kodolányi, ami dukál. Mégis, a dráma belső kompozícióját, törvényszerűségét és a társadalmi igazságot véve alapul: bizony, törés a drámában ez a valótlán, megbékélő, leszerelő optimizmus.

A mű belső törvényszerűsége, a valóság és az *igazi* optimizmus — ha az utóbbi ebben az összefüggésben paradoxul hangzik el — ezt a tanulságot kívánja: az önzés, kapzsiság, és hazugság embertelen világából nincs kiút. Meg kell rothadnia, el kell pusztulnia annak, aki magába szívta mérges leheletét. Csak Zsuzsiéknak, az Orbán-féléknek lehet kilátásuk a menekésre, egy másik világra, mely *majd* (éppen az ő közreműködésükkel) megvált, — de nem bibliával véletlenül.

A darab befejezésének különböző változatai egyébként igen jellemzőek Kodolányi világnézeti ingadozására. Tudvalevő, hogy művét, mely a 20-as években született, többször átirta. Az eredeti műben az öregasszonyt meggyilkolják. Az 1939-es változatban Orbánék beköltöznek az öregasszonyhoz és vidáman, békében élnek, míg meg nem hainak. A jelenlegi változat tehát az előzőkhöz viszonyítva felemás megoldás, mely a kancsal optimizmuson kívül az elnyomottságában, megnyomorítottságában is bűnös öregasszony és a világrend relációjának esetlegességét hangsúlyozza.

Egy másik — kevésbé jelentős — problematikussága a darabnak a nazarénus-komplexus. Hogy az öregasszony babonás-vallásos lelkében a hamis eskü után össze-vissza kavargó a bűntudat, a düh, az elkeseredés a két idősebb lányával és vejeivel szemben, végül a nazarénus vakhit, mely magát az esküt is tiltja és így kárhózzal fenyeget — rendben van. Az is elfogadható, hogy e tényezők közül a szektás vakhit dominál, hiszen az öregasszony lelkébe még az ésszerű meggondolások is a vallásosság szűrőjén hatolnak keresztül. Az azonban már nem reális, hogy a darab végére az író, aki addig három felvonáson át kipellengérezte az álszenteskedést, a nazarénus Dávid felesleges, kissé hatásvadász színpadrahozásával mintha maga is túlértékelné a nazarénusság jelentőségét.

Még két zavaró mozzanat van, mely a különben realista darabban szinte stílus-törésként hat.

Az egyik Zsuzsi, a kisemmizett lány alakja. Az író meleg, bensőséges lírával rajzolja meg. A lány iránti rokonszenvét hiánytalanul a néző érzésévé is tudná tenni, ha Zsuzsi figuráját kevésbé idealizálná. Kicsit erőltetettnek érzem, hogy Zsuzsi csak azért támadja meg a végrendeletet, mert ezt haldokló apja megfogadtatta vele. Bármennyire hihető különben a módos gazdaházból kiszakadt Zsuzsi gondolkodásmódjának megváltozása, *ilyenfokú* önzetlenség már gyerekei miatt sem tételezhető fel. Nem a „vér nem válik vízzé” — elmélet híveként mondom ezt és még csak nem is a mórniczi vályúfélbevágásig menő csak anyagi szenvedélyű örökségharcot hiányolom Zsuzsinál, de mindenesetre az összetettebb jellemet. Ügye attól még mindig igazságos lehetne, érzékletességben, realitásban pedig csak nyerne alakja. Így valamiféle „hiper-Cordelia”, aki nővéreitől olyan mértékben különbözik, hogy az már a vérségi kap-

csolatot is kétségessé teszi. Ha *együtt felnőtt* testvérek állnak szemben egymással és élesen el is választja őket az igazság, — *ahogyan* a harcukat folytatják egymás ellen, abban legalábbis kell valami hasonlóságnak lenni.

Jelentősebbé teszi ezt a jellemábrázolási hibát, hogy a dráma szerkezeti felépítését is rosszul befolyásolja, esetleges vonást ad neki. Mi lenne, ha az apa nem fogadtatná meg lányával a végrendelet megtámadását? ... Az egész dráma ezen a vékony szálon függ.

A darab realizmusát zavaró másik mozzanat: a második felvonás „indítása“. Itt a törvényszéki tárgyalás feszültségét és vérbő drámaiságát egyféle népszínműves „színezéssel“ vezeti be Kodolányi, nyilván kontrasztthatásra törekedve. Kár, hogy ezen a sikertelen, művi megoldáson a színház dramaturgiája nem segített. Népszínműves, félszegen humorizáló és bölcseledő a tárgyalás előtti dialogus Zsiga bácsi és a kisbíró között. Az utóbbival egyébként az író előre elmondhatja (monológban!) a felvonás egyik szentenciáját: „Hát a doktor is úr, a jegyző is úr, a bíróság is urakból áll, maj csak megértik egymást.“ — Zsiga bácsinak, ennek az inkább sunyin haszonleső zsírosparaszt bírónak az észjárását pedig itt hirtelen, indokolatlanul csörgőcsulisan cinikus-önleplezővé teszi, csak hogy filozófáltatgathassa. Így beszélteti: „Igazság! Hát persze, hogy az lenne az igazság. De ami igazság, az még nem jog. Mivé lenne a velág, ha nem a jog, hanem az igazság kereködne benne fölül?“ Mire közbeveti a kisbíró: „Akkor tán még nekem is lönne valamim.“ Zsiga bácsi: „Na látod, az lönne az igazság. De nem lönne jog“.

Kevesbé lényeges részkérdés Prabák, az egyik vő alakja. Cselekvéseiben, sőt beszédmodorában is igen találó jellemzését némileg zavarja, hogy „kiszólásai“, idegen szóhasználata inkább elvetélt jogászra utalnak, mint kiskereskedőre. „Eklatáns, involválja, szankcionálták, honoráljam stb.“ E szavak nem falusi szatócs szókincséből valók.

Apró pörsenések ezek a darab testén, míg a harmadik felvonás végének kancsal optimizmusa szervi baj. De az is, ismétlem, olyan belső szervi hiba, melyet egészségesnek látszó izomzat és felhám takar. Mintha az író maga is érezte volna a befejezés vitathatóságát, s annál fokozottabb írói igényességgel végezte volna e jelenet külső megmunkálását.

Gondosság, igényesség és pontosan célbataláló írói zsenialitás jellemzik különben is ezt a többévtizedes igazságkereső szenvedéllyel gyúrt-formált művet.

Nem részletezem az alakteremtés remekléseit. Páprádiné, a görög tragédiák fojtó szelét érzékelteti onnansági légkörben; vagy hogy a görög példánál maradjunk: mennyire emlékeztet a Szomszédasszony szomorkás humorral megrajzolt figurája a tragédiák kórusához. A Páprádi-család tagjai és környezetük, társadalmi rétegződésben elénkállított eleven, háromdimenziójú alakok. Nem kényszerű hordozói az írói tendenciának; az eszmei mondanivalót *élik*, többnyire a legdialektikusabb értelemben.

Egy, általam jónak ítélt figurára térek csak ki részletesebben. Reá is csak azért, mert Illés Jenőnek, ez alakra tett kritikai megjegyzései felébresztik vitakedvemet. Zsuzsi férjéről, Orbán János napszámosról van szó, aki csak kétszer jelenik meg a színen. A tárgyalási jelenetben, ahol tanúvallomása során egy szóval sem harcol Zsuzsi jussáért, és a darab végén, amikor magához veszi anyósát. Illés Jenő így ír róla: „Kodolányi számára Orbán János az eszmény: becsületes, józan, visszavonuló, csendes szegényparaszt, aki nem harcolni akar a világgal, csak erkölcsileg akar tisztább lenni, mint az a társadalom, amelyben él. Van ebben valami a népiesek fel-fogásából, olyan moralizáló kritika-féle. Ezzel nem mondja ki egyértelműen világosan, hogy ez a világ velejéig rothadt, s csak elpusztítani, megsemmisíteni lehet, s ebben a világban embernek csak az tud megmaradni, aki harcol ellene. Az ilyen hős lenne a „reménysugár a sötétség birodalmában“ s az ő emberisége, amelkedett erkölcsi világa igazi mérce lehetne, amely a világ aljasságát, romlottságát jelezhetné. Tehát nem sematikus pozitív hőst követelünk Kodolányitól, csak olyan jelzést, amely még élesebb fénybe tudná állítani ezt a társadalmat.“

Kétségtelen, hogy Zsuzsi mellett leginkább Orbán az író álláspontjának a képviselője, de míg Zsuzsi alakja kissé idealizált, Orbáné cseppet sem az. Orbán az igazságot a maga egyszerű módján kifejező szegényparaszt, aki éppen mentes minden

paraszti moralizálástól. A körülötte lévő világ olyan sötét önmagában is, hogy aljassága, romlottsága leméréséhez nem is feltétlenül szükséges az Illés értelmelte mérce. Az a mérce, amelyet Illés hiányol Orbán személyében, már-már patilkamérleg lenne a társadalmi bűnök mázsányi súlyának leméréséhez. Kodolányi irgalmatlan fénybe állította azt a társadalmat; egy pozitív hősnek, a *dráma cselekményén kívül ábrázolt harciassága* csak homályosítaná e fényt. Márpedig Orbán harciassága csak a drámától függetlenül, a cselekményen kívül képzelhető el. Miért harcoljon a drámám belül? Ezért az örökségért? Ezekkel az emberekkel? Ezzel a bírósággal?... Épp az a jó, hogy ebben a viszonylatban nem harcol. De *ahogyan* nem harcol, *ahogyan* érezteti véleményét az „egészről“, abból bizony kiderül, hogy ez az ember, igenis, mérceje lehet e társadalomnak, (csak nem szempontpatika-mérlege), hogy, igenis, majd *harcolni fog* (ahogyan harcolt asszonyáért, asszonya jelleméért!) csak nem örökség-lappáliákban! Így hát hős is, ha nem is annyira a jelené, de a *jövőé*.

Végül meg kell emlékezni a darab ízes, szép nyelvéről. Nagyszerű ritmusú mondatok és dialógusok foglalatából nő ki a dráma. Káros szürkítés lenne figyelmen kívül hagyni, hogy a darab cselekménye egyik legszebb nyelvjárásunk hazájában játszódik. Naturalista, vagy népszínműves túlzásba még ott sem csúszik a darab nyelve, ahol a darab jelenetezésében van némi népszínműves íz. (II. felvonás eleje). Az pedig kifejezetten követésreméltó, ahogyan Kodolányi a nyelvhasználatot jellemmez. Alakjai — ha nem is olyan plasztikusan, mint Illyés Gyulánál — különbözőképpen beszélnek. Egy alakon *belül* is megtalálható ez a nyelvi különbözőség a Végrendeletben. Sári, a kereskedőné például affektáltan városias beszédmodort erőltetett magára, már nem a nyelvjárást beszéli. De amikor indulatba jön, izgalmá mértékével arányosan vissza-visszatér a nyelvjáráshoz. Gyengíti ez a dialógusok drámai erejét — ahogyan Illés Jenő véli? Nem. Sőt, határozottan erősíti. Ime, Sári esetében — és máshol is — az író még drámai funkciót is ad a nyelvi változatosságnak.

*

Kísérletek ezek a megállapítások egy nagyon jelentős színpadi mű részletes, elemző értékeléséhez. Ha az eddigi, meglehetősen szófukar méltatásoknál szélesebb fényhasárral világít a műre, már elérte célját. Nem hibátlan alkotás a „Végrendelet“. De olyan izig-vérig írói munka, mely méltán kaphat helyet legkiválóbb drámáink sorában. Nem lehet közömbös, hatástalan mai és jövő drámairodalmunk alakulására sem.

**

A Pécsi Nemzeti Színház Marton Frigyes invenciózus rendezésében, a mű jelenlőségéhez mért erő kifejtéssel hozta színre a darabot.

A „Végrendelet“ előadása jó példája annak a régi színházi igazságnak, hogy az igényes nemzeti dráma felpezsdíti a színpad szunnyadó erőit is, a jó színésznek pedig szárnyakat ad. Ritka szép művészi teljesítményben gyönyörködhattunk, — ha az előadás nem volt is teljes hibátlan. A színjátszó művészet országos kettőssége itt is érezhető volt, de a szokottnál sokkal kisebb mértékben. A megjelenítés, a teljes átélés túlsúlyban volt az „illusztrálással“, a jellem és cselekvés lényegét feltáró ábrázolás az erőszakoltan hatásratörő megoldásokkal szemben. A felszínés megoldások itt egyébként mindig a megírt mű gyengéjére utalnak; a második felvonás elejének népszínművízi jellegét, a kisbíró és Dávid alakját — nem tudta az előadás sem a darab különben reális szintjére emelni. Mindenesetre dicséretes, hogy az előadásnak ezek a mozzanatai is az egészen szokványos sallangoktól nagyobbára mentesek. Van még egy hiányosan megoldott része az előadásnak. A harmadik felvonás „konconosztokodási“ képe. Ezt a kis részt az író tulajdonképpen nem írta meg, csak előkészítette. Páprádiné, hogy jóvátége a bűnét, elhatározza, hogy szétosztja mindenét. Beözlök a falu potyaleső, koldus, dologtalan népe és nagy felfordulást, marakodást rendeznek — mintegy néhány perces jelenetbe sűrítve, szimbolizálva a rablótársadalom miniatűrjét. Mondom, ezt *így* nem írta meg Kodolányi, de nagyon helyesen fejlesztette tovább a műben rejlő lehetőséget a rendező. A kár csak az, hogy a színpadi megoldás a szándék alatt maradt. Kapkodó, felületes ez a kép. Infernalisán döbbenetes lehetne, így csak meglepő és inkább cirkuszi. Része van ebben a koldus alakító Bálint Györgynek, aki párperces jelenését *mesterségesen* tette hatásossá.

A többnyire a művet is vádló csekély előadásbeli hiányérzetekért bőven kárpótol Marton Frigyes rendezése a legtöbb figura plasztikus színpadraállításával, az egyes alakok egymáshoz való viszonyulásának tisztázottságával, a fordulópontok és a darab szenvedélyes, izzón drámai atmoszférájának helyes érzékeltetésével. A szereplők egymáshoz való viszonyának ábrázolásában egyhelyütt van csak némi hiányérzetem. A darab elején a Prabák és Kórosi család nagyobb jussért való szembenállása az előadásban nem eléggé éleződik ki.

A különböző jelenetek más és más légkörének érzékletes tolmácsolásához még a bútorok különböző beállításával is hozzájárul a rendezés. Nagyon jól megválasztottak a jelmezek, különösen a városi ruhák; az olykor selyemharisnyával kombinált népviselet — a 20-as évekről lévén szó — vitatható. Általában jól érvényesül az előadásban a darab nyelvezete, csak ritkán érzik erőszakolttnak, vagy pontatlannak a színészek ajkán az ormánsági nyelvjárás.

Az előadás egyes alakításai részletesebb értékelést is megérdemelnének. Sajnos, erre egy irodalmi folyóirat hasábjain nem juthat elég hely. Be kell érniünk a rövidség-szabta, kényszerűen deklaratív formájú, inkább nézői, mint elemzően kritikus bírálattal. Bakos László, Páprádi Pál gazda megjelenítője, színészi munkáját becsületesnek, de nem kielégítőnek érzem. Nehéz ez a passzív-nak ható, a darab indításában mégis jelentős részt vállaló szerep. Bakos láthatóan küszködött vele, de teljes árnyaltságában megoldani nem tudta; így főleg az elesettséget külsőséges eszközökkel próbálta érzékeltetni, ami aztán az egész figura hitelének rovására ment. Viszont hihetőbbé tudta tenni a notórius iszákos vonásait. Páprádiné szerepében Jancsó Jolán valósággal remekelt! Csodálatos volt, ahogyan szinte átlényegült és a kitűnő szerep szárnyam a művészi tökéletesség csúcspontjára felé szárnyalt. Az előadás legmeggrázóbb pillanatait nyújtotta és gazdag árnyaltsággal érzékeltette az öregasszony cseppet sem egysíkú alakját. — Bázsa Éva is azok közé tartozik, akiket messze eddigi művészi teljesítményeik fölé emelt „Végrendelet”-beli szerepe. Szenvédélyességét csak itt-ott éreztük túlzónak. Legjobb a harmadik felvonásban volt, amikor férjével csapott össze és utána összeroskadt. — Sári, a kereskedőné lány szerepében Horváth Magda külsőségeiben, ruházat stb., jól megfogott figurát nyújtott, de ami a szerep belső felépítettségét illeti, abban hiányérzetet keltett illusztratív eszközeivel. — Vass Éva pályájának jelentős állomása a legkisebb lány, Zsuzsi megjelenítése. Bár nem azt tartom főerényének, hogy igaz könnyeket tud sírni színpadon, — mint azt egy kritikus említi — ugyanis ez a színészi mesterség alfájához tartozik. Viszont kétségtelen, hogy ha ő volt színen, valódi szenvedély forrósította át a levegőt. Fölébe kerekedett még az írói hiányosságoknak is: a kissé idealizált alakot teljesen hihetővé tudta tenni. A vők közül a Prabákot megformáló Tándor Lajos alakított árnyaltabban, bensőségesebb művészi eszközökkel. Legmélyig feltárta ezt a ravaszdi, fontoskodó, az egész világban csak üzletet látó figurát. Prabákja komikus-ságában is leginfernálisabb tagja a Zsuzsiékat kirekesztő érdekszövetségnek. — Korándi Dénes a másik vő, Kórosi szerepében gyakran nyúlt külsőséges eszközökhöz, alakítása egészében véve azonban az ötletes szereposztást dicsérte. — Orbán János szerepében Joó László — véleményem szerint — Jancsó Jolán után a legjobb, legtisztább színészi alakítást nyújtotta. Szinte eszköztelennek ható finomsággal jellemezte ezt a sematikus pozitív hős felé is csúsztatható figurát. — A mellékszereplők közül a nazarénus szomszédasszonyt alakító Arany Kató teljesítménye volt a legnagyobb hatású. Egy-egy közbeszúrt mondatával és egészen hosszú, mozdulatlan hallgatásaival pompásan járult hozzá a feszült, drámai légkör megteremtéséhez. Kulturált, művészi fegyellemmel kerülte el kihallgatási jelenetében is a csábító népszínműves megoldásokat. Sármágy Miklós a törvényszéki bíró úri közönyét nagyon dicsérendő mérséklettel jellemezte. Kitűnő kamaraalakítást nyújtott Faludy László a II. ügyvéd rövid szerepében. Helyes, hogy itt az írói instrukciót — „kerek, vidám fiatalember”, — nem tartották be. Faludy a szegények által is megfizethető, az eleve elvesztett ügyet is lelkesen képviselő kis ügyvédet állította színpadra egy-két kitűnően, átéléssel és szenvedéllyel megformált mondatával, mozdulatával és elhallgatásával. Mecskai Zsiga bíró Szakall Dénes gondos és árnyaltos alakításá-

1956. jan. - febr.

JEGYZET

ban élénk színfoltja volt a falu haszonleső érdekszövetségének. *Náday* Pál alakítása azonban problematikus volt. Igen erőteljes, vérbő eszközökkel állította élénk Nótárius Mátyás gazda mákonyos butaságából elő-előpiszlákoló ravaszdiságát. Kár, hogy a tárgyalási jelenetben olykor népszínműbe illő hatásokkal rontotta le alakítása értékét. A jegyző kissé vázlatosan megírt szerepébe *Galambos* György sem tudott elég életet lehelni. Éppen a vázlatosságot, elnagyoltságot hangsúlyozta, különösen a tárgyalási jelenetben, ahol valószínűtlen a bíróság előtti hangoskodása Vallomása a kinti „klienseknek“ is szól, hadd hallják, hogy mennyire malmukra hajtja a vize! *Galambos* erősen túljátssza ezt a helyzetet, irreálissá teszi — majd hogy nem az ablakon kiabálja ki a vallomását. Nem tudta hihetővé, elfogadhatóvá tenni *Somló* Ferenc és *Búza* Imre sem. *Dávid*, illetve a kisbírói alakját, — elsősorban e szerepek már vázolt hiányossága miatt. A többi kisebb szerep alakítója — *Monori* Ferenc, *Szalma* Lajos, *Petőházi* Miklós, *Gyapay* Yvette, *Bódis* Irén, *Papp* Éva és ifj. *Búza* Imre — viszont jól illeszkedett bele az együttes nem mindennapi, Kodolányi művéhez méltó előadásába.

T. POLGÁR ISTVÁN.

Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből

— Válasz Kodolányi Jánosnak —

Manapság ritkán kerül kezembe kortársemlékezés vagy az utolsó negyedszázad irodalmát érintő tanulmány, melyben ne történnék utalás a Baumgarten-díjra. Legtöbbjük azonban tévedésből eredő vagy tévedést továbbterjesztő. Ez érlelte meg bennem a szándékot, hogy e korszak irodalomtörténetének kutatói számára emlékezéseim dokumentált anyagát hozzáférhetővé tegyem. De amíg a Baumgarten-alapítvány „históriájának” folyamatában eljutnék oda, hogy egyes tévedésekre felelhessek, esetenként, ha lényegesnek látszik, kötelességemnek tudom, hogy továbbterjedésének elejét vegyem.

Ilyen szükségszerű alkalmat ad nekem Kodolányi Jánosnak e folyóiratban megjelent visszaemlékezése Móricz Zsigmondról. Az „Utóhang” magas művészi kvalitásai mellett, legalább is abban a részében, amelyet a saját ismereteimmel összevetni tudtam, nem alkalmas arra, hogy az irodalomtörténet forrásául szolgáljon. Szépíróknál az emlékezet és az elképzelés között gyakran elmosódnak a határok, és az a rejtélyes erő, mely a művészi alkotást létrehozza, a valóságot sokszor elhomályosítja, megváltoztatja, el is torzítja. Így az utóbbi időben a régi Nyugat-korszak legjobbjaihoz tartozó egyik költőnknek és egy kitűnő prózaírónk emlékezéseiről nem egy helyen meg kellett állapítanom: hol az emlékezet, hol az elképzelés, hol az értesülés tévedését.

*

Ilyen tanulságot példáznak Kodolányinak a Baumgarten-alapítványról megőrzött emlékei és Babitsot görbe tükrönben látó feljegyzései is. Aki az „Utóhang”-ot később majd elolvassa, azt hihetné — többek között —, hogy Babits nem szívelte Mikés Lajost, és ellenszenvét átvitte az ő „fiaira” is. Pedig igazán kedvelte Mikést. Ha nem is a szellemi barát bizalmasságával, de hálásan a sok figyelemért, amelyet az 1919-es forradalmat követő, reá oly súlyosan nehezülő években és azon túl is mindvégig tanúsított iránta. Érdekelte ellentmondásos egyénisége, melyben a lelkesedés nemes tüze kaján cinizmussal váltakozott. Túlzásai mögött szerette benne a segítségre mintegy lesbenálló, önzetlen hasznos ember nálunk oly ritka példányát. Ennek dokumentumát adta és egyben Kodolányi feltevéseinek megdönthetetlen cáfolatát is, „Az elmaradt vendég” című a Nyugatban (II. 319) és utóbb az „Írók két háború közt” c. könyvében („Az írók patrónusa”) közzétett nekrológjában.

Mikés mindenekfölött közvetítő, emberekkel bánni tudó tehetség volt. — Nyilván az a legnagyobb érdeme, hogy a háborút követő nehéz időkben fiatal írókat, valódi tehetségeket fedezett fel, és az Est-lapok tőkájéből (Miklós Andor legteljesebb bizalmát élvezve) támogatta őket. Irodalmi ízlésének és szívének minden sugallatát megvalósíthatta. Ha a rendelkezési alap kifogyott, pótolta a maga erejéből.

Érthető tehát, hogy a Baumgarten-alapítvány felcsigázta az érdeklődését, és Babits révén hamarosan be is kapcsolódott az alapítvány útjainak egyengetésébe. Ő lett a vezérkari főnökünk abban a háborúságban, mely köztünk és a végrendeletet támadó törvényes örökösök között elkezdődött. A rövid csetepaté teljes győzelmünkkel ért véget. Találkozásait Klebelsberg miniszterrel — Miklós Andor ebédjein — arra használta fel, hogy felhívja figyelmét a várva-várt Baumgarten-díj ügyének luza-vonájára. Ő készítette elő kihallgatásunkat a miniszternél, (1927. október 10-én) akit megkért, hogy végre írja alá alapító-oklevelünk jóváhagyását. Nyilván türelmetlenül várta, hogy az alapítvány szárnyai alá vegye az ő „fiataljait”. Közben tanácsadó-testületünknek — annak a nyolctagú véleményező-szerveletnek, melyet a minisztérium kívánságára

Dunántul 1956. márc.-ápr., 16. n. 93-97.

alakítottunk meg — Babits jelölése alapján, tagja is lett. De ez nem ment oly egyszerűen. A minisztériumi szakreferens nehezítette Mikes tagságát (amit ő egyébként sohasem tudott meg) azon az alapon, hogy a „Bankett után” c. színművét a kommunizmus alatt adták elő a Nemzeti Színházban. (A Nemzetinek egyébként akkor is és még később is Ambrus Zoltán volt az igazgatója). Babits az észrevételre válaszolva a következő szavakkal jellemezte Mikeset: „Kiváló irodalomismerő és egész könyvtárnyi lelkiismeretes, értékes műfordításával irodalmunknak és kultúránknak nagy szolgálatot tett. Szinte apostoli működése az eleven és fiatal irodalommal oly kapcsolatokat szerzett számára, hogy támogatását minden intézmény, mely az eleven és fiatal irodalom fejlesztését is célozza, nélkülözhetetlennek kell tartsa.”

Tanácsait, mielőtt az alapítvány másfél évvel Baumgarten Ferenc halála után (1928. szept. 1-én), megkezdte működését, messzemenően figyelembe vettük a segélyek folyósításánál. Első támogatótunk Tóth Árpád esetében persze nem szorultunk figyelemre. Tudtuk, hogy a díjkiosztást aligha fogja már megérni, és ezért siettünk utolsó hónapjait mentesíteni a gondoktól. (Egy évdíj összegét megközelítő segítséget tudtunk még eljuttatni hozzá.) De Mikes ajánlásának köszönhetően az alapítvány első támogatásait az ő „fiai”: a betegségben sinylődő, fiatal medikus Illés Endre, aki a Szabó Lőrinc szerkesztette Pandorában, mint kritikusi tehetség és gondos stíluszta már akkor feltűnt, Fodor József, Pap Károly és Kodolányi is. (Mikes hat fiatalot nevezett meg előttem „fiai”-ként: az említettekén kívül még Körös Andort és dernői Kocsis Lászlót, akiknek támogatását azonban nem kérte.) A fiatalokon kívül Mikesnek csak két idősebb pártfogoltja volt: Révész Béla és Telekes. Az utóbbit támogatásainknál úgy tekintettük, mint akinek sorsát Mikes bizta ránk.

Mikes csak két ülészakon át vett részt tanácskozásainkban. Már a legelső ülés után, amikor látta, hogy elgondolását: az alapítvány legyen a fiataloké — magától értetődően elsősorban a saját felfedezettjeié —, a tanács többi tagjának felfogásával szemben nem tudja keresztülvinni, le akart mondani. Ambrus és Babits szavára akkor ettől elállott, de nem volt kétséges, hogy szempontjainkat nehezen tudjuk majd összeegyeztetni. Nekünk az alapító szándékát és az általános irodalmi helyzetet kellett elsősorban szemelőtt tartanunk.

*

A második évben Mikes fiatalos lelkesedéssel állott Fodor József költő mellé és álláspontját — az 1929. XI. 7.-i ülés jegyzőkönyvéhez kívánságára mellékelte — előterjesztésben meg is okolta. Ebből idézni kívánom a Babits Mihályhoz, mint kurátorhoz intézett szavait: „Legyen szabad Babits Mihályt, a költőt, akinek én magam is egyik legőszintébb híve vagyok, ha Fodor költészete nem ragadja meg őt úgy, mint engemet, szerető gyöngédséggel arra figyelmeztetnem, hogy a költő nem kritikus, elsősorban nem kritikus az olyan költővel szemben, akinek költészete a mai fiatalok közül az egyetlen, amelynek semmi kapcsolata nincsen Babits Mihály költészetével. Babits Mihály Arany János költői utóda irodalmunkban, Fodor József viszont Petőfi utóda Vajda Jánoson és Adyn keresztül, és ennek a két költői iránynak nincsen egy mással semmiféle belső kapcsolata. Petőfi, Vajda, Ady és Fodor költészetében a romantikus féltelenség, a szenvedély, a fantázia és a víziós erő dominál. Arany János és utódai költészetében pedig az epikus hajlandóság és az ebből folyó nyugodt szemlélődés, a klasszicizáló kedv és elekticizmus, a szentimentális érzelmesség és az okoskodó tépelődés, amely mind elütő jellegzetesség az előbbiektől. Ennek a két iránynak képviselői csodálhatják vagy lekicsinyelhetik egymást, ami rendszeren a baráti kapcsolaton múlik, de soha nem képesek megérteni egymást, mert mérőben idegenek egymástól. Nagy önmegtadadásra kérem tehát baráti gyöngédséggel a költő kurátort, amikor arra kérem, hogy egy számára idegen költészet képviselőjének a tehetségét és munkásságát támogassa a tőle függő egyik Baumgarten-díjjal, és hallgasson a nem költő kritikus véleményére, aki egyforma megértéssel tudja élvezni és megbecsülni mind a két iránynak képviselőit.” Ugyanebben az előterjesztésben „nagyobb segélyre ajánlotta a fiatalok közül Pap Károlyt, aki álmodozó, forrongó írói talentum és egy pár szép hosszabb novellájával feltűnést és jogos várákozást keltett.”

Idéztem Mikes szavait, mert nemcsak az ő kritikusi adottságait jellemzik, de megmagyarázzák azt a tartózkodást is, amelyet Babits, bármennyire értékelt is költői kultúráját és írói magatartását, Fodor József költészetével szemben később is ta-

núsított. Pap Károlyt a testület elnöke, Ambrus Zoltán ajánlotta évdíjra; ezúttal is hozzátéhetem, elnökségének mégéve alatt egyedül őt jelölte az akkor feltűnt fiatalok közül. Nem kétséges, hogy Ambrus elismerését a Nyugat 1928—29-es évfolyamában megjelent „Milkáé!\" történetek váltották ki. Babits is a legnagyobb dicsérettel nyilatkozott nekem a fiatal író elmélyült és komoly törekvéseiről; de talán Ambrus ajánlása nélkül nem fogadta volna el javaslatomat, hogy az évdíjat Pap Károlynak ezért a művéért adjuk ki. Nem emlékszem, hogy irodalmi értékelés kérdésében, — mely az író-kurátort illette — véleményemet valaha is ilyen határozottsággal nyilvánítottam volna. (Rám a jogi teendők ellátása mellett inkább az emberi magatartás és a rászorultság szempontjainak mérlegelése hárult.)

Az első Baumgarten-segélyt Pap Károly akkor kapta, amikor a „Messiás születik\" c. elbeszélése a Nyugatban megjelent. Forrongó művészetének hajtóereje személyes biztatásom mellett — a fiatal író napról-napra elhozta hozzám új kéziratlapjait izgatottan várva a hirtét — az alapítvány megismételt támogatása és az elérhetőnek látszó Baumgarten-díj reménye volt. Pap Károly is, mint minden művész, dicsőségre áhított: anélkül azonban, hogy egy betűnyit is engedett volna heroikus hitet valló, konok művészetéből. Célunkat, hogy a Baumgarten-díjjal tüntessük ki, sajnos nem érthettük el.

De ennek hiteles történetét is el kell mondanom. Amikor a tanácsadó-testület 1929. december 23-án tartott ülésén bejelentettük, hogy kik lesznek azok a prózairók, akiknek a jövő évben évdíjat adunk, megneveztük Pap Károlyt is. Mikés már az ülés alatt eljuttatta lemondó levelét az elnökhöz, s aztán eltávozott. Mi úgy fogtuk fel, hogy jelöltjének mellözése készítette erre, noha bejelentettük, hogy egy fiatal költők részére fenntartott hely betöltéséről még nem döntöttünk. Karácsony napjaiban Mikés találkozót kért Babitstól. Elvi okokkal magyarázta lemondását. De felhívta Babits figyelmét arra, hogy az a fiatal író, akinek díjat akarunk adni kommunista bűncselekmények miatt 1919-ben el volt ítélve. (Feltéhetően ő is csak az ülés után szerezhetett erről tudomást.) Néhány nap múlva egy napilap, névtelen levélre hivatkozva felhívta a kultusz-miniszter figyelmét, hogy a Baumgarten-alapítvány díjat akar adni egy, a kommün alatti magatartásáért elítélt, fiatal írónak. (Az esetről őrzöm Babits sajátkezű feljegyzését egy napvilágot nem látott interjú alakjában.) Utánanéztünk a dolognak. Kiderült, hogy a „bűntett\", amelyért Pap Károlyt elítélték, ennyi volt: mint vöröskatoná „egy beszállásolás alkalmával résztvett pincseli italok fogyasztásában.\" Babits meg volt győződve, hogy ki fogjuk küzdeni az igazságot ezzel a neveléses váddal szemben. A testület Ambrus vezetésével unisono mellénk állt. A miniszter hosszan habozhatott, mert az értesítést, amellyel Pap Károly díjának kiadását letiltotta, csak egy órával a kihirdetés előtt kaptuk kézhez. Az aznap délelben megjelent „Az Est\"-ben Pap Károly még szerepelt a díjazottaink sorában. Másnap egyes lapok szellőztették az esetet. (Az Újság „Az író priusza\" címen.) A miniszteri döntés ellen tiltakozva Babits személyes fellépésének eredményeként fél évdíjat segélyként akartuk kiadni az írónak. Kísérleteink azonban sose vezettek eredményre. (Csak kerülőúton tudtuk néki az alapítványból évek során özvegyének feljegyzése szerint összesen 8000 pengőt juttatni.) Stigmaként rajtamaradt a miniszter első vétője. Bár Pap Károly tudta, hogy kinek a révén derült ki időnek előtte a „vétség\" és hiúsult meg a Baumgarten-díja, hűséggel tartott ki patrónusa mellett. Ő avatta fel a Borsutcai lakóházon elhelyezett emléktáblát is. A „Megszabadítottál a haláltól\" című remekművet azonban (eredeti címe „Milkáé!\" volt, azokon a példányokon, amelyeket Nyugat-számokból összefűzve az alapítvány prezentált a fiatal írónak, az első kötet szimbolumaként) úgy vélem, a Baumgarten-díj létezésének köszöni a magyar irodalom.

*

Kodolányi téved, ha azt hiszi, hogy Mikés tanácsadó-testületünkben valaha is szóba hozta a nevét. (Ez kitűnnék jegyzőkönyveinkből, de nyoma sincs.) Csak Babits kérdezte meg egyszer, még az első időkben — talán lokálpatriotizmusból is — Thienemann pécsi professzort, hogy mit tartana e fiatal író díjazásáról? „Várjunk még vele,\" — felelte.

De segélyt adtunk Kodolányinak, nem is egyszer. Először 1929. januárjában, Mikés figyelmeztetésére ugyan, de azért is, mert még mindketten emlékeztünk —

1956. márc. - ápr. - 195

együtt mellettt ültünk Babits-csal a „Fiatall írók est”-jén (1928. dec. 14.) — az Ascher Oszkár előadásában hallott, finommívű életképre: „A dió”-ra. Nem kellett tehát Kodolányi „mellé” állnom, Babits-csal szemben. Az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárában fekvő, az első négyszáz pengős segélyt igazoló leveléből idézem a következő szavakat: „Hogy mit jelentett nekem a küldött összeg, arról nem beszélek szívesen, úgy is megérteneek engem. Rajta leszek, hogy jótéteményüket fokozott munkával fizessem vissza, nem Önöknek, hanem a *magyarságnak*.” Ugyancsak a Széchenyi Könyvtár őrzi Babitsnak küldött kimutatásomat az 1931-ben kifizetett segélyekről, amelyben Kodolányi is szerepel, ismét 400 pengővel. Később az ő tollából, talán a „Halálfiat”-t is, sértegető cikkek jelentek meg. Sosem kerültek a szemem elé. De Babits tudott róluk. Nem zavarta, megszokta már. Babitsot támadni minden időben korszerűnek látszott.

Ebben az időben játszódott le az a jelenet, az akkor súlyos helyzetbe került Kodolányi megsegítése körül, amelyet Gellért Oszkár is megemlít a „Kortársak”-ban (206. old.) a szereplők felcserélésével és a szerepek átköltésével. Az igaz történet az „Ember és szerep”-ben olvasható. Úgy látszik, Németh László erőlködésének valójában nem lett foganatja; ez alkalommal nem segítettünk Kodolányin. Ő csak erre emlékszik. Én viszont arra is, hogy később felhívott egyszer telefonon, és méltatlankodva adott kifejezést bizalmatlanságának velünk, kurátorokkal szemben.

Több év múlva, 1936-ban jelent meg Kodolányi első történeti regénye, „A vas fiai”. Egy költő-barátom, aki mindig szívén viselte sorsát, figyelmeztetett rá. Kérésre el is juttatta hozzám, a következő évi Baumgarten-díj tanácskozásainak idején. Ilyenkor a szokottnál sűrűbben jöttünk össze Babits-csal. Egy alkalommal megpillantotta asztalomon Kodolányi új regényét. Kérdésére, hogy milyen, azt válaszoltam: „Úgy hiszem, megérdemelné a Baumgarten-díjat.” Emlékszem, ideges mozdulatára, mellyel kezébe vette a könyvet, hogy magával vigye. „Meg fogom nézni,” — mondta. Amikor legközelebb a Baumgarten-díjról tárgyaltunk, közölte, hogy idén Kodolányinak ki fogjuk adni a díjat. Kodolányi tehát nem azért kapta meg, mert kapcsolata Móriczsal meglazult (aligha tudott erről Babits), és nem is azért, mert fél évvel később Schöpflin „A XX. század magyar irodalmának története”-ben „A vas fiai”-t a tatárjárásról írt legjobb történeti regénynek nevezte, — hanem csakis Babits mindenkitől független véleménye miatt.

*

Kodolányi mellőztetésének egyik okát Babits „beteges irtózatában” látja a „radikális politikai elvektől”. Igaz, Babits Kodolányi írásai alapján egyidőben előtem is „kommunistának” mondta. Ez a világnézet, mely fiatalon őt is lelkesítette, később se váltott ki benne ellenérzést, a legkisebbet sem. Magatartása abban a korban inkább szimpatizánsnak tűnhetett fel. A fiatal írói nemzedékből többekkel tartott fenn személyes kapcsolatot, sőt barátit is azok közül, akiknek írásai legalább annyira „át voltak itatva” a radikális eszméktől, mint Kodolányié. Teljes elfogulatlanságát egy általában ismeretlen esettel is jellemezhetem. Néhány héttel a halála előtt kezébe került egy ekkor még névtelen szerző, Szatmári Sándor regénye, az „Utazás Kazahniába”. El volt ragadtatva tőle. „Beszélgető Jegyzet”-eiben pokoli kínjai közt is, ismételtelen erről beszélt. Nagyon jól tudta pedig, hogy az író kommunista, és a mű pártos céllal íródott. Mégis ki akarta tünteti a Baumgarten-díjjal. A díjazás halála és az alapítvány ellen megindult politikai hajsza miatt maradt el.

Babits igazán csak a hitlerizmustól irtózott. Talán utolsó látogatásaim egyikén történt Esztergomban. Néhány nappal azután, hogy Hitler megtámadta a Szovjetuniót, mozdulatlanul feküdvé kínjai közt, egy papírlapra ezeket írta fel: „Ha valaminek ebben az életben még örülni tudnék, ennek örülök — ott vége lesz neki is.”

Babits baloldaliságának kérdése bonyolultabb, semhogy az igazság a szokott szimplifikáló módszerrel kiderülhessen. Ez és vitatott beállítottsága a proletár-költéssel szemben külön bizonyításra szorul.

*

Abban azonban igaza van Kodolányinak, hogy Babits sokáig Móricz-epigont látott benne, — nem is az egyetlen. Emlékszem szavaira: „Ami egy nagy művésznek, aminő Móricz, meg van engedve, — a *nyers naturalizmust* értette — másoktól nem fogadom el.” Majd egy más alkalommal, talán nem is Kodolányival kapcsolatban:

„Az alapítványnak nem lehet feladata, hogy ezt az irányt támogassa.” A Krudy-utánzókat is elítélte. Bár Krudyt kedvelte, de túlbecsültnek tartotta. Nem így Móricz Zsigmondot.

Ehhez valamennyire adatokkal is szolgálhatok emlékeimből:

Amikor Baumgarten Ferenc síremlékét 1929. október elején felavattuk (az ünnepségen a német írók képviselőjében Paul Ernst költő-esztétikus is megjelent) egyedül csak Móriczra gondolt: „Ő a legnagyobb élő magyar író.”

Tanuja voltam annak is, — hisz rajtam keresztül tette a Baumgarten-alapítvány lehetővé Babits anyagi bekapcsolódását —, milyen örömmel, bizalommal, sőt büszkén állt Móriczcal az új Nyugat élére, milyen lelkesen követte őt, a természetétől annyira idegen, népszerűsítő utakon: a közös zászló alatt. De tanuja lehetek a keserűségnek, csalódásoknak memcsak az együttes szerkesztés idején, hanem később is, amikor a fegyvertárs teljesen elszakadt a Nyugattól. És ők is egymástól.

Mégis, amikor 1940. őszén egyik fiatal barátjától meghallotta, hogy Móricz anyagi nehézségekkel küzd, első gondolata volt a Baumgarten-díjjal segíteni. Olvasható beszélgető füzetében (a daganat annyira fojtogatta már, hogy csak keveset, suttogva tudott beszélni és írásban kérdezett, felelt): „*Idén adjuk Móricznak a Baumgarten-díjat; egy a szokottnál jóval magasabb díszdíjat. Őt a többtől muszáj megkülönböztetni.*” Többször is visszatért erre, betegágyban fekve, míg Gellért és Schöpfunglin meg nem nyugtatta, hogy Móricz részére „havi 1500 pengőt” biztosítottunk.

Ha már a beszélgető füzeteknél tartok, hadd idézzek belőle még egy, Móriczra vonatkozó passzust. Fiatalokkal beszélgetett (dátumunk nincs, 1940. őszén lehetett) Tóth Árpádról. „Életében úgyszólván soha sem írták le a nevét (pár obligát kritikát kivéve)” — írta. Majd közbeszólásra: „De *becsültük* egymást (nem úgy mint a mai fiatalok)”. És tovább: „Engem csak az lep meg, hogy fiatal írók mily fesztelenül gyalázzák és kicsinyítik egymást.” Valaki utalhatott az öregek ellentéteire. Babits: „Nem, mi azért *tényleg* becsültük egymást.” (Kosztolányiné cikke hívta fel rá a figyelmet.) Ekkor kerülhetett a szó Móriczra. Amikor valaki azt mondhatta, talán maga Babits a kamúltre téve ujját, ahogy szokta, hogy Móricz nagy író, feljegyezte: „Ha elfelejtjük a Shakespeare-ről írt tanulmányt.” Más valaki közbeszólására meg így válaszolt: „Multkor egy este elövettem egy novelláskönyvét (Esőeső társaság) és *nagyon élveztem*. Egyik jobb, mint a másik.” (Kiem. tőlem B. L.)

Nyilvánvaló, hogy irodalmi szemléletük, esztétikájuk, ízlésük és sok egyéb adottságuk is különbözött.

Gyakran mosolyogtak egymáson, sőt kötekedtek is a Nyugaton és a Nyugat miatt, de úgy, ahogy osztályostársak közt szokás. Babits, igaz, nagyon érzékeny volt, ám „aki érzékeny — nem haragtartó” — írja valahol beszélgető füzetében. Nyilván magáról példázta. — Nem is tudott haragot tartani, akárhogy bántotta is meg valaki. Móriczcal kapcsolatban sohasem arra gondolt, ami elválasztotta őket — és amit most Kodolányi felelevenít — hanem arra, ami őket egykor összehozta.¹

Kodolányi, úgy látom, fundamentálisan téved a két magyar szellemóriás megítélésében; hogyan álltak egymással szemben, és hogyan tartoztak mégis egymáshoz? Abból indul ki, hogy „*lenézték*” egymást — amint ez az ő memzedékében, Babits szerint, divat volt — és nem abból a „megbecsülésből”, amelyről Babits fent idézett szavai vallanak.

„Testvér”-nek szólítja Babits Móricz Zsigmondot az egyetlen néki dedikált versében. (Ez az egyetlen névvel dedikált vers az általa utoljára rendezett összes versek kötetében.) Ha nem *egy nyelvet* beszéltek is — de *egy nyelven*. És egy hitet vallottak. Azét a magyarságét, amelyről Babits nem sokkal halála előtt ezeket jegyezte beszélgető füzetébe: „Olyan az, mint egy gyűrű ékköve, melynek minden lapja, éle külön szímben ragyog és mégis egy az egész. S úgy hordozzuk lelkünkben, mint a mesebeli *testvérek* ujjakon a gyűrűt, amelyről *egymásra* ismernek.” (Kiem. tőlem B. L.)

Kodolányi nem sorolja a „testvérek” közé azt, akire Babits legelső sorban gondolatott.

BASCH LORÁNT

KODOLANYI JÁNOS:

A TANÍTÓ HÁZASSÁGA

Még volt egy negyedóra a gyűlés megkezdéséig, de az iskolaterem már megtelt az egyházközség tagjaival. S még egyre jöttek az emberek. Sáros csizmák kopogtak odakint a sötét tornácon, amint úgy nagyjából lecsoszogták a koloncokat s az éktelen füstbe bebukott egy-egy kucsma és ködmen, mogorván dörmögött jóestét a sötét-képző pógár s madárszárny módján csapzott bajusza kegyetlenül rángott a pipacsutora mellett. S a padok közt ott szorongtak a nagytekintélyű férfiak s a sarokban a szájas asszonyok csapata, ahol valamikor mint iskolásgyerekek biflázták taktusra az egyszeregyet. Akkor ők rettegtek a tanítótól, most a szegény mester váltogatta izgalomában a lábát s suttogott a kurátorral a kályha mellett.

Kopott volt a tanító, borotvátlan és keskedt, idegesen szította a cigaretta maró füstjét s nagyon tisztességesnek, alázatosnak s szerénynek látszott, noha intelligens emberként büszkélkedett a faluban más napokon.

Zúgás duruzsolt az alacsony hodályban, a kemény füstölés is arra vallott, hogy az egybegyűltek nagyon elszánták magukat, hogy pedig a legridegebb, legnyelvesebb asszonyokat is elhozták magukkal az emberek, azt bizonyította, hogy nem alkusznak, nem mennek bele semmibe s még a halvány kísértésnek is elejét akarják venni. Néha egy-egy erősebb kifakadás hallatszott a morajban, a fő szóvivő köpte a markát, hogy de biz ú majd megmondi annak a vásottnadrágúnak, hogy nem fejestehenek úk, miért nem ment püspöknek, mégis csak abszolút dolog,

hogy minden terhet a szegény pógár nyög, mindég csak fizessön, nem öleg a sok adó... Majd a rossz!... S az asszonyok is ugyancsak szaporították a hajlékony szót, s fogadkoztak, káromkodtak...

A meleg mindenki másnak elviselhetetlen volna, fülledt és fojtó a pipafüst, csak a tar koponyák nem fűttek a hőségben s nem kerültek le a bundás ködmenek se, jól lehet itt már mindenki a kocsmából fordult a tanácskozásban s ugyancsak megöltekezett borral és haraggal.

Félnyelvűre együtt volt a gyülekezet. A tanító utolsó szava volt a kapadohány cigarettából s elhajította a kályha tövébe, mert ő kultúremler volt s nem szemetelt akárhová, mint a vele szemben tolongó pógárok sáros, köpködő, féltelmétesen bős s nemtörődöm hadteste. A mozdíthatatlan hegy! Alighanem nagyon melege volt a tanítónak: a mai napra tekintélyóvás végett fölvegt gallérja olyan volt, mint a szivacs.

— Tisztelt gyűlés, — kezdte a tanító odafent a doboz gón s rántott egyet a nyakán, mintha hurokba került volna s a tekintete is olyan kétségbeesett volt. De a zsongás elült s halálos, gúnyos, szinte röhögő csend borult a rossz levegőjű teremre. — Azt hiszem, mindnyájuk tudják, hogy miért jöttünk ilyen számban össze...

— Úgyám, — dörmögte egy rosszindulatú hang ott hátul s az asszonyok vihogtak, — bakkecskét fejni.

— Az a körülmény, hogy valamennyien itt vannak, alighanem két a dolog érint, bizonyítja...

Köznevelés 1956. máj. 15. 10. 7. 250-251.

Kár a szép szóért, tanéttó úr — vágott közbe nyugodtan a főhangos Csicsó-Mátyás János, előrelökve hatalmas hasát s mindenki helyeslően zúgott. — Mer mink már tuggyuk, hogy a szóverág mire való: fizess, meg fizess! Hát. Azér ne húzzuk az időt. Mer mink nem vagyunk olyan kecskék, akiket fejni lehessön. Mink bakkecskék vagyunk, tanéttó uram! Fizetésemelés, meg megen csak emelés, hát ez nem men már így tovább.

Ektelen, fülrepszto ordításba kavaro- dott a százféleképpen is ugyanaz a véle- mény. Az asszonyok hadonásztak, visítot- tak, piszkos bikláik lengtek a füstben, s csak foszlányokat lehetett hallani a ka- vargásban:

— Majd a rosseb! Ki az a tanéttó! Hát má mink legyünk kóduosok, ú meg csak zsebőjön?!

— Fizessön az Isten!

— Hát maj már az utolsó tlkunkat is a mestörnek aggyuk?

— Emmá sok! Gyalázat! Szégyön! Az ejen embör ne menjön mestörnek!

— Bézarassuk az oskolát! Úgyse sok a györök!

A mester sápadtan s ajkát rágya állt a dühödöt tömeggel szemben, amelyből csak torzult szájakat és kipirult, hullámzó ko- bakokat látott, meg itt-ott hadonászó ke- zeket. Mellette a kurátor állott politikus képpel: hogy a tanító is azt vélje, ő a fizetésemelést akarná, de a nép is azt, hogy csak kényszerűségből áll a tanító mellett. Mikor a zsvajj kissé megszűnt, a tanítónak sikerült elordítani, hogy ő is be- szélni akar s erre meghallgatták, úgyis hiába tépi a torkát. S a tanító felin- dulva, reszkető hangon s tűzbeborult kép- pel beszélt.

— Nem hinném, hogy maguk közt akad- na csak egy is, aki soknak tartaná a fize- tésemet... Maguk tudják, mennyi, maguk fizetik. Nem tudok belőle ruházkodni...

— Járjon a régibe...

— Nem tudok venni semmit, amire egy kultürember- nek szüksége van...

— Menjen kkapálni maga is...

— Akkor ki tanítaná a maguk gyermekeit, ha én is kkapálnék?...

— Nem is kell.

— Jobb, bár györök se lenne!

— És higyjék el, — folytatta a tanító megalázva és kes- serően, — hogy nem jönnék én elő ezzel a fizetésemelé- sel, hiszen láttam a pap példájából, hogy maguk inkább nem választottak papot, csak a lukmát ne követelje, most ott a templom üresen.

— Nem is kell. Inkább a disznónak adjuk a kukoricát;

— Hát a k...-ak meg ki is tértek.

— De mondom, nekem ez elég intő példa. Most azon- ban legyen egy kis szívük, gondolják meg, maguk házas- emberek, némelyiknek gyereke is van... Gondolják meg, ha megházasodok, hogy élek meg a fizetésből?

Pár percnyi csend támadt a tömegben.

— Nem házasodik a tanéttó úr, — bizakodott egy asz- szony.

— De, igenis, házasodik. Azért kérem, könyörgök ma- guknak, tegyék lehetővé, hogy asszonyt hozhassak a ház- hoz. Nem élhet az ember így, mint a kivert kutya, egye- dül. Asszony kell, aki gondomat viselje, maguk is belát- hatják...

Elhallgatott. A teremben izgatott csoszogás, zúgás tá- madt. Eleinte nem lehetett érteni semmit, később azonban tisztábban és világosabban vált ki a közvélemény állás- foglalása ebben, a tanítóra nézve olyan kényes és érzé- keny ügyben. Hangok emelkedtek,

— Eddig is jó volt neki egyedül.

— Ha neki magának is kevés, minek házasodik?

— Van asszony elég, keressön, talál házaság nélkül is,

— Hát eddig hogyan élt?

A tanító hallgatta. Aztán megint beszélni kezdett, csak- hogy a veszni kezdő fejsze nyelét is utána dobhassa a nő- vekvő árnak.

— És ha most még el is tengődnénk valahogy ketten, de ha gyerek születik... Ha gyerek lesz... esetleg kettő is... Annak ruha kell, cipő kell, kenyér kell...

Szinte rikoltozott a hangja. Erre már aztán tetőpontját érte a kavarodás. Mindenki beszélt. Sokan a mellüket verték.

— Hát osztán mink tartuk a mestör gyerekeit? Azért fizessük, hogy a mestör gyereköket szaporétsön?

— Magunknak se kell a györök, osztán üneki meg azér adjuk a sok drága búzát, kukoricát, sunkát, pénzt.

— Bézarassuk az oskolát! Nem fizessük! Nincs pap, ne legyön mestör se!

Hát! A rosseb! Mink dógozunk, a pógár nyög máma, a tanéttó meg házasoggyon a mi bürünkön! Azt má nem!

A tanító csak állt a fojtó, szédítő zürzavarban, min- denki bátran kiabálhatott, hisz úgy se lehetett számon- tartani, ki mit mond... És érezte, hogy tervei, álmái összeomlanak és düh facsarta a szívét és bosszút szeretett volna állni rajtuk és szemét könny és vértódulás kápráz- tatta...

— Nézzék... emberek! Idehallgassanak! Értsék meg, emberek!

De szavai elvesztek a füstben, mely a petróleumlámpa fényét ködbe takarta s nem válaszolt neki a zürzavarban senki.

1925.

1956. máj. - okt. 199

Kodolányi János :

Az Arany Bárány

(Regényrészlet)

Németh nyájas göggel köszöntötte az Arany Bárány-t, polgári nevén Grósz Lajos urat. Belépett az extrába. Itt fehérlettek az asztalok, amelyeknél a falu intelligenciája estéről-estére társadalmi életet élt.

Németh nem vette túlságosan szigorúan azokat az alapelveket és célokat, amelyek Széchenyit annakidején a kaszinók megteremtésére inspirálták. Igazában nem is igen tudta már, mit akart Széchenyi, sőt a Kaszinó alapszabályait sem olvasta soha. Magától értetődött, hogy ő, Németh Gyula, kir. közalapítványi erdész, mint iskolázott ember s mint állami tisztviselő, a Kaszinó tagja. Mihelyt megérkezett, a választmány összeült s egyhangúan taggá választotta. Erről a főszolgabíró, mint elnök s a plébános, mint titkár, nyomban értesítette lelkeshangú levélben. Voltaképpen nem sokat törődött vele. Amde az ember elvgre nem él a vadonban, társas lények vagyunk, kötelezettségeink vannak. Pláne, miután Ilus örökké nyugós, kedvetlen volt s házasságuk is roskadozott, nem bonyolították le a szokásos kötelező viziteket sem. Így az egyetlen köldökszínór, ami Némethet a társadalommal összefűzte, a Kaszinó volt. Azaz : minden este hétkor megjelent az Arany Bárányban s nyolcig megivott kétszer két deci rizlinget, kútvízzel. Az egyesülettel nem törődött. Tudta, évente megtartják a közgyűlést, a főszolgabíró átadja a szót a titkárnak, a titkár beszámol a Kaszinó egész éven át teljesített lelkes munkájáról, magasztos eszméket fejt ki, a haza virágzására Isten áldását kéri, a tagok tapsolnak, majd a pénztáros olvassa föl rövid, korholó jelentését, miután tagdíjat az erdősen kívül talán senki sem fizet. A könyvtárosnak nincs jelenteni valója. Jókai összes műveit már régen megvette részletfizetésre, az újabb irodalom pedig nem mutat fel igazi értékeket, szellemi életünk oly mélyre süllyedvén s úgy elaljasodván az erkölcselenségben és internacionalizmusban, hogy tisztességes úriember százszor is meggondolja, vajjon kezébe vegye-e a silány fércműveket. Itt volna Mikszáth, meg Herczeg Ferenc, de sajnos nincs rá pénz, a tagok nem fizetnek. Így mindössze három élclapot rendelt meg évről-évre, a *Kakas Márton*-t, a *Borsszem Jankó*-t meg a *Herkó Péter*-t. (Ez utóbbit a plébánosra való tekintettel.) Végül újra megválasztották elnöknek a főszolgabírót, titkárnak a plébánost, könyvtárosnak a református papot, pénztárosnak a kvietált kapitányt, választmányának úgyszólván az összes tagokat s eldöntötték, hogy március 15-én a református pap mondjon ünnepi szónoklatot, miután már hivatalánál és vallásánál fogva is kuruc, október 6-án pedig a községi iskola magyar tanítója, mert nem állami ember, szidhatja a Habsburgokat, sirathatja az aradi tizenhármát. Ezzel a közgyűlés átalakult poharazó összezejövetellé.

Ezúttal még mindössze hárman ültek a sarokasztalnál. Czibor Pista, a kvietált kapitány, sötétkék attilában, merev jobblábát elnyújtva az asztal alatt s töprengő simogatással pödörgetve összes fekete bajuszát. A plébános, másként az „*atya*”, főtisztelendő Katona Jakab, mert Máténak keresztelték ugyan, de méltatlan az evangélista nevére. Egyébként Köhler volt, mielőtt Katonára magyarosította a nevét. A Kaszinóban nem reverendában ült, hanem magas fekete mellényben, bő fekete szalonkabátban. Egyébként ráillett Miskolcziné szava : igazi „*lévita*” volt, nagytermetű, szélesmellű, szép szál férfiú, mint Mózes lévitái a sinai pusztában, összes haja dicsfényként csillogott hatalmas feje körül. Szivarozott. A harmadik úr Raksányi Feri volt, a doktor. Közönségesen „*Feri bácsi*”. Inci-finci, soványképű, deresbajuszú úr, legfeltűnőbb a meggypiros mellénye volt, meg fekete zsinóron függő, aranykeretű csiptetője. Ezt akkor szokta orrára csiptetni, ha komoly kijelentéseket tett. Mikor Németh megérkezett helyet foglalt a kapitány mellett, éppen komoly kijelentésre készült s ezért fölbígyesztette a csiptetőt.

A savanyúszagú helyiség tornácra nyíló ablaka tárva volt.

— No, már azt hittük, máma el sem jössz — dörmögte méltatlankodó hangon a kapitány.

— Pedig nem késtem — mentegetőzött az erdész s nyomban elővonta zsebóráját, mintha hivatali főnöke tette volna felelőssé valamely mulasztásért — Öt percel múlt hét.

— Nem is azért. Hanem, mert egy szép ifjú hölgyet láttunk az este bekocsikázni a házadba — dűnyögött a kapitány s oldalvást az atyára vágott sűrű szemöldöke alól.

Alföld 1956. máj. - okt., 5. n. 39-45.

— Helyes kis portéka — bölintott liberálisan az atya. — Láttuk ma a kegyúrú padban.

— Beveheted a Mária-lányok közé — folytatta alattomosan a kapitány. Az erdész mosolyogva röstelkedett. Szerencsére becsoszogott Grósz úr s elébe helyezte a bort, meg a poharat. Majd székét kanyarított az asztal sarkára s félfarral telepedett, mintegy a Káoszino kültagjaként.

— Arról beszéltünk éppen, tekintetes uram, hogy Gálos ügyvéd telefont szereltetett az irodájába. Hát haladunk, haladunk. Nagy dolog ám ez a sok modern találmány.

Mire a doktor, mint természettudományos képzettségű ember, föltette csiptetőjét s azt magyarázta, hogy az emberi haladás útjai beláthatatlanok. Ő mindösszekét dologgal nem ért egyet. Egyik az, hogy sokan lehetségesnek tartják a repülést. Hát ez abszurdum. A másik meg, hogy mostanában minden betegséget bacilusoktól, baktériumoktól, mikrobáktól, mindenféle csiráktól származtatnak, holott állítja, hogy mindez semmiféle betegséget nem okoz, ha óvakodunk az átfázástól.

Olyan ádázul mondta az „átfázást”, hogy szinte toporzékolt.

— Bikróbák — böffentett a kapitány náthás hangon.

— Hogy-hogy bikróbák? — csodálkozott a doktor.

— Hát bikróbák. Csodálom, hogy te, Feri bácsi, aki írói körökben forogtál Pesten, mint piros mellényed is mutatja, nem érzed a szavak szépségét. Bacilusok, baktériumok, bikróbák...

Harsány nevetés viharzott föl az asztalnál. Még az atya is göcögve kacagott.

De nyílt az ajtó, megérkezett a főszolgabíró, Buda Pista. Nyúlánkan, egyenesen, karcsún, mint Szent László. Kezeléi intett üdvözetet, miután szürke kesztyűjét sohasem húzta le. Kényes ember volt, iszonyodott a sok piszoktól, szutyoktól, mocskoktól, amihez óvhatatlanul nyúlania kell az embernek. Sokan a bacilus-elmélet diadalát látták a főbíró kesztyűjében, sokan meg úgy vélték, a doktort kívánja bosszantani, nem adván helyet a lépten-nyomon hangoztatott átfázás veszedelmes voltának, de akadtak, akik a főbíró gögjét látták benne. Ezek közé tartozott az erdész is. Mindig fölbőszült, ha Buda Pista kesztyűs kezére gondolt.

— Szervusztok, urak — ropogtatta a főbíró s leült a doktor mellé.

Grósz úr már sietett is a borral, pohárral.

— Méltóztassék.

— Hát Lenke? Ha nem látjuk Lenkét? — fordult Grósz úrhoz szemrehányóan a főbíró.

— Egy kis dolga van — mentegetőzött Grósz úr s ezúttal nem ült le az asztal sarkára, csak álldogált, félig-meddig házigazdai, félig-meddig kiszolgálói mosollyal, ugrásra készen.

— Tanul? Tanul? — kíváncsiskodott a kapitány. — Halljuk, talán megváltoztatta szándékát és nem énekesnőnek készül, hanem táncosnőnek.

— Á, kérem, tévedés! — tiltakozott Grósz úr. — Olyan hanggal, mint ő? Kérem, neki egy kincs van a torkában. Nem azért mondom, mert apja vagyok, hanem objektíve. Mások is mondják. De most franciául tanul. Külföldre vágyik.

— Hát az bizony szép, nagyon szép — bólogatott az atya.

— Külföldre megy, mert maga elengedi, Grósz úr. Én nem engedném el. Mert egyszer csak hazajön, mint kötél-táncos, föllép Pesten az Állatkertben s lepípálja miss. Leona Daret, aki léggömbön szállt föl, mindössze a fogával kapaszkodott a lelógó-kötélbe s ejtóernyőn ugrott le a hajmeresztő magasságból.

— Ha jól tudom, egyszer véletlenül a Sacré Coeur-apácák kertjébe pottyant, azon trikósan, úgyszólván nyakig mezítláb — dűnnyögte az alattomos kapitány s ivott egyet. — Dehát az régen volt. Emléke azonban örökké él. Csakhogy mit szólna hozzá, Jekab, ha a te kertedbe pottyanna le Lenke, úgyszólván az égből, mint egy angyal, trikósan, mezítláb, mi?

— Hogy ő mit szólna, azt tudjuk. De mit szólna Böske, a házvezetőnőd? — kontrázott Buda Pista.

Harsány nevetés. A pap szeliden csóváltatta fejét, forgatta szivarját.

— Nagy kutyák vagytok, nagy kutyák — dűnnyögte.

Németh úgy nevetett, mint egy iskolásfiú, ha a tanár tréfálkozik. A papot mindnyájan egy kissé tanárnak, osztályfőnöknek tekintették, mert míg a természettudományos doktor elméleteit és igazságait ki merték csúfolni, a pap tudományát udvariasan elismerték. Hiszen Istenben mindnyájan hiszünk, azért vagyunk emberek. A papra nagy felelősséget ró az alsóbb néposztályok állati ösztöneinek megfékezése, butaságának felvilágosítása, indulatainak nemesebb irányba terelése.

— Mi az, hát a patikus hol van? — kérdezte szigorúan a főbíró.

— No, meg Gálos! Tán csak nem telefonálgat most késő estig, mint a kisgyerek, ha megkapta a játékát? — vetette hozzá az erdész is pajkosan.

— Lenke sokkal többre vágyik, mint kötél-táncosság, artistaság, mindenféle csepürágás — magyarázta Grósz úr némileg sértődötten. — Az ősszel Pestre küldöm, mert itt vidéken elkallódik, kérem. Itt nincs meg az a nivó. Hát beadom a konzervatóriumba, énekszakra fog járni. De máris szorgalmasan tanulja a franciát. Én nem sajnálom az áldozatot, kérem. Pénz nem számít. Mert mért ne fussa ki magát, ha ő egy tehetség? Hordja itt a bort, számolja a pénzt, hallgassa a részeg emberek illetlenségeit, kérem? Á, neki itt nincs jövője.

De nyílt az ajtó és Lenke belépett, hogy szokásos esti jelenését eljátssza.

Tizenhat-tizenhét éves, karcsú, fejlett leány volt, s már amit a világoskék blúz büszke domborodása, a karcsú derék hajlékonysága, a fehér cipős kisdud lábak formája mutatott, az is elegendő lett volna, hogy ne csak egy apa, egy falusi vendéglős bolonduljon meg tőle. Hát még a feje! A büszkén hordott lángoló vörös máglya, a porcelánfehérségű, sima arc, a tapadón néző, vonzón sugárzó nagy, ibolyakék szem, a kissé hajlott, de finom, érzékeny orr s a dombos, piros száj! A tartózkodó s mégis gögös mosoly, az egész kihívó s mégis falusiasan gyámoltalan tarózkodás, amivel a Kaszinó előkelőségeire pillantott! Az urak mindennap látták, de újra meg újra megcsodálták.

Az urak leereszkedő, játékos, atyai, testvéri, pártfogói hangon szóltak hozzá, mind egyszerre, össze-vissza, kivéven Némethet. Őt mindig megzavarta Lenke, mint valamely meztelen kép.

Grósz úr úgy nézett hol a lányára, hol az urakra, mint a mutatványos, aki a szakállas nőt lépteti dobogóra a nagyérdemű közönség előtt.

— Eppen mondom az uraknak, hogy mindig tanulsz. Most franciául tanulsz. Külföldre vágyol.

— Igen — léhelte a lángolóhajú lány s egyre a cipőjét nézegette, mintha lepke szállt volna rá s nem akarná elriasztani.

— No, és mennyire haladt, s'il vous plait? — kérdezte a doktor a piros mellényben.

Szavai óriási sikert arattak. A pesti íróvilág, Kiss József költői köre, a meggypiros mellények, az irodalmi kávéházak, a hajnalban gördülő hintók, a Körút ledér szellemi világa viharként tódult be ajtón-ablakon a görccsöspadlójú, petróleumlámpás szobába. A doktor győzött. Amde nem hagyhatta ezt annyiban Buda Pista, sem mint aglegény, sem mint kaszinói elnök, sem mint főszolgabíró. Mindhárom minőségben előjoga van a járás minden valamirevaló fehérnépére. Hangja túlrecsegte a megáradó szóbeszéd zivallyát.

— Csendet kérek, uraim. Halljuk, Lenke, a papától, hogy maga kötél-táncosnak készül. Léggömbön akar fölszállni, akár a bájos miss Leona és trikóban, selyempapucsban, ejtőernyővel ugrani a plébános bácsi kertjébe, mint valami angyal. Mit szól ehhez?

Lenke értetlenül, szemérmesen kacarászott. Billegetni kezdte pillangós fehér cipőjét s mintha csodálkozott volna, hogy a pillangó nem repül el.

— Én szívesen leszálok a plébános úr kertjében — zizegte halkán, mintha lángoló haja zizegett volna — de nem trikóban és papucsban. Én énekelek a katolikus templomban is, ha akarják, mert Mozart meg Schubert miséi...

— Lám, atya! — mennydörgött a kapitány s akkorát csapott az asztalra, mintha a pagátot vágta volna ki. — Győztél! E jelben győztél! Nagy dolog a katolicizmus, barátom!

— Köszönöm, a felelet szép volt — bólintott elismerőleg a pap. — Ha tehetségét, művészetét magasabb eszmények szolgálatába állítja, büszkék leszünk magára.

— No és a közigazgatás? Az Egyházat már hallottuk — firtatta a főbíró makacsul. — Az én kertemben nem volna hajlandó leszállni?

— Hát... ha elszakadna a kötél — vágta ki Lenke óriási hahota közepette.

— Hozz még két decit a kapitány úrnak — figyelmeztette Grósz a leányát, hogy büszkeségét leplezze.

És a vonagló, karcsú derék, a kicsiny fehér cipellő, a világoskék blúz, a gömbölyű nyak, amely mintha égő fátusként emelte volna a vöröslő máglyát, kísértelt az ajtón. Mintha sötétebb lett volna utána a vendéglői szoba alkonyati derengése. A Csokoládés sör sárga plakátja elhalványult a falon.

Azonban, sajna, Lenke nem tért vissza. Szokásos esti vendégszereplését elvégezte. A bort Gyurkával, a cigányprimással küldte be a kapitánynak. Gyurka szabad ide-

jében szívesen segédkezett egy-egy vendég kiszolgálásában — persze, csak úri vendégekről lehetett szó. Mindenféle kocsisoknak, parasztnak, jött-menteknek nem vitt bort. Ügyszólván állandó szállása volt az *Arany Bárány*. Ha nem kellett lakziba, vidéki névnapra mennie a bandának, Gyurka hol a bolthajtásos kapu alatt tanyázott hol az „étterem” környékén, valamelyik benyílóban. Az embernek mutatkoznia kell. Kétdecivel kezdett poharazásból gyakran kerekedett már reggelig tartó vigalom, egy, a cigányra vetett óvatlan pillantásból böngörögő ortályozás. A főszolgabíró tájékán mindig érthette meglepetés. Kutya legény a főszolgabíró, havonként egyszer rájön, mint az asszonyra, de sohasem lehet tudni, mikor. Ha aztán megvadul, szórja a pénzt azzal a kesztyűs kezével. Néha kényelmetlen „stikliket” is megenged magának. Például itt ez a széles, alacsony vaskályha. Buda főbíró úr ráállította Gyurkát, a bandát meg köréje, noha nyár volt, befűtetett a kályhába. Ott kellett hegedülni a tüzesedő platnin s végezetül ugrálni és hegedülni egyszerre. A bandáról meg csurgott a víz. Buda főszolgabíró úr vérbeli úri magyareMBER, a „stikliről” megyszerte beszéltek még ma is.

Gyurka feketében járt nyáron is, legfeljebb mellényt nem viselt. Keménygallért azonban igen. A fehér ingből; fehér, ragyogó kaucsuk-gallérból kormosan emelkedett ki örökké vén s örökké fiatal, húsos képe, szeme kidagadt, mint két fényes gesztenye, haja azonban már hullóban volt, barna homloka kezdett a fejetetejére nőni. Ettől azonban csak a bölcsesége lett nagyobb.

Letette a bort a kapitány elé.

— Hogy tetszik lenni, kápitány úr! — kérdezte résztvevően. — Tetszik fájni a lábának?

— Nem fáj. De mikor vihar készült, ugyancsak tetszett neki fájni.

A kapitány úgy viselte merev jobblábát, mint egy kitüntetést. Most is szeretettel pillantott az asztal alá. Holott nem háborús rokkant volt — hol is lőhették volna el a lábát ebben az örökkévaló békében! — csupán egy kivénhedt kincstári kancáról esett le. Eltört, a katonarvosok rosszul forrasztották össze. Mindegy, a kapitány éppen úgy ment nyugdíjba, mintha csatából tért volna vissza. És a merev láb illett hozzá. A Kaszinó katonai tekintélye lett. Most is azt fejtegette, hogy bár a repülés reménytelen gondolat, léghajón azonban, igenis, lehet szállni. A németek máris olyan léghajókat építenek, amelyekkel legyőzik egész Európát. A jövő a léghajóé.

Tisztelettel hallgatták. De a doktor nem tudta elviselni a kapitány tekintélyét,

— Honnét tudod, te káuká gyalogos? — kérdezte. — A jövő a gépfegyveré. Ha Kossuthnak csak tíz gépfegyvere lett volna... De mindegy — s föltette csipetőjét. — Úgysem lesz már háború. A háború a sötét középkor maradványa volt, amíg volt. Mit szólsz hozzá, Jakab?

— A háború elemi csapás. A bűnös emberiség büntetése. Mindig lesz, amíg az emberi lélek... — kezdte az ezüstfejű pap. Elnézően mosolygott. — Például most az orosz-japán háború.

— Na, itt az atya, az ő lelkével — rikkantott a főbíró. — Dehát tudod te, mi a lélek!

— Ezen ma már nem lehet vitatkozni — nyilatkoztatta ki a doktor s erősen villogtatta csipetőjét. — A modern tudomány szerint a lélek az agyvelő emanációja.

Micsoda marha — gondolta Németh, de mosolygott. Várta, hogy a pap leterítse a doktort, de az csak forgatta, szífta a szivarját, nem ugrott bele a vitába. Volt annyi ízlése, hogy efféle kényes, tehát illetlen kérdést ne feszegetsen. A főszolgabíró pedig visszatért a szép Lenkéhez.

— Valóságos oroszlán! — jelentette ki, Grósz úr felé fordulva.

A kapitány fölütötte a fejét.

— Hogy az Állatkertnél maradjunk — dörmögte kajánul —, Seráknak, a régi igazgatónak az volt a szokása, hogy az oroszlánkölyköket körülhordoztatta a nézők között. Szabad volt megsimogatni őket. Olyanok voltak, mint a cicák. Egy falusi pap azonban, amilyen te vagy, atya, nem merte megsimogatni. „Mégis csak fenevad az, ha kicsi is!” Vajon te sem mernéd megsimogatni a fenevadat, te Jakab?

Ismét kitört a kacagás. Nagy ez a kapitány, milyen nagy kutya! Micsoda remek mondásai vannak! Még Grósz úr is nevetett, az oroszlán gazdája. De aztán az erdészhez hajolt.

— Hogy vagy megelégedve, erdész úr, a lovakkal!

— Egyelőre jó — dicsérte őket tartózkodón Németh. — Csak a rudas ronda természetű. Lekapja a gyeplőt.

— Lehetetlen! Dehát nem tetszene mondani, ha nem volna úgy. Hanem tessék idehallgatni, kérem. Tudok egy pár sötétpejt, olyan egyformák, mint két tojás, még a keselységük is egyforma. És a mozgásuk... ccc... mint két táncoló menyecske, kérem. Tizenöt és fél markosak — mellé emelte a széket, ráült, bizalmasan hajolt a erdészhez, úgy suttogott a fülébe, mint egy főpincér a pesti Kolozsvár-kávéházban, aki jó nőt tud. — Szóljak annak a vendéglősnek, akinél láttam?

— Majd gondolkodom rajta. Látni kellene. Hátha kekesek.

— Á, tiszták, mint az üveg. Mint az üveg!

Buda Pista látván, hogy az erdész suttog valamiről a kocsmárossal, most őt vette célba.

— Hát a te kertedbe micsoda angyal ugrott ejtőernyővel?

Mit akar ez a kesztyűs alak?! — töprengett Németh s egyre a kesztyűt nézte, mintha fából faragott, bőrbé bújtatott műkéz feküdt volna az asztalon. — Aha, azt a lányt kérdezi. Már tudja az egész felü. — Elpirult, mintha rajtakapták volna.

— Nem ugrott az én kertembe senki — mondta ridegen. — Az a sváb cseléd...

— Á, fenét, nem az a sváb cseléd! Hanem akit a kocsid hozott Pécsről.

Németh megnyugodva legyintett s kiitta a borát.

— Kislány az, még gyerek. Iskolás. A zárdába nevelik, tanítónőnek készül, vagy minek, talán két év múlva kapja meg az oklevelet.

— Fenevad az, ha kicsi is — hahotázott a főszolgabíró. — Nehogy megsimogasd. Harap.

— Ha ő nem is, de az anyja — kiáltotta a kapitány.

Németh megbotránkozva nézett rájuk. De máris fölharsant a kapitány ugrató hangja:

— Mondd, Pista, miféle közigazgatás ez? Olyanok az utak, hogy az is elharapja a nyelvét, aki gyalog jár. Hová teszitek az útdót?

— A közigazgatásról, amely nincs, ne essék szó — kondította meg a közép-kori hangot a pap.

— Ha másképp csinálnák, mint ahogy csinálom, már régen megbolondultam volna — melegegett bele saját hivatala szidalmazásába Buda Pista. — Szerencsére megtanultam, mi a magyar közigazgatás nyitja. Itt van például egy Kolompár Mihály nevezetű néhai cigány esete. Mikor főszolgabíró lettem, öt évvel ezelőtt, halt meg a ceglédi kórházban. A kórház be akarja hajtani az ápolási díjat a cigány illetőségi helyén. Intézkedett, állapítsák meg az illetőségi helyét. Megállapították. Idevaló, a fene egye meg. No, de én nem ijedtem meg, átírtam Ceglédre, küldjék el az iratait. Fél évig nyugtom volt, akkor megérkeztek az iratok. Kijegyeztem az apja nevét, átírtam Pest megyének, állapítsák meg, él-e Monoron egy Kolompár Lajos nevű cigány. Ismét félévig békesség. No, mit húzzam a dolgot? Az irodámban van egy nagy vasalt láda, az már tele van Kolompár-iratokkal. Ha valahonnét egy új Kolompár-ügyirat érkezik, csak szólok a hajdúnak: János, a Kolompár-ládát. — Igenis, tekintetes úr. És hozza. Cipeli, majd megszakad belé. Én meg ráteszem a halomra az új ügyiratot, találomra kihúzzok alulról egy régit. Hivatkozom a számra, dátumra, tárgyra, szerkesztek egy új iratot. Dévénytől Kolozsvárig, Árvától Észékig járnak az iratok. Félév oda, félév vissza. Öt éve tart a cirkuláció. Csak nem emészttem magam egy halott cigány kórházi ápolásának díjáért?

Hatalmas sikere volt. Kihallatszott az udvarra, ahol egy-két vidéki szekér állomásozott s pihenő lovak rácsálták a szénát. Kihallatszott az utcára, ahol a sváb cseléd lányok sétáltak. A kapitány az asztalt csapkodta.

— Kolompár? Kolompár? — szólt közbe Gyurka primás a háttérből izgatott torokhangon. — Hát meghált Kolompár Miská?

— Már több mint öt éve, te lüke. Különben mit ácsorogsz itt? Ma nem iszom. Nem lesz hegedülés máma. Reggel korán műtanrendőri bejárásom lesz — komázott a cigánnyal a főbíró, mint fejedelem az udvari bolonddal.

— Mi az, tán vasutat kapunk? — csúfolódott a kapitány. — No, Feri bácsi, hozzánk is beköszönt a haladás. Gálornál telefon, a főbíró vasutat követel, tyúhal!

— Ami pedig az emanációt illeti — fordult a doktor a paphoz s föltette csiptetőjét —, valld csak be, atya, hogy nem hiszel benne.

— Mihelyt megmondod, hogy mi, hiszek benne.

— Hát ide hallgass, atya. Éppen most olvasom, hogy tavaly bizonyos Ramsay meg Soddy, két angol tudós, színképelemző csőbe cseppfolyós levegőt öntött s rádiumemanációt kevert közé. Figyelték a színképet. Hát most idefigyelj: négy nap múlva a színképben a hélium volt jelen. Ez a hélium pedig nem a zöldségpiacról

került oda, nem is valami bűvészcilinderből, hanem a rádium emanációjából. Az e-ma-ná-ci-ó-ból!

— Nem volt abban a cseppfolyós levegőben hélium!

— Nem volt. Egy fikarcnyi sem volt.

— Hát a rádiumban?

— A rádiumban? Hogy képzeled? A rádium : elem. Nyugodj csak bele, Jakab, sehohsem volt.

Mindnyájan össze-vissza beszéltek, csak az erdész ült némán, mosolyogva, mint aki mindent ért, mindent tud, de fölöslegesnek tartja, hogy beleavatkozzék a vitába.

— Micsoda nációról beszéltek? — kiáltotta a főbíró. — Már megint politizáltok?

— Kár veszekedni, jövőre megbukik Tisza Pista — vágott közbe a kapitány. — Ti, persze, rászavaztok, vigyáz rátok a főbíró, de én nyugdíjba mentem s ezzel a rossz lábommal úgy kirúgom Tisza Pistát, mint egy rossz bakát a kaszárnyából.

— Nem arról volt szó!

— De igen, erről van szó!

Gyurka kilejtett s egy üveg borral tért vissza. A főbíró elé helyezte. Aztán a háttérbe vonult, mint egy hindu kígyóbűvölő, aki elvesztette kígyóit.

— No, hát nincs mulatság sehol? Sem lakzi, sem paszit, sem névnap, mi?

Lógsz, mint harangban az ütő. Messze még az istenáldott tél, mi?

— Jáj, nágyaságos főbíró úr, meg kell degleni! Á svábok trottyos bándát hínák.

— Csak ne kórházban, mert nem fizetem az ápolási díjat.

— Hogy vannak a gyerekek? — szolt át reménytelenül Némethnek az orvos.

— Mintha a kisfiú egy kicsit sovány volna.

— Babot, lencsét, borsót neki! Kis kenyeret, nagy szalonnát. Vigyázzatok az átfázásokra. Majd benézek hozzád, megvizsgálom. Adhattok neki csukamájolajat Nem árt.

— Nem tudom, hajlandó lesz-e...

— Á, barátom, olyan nincs. Rá kell parancsolni. Remélem, téged nem szédített meg az új divat? Nem mondod, hogy a gyerek ideges? Mert manapság minden, gyerek ideges. Az én időmben nem voltak ideges emberek. Vagy emlékszel te arra, hogy gyerekkorodban ideges lettél volna? Nem, úgye. Akkor még nyugtalan volt az ember, izgatott, mérges, szomorú, kedvetlen, fáradt, de nem volt ideges. Most meg, ha valaki rosszkedvű, már ideges. Ha nyugtalan, izgatott : ideges. Ha nem tud aludni : ideges. Egy szóval, majd megnézem. Babot, borsót, lencsét neki, meg kis kenyeret, nagy szalonnát. Esetleg csukamájolajat.

— Ezt mondja a házvezetőnőm is.

— Okos asszony. Ez pedig nagy ritkaság. Vigyázz rá, járj kedvében, aranyoztasd meg. Csukamájolajat a gyerekeknek. Kár, hogy a patikus nincs itt, szólnék neki.

Nem, a Kaszinónak nem volt túlságosan nagy jelentősége. Sőt egyáltalán semmi jelentősége nem volt. Az ember éppen, hogy beült egy óráckára esténként, megivott egy-két pohár bort, hallgatta az orvos kijelentéseit repülésről, rádiumról, meg emanációról, a kapitány jó mondásait s nézte a gögös főszolgabíró kesztyűbe bújtatott, fölháborítóan élettelen kezét. De a doktor néha, mégis mondott valami okosat, például az idegességről. Ami a vendéglőst illeti : hátha el lehetne cserélni a lovakat s maradna is rajta valami? No, meg Lenke. A mindennapi attrakció. Mégis csak sok, hogy ezek a falusi kocsmároslányok mire nem vágyódnak. Énekesnő akar lenni, franciául tanul, külföldre készül. Itt már nem is jó. Szűk neki Macedónia. Hódítani szeretne. Csakugyan, olyan, mint egy oroszlán. Vörös, lángolón vörös, valóságos sértés, rossz ránézni. Ennek a Grósznak meg semmi sem drága, ha a lányáról van szó. Így teremnek a művésznők, mindenféle artisták, kóklerek, vengerkák, ezek mennek aztán Moszkvába táncolni.

— Ami pedig Tisza Pistát illeti — magyarázta a kapitány csúfondárosan —, ne felejtsetek, hogy az új főispánját Debrecenben halottaskocsival, koporsóval fogadták. Rá volt írva szép, aranyos betűkkel : Itt nyugszik Tisza Pista, siratja az ország. Végig a Piac utcán záptojással dobálták. Az installáción gyászfátyolos szalaggal jelent meg a tanács. Várjatok csak! Majd egyszer odapörkölnek Tisza Pistának, meg a Habsburgoknak!

Tekintettel a jelenlevő plébánosra, a Habsburgok illetén emlegetése a kaszinói asztalnál egy kissé túlzott volt. De az atya nem sértődött meg. Főlemelte vastag ujját :

— Ferenc József nemcsak az első gavallér Európában, hanem a legbölcsebb

uralkodó is. Azt hiszem, nincs még egy király a világon, aki megengedné, hogy évenként két napon, március tizenötödikén és október hatodikán, úgy szidhassa mindenki, ahogy jólesik. Abcugolhatja, ahogy a torkán kifér. Ilyen bölcs uralkodó még tán Kinában sem volt soha. Nagy dolog ez, uraim.

Nevettek, helyeseltek.

Lenke bedugta fejét az ajtón.

— Apuka, tessék kijönni.

A lángoló haj visszfénye fölragyogott a szemekben, visszatükröződött az arcon, a Csokoládé-sör habzó poharat ábrázoló plakátja ríkított.

— Mondd, te Gyurka — intette magához a főbíró a cigányt. — Tud ez a kisasszony énekelni? Ért a zenéhez?

— Májjáj, tud bizony, főbíró úr! — s odaugrott, mintha a fülébe akarna húzni.

— Miket énekel?

— Tetszik tudni, én bejáratos vágyok a családhoz. Ügyszólván családtág vágyok. Nagyon szeretnek. Sírín hálom a Lenkét. Olyán áriákat, meg moderátókat, meg ándántókat énekel. Kótábul. Vákulják meg, há nem igaz.

— Ánd, az igazi zene pedig csak a magyar zene — vont le a következtetést a főszolgabíró s kesztyűs kezével legyintett. — Azok a szép hallgatók, a hegedű játssza a primet, a többi hangszer meg szép halkán kíséri. Ebben egyetértek Gárdonyival.

Marha, marha jogállat, nem lehet rajta segíteni — gondolta az erdész s elővette a zsebóráját. Nagy magányosság vette körül, mintha valamennyien elfutottak volna a közeléből. Mint gyermekkorában, ha szembekötősdit játszott a gyerekekkel és bekötötték a szemét. Ott ugráltak, ficáinkoltak körülötte, csúfolták, orra alatt hegyezték az ujjukat, megrángatták a kabátját, de ha utánuk nyúlt, eltűntek. És ő ott állt a magányban, szeme bekötve, torka szorongott. Azok jobban tudtak futni, hangosabban rivalogtak, szemtelenek voltak, biztosak a dolgukban. „Juliska kisasszony! Juliska kisasszony!” — kiabálták pimaszul, ő meg csüggedten állt s elhatározta, hogy nem játszik velük többé. Itt is úgy ült most, mintha bekötötték volna a szemét. Mert ez itt mind szemfényvesztés. A főbíró számontart minden politikai kijelentést, feni fogát a kapitányra, hogy úgy intézze el a választás után, hogy az ő keze azért ne legyen benne. A doktor emanációról beszél, vitába száll a katonával a haditechnika problémáiról, a papnak kijelenti, hogy lélek nincs, piros-mellényét úgy mutogatja, mintha valamilyen kókler költő volna, a New York kávéházból, ádázul hajtogatja az átfázásokat, valójában pedig sírásó. A kapitány derék fiú, jókat tud mondani, szíve, mint a vaj, de úgy viseli merev lábát, mintha résztvevett volna boszniai okkupációban. A pap illedelmesen képviseli az Egyházat, liberálisnak mutatja magát, igazában pedig éppen olyan ultramontán, mint a többi, tagja a nemzetközi fekete összeesküvésnek, azt szolgálja, nem az Istent. Még jó, hogy ma nem jött el a patikus, meg az ügyvéd. A patikus ugyanis megveszekedett mameluk, de csak érdekből. Gálos meg olyan aggódó pofával setepetél a doktorral a felesége szívbajáról, mintha reszketne az életéért, bár mindenki tudja, hogy alig váltanak egy-két szót. Haza kell menni, itt az ideje.

De mikor elköszönt s hazafelé ballagott a vasárnapi utcán, el-elmosolyodott. Jó alak az a kapitány! Jól odamondott Buda Pistának! Jó volt azzal a bikróbával! Mintha náthás lett volna! Feri bácsi is sarokbaszorította Jakabot, nem tudott mit, mondani a héliumra, csak hápogott. Na, és az „oroszlán”? Fenevad ez, ha kicsi is

Kodolányi János:

BOLDOG BÉKEIDŐK

A változó arcú és örökké kísérletező író ismét új oldaláról mutatkozik be ebben a könyvében. Az Ormánység népi világot ábrázoló elbeszélések és drámák, a bibliai és magyar történelmi tárgyú regények után most a széles társadalomrajz igényével jelentkeznek.

A századforduló „aranykorát”, a ferencjózsefi „boldog békeidők” magyar társadalmát eleveníti meg a regény. Az előtérben egy erdész, Németh Gyula alakja áll, aki előbb a feleségét taszítja el, aztán két nő, Kádi, a sváb cseléd lány és Piriska, házvezetőnőjének lánya hálójában vergődik. Németh „korrekt” ember — mások szemében. Az író fölírja egyéniségének rejtett zugait, lelkének titkos mélységeit. Németh életéből hiányzik a szeretet, önds lélek, akarattalan ember, az események játékszere, csak a szenvedély és az indulat vezet. Résztvevője, nem alakítója a történeteknek. Az író azt is érezteti, hogy az erdész elrontott életének legalább annyira oka a kor, amely ilyené formálta, mint a saját természetét. Ezért indokolatlannak érezzük azt a megoldást, hogy az író azzal köti csomót a szájak végére, hogy Németh hazamegy apját meglátogatni Zalába, s az utazás, az ősi ház és a családi kör-

nyezet hatására, és egy új nő oldalán, akit majd az apja keres neki, egy új és más Németh Gyula lesz belőle. Az író annyira más anyagból gyúrt a hőst, hogy semmi sem indokolja ezt a befejezést. Sokkal elhitehetőbbnek érezzük, hogy a hősnék alkatában rejlik nehézkedési erő törvénye szerint a szakadékba zuhan, vagy azt a másikat, hogy a régi asszony, az első feleség visszatér hozzá.

Az erdész drámájával párhuzamosan kibontakozik az egész falu képe, ennek a Zengő aljában meghúzódo, észak-baranyai félsváb fészeknek a hétköznapi és ünnepi élete: a templom, a kocsmá, a leánykérés, a cséplés, az úri kasznó. A családrégiényből így válik széles társadalmi körképét fölmutató regénnyé, s Németh családi életének fölbonolásában, szétesésében ott érezzük a századelső magyar társadalmának az erjedését. Kifosztott, szeretetellen, hazugságra épült ez a világ.

Nemcsak egyszerű adósságot törlesztett a Dunántúli Magvető, amikor kiadta a sokáig méltatlanul elhallgatott Kodolányinak ezt a még 1949-ben írott regényét. A mű megjelenésével a magyar realista regényírás egy, az előbósi-móriczi hagyományokhoz méltó alkotása vált az olvasók számára hozzáférhetővé. (T. T.)

Dunántúli Napló 1957. márc. 17.

65. p. 4.

BOLDOG BÉKEIDŐK

Kodolányi János regénye

Boldog békeidők? Úramisten, vajon ki boldog abban a világban, amelybe belefutnak a gyermeki örömök, mint gyűlölködő ellenfél néz egymással farkasszemet a nő és a férfi, az apa nem tud megbocsátani akarata ellenére pályát választott fiának és ahol a képmutatás, a látszat, a konvenció zord törvényein zúzódnak szét meleg emberi érzések? Valóban úgy hat a regény olvasása után a cím, mintha írója, Kodolányi János szatírának, gúnynak szánta volna. Az is. Ime — mondja az író — ez volt a kor, amely némelyitek emlékezetében hovatovább már a boldogság paradicsomává szépül, ez a népnomor tengerre felett részvétlenül terpeszkedő világ, gögjével, urhatnomságával. Pedig Németh Gyula császári és királyi erdész, akinek történetét, szerencsétlen házasságának szomorúságát Kodolányi regénye magába zárja, nem is áll a férenc-

Józsefi idők társadalmi ranglétrájának csúcsán. A dzsentriből lett középosztály élete a Németh Gyulák világa, ahol az úri élet látszata mögött garasos kuporgatás búvik meg, lelki gyötrelmek, letagadott érzések, csalások árán is mindennek felett úrnak mutatkozni — ez az élet egyik legfőbb törvénye. Nincs ezeknek az embereknek semmi közük az őket körülvevő néphez, szinte felesleges életet élnek, cél nélkül, valóságos örömök nélkül is.

Hová tegyük a parasztsorsot ábrázoló, a paraszti élet problémáit feszegető vagy a nemesi hősi kort festő Kodolányi-regények, drámák hosszú sorában a Boldog békeidőket? Ott van a helye a Sötétség, a Börtön, a Földindulás, a Vas fial mellett. A Boldog békeidők is szín, ama hatalmas társadalmi-történelmi freskón, amely a Kodolányi-életművel azonos. Míg a fiatal Kodolányi a paraszti élet kérdésére keresi

a választ, történelmi regényeiben egykori osztálya hőskorát eleveníti fel, a hatvanadik életéve felé közeledő író a Boldog békeidők alakjaiban már ennek az osztálynak hullását, végét, teljes céltalanságát ábrázolja. A minden bizonnyal a gyermekélet megrázó élményanyagából merített regényen érződik, hogy hősei nem idegenek az írótól. Hangjából részvét cseng az önmagukkal küszködő — kínlódo, zárt világukból kitérni nem akaró, nem is tudó emberek iránt. Ez a részvét azonban nem teszi művét, e társadalmi korrajzot optimistábbá, csak legfeljebb hihetőbbé, megrázóbbá. Nem oly szenvedélyes a hangja sem, mint volt valaha fiatal korában, nem oly sötétek színei sem, de nem is vígasztalóbbak. A belenyugvás csendes hangja tompán szürke színei ezek — így rendeltetett.

Kodolányi új művével is teljesebbé vált az írók rajzolta társadalmi körkép e korszakról, ismertebb lett általa világunk, gazdagabb irodalmunk.
(Dunántúli Magvető kiadása)

Cs. I.

Esti Hírlap 1957. ápr. 11. 84. sz. 2.

EGY SZÍNHÁZ – KÉT BEMUTATÓ

Földindulás

Egy hét leforgása alatt a második bemutató — pontosabban felújítás — a kiváló

színházban. *Kodolányi János* drámája, a *Földindulás*: meg-
rázó színházi élmény. Tizen-
nyolc esztendővel ezelőtt,
amikor a nagyon jófűlűek már
meghallhatták a dölyfő, ka-
tasztrófába masírozó Horthy-
korszak felett a halálharang
távol, vékony hangját: akkor
volt az ősbemutató a Belvá-
rosi Színházban. A kiváló
tollú, s e művében kimagasló
drámateremtő készségről ta-
nuskodó szerző öntudatlanul
is ennek a harangnak a köte-
lét húzta meg a viharfelhők
nyomasztotta dél-dunántúli
falú temetési jelenetében,
amelyből drámáját kibonta-
kozta.

Az »egyke« pusztítása —
erről szól a *Földindulás*, de
többet mondóan, mint ugyane
tárgyról megannyi más mű.
Nem az utód nélkül maradt
házak beszögelt kapui, még
csak nem is az anyaméhben
fulladt életcsekék, s a belőlük
fakadó izzó összeütközések te-
szik a drámát igazzá, lenyűgö-
zővé, hanem a kimondatlanul
mindvégig jelenlevő társadal-
mi ok; a kimoccanthatatlanul
hiedelmekbe merevült, önző
és az örületig féltékeny föld-
éhségbe, meg esztelen, Jehova-

szektás babonák vigaszába
süllyedt, eltorzult emberi lel-
kek. S kimondatlanul is szün-
telen jelen van a nagy kér-
dés: ki tette ezt?! S a válasz
is: egy ezerszer bűnös, gyö-
gyíthatatlan társadalom.

A tanú hitelességével állít-
hatom — ott éltem annak ide-
jén a darabbeli emberek kö-
zelében, világrahozott és élet-
ben maradt egyetlen gyerme-
keikkel egy iskola padjaiban
— így volt, igen, így volt! S
volt-e reménysugár, amelyet
az író darabja végén meg-
csillant? Nem, így nem volt,
ez az író engedménye az ak-
kori — tán kényszerítő — kö-
rülményeknek. Ma igazabb-
nak hat ez a befejezés, mint
a maga idején, ha a rendszer,
az akkori magyar társadalom
visszavonhatatlan bukásában
látom a reménysugarat. Ez
azonban utólagos belemagya-
rázás, aminek a remek, de
feloldásában megalkuvó drá-
mához semmi köze. A Nép-
hadsereg Színházának gárdá-
ja új arccal — s ami különö-
sen nagy öröm, benne né-
hány csakugyan új és tehet-
séges arccal is — mutatkozott
be. Nagyon régen láttunk
parasztdarabot ezen a színpa-

don, inkább a Madách és a
Nemzeti gyönyörködtetett kor-
rában szép előadásokkal.
Annál örvendetesebb, hogy
ilyen kiváló előadást alkotott
ez a nagy kedvvel és bevált
ambícióval dolgozó művész-
együttes. *Szendró József* ren-
dezése a reális, mindenféle
parasztkodástól idegen játék-
ban, egyöntetűen jó felfogás-
ban győz. (Saját alakítása
azonban, sajnos, kissé hangoz-
 és túlkarikírozott.) A színé-
szek közül hadd említsek ez-
alkalommal néhány ritkán
látott, tehetséges művészt —
*Ujvári Viktóriát, Deák Ró-
zsa-t, Farkas Antalt, Nagy Ist-
vánt* és másokat —, akik ki-
válóan oldják meg karakter-
szerepeiket. *Vass Irma* (a?
öreg angyalcsináló »Piókás
szüle«) ismét bebizonyítja,
hogy egyik legjobb paraszt-
színésznők. *Berkó Lili, Kom-
lós Juci* és *Bánhidny László*
a darab és az előadás színtjé-
hez méltóak a szerepekben.
Végül — de éppen a hangsúly-
kedvéért — *Páger Antal* is-
meretes, rendkívüli színész!
képességei javát nyújtja *Kán-
tor János* bonyolult paraszti
figurájában. *Bozó Gyula* szép,
egyszerű diszletei, *Láng Ru-
dolf* egyáltalán nem »jelmez-
ként« ható jelmezei kiválóan
segítik a szép előadást.

(rajk)

Vépakarát 1957. máj. 12. 109. n. 6.

FÖLDINDULÁS

Kodolányi János színművének felújítása

1957. máj. 16.

209

»Sötétség« volt a címe annak az 1922-ben megjelent elbeszélésnek, amely Kodolányi most felújított drámájának magját először vetette el. Tizenhét esztendő alatt a téma drámává érett: a Földindulást 1939-ben mutatta be a Belvárosi Színház.

»Eszttéikai érdeklődésünkbe a felébresztett lelkiismeret szorongó nyugtalansága vegyül, míg az »egykés« család hétköznapi drámája mögött egy egész nemzet tragédiáját érezzük fölsejteni« — ezzel köszöntötte a Földindulás bemutatóját Kárpáti Aurél a Pesti Naplóban. S a kritika az írói célkitűzés lényegére tapint: Kodolányi drámája a nemzet lelkiismeretéhez szól.

Kántor Jánosék tragédiája s az ormánsági egyke nem család ügy — egy széles paraszti réteg életformájából, földéhségéből, kiszolgáltatottságából eredő »végzete«. A kiszűrt paraszterem az éretlen és a gyermekalkálástól, mert gyermekei jövőjét és vagyonát félti. Attól tart, hogy több kézben elaprózódva végül is semmivé válik élete szerzeménye, koldussá válnak nevének viselői. Am az író messzebbre néz. Az egyke számára nemcsak az egyes családok, hanem a nemzetfenntartó erők sorvadásának, pusztulásának vízióját sejteti. Így kapcsolódik a drámában az egyke ügye — a földharácsoló kapzsi sváb paraszt, Szepl alakjában — a német-sváb terjeszkedés veszedelméhez, így lett a Földindulás bemutatója a magyar antifasiszta szellemi mozgalom emlékezetes fegyverténye.

A gyermekdará Kántor Jánosné Böbék Juli, akarata ellenére, örökhagyó szülei és a falubéli tradicionális erkölcs parancsára jut az anyjalcsináló Pióka-szüle végzetes kezére. S a dráma így, mikor az egyke ellen féj riadt, az anyaság jogának szabadságért is csatasorba száll. Mert minden idők asszonyának ezt a természet és társadalom kötetelte jogát (mely változott körülmények között századokban Európában szerte, s ma már nálunk is egészen más képp vetődik fel), a dráma fogantatásának évtizedében lábbal tiporta egy évszázados kiszolgáltatottságban és nyomorúságban megkövesedett szokásjog. Az anyaság jogáért, a családjáért és a magyar nép létérékéért folyt a küzdelem a színpadon, s a nézőtérén összeverődő tenyerek nemcsak a szenvedélyes erejű drámát, de a haladó eszmét, az író bátorságát is üdvözölték.

A Kántor-család drámája voltaképpen a második felvonás befejeztével zárul. Juli terhessége megszakadtával valóban »poklokra hull« a létráról: testét a betegség, szívé a bánat gyötri. Mikor egyszülött fiát, a nyolcesztendő Józsikát is elveszti, már tudja, hogy többé nem adatik meg neki az anyaság öröme. Juli és János szomorúan, szegényen, reményüktől megfosztva, de együtt viszik tovább az élet igáját. Am ezután jön — a gyermektelen otthon keserősége, az asszony és ember egymás szívét marcangoló vitája, Juli anyjának minden áron segíteni akarása, s az új, nem várt boldogságot hozó gyermekalkás reménye — talán engedmény az akkori happyend-hez szokott közizlésnek? Jobb lett volna, ha az író a közönség képzeletére bizza a nemzethalál víziójának feloldását.

Ma már tudjuk, hogy a népi értelmiségnek az egyke elleni tiszteletreméltó küzdelme nem járhatott eredménnyel, hogy sokkal mélyebben volt a magyar élet tragikumának gyökere, semminthogy a legbátrabb szóval is kitéphették volna; s még ha az egyke átkos tradícióját ápoló paraszti réteg meghallhatta, meghallgatta

volna is bátor s igaz szavukat, — mindez legfeljebb egy-egy család fáját mentette volna meg a kipusztulástól. A hárommillió koldus vállára ennél súlyosabb terhek nehezédtek. Ez az oka annak, hogy a szenvedélyektől hevülő, szenvedélyeket szító, magával sodró dráma ma már korántsem kavart olyan vihart a nézők lelkében, mint első bemutatásakor, inkább egy letűnt korszak rangos, bemutatásra mindig érdemes dokumentumának érezzük.

Abban, hogy e dokumentum mégis ma is bizonyára jelentős színházi sikerre érik, országrésze van Kántor János megszemélyesítőjének, Páger Antalnak. »Megindítoan közvetlen, mély és igaz. Emberi. E tekintetben a legnagyobb orosz realistákra emlékeztet« — írta alakításáról csaknem két évtizeddel ezelőtt a kritika. S ennél most is alig mondhatunk többet. Hiteles és drámai, hallatlan erő és szenvedély él ebben az alakításban. Páger művésze valóban megérdemli a közönség ünneplését. (Más kérdés az, hogy a siker, az ünneplés, az alakítás után mindig meggyőzőbb, forróbb és hitelesebb, — megérdemeltebb, mint a színész színpadra lépésekor, s az ütemes taps még színészek ünneplésére sem (zlése forma!) Méltó társa a színpadon Komlós Juci, aki ebben a szerepében megmutatta, hogy nemcsak vonzó és hódító Roxán, de hiteles és sokoldalú jellemző színész is. Főként a gyermekét sirató anya szerepében felejthetetlen. A többi szereplők közül Berky Lili Böbékéje volt a leggazdagabb, legsokrétűbb alakítás. Berky Lálnak nemcsak a fájdalma, de humora is megindító, s mikor a gyermekalkás jó hírét hozó doktort csodafülvével ajándékozta meg, egyenesen elragadó. Böbék Samut Bánhidny László, a szerencsétlenségében jehovássá szédült Fekete Zsuzsát Ujvári Viktória, Pióka-szület Vas Irma alakítja mindvégig stílusosan. Játékukat, akár csak Szendrő József színvonalas rendezését, az író szándékához s a dráma túlfűtött atmoszférájához illő hatásos szenvedélyesség jellemzi.

Földes Anna

Páger Antal (Kántor János), Komlós Juci (Juli) és Gáth Ferenc (Józsika)
(MTI Foto)

Nők Lapja

1957. máj. 16.

16. sz. [7.]

FÖLDINDULÁS

KODOLÁNYI JÁNOS
DRÁMÁJA
A NÉPHADSEREG
SZÍNHÁZÁBAN

A kiháló családok lett megkonduló lélekharang, a megüresedett portákat beszögező kalapácsütések döngése — milyen nagyhatású drámai nyitány! — akkor, 1939-ben a kegyetlen ébresztés, a fájdalmas segélykiáltás hangján hallatta az önmagát pusztító magyar falu vádjait. Az egyikéhez menekülő nép vádolta benne a társadalmat, amely pusztító öngyilkosságba kényszeríti a nyomortól menekülő népet. Nemzeti tragédiát sejtet — írták róla akkoriban, valóban irtóztató mélységeket tárt fel, szédelhetett, aki belétekin- tette.

S ma az aktualitás izgalmá, amely annakidején országos szenzációvá tette — elűnt, eszméinek, tendenciájának harci piros- sága megfakult a törté-

Mégsem egyszerű eszté- tikai élmény, amit ka- punk az előadásán, nem- csak a mű immanens drá- maisága hat — nagy szug- gesztív erejű az a kép, amelyet egy letűnt vilá- ról felidéz. Mementóként zúg el szemünk előtt egy történet, fejünkhöz ka- punk, érezzük: ez az a pillanat, amikor valóban a kísértetek támadtak fel, s üzen általuk egy világ, egy író, aki ha tévedett is valaha, kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar irodalomba azzal, hogy ilyen látomásos erejű, roppant arányú képekkel átkozta el jelenét, az ál- talunk eltakarított múltat. A befejezés igaz, lop némi csalóka fényt a színpadra, de nem téveszt meg senkit. A boldog vég — itt a reménytelenség, a vigasztalanság bevallá- sa. Mintha azt mondaná: a népben csak a székelyek segíthetnek, és mi- nek jó lenne, ha a kö- nyörtelen szokimondó or- vos (az író) tévedne.

A Magyar Néphadsereg Színháza kitűnő előadás- ban hozta színpadra Kodolányi János drámáját. Szendrői

zsef, a rendező keze nyomán harsogóan áradó, igazi élet zajlik a színpadon. Megteremtette a történetes paraszti és történelmi hitelességét, megke- reste a parasztfigurák jel- legzetességeit, sajátos vonásait, hogy emberekké emelhesse őket. Rejtelmeket tár fel a rendezés, balladai erővel és drámaisággal formálja a jeleneteket, egy-egy pillanatot démoni erővel hat; túloz az előadás, de a realitás talaján. Egy mozzanatot, amellyel nem lehet egyetérteni — a szektás bűnvallók ábrázolása. Az írói és drámai intencióval ellentétesen a rendezés karikírozza a figurákat, kívülről bírálja, s ezzel elveszi a jelenet szuggesz- tív erejét. Pedig, amit itt a szekta művel, az minden torzságával együtt halálosan komoly és hatása van az emberekre. Így Juli vallomástétele nincs előkészítve, nem értjük mi dobja őt a prédikátor lábál elé.

Úgy, mint az 1939-es előadásban, most is Páger Antal játssza Kántor János szerepét. Alakítása megrendítő. Ha berobban a színpadra, villamossággal telik meg a levegő, a dráma perzsel és átforró- sítja a nézőteret. Páger kitűnően alkalmazza a figura jellemzésére a színpadi játékokat. Nem idő- kitöltésnek használja, de az önkifejezés eszközéül.

...Ki tudja, holnap... melyik ház marad üresen, melyik föld szántatlan vetetlen. Hol kopog a kalapács, hol hal ki az élet?... (Jelenet az I. felvonás első képéből)

Film Színház Muzsika 1957. máj. 17.

1. sz. 12-13.

Néha szavakat helyettesít velük: amikor nagy indulattal feláll az asztaltól és becsukja a kést, többet mond minden hangos kifakadásnál, amikor a harmadik felvonásban (egyik legnagyobb hatású jelenet!) meghallja a hegy aljában nótázó gyerekek dalát, vad indulattal felesége arcába loccsantja a kezében tartott pohár vizet, minden fájdalmát, keserűségét, kétségbeesését, indulatait kifejezte. *Komlós Juci* kitűnő játékkal, nagy érzelmi gazdagsággal éli a meddőségre kényszerített aszszony tragédiáját. Lázás kínlódása, vergődése szívszorító — néhol eltorzított hangja zavar csupán. De ezt az író számlájára is írnam, ő ad ösztönzést a színészeknek azzal, hogy helytelenül *regionális* tájnyelvi *hitelességre* törekedett. *Bánhidj László*, a zsarnok, ostoba, embertelen parasztot kísérteties élethűséggel ábrázolja, *Nagy István* Simon Pétert, a szektás prédikátort jól jellemezte, amikor nagy hangon eldörgött jövendöléseiben nemcsak a szekta magabiztos gőgjét éreztette, hanem azt is, hogy ez az ember ki mondhatatlanul élvezi az esendő lelkek feletti hatalmát. *Szendró József* helyesen karikírozta a vagon-éhes sváb parasztot, *Berky Lili* pedig Bőbékne ábrázolásával remekelt.

Különös drámai alapszint ad a műnek és az előadásban helyesen kap hangsúlyt a parasztaszszonyok sötét tömege. Hangjuk, mintha az antikórus végzetárláit zengetné. A régi falu szólalt meg velük. Aki rájuk figyelt, bizony nyugtalanító leckét kapott.

Illés Jenő

Kántor: ...koporsót minden gyerekeknek, ebbe a rohad faluba. Szögezzenek bé mindön házat, mint a Pinter Dávid házat. (II. felvonás, első kép: Kántor János — Páger Antal, Juli — Komlós Juci)

(Kotnyek felvételei)

Az orvos is tévedhet — talán még jóra fordulhat minden... (Komlós Juci, Páger Antal)

(MTI-fotó — Horváth Tamás felvétele)

Kiss István:

ÉVADNYITÓ ELŐADÁSOK
A KECSKEMÉTI KATONA JÓZSEF SZÍNHÁZBAN

Nagy érdeklődés előzte meg a kecskeméti Katona József Színház működését az új színiévad megkezdése előtt. Radványi László, a színház új igazgatója teljesen átszervezte a színtársulatot. Emelkedett a színészek, a zenekar és a műszaki kar létszáma, a műsorterv is gazdag és változatos, így joggal remélhetjük, hogy a színtársulat nagy feladatok megoldására lesz képes. A megnagyobbodott színtársulat az előadások számának emelésével is hozzájárul ahhoz, hogy ne csak Kecskeméten és Baján, hanem a tájelőadásokkal egész megyénkben színvonalas előadásokban gyönyörködhessék mind jobban megnövekedő és mind igényesebbé váló színházlátogató közönségünk. A tervek szerint Kecskeméten és Baján 370, a megye területén 310 előadást tartanak. Baján a kecskeméti színiévalddal párhuzamosan már áprilisban megkezdődnek az előadások, és a színiévadot mindkét városban egy időben fejezik be. A terv nagyszabású és újszerű, valóban alkalmas arra, hogy felkeltse a színtársulat működése iránt az érdeklődést.

Az évadnyitó előadás közönsége nem is csalódott. A szeptember 25-én bemutatott darab, Kodolányi János **Földindulás** c. drámája nagy sikert aratott.

A nyitó darabnak már a kiválasztása is szerencsés volt. Kodolányi János, aki gyermekéveit az ormánsági Vajszlón töltötte, megdöbbentő erővel keltette életre az ormánsági parasztok süllyedő világát: egyrészt az egyke pusztítását és a nyomorúság miatt a parasztságnak a vallásos szektákba való menekülését, másrészt a németek földéhségét és terjeszkedését. A Piókás szülék és a Weintraubok világa volt az Ormánság, ilyeneket az író személyesen ismert. Ezeket a megrázó élményeit sűrítette bele a Földindulásba, hogy felébressze a nemzet lelkiismeretét az egyke szörnyű pusztításaira, és a maga írói eszközeivel harcoljon a német előretörés ellen. A dráma színrevitele 1939-ben bátor tett volt, harc a fasizmus előretörése ellen.

A Földindulást aligha nevezhetjük igazi drámának. Nem az, vagy inkább több annál. A súlyos, tömör mondanivaló szétfeszíti a dráma kereteit, a zárt egység helyett egy falu élete árad szét benne, egy jellegzetesen ormánsági falu, ahol az angyalcsináló Piókás szülék praktikái miatt örökösök nélkül halnak el a Pintér Dávidok, és ahol a Kántor Jánosok és Julik a maguk módján kénytelenek lázongani a falu szigorú, de hazug erkölcei ellen. Az első két felvonás valóban magával sodró erejű, ebben jut kifejezésre az író mondanivalója. Két tömegjelenet, a temetés és a jehovások összejövetele jól mutatja a nagy végleteket. A harmadik felvonás már nem tartozik szorosan

Kecskemét 1957. októ. 120-122.

1957. okt.

213

KISKUNSAG

az előzőkhöz. Jobb lett volna, ha az író a nézőre bizza a nemzethalállal fenyegető egyke megoldását.

Ebben az évben a Néphadsereg Színház újíttotta fel a Földindulást a főszerepben Páger Antallal, aki 1939-ben is sikerre vitte a mű előadását. A felújítás is sikeres volt: kitűnt, hogy Kodolányi drámája az elmúlt 18 év folyamán sem veszített hatásából. Ma már történeti drámának érezzük, egy letűnt kor dokumentációjának.

Színházunk prózai együttese ebben a drámában mutatkozott be Kecs-keméten. A bemutató érdekessége volt a Néphadsereg Színház művészei közül Páger Antal és Berky Lili érdemes művész vendégszereplése. A vendégművészek nagy és megtisztelő feladat elé állították színészeinket. Egyrészt át kellett venni a Néphadsereg Színház rendezését, hogy a vendégművészek könnyen beilleszkedhessenek az előadásba, másrészt olyan teljesítményt kellett nyújtania a dráma minden szereplőjének, hogy megállják a helyüket a vendégek mellett is. A helyi és a fővárosi sajtó egyöntetűen megállapította, hogy a vendégművészek alakítása nem „lóg ki” az együttesből, inkább a helybeli színészek nőttek hozzá.

A vendégművészek játékát a budapesti felújítás alkalmával méltatta a sajtó. *Páger Antal* Kántor János szerepét megindító közvetlenséggel játszotta. Kifejező eszközeinek finomságát, őszinte indulatait, ragyogó realizmusát mi is megcsodáltuk. A Bőbéknet alakító *Berky Lili* ízes, remek figurát teremtett. Nem játszotta, hanem élte szerepét. (A vendégek szerepét a tájelőadásokon Mojzes Mária és a Faluszínházról ide szerződött Surányi Imre vette át.)

Nem maradtak el a vendégművészekről társulatunk tagjai sem. A dráma minden szereplője, a neki való szerepben, tudása legjavát adva illeszkedett be az együttesbe. Így alakulhatott ki az előadás egységes stílusa, amelynek megvalósításában *Bende Miklós* rendezőnek és *Dobák Lajos* játékmasternek igen jelentős szerepe van. A darab előadásának egységes stílusát és az igényes előadást a fővárosi színikritika is elismerte. Szépek voltak *Bozó Gyula* díszletei is. A díszletezésben a fővárosi színház díszletterveivel alkal-
-nazzkodott, de az I. felvonás 1. díszletét a naturalista elemek elhagyásával a realizmusnak megfelelően egyszerűsítette.

Kántorné Juli szerepében a Győrből ide szerződött *Labancz Borbála* nyújtott egyenletes, szép alakítást. Bebizonyította, hogy a nagy hősnők után az anyaság jogaiért küzdő, gyermekét sirató és emberi boldogságra vágyó egyszerű asszony alakját is élettél tudja megtölteni. *Gyulai Antal* a fiatalokkal összejátszó, Bőbék Samu szerepét a tőle megszokott elmélyüléssel és beleéléssel, de néhol kissé teátrálisan játszotta meg. *Hegedűs Erzsébet* eddigi jó alakításai mellé méltán sorolható mostani alakítása. A néző előtt ellenszenves Pióka szülét, az ábrázolt alak igazi lényegét ragadva meg, mind külsejével, mind pedig belső tulajdonságaival hitelesen alakította.

Az epizódszerepek alakítói is jól megállták a helyüket. A boldogtalanságában a jehovások közé lépő fiatal parasztasszony, Fekete Zsuzsi alakját *Bodó Györgyi* keltette életre nagy beleéléssel, szerepét aprólékosan kidolgozva, de taglejtéseiben, mozdulataiban túlmelve a realista színjátszás követelményein. *Jánoky Sándor* a birtokokat vevő sváb paraszt, Weintraub ellenszenves alakját jól játszotta meg. *Temes Gábor* a magzatelhajtás ellen küzdő falusi orvost alakította hitelesen. Jól kidolgozott epizódszerep volt a

fiatal *Vizváry Júlia* Mári néniye. *Dobák Lajos*, a Néphadsereg Színházától ide szerződött fiatal, tehetséges színészünk olyan tökéletesen alakította Simon Péter szektás prédikátort, hogy ezzel teremtette meg a szektás gyülekezet hiteles légkörét. Ugyanilyen hiteles alakítást nyújtott az első felvonás temetési jelenetében a református pap szerepében *Németh József*.

Dicséret illeti meg *Ötvös Margitot*, *Zóni Gyulát*, *T. Szabó Lászlót*, a szektások alakítóit, valamint *Kovács Istvánt* (bíró) és *Jávor Antalt* (kisbíró) az első felvonás deszkázási jelenetéért. *Budai László* jó volt a szikkadt, számító Kistót villanásnyi szerepében. A kis *Szilárdi István* Józsika szerepében a gyermekszínészekről várható, de jóval az átlagon felüli teljesítményt nyújtotta.

A Földindulás előadásának nagy sikere arra kötelezi szintársulatunkat, hogy a megkezdett útról ne térjen le. Az előző évek színészvándorlásai után olyan összeszokott színészgárda állandósuljon, amely nagy és szép feladatokat tud igényesen, művészi módon megoldani. Ennek a lehetősége megvan, ezt a Népakarat színibírája is elismerte: „Színvonalas, szép előadást láttunk, amelyben nyoma sincs az egykori „vidéki” íznek — író művét művészek tolmácsolták művésziessé. Éreztük belőle: együttés érlelődik a kecskeméti színházban.”

* *

Sajnos, a jó kezdet nem folytatódott. Színházunk következő felújítása, *A kertész kutyája*, Lope de Vegának, a spanyol nemzeti dráma megteremtőjének majd 350 évvel ezelőtt írt vígjátéka felfogásban és előadásban egyaránt visszaesést mutat. A kitűnő színpadismerettel, sziporkázóan ötletesen megírt, komoly társadalmi mondanivalójú verses vígjátékot, amely mint kamaradarab élt sokáig színpadainkon, zenés vígjátéknak alakították át, nyilván azzal a szándékkal, hogy előadási idejét megnyújtsák. Az eredetileg gyorsan pergő darab mondanivalóját is meghamisították ezzel a könnyű fajsúlyú szórakoztatás érdekében. *Gyökössy Zsolt* rendezőt terheli a felelősség, amiért nem fogta egybe biztos kézzel az egyes szereplők alakítását. A dalbetétek és az öncélú mókázások miatt szétfolyt a fiatal özvegy *Diana grófné* szerepe, pedig *Fogarassy Mária* tehetsége legjavát igyekezett nyújtani. Emiatt *Bicskei Károly* sem a darab szellemében játszotta Teodoro írnok szerepét. *Csorba István* Tristan inasa sem az a furfangos szolga volt, akinek alakja évszázadokig élt az európai színpadokon. A leghitelesebb Lope de Vega-i alakítást *Süle Géza* nyújtotta Ludovico gróf kis szerepében.

Megemlíttjük azt is, hogy aki az eredeti darabot nem ismeri, jól elszórakozhat az előadáson. De ha igényességre, a közönség ízlésének nevelésére, a színházat látogató közönség számának gyarapítására, nem pedig olcsó szórakoztatási lehetőségre törekszünk, akkor feltétlenül káros az ilyen előadás.

1957. nov. 17.

20

Kodolányi János legújabb hatalmas regényének a címe ez, amely Mózes történetét beszéli el Rabbi Jochanan ben Geula rabbi nevében, jelezve ezzel, hogy sokszor merít a talmudi és midrási hagyományokból is, meg tán azt is, hogy nem mindenben fedik az elmondottak az író saját, egyéni véleményét. Ez persze nem biztos, csak egy a bizonyos: a kinyilatkoztatásban hívó ember, akár katolikus, akár protestáns, avagy mohamedán legyen, nem érhet mindenben egyet az elbeszélés szellemével és felfogásával. Nincsen jogom Kodolányit, mint író bírálom; egészen távol áll tőlem legkisebb mértékben is bántani; sokkal jobban tiszteltem és becsültem ezt a nagy és rokonszenves írókat, Hallgatni azonban, úgy érzem, nem szabad, a kinyilatkoztatásban teljességgel hívó felfogás nevében el kell mondanom, amit ebből a szempontból helytelennek tartok.

Mindjárt azt, hogy Mózes a rabbi szerint a fáraó leányának törvénytelen fia, aki egy héber katonatisztól származik, s a Nflusba helyezés csupán misztifikáció; ennek a Szentírás világosan ellenmond. Igaz, hogy Mózes az egyiptomi udvarban nevelkedt, és megismerte annak minden bölcsességét. Valószínű, hogy az egyiptomi papoknak volt ezoterikus, mások előtt el nem árulható tudományuk is; Kodolányi rabbija — az elbeszélő alany — azonban túlságosan sokat tulajdonít nekik és mindenkéltől olyanokat is, amik egyáltalán nem bizonyíthatók, sőt sokszor nem is valószínűek. Az egyiptomi ezoterizmus valószínűleg, de nem mindenki szerint, hitt valami egyisten gondolatban, aligha volt azonban panteista. Mózes — a rabbi szerint — megértette, hogy „az ember tudatán kívül nem létezik semmi, a világ kitalálása azonos a tudat kitalálásával, összehúzódása a tudatnak Istenbe való visszasűrűsödésével, s hogy ez a két folyamat nem folyik sem a térben, sem az időben, csak a nyelv kénytelen folyamatnak nevezni”. „Legfőbb igazságként azt tanulta Mózes, hogy az ember és a kozmosz egy”, az obellak csúcsa viszont „a hármas isteni egységet jelenti”; ennek olvasásakor esetleg akárhány emberben az a gondolat is felkel, hogy az egyiptomiak ismerték a Szentháromság titkát. Mereskovszkij jut az eszünkbe, aki az Istenek születésében a keresztény Glória szövegét egyiptomi papok ajkára adja.

A szentírást racionalista módon magyarázó újkori kutatók véleményei széles területen elfogadásra találhatnak Rabbi Jochanan előtt. A törzsek a Szentírás szerint együtt vándoroltak be Egyiptomba; a rabbi szerint korántsem éltek mind ebben az országban, sőt, egyáltalán nem ugyanazt az Istent tisztelték; Midón

Az égő csipkebokor

Mózes az istenjelenésben részesült, egyesek kijelentették, „ahogy szolgáltuk eddig Istenünket, Jákob, Jizchok és Ábrahám Istenét, úgy szolgáljuk a te Istenedet is”, mire azután az egyességet áldozattal pecsételték meg, s „ezen mindnyájan résztvettek, azok is, akik Baál Szafont, Baál Mótot, Baál Adadot, Baál Anatot, Aserátot vagy Dán-élt, a bika képében ábrázolt Holdistent tisztelték. Ez már jelentős lépés volt az Egy imádásának helyreállítása felé.”

Ugyanígy önkényesen racionalista magyarázat a tűz és felhőoszlopé is. A Szentírás szerint „az Úr vonult előttük, hogy mutassa az utat, nappal felhőoszlopban, éjjel meg tűzoszlopban, hogy vezérelje őket az uton, mind a két napszakon” (Ex. 13. 21). A rabbi szerint ez nem lehetett más, mint egy Mózes által készített „öblös bronz-serpenyő”, amelyben a közös szent tűzet éjjel-nappal táplálták. Az ősi népek a vándorlás közben valóban magukkal vitték a tűzet, ez azonban nem lehet azonos a nappal hatalmas felhő, éjjel világító tűzoszlop gyanánt jelentkező isteni jelenléttel. A Szentírás világosan elmondja, hogy ez az oszlop, mialatt a nép táborozott, a szent sátor felett lebegett, de a sátor bejárata fölé vonult, ha Mózes Istennel beszélt. Ez valóban nem magyarázható karavántűzre.

Vagy hiszünk a biblia valódi, természetfölötti jellegében, vagy nem. Ha hiszünk, el kell fogadni azokat a jelenségeket is, amelyeket más-ként, mint természetfölötti módon magyarázni nem tudunk, miután minden más, természetes értelmezés lehetetlennek látszik. Ezért kétségtelenül el kell utasítanunk a Sinai-hegynél történt istenjelenés racionalista magyarázatát is. Rendben van, a Sinai nem tűzhányó, bár a rabbi egy helyen ezt mintha állítaná (II. 398), másutt azonban tagadja (II. 435); ellen kell vizsgálni mondanunk annak a felfogásnak, mely az isteni közvetlen megnyilvánulást, mint „vásári csodát” elutasítja, „mintha bizony Isten ilyen eszközökre szorulna”. Nem Isten szorul ilyen eszközökre, hanem néha az emberek, s ilyenkor megtörténhetnek az ilyen csodák is. A valóságot a biblia mondja el: mennydörgések hallatszóttak, villámok cikáztak, és fölötté sűrű felhő fogta el a hegyet, az egész Sinai-hegy pedig füstölgött (Ex. 19. 16—18). Igazán suta magyarázatot ad Kodolányi naplója: Mózes az egyiptomiak

minden tudományának birtokában ismerte azokat „a feltéve őrzött, pusztító anyagokat is, amelyekkel akár egész hegyoldalakat lehetett felrobbantani”, és ezzel hozta létre a Sinai-hegy jelenségét.

Egy írónak kétségtelenül joga van feltételezni, hogy az egyiptomiak ismertek ily erőket, azokat valaki jó-hiszeműen alkalmazhatta is az elbeszélés szerint; ha ellenben bibliai, tehát — szerintünk — igaz eseményről van szó, nem fogadhatjuk el a magyarázatot, mert a szentírás kétségtelenül tévedne, ugyanis világosan Isten közvetlen közreműködésének tulajdonítja eme jelenségeket. Ugyanígy teljesen önkényes a hegyet eltakaró felhőt s annak sötéttségét jelképesen magyarázni, mintha az csupán Mózes elragadtatását és révületét jelentené.

Míg a rabbi sokat fáradozik a Sinai jelenségekkel, feltűnő rövidséggel és általánosságban beszéli el a biblia által oly hosszan elmondott tűz egyiptomi csapást, amelyekről ugyanazon szellemben kijelenti: „nem volt csoda, hanem az emberi lelkek állapotának, ember és természet kapcsolatának egyenes következménye... soha, soha Mózes ilyen istent nem szolgált volna. Leköpte, kinevette volna ezt az istent”. A Szentírás igazmondásával szégesen ellenkezik az ilyen beszéd, a Biblia nem mond el gyermekeket rémisztető dajkameséket. Hogy pedig Mózes leköpte volna az ilyen „istent”, azt sem rabbi, sem akármilyen író nem hivatott elbírálni, bízzuk azt csak nyugodtan a bibliára.

Teológiai szempontból semmiképpen sem érthetünk egyet a — szerintünk a Sinainál, a rabbi szerint Mitanniban, Kis-Ázsiában történt — istennév-kinyilatkoztatással sem. Helytelen, önkényes magyarázat a Johve istennév magyarázata is, mely szerint eredetileg Já-heváh volt, amelyben Heváh az Égi Asszonyt jelentené. Jahve a „havah” vagy „hahjah” ige származéka és „létezőt” jelent. Ugyanígy téves az a felfogás is, hogy Mózes „előbb-utóbb meg akart szüntetni minden áldozatot”; e felfogás semmi más, mint protestáns el-lenszenv az áldozattal szemben. Az ókor egyetlen népe sem tudta elképzelni a vallást áldozat nélkül, az ószövetségi áldozatokat pedig — a kinyilatkoztatásban hívók szerint — éppen a biblia apróra előírja és mindennapi bemutatásukat kötelezővé teszi.

Mit sem akarunk levonni Kodolányi írói érdemeiből. Azt is el kell ismernünk: Kodolányi egy rossz szót sehol nem szól az istenhit ellen, sőt a kinyilatkoztatás ellen sem. Nem ellenfelünk. De mindazt éppen az iránta való tiszteletből el kellett mondanunk,

Ujfalusi

3

1957. nov. 17. 25. n.

Radó Polikárp

KODOLÁNYI JÁNOS:

Az első kézfogás

RÉSZLET AZ „ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD“ C. REGÉNYBŐL

Ime, a *gagu* felől négy-öt papnőtől kísérvé, lassú, cammogó lépésekkel közeledett Enkidu.

Gilgames jól megnézte. Nem volt túlságosan magas, de a melle kalapált bronzként domborult. Vállizmai kidagadtak, karja széles volt és szőrös. Lapos orrát, kimeredő arccsontjait, keskeny szemét az Égre fordította, erős fogait kivicsorítva nevetett. Combjain úgy vonaglottak az izmok, mint a kígyók. Félelmes volt, tagadhatatlan, ámde látszott rajta, hogy igen félelmesnek érzi magát. Meg-megállt, gyönyörködve tekintett körül a riadt papnók csapatán s a háztetőkön. Tetszett neki a hűhó, érezte, miatta és érte történik mindez. Főlfújta magát, öklével megdöngötte a mellét, harsányan kacagott, elbődült. Öröm, elszántság, góg, játékos ijesztés, önmaga bátorítása volt a bögés; ahogy a fiatal bika bög, ha nekiiramodhatik a rétnak. Szemközt állt a palota magas tornácaival, magányosan a téren, mert mindenki tárgult a közeléből. Gilgamesnek szólt a kiáltás, meg a városnak, az egész világnak. A Napnak, a felhőknek, a szélnek.

Most éppen szemközt állt Gilgamesselel. Szétvetette zömök lábszárát, körülnézett, aztán így kiabált a palota felé:

— Nosza, Gilgames, nagyhatalmú vadbika! Itt vagyok, várlak! Mutasd meg, milyen erős a férfiú, aki éjjel-nappal pihen, húst eszik, bort iszik, gyapjúba, ékszerekbe öltözik!

A nép lármája elcsitult, a verekedés, köhögés, lövöldözés egyszerre abbamaradt. Sűrű tömeg lepte el a kőtorlaszokat, asszony, gyermek, öregember kézzel-lábbal a háztetőkre kapaszkodott, hogy lássa a viadalt. Folyópartról, távoli utcákról és terekről rohanni kezdtek az emberek s egymást biztatták: „Most vív Gilgames Enkiduval! Fussunk!” A két pártra szakadt város fegyverszünetet kötött, hogy majd azután számoljon le a legyőzött „bika” híveivel, ha a viadal befejeződött.

Gilgames elindult. Egy folyosón szembetalálkozott Nurmával és Kasszuval. A két nő remegve kapaszkodott Gilgames vállába, ruhájába, ráborultak, könyörögtek, sirtak, hogy visszatartsák. De Gilgames lerázta őket s keményen folytatta útját a kapu felé. Erre a nők lélekszakadva rohantak a tornáca, hogy lássák a borzalmas jelenetet, amikor az idegen földrepereri, megöli a férjet, az atyát, az elvakult királyt, az örültet.

A térre érkezvén, Gilgames megállt Enkidu előtt. Hosszasan nézte ellenfelét. Akár hihető, akár nem: Enkidu tetszett neki. Sem gyűlöletet, sem félelmet nem érzett. Inkább szerette. Elmosolyodott a hős férfiú mozdulatain, tetszéssel szemlélte domború mellkasát, széles karját, duzzadó vállát, szőrös, vadállati combját. De még jobban tetszett neki Enkidu arca. A kiálló pofacsontok, a gyermekes bátorsággal s életörömmel csillogó, ferdevágású sötét szem, a duzzadó, élveteg száj zordon mosolya. Biborpiros fény sugárzott Enkidu körül a hanyatló napfényben.

— Ahá, itt jön Gilgames, ha jól látom, — kiáltotta Enkidu vígan s körülnézett a sokaságon. — Ez hát a vadbika, a legyőzhetetlen! Aki éjjel-nappal pihen, húst eszik, bort vedel, azért olyan erős. Nosza, Gilgames, itt vagyok! Ismerd meg a férfiú erejét, aki sem éjjel, sem nappal nem pihen, füvet, rügyet eszik, vizet iszik, mert a pusztában született és a hegyek között nőtt fel.

Tisztán csengett minden szava a lélekzet-elállító csendben. Csak mikor befejezte mondomkáját, zúgott föl a nép.

— Hajrá, Enkidu! Rajta Gilgames! Pateszi! Pateszi! Enkidu! Enkidu! Bika! Bika!

— Ne pofázzatok, majd elbánunk veletek! Lássuk! Lássuk!

De hamar elült megint a zaj, a biztatás, a fenyegetőzés, csúfolódás, mert Enkidu sebel-lobbal vetkőzni kezdett. Megoldotta övét, gyapjúszoknyáját lehúzta a fején keresztül s elhajította. Erre Gilgames is megoldotta övét, ledobta szoknyáját. Anyaszült mezítelenül álltak most szemközt egymással. Sír csend közel és távol.

Egy darabig kerülgették, méregették egymást. Körbe-körbe oldalogtak, rést lestek, alkalmas pillanatot vártak, óvatlan mozdulatot, vigyázatlan helyzetet. Enkidu mindkét karjával a levegőbe kanalizott, Gilgames kissé előrehajolva lépegetett jobbra-balra. Szemük összekapaszkodott, pillantásuk egymás szívébe vájt. Most már nem látták a kövek, fák, háztetők kakasülőire zsufolódott tömeget, az ordítást sem hallották volna, dehát egy köhögés, egy tüszentés sem hangzott sehoh. Csak egy számár ordított valahol zihálva.

Enkidu elveszítette türelmét, vadul Gilgamesnek ugrott, átkapta a derekát. Ugyanekkor Gilgames is megragadta Enkidut a csípője fölött. Zihálva szorongatták egymást. Mell a mellen, comb a combon, váll a vállon, arc arc mellett. Enkidu forró lehelete Gilgames fülébe fújtatott, Gilgames lélegzete Enkiduéba. Gilgames érezte ellenfele idegen, erős szagát, Enkidu az ő olajos illatát. Izmaik összehúzódtak, mint a guzs, csontjuk ropogott. Rettentő erővel próbálták betörni egymás derekát, Most nem ziháltak, visszafojtották lélegzetüket, hogy a beszívott levegő minden részecskéjét vérükbe ömleszszék, erejüket a végsőkig növeljék.

Aztán Gilgames lába megcsúszott, mind a ketten a földre vágódtak. Enkidu diadalmasan kiáltott, Gilgames összeszorította a fogát. A néptömegeből egetverő üvöltés szakadt föl. Rémtűl jaj és diadalmas ujjongás. De a két összefonódott test nem eresztette el egymást. Egy test voltak, Gilgames alul, Enkidu fölül.

Majd megint fordult a viadal. Gilgames cselhez folyamodott, amit még ifjúkorában, a birközölőleckeken tanult. Átbújtatta jobb karját Enkidu hóna alatt, gerincét hátrafesztette, ugyanakkor szörnyű erővel nyomta állát ellenfele vállába. Így feküdtek időtlen-időkig, moccanás nélkül. A hegyi ember szilárdan állta a próbát. Úgy feküdt Gilgame-

Élet és Irodalom 1957. dec. 21. 25-26. n. 8.

sen, „mint férfiú az asszonyon, melle mellén, combja combján”. Mohón lihegték, erőt merítették a levegőből.

Végre Gilgames gyorsan vetett magán egyet s fölülkerült. Enkidu hanyatt feküdt a földön alatta. Olyan közel égett előtte sötét szeme, hogy kitágult szemrésén át a lelke mélyébe pillanthatott. Nem volt ebben a lélekben semmi irtózat, semmi idegen, semmi gyűlöletes. Átlátszó volt, mint a tiszta víz, látni lehetett a fenekét. De azért tudta, ha alulkerülne a viadalban, megölné. Vidáman, kacagva, mámorosan ölné még s hullájára állva tekintene körül a tomboló népen. „Ha én ölném meg, én nem örülnék” — gondolta Gilgames csodálkozva. Pedig tudta azt is, hogy meg kell ölnie, ha ő kerekedik felül. Mi a céljuk ezzel az isteneknek? Miért küldte Enkidut Istár?

Miközben ezen töprengett, minden izma dolgozott, minden érzékszerve résen állt. Sikerkült is kivédenie egy eléggé kezdetleges fogást, Enkidu ugyanis lábával akarta átvetni

őt a fején, mint egy zsákot. De mindössze annyit ért el, hogy megint ő került fölül s Gilgames alul. Most ő meredt Gilgames rátaguló szemébe s a rettentő erőfeszítés közben is nevetett.

— Meghalsz, Gilgames! — rikoltotta Enkidu.

De Gilgames nem szólt, csak mosolygott. Igaz, ferde volt a mosoly, mert elviselhetetlenül nyomta Enkidu térde a hasát, — öregedő férfiú volt, kemény hasizmain valaha kókuszdiót lehetett volna törni, de most már engedett. Megint vetett egyet magán s Enkidut megfordította. Hangtalan újjongás támadt benne: mégsem kell meghalnia!

Hol halotti csend, hol fölcsapó üvöltés kísérte a viadal meglepő fordulatait.

De most nem történt semmi. Mozdulatlanul feküdtek, szorongatták egymást. Agukat révület ülte meg, érzekeik elzsibbadtak. Majd egyszerre ugrottak talpra s eleresztették egymást. Előrehajolva álltak, arcuk komoly volt, szemük villogott, testükről csikokban folyt a verejték. Pára felhőzött körülötük, testük forró volt, ékszereik tüzeltek. Enkidu haja lebomlott, az arcába hullt.

— Hah! — ordította Enkidu.

— Istár! — üvöltötte Gilgames.

Megint egymásnak ugrottak. Forogtak, föltúrták a földet, port kavartak, kavicsokat rúgtak. Ziháltak, nyögtek, fogukat csikorgatták. Most már a gyermek is látta, hogy gyors megrohanással egyikük sem győzhet. Az marad fölül, aki tovább bírja az inatszakasztó erőfeszítést, tovább állja a sarat. Gilgames évezredek hányódásában — vetődésében öregedett, de tapasztaltabb is lett. Enkidu vadabb, nyersebb, keményebb volt, de Gilgameshez képest tapasztalatlan taknyos. A nézők szinte megőrültek izgalmukban. Az asszonyok körül tócsa folydogált. Mert ha akár az egyik, akár a másik elbukik, nyomban egymásnak rohan a két farkasszemet néző tábor, hogy teljessé tegye az istenek ítéletét.

A palota tornácán tisztviselők, katonák, szolgák és szolgálók zsufolt tömegében szorongva állt Nurma meg Kasszu. Szemük az odalent vonagló-forgó testekre meredt, egy borsisakos fejre, egy ismerős kézre, egy hol alábukó, hol fölmerülő arcra. Ahogy ez a fej, ez a kéz, ez a gyötrött arc fordult, úgy forgott, kavargott, vonaglott, birkózott a két nő lelke is önmaga körül és önmagával. Ők is egy test voltak, mint a két viaskodó s egy lélek, mint ők. Egyszerre markolták meg egymás kezét s vájták önkéntelenül körmüket egymásba és önmagukba, egyszerre harapták be ajkukat, egyszerre fojtották vissza lélegzetüket, egyszerre ziháltak, kiáltottak, jajdulnak föl, újjongtak és szorongtak. Izmaik egyformán utánozták az odalent feszülő izmok játékát, mintha el akarták volna dönteni a küzdelmet, ők, a távoli, gyenge asszonyok. Épp úgy nem láttak, nem hallottak semmit, mint azok odalent.

Egyszer csak magukhoz tértek gyötrő, má-

— Mi történt? — riadozott Nurma.

— Anyám! Anyám! Vége! Nem látod! Kezefogtak! — sikította Kasszu, szaporán táncolni kezdett, összeverte ökleit és kacagott.

Csakúgyan kezefogtak. A nép ugyanolyan ámuldozva, hitetlenkedve nézte ezt a fordulatot, mint Nurma és Kasszu. Sokan éppúgy táncoltak, kacagtak fölszabaduló örömkben, mint a leány. Egy pillanat még... A két izzadt, lihegő, mezítelen férfiú még ott állt, kéz a kézben... S a nép ujjongása kitört. Pirosan, tüzesen lobogott az üvöltés. Gilgames neve összefonódott Enkiduéval, de nem, hogy megvívjon egymással, hanem, hogy együtt csattogjon az alkonyodó Égre.

Gilgames teljes erejével szorította Enkidu kezét, Enkidu ugyanúgy Gilgamesét. A két rettentő kéz összekulcsolódott, összeforrt, recsegett-ropogott Enkidu keze, recsegett-ropogott Gilgames keze. Enkidu kacagott, baljával izzadt homlokát törölgette, Gilgames mosolygott, baljával fülbevalóját igazgatta. (Leszakadt a kapocs, fölvérezte a pateszi aroát.)

És a nép! Mit érzett, mit tett a nép?

A farkasszemet néző táborok fölbomlottak. A katonák eldobálták lándzsájukat, íjjukat, elejtették a köveket, amiket eddig öntudatlanul szörbngattak. Meztelen férfiák zúdultak alá a torlaszokon, bőrkötényes, sisákos katonák rohantak föl rájuk. Ujjongás, röhögés, kacagás viharzott előbb a térség körül, azután a háztetőkön, a távolabbi utcákon, végül a folyóparton is, egészen a falakig és a bástyákig, mindenütt. Igen, összezsapott a két ellenséges tömeg, de nem hogy megölje, hanem hogy megölelje egymást.

— Barátom és testvérem, Enkidu, — zihálta Gilgames boldogan. — Keményen küzdötél. Nincs több elintézni való ügyünk egymással. Puhára vetett nyugágyat rendelék számodra a palotában. Ül a baloldalamon, trónust állítok neked az enyém mellé. A Föld előkelői csókolják ezután a lábadat.

Enkidu arca sugárzott. Gyermeki, állati öröm volt ez! Bal karját Gilgames nyaka köré fonta, kiragyogtatta valamennyi fogát, hangosan nevetett.

— Harci bárdod leszek, férfiú — mondta büszkén. — Ragadj a kezembe! Híveid a testvéreim, ellenségeid az ellenségeim. A kiket megsiratsz, én is megsiratom, akiknek örvendezel, én is örvendezek nekik.

Ebben a pillanatban a *gagu* felől rogyant, töpörödött anyóka igyekezett a két férfiú felé. Risat-Ninlil volt, az *entu*. Csetelve-botolva sietett, mint a járnj kezdő gyermek, karjaival lentetett igyekezetében, mintha repülni akarna, de tépett szárnyai nem bírnák, mert csak arra jók már, hogy betakarják didergő árnyéktétét az Alvilágban. Fehér szoknyáját görbe lábszárára csapta a szél,

Toncz Tibor rajza

mezítelen lába széles volt, mint a húdé. De sovány kis arca ragyogott, elsímultak az évezredek rávésett jelei. Ajka úgy mosolygott, mint egy ifjú anyáé, szeme ragyogott, mint a csillag.

— Ó, Gis! Ó, Enkidu! Ó, Gis! Ó, Enkidu! — kiáltozta elfúló hangon.

— Ki ez a szálanomraméltó asszony? — kérdezte csodálkozva Enkidu. — Mit kiáltozol, ó, anyókám? Üssem agyon? — fordult hirtelen Gilgames felé.

Gilgames kacagott.

— Ó gyermek, most gyermekek vagyunk mind a ketten, hiszen ez az anyám! — kiáltozta. — Jöjj, anyám és lásd fiadat, lásd barátját és testvérét, Enkidut. Őeld meg őt, anyám, mint fiadat, mert beteljesült az álom. Harci bárdot nyertem az istenektől, íme, eléd helyezem, ahogy álomban tettem.

Risat-Ninlil a férfiakhoz tipegett. Megölelte őket, Kicsiny természetű volt, mint egy gyermek, még a régi, vizözön-előtti fajtából való, de öregségében még annál is tőpörödöttebb. Mindazonáltal ügyesen föl tudott ágaskodni lábujjai hegyére, hogy elérje őket — nagy gyakorlata volt már ebben. Jobbjával Gilgamest, baljával Enkidut ölelte magához, boldog arcán könnyek peregtek. A nép pedig, látván ezt a gyönyörű jelenetet, újult erővel ujjongott, magánkívül tombolt gyönyörűségében. Mert amilyen vad kedvvel vetették magukat az emberek a harcba, ugyanolyan megkönnyebbüléssel omlottak egymás karjaiba. Amilyen szentségtörő indulattal üdvözölték még az imént a Gilgamest mocskoló éneket, ugyanolyan boldog alázattal merültek el dicsőítésében. „Hiszen testvérek vagyunk, feketefejűek!” — kiáltozták, mintha eddig nem is sejtették volna. — „Gyalázat, hogy egymás torkának estünk! És holnap kezdődik az ünnep!” Meg így mentegetőztek szégyenletükben: „Bizony nem tettünk volna ilyet, ha a nagyszakállú akkádiak nem bűjtogatnak bennünket éjjel-nappal!”

A két férfiú szoknyáját a porondon hagyva a palota felé indult, Risat-Ninlil pedig visszatipegett a *gaguba*. Mikor a kőbikák mellett elhaladtak, Enkidu megállt, megsimogatta, megveregette az egyik bika homlokát s nevetett.

— Ezután két Bika őrzi Uruk városát, — mondta diadalmasan. — Te abba vagy, én pedig aga.

Büszkén nevetett, örült e két szónak, mint a gyermek a színes kavicsoknak. A *gagu* hölgyei tanították meg e szavakra, amelyek egyképpen jelentenek *atyát* is, *bikát* is, *bika-atyát* vagy *atyabikát*, amint tetszik. Gilgames csodálkozott azon a bátorságon, amivel barátja megsimogatta a bikát, mintha egy kutyát simogatott volna meg.

Enkidu kíváncsian s gőgösen lépkedett a Palota lépcsőin, folyosóin, a boldogan futkározó hivatalnokok, őrök, szolgák és szolgálók között. Hódolatukat fogátvillogtató nyájas mosollyal fogadta, a falak festését, az oszlopok díszét, a mennyezet faragott, csillogó-villogó gerendáit megbámulta, a lépten-nyomon fölbukkanó bikafejek elragadták. Gilgames

előzékenyen kalauzolta őt s lépten-nyomon fölhívta figyelmét a festések mély értelmére. Látta azonban, hogy a hegyi ember nem érti, amit magyaráz, csak gyönyörködik a pazar színekben.

A trónterem méltóságteljes pompája lenyűgözte Enkidut. Észre sem véve Nurmát és Kasszut, akik boldog fölszabadultsággal futottak Gilgames elé, a nyakába borultak, simogatták, tapogatták, csókolgatták, beszakadt fülét dédelgették, hol sirtak, hol nevettek örömlükben, föllépkedett a két színes lépcsőn s beleült Gilgames díszes királyi székébe.

— Hódoljatok barátom és testvérem előtt, — szolt Gilgames. — Széket állítok a magamé mellé, balfelől ültetem őt. Puha heverőt készíttetek neki, lakása a palota lesz, asztala az én asztalom, kenyere az én kenyerem. Hódoljatok hát előtte!

A két nő kézenfogva egymást, mélyen meghajolt a trónuson ülő férfiú előtt. Mit meg nem tettek volna most Gilgames kívánságára, csakhogy épségben visszakerült?

A *pateszi* ezután rendelkezett, hogy új szoknyákat hozzanak, fürdőt készítsenek, s föltálalják az estebédet. Nurma az estebédről intézkedett, Kasszu a fürdőt készítette el sajátkezűleg.

Igy ültek a díszesen megterített hosszú asztalhoz aznap este.

Négy év telt el azóta, hogy az „Égő csipkebokor” végére pontot tettem. Rövid idő ez a négy év, mégis sok jelentős és megrázó esemény történt, az író személyével is meg a világgal is, amelyhez az író tartozik.

Ami személyét illeti, testi állapota lebetetlenné teszi, hogy egyéb mondanivalóit is papírra vesse. Az élet és a halál határára jutott, s hozzá kell szoknia, hogy író már csak volt, de többé nem lesz. Szomorú ez, mert sok kötelességet kellett volna teljesítenem, amit már nem teljesíthetek.

A világban pedig, amelyhez tartoztam, tartozom és mindig tartozni fogok, bármilyen súlyos ellentmondások közepette is, szintén nagy változások történtek; részben olyanok, amelyeknek az utóbbi időkben tartottam, részint olyanok, amelyek minden nehézség ellenére közelebb visznek bennünket egy kívánt és remélt kiegyenlítődéshez, egy kollektív egyensúlyhoz, társadalmi eszményhez.

Amikor most útjára indul Rabbi Jochanan ben Geula elbeszélése Mózesről, arra kell gondolnom, hogy minden új, minden magasabbrendű, minden tisztultabb társadalmi életforma ugyanolyan vajúadásban születik meg, ahogy a héber néptöredékekből alakult a hosszú pusztai vándorlások, harcok, szenvedések, lemondások során az egységes honfoglaló, honalapító, többévezredek kultúrát teremtő zsidó nép. A történelem erőinek ezen a népet-kultúrát formáló tevékenységén még az sem tudott — és ma sem tudott — változtatni, hogy a nép nem egyszer tragikus ellentétbe került vezetőivel.

Akarva-akaratlanul egy nagy tanulsággal bocsátom sorsára és útjára ezt a művet: egyes egyének fölemészthetnek a külső világgal és a belső ellentétekkel vívott küzdelemben, erőfeszítésük mégsem haszontalan, mert a nép magába fogadja áldozatukat, megerősödik általuk, s egyre egyenesebben halad

egy felsőbbrendű, szocialista életforma felé, amelyet ha valaki tagad, annyi mintha magát az embert, az ember végső céljait tagadná.

És ezt a tanulságot közvetítse ez a mű a népemhez, melyet jól-rosszul, de mindig őszintén igyekeztem a végső nagy cél felé buzdítani.

Akarattya, 1957. augusztus 20.

K. J.

K. J. : AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR.

Kp. 1. Magyarok. 1957. 611-612.

1958. jan.

233

Kodolányi János

AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR I-II.

Magvető. Ára 75,- Ft.

Kodolányi János egyike legjelentősebb, legeredetibb élő íróinknak. Konceptiója helyenként Móricz Zsigmond-i arányú; életműve, bírálónak minden eszmei és művészi fenntartását figyelembe véve is, őszinte tiszteletet keltő. Az a fokozott érdeklődés, mely nagy regényének megjele-

nését megelőzte, ezzel az érdemes életművel magyarázható. De még valamivel. Kodolányi már előzően megjelent részletjellegű kisregényével, a *Jehuda Bar Simon*nal is feltűnést keltett, mert szokott paraszti és történeti tematikájától már ott újra visszakanyarodott a *Vízözön* című művének archaikus körei felé, és jó néhány részletében igen érdekes könyvet adott olvasói kezébe. Az *égő csipkebokor*ban a bibliai kor legbelső körébe hatolt, Mózesnek, ennek a különös, ellentmondásosan nagy egyéniségnek az alakját mintázta meg.

A két vaskos kötetnyi mű történeti, tudományos anyaga, óriási adattömege, a minden kis részlet mögött ott rejlő nagyarányú kutatómunka, a méret maga is meglepő.

A könyv olvasása közben azonban a koncepciónak kijáró feszült várakozást fokról fokra csalódás váltja fel. Ez a Mózes a bibliai alak és Kodolányi java életművének szintje alatt van.

Eredeti az elgondolás: tanítványa okulására mondja el egy rabbi a történetet, s minthogy nem biztos, mikor, hol élt ez a rabbi, és mert elbeszélése egészen látomászerű, Kodolányi már ezzel a kerettel is jól sejteti a mű szellemi, spirituális stíkját. Csakhogy ez a mesélő apóliós, részletező szóruhatterggyel önti nyakon tanítványát; eltúlozva azt lehetne mondani: egy fontoskodó szellemidéző *naturalista* látomásosságával.

Nem érezzük indokoltnak Kodolányi aggályos bibliai stílushűségét sem, mely már-már a stílus rabjává teszi. „Szerették a közönyösek, a tudósok, szerették a lázongók s a békések, szerette mind, aki Izráel fiait igazgatta, tanította, vigyázta” — ha néha-néha olvasnánk ilyen bibliai gondolatritmikus mondatot, rendben volna. De ha oldalak százain ezt kapjuk, unalmassá, fárasztóvá válik.

A történet elbeszélőjének dilettáns elereszkedettsége is rosszul hat vissza Kodolányira; írói ökonómiaja lazulását okozza és szerkesztését is hevenyészetté teszi.

Kétségtelen, hogy egy olyan világirodalmian alapvető mű, mint Thomas Mann József-tetralógiája, vagy akár a kisebb igényű Mózes-regénye olyan erős hatású, hogy alóla nehezen vonhatja ki magát az olvasó. Igyekszünk mégis elkerülni minden összehasonlítást, ami a német és a magyar mű különböző felfogását, stílusát illeti. Senki sem róhatja fel Kodolányinak, hogy regényéből hiányzik, mondjuk, a Mann művét oly ellenállhatatlanná tevő humor, villódzó ironia, hogy mindent pozitív tényként ábrázol, a transcendens elemeket is. De a manni mű után mindenestre benne él az emberben az igény,

hogy hasonló jellegű és létező művek témakörnél hasonló nagyvonalúsággal találkozzék. Kodolányi regényének egészéből ez a nagyvonalú megkomponáltság, egybefogottság hiányzik.

A mű egyes részletei kitűnőek. Így például felejthetetlen Mózes halála, melyet Kodolányi — Freud tanulmánya nyomán — a Bibliától eltérően ír le. Mózes megöli Áront, őt pedig megkövezik a lázadók. A világ egysége és az emberi fajnak schopenhaueri filozófiáját itt nem okoskodón, mint a könyvben sok helyütt, hanem eredetien, érdekesen, íróian szövi mondanivalójába.

Egyvégtében, szinte „transzban” mondja el Mózes történetét Kodolányi közvetítője. Ez így is illik egy látnok részéről. De az az ember érzése, mintha az író is túlságosan egyvégtéből, amúgy nyersen hagyta volna magából kiszakadni a művet. A mű részletei, a mű mögött feszülő írói erő, s maga az izgalmas téma is megérdemelné a feszesebbre húzást. A jelentős kísérletből remekmű válhatna.

Telegdi Polgár István

Kodolányi János: Élték, ahogy tudtak. Válogatott elbeszélések. Bp. 1957, Szépirodalmi Kk. 641 old.

Kodolányi János: Jehuda bar Simon emlékiratai. Bp. 1957, Magvető Kk. 223 old.

A könyvet 1958.

jan., 1. sz. 66-67.

MAGYAR MÓZES-REGÉNY

Kodolányi János: Az égő csipkebokor. I—II. Budapest, 1957

Vannak alakok, akikkel reménytelenül kísérletezik a világ-irodalom. A széles perspektívát rejtő Bolygó zsidó nem talált megváltóra. Don Juant csak Mozart zenéje szabadította fel, ilyen Mózes is, akit eddig egyedül Michelangelo vésője tudott megszólaltatni. (Mózes alakját a művészetben bemutatja R. Wischnitzer—Bernstein: Moses in Stein und Bild. Treue, Berlin, 1916. 30—36.) Az írónak néma maradt. Még Thomas Mann is, aki József-tetralógiájában meglevenítette az ósatyák korát, Mózesnél csak arcvonásokat, pillanatokat villantott meg. Amikor ezeket a sorokat írom, hozzá a posta azt az illusztrált füzetet, amely beszámol egy nagyszabású, Mózes életét vetítő filmről, a Tíz parancsolatról (The Ten Commandments), a hetvenöt éves Cecil B. De Mille alkotásáról.

A magyar irodalomban is van hagyománya a Mózes-feldolgozásoknak. A jelentéktelen kísérletekről nem beszélve (ezekről szöveg egy megjelenendő dolgozatomban, amely a Biblia hatását nyomozza az utolsó évtizedek magyar irodalmára), elég, ha emlékeztek Madách és Pap Károly drámáira. Újvári Péter Mózes-könyvének kézirata lappang, vagy elvezett. Ezeknek láncolatát folytatja Kodolányi János kétkötetes Mózes-regénye.

Kodolányi bibliás ember. Egy ízben ilyen mondatot ír le (I. 162.): „Hallgasd a rigók fűttyét, van köztük egy, amely mintha szüntelenül számon kérné a világtól: «Hol a Biblia? Hol a Biblia?» Legyen ez a fuvalázó kiáltás intó szó nekünk is, fiam.” A Bibliát azonban tudományos szemmel akarja látni, ezért tanulmányozza a környező népek történelmét és irodalmát, így tett a Vízöntő-ben is, a vízözön regényes átköltésében, amelynek új kiadása és folytatása mostanában fog megjelenni. Elolvasta hozzá a babiloni irodalom szövegeit, beledolgozta a babiloni mitoló-

giát. Hasonlóan járt el Mózesnél is: olvasott egyiptológiát, keleti történelmet, aggáda-irodalmat. Hiányzik azonban a filológiai alapvetés. Mutatja ezt az átírási technika, kezdve Mósze nevével, amely helyesen Mose-nek írandó. A nyelv ismerete nélkül nehéz filológizálni. Különböző ilyen szünetek meg belőle: „Baálám neve is nyíltan jelenti próféta voltát. Hogy melyik Baálnak... volt a prófétaja?” (I. 190.). Ha látta volna egyszer leírva héberül Baált és Bileámot, nem keresett volna kapcsolatot a kettő között. Másutt ezt írja: „Most valóságos magtár-várossá építették ki, ara miszkenoth-tá, mint a héberék mondták, Csűrők városává” (I. 519.). A héberék áré-t mondták. A Reguél név Rehaél változata (II. 205.) előttem nem ismeretes. Ugyanígy a Gerar helynév Gélyar alakja sem (II. 304.). Hasonlóan kár mitológizálni Michelangelo Mózes-szobrának szarvait (II. 465.), amikor azok a Vulgata filológiai tévedésének köszönik létrejöttüket. Az esti imát nem hívják Kiddusnak, a péntekesti és ünnepi áldás neve az, amelyet a borra mondanak (I. 120., 141., 143. stb.). Nem értem, hogy miért kell az elsőszülöttek Nilusha dobásának rendeletét fonákjára fordítani. Eszerint a zsidó vének döntése volt ez, hogy ne kényszerüljenek a fiúgyermekeket Aton iskolájába küldeni.

Mózes származásánál és halálánál elfogadja Freud hipotézisét: Amenhotep leányának, Szetamonnak lett volna törvénytelen fia (átvette Thomas Mann is) és a nép megkövezte. (Freud hatásáról régebben maga nyilatkozott: Emberismeret, II. 1935. 99—103.). Érző az író e méltatlan véget, s ezért másodszer és más változatban is elmondja Mózes halálát, ami nincs összehangolva, Mózes alakjával sokat birkózik a szerző, s egyre jobban felmelegszik iránta. Kezdetben csak tudását hangsúlyozza; testi erejét, szangvinikus természetét, majd hovatovább kirajzolódik lenyűgöző

egyenisége, s a széthúzó törzsek-ből népet formáló, népet vezérlő képessége. Így jut el a konkluzióhoz: „én is csak mélyeséges megrendüléssel tudok gondolni óriási alakjára, amihez foghatót nem mutathat föl nép” (I. 10.).

Mózes népéhez is egy kicsit közelebb kerül a szerző a regény folyamán. Korábban talán tartózkodóbb iránta. Így: „Mert mit mondanak a bölcsek? Ezt mondják: „Élj hét évig, mint a disznó s bizonyosan meggazdagszol!” Eljünk hét évig, hetvenhét évig disznók módjára s meg fogunk gazdagodni” (I. 54.). En ilyen zsidó gnómat nem ismerek. „Az aszszonyok lemeztelenítették hátsófelüket s On vagy Théba irányába fordulva, átnéztek a térdük között” (I. 116; II. 505.). En ilyen zsidó varázslást sem ismerek, a hátatfordítást Ezékiel egy verséből tudom csupán kiolvasni (VIII. 16.), de a mellékkörülmenyek nélkül. Később több emberit is halunk felőlük. Jozabét alakjában végül a zsidó anya klasszikus szobrát alkotja meg.

Thomas Mannra emlékeztet Kodolányi érdeklődése. vonzóda sa az aggáda iránt. Nyilvánvalóan M. J. Bin Gorion „Die Sagen der Juden”-jából meríti ismereteit. Sűrűn és művészien építi be a regénybe: a korona és perázs próbáját (I. 194—200.), amely eljutott a keresztény legendába és a szép-művészetbe is (Scheiber: The Kaufmann Haggadah. Bp., 1957. 17—18.); Mózes etiópiai hadjárata, amelynek forrása ugyan nem a Talmud (I. 425.), hanem Josephus Flavius (Ant. II. 10.); Jetró botját (II. 73. 129.), a Tannhäuser-motívum egyik őst és számos mást.

Ezeknek irodalmi felfedezése, az ókori Kelet vallásainak és történetének háttérül felvázolása, a Biblia felelevenítése és Mózes alakjának olvasóink elé vetítése érdeműl tudassék be a sokat olvasó, sokat búvárkodó és sokat dolgozó írónak.

SCHEIBER SÁNDOR

Uj Elet 1958. febr. 1. 3. n. 5.

AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR

Kodolányi János Mózes-könyve . Magvető kiadás

„Vége a nyárnak, fiam ... Nappal a világoskék égen kiáltozó vadludak vonulnak ... s eltűnnek a tó felé. Este meg, ha a csillagok kihunyorognak a tépett felhők közül, úgy kiáltoznak a láthatatlan vadludak, hogy megfájdul a szívünk ... Pihenjünk meg egy kicsit, fiam és tanítványom, gyűjtsek meg a lámpát, tegyünk be ajtót-ablakot.”

Igy vezet át a személyes hang, a Rabbí Jochanan ben Geula mögé rejtőző író a legdöntőbb fordulón, az égő csipkebokor jelenetén.

Még nem volt vége a nyárnak, a Nap izzón tüzelt a világoskék égen, a vadludak még a parti susogó nádasokba rejtöztek s a tó felől fürdőzők gondtalan boldog kiáltásait hozta az enyhe szél, amikor először olvastam — akkor még kéziratban — ezt a mindvégig izgalmas, lenyűgöző könyvet. Két hétig olvastam — reggeltől estig egyvégtében. Nagyon kevés volt hozzá ennyi idő. Szinte csak állapoztam, bár néhol kénytelen voltam sorokat, oldalakat kétszer olvasni, mint amikor igen szép tárgyakat áhítattal megsímogat az ember. Az élmény úgy zuhant rám, hogy már az első percekben eltűnt a tó nádasaival és vadlúdjaival együtt. Fölöttem a hatalmas plátán levelei úgy susogtak, mint a góseni fák lombjai, amikor alatta a nép vénei tanítottak sokezer évvel ezelőtt.

Ha két hét kevés volt akkor az olvasdshoz, hogyan lehetne most elég néhány sor ahhoz, hogy írjak erről az élményről! Noha azóta még kétszer átolvastam. Nem tudom ismerletni, méltatni, még kevésbé tudnék vitába szállni vele. Ezt majd megteszik az arra hivatottak. Figyelni fogok rájuk: vajon hogyan váltanak szót azzal, aki tovább tanulta csak a mózesi kérdést és kortörténetet, mielőtt írni kezdte volna, mint mi az egyetlen a teológiai studiumok egész skáláját.

Últök előtte, „fia és tanítványa” s hallgatom a tanítást, Rabbí Jochanan ben Geula szavát. Ezt tudom csak tenni. De ha

mégis kell róla szólnom, hadd tegyek négy rövid bizonyosságot.

Hadd mondok el, hogy élménnyé lett maga a történet. Az események pergése s maga a kor. Újszerű megoldások és ismert események költői feldolgozása egyaránt. Nem csupán úgy, ahogyan egy regény meseszövése válik izgalmassá, hanem úgy, hogy a bibliai ódon szavak klasszikus vértetébe zárt alakokra eleven hús rakódik, emberekként mozdulnak s kinyílik mögöttük a kor oly szingzsdagsággal és mélységgel, amihez fogható csak egészen nagy írónál kapunk. Az anya vajudó kinjában leírt megrendítően szép költői soroktól — melyek végigkísérik Mózeset — az egyiptomi beavatottság leírásáig, mely újszerűen döntő egész alakjára és szerepére; — hercegi történelmi szerepétől a Jethro házában töltött időig; — az udvari orvos alakjától Dathanig, a héberig, akinek ütlegetése miatt egyiptomtól, lenyűgözően emberi, élettel teli, kort nyitogató írás. Úgy befeleledkezik az ember, hogy ő kell figyelmeztessen: pihenjünk meg egy kicsit, fiam és tanítványom. Pihenés közben pedig arra gondol az ember, hogy mennyivel többet látnánk és értenénk, ha a Biblia alakjait a maguk korában látnánk és értenénk. Mennyivel világosabbá válna az üzenet a mi korunkban.

Hadd mondok el, hogy a könyv üggyé tette a meditációt. Ha úgy tetszik: elcsendesedést az igében. És egyáltalán a csendet. Esztendőkkkel ezelőtt — ő akkor tanult Mózes megírásához — írta többször egy levélváltásunk során: légy többször csendben ... naponta fél órát légy egészen magadban ... Mózesét látva, most értem, hogy mi ez. Naponta ott járt Mózes a táboron kívül, lgetes tájon, vagy sziklás hegyoldalban, hátul összefogott kézzel, hóna alatt a bottal. Amott morajlik a tábor, az élet, de ökrülötte megszűnik a világ s hallja a Hangot, vitázik vele, vagy könyörög hozzá. Elmerül az Egyben, a Teljesben. Ezt a csendet az egyiptomi beavatás alapozza ugyan

Evangelikus Élet 1958. febr. 16. 7. n. 2.

meg, de az égő csipkebokor Hangja tölti be. Az élet, a lét, a nép, a mindenség, az Isten — érthető-e valami is ezekből nélkül a csend nélkül! Es lehet-e tolmácsolni a Szót, a Hang Szavát, az Igét nélkül a csend nélkül?

Mivel üggyé lett a csend, üggyé lett az Isten. Jaj, máris vétkeztem, hiszen hogyan törpíthető Ő, a Minden, az Egy, a Teljes „üggyé”? Hiszen ő „sem érzékkel, sem értelemmel meg nem közelíthető, csak megélhető” — s erről tanúskodik a könyv is. Mózes egész, hatalmas belső és külső küzdelme Erte és Vele folyik. És végül Benne nyugszik. Az ábrahámí örökségű botra vésett négy betű értelmének megnyilásától a nép bálványimádása közben a Kiábrázolhatatlan ügyében vívott harcig az ügy ez. (Mind a bot szerepe, mind a Jahve szó értelmének kifejtése rendkívül döntő és nagy a könyvben.) Amit Róla szüntelenül mond a könyv, az előtt valóban csak ülni és hallgatni lehet.

Es üggyé lett a nép. A nép Szinaj bányáinak kényszermunkájában és Gósen téglavető kizsákmányoltságában épp úgy, mint pusztai vándorlásának nagy zúgolódásaiban, vetélkedéseiben és megpróbáltatásaiban. A nép „mely sötétségben jár vala...” A nép, mely Mózes személyén, Istennel vívott harcán túl, történelmi események erjedésében egyre inkább a könyv tárgyává, Mózesnek pedig feladatává válik. Minél mélyebbre és, annál inkább népéért és népében mélyül. Hősiessége benne van s tragikumuma is. Halálának oka, nagy bűne ez: kételkedett a népben.

Most csak ennyit. Bocsásd meg Rabbi Jochanan ben Geula mélyenszántó, halk bölcsesség előtt az élményeknek ezt futó, gyors felvillanását. A nép, melyről szóltál, évezredek óta tanulja, amit Mózesről tanulhat. Mi ehhez képest az én néhány évem! És mi az a három alkalom, amikor előttem forgott elbeszélésed róla. Róla, kit sirja előtt ülve végül is így beszéltetsz: „Így kell lennie. Hogy eljöjjön a Megváltó s éljen az ember.” **Koren Emil**

KODOLÁNYI JÁNOS

TESTVÉREK *)

Először is keress valami harapnivalót, mert megveszek az éhségtől — mondta Zoltán, ledobta vászonkabátját, végigfeküdt az ágyon hanyatt és feje alá tette a kezeit.

— De hát hol csavarogtál, az Isten áldjon meg? — firtatta megint Margit.

— Bejártam utánad az egész falut. Most is téged vártalak.

— Ugyan. S miért volt rám olyan sürgős szükség?

— Hol jártál?

— A mezőn. Csatangoltam a mezőn. Poétikus hangulataim támadtak és meditáltam a mezőn. Miért kerestél?

— Te a mezőn mászkálsz, én meg mindenütt voltam már, ahol csak meg szoktál fordulni. A szerelmednél is, — bosszankodott Margit, de örült is, hogy megkerült a bátyja.

— A szerelmennél? — kérdezte Zoltán megütközve s felült az ágyon.

— Na igen, Ilonkánaknál.

— Ja úgy. Az öreg pápista Varjúéknál... — dűnyögött megkönnyebbülten a fiú s megint visszafeküdt. — No, csak hozz valami ennivalót.

Margit kiment az éléskamrába s kenyérrel, nyári szalámival, zöldhagymával s néhány darab meggyes lepénnyel tért vissza. A fiú mohón nekiesett, a lány élvezettel nézte.

— Hát most már meséld el, miért kerestél. Kinek hiányoztam annyira.

— Nézd, Zolti, ez nem mehet így — kezdte nagy sóhajtván a lány. — Te tönkreteszed magadat is, meg a papát is... Ez nem mehet így...

— Mi nem mehet így?

— Én nem szóltam eddig semmit, de most már értem, hogy kötelet fonsz a nyakadra — folytatta sebesen, komoran nézett Zoltánra s reszketett az ajka.

— Kötelet? Beszélj világosan!

— Te a magad ellensége lettél, Zolti... Ne haragudj, én csak buta lány vagyok, tudom s te nagyon lenézel ezért, de hidd el, igazam van. Te beleártod magad mindenféle politikai mozgalomba, csupa idealizmusból, lelkességből, te odaadod magad mindenféle jöttmentnek, akik kihasználják, mert úri gyerek vagy s azután félredobnak, kiszolgáltatnak s ők elviszik a bőrüket... Tudod te, hogy hova vezet az, amit csinálsz?

Zolti kezében megállt a kés.

— Tudom hát — mondta s hozzá akarta tenni, hogy hova, de lenyelte.

— Hát ha tudod, miért csinálsz?

— Unalomból, Gituskám, unalomból.

— Ez rémes, Zolti, ez rémes! Hallom megint mi történt az irodában. Összevesztetek politikai nézeteltérés miatt. Mesélte anyus, hogy milyen rettenetes jelenet volt köztetek. Mondd, az Isten áldjon meg, nem szakad ki a szíved a sajnálattól, ha arra a szegény öregemberre nézel? Hát van tebenned egy csöpp

*) Részlet egy ciklusból.

Kodolányi 1958. ápr., 4. sz. 515-519.

fiúi szeretet? Mi történt veled? Ismeretlen emberek érdekeiért vérig sérted a saját apádat, kétségbeejted, tönkreteszed?

— Hát innen fúj a szél — mondta csendesen a fiú. Ivott egy pohár vizet, rágyújtott s leült az ablak mellé, kibámult az éjszakába. Éjjeli lepke röppent be az ablakon s bögve keringett a lámpa körül. Végre elvakulva belevágódott a lámpába, valami furcsa, síró zizegést hallatott, összefacsarodtak a szárnyai s meggömbülve pusztult el a lángban. Ezt a lepkét nézte a fiú s úgy érezte, nem tud beszélni, úgysem mondhatja el, amit érez és gondol. Hát csak legyintett...

— Az a szegény ember, a pap, olyan szerencsétlen volt egész életében. Mindenben csalódott. S azt hiszed, nem fáj neki, hogy az otthonunk nem otthon? S mennyi gondja van, ilyen súlyos időkben rajta van minden felelősség és mindenki őt lesi. Nem lehet ám irigyelni szegényt. S itt vagy te s ahelyett, hogy megértenéd és megkönnyítenéd az életét s örömet okoznál neki, összeveszel vele. mert téged megmérgezték s neked drágább az a bűdös politika, mint a saját apád?

Zoltán nagyon kényelmetlenül érezte magát. Egyszerre türelmetlen és bosszús lett.

— Nézd — mondta reszelős hangon — te meg vagy elégedve az életteddel?

— Én? Én... Ne beszéljünk most rólam — dadogta Margit.

— De igen, beszéljünk csak. Te vádolsz engem, szemrehányásokat teszel s olyan színbe tüntetsz fel, mintha veszett kutya lennék, akit más veszett kutyák megmártak s most én is sorba akarnék marni mindenkit. Hát csak felelj szépen, meg vagy elégedve az életteddel? Azzal, hogy tíz éves korodban zárdába adtak, ott imádkoztatok, dresszíroztak, aztán tizennégy éves korodban hazahoztak „főzni”? Azzal, hogy itt házimunkát végzel reggeltől estig egy gyűlöletes mostoha mellett, aki téged a riválisának érez s megfojtana egy kanál vízben? Meg vagy elégedve azzal, hogy nincs vőlegényed, nem szeretsz senkit papán és rajtam kívül, legfeljebb egy-két kelekótya barátnődet? Hogy nem vagy asszony, nincsen gyereked s a jövő nem is jövő? Meg vagy elégedve? Igen vagy nem?

Keményen nézett a lányra. Az rámeresztette sötét szemét, ajka egyre jobban reszketett, megrázta a fejét, mintha darazsaktól akarna szabadulni, s elvörösödött a haja tövéig.

— Az az én dolgom! Itt rólad van szó! Rólad, aki bűnös vagy...

— Bűnös? Miben?

— Bűnös, mert elárulod az apádat, a testvéredet, a hazádat, igen, igen, te mindent elárulsz!

— Hja, hát így érted — szólt lassan, vontatottan Zoltán s elhallgatott. Kinézett a kertbe, majd felállt, néhányszor le s fel járt a kicsiny szobában, sorba nézegette a meszelt falon függő képeket: Rousseau, Marat, Danton, Petőfi, Tolsztoj képeit, mintha most látná őket először, majd megint az ágyra vetette magát s a plafonra meredt.

— Miért nem felelsz? — kérdezte fájdalmas, megenyhült hangon a húga.

— Nincs mit mondanom — dörmögte egykedvűen és mogorván a fiú. — Annyira más kategóriákban gondolkozunk, annyira másképp értelmezzük a szavakat, annyira más világból valók vagyunk, hogy legfeljebb sajnálkozhatunk egymáson, de beszélünk... felesleges... hiábavaló... Menj szépen, feküdj le és verj ki engem a fejedből. Na, menj. Aludj. Aludj...

Hosszú, nehéz csend szakadt rájuk. Zoltán tűrte a csendet, hidegen, kegyetlenül s talán fáradtan is. Mintha valami kínai ült volna a szobájában, akivel úgysem cserélheti ki magát, vagy nem is kínai, hanem más planétáról való lény,

akinek más az idegzete, más az érzékelése, más a matematikája is. Margit azonban rettenetesen kínlódott a hallgatás alatt. Néhányszor kinyitotta a száját, de szó nem jött ki az ajkán. Összeroskadva ült a széken, belebámult a lámpafénybe s már a szeme is káprázott. Arcán lassan gyöngyöztek lefelé a kiserkedő könnyek.

— Nagyon kegyetlen lettél, Zolti — suttozta.

A fiú felnézett s látta, hogy a húga sír. Nagy sajnálat nyilallt a szívébe, de rögtön érezte azt is, hogy a sajnálat haszontalan s hiábavaló dolog.

— Nem vagyok én kegyetlen, Gituskám, csak nem érthetjük meg egymást — mondta csendesén.

— De az lehetetlen, lehetetlen, hiszen testvérek vagyunk! — kiáltotta a lány türelmetlenül. — Együtt nőttünk, együtt játszottunk és mindig szerettük egymást. Együtt is szenvedtünk néha. Mért ne érthetnénk meg egymást?

— Ezt nem tudom... Valami nagy-nagy szakadék támadt köztünk, én az egyik parton vagyok, az egyik világban, te a másikon maradtál. S nem érthetjük meg egymást...

— Nézd, Zolti, én megpróbálok felelni arra, amit az előbb kérdeztél — kapaszkodott bele a szavak szalmaszázába kétségbeesetten Margit s erőt vett magán, letörölte a könnyeit. Azt kérdezted, úgy-e, hogy meg vagyok-e elégedve az életemmel? Hát nem vagyok... Az én életem üres, kilátástalan és tele van lemondással. Én nem tudok szeretni senkit és engem nem fog szeretni senki, nekem nincs semmi célom s ha papa nem lenne, nem volna érdemes élni. Talán nem is élnek... De...

— No, látod, szépen és őszintén feleltél — hagyta rá a bátyja komolyan. — S vajon miért ilyen a te életed? Miért volt a gyermekkorod sötét, miért vesztetted el az anyádat, miért tettek lelkinyomorékká az intézetben, miért kaptál mostohát, miért pokol az életed? Miért?

— Így akarta az Isten — suttozta Margit. — Az Isten akaratába nem láthat bele az ember...

— No, hát más kategóriákban gondolkoznunk, ezt be kell látni — állapította meg ismét a fiú. — Te fiktív okokkal állsz elő s amikor a logikád rátapintana valamire, hirtelen megbicsaklasz, meghajtod a térdedet, szemed behunyod, összeteszed tétlenül a kezed és vége...

— Te talán azt akarod rámkényszeríteni, hogy a papa az oka? — meredt rá megdöbbenve a lány.

— Én nem keresek egyetlen okot. Az okok száma végtelen. A papa, az ő apja, a társadalom, a társadalom fenntartó eszméi, az osztályérdekek s így tovább... De a te életednek a közvetlen oka az apád és az, amit az apád jelent. Ő jelenti a te számodra a szolgaságot. Erről persze ő nem tehet. De tened kell. És én... teszek is...

— Nem úgy van, nem úgy van — rázogatta a fejét Margit. — Úgy kell lenni mindennek, ahogy az Isten akarja... Ő akarta, hogy legyenek bajok, szomorúságok, hogy legyen apa, akinek engedelmeskedni kell és gyermek aki engedelmes, hogy legyen úr és szolga, szegény és gazdag, jó és rossz ember... és ez mindig így volt és így is lesz. Bele kell nyugodni...

— Nem igaz — pattant fel a fiú s az asztalra csapott, szeme kigyúlt, arca éggett, egész testén mintha villanyáram szaladt volna át. — Nem igaz! Nem volt így és nem lesz mindig így! Ezt csak azok találták ki, akik felül vannak s azok fogadják el, akik betegek! De akiben van egy szikra életerő, akarat és emberi büszkeség, az füttyül rá és harcol ellene!

— Akiben van egy szikra alázat és kereszténység, az megnyugszik benne...
 — De ne legyen alázat!
 — Én csak azt látom, hogy te el akarod magad pusztítani — rázta a fejét megint lemondóan Margit. — És nekem kötelességem ezt megmondani és megóvni téged... amíg nem késő... Amíg olyasmit nem teszel, ami megöli papát s megöli téged is...

— Ehh, te ezt nem érted — vágott vissza türelmetlenül a bátyja. — Nekem megvan a magam meggyőződése és aszerint akarok és fogok élni. Akinek a meggyőződése más, az csinálja másképp, az harcoljon velem. S azzal harcolok én is. Ez... történelem...

— Te már kisgyerek korodban is ilyen voltál, ilyen makacs, önfejű és gőgös... — folytatta a lány a magáét. — Az iskolában összetűztél a tanáraiddal... Mindenkiel vitatkoztál, mindenkit kigúnyoltál... S aztán jött a forradalom... Én, hála Istennek, nem sokat láttam belőle, de amit láttam, az is elég volt. S most... Most a legjobb úton vagy ahhoz, hogy belekevered magad kétes mozgalmakba, a rablók és fosztogatók politikájába, az istentagadók forradalmába... És aztán... kivégeznek... kivégeznek... És papát megöli a bánat és a szegény...

— Ostobaság — legyintett dühösen a fiú. — Veled nem vitázom, az alapfogalmakkal sem vagy tisztában és arra meg nem vettél magadnak fáradságot, hogy megtanuld a saját eszeddel. Rablók és fosztogatók! A kifosztottakat egyszerűen fosztogatóknak nevezni, ügyes trükk. S hogy engem kivégeznek. Hogy mondhatasz ilyet, éppen te? Hiszen egyebet sem hallani, mint hogy legyen szeretet és mindnyájan fogjunk össze, osztálykülönbség nélkül!

Margit kényelmetlenül feszengett s másra terelte a szót.

— Én csak azt mondom, amit érzek. S neked, meg papának ki kell békülnötök, mert így nem mehet. Légy alázatos, Zolti, tedd félre a te gőgös eszedet és hallgass a szívedre. Papa... mégis csak az apád. Ő nevelt...

— Nevelődtem...

— Ő kereste a kenyeredet...

— Adta neki az állam...

— Dolgozott érted!

— Kiszította a tajtékpipát és gyalogutat taposott az ablaktól a kályháig...

— Éjt nappallá tett! Aggódott!

— S vadászott a méltóságos kollégákkal és lemarházta a hajtókat...

— Minden bajt, megpróbáltatást elviselt...

— Megházasodott s nem viselte a konzekvenciáit. Elvált s megint megvált s nem viselte a konzekvenciáit...

— De este az ölében vitt az ágyba és megcsókolt és karácsonykor karácsonyfát állított!

— És soha, soha nem érdeklődött a gondolataink iránt s azt hitte, hogy amit ő kimond, azt szentségnek tekintjük... és te annak is tekintetted. De nem dolgozott velünk és... Eh!

— Zolti! Zolti!

— Tessék!

— Lásd be, hogy az eszed, a rettenetes eszed bajba viszi!

— Az Isten akarta, hogy legyen ész. És mégis bajba viszi?

Nevetett, aztán kezét a húga vállára tette s sajnálkozva mondta:

— Elvesztegetted az időt. Nem tanultál meg gondolkozni. Szegény húgom, sajnállak. Az életed nem ér egy ütöt taplót, s azt akarod, hogy az enyém se érjen. Méltányolom a buzgalmat, de én már csak magamra hallgatok.

— És ha nem békülsz ki papával, nem kérsz tőle bocsánatot...

— Bocsánatot, gyermek? Mi ez? Gyermekszobában vagyunk? S ott maradunk egész életünkben?

— Jaj, hát ez borzasztó, nem lehet veled beszélni — kiáltott fel kétségbeesve a lány megint.

— Mondtam. Megmondtam.

— S ha mégis... ha nem békültök ki?

Zoltán elkomolyodott.

— Nézd, csak arról lehetne szó, hogy összeüljünk és alaposan kibeszélgessük magunkat. Ő is elmondja az életét, a titkait, én is. S akkor... De hát éppen ez az, ami lehetetlen. S ezért én el vagyok szánva mindenre. Ha kell, előlről kezdek mindent. Új generációt kezdek, érted? Eltörölök mindent, kitépek mindent gyökereitől. Új életet, új világot építek fel. Az én szememben pozíció, gazdagság, hatalom, tekintély s a többi csak papírmásé. Smonca — mondta diákosan. — Engem csak egy dolog érdekel: tisztességben akarok dolgozni az elnyomottakért, a szegényekért, a népért. Az én helyem ott van közöttük és ezért elviselem, hogy ti kiközösítettetek, lenéztek, sajnáltak, elveszítettnek tartotok. Csakugyan, az is vagyok a számotokra. Na, azért ne sírj megint, nem bírom nézni a sírást... — megsimogatta a húga fejét, mire az lenyelte könnyeit s megpróbált nyugodt és bátor lenni. — Te tudod, hogy én becsületes ember vagyok. Tudod, hogy amit teszek, meggyőződésből teszem, s mert más nem tehetek. Neked nem kell magyaráznom, hogy én hiszek a történelmi hivatásomban. Úgy-e? Na, fel a fejjel — s megemelte a lány arcát az állánál fogva s rámosolygott. — Ne féltse engem. Ti, nők, bedőltek minden rémhírnek. A fantáziátok tele van véres képekkel. S te azonnal felkapod és komolyan veszed. S hátha sikerül innét megfordítani a történelmet? Hátha fel lehet támasztani a népet s új országot lehet alapítani s új Európát?

— Új ország... Új Európa... — sóhajtott Margit fáradtan. — Ezért a lázálmokért dobsz te el minket magadtól...

— Ti akartok eldobni, mert „lázálmaim” vannak.

— Olyan kis pont az ember s olyan nagy az ország és Európa...

— De ha százezer kis pont van? És millió? És sok millió?

— A milliók olyan messze vannak!

— Messze annak, aki egyedül érzi magát. De aki szociális ember, az mindig érzi a százezrek és milliók tömegét. Az nincs egyedül. A te számodra az, hogy vannak milliók, csak frázis. Te antiszociális lény vagy.

— Ezek az új szavak, ezek megbolondítják az embert. Szociális, antiszociális, kollektív, individuális, dialektika, vagy mi... Ki sem ismeri közöttük magát az ember. Az, hogy én antiszociális vagyok, te meg nem, nekem rejtvény. — mondta sértődötten a lány. Belefáradt a vitatkozásba, elcsüggedt, lemondott róla, hogy meggyőzze a bátyját. Ezért, csak hogy csörgedezzek a megkezdett beszélgetés, mert még mindig remélt valami csodát, valami isteni sugallatot, valami égből alászálló tüzes nyelvet, amely megvilágosítja Zoltán elméjét s egyszerre megtagadja önmagát, a bosszantó, ismeretlen fogalmakon kezdett rágódni. Zoltán hiúságát is legyezgetni akarta így. Hogy lám, Zoltán mindent tud, ő meg semmit, szánja meg tehát s jelentse ki, hogy ami történt: badarság, csak viccelt s holnap reggel bemegy az irodába s ünnepélyesen bocsánatot kér a papától s megfogadja, hogy többé nem vétkezik és a bűnre vezető alkalmakat elkerüli...

— Próbáltam valamit olvasni is, amíg vártalak — folytatta. — Elővettem

ezt az izét, ni, de egy kukkot sem értettem belőle. Autogenezis, azt mondja. Ehhez én buta vagyok.

Felelte az asztalról Haeckel monista értekezéseit.

— Igazad lehet abban, hogy tanulnom, olvasnom kellett volna s akkor jobban megértenénk egymást, de most már késő. Nincs türelmem, nincs kedvem. Minek...

— Pedig, ha papa meghal, mid marad az életből? Elvész minden értelme, tartalma. Nem akarsz asszony lenni, nem akarsz gyereket...

— Nem, nem! — tiltakozott vörösen s megrémülve a lány.

— Egész életedet egy abszurd vonzalomnak áldozod. A gyermeki szeretetnek. Az állat is elszakítja magától a kölykét, ha megnőtt. A növény is elszórja a magvait. Csak te függsz úgy az apádon, mintha kizárólagosan a tiéd lenne s te az övé. Kid marad, ha meghal az apád? Ő sem halhatatlan, nem földöntúli lény, nem Isten. Ez a viszony köztetek teljességgel irreális. S ő tűri ezt, neki ez kelleme, mert van egy rabszolgája, akire mindig számíthat s nem kell a maga lábára állnia. Ábrahám feláldozza fiát: Izsákot... Mert él benne egy gyermek, akit ki kell szolgálni, akit dédelgetni, becézni kell, aki gyámoltalan, tehetetlen, félénk és erőszakos. És te? Kiszakítottad magad az emberi közösségből, s egyedül állsz, hozzákötve ehhez a követelő és makacs gyermekhez. Ezért vagy te antiszociális. Ezért vagy te individualista...

— Hogy a papa gyermek... — hitetlenkedett Margit. — S hogy az természetellenes, ha egy lány szereti az apját... S hogy ez individualizmus...

— Ez igenis az és mint minden individualizmus: betegség. A magányos ember: beteg. S elpusztul. S ha a ti világotokban maradnék s a ti életmódoknak alávetném magam, én is magányos emberré lennék, beteggé lennék, elpusztulnék. Élet-halál kérdése ez. Te meghalsz, én megmaradok. Te egyedül leszel, ha apád ráhagyja is egész vagyonát és annyi nőszemély lebzsel majd körülötted s annyi kutya és macska és papagáj, hogy moccanni sem tudsz tőlük. De ha egyedül leszek is, ha senkim sem lesz is, az emberek ezreit és ezreit érezném magam körül és tudnám, hogy minden moccanásom az övék, mint a vízsepp rezgése a tengeré.

Margit hosszan elgondolkodott, belebámult a lámpába s az ajkát csipdeste. Sójájtott, szeme lázasan fénylett. Úgy látszik, egyre várt, várt valamit, de hiába. S hogy kétségbeesetten erőlködik az igazság megállapításán s hiába. Lassan felkelt s a bátyjához lépett:

— Késő van, fáradt vagyok és szomorú. Jobb lenne meghalni. Ígérd meg, hogy holnap bemégy a papához s megkéred, hogy ne haragudjék rád.

Könyörögve nézte a fiút. Az mosolygott.

— Nem kérem én. Ne haragudjék. Tőle függ.

— Mégis, ő az idősebb és apád... alázd meg magad... Légy egy kicsit keresztény!

— Jó, jó, nagy gyerek vagy te... Nyugodj meg már. Ha akar: megbékül. Ha keresztény: megalázza magát. Én nem haragszom rá s nem kívánom, hogy kérjen tőlem bocsánatot. De én p o g á n y vagyok s nem alázom meg magam.

Margit a fiú vállára tette a kezét s könyörögve nézett az arcába. Zoltán mosolygott. Úgy tekintett rá, mint egy gyermekre. Megsimogatta:

— Eredj, feküdj le. S légy nyugodt, nekem nem lesz semmi bajom.

Homlokon csókolta s kituszkolta az ajtón.

Mikor magára maradt, kétségbeesve vágta magát az ágyra, tenyerébe temette az arcát s úgy feküdt ott mozdulatlanul sokáig. Fogát néha össze-

csikorította kinyájában, izmai görcsösen megfeszültek, mintha ösztönösen fel akart volna ugrani és futni, futni, maga sem tudta: hová. A nyári éjszakában békabrekegés és a vízimadarak pittyegése hallatszott, nagynéha dobbantott az istállóban egy ló. Halk, zizegő, suttogó szellő kerekedett s a látóhatár szélén derengett a Hold. Fenyő- és szénailat áradt be az ablakon. S a fiú ott feküdt az ágyon mozdulatlanul, halántéka lüktetett. Embertelen fájdalom volt ez, ami most hatalmába kerítette. Végigvonult előtte az élete, minden gyermekkori emlék elevenen támadt fel hunyt szemei mögött, minden hangulat és érzés. Ó, igen, szerette ő valaha, kicsiny korában az édesanyját s az apja valaha imponáló jelenség volt számára, akit tisztelt, akit hatalmasnak tartott s akit szeretett. Szerette ő a testvérét, akivel együtt művelték kis kertjüket s együtt játszottak az udvaron. Égett benne a téli délutánok képe, a csörgőszerszamos lovaké, a fáké, a simogatásoké s a veréseké is. És most minden belérajzott és belényilallt, minden, minden! S mindent el kellett nyomni csak egyetlen utat volt szabad látnia maga előtt. Szabadulnia kellett a halottaktól, ki kellett vetnie megárból, az életért... Meg kellett mérnie önmagát s azokat, akiket szeretett. Most... mindennél jobban kellett szeretnie önmagát, mint mindent a világon.

Lassan legyőzte a kétségbeesést s felült. Azokra gondolt, akik szótlanul vonulnak be a gyárak kapuin. S akik apatikusan, szomorú nótákat dalolva dolgoztak a mezőkön s nincs számukra semmi remény. S azokra, akik füstölgő lámpa mellett görnyednek és tanulnak. S akik álmokat melengtetnek magukban, a szabad ember szabad életének álmait.

Elővette könyvét, ceruzáját s lefeküdt. Mindegy volt számára, hogy mit hoz a holnap, a holnapután. Szinte menekült a betűsorok közé, mint üldözött vad a sűrű kukoricásba.

*

Faluhelyen tovább tartanak a szenzációk három napnál. Így hát az elfogott rablók is sokáig izgatták az emberek képzeletét. Este a házak előtti kis padokon, a kocsmákban, a hetivásárokon, de az úgynevezett szalónokban is, egyébről sem folyt a szó. A parasztok azt mondták, hogy hát ez nem is csoda, négy esztendeig arra szoktatták a népet, hogy gyilkoljon, raboljon, most persze nem tudják abbahagyni. A plébános úr a modern kor romlott erkölceiről prédikált. Karját széttárta a szószéken, gömbölyű tokája tragikusan megrezzent s harsogó hangon dörögte:

— Adj számot, ember, sáfárkodásodról, mert többé nem sáfárkodhatol!

A néhai katolikus tanító özvegye felnyögött erre a szóra, hátul, a kórus alatt, ijedten rebent meg a cifra cigányasszonyok szeme s a harangozó trombitálva kifújta az orrát. A kis templomban félelmesen kongott a mondás:

— Adj számot sáfárkodásodról, ember, mert többé nem sáfárkodhatol!

A postán délelőttönként nagy tere-fere szokott folyni. Oda gyűlt a falu egész aranyifjúsága, azzal az ürüggyel, hogy levelet vár. (Pedig hetenként csak kétszer jött vonat.) A levélrekeszek előtt, mintha őrizné, bő karosszékben odaült az öreg postamester, fejét kissé félrebillentette a golyvája miatt, és sorban elolvasta a legkülönbözőbb pécsi lapokat, amelyek most, fővárosi lapok hiányában, előkelő hírforrásokká nőttek. A hervadt postáskisasszony mélabúsan rendezgette a postaszák tartalmát, mint valami szomorú, vérszegény tündér. A másik hölgy a telefonnal bajlódott, hűszor is elismételvén a h a l ó k a t a legfurácsabb variációkban: H a l a ? H a l a a a ! H a l l ó ! H a l a - h a l a ? H á l l ó ! S közben beszállingózott a gyógyszerész fia, aki szépségét olyan göggel viselte,

mint hajóskapitány a sapkáját; a lézengő jogász, a legnagyobb hazug, akit valaha a föld megtermett; a banktisztviselőcske; a magyar segédjegyző, aki festőnek indult, de megrekedt a falujában; a szerb segédjegyző, aki kispap volt, de kiugrott s most az irodakisasszonynak udvarolt, ám a puritán papi civilruhát még nem tudta felcserélni a rendes polgári ruhával, mert alig volt alkalmá a főnöke mellett lopni. Néha benézett a szerb jegyző maga is. Ez valóságos világi volt, nagykockás angol ruhát, rikító selyemnyakkendőt viselt, gomblyukában óriás virágot, fehér szarvasbőrkesztyű védte finom, úri kezeit s ezüstgombos nádpalcát forgatott ujjai között. Méltóságosan lépkedett, borotvált arcán egy anglikán lelkész méltósága tükröződött, ám állandóan tökrészeg volt s reggel, mielőtt kinyitotta a szemét, egy pohár közönséges pálinkát már benyakalt.

Ezek az urak mind ott szorongtak a kis postahivatalban, ki a pultra ült fel, ki a szemetesládára, sőt a kedvesen komisz gyógyszereszi, Dódi, még a Wertheimkasszára is feltelepedett, onnét eresztve világgá nyakatekert szóvicceit. Ezeken a pletykagyűléseken is a rablók forogtak leginkább szóban, a tüzesvérű ifjúság úgy vélekedett, hogy a szerbek maguk bocsátják az emberek nyakára a rablóhadat, mert, mint mondták, az antant parancsára be kellett szüntetniök a hadviselést. Ők pedig a komitácsi-akcióban mindig nagyok voltak. A postamester nem foglalt állást a kérdésben, ő nagyon óvatos ember volt, tudta, hogy parazsat gyűjt a fejére, ha a szerbek ellen nyilatkozik, de azt is tudta, hogy könnyen hazaárulónak kiáltják ki, ha más véleményen van. Persze, mikor a szerb jegyző, Sztójánovics Vazul belépett és méltóságteljesen jó napot kívánt, virágot nyújtva át a hölgyeknek, a vad vélekedések elhallgattak.

— Bár büszkén vallom magam szerbnek, uraim — mondta a jegyző s kihúzta magát — el kell ismernem az önök érzelmeinek nemességét. Énelőttem ne zsenírozzák magukat! Én megértem önöket. A szerb népnek sok nemes tulajdonsága van, de a vezetői... — s keserűen legyintett.

A postamester sohasem dőlt be ezeknek a kijelentéseknek, mert élt a gyanúperrel, hogy a szegény iszákos agglegény: „kém”.

Nagy, úgyszólván nemzeti ügyé dagadt tehát a két elfogott rabló esete. A magyar jegyző, akit hivatalából kitétek a szerbek, óvatosan felvetette a gondolatot: ha már a megszállók „ilyen” eszközökkel „dolgoznak”, ha már ennyire nem válogatnak a módszerekben, nagyon kétségbe lehetnek esve! Ő, a jegyző, jól beavatott forrásból értesült, hogy egy héten belül ki kell vonulniok Baranyából „az antant parancsára”. Ő, a jegyző, fogadni merne, hogy néhány nap múlva a rablókat egyszerűen eleresztik, bizonyítékok hiányában...

Bár a főtanácsos úr röviden csak „baromnak” nevezte a magyar jegyzőt évek óta — persze nem szemtől-szembe, hanem csak úgy, magánhasználatban — ezt a formás gondolatot azonnal felkapta s terjesztette:

— Mindig megmondtam, hogy mesterségesen tenyésztik a rablókat! Politikai sakkhúzás az egész! De most már tudják a dolgot Párizsban is, most már rájöttek, hogy milyen alávaló játékot űznek itt.

A bérlő, mikor ezt közölte vele a főtanácsos úr a vendéglőben, szélesre húzta a száját s felkiáltott:

— De akkor, barátom, felakasztanak minden destruktívot!

A főtanácsos úr kellenlenül hallgatta a bérlő kijelentését. Mert, ha csakhogy felakasztanak minden destruktívot, akkor mi lesz az ő fiával? Rettenetes! Homlokát kiverte az apró verejték, tarkója tűrhetetlenül viszketni kezdett, kényelmetlenül izgett-mozgott a székén s a cigaretta, melyet éppen csavargatott, sehogysem akart sikerülni. Mindig így érezte magát, ha valami probléma előtt

állott. S egyszerre erőt vett rajta a kétségbeesés, a tehetetlenség dühe s az élet-
untság. Nem érdemes élni, aggódni, vesződni. Bár soha meg se született volna.
Bár legalább fia ne született volna. Milyen más a lánya, Margit. Milyen csendes,
szófogadó, szelíd és béketűrő. Nincsenek vad ötletei. Nem akarja megváltani a
világot. Szereti az apját, együttérez vele. S a fiában csak csalódik.

Borzadozva vette észre, hogy titokban a fia halálát kívánja. Előkapta a
zsebkendőjét, kifújta az orrát s kimérten ivott egy kortyot a borból. Nem, nem
kívánja a halálát. Csak azt kívánja, hogy tűnjön el, akárhova, akármerre, akár-
hogy. Ez még nem halál. Csak szűnjön meg az ő fia lenni. Ne viselje a nevét sem.
Ez még nem okvetlenül halál! Ő már öreg ember, tisztességet, nyugalmat, békét
akar. Úgyis megverte az Isten a feleségével. Joga van a fiától megkövetelni,
hogy hozzá méltóan viselkedjék s ha nem tud úgy viselkedni... Nos, ez még
igazán nem halál. Csak tűnjön el. Ne legyen...

— Ideje lesz kitakarítani ezt a megyét — mondta a bérlő. — Minden csirke-
fogó itt ütött tanyát. Tele van a vidék himpellérekkel, akik idehozták a bőruket,
hogy odaát le ne nyúzzák róluk. A hősök! A vezérek! Itt mentik az életüket!
Mért nem állnak ki, ha olyan nagy legények? Mért nem ütnek a mellükre: itt
vagyok, akasszatok fel!

— Baromállat! — gondolta a főtanácsos úr vigasztalan keserűségében, mert
elgondolta, hogy az ő fiának is így kellene kiállani s a mellére ütni: itt va-
gyok, akasszatok fel! S ez az elképzelés megborzasztotta, megint
végighullámozott rajta a forráság. Akkor mindenki ujjal mutogatna rá, a minisz-
tériumban összesúgnának a kaján kollégák: Hallottátok? Felköt-
tötték a fiát... Rossz nevelést kapott a gyerek...

A szokottnál hevesebben kelt fel és vette a kalapját. A bérlő csodálkozva
bámult rá, mert még csak háromnegyed nyolcat mutatott a kocsma kerek
faliórája s arra még nem volt eset, hogy a főtanácsos úr ne pont nyolckor vette
volna a kalapját.

— Maradj még — tartóztatta a bérlő. — Nem hajt a tatár!

A főtanácsos úr azonban nem hallgatta meg, kezét nyújtott és peckes
léptekkel elment.

A nagy kincstári házban együtt ült az asszony és mostohalánya.

— Te, Gitta, én hallottam, hogy apád rettenetesen összeveszett Zoltival —
mondta aztán az asszony szinte súgva.

Margit tágra nyitotta a szemét. Ez volt az a vonás, amit legjobban gyűlölt
rajta a mostohaanyja. Mikor így kinyílt a barna szeme és felgyúltak benne a
rémület tüzei. Mintha azt mondták volna ezek a szemek: én félek, engem ne
bántsatok, nekem semmi közöm a dologhoz, én nem csináltam semmit. De az
asszony visszafojtotta önkéntelenül feltámadó gyűlöletét s tovább mesélt:

— Rettenetesen összeveszték, én nem is tudom, hogy mer az a fiú így
beszélni az apjával... Meg kell adni, van benne bátorság. Én a szalónban a
zongorát törölgettem s áthallatszott minden szó. Apádnak szemére hányta,
hogy rossz a családi élete, hogy nem adott otthont a gyerekeinek, hogy rabszolgává
tesz mindnyájunkat... — félszemen a lányra pillantott s örömmel látta, hogy
az egyre idegesebb lesz, ajkát csipkedi a körmével és az arca hamuszürkévé
válík. — Igen, mindent megmondott neki! Énhelyettem is beszélt! Aztán az apád
elkezdett ordítani, mint ahogy szokott és kikergette Zoltit az irodából... Azóta
nem is láttam...

Margit leült és maga elé bámult. Ujjai önkéntelenül kísérgettek a kézi-
munka-terv vonalait, másik kezével az ajkát csipkedte. Néha meg-megrázta

a fejét. Aztán elöntötte nagy szemét a könny s erőszakolt, csukló hangon mondta:

— Anyus, persze, örül ennek! Látom! Végre eléri szíve vágyát s az a fiú mehet a világba. Talán el is pusztul!

— De Margit! — kiáltott fel megbotránkozva s gyűlölködve az asszony. — Nem szégyenled magad? Hát én vagyok ezért felelős? Hát én g ö n n o l o m neki, hogy elpusztuljon? Felelős vagyok talán érte? Nem volt már nagy fiú, mikor én a házhoz kerültem? MÉR nem nevelte apád másképp? Igen, neki van igaza, Zoltinak, apád a hibás, apád, apád!

Most mi lesz? Neki kell kibékíteni megint az apját meg a bátyját. Ő már örökké politikus marad. De hátha elment az a makacs fiú a háztól örökre? Hátha valami baja történik? Elszorult a szíve erre a gondolatra. Tudta jól, hogy Zolti nem sokat teketóriázik s nem riad vissza semmitől. Azelőtt is makacs fiú volt, de mióta hazajött Magyarországról, még keményebb és cinikusabb lett. A forradalom egészen elrontotta. Minek is csináltak forradalmat... Ő nem érti az egészet... Egyáltalában semmit sem ért... Gondolatai összezavarodnak, minden olyan homályos és érthetetlen a számára, forradalom, kommün, antant, népszövetség, petróleum, szén, vámkérdések, integritás, Clémenceau, tizennégy pont... rémes, rémes... Kollektív ember, individualizmus, kapitalizmus, érték-többlet... borzasztó! S itt van a bátyja, ez az okos fiú, aki annyit olvas és az apja, ez a bajuszos, szikár öregember, aki oly jó és oly szerencsétlen. — És nem értik meg egymást és ő sem érti őket...

Tehetetlenségében egyre csak könnyezett, a könnyek lefolytak sápadt arcán, fájni kezdett a feje, a háta, egyszerre úgy érezte, hogy láza van, tüdőbajt fog kapni s lassan sorvad el, senki észre sem veszi. Csak akkor tudják meg, milyen beteg volt, amikor a koporsóban fekszik... Az lenne a legjobb, az lenne a megoldás...

De most fel kell cihelődni; s meg kell keresni Zoltit. Lassan felkelt s bement a házba a kalapjáért. Csakhamar ott szaporázta a lépteit a napsütötte utcán.

Szerette ezt a falusi uccát. Kétfelől akácok vetettek árnyékot a kis házakra, a nyitott udvarokon tyúkok, libák tereferéltek, kutya szaladt ki az eresz alól, de megismerte, nem ugatta meg. Margit élt-halt az állatokért, különösen a kutyákért és macskákért. Órákig tudta részletezni egy kutya vagy macska szenzációs viselkedését, jellemét. Kutya- és macskatörténetek valósággal lázba hozták. Büszke volt rá, hogy a faluban egy kutya sem ugatja meg.

Először egy parasztházba fordult be.

— Gyűjön bé, kedvesöm, ne vegye el az álmunkat! — invitálta befelé Mária néni s közben porolgatta magát, letette a kis kerek fateknőt, amiből éppen a kacsáknak adott enni. — Láti-e, lelköm, ejen a paraszt élete, mindég piszkos, mindég mocskos.

— Nem baj az, Mária néni, fő az egészség! — mondta nevetve Margit s bement a hűvös szobába. Voltak ilyen okos mondásai, ezeket megfelelő helyen használta s bölcsességgént hatottak.

Margitot az egész falu szerette, mert mártírt láttak benne. A népmesék árva gyermeke volt ő, akit a gonosz mostoha vérig kínoz, de ő csak tūr, tūr zokszó nélkül s gyűlölet nélkül, a maga igazának tudatában.

Leültek.

— Nem tudom megkínálni sömmivel — mentegetőzött Mária néni. — Pedig a Zolti igön-igön szeresse a főztünket. Mondjuk is mindég, hogy paraszt lesz belőle, nem úrnak való!

Margit előhozakodott a dolgával.

— Már látom, hogy hiába jöttem, a bátyámat keresem. Nem látta, Mári néni?

— Nem én, lelköm. Nincs kinn, a földön se. Nem tom, há mehetött. Mér?

Margit keserűen legyintett:

— Tudja, Mári néni, megint összeveszett a papával. Rettenetes gyerek az.

— Ne beszéljön! Peeg olyan jó gyerek az, olyan barátságos, jókedvű...

Tán a mama miatt?

— Áh, dehogyan, Isten tudja... Nem értem én ezt meg soha... — s kibuggyant a könnye.

Mári néni sajnálkozva simogatta meg a lány kezét.

— Így van ám ez lelköm, láti-e... Ahon nincs anya... Édősanya... Mer az édősanya, az mindön... Mennyi bajt el tud siméttani az édősanya. Nem is kerülhet úgy szömbe apa a fiával, ha van egy jó anya a családba... A maga papája egy kicsit rideg embör, zárkózott embör. Megértöm, úneki se fenéki tejföl. De hát, tuggya-e lelköm, a magik mamájuk se tessze meg mindönbe a kötelességét...

Margit öt perc alatt elsírta minden fájalmát a parasztasszonynak s az vigasztalta. Nagyokat sóhajgatott közbe-közbe s ez a lánynak olyan jól esett. Aztán felkelt s kezét fogva Mária nénival, elindult az útjára tovább.

Tanácsstalanul állt az uccán. Hol keresse? Merre menjen? Eszébe jutott az öreg napszámos. Mesélte neki Zolti, hogy az öregember elvágta a lábát s ő kezelte. Szaporán ment az öreg házatája felé.

Az öreg napszámos ott ült a küszöbön s fel akart állni, ahogy meglátta Margitot. De a lány visszanyomta a helyére s a bátyja felől kérdezősködött.

— Nem láttam, kisasszonykám — motyogta elgondolkozva. — De meggyün biztosan, mer fogytán van az orvosságom...

De most hová? Elment a posta előtt s benézett. A pletykabarlangban ott ült Dódi és nagy vigaszt okozott egy történettel. Jolán, a levelek sápadt tündére, néha odakacsintott Dódira s elmosolyodott. A gránátostermétű Katóka a telefon előtt kiabált. Az öreg postamester pedig egy nagy ív „Baranya” felírású piros bélyegyet rendezgetett, mert a postások ezidőben bélyegekből kapták fizetésüket a postától. Egy-egy sorozat ilyen bélyeg értékpapírnál értékesebb volt s nem ingadozott az árfolyama, mint akár a dinárnak, akár a baranyai koronának. Most bukkant fel a postaszoba mélyén Dódi két szép húga, két elegáns, pajkos arcú, gödrös állú, fekete hajú karsú lány, a falu botránykövei. Mikor Margit balépett a pletykavárba, Dódi leugrott a Wertheim-szekrényről, átszökkent a pulton s nagy lármával üdvözölte a lányt. Tudta, hogy férfigyűlő s éppen ezért bánt vele mindig úgy, mintha szerelmes lenne belé. Ezen titokban a két nővér mindig szívből mulatott.

— Kezét csókolom, nahát, most már tudom, mért éreztem magam olyan rosszul a kassza tetején! Vártam magát és nem jött. Végre! Végre! — s hódolatosan kezét akart csókolni.

Margit dühösen elrántotta a kezét s köszöntötte a lányokat. Már bánta, hogy bejött ide, a barlangba. De azért megkérdezte az öreg postamestert:

— Nem látta a bátyámat, Miklóssy bácsi?

— Ni, tán őrizője vagyok én a maga bátyjának? — kérdezte mókásan az öregúr.

— Mi az, Gitta, elveszett a bátyád? — szólt Jolán is fanyarul.

— Tán a templomban lesz, kedves Gitta — vélte rendkívül udvariasan a

szép Dódi, mire a húgai összebújtak és vihogni kezdtek, mintha csiklandoznának egymást.

— Én nem helyettesíthetem a bátyját? — kérdezte a postamester joviálisan.

— Jaj, izé... beszélt zavarodottan Margit s kétségbeesve tekintgetett maga körül. — A papa akar valamit... izé, nagyon fontos volna és nincs otthon a haszontalan... — nyögte kínosan, mert hiszen ezek most azon törik a fejüket, hogy miért keresi a bátyját. Dódi vigyorogva nézett rá s felmászott a kassza tetejére.

— Itt volt Zoltán — mondta megint a postamester —, véletlenül feladtuk Belgrádba, ládában.

— Muster ohne Wert — jegyezte meg a gyógyszerész-lányok egyike s rettentően nevetett.

— Na, akkor jól van. Szervusztok, jó napot — mondta Margit és kiszaladt a szobából.

Abba kéne hagyni az egészszet. Lehet, hogy Zolti kint van valahol a határban s estére megjön. Meg aztán miért is ártja ő bele magát a más dolgába? De hátha baj lesz? Nem, tovább kell menni s beszélni kell a testvérével. Nem maradhat így a dolog. Ki kell békülniök!

Hátha a régi, diákkori szerelménél lesz!? Az özvegy tanítónénál, illetve a lányánál? Elmegy oda is. És már indult, átvágott a nagykocsmá előtt a feneketlen porban, aztán egy kis dombon felment a katolikus templom felé s a hatalmas hársak alatt sietett tovább. A plébános kint ült a parókia tornácán, könnyű homoki bor csillogott előtte, kövér ujjai hatalmas zsebkendőjével babrálgattak s gyakran meglegyezgette magát a melegben. Margit már messziről *d i c s é r t e s s é k e t* mondott, nem a gyarló embert, hanem az Isten szolgáját látván a plébános úrban. Az öreg rekedten s lelkesen fogadta, úgy integetve zsebkendőjével, mint valami zászlóval. Margit még jobban megszaporoázta lépteit, mert tudta, hogy a plébános úrtól nem szabadul egyhamar, ha elcsípi. Szerencsésen át is vágott az udvaron s kilépett a másik uccára. Csinos kis ház emelkedett ott, üveges tornácán vérpiros muskátlik ragyogtak s nyitva volt minden ablak. Már innen, az ucca túlsó feléről is hallható volt a varrógép szorgalmas berregése. Iluska, az özvegy tanítóné kisebbik lánya, varrással foglalkozott, a nagyobb lány: Mariska, meg a gőzmalomban dolgozott, mint irodakisasszony. A két lány tartotta el az özvegyet, mint vállalkozót a munkásai.

— Á, milyen kedves vendég! — húzta el a szókat mézesen az özvegy, mikor Margit belépett a barátságos kis udvarba. — Hozta Isten! Mi jóban jár?

Töpörödött kis nő volt ez az özvegy. Mióta meghalt az ura, állandóan feketében járt, mintegy jelezvén, hogy ő most már élete végéig az özvegységet választotta életpályául. Megvolt hozzá minden kellék: két dolgozó lány, összeaszott, arasznyi termet, szimatoló orr, a pletykák minden fortélyában eligazodó politikai agyafúrtság, erősen hazafias és vallásos érzés. A kicsiny előnyök megbecsülése és a nagyok szívós kiharcolása.

Margit megfogadta, hogy nem mondja meg, kit keres és mi járatban van. Majd úgy sorát ejti a dolognak véletlenül. A tornácra összecsókolózott Iluskával, egy japánian fekete babalánnyal s leült a varrógép mellé.

— Talán segíték egy kicsit, ne üljek tétlenül — ajánlotta.

— Ó, kedves Gittám. Csak hagyja, dolgozik maga eleget! — tiltakozott édesen az özvegy és szimatoló orrát előrenyújtva fürkészte a lányt.

— Hát akkor itt van ez a rokolya, húzd ki belőle a férceit — mondta a

kislány kereken s odatolt egy menyasszonyi ruhát, amely néhány nap múlva egy parasztlányt fog tündérré varázsolni.

Margit nagyhamar átesett a szokásos kérdéseken. Hogy van a papa? Hogy van a mama?

Aztán szóba került a szenzáció. A rablók dolga.

Margit úgy tett, mintha nem értené a célzásokat.

— Mesélik, hogy Zoltán, amikor szemtől-szemben állt a rablókkal a csendőrségen, barátságosan elbeszélgetett velük s nem ütötte meg egyiket sem, sőt még csak meg se szidta őket, igaz? — folytatta az asszony.

— Igen, Zolti határozottan nagyon sajnálja őket, ahogy én ismerem.

— Lám, milyen különbözők a felfogások, drágám. Na és mit szól mindehhez a papa?

— Ő mindig mondta, hogy nem jó nyitott ablaknál aludni...

— Juj, én le se hunynám a szemem, ha nyitva lenne az ablak! — borzadozott a kislány s elfintorította az arcocskáját. — Mindig az az érzésem este, hogy valaki bebújik az ablakon, egy toprongyos, szakállas, rücskös öregember és agyonüt.

— Borzasztó időket élünk, lányok... Elharapózott a vallástalanság. A vesztett háború is a jó Isten büntetése.

Zoltán tehát itt sem mutatkozott, máskülönben már beszéltek volna róla. Margit szorgalmasan huzigálta a fércet s töprengett. Iluska mulatságos eseteket mesélt egyik-másik fiúról, lányról. Majd ismét kilyukadtak Győre Pistánál ennél a láthatatlan de mindenütt jelenlevő, titokzatos rablógyilkosnál, aki fél Baranyát végigrabolta s egyidőben tudott hasbalóni valakit Siklóson és házat ásni Kiscsányban. Szép, derék, fekete hajú, mosolygós, kemény szavú paraszthős lett belőle hovatovább, akitől rettegetek, aki miatt nem mertek aludni, aki megjelent nehéz álmaikban, akit mindig vártak s akit úgy tiszteltek akaratlan, mint félistent.

Estére kelve megérkezett Mariska is. Még nem lehetett összetéveszteni az anyjával, noha éppen olyan kicsiny és töpörödött volt, mint az, éppen olyan szimatoló volt az orra, éppen olyan áhítatos és török-szakad szerény volt, ám a búcsúzó ifjúság nyomai még ott virultak sápadó arcán. Ismét összepuszizkodtak egymással valamennyien. Mariska ledobta kalapját, kezításkáját s a kávéhoz ülve elmesélte, hogy mikor lesz az öreg malomtulajdonos temetése és milyen lesz a koporsó és mennyire kétségbe van esve az egész család és alávalóság, hogy a malommunkások nem akarnak megjelenni a temetésen, holott a megboldogult adott nekik kenyeret. Ezzel az özvegy ismét megjegyezte, hogy terjed a hitetlenség s a vesztett háború és a megszállás Isten igazságos büntetése.

— Isten útjai kiszámíthatatlanok — mondta s mindhárman csendben hallgatták.

Miután így kiszámították Isten kiszámíthatatlan útjait, megnyugodtak. Csak Margit szívében nőtt egyre a félelem bátyja sorsa iránt. Jó, ő elhiszi, hogy Zoltán is csak eszköz Isten kezében. De neki édestestvére ez a romlott, rozsdás eszköz és ő szereti szegényt s ha egyszer Isten el fogja dobni az örök tűzre, azzal is őt veri s az apját és szegény fiú... vajon tehet róla? Kézzelfoghatóan jelent meg előtte a bátyja vékony alakja, okos feje, mosolygós szeme, hetyke nevetése... Békét, békét kell teremtenie, mert különben elvész az a fiú, az ő testvére... A rozsdás eszköz.

Felugrott és vette a kalapját. Egyszerre olyan ideges lett, hogy elszürkült az arca és megrándultak az ajkai. Az özvegy állandóan figyelte, de nem tudta

megmagyarázni a különös viselkedés okát. Tartóztatta a lányt, de ő nem maradt. Megint elcuppogtak a csókok, kikísérték Margitot a kapuba és átadták neki az üdvözléseket.

De most hová? Gondolatban végigfűrkészte az egész falut. Eszébe jutott, hogy Zoltán beszélt valamit romantikus terveiről. Hogy világgá megy, vagy efféle. Amilyen örült, ki is telik tőle. Vagy talán úgy elkeseredett, hogy agyonlőtte magát! Nem, nem, sokkal több benne az életkedv, optimista gyerek, víg gyerek. Túlteszi magát mindenre. De hol lehet? Elő kell kaparnia a föld alól is, hogy a békét létrehozassa. Mert csakugyan megeshet, hogy Zoltán belekeveredik valami „forradalmi akcióba” s akkor, ha bejönnek a magyarok, fel fogják akasztani...

„Forradalmi akció” alatt azt értette Margit, hogy egy csomó éhenkórász, toprongyos, szakállas alak fegyvert kerít, vasvillára, fejszére kap s agyonver minden urat a faluban. Éjjel. Mikor alszik mindenki. S a község házára vörös lobogót tűz és „mindent széteszt”. Biztos volt továbbá benne, hogy bizonyos emberekről feketelistát készítenek s azokat fogják legelőször kiirtani. Ezen a listán szerepel ő is, meg az apja is. A világgöröly pedig nem más, minthogy a világ valamennyi toprongyos és iszákosa összeáll és kirabolja az egész világot, felgyújt minden gyárat, templomot és úriházat, aztán a romokon „dözsöl”. Jaj, ha nem békül ki Zoltán az apjával, még belekeveredik egy ilyen „akcióba” s akkor meghal!

A legelőről már hazatérőben voltak a tehének, lassan cammogtak az uccán s bíborpiros port vertek fel az alkonyatban. Durrogott a csordás hosszú ostora. Ugattak a kutyák. S a házak elé kiálltak a paraszttasszonyok fehér biklában s hangosan tereferéltek. Margit úgy elrévedezett, hogy még a köszönéseket sem vette észre. Hirtelen összerezsent s megához tért: egy tehén állt vele szemben a gyalogjárón, nagyokat fújt s úgy bámulta a kalapját, mintha irigyelte volna tőle. A tehén kaján, bárgyú pofája úgy felbosszantotta, mintha legszentebb gondolatai közé röhögött volna valami durva hang, mintha porba rántották volna idealizmusa egéből.

Odahaza nagy dérrél-durrall fogadta az anyja. Ő csak dolgozik, mint egy cseléd s a kisasszony sétál a faluban. Mit, hogy Zoltánt kereste? Szép. Hát csecsemő a bátyja, meg az apja? Hát nem az apja főzte az egész szituációt s nem neki kell megennie? Bezzeg arra még nem gondolt Margit, hogy őt, a feleséget békítse ki az urával. Bezzeg abban örömet leli, hogy az ő élete pokol s már nem is érzi magát asszonynak. S ha már keres valakit, hát inkább vőlegényt keresne magának s menne már férjhez, ne túrná ki őt a pozíciójából...

Margit sírvafakadt, bement a szobájába s letette a kalapját, leült az ágya szélére. Rettenetesen árvának, boldogtalannak érezte magát s arra gondolt, milyen jó lenne meghalnia... Az öngyilkosság különböző módszereit latolgatta s ezek közt a módszerek közt a legideálisabbnak a méreg látszott. De aztán erőt vett magán s kisírt szemmel s vörös orral ment ki a dolga után.

De Zoltán nem jött meg.

A nyári est ráborult a falura s innen-onnan álmatagon hangzott a szopó kisborjúk bőgése, kint a kútnál zörögtek a vedrek, a kocsis inni adott a lovaknak, a sertésólban visítóztak az éhes disznók, a baromfiak elültek, a denevérek csapongtak a hatalmas akácok és fenyők körül s a nádasban krúgatni kezdtek a madarak s brekegni a békák. A főtanácsos úr mogorván lépett be a házba, nem fogadta a lánya s a cseléd köszöntését, szokott gépies mozdulatával akasztotta fel botját és kalapját egy agancsra s bement a szobába. Nagy loholva érkezett

meg az öreg vizsla is, fülei leffegtek futtában s azonnal a konyhasarokba kanyarodott, megnézni, van-e már vacsora. A macskák, számszerint hárman beódalogtak bogarászó körútjukról, mert meglátták a vacsorázni érkező vizslát. Unottan ültek le a küszöbre s mintha rájuk is hatott volna az egész házat hatalmában tartó feszültség, rosszkedvűek voltak.

Majd a főtanácsos úr hangja hallatszott:

— Örökké lótnak-futnak, de azért sohasem készül el az a tetves vacsora!

A főtanácsosné dühében leforrázta a kezét. Aztán vacsorához ültek végre és senki sem ejtett egyetlen szót. A petróleumlámpa kínosan zümmögött a csonka család feje fölött, a főtanácsos úr elhúzta a száját, amikor a fia üres helyét megpillantotta, meredek homlokán összefutottak a ráncok. Annyi ételt vett ki magának, mint egy veréb. A felesége elhúzódott az asztaltól jó messzire, a tányért az ölébe vette — ami itt a legnagyobb szentségtörés volt —, s úgy eszegetett. Képe végtelenül sivár volt, reménytelen, élettelen, orra megnőtt az árnyékban. S Margit összeszorította a fogait, hogy fel ne ugorjon és el ne rohanjon innen, izgalma tűrhetetlen volt, megpróbált beszélni arról a ruháról, amit Iluska varrt, de senki sem felelt.

Az asztalnál villogott Zoltán üres tányéra, üres pohara, senki sem említette és senki sem nézett oda, de azért mindenki erre gondolt és mindenki csak ezt látta. Üres volt a fiú helye, de jobban itt volt most ő a családban, mintha együtt evett volna velük...

Az idegek pattanásig feszültek, a csend ordított és dörömbölt a szobában. Ha lépések kopogtak az ablak alatt, mindenki összerezzent, ha a kutya ugatott, mindenki felnézett.

Margit képzeletben látta Európa nagy, iskolai falitérképét, a térképen tűzkigyók futottak végig s egyszerre kigyúlt az egész térkép. S ebben a tűzben pillanatok alatt elhamvadt egy kis pont, egy kis család mindenestül.

Herceg János

BOLDOG BÉKEIDŐK

Az ember régi, kedves barátjával találkozik ilyen örvendezve, mint most, hosszú idő után Kodolányi János legújabb regényével. S ami még tetézi ezt az örömet, hogy a régi Kodolányi állt elénk, nagy elkalandozás és hosszú hallgatás után ismét: a Küszöb, a Sötétség, a Fekete víz írója, az a Kodolányi, aki gyerekkorának élményeit, a baranyai Ormánság világát tárta fel sötéten izzó színekben, drámai erővel és a fiatalos szenvedély viharzásával, hogy ezekben a fiatalkori műveiben nemcsak a klasszikus magyar próza étellel teli megújhdását kellett köszönteni, de az író bátorságát is, ahogyan a társadalmi sorskérdések megoldását követelte.

A második világháborút megelőző vészterhes időkben Kodolányi emberi és írói magatartásában is érthetetlen fordulat állt be: az író visszament a pogány magyarság korába, hungarológiai stúdiumokat végzett, megírta a Vas fiait és a Boldog Margitot, aztán megtagadta egykori marxista elveit, és a magyar népi mozgalom jobbszárnyának lett egyik vezére.

És most itt van újra fiatalosnak tűnő teremő erejével és a gyerekkori világát élesztető szenvedélyével. Az írónak művei adják meg a feloldozást, s azok vezetnek vissza eltévelyedéséből a maga igazi útjára. S bár a Boldog békeidőkben nyomát se találni ama társadalmi kérdéseket feszegető és a világ dolgainak jobbra fordulását sürgető írói törekvésnek, regénye mégis erőteljesen hat, és az utóbbi egy-két évtized legjobb magyar művei közé sorolható.

A Fekete víz világa ez szélesebb síkba állítva, szereplői is csaknem ugyanazok, de az ormánsági tájnyelv nélkül, a néprajzi díszítőelemek mellőzésével, csakúgy, mintha a század első évtizedének magyar faluját akarná életre kelteni az író. De micsoda hatalmas emberábrázoló készséggel valósítja meg ezt a szándékát, milyen hiteles, fojtogatóan sűrű atmoszférát tud teremteni! Talán egyetlen írásában sem érzékeltette ilyen hiven és alkotóerejének ilyen fegyelmével a falusi intelligencia sivár és enervált életét, a pusztuló magyar középosztály utolsó óráit. A plébános, a zsidó kocsmabérlő, a szolgabíró, a falu sváb parasztjai, a lányát tanítónőnek iskoláztató kardos házvezetőnő és nem utolsósorban a regény cselekményének tengelyében álló erdőmérnök alakja – megannyi élő és színesen megformált zsánerfigurája a maga korának és társadalmának. Micsoda súlyos és lélegzetállítóan izgalmas naturalista képek és jelenetek váltakoznak ebben a regényben, kezdve a majdnem végig svábul beszélő cselédlány eszeveszett szerelmi vágyódásától az erdész után, Buda Pista bürgepaprikásos, cigányos mulatozásáig! És milyen biztos kézzel építi Kodolányi a regény szerkezetét!

Meggyes köz
1958. ápr. 6.
gy. 7. 9

683

Az utóbbi két évtized magyar irodalmában mintha túltengett volna az elemző, s a kor modern áramlatait követő impresszionista próza. A háború után meg pláne realizmusról olvastunk folytonosan, és ehelyett az élet és világ sápadt olajnyomait láthattuk regényben, novellában egyaránt. Kodolányinak ezt a művét a kritika bizonyára a naturalista regények kissé kompromittált társaságába utalja, jóllehet nem kevésbé reális alkotás ez, mint Móricz Zsigmond regényei. S utóvégre nem a tudományos bírálat címkéje a fontos, hanem amit az író saját erejével a világból formálni tudott.

Azt mondtam: az író művével váltja meg a maga felmentését. Hát Kodolányinak ez a regénye, ha nem is az író szerencsétlen politikai tévelygései ad feloldozást, ha nem is az elveit megtagadó embert mossa ismét tisztára, de a magyar elbeszélő művészet legjobb művelői közé vezeti vissza.

S magyar íróról ezekben az időkben szebbet aligha lehet mondani.

H. J. : Összegegyített esszék, tanulmányok,
Belgrad 1999. Završna radnja u nastavi
srednjoj školi, 1. knj. 683-684. Összegegyített, munk.
utóné Pastjich Ljilja

1958. jún.

153

A „népi” írókról

Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása

A szocializmus építésének nélkülözhetetlen feltétele az ideológiai munka, a marxista válaszadás az ellenforradalom által felszínre vetett kérdésekre, illetve azokra a problémákra, amelyek már az ellenforradalom előtt is foglalkoztatták a közvéleményt. Az ideológiai tisztulás egyik figyelemreméltó akadálya ma még — különösen értelmiségi és kispolgári körökben — az ún. „népi” írók ideológiája, a „népi” írók múltjának, közelmúltjának és jelenének értelmezésében és értékelésében mutatkozó téveszmék. Az itt közölt összefoglalásnak az a célja, hogy hozzásegítsen a „népiek” körüli ideológiai zavar eloszlatásához, a „népi” írók anti-marxista nézeteinek leküzdéséhez. Ez az elemzés a marxista álláspont kifejtésével segítséget kíván nyújtani mindazoknak tévedéseik leküzdéséhez, akik még ma is a „népi” ideológia hatása alatt állanak, nem utolsósorban maguknak a „népi” íróknak, nézeteik és helyzetük tisztázásához, irodalmi tevékenységük szilárd eszmei alapjainak megteremtéséhez, s kiindulópontul kíván szolgálni egy szélesebbkörű vitához. Ez a vázlat elsősorban a „népi” mozgalom eszmei-politikai jellemzését tartalmazza, nem tévesztve szem elől, de nem is ölelve fel a mozgalom tevékenységének teljes körét.

I.

A „népi” írók mozgalmának értelmezése több évtizedes vita tárgya. Politikai mozgalom vagy „szellemi”, irodalmi irányzat? A válasz erre ma már világos: a „népi” írók mozgalma jelentős szépirodalmi tevékenységet felmutató politikai mozgalom, amelynek alapvető eszmei jellemvonása egy erős nacionalizmussal telített „harmadikutas” koncepció; az imperializmus és a szocializmus világméretű küzdelmében egy nemlétező harmadik útnak, a „külön magyar útnak” hamis illúziója. A paraszti érdekvédelem,

Járóadalmi Szerviz 1958. jún.,

6. 74 38-69.

A „NÉPI” ÍROKRÓL

amely a „népiek” legerősebben hangoztatott törekvése, csak ezen a „harmadikutas” koncepción belül érvényesült. A „népi” írók jelentős történelmi érdeme a parasztság társadalmi kérdéseinek felszínén tartása a Horthy-rendszer idején, amikor a szociáldemokrácia az opportunistá vezetés árulása következtében lemondott a parasztság szervezéséről, a kommunista párt pedig csak az illegalitásból és viszonylagos gyengeségéből fakadó korlátok között dolgozhatott. Másrészt viszont a „népi” írók paraszti érdekvédelme, a parasztság gazdasági és politikai helyzetének felmérése és következetes végiggondolása, a megfelelő következtetések levonása, mindig és szükségszerűen beleütközött a „harmadikutas” által vont korlátokba, újra és újra példázva azt az igazságot, hogy *nem lehetséges a dolgozó parasztság osztályérdekeinek következetes védelme egy a parasztság rétegekre bomlását is figyelmen kívül hagyó „harmadikutas” koncepció alapján.* Az ebből fakadó ellentmondásokon nem juthattak túl a „népi” írók: ez mozgalmuk történelmi tragédiája.

A „népi” írók belpolitikai koncepciójának „harmadikutas” jellege abban nyilvánul meg, hogy egyrésztől látszólag elvetik a burzsoázia társadalmi vezetőszeropét, másrésztől azonban a társadalmi fejlődés vezetőerejének nem a burzsoáziával szembenálló proletariátust tekintik, hanem a középrétegeket, illetve az értelmiséget, s a parasztságot tartják a fejlődés tömegerejének. Elvetik a földbirtokos-nagykapitalista fejlődés perspektíváját, de elutasítják a proletár-szocialista átalakulás koncepcióját is. Mezőgazdasági téren a kisparaszti gazdaságot tekintik célnak és megoldásnak. *A paraszti demokratizmus, mely a „népi” mozgalmon belül az időnként radikalizálódó parasztság antifeudális törekvéseit is tükrözi, végeredményben nem megy túl célkitűzéseiben a polgári demokrácia keretein.* A „harmadik út” tehát lényegében polgári-kispolgári ideológia: agrárprogramjának megvalósítása — egy antifeudális földreform végrehajtása — objektíve a mezőgazdaság kapitalista átalakítására való törekvésnél többet nem jelent.

Mit jelent a „népi” mozgalom ideológiájának *nacionalista jellege?* Azt, hogy a „népiek” szerint Magyarországnak közbülső úton kell járni Nyugat és Kelet között, a szocialista Szovjetunió és az imperialista nyugati hatalmak között. Ezt a felfogásukat részben nacionalista-faji alapon magyarázzák („kis nép” vagyunk; a magyar nép rokontalan Európában), részben a magyar függetlenségi tradíciók nacionalista eltorzításával, és a magyar nemzet történelmi szerepének nacionalista felnagyításával (Magyarország „híd” Kelet és Nyugat között stb.). Ez a nacionalista jelleg nem azonos az uralkodó osztályok nagyhatalmi sovíniszta nacionalizmusával; ez utóbbival többnyire maguk a „népi” írók is szembe-

A „NÉPI” IROKRÓL

fordultak. A nacionalista szemlélet itt bonyolultabbban fejeződik ki: elsősorban abban, hogy mind a társadalom belső problémái, mind a nemzetközi erők elemzésénél a „nemzeti-faji” tényezők hangsúlyozása háttérbe szorítja a világos osztályszemléletet.

Felvetődik a kérdés: milyen osztályok érdekeit, törekvéseit tükrözti objektíve a „népi” mozgalom? Erre a kérdésre csak történelmileg lehet megadni a választ, s ezért is szükséges a továbbiakban a mozgalom történelmi elemzése. Súlyos hiba volna leegyszerűsíteni a kérdést. Igaz az, hogy a mozgalom *egyes szakaszaiban* (pl. Márciusi Front), más szakaszokban pedig *egyes csoportjaiban* (pl. Szabad Szó Köre, 1941—1944) szegényparaszti érdekek kifejezője is volt. De igaz az is, hogy *más szakaszokban* (pl. Új Szellemi Front) *s egyes tagjainál* zsirosparaszti polgári osztályérdekeket is kifejezett (pl. a mozgalom jobbszárnya, a Magyar Élet köré csoportosult írók 1943—44-ben). Ebből azonban nem lehet sem azt a következtetést levonni, hogy a mozgalom osztályjellege szegényparaszti, sem azt, hogy zsirosparaszti-polgári. Ami a mozgalomban állandó, az a *kispolgári jelleg*. A kispolgárság, elsősorban a kispolgári értelmiség szószólója volt a mozgalom, mégha a mozgalomban részvevő egyesek szándéka és tudata nem is tükrözte ezt. Ez a kispolgári jelleg érteti meg a mozgalom nagyarányú ingadozásait a különböző történelmi szakaszokban, ez magyarázza meg azt is, hogyan lehetett ugyanaz a mozgalom egyszer a szegényparaszti, máskor a zsirosparaszti-polgári osztályérdekek kifejezője. S lényegileg a kispolgári jelleg érteti meg a mozgalom ellenzéki irányú erős ingadozását a proletárdiktatúra időszakában, és a „népiek” szerepét az ellenforradalom idején.

Világosan látnunk kell, hogy a „harmadik út” koncepciója pusztán illúzió, amely a történelem gyakorlatában nem állhatja meg a helyét. Nincs „harmadik út” kapitalizmus és szocializmus között. Igaz, hogy a „harmadik út” bizonyos történelmi helyzetekben lehet politikai szövetségese a munkásosztálynak, leválaszthat tömegeket a burzsoáziáról. Általában azonban a „harmadik út” vallói a retrográd erők tartalékai, s így nagymértékben alkalmasak arra, hogy a munkásosztálytól, a munkásmozgalomtól szigeteljenek el tömegeket. *Ideológiai értelemben*, a „harmadik-utas” tendencia a kapitalizmus idején is reakciós álláspont, de dogmatikus, szektás hiba volna megfeleledkezni arról, hogy *gyakorlati-politikai értelemben*, a fasiszta diktatúra, a földesúri-polgári konzervativizmus, a nagybirtok, nagytőke és klérus ellenében kifejezhetett egy *viszonylag* haladó álláspontot, szövetségese lehetett a haladás erőinek.

A „népiek” „harmadikútasságának” lényegéhez tartozik, hogy a mozgalom antikapitalizmusa romantikus antikapitalizmus, melynek elméleti alapját kódos kispolgári-paraszti ideológiák képezik. A romantikus antikapitalista, paraszti „szocialista” eszmék

A „NÉPI” IROKROL

azonban mitsem változtattak a „népi” mozgalom és ideológia polgári demokratikus tartalmán. A „paraszti szocialista” szándék nem volt több a „harmadik útnál”, amelynek meghirdetése akkor, amikor kibontakozott a munkásosztály harca a kapitalizmus ellen, alkalmas volt arra, hogy keresztezze a társadalmi haladást legkövetkezetesebben képviselő munkásosztály harcát, dezorientáljon a munkásosztály szövetségeseinek sorában, gátolja az előrehadás számára sorsdöntő munkás-paraszt szövetség kialakulását és megerősödését. A „harmadik út” által képviselt romantikus antikapitalizmus a szándékoktól függetlenül objektíve nem közelítette a hatása alá került rétegeket a szocializmus valódi képviselőihez, a munkásosztályhoz, a Szovjetunióhoz, hanem inkább távolította azokat, viszont éppen ingatagsága, romanticizmusa miatt alkalmas volt arra, hogy a „népiek” körében kaput nyisson fasiszta nézeteknek is, s a nacionalizmussal együtt frontot alkosson a következetes marxista állásponttal szemben.

Jól tudjuk, hogy a „népi” mozgalom különféle tehetségű és különféle politikai nézeteket valló írókat gyűjtött össze. Soraik között szép számmal vannak irodalomtörténelmi jelentőségű írók, s néhányan a „népi” mozgalomtól jutottak el, annak ellentmondásait végképp leküzdve, a marxizmusig (pl. Darvas József). Jól tudjuk azt is, hogy a mozgalom társadalmi-világnézeti színképe az egyes szakaszokban nagyon is sokrétű volt. A „harmadik útnak” és a nacionalizmusnak, mint a mozgalom eszmei-politikai fővonásainak előtérbe állításával nem az egyes alkotók irodalmi jelentőségét akarjuk kisebbíteni; azt megítélni csak alapos részlettanulmányok alapján lehet. Nem is a mozgalom politikai sokrétűségét, belső differenciáltságát akarjuk ezzel elhomályosítani. Azt kívánjuk csupán hangsúlyozni e fő vonások kiemelésével, hogy *az az egységbe hozó mozzanat, amely az egyébként széteső csoportokat mozgalommá, „népi” írói táborrá tette.* Ez az a gondolat, amely többé-kevésbé, hol erősebben, hol gyengébben, valamenynyik munkásságát áthatotta, s amely más és más mértékben, más és más hangsúllyal jelen volt a mozgalom minden szakaszában. Fenntartás nélkül csak azok tudtak véglegesen szakítani a „harmadik út” koncepciójával és a nacionalizmussal, s azok voltak képesek később megingathatatlanul odaállni a népi demokrácia mellé, akik eljutottak közülük a marxizmusig.

A „népi” mozgalom marxista értékelése eddig lényegében Révai József elvtársnak 1938-ban írott könyvére támaszkodott. Ez a tanulmány főleg a „népi” mozgalom radikalizálódásának, a Márciusi Front időszakának elemzésén alapszik. Révai József tanulmánya helyesen mutatott rá a „népi” mozgalom akkor jellemző vonásaira, pozitívumaira és problémáira. Helyesen elemezte a mozgalom rétegződését, jelentőségét és lehetőségeit a magyar

A „NÉPI” IRÓKRÓL

közéletben. Helyesen védelmezte meg a „népieket” a liberális és polgári radikális oldalról jövő támadásokkal szemben. Ugyanakkor, bár látta a mozgalom fasizálódásának veszélyeit, túl nagy reményeket fűzött a mozgalom antifeudális törekvéseihez, nem emelte ki eléggé ennek „harmadikutas” jellegét. Egyes „népi” írókat a fordulat éve után szépirodalmi műveik és közéleti szereplésük alapján „irodalmi elvtársakká” nyilvánítottak, s ezzel mintegy igazolódni látszott Révai József 1938-as fejtegetésének optimizmusa. Súlyos hibák forrása lett, hogy nem elemeztük behatóan a széles közvélemény előtt a „népi” írók útját 1938 után, s hogy 1945 után a marxisták részéről szórványosan meginduló ideológiai harc a „népi” írók nézeteivel szemben, 1949 után szinte teljesen elhalt. A fordulat éve után sem szellemileg győztük le a „népieket”, hanem adminisztratív úton szüntettük meg folyóiratukat, a Választ, s így eszméik, nézeteik tovább éltek és hatottak a felszín alatt.

II.

A „népiek” mozgalomának történelmi alapja a magyar társadalom sajátos szerkezete: a végig nem vitt polgári forradalom, a feudális nagybirtokrendszer fennmaradása. Csak ezen az alapon, s ezenfelül a krónikus agrárválsággal, s az 1920-as évek végétől a világgazdasági válság során egyre fokozódó, s szinte katasztrofálissá vált értékesítési nehézségekkel, a parasztság osztályokra bomlásának meggyorsulásával és a szegényparasztság fokozódó elnyomorodásával magyarázhatók a „népi” mozgalom erős antifeudális vonásai. A mozgalom kibontakozását és növekedését a következő fontosabb tényezők segítették elő:

1. A proletárdiktatúra bukása, amelyet az értelmiség úgy értelmezett, hogy a munkásság, a forradalmi munkásmozgalom eljátszotta történelmi szerepét.

2. A proletárdiktatúrának a parasztkérdésben elkövetett hibái.

3. Az ellenforradalom demagóg politikája, amely a falut, a parasztságot igyekezett szembeállítani a várossal, a munkássággal, s nacionalizmussal igyekezett kendőzni a társadalom osztályokra bomlását, aminek következményeképpen a parasztság egyes rétegeiben is elterjedtek a nacionalista eszmék.

4. A trianoni békeszerződés, amely a nem-soviniszta nemzeti érzéseket is megsebezte, s amely elleni tiltakozás tartós nacionalista jellegű és főleg bizonyos értelmiségi tömegbázist adott a „népiek”-nek.

5. A baloldali erők szétszórtsága s viszonylagos gyengesége az ellenforradalom első évtizedében; a Peyer-féle áruló szociáldemokrata pártvezetés lemondása a parasztság közötti szervezkedésről.

A „NÉPI” IRÓKRÓL

Tekintetbe kell venni azt is, hogy az első világháború előtti évektől fogva Európaszerte megerősödtek az irracionalista, misztikus áramlatok, a faji elvre épülő gondolatrendszerek, a kapitalista társadalom visszásságai ellen lázadó, s egyúttal a szocializmustól visszarettenő „harmadikutas” megoldások, a válság-ideológiák. A 30-as években pedig világszerte megerősödött az imperializmus kispolgári bírálata. Mindezeknek az ideológiáknak jelentős hatásuk volt a mi „népi” íróink gondolatrendszerének kialakulására (pl. Németh Lászlónál, Kodolányi Jánosnál, Féja Géjánál, sőt Illyés Gyulánál is nyomon lehet követni ezeket az ösztönzéseket).

A 20-as évek végén nálunk szükségszerűen kapcsolódott össze az értelmiségben a „harmadikutas” ideológia a paraszti felemelkedés, a paraszti demokratizmus eszméivel, hiszen egyfelől a munkásosztály történelmi hivatásából való kiábrándulás, másfelől a nagybirtok és a nagytőke szorítása elleni tiltakozás azt az optikai tévedést eredményezte, hogy a soron következő történelmi erő, amely a nemzet problémáit a munkásosztály „csődje” után, a munkásosztály nélkül megoldhatja: a parasztság; s hogy az értelmiségnek az a hivatása, hogy összeforrjon ezzel az erővel, gyakorlatilag vezesse ezt az erőt. Ennek az illúzióknak kétségtelenül reális látszatot biztosított az a körülmény, hogy a magyar parasztság milliói élték a nincstelenek életét, hogy a magyar agrárhelyzet súlyos feudális örökséget hordozott egészen 1945-ig, s hogy minden odaállítás a parasztság *mellé* a nagybirtok *ellen*: politikailag szembeállított a reakció erőivel, s a forradalmi haladás erőinek potenciális szövetségeseivé tett.

A „népiek” „harmadikutas” koncepciója nacionalista jellegű koncepció volt. A magyar történelmi fejlődés sajátosságaiból következik, hogy nálunk mindig mélyenható és szélesen elterjedt volt a nacionalizmus. Nincs itt helye e kérdés beható elemzésének, éppen csak utalunk arra, hogy a XIX. század elején még sokban haladó tartalmakat hordozó magyar nacionalizmus mint válik később, különösen 1867 után retrográddá, a magyar szupremáciának, a nemzetiségek elnyomásának, s társadalmi kérdések háttérbe szorításának ideológiájává. Kétségtelen, hogy értelmiségünket már az első világháború előtti évtizedekben átjárta a nacionalizmus, de parasztságunk sem maradt ettől teljesen mentes. 1919 után pedig a nacionalizmus uralkodó színe lett a magyar politikai életnek, közgondolkodásnak, s a különböző tényezők (az irredenta mozgalomtól az iskolai oktatáson át egészen a levante-foglalkozásokig) állandóan erősítették, szinte a fehérítésig fokozták azt.

Közvetlenül Szabó Dezső jelentette a legerősebb szellemi lökést a „népi” ideológia kialakításához. Szabó Dezsőtől kapták a „népiek” egygyűrva Nietzsche irracionálisát, Barrés aktív

A „NÉPI” IRÓKRÓL

„gyökeres” nacionalizmusát, s főleg Szabó Dezső nacionalizmusával keverték azt is, amit a munkásosztály mellé állt Adytól, Ady örökségét súlyosan eltorzítva átvettek. Figyelmet érdemel ez a szabódezsői indítás már csak azért is, mert a kialakuló mozgalomra ható Szabó Dezsőben (*Az elsodort falu*) már készen kapták a faji gondolatot, amely szerint a magyar fajiság legtisztább letéményese a magyar paraszt, sőt a „népi” mozgalom egy részében ható „egységes” parasztság koncepcióját, sőt az anti-kommunizmust is. *Az elsodort falu* 1919. május elsején jelent meg, s Németh László már a megjelenés idejétől inspirálva dicsőíti anti-kommunista élel a regényt: „A regény a kommunizmus derekán jelent meg, s ha semmi, ez az egyetlen tény is bizonyítja szerzője erkölcsi bátorságát, imponáló félemlíthetlenségét” (1928). A „népi” mozgalom ideológiája nem azonos a Szabó Dezsőével. De az egyik jelentős eszmei forrása mégis csak Szabó Dezső volt, aki mindvégig érezte a maga negatív hatását.

III.

A) Vessünk egy pillantást a „népiek” mozgalmanak szervezeti előzményeire, azokra a tűzhelyekre, amelyeknél a „népi” gondolat kezd átmelegedni ideológiává, s a gondolat hívei kezdenek mozgalomba tömörülni. A 20-as évek közepén — végén egész sor társaság, klub, szervezet alakul, főleg az ellenforradalomból kiábrándult egyetemi ifjakkól, akiket az 1929—31-es gazdasági válság radikalizál, s akiknek sorai között már ott találjuk a későbbi „népi” írók egy részét.

Legismertebb és legjelentősebb ezek közül a mozgalmak közül a pozsonyi székhelyű *Sarlós* mozgalom, amely nacionalista magyar kisebbségi szervezkedésként indult, de a marxista eszmék és a kommunista párt befolyására viszonylag hamar balra tolódott. 1931-es pozsonyi kongresszusukon már nyíltan szocialistáknak, kommunistáknak vallják magukat. A *Bartha Miklós Társaság* 1925-ben alakult, főként erdélyi származású, nacionalista egyetemi hallgatókból. A megalakulás idején uralkodó zavaros, faji-mitoszos ideológián Szabó Dezső erős hatása érzik, de a gazdasági válság éveiben mind nagyobb tért hódít a Társaságon belül a baloldali, a marxizmushoz közeledő csoport, amelyhez József Attila is tartozott. Bajcsy-Zsilinszky Endre is kapcsolatot talál a Társasággal, az ő lapja a Társaság fiataljainak egyik orgánuma (Előörs). Vitaüléseiken és a tagok cikkeiben felvetődnek a föld-reform, az agrárproletariátus, az értelmiség, a falujárás stb. problémái. A balfelé orientálódó vezetést 1932-ben megbuktatta a jobboldal, s a Társaság ezután nacionalista, ellenforradalmi egyesületté züllött. Meg kell említenünk a „*Szegedi Fialok*” agrár-

A „NÉPI” IRÓKRÓL

settlement mozgalmát. Kezdetben Szabó Dezső hatása érvényesült a Szegedi Fiatalokra. Programjukba veszik a falukutatást. A csoport egyes tagjai kapcsolatba kerültek a forradalmi munkásmozgalommal, majd az antifasiszta ellenállással (Történelmi Emlékbizottság). Katolikus jelleg, Szekfű Gyula hatása, reformkonzervativizmus jellemezte a *Wesselényi Reform Klubot* (1929—30) és a *Fiatal Magyarság Körét*. Regős-cserkészlet, reformeszmék, Szabó Dezső és Szekfű Gyula elkeveredett hatása ütötte rá bélyegét ezekre a társaságokra.

Az itt ismertetett szervezeteknek közös jellemzője a forradalomból való kiábrándultságra következő *útkeresés*, majd a forradalmi munkásmozgalom dagálya következtében történő balratolódás, ugyanakkor a nacionalista, „harmadikutas” paraszti illúziók erősebb-halványabb továbbélése. Politikai-mozgási irányuk négyfelé mutat:

a) A forradalmi munkásmozgalom felé. (Sarlósok, Erdélyi Fiatalok, Bartha Miklós Társaság és a Szegedi Fiatalok egy része.)

b) A Bajcsy-Zsilinszky-féle agrárpárt felé. (A Bartha Miklós Társaság egy része.)

„Népi” és demokratikus elemeiket elvesztve:

c) a Szekfű—Bethlen-féle reform-konzervativizmus irányába. (Fiatal Magyarság, Wesselényi Klub.)

d) A nyílt fasizmus felé csak a Bartha Miklós Társaságnak egy elenyészően kis része orientálódott (pl. Oláh György).

A későbbi „népi írók tábora” tagjainál ekkor a következő megoszlást látjuk: a forradalmi munkásmozgalommal állanak kapcsolatban a 20-as években Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Veres Péter. A Nyugat körül találjuk Sárközi Györgyöt és Szabó Lőrincet, Babits híve még ekkor Németh László is. Bajcsy-Zsilinszky agrárpártjához tartozik Szabó Pál és Féja Géza; Szekfű felé orientálódik Szabó Zoltán.

A kommunista párt különösen a Kolozsvárott megjelenő *Korunkon* keresztül jelentős hatást gyakorol e mozgalmak egy részére; az említett írók és publicisták közül többen munkatársai is lesznek a párt által erősen befolyásolt erdélyi folyóiratnak. Az illegális KMP ideológiai munkája hatott a „népiekre” és elősegítette soraikban az eszmei tisztulást. Ezt a hatást azonban a 30-as évek elején még csökkentették a párt politikájában meglévő szektás hibák.

B) A 30-as évek elején szerveződnek táborra a „népiek”. 1932-ben indul Németh László folyóirata, a *Tanú*. 1933. szeptember 1-én jelenik meg a *Nyugatban* Illyés Gyula cikke az egykézű baranyai falvakról, ezt követi egy ifjúsághoz intézett felhívása a falukutatásra. Ez év decemberében adja ki Németh László a *Debreceni Kátét*, amely Illyés erősen németellenes, antifasiszta nacionalizmusát belefuttatja a maga nyílt „harmadikutas” koncep-

1958. jún. 26A

A „NÉPI” ÍROKRÓL

ciójába, írván: „A németekkel szemben a fajtánkat kell védeni, az oroszokkal szemben a lehetőségeinket.” 1934-ben veszi át Zilahy Lajos a *Magyarország* c. lapot, tudatosan építve benne a hidat a „népi” írók és a Gömbös Gyula által képviselt ellenforradalmi hatalom között. Ugyanekkor indul a „népiek” folyóirata, a *Válasz* is. A „népiek” hatása növekszik: a feléledő *Fiatál Magyarország*, a *Pro Christo Diákok Háza*, a *Soli Deo Gloria*, sőt a *Turul Szövetség* egyik csoportja is erősen, támogatóan reagál a mozgalomra. Hatásuk különösen az egyetemi ifjúság, a vidéki és pesti diákok és a pedagógusok körében érezhető.

A „népi” gondolat mozgalommá szerveződésében, „harmadikutas” lényegének kikristályosodásában nagy szerepe volt az akkori külső és belső politikai-társadalmi helyzetnek: a nemzetközi munkásmozgalmat ért csapásnak (Hitler uralomrajutása); a gazdasági válság nyomásának, amely a társadalmi rendszer ellentmondásaira és a valóság vizsgálatára irányította a jobbak figyelmét; Gömbös Gyula kormányrajutásának, aki uralmát antikommunista szociális demagógiával, „új reformkor” hirdetésével kezdte. A „népi” gondolat mozgalommá szerveződése olyan időszakra esett, amikor egyrészt a gazdasági válság következményei egyre inkább szembefordították a kapitalizmussal és a fennálló rendszerrel nemcsak a munkásosztályt, hanem a parasztságot és az értelmiség széles rétegeit is, másrészt, amikor a munkásosztály már kiheverte az 1919-es Tanácsköztársaság leverésének következményeit, gyülekeztette erőit, és kezdte befolyását kiterjeszteni a nem-proletár dolgozó rétegek között is. A kormány ebben a helyzetben a vereségét kiheverő és aktívan szervezkedő munkásosztálytól akarja visszatartani a parasztságot és az értelmiségi fiatalságot, s ezért is tűri, sőt több-kevesebb diszkrecióval elő is segíti a „népiek” szervezkedését. Így, ebben a korszakban és ebben az értelemben a „népi” mozgalom — a mozgalomban résztvevők nagy részének szubjektív szándéka ellenére is — akadályozta a munkásosztály és a parasztság, a munkásosztály és a haladó értelmiség összefogását, és ezzel az uralgó osztályok érdekeit is érvényesítette.

Ebben a szakaszban válik a mozgalom ideológusává Németh László. Mint irodalomkritikus, előbb a harmincévesek nemzedékének vezéri igényével fordul szembe átmeneti mesterével, Babbitssal, s a 30-as évek elején írott cikkeiben kezdi kifejteni politikai programját is. Gondolatait elsősorban szépirodalmi anyagon munkálja ki, de a Tanú jellege már alapvetően ideológiai-politikai. Németh ideológiájának fő forrásai a modern irracionalista filozófia (Spengler, Ortega); a renegát szocialistának, Hendrik De Mannak tanai, a német kispolgári — később a fasiszmushoz csapódó — anarchista lázadók (Ferdinand Fried) és a fasiszta „ellenzék” (Tat-Kreis) világnézete; a magyar kispolgári nacionalista ha-

A „NÉPI” IROKRÓL

gyomány (Szabó Dezső). Ez az ideológiai kezdés a következő tézisekben forrja ki magát: a XIX. század racionális kultúrája megbukott. Mind a kapitalizmus, mind a szocializmus ennek szülöttje volt. Új korszak jött el: a teljes ember megvalósításának korszaka, amelyben felszabadulnak az emberi élet és a kultúra irracionális mélyei. A fasizmus szakított ugyan a XIX. századi racionalizmussal, de barbár, híján van a minőségnek. A harmadik oldal: a minőségi szocializmus, amely a „társadalmat tömeggé” süllyesztő kapitalizmussal és a barbár fasizmussal szemben a szellem uralmát jelenti a tömegen, az anyag forradalma helyett a lélek forradalmát, a kiválóak morális példamutatását. Szellemi-morális erőkkel összetartott új gazdasági egységeket, szövetkezeteket, „telepeket” kell létrehozni. Se hitlerizmus, sem bolsevizmus, hanem „harmadik út”, „magyar út” kell — sugárzik Németh László fejtegetéseiből: — telepes Magyarország kell, amely magához vonzaná a közép-európai kis népeket. Ez az ideológia mélyen nacionalista, antikapitalizmusa romantikus, filozófiai alapja irracionalista. Németh László egyik fő gondolata, a „szocializmus marxizmus nélkül”, ekkor alakul ki világosan, s ekkortól fogva lesz — mindmáig — a „népies” ideológia egyik fő alkotóelemévé.

Zilahy Lajos közvetítése nyomán 1935-ben találkozóra jöttek össze a „népi” írók Gömbös Gyula miniszterelnökkel, a magyar fasizmusnak ezzel a jellegzetes képviselőjével. Gömbös a maga szociális, nacionalista demagógiájával rövid időre megnyerte elképzeléseinek a „népieket”, akik 1935-ben az Új Szellemi Frontba tömörülve álltak ki a fasiszta miniszterelnök „reformterve” mellett. Hangsúlyozni kell: elsősorban az erős nacionalizmus és szociális demagógia (a népi tehetségek kiemelésének, szociális reformoknak ígérete) látszottak vonzóknak Gömbös programjában, s ez vitte táborába a „népieket”. József Attila ekkor harcos, elemző cikkében leplezte le az Új Szellemi Front lényegét, rámutatva egyszersmind a „népi” mozgalom polgári, értelmiségi jellegére: „Arról van szó, hogy az az írói csoport, és közönsége, mely bizonyára a háborúban és forradalmakban még iskoláit járó fiatal értelmiségből került ki, semmit sem tanult az elődök életéből. A népet akarják ellenünk — megmenteni, és át akarják szervezni a társadalmat. »Világ szemléletük« annyi, hogy van egy szegény magyar nép, melynek legnagyobb baja az egyke, és van egy derék magyar kormány, amely segít a nép baján, csak rajta segítsenek... A nép majd újból ráeszmélhet a fasizmus és hitlerizmus tenger tanulságai után a maga csalódottságán, becsapottságán arra, hogy minden erejével a demokráciáért, önnön szabadságáért és érvényesüléséért kell küzdenie, mert a mai polgári értelmiség nem is ismeri, nem is érti a dolgozó népnek, a termelésnek, egyszóval annak a társadalomnak problémáit, amelyben él.”

A „NÉPI” IRÓKRÓL

A „népi” írók akkor döbrentek rá megcsalásukra, amikor Gömbös parlamenti szereplése nyilvánvalóvá tette, hogy az ígért „reformokból” semmi sem lesz. „Gömbös Gyula... a középosztály-féle reform-cinizmust képviselte. A mi reform-vetésünknek ő lett az aratója” — írta Németh László 1936-ban. A Gömbös-illúzió csődje első nagy politikai csalódása volt a „népi” íróknak. Németh László „szigetre” vonult vissza, lemaradt a mozgalomról. Nagy Lajos, „különbékét” kötött Szabó Lőrinc, visszahúzódtott Gulyás Pál. A „népi” írók többsége azonban — a Válasz folyóirat körül — ezekben az években radikalizálódik, balra fordul.

C) 1935—1938: ez a szakasz a „népi” mozgalom fénykora. Ekkor áll a mozgalom legközelebb ahhoz, hogy levetkőzve a „harmadik út” gondolatát és nacionalizmusát, a munkás-paraszt szövetség előmozdítója legyen. A demokratikus és antifasiszta törekvések jelentős erősödése, sőt időleges központba kerülése, amit a Márciusi Front 1937-es programja fejezett ki legtisztábban, együtt járt a „népi” írók szépirodalmi tevékenységének mennyiségi és minőségi emelkedésével.

Ebben a szakaszban íródnak, illetve jelennek meg a „népi” irodalom kimagasló alkotásai: szépirodalmi művek és szociográfiák egyaránt. (Illyés Gyula, Féja Géza, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Darvas József társadalomleíró, valóságfeltáró művei.) Németh László ekkor fejezi be a *Gyászt* és írja meg a *Bűnt*, legkiérleltebb, legkiegyensúlyozottabb művét, amely egyúttal eddigi útjának kritikája is. A 30-as évek elejének nagy versei után ekkor ismét magasra ível Illyés lírája (*Rend a romokban*), ekkor születik meg Petőfi-tanulmánya. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ezeknek a műveknek erjesztő hatását. Bátorságuk, feltárt tényeik, következtetések egész rétegeket döbrentenek rá a szegényparaszti sors túrhételenségére, a magyar társadalom alapvető bajaira. Nem véletlen, hogy az uralkodó osztály élesen reagál: elkobzások, perek következnek.

A fellendülés eredményei közé tartozik a Válasz jelentőségének megnövekedése: versenytársa lesz a Nyugatnak. A haladó erők egyre szélesebb körét szólaltatja meg. A folyóirat szerkesztését a kormánypárti Németh Imrétől ekkor veszi át Sárközi György. A mozgalmon belül megnő a paraszti demokraták, a paraszti radikálisok szerepe (Veres Péter, Szabó Pál, Féja Géza, Erdei Ferenc). A mozgalom fénypontja: a Márciusi Front megalakulása 1937. március 15-én. A Válasz kibővíti szerkesztőbizottságát, s a Márciusi Front folyóirata lesz. Legradikálisabb sajtóorgánummal a debreceni fiatalok rendelkeznek (Tovább). Ez év novemberében jelenik meg a Válasz hasábjain a Makói Kiáltvány: Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter írják alá. 1938. március 15-én közreadják a Márciusi

A „NÉPI” IRÓKRÓL

Front kibővített programját, amelyet Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Sárközi György, Donáth Ferenc készített el.

Honnan kapta a mozgalom ezt a szép lendületet, s mi határozta meg a fejlődés irányát? A tömegek elégedetlensége ezekben az években az elhúzódó válság, a gazdasági pangás, a kormánytól megígért, de füstbement reformtervek, s a háborús előkészületek hatására nő. Ez a feltörő szociális elégedetlenség a tömegek egy részénél ugyan a szélsőjobboldal szociális demagógiájának elfogadására vezet (kaszáskeresztes mozgalom), de ugyanakkor kedvező talajt teremt az antifasiszta, a Horthy-rendszer ellen irányuló haladó mozgalmak számára is. Elősegíti a fejlődést, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban is új szakasz kezdődik. A franciaországi népfront-politika sikere és a III. Internacionálé 1935 nyarán lezajlott VII. kongresszusának határozata új távlatokat nyit. A KMP is nagy erőfeszítéseket tesz a népfront-politika magyarországi megvalósítására. A párt közvetlen ösztönzésére alakul meg a Márciusi Front. A párt befolyásolja a mozgalom programját is. Jelentős segítséget nyújt ekkor Révai József könyve és a Gondolat c. folyóirat szerkesztőségi munkája. A KMP népfront-politikája, a párt eszmei harca és a legfontosabb tényező a „népi” mozgalom 1935—38 közötti demokratikus fellendülésében. A Gömböshöz fűzött reform-illúziók csődje, a leszámolás — ha viszonylagosan és átmenetien is — a fentről kiinduló reformok téveszméivel, s ennek politikai kifejezőjével: a hatalommal kötendő szövetség gondolatával, balra tolja a mozgalmat, s egyre világosabban jelentkezik a lentről, a nép oldaláról való megoldás sürgetése.

Határozott állásfoglalás a földreform kérdésében; kiállítás a demokratikus szabadságjogok, elsősorban az általános választójog és a sajtószabadság mellett; a fasiszta faji demagógia elutasítása; készség a munkásmozgalommal való együttműködésre; szembenállás a német imperializmussal; a dunai népek összefogásának hirdetése: íme néhány legfontosabb gondolata a „népi” mozgalom akkori szakaszának, a Márciusi Front időszakának. Jellemző tünet, hogy Szabó Dezső, féltve a maga „harmadikutas” ideológiáját a népfront-politikától, „óvja” tanítványait a balratolódástól. „A magyar munka, a magyar vetés tolvajai egy új, igen alkalmas taktikához folyamodtak” — írja a maga torzító nyelvén a párt akkori politikájáról.

A népfront-politika komoly hatással volt a kommunisták és a „népiek” viszonyának alakulására. A párt magához közelíti a már korábban is a marxizmushoz vonzó Darvas Józsefen kívül a „népiek” más jelentős erőit: az egyébként is marxista indítás alatt küzdő debreceni fiatalokat; erősen hatnak a kommunisták gondolatai Erdei Ferenc nézeteire is. Ez időből valók Veres Péter pozitív megnyilatkozásai a szovjet irodalomról. A

A „NÉPI” ÍROKRÓL

Gondolatnak szoros kapcsolata van az egyes „népi” írókkal, s a Válasz hasábjain megszólalnak a kommunisták is. Súlyosan ártott az egészséges fejlődésnek a szociáldemokrata és a polgári baloldal értetlensége a „népiekkel” szemben. (Fejtő, Zsolt, Ignótus Pál stb.) Ők nem látták meg a mozgalom balratolódását. Ignótus Pál még a kommunistákat is támadta azért, mert együttműködtek a „népi” írókkal.

A mozgalom azonban korántsem volt egységes. Az elvi tisztázást akadályozta az ideológiai opportunistust szülő nemzedéki szolidaritás, a tömegek forradalmi demokratikus aktivitása iránti kétség, a forradalmi munkásmozgalom iránti bizalmatlanság erős hagyománya, s végül, de nem utolsósorban: a többékevésbé minden árnyalatnál meglevő nacionalizmus. Ezek az ideológiai gyengeségek gátolták a főbb kérdések következetes elvi tisztázását. A mozgalmon belül megfértek egymás mellett a „felülről való reform” hívei az alulról kiküzdendő változtatás vallóival, a szellemi mozgalom hívei a politikai megmozdulás szorgalmazóival, a polgári-kispolgári demokraták a magukat szocialistáknak vallókkal. Ez utóbbiak maguk sem tisztázták végleg: valamiféle ködös „paraszi szocializmust” akarnak-e, vagy vállalják a proletariátus diktatúráját. S nem alakult ki félreérthetetlenül tiszta álláspont a fasizmus kérdésében sem. A Válasz szerkesztőinek álobjektivitása következtében a hitlerizmus propagandájaként ható cikkek is megjelenhettek a lapban. S nem volt tisztázott és egységes az állásfoglalás az első zsidótörvény kérdésében sem (1938 április).

A mozgalom belső ellentétei a kedvezőtlenül alakuló körülmények között, megkönnyítették a bomlást, a balratolódás megtorpanását. A mozgalmon belül a demokratizmus és antifasizmus erői elégtelenek voltak a „harmadik úttal” és a nacionalizmussal szemben. A fasizmus győzelme a spanyol háborúban, az Anschluss, az antikomintern egyezmény, a müncheni paktum, a hazai reakció előretörése (Imrédy kormánya, 50 nyilas képviselő az 1938-as választások után), a falukutatók elleni hatalmi harc, az írói perek, s végül a jobboldal lekenyerező gesztusai: csődbe juttatták a Márciusi Frontot. Szabó Lőrinc, Féja — a kormány, Erdélyi, Sinka, Sértő, Matolcsy a szélsőjobboldali pártok mellé állnak. A nagypolgári sajtóban helyezkedik el Zilahy és Szabó Zoltán. Illyés Gyula visszavonul az irodalomba. Újra középpontba kerülnek a „harmadik út” fő ideológiai képviselői: Németh László és Kodolányi János. Több-kevesebb következetességgel kitartanak korábbi álláspontjuk mellett: Darvas József, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Veres Péter, Szabó Pál.

D) 1938—1944: a „népi” mozgalom polarizálódásának időszaka. A mozgalom tagjainak egy része határozottan baloldali

A „NÉPI” ÍRÓKRÓL

álláspontra jut, részt vesz az antifasiszta mozgalomban, s többen eljutnak közülük a kommunista párthoz is. Ez a csoport számszerűen kisebbség ugyan, történelmi jelentősége mégis nagy. Az ő magatartásuk jelzi, hogy a „népi” mozgalomból vezethetett út a következetes baloldali állásponthoz is.

Kísérlet volt a mozgalom haladó potenciáinak átmentésére a Szabó Pál szerkesztette Kelet Népe, amely a „népi” írók paraszti baloldalát igyekezett maga köré szervezni. A kísérlet nem vezetett tartós eredményre. A lapot csakhamar Móricz Zsigmond vette át, aki a „hagyd a politikát, építkezz!” jelszavával egyrészt a jobboldali politika útvesztőjébe tévedt „népieket” bírálta, másrészt a mozgalom balszárnyát igyekezett politikai passzivitásban tartani. A lap nem foglalkozik közvetlen politikai kérdésekkel, nem vesz részt az antikommunista és az antiszemita hecckampányban, s egy ideig maga köré gyűjti a mozgalom baloldalát. Babits halála után Illyés Magyar Csillag címen szerkeszti a Nyugat utódát, humanista programmal urbanusok és „népiek” összefogására alapozza elképzeléseit. Szerette volna, ha az irodalom itt, mintegy „szekértáborban” átvészeli az időket. A lap egészen betiltásáig, 1944 áprilisáig közölte a kommunista írók írásait, s teret adott az akkor már súlyos üldözést szenvedő haladószellemű, zsidó származású írók munkáinak. Ki kell emelni, hogy ebben az időszakban, a mozgalom neves tagjain kívül, a harcok antifasiszta munkások mellett nagyszámú értelmiségi és a mozgalom eszméitől befolyásolt paraszt vett részt a németellenes, antifasiszta egységfrontban, sőt nem egy közülük ebben az időszakban jutott el a „népi” mozgalomtól a kommunista pártig. Az ő fejlődésükben jelentős szerepük volt a „népi” írók olyan korábbi műveinek, mint pl. Illyés Gyula *Oroszország-a* és a *Puszták népe*. Komolyan elősegítette ezt a balratolódást — éppen a paraszti tömegekre gyakorolt hatása révén — a Szabad Szó. Ez a lap előbb mint a parasztpárt, majd mint a Népfront orgánuma, a háború alatti nehéz időszakban is többé-kevésbé következetes baloldali vonalat követett: teret adott kommunista íróknak, publicistáknak, a munkás-paraszt szövetség híve volt. A „népiek” egy része, a legjobbjai eljutottak a Függetlenségi Frontig, a Békepártig, az ellenállás szervezéséig (Darvas, Erdei, Ortutay). A „népiek” balszárnyának ez a fejlődése elválaszthatatlan a kommunisták tevékenységétől és a pártnak a „népi” írókra gyakorolt hatásától. A „népi” mozgalmon belül ez a csoport őrizte meg és terjesztette tovább mindazt, ami a mozgalomban korábban is érték volt.

A mozgalom tagjainak többsége azonban egyre inkább jobbra tolódik. A „népi” írók egyes programjai és jelszavai bekerülnek ekkor a horthysta kormányok hivatalos, vagy félhivatalos

1958. jún.

262

A „NÉPI” ÍROKRÓL

rácia rendszeréhez, objektíve, az adott történelmi helyzetben, az „alkalmazkodás” morális és fizikai tragikumát példázta. Sokban az ő hatásukra is alakul ki az irodalmi életben és a közvéleményben a „becsület”-nek és az „erkölcs”-nek az a torz, a kommunis-tákat rágalmazó, reakciós értelmezése, amely csak a párttal, kom-munistákkal szembenállókat, vagy passzívan félrehúzódotkat minő-sítette „becsületes”-nek. Ennek a szakasznak képe végül azt mu-tatja, hogy a „népiek” tábora, amely a fordulat éve idején már széthullóban volt, 1953-ban újra tömörült, előtérbe került mindaz, ami összekötötte őket (nacionalizmus, nemzedéki szolidaritás), s elhalványodtak az ellentétek.

A folyamat ilyen alakulásába súlyosan belejátszottak a párt-politikában elkövetett hibák (például az irodalmi adminisztrációs módszerek, a mezőgazdasági politika erős torzulásai), s a párt meg-alapozott ideológiai állásfoglalásának hiánya a „népiekkel” szem-ben. A párt politikájának ezeket a hibáit kihasználták egyes „népi” írók, s így az olvasóközönség egy részében visszhangot kelthettek a nemzeti érzést féltő írásaik, a szövetségi mozgalommal szem-ben táplált fenntartásaik, az írói magatartást megfogalmazó és pél-dázó műveik (*Petőfi Mezőberényben*). Mivel a párt 1948—1949-ben — számára igen kedvező helyzetben — elmulasztotta a beható ideológiai vitát a „népiekkel”, utóbb, a torzulások bekövetkezte után, a marxista kritika képtelen volt elfogadtatni a közvélemény-nyel azt, hogy a „népiek” műveiben megfogalmazott bírálat egy antimarxista koncepció része, hogy a bírálatuk nemcsak a hibákat veszi célba, hanem a rendszer alapjait is érinti már. Azért is le-hetetlen volt ennek a felfogásnak elfogadtatása, mert a párt ve-zető politikusai a fordulat éve után sokszor nem elvi következetes-séggel, hanem taktikázó, udvarló gesztusokkal közeledtek a „né-piekhez”, csak az összekötő mozzanatokot hangsúlyozták, s nem fejtették ki az elválasztó tényezőket. Csökkent a párttal szövetsé-ges „népiek” tekintélye, s emelkedett az ifjúságon belül a belső emigrációban élő „népiek” személyének, s főleg helytelen nézetei-nek befolyása. A nem elvszerű taktikázás és az ideológiai tisztá-zás elmulasztása oda vezetett, hogy megerősödött a „népiek” egysége, egyre erősödő ellenzéki színezettel. Ennek a fokozódó, de teljes nyíltsággal csak 1956-ban jelentkező ellenzékiiségnek tar-talma nem elsősorban a hibákkal szembeni jogos elégedetlenség volt, hanem a magát igazolva látó „harmadikutas”, nacionalista ideológia megnyilatkozása.

c) 1953 után még jelentősebben megnövekedett a „népiek” befolyása írókra és olvasókra egyaránt. Ehhez hozzájárult a párt politikájának határozatlansága is. Egyrészt maga a párt mutatott rá teljes nyíltsággal a korábban elkövetett hibákra, közöttük pa-rasztpolitikánk hibáira is, másrészt azonban ezeknek a hibáknak a

A „NÉPI” ÍRÓKRÓL

következetes kijavítását megakadályozták a párt politikai vonalának ingadozásai. Fokozta a nehézségeket, hogy a párt egyes vezetői nem tudtak maradéktalanul szembenézni saját hibáikkal, ami aláásta erkölcsi hitelüket. Ez a helyzet kedvező lehetőséget teremtett a párton belül a jobboldali revizionista elemek fellépésére és előrenyomulására. A revizionizmus megerősödése a párton belül, általános politikai és ideológiai bomlást idézett elő az egész országban. Kifejeződött ez ideológiai fegyverletételben is, azokkal a különböző antimarxista irányzatokkal és nézetekkel szemben, amelyeket a revizionizmus nyomására ideológiailag rehabilitáltak. Ekkor került sor egyes korábban nem megjelenő „népi” írók (Németh László, Erdélyi, Kodolányi, Tatay) műveinek kiadására. Hiba volt, hogy munkáik közül egyeseket korábban nem adtak ki, de még nagyobb hiba volt, hogy ezek most megfelelő bírálat nélkül jelenhettek meg. Így az a látszat keletkezett, hogy a „hallgató” „népieknek” volt igazuk, s hallgatásuk alapoka a párt helytelen politikája volt. Ez pedig távolról sem felelt meg a tényeknek!

Nem lehet elhallgatni azt, hogy a „népi” ideológia felébredése ebben az időszakban, elválaszthatatlan a marxizmussal és a szocializmussal szembenálló erők általános ideológiai és politikai előrenyomulásától. Az ellenforradalom eszmei felkészülése során támaszkodott a „népi” ideológiára, mint olyanra, amely a maga „harmadikutas” jellegével kendőzi a szocializmus elleni nyílt támogatásokat, és ezáltal legális fórumot teremt a rendszer elleni ideológiai és politikai fellépésre. Ezzel magyarázható a „népi” ideológia és a „népi” írók „népszerűsége” olyan ellenforradalmi körökben is, amelyek korábban, különösen a „népi” mozgalom haladó időszakában, élesen szembenálltak velük.

Mi volt a „népi” írók magatartása ebben a szakaszban?

Általában tartózkodtak a politikai vitáktól, háttérbe húzódtak, s a kívülálló biztonságával és fölényével nézték a párton belüli harcokat. Visszahúzódásuk azonban nem jelentett passzivitást. Ha nem is játszottak központi szerepet, alkalmas helyzetekben, kellő időben mindig megszólaltak, és helytelen irányban befolyásolták az események menetét. „A pártonkívüliek eddig ugyancsak hallgattak, de ezt a hallgatást öncsalás nélkül beleegyezésnek lehetett tekinteni” — írta Veres Péter 1956 július végén, Szabó Pál pedig az Írószövetség 1956 nyarán tartott kibővített vezetőségi üléséről így írt: „Olyan formán éreztem magam ezen a napon, mintha még mindig népi író volnék, és folytatjuk ott, ahol 1948-ban abbahagytuk. Tisztára a mi régi hangunk! Belenevetek a tenyerembe, hiszen idő és forradalom, történelem bennünket igazolt.” (Új Hang, 1956 október.)

Veres Péterék hallatták szavukat már az irodalmi viták szakaszában is (1953—1955). Veres Péter felszólalásai az írószövetségi

A „NÉPI” IRÓKRÓL

A „harmadikutas” ideológia különféle változatai találhatók meg más íróknál is. Jellemző kifejezője ennek például Kodolányi „Zárt tárgyalása”. Féja Géza szerint: „áruló mindenki, aki a magyar vonal létjogosultságát tagadja, és bármelyik oldalon is »idegenvezetésre« vállalkozik” (A magyar vonal, 1943). A „magyar vonal”, a „magyar megmaradás” gondolatát Sinkánál is, vagy tompítottabb formában Tamási Áronnál is megtaláljuk. Bonyolultabban, árnyaltabban, de jelen van ez Veres Péter gondolatvilágában is. Szerinte a marxizmus csak az osztályjelleget látja, a fasizmus pedig csak a faji jelleget, s a népi irodalom az, amely megteremti a kettő szintézisét. Igaz, hogy Veres Péter első helyre állítja a társadalmi felszabadulás gondolatát. De ideológiája ezzel a korrekcióval együtt is „harmadikutas” nézeteket tükröz.

Bár a jobbratulódásnak ebben a korszakában is jelentős különbségek választják el az egyes „népi” írók gondolkodását, mégis összeköti őket a többé-kevésbé mindegyikükénél kísértő nacionalizmus. Ez a nacionalizmus nemcsak a szocializmussal fordította szembe a mozgalmat, hanem, annak ellenére, hogy állandóan hangoztatták a „magyarság” megőrzésének reájuk háruló feladatát, meggátolta őket a valódi nemzeti érdekek felismerésében és az igazi nemzet fellendülés támogatásában. A nemzet fejlődésének valódi érdekei ebben az időben elválaszthatatlanul egybefonódtak a háború után a munkásosztály vezetésével megvalósítandó szocialista átalakulással, a Szovjetunióval való testvéri szövetséggel.

IV.

A felszabadulás fordulópont a magyar történelemben. Változást jelent a „népi” mozgalom történetében is. Míg a felszabadulás előtt a „népiek” ideológiája több-kevesebb következetességgel bizonyos ellenzékiiséget jelentett részben a Horthy-rendszerrel és főleg a hitlerizmussal szemben, addig a „harmadik út” és a nacionalizmus a felszabadulás után, különösen a fordulat évét követően, a népi demokráciával került szembe, a szocializmus hadállásait gyöngítette.

a) Amire a „népi” írók önmagukban sohasem voltak képesek, a felszabadulás megrostálta és differenciálta a tábort. Erdélyi József és Matolcsy Mátyás háborús bűnösökként került a nép bírósága elé. A mozgalom szélsőjobboldalának képviselői, Féja, Sinka, Kodolányi stb. nem ismerték el morális felelősségüket a tragikus eseményekért, nem voltak képesek szembenézni saját hibáikkal, sőt néhányan — mint például Kodolányi is — a fiatal magyar demokráciát támadó írásokkal jelentkeztek a sajtóban. Ezzel Féja, Sinka és Kodolányi önmagukat szorították ki a felszabadulás után az erjedni kezdő demokratikus szellemi életből. Súlyos hibát kö-

A „NÉPI” ÍRÓKRÓL

vettünk el, amikor ezeknek a tényeknek ismeretében szóltanul túrtük, hogy újrjelentkezéseiket ideológiai rehabilitációnak tüntesse fel a jobboldal (1956). A „népi” írók többé-kevésbé tisztán maradt, sőt antifasiszta magatartásával érdemeket szerzett tábora a Nemzeti Parasztpárt zászlója alá gyülekezett. Jelentős részt vállalt a földosztás körüli politikai harcban és a földosztás lebonyolításában. A „népi” tábor egykori jobboldala most részben a parasztpárt jobbszárnyán, részben a kisgazdapártban helyezkedik el. Ez utóbbi csoport egyre élesebben szembekerült a népi demokratikus fejlődéssel. Nagy Ferenc szűkebb köréhez tartoztak, s nagy részüket ott találjuk a „Magyar Közösség” illegális szervezkedésében, amelyet 1947-ben lepleztek le, mint a demokratikus hatalom megdöntését célzó szervezkedést.

A felszabadulás után közvetlen tere nyílt a „népi” íróknak a politikai cselekvésre, szabadabban, mint korábban bármikor. Felélevenednek a Márciusi Front hagyományai, s a földosztás követelésében és végrehajtásában vállvetve harcolnak a kommunistákkal. A Magyar Kommunista Párt támogatja a Nemzeti Parasztpártot, szoros szövetségesének tekinti, s különösen nagy jelentőséget tulajdonít neki a kisgazdapárt hatásának ellensúlyozásában (1945-ös választás). A „népi” írók megpezsdülő tevékenysége és bizakodása akkori szépirodalmi munkáikban is tükröződik (Illyés: *Egy év, Honfoglalók közt*; Szabó Pál: *Most és mindörökké*, majd: *Isten malmai*, s filmje, a *Talpalatnyi föld*; a kommunista párttal együtt dolgozó Darvas József könyve: *Város az ingoványon*).

A felszabadulás ténye, a vörös hadsereg katonáinak aktív segítségével az éhség leküzdésében, a közlekedés helyreállításában, a mezőgazdasági termelés megindulásában stb., a fasiszta propaganda hazugságainak lelepleződése, a haladó erők világméretű előretérése, a kommunista pártok fellendülése világszerte: mindez pozitív irányban hatott a „népi” írókra. De már 1945 őszén jelentkezték az ellentétek: egyrészt a népi demokrácia értelmezésében a kommunisták és parasztpártiak között, másrészt a parasztpárt jobb- és baloldala, illetve centruma közt. A Magyar Kommunista Párt ekkor — helyesen — nem élezte ki az ideológiai ellentéteket, sőt megvédte a „népi” írókat a szociáldemokrata jobboldal és a polgári demokraták oldaláról jövő támadásokkal szemben (Zsolt, Faragó László stb., s általában a Haladás vonalával szemben). De már 1945 őszén megmutatkoztak azok a problémák, amelyek később szakadást idéznek elő a parasztpárton belül, s amelyeknek megoldásával csak a marxistává fejlődött „népiek” tudtak megbirkózni.

A parasztpárt ekkori nyilatkozatai ugyanakkor, amikor dózsai következetességgel utasítják el a nagytőkés-nagybirtokos rendet, számos nacionalista és a szocializmussal szembenálló nézetet is tartalmaznak. Ezekből, a „népi” íróknak ez időben írott cikkeiből

1958. jún.

271

A „NÉPI” IRÓKRÓL

világosan kitetszik, hogy a „harmadik út” és a nacionalizmus az, amely ma is elválasztja őket a haladás következetes erőitől.

A nacionalista jelleg erősen előtérbe ugrott a béketárgyalások idején. A demokratikus koalíció egyöntetűen elutasított minden területmódosítást, amit Hitler adott a hitlerista háborúban való részvétel vérdíjaként. Magyarország úgy került a béketárgyalások asztalához, mint az az ország, amely a hitlerista Németország utolsó csatlósa volt. Ennek következményeit a demokratikus újjászületés enyhítette, de nem szüntethette meg, különösen nem a határkérdésekben. Ennek nyílt beismerése politikai bátorságot és őszinteséget követelt a nemzettel szemben. A „népiek”: Kovács Imre, Illyés Gyula, Bibó István és Veres Péter is, erősebben vagy halkabban, de megmaradtak a nacionalista hangulatkeltés talaján, bármennyire is irreális volt ez a talaj. Nacionalista alapon kezdtek „védeni” a magyarságot. Ha a magyarság védelmének jelszava 1945 előtt elsősorban a hitlerizmus ellen irányult, most ez a jelszó, amelyet a parasztpárti írók és politikusok ismét hangoztatnak, elsősorban a Szovjetunió, pontosabban a nemzeti kérdésben a valóságot a nemzet előtt őszintén kimondó, egyenes politikát folytató marxizmus ellen fordult, ha nincs is kimondva a célzat. S mint 1945 előtt, úgy 1945 után is kísért a jelszóban az antiszemita hangulatkeltés: „csak a parasztpárt magyar párt, mert a többi demokratikus pártok keletre, meg nyugatra kacsintgatnak... a parasztpártban csak magyarok vannak, nem kellene nekünk idegenek, sem svábok, sem zsidók” (Veres Péter). A „harmadikutas” nacionalizmusban ugyanis kezdettől fogva jelen vannak, attól elválaszthatatlanok a fajelmélet elemei. Ez a „magyar vonal”, mely elhomályosítja az *osztályvonalat*, a „harmadikutas” ideológiának ez a magyarságbazárkózást, „magyar öncélúságot” hirdető gondolati éle jelen van Kovács Imre, Bibó István akkori megnyilatkozásaiban, s kifelé, a tömegek felé, nem utolsó sorban ez reprezentálta a parasztpártot. Megmutatkozott ez külpolitikai koncepciójukban is. E szerint „önelvű” magyar politikára van szükség, a demokrácia „középútját” kell járnunk, se nem kapitalista, se nem szocialista úton, hanem — Bibó szerint — valamilyen kispolgári demokrácia útján, amelyet nem lehet sem nyugati, sem keleti demokráciának elskatulyázni. Ennek a demokráciának megvalósítására a legeszményibb belpolitikai képlet: jobboldali ellenzékként a kisgazdapárt, baloldali ellenzékként a kommunista párt, s középen, a hatalom birtokában a Nemzeti Parasztpárt és a szociáldemokrata párt. Ennek a Bibó-féle belpolitikai koncepciónak „külpolitikai” csalétké a dunavölgyi kisépek baráti szövetsége — szemben a Szovjetunióval, szemben a szocializmus országával. A koncepció végül a teljes történelmi irreálisba, nacionalista nagyzolásba torkollik: „Ha a demokratikus koalíció működni képes Magyarországon, akkor ez az angolszász

A „NÉPI” IRÓKRÓL

és a szovjetellenes stílusú demokrácia szintéziseként gyakorlati mintául szolgálhat az Európa-szerte nehézségekkel küzdő demokratikus koalíciók számára. Ezáltal, bármily nagyigényűen hangzik is, Magyarország fontos és pozitív tényezőjévé válhat az angol-szász—szovjet orosz viszony szerencsés és biztató alakulásának is...” Amint látjuk, Bibónál a magyarkodó nagyképűség nem hiányzott. Kiagyalt elképzelésekre építeni — illetve ilyen elképzelésekbe bunkolni — politikájukat: ezt tudta. A politikai realitásokkal számolni azonban nem tudott, sőt nem is akart. Mert a realitások a szocialista fejlődést segítő tényezők voltak, s a proleárdiktatúra feltételeit érlelték.

A parasztkérdésnek a munkásosztály vezetésével történő következetesen demokratikus megoldása a Nemzeti Parasztpártot az MKP szövetségesevé tette. De a parasztkérdés értelmezésében is hamarosan kiűt a „népiek” nacionalizmusa. Szerintük a magyarság felszabadítása egyet jelent a parasztság felszabadításával, mivel a parasztság a legmagyarabb osztály. „Hogy itt ezer év után van magyarság, azt kizárólag a magyar parasztságnak köszönhetjük” — írta Kovács Imre. Ilyen nézetek megtalálhatók Bibó, Veres Péter, Illyés fejtegetéseiben is. Az ideál a kisbirtokos paraszt, ami egyet jelent a kollektivizálással való szembenállással (lásd Veres Péter: *A paraszti jövő*).

A kollektivizálással szemben hivatkoztak a magyar mezőgazdaság sajátos szerkezetére, arra, hogy a minőségi termelésnek és specializálódásnak a kisbirtok felel meg legjobban stb. Veres Péter is, aki 1945 előtt a kollektivizálás mellett foglalt állást, 1945 után azok között van, akik a kisparaszti birtokot igyekeztek összeegyeztetni a szocializmussal, hangoztatva, hogy az nem tőkés gazdaság, nem szül kapitalizmust. Lényegileg tehát ő is a kollektivizált ipar és a kisártermelő parasztgazdaság alapjain képzelt el a szocializmust. Mindezt azért kell hangsúlyoznunk, hogy világosan lássuk: nem a párt mezőgazdasági politikájában és a Szovjetunióhoz való viszonyunkban fellépő hibák indították a „népieket” a nacionalizmusra és a kollektivizálás ellenzésére, hanem a nézetek már akkor éltek bennük, amikor mindezek a hibák még nem jelentkeztek. Látnunk kell ezt, nehogy teret engedjünk annak a velejéig hamis nézetnek, hogy a „népiek” 1956-os magatartása a pártvezetés hibáira való *reagálás* volt. Nem, nézeteik már a hibák előtt készen voltak, a hibák csak elősegítették reaktivizálódásukat, s erősítették bennük igazoltságuk hitét.

Az 1945-ös választások után kiéleződött a harc a parasztpárt jobb- és balszárnya között. A vita fő kérdései 1. „független parasztpárti politika”, szemben a „radikális parasztpárti” osztályharcos politikával; 2. a parasztegység megteremtése, vagy egyúttal haladás a kommunistákkal a munkás-paraszt szövetség útján: a kiscgazdapárttal kössön-e szövetséget a parasztpárt, vagy az MKP-

A „NÉPI” IROKROL

val? A belső vita első szakasza 1947 februárjában zárult: Kovács Imre és néhány híve kilépett a pártból, Balogh páter Független Demokrata Pártjához csatlakozott, majd disszidált. Kovács Imréék veresége után a centrum (Bibó, Farkas, Jócsik) jobbra tolódott, és fellépett a következő baloldal (Darvas, Erdei) ellen. A fordulat éve teremtette meg a lehetőséget a jobboldallal való végleges leszámolásra. Bibó, Farkas, Jócsik ekkor vesztí el irányító szerepét. A parasztpárt a fordulat éve után gyakorlatilag megszűnik. 1948 júniusában Veres Péter megjelenteti *A paraszti jövő* című könyvét, amely a kisparaszti illúziókat meglobogtató utóvédharca a parasztpártnak. Illyés már 1946-ban lemondott pártvezetői tisztségéről, és az irodalomba húzódott vissza (1946-tól újra megindult a *Válasz*). Veres Péter és Szabó Pál 1948-tól húzódik vissza az irodalomba. Továbbra is politikások maradnak a következő baloldaliak: Darvas és Erdei.

Bírálták a „népieket” polgári radikálisok és szociáldemokraták is. Ezeknek a bírálatoknak közös jellegzetessége, hogy a mozgalom fő vonását csak az antiszemitizmusban látták. Tagadhatatlan, hogy az antiszemitizmus nálunk jellegzetes velejárója a nacionalizmusnak, s a magyar „népiek” legtöbbszörének gondolatvilágában is jelentős szerepet játszott; nem egyet közülük ez hajtott a szélsőjobboldal felé. A „népi” mozgalom ideológiájának kétségtelenül vannak egyes, a német fajelmélettel rokon elemei (a fajtisza parasztság elmélete, az „idegen származású” polgárság és munkásság elítélése, a magyar „faji jellegzetességek” kutatása stb.). Ezek az elemek mindvégig bizonyos összekötő kapcsot jelentettek a „népi” mozgalom ideológiája és a magyar fasiszta kormányok hivatalos álláspontja és propagandája között. A „népiek” antiszemitizmusát, mint egész ideológiai rendszerük *egy részét* kell bírálni, de a polgári és a szociáldemokrata bírálat *csak erre* szűkítette le a kritikát, emellett maga is egy polgári „harmadikutasság” talajáról harcolt; és társadalmilag, például a földbirtok és a tőke kérdésében, sokkal kevésbé volt radikális, mint a „népiek”.

Bírálták a „népi” jobboldalt a mozgalom balszárnyáról is, rámutatva ideológiájuknak azokra a mozzanataira, amelyek politikailag a jobboldalhoz kötik a tábor. De ezeknek a bírálatoknak is korlátja, hogy nem szakítanak a közösen megtett történelmi útból és a személyes barátságból eredő hamis szolidaritással, nem lépnek fel kellő erővel a nacionalizmus ellen.

A kommunisták helyesen tették, hogy 1945-ben nem élezték ki a harcot a „népiekkel”. Hiba volt azonban, hogy később, különösen 1948—1949-ben, ideológiailag nem elemezték behatóan a mozgalmat. Történtek ugyan kísérletek a „népiek” nézeteinek és magatartásának bírálatára, de ezek nem törekedtek a mozgalom egészének részletes értékelésére. Ez is közrejátszott abban, hogy a „népi” csoport velünk tartó tagjaiban sem tisztázódtak a for-

274

A „NÉPI” ÍROKRÓL

dulat évében és azt követően olyan alapvető politikai és ideológiai kérdések, mint a proletárdiktatúra szükségessége, a munkásosztály vezető szerepe, a Szovjetunióhoz való viszonyunk stb.

Károsan éreztette hatását az ideológiai elemzés elmaradása arra a népi származású fiatal értelmiségre, amelynek éveken át a népi kollégiumi mozgalom volt a nevelő iskolája. Az 1945—1948-ig fontos, általában előremutató szerepet játszó NÉKOSZ-ra két erős befolyás érvényesült: a kommunista párté és a „népi” ideológiáé. A két befolyás sokszor élesen szembekerült egymással, gyakran azonban összevegyült. Sokak fejében bizonyos kompromisszum jött létre a két ideológia között. Ez a „népiességgel” vegyített marxizmus számos fiatal képviselője révén behatolt a kommunista pártba, s amikor 1953 után egyre erősödően indult meg az ideológiai bomlás, a nacionalizmus sok volt NÉKOSZ-ista gondolkozásában győzedelmeskedett a marxizmuson.

b) 1948 a fordulat éve a magyar társadalom fejlődésében. Fordulópont ez a „népi” mozgalom történetében is. A proletárdiktatúra kivívása, a szocializmus építésének megkezdése a történelem tényeinek erejével bizonyította be, hogy a magyar nemzet számára a társadalmi fejlődés egyetlen lehetséges útja a szocializmus építése, mégpedig a kommunista párt, a munkásosztály vezetésével, testvéri szövetségben a Szovjetunióval. A proletárdiktatúra megteremtése, a szocializmus építésének megkezdése a „népiek” „harmadikutas”, nacionalista elképzeléseinek teljes csődjét, katasztrofális vereségét jelentette. Ebben a helyzetben a „népi” íróknak is el kellett dönteni: milyen magatartást tanúsítanak az épülő szocialista forradalom iránt? Együtthaladni a parasztság, a munkásosztály és az értelmiség milliós tömegeivel, részt vállalni a nemzet történelmi felemelkedésének, a szocializmus építésének nagy munkájában, csak a „népiek” „harmadikutas”, nacionalista ideológiájának leküzdése árán lehetett. A „harmadikutas”, nacionalista ideológiának megőrzése ilyen körülmények között azt jelentette, hogy ennek az ideológiának a hívei elszakadnak azoktól a paraszti tömegektől, amelyeknek képviselőitében léptek fel a felszabadulás előtt, amelyeknek felemelkedése most már elválaszthatatlanul egybeforrt a népi demokrácia sorsával. Ugyanakkor a „harmadikutas”, nacionalista ideológia szembefordulást jelentett a szocializmussal, és alkalmas volt arra, hogy maga köré gyűjtse a szocializmussal elégedetlen, azzal ellenségesen szembenálló polgári és kispolgári elemeket.

1948 után a hatalom ereje, a szocialista építés nagy eredményei, a szövetkezeti mozgalom biztató kezdetei a gondolatok és érzelmek nagy erjedési folyamatát indították meg a „népiekhez” tartozó írókban. Fenntartás nélkül vállalták az új rendet, lényegileg kommunistákká fejlődtek: Darvas József és Erdei Ferenc. Eljutottak a kommunista pártig a parasztpárt köré csoportosult

1958. júni. 275

A „NÉPI” ÍROKRÓL

egyes fiatal írók, mint Erdei Sándor, Fekete Gyula, Kónya Lajos, Örvös Lajos, Sarkadi Imre, Sipos Gyula, Szeberényi Lehel. Az MDP kádereinek jelentős része került ki főleg paraszti származású volt NÉKOSZ-istákból és egykori parasztpárti funkcionáriusokból. Aggályaik fenntartása mellett is szövetséges volt Veres Péter és Szabó Pál. Az ingadozás, fenntartás és vonzódás jellemezte Illyés Gyulát. Az ellenzékiesség mutatkozott meg Németh László, Tamási Áron, Féja Géza félrehúzódsában, de ez az ellenzékiesség megfelelő eszmei viták útján feloldható lett volna. Görcsösebb, ellenforradalmi színezetű volt Sinka István és Kodolányi János belső emigrációja.

A pozitív fejlődés jele volt egyes „népi” írók szépirodalmi tevékenysége a 40-es évek végén, 50-es évek elején (Veres Péter *Próbatétel* és *Pályamunkások*, valamint *Szolgaság*, Illyés *Petőfi és Bem* és *Oszori példa*, Tamási Áron *Bölcső és bagoly*, Szabó Pál *Új föld* és *Hajdú Klári* című művei). E művek egy részében leszámoltak a régi hibákkal: Szabó Pál és Veres Péter egyértelműen állást foglalt a szocialista szervezetek út mellett, Illyés Gyula egymarokra fogja drámáiban a nemzeti és osztályérdeket, Tamási Áron szakít paraszti miszticizmusával, Németh László *Égető Eszterén* széles realista igényű társadalmi tablót fest, amelyben a művészi becsület annyit kimondat vele, hogy a felszabadulás után nem a „népiek” járták a haladás fő útvonalát. A „népi” írók szépirodalmi munkásságában tehát ezidőben a mozgalom legjobb szándékai tükröződnek; sőt egyes művekben már teljesen eltűnnek látszanak azok a különbségek és fenntartások, amelyek őket a proletárdiktatúra, a szocializmus teljes elfogadásától eddig visszatartották (*Próbatétel*, *Pályamunkások*, *Új föld*, *Hajdú Klári*).

De a „harmadik út” és a nacionalizmus istrángjai újra és újra visszarántják ezeket az írókat az ellenzéki pozícióba. Illyés Gyula írókongresszusi felszólalása (1951), Veres Péter megnyilatkozásai azt bizonyítják, hogy gondolataikban tovább él a régi ideológia. Fenntartásaik a szocializmussal szemben, az irodalom pártirányításával szemben, a szervezetek mozgalom irányával szemben, alapvetően nem azért fogalmazódtak meg, mert e téren súlyos hibák fordultak elő, hanem mert ezeket a fenntartásokat már másfél évtizede beléjük oltotta a „harmadikutas” ideológia, s ennek az oltásnak az erejét nem tudták végképp legyűrni. Ugyanakkor kétségtelen az, hogy a szocialista építés torzulásai erősítették fenntartásaikat, fokozták kételyeiket.

Ez időben hangoztatott legfőbb tételeik: a nép életét nem a politikai, hanem az író vezeti; az irodalmat nem lehet világnézeti befolyásolni. „Az irodalomnak, művészetnek nem lehet programot adni... Mi a szellem teljes szabadságát akarjuk... Az író még a népnek sem, még a demokráciának se legyen szolgája” —

A „NÉPI” ÍROKRÓL

írta Veres Péter 1948-ban, s ez a felfogás jellemezte lényegileg a rákövetkező években is. Az írói szabadságnak ez az éles szembeállítás a demokrácia szolgálatával, az adott körülmények között kétségtelenül elvi szembefordulást jelentett a marxista irodalom-felfogással, nem pedig jogos kritikát az elkövetett hibákkal szemben.

Bizonyos kettősséget mutat tehát a „népi” mozgalom íróinak műve és magatartása. Az egyik oldalon a *Próbatétel*, a *Pályamunkások*, a *Hajdú Klári*, az *Új föld*, az *Ozorai példa*, a *Petőfi és Bem*, a másik oldalon ugyancsak Illyés Gyula verse: *Egy mondat a zsarnokságról*. Leegyszerűsíteni a problémát, ha ezt a kettősséget személyes jellemhibák sorozatának fognánk fel. A jellemnek ez a kettőssége a „népiek” ideológiájában gyökerezik, a „harmadikutas” hagyományban leli magyarázatát; ez az ideológia, ez a hagyomány szabja meg a magatartást. Nem a jellemet kell bírálni, hanem az ideológiát.

Egy idő után felerősödött a „harmadikutas” ideológia nacionalista jellege is. Illyés munkásságában például érezhetően erősödő tendencia a veszélyeztetettné vélt nemzeti öntudat fenntartásának gondolata; s nem a szocialista erők támogatása érdekében, hanem ez erők ellen. Míg a *Petőfi és Bem*, a *Ozorai példa* egységbe tudta fogni a magyar és a haladó népi öntudatot, addig ez az egység a *Fáklyalángban* és a *Dózsában* felbomlik. Az „örök magyar paraszti” vonások kerülnek előtérbe Veres Péter *Szegények szerelmében* (ha itt még nem is válnak uralkodóvá), s nacionalista nézetek, hangok jelentkeznek itt-ott Szabó Pál munkáiban. Hogy ez a nacionalizmus most kevésbé jelentkezhet a felszínen, annak legfőbb oka az erős lektori ellenőrzés, az adminisztratív elhárítás légköre, és nem az elvi meggyőzés.

Az 50-es évek elejei közeledést tehát 1952—1954-ben a „népi” mozgalomhoz tartozó írók távolodása követi. A *Próbatételre*, az *Almás kertre* a *Rossz asszony*, a *Laci* következik, az *Ozorai példára* a *Dózsa* dráma. Ezt a változást lehetne úgy is értelmezni, mint a rendszer hibáinak szükségszerű bírálatát, amely — például Veres Péternél — bizonyos művészi gyarapodással is jár. Ebben is van igazság; de látnunk kell emellett azt is — s ez a döntő —, hogy ez a kritika már túlmegy bizonyos hibák bírálatán, egyetemessé válik, s újra megjelennek az „örök paraszti ideálok”, az idealizált falusi erkölcsök stb. Mindezzel párhuzamosan pedig megszaporodnak a „népiek” írásaiban a „helyesen alkalmazkodó”, okosan kiábrítani tudó hősök. Ilyen hőssel találkozunk a *Szegények szerelmében*, ezt példázza Illyés magatartása, ez az erkölcsi és jellem-ideál hat egyre erősebben a „népiek” felé forduló ifjúság köreiből is. Németh László *Galilei* című drámája is, amely a szerző szubjektív szándékát tekintve közeledést jelentett a népi demok-

1958. Jun.

299

A „NÉPI” IRÓKRÓL

politikai és kultúrpolitikai frazeológiájába. A jobbratulódást magyarázza a hitlerizmus kezdeti győzelmi sorozata. E győzelmek hatása nagy volt a „népiek” tömegbázisát képező egyetemi értelmiségi ifjúságra. Jobboldali irányba hat, s felerősíti a nacionalista vonásokat Észak-Erdélynek, Szlovákia nagyobb részét magyarul lakta területeinek és a Délvidéknek a visszacsatolása is. Mindez a Hitlerrel való szoros szövetségbe taszította és háborús katasztrófa felé vitte az országot: a „népiek” többsége azonban ezt nem vette számba. Teleki Pál, majd később, a háború második szakaszában Kállay Miklós rokonszenvező magatartása a „népi” írók iránt, szintén táplálja soraikban a horthysta illúziókat. A német fasizmus háborús győzelmeinek sora, az Európaszerte folyó faji uszítás erősíti a mozgalmon belül a fasiszta fajvédő tendenciákat. Az 1943-tól kezdődő szovjet győzelmi sorozat, bár kedvezően hat a mozgalmon belüli baloldal fejlődésére, — a hazai tájékozatlan értelmiségi tömegek nagy részét inkább bizonytalansággal, félelemmel tölti el a Szovjetunió várható győzelmétől. Ilyen körülmények között méginkább felerősödik a „harmadikutas” ideológiának szovjetellenes és antiszemita oldala. A „népi” mozgalom ezért nem volt, s nem is lehetett elég erős ahhoz, hogy aktív cselekvésre mozgósítson a hitlerizmus ellen.

A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején különösen szembeszökőek a mozgalom jobbratulódásának tényei. Nagyhatású, országos szervezetté nő a Magyar Élet-vállalkozás, lapjával, és a vele nem teljesen azonos, de lényegében hasonló politikát folytató könyvkiadójával. Ez a vállalat a mozgalom jobbszárnyának vezetése alatt áll. Szorosan együttműködik vele a Turul Szövetség egy része és a Turul kiadója, a Bolyai Kiadó. A Turul 1941-es Kátéja egyrészt a „népi” gondolat jobboldali vulgariizációját, másrészt a „népi” ideológia összeszövődését jelzi a nyílt fasizmussal. A Magyar Élet-vállalkozás maga köré tömöríti szinte az egész „népi” tábor (Illyést kivéve), s mint erősen nacionalista faji gondolatot ápoló „harmadikutas” védvár propagálja magát. A jobbratulódás jele volt az 1942 novemberében tartott lillafüredi találkozó, ahol a kormány vezetői (Kállay Miklós, Antal István, Szombathelyi vezérkari főnök) találkoztak és tárgyaltak a magyar írókkal, köztük a „népiekkel” is, a fegyveres és a szellemi honvédelem összehangolásáról.

Felszólalt itt többek között Szabó Lőrinc, Féja Géza, Tamási Áron, Veres Péter, Kodolányi János, Erdélyi József, Sinka István. Közülük Veres Péter volt az, aki, ha az adott körülmények között természetes óvatossággal is, de már felvetette a katonai vereség lehetőségét. De Veres Péter próbálkozása és Illyés hallgatása nem szabta meg a tanácskozás jellegét. A „népiek” nagy többsége.

A „NEPI” IROKROL

több-kevesebb szubjektív fenntartásuk ellenére sem tudta maradéktalanul függetleníteni magát a hatalom megejtő hívásától. Annak idején nem vonták le kiméletlen elvi következetességgel a Gömbös-paktum konzekvenciáit, s most újra beletévedtek a fasiszta hatalom utcájába.

Az ingadozó erők túlsúlya jellemezte az 1943-as szárszói konferenciát is. Németh László itt már a szovjet győzelem bizonyosságának tudatában fejtette ki a „harmadik út”, a „benszülött magyarság” ideológiáját, mintegy felkészítve a magyar értelmiségi ifjúságot a szovjet győzelem utáni magatartásra. Birálva az angol-szász kapitalizmust, rátérve a várható szocializmusra, ilyen képet fest előttük: „Képzelnék el egy szocialista államot, ahol a szabad parasztságot kolhozokba terelték, a kisiparosságnak nagy közös műhelyekben kell dolgozni, az értelmiség a legrosszabb felügyelet alatt áll, s ebben az államban az ellenőrzöttek a magyarok, az ellenőrök a busmanok, vagy a tibetiek. Ugyebár ez a szocialista állam aligha lesz jobb a legsötétebb jobbagyságnál...” Németh Lászlóval és a jobboldallal szemben felsorakozott ugyan a mozgalom balszárnya, de a Németh beszédében kifejtett ideológia elevenen hatott nemcsak a szárszói konferencián, hanem a felszabadulás után is, sőt eszmei lökéseit érezhettük még az ellenforradalom alatti és utáni szellemi zűrzavarban is. Végül a jobbrafordulás legkirívóbb jele volt néhány „népi” író lepaktálása a szélsőjobboldallal, szereplésük a nyilaskeresztes mozgalomban (Sértő, Erdélyi József). A politikai korrumpálódás rombolóan hatott a szépirodalmi tevékenységre is. A huszas években ragyogóan induló, Petőfi-forrásokból lírai frissülést merítő Erdélyi József a harmincas évek végétől művészileg is lezüllick. A nagy tehetséggel kezdő parasztfiú, Sértő Kálmán pedig a nyilas mozgalom parasztpojácája lesz a pesti aszfalton.

A mozgalom központi ideológusa ekkor Németh László. Legfőbb tételei: marxizmus, liberalizmus és fasizmus a magyarság számára egyaránt idegen ügy. Idegenek (németek, oroszok vagy zsidók) s a nekik behódoló „idegenvezetők” lesznek uralmon. Az igazi magyarság „kisebbségbe” szorul. Szerinte a központi feladat: oda kell állni a kisebbségben élő „mély magyarság” mellé. Szellemi síkon az irodalomban kell kifejezni a nép lelkét, ösztönvilágát, meg kell teremteni a magyar mítoszt, ezen az úton törekedve arra, hogy a kapott idegen rendszert átélje a magyarság. Elmosta ez az elmélet az osztályviszonyokat, elködösítette az osztályellentéteket. Alkalmas volt arra, hogy a dolgozó osztályok szolidaritását a kizsákmányoltakat és kizsákmányolókat egyaránt magába-fogó magyar faji szolidaritással helyettesítse, s alkalmas volt arra, hogy szembe fordítson a Szovjetunió győzelme nyomán megnyíló szocialista társadalmi fejlődés perspektívájával.

A „NÉPI” ÍRÓKRÓL

vitákban, cikkei az Irodalmi Újságban (1954), Illyés Gyula cikke a pesszimista költészetéről, ilyen megnyilvánulásoknak tekinthetők. Ezeknek az írásoknak elvont igazságán lehet vitatkozni, de kétségtelen, hogy az adott helyzetben biztatást jelentettek az ellenzéki szellemnek. Legfőbb gondolataik: az író helye a nemzeti élet közepén van (ami felmelegítése a régi „író a vezető, nem a politikus” elvnek); szembe fordulás az irodalom irányításának elvével, a párt politikájának követése helyett egy népi-nemzeti jellegű „közösségi ember” ideáljának megalkotása: annak a tanításnak felelevenítése, hogy a nemzeti jelleg igazi őrzője a magyar paraszt (ennek a nacionalista nézetnek Kónya Lajos adott legerősebben hangot Kultúránk nemzeti jellegéről című cikkében). Illyés Gyula művészileg is hatásos lírai municiója ehhez a harchoz a *Bartók*-vers és a *Levél a vízgyűjtőmedencéről és a tölgyről*.

Jelentős szerepe volt a viták felszítésében, s különösen a helytelen, ellenzéki magatartás kiformalásában Veres Péter Öreges és fiatalok című cikkének (Irodalmi Újság, 1955. július 30.). Veres Péter itt is kifejti, hogy a népi demokrácia támogatja az új tehetségeket, de nem hagyja őket élni. A kibontakozást gátló erőt elsősorban a világnézeti megkötöttségben keresi, s arra biztatja a fiatalokat, hogy „harcoljátok meg a szocialista világnézetben belül saját írószágotok útját”. Veres cikkének hatása nem az lett, hogy a fiatalok a „szocialista világnézetben belül” harcolták meg a maguk harcát, hanem az, hogy a „világnézeti megkötöttségek” elleni küzdelem címén a marxizmus, a kommunista párt ellen indult meg a támadás. Veres Péter cikkének és az azt követő vitának politikai hatása káros volt.

Amikor 1956 tavaszán a problémák az irodalom sikjéről áttevődtek a politikára, a „népiek” megintcsak nem jelentkeztek az első sorokban, de magatartásukkal, megnyilatkozásaikkal nem hagytak kétséget afelől, hogy együtt tartanak a revizionista ellenzékkel. Kétségtelen az is, hogy a „népiek” ideológiája és a revizionisták nézetei között sok a rokonság, hogy a revizionisták nem is keveset merítették a „népiek” eszmeköréből, a „népiek” viszont szövetségest jelentettek, és az ifjúságra gyakorolt hatásuk révén tömeget szállítottak a revizionistáknak. Ilyen közös nézetek: a nemzeti sajátosságok túlhangsúlyozása az osztályszemponatok és az internacionalizmus ellenében, a kisárutermelő paraszti birtok idealizálása, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink lényegi revíziója, az értelmiség vezető hivatásának hangoztatása stb.

d) Az ellenforradalom idején nyíltan megmutatkozott, hogy a „népiek” ideológiájának „harmadikutassága” és nacionalizmusa egyet jelent az ellenforradalom ideológiai igazolásával, és szükségszerűen — a szubjektív szándékoktól függetlenül — elvezet az ellenforradalommal kötött politikai szövetségig. Megalakították

A „NÉPI” ÍRÓKRÓL

a Petőfi Pártot, napi- és hetilapot indítottak. Eredeti elképzeléseiknél azonban nem tudtak megállni, a reakciós tömeghangulat nyomására a Petőfi Párt vezetősége szinte óráról órára tolódott jobbfelé: nem fogadták el Erdei Ferencet, az eszmei vezetés a régtől jobboldali Bibó István kezébe került, mellette Farkas Ferenc játszott jelentős szerepet, Németh László mellett Féja Géza jelentkezett publicisztikai írásokkal. A „népiek” alap gondolata az volt, hogy az elmúlt tíz évben volt társadalmi haladás Magyarországon, de nem volt nemzeti felszabadulás. A feladat tehát most nemzetileg szabaddá tenni a magyart, nemzeti szemléletet állítani az osztályszemlélet helyére. Ennek a célkitűzésnek az adott helyzetben vitathatatlanul erős szovjetellenes éle volt. Tamási Áron november 1-i nyilatkozatában olvassuk: „Azt vallom, hogy a magyarság egysége legyen szellemi és erkölcsi törvény. Legyen gondunk arra, hogy se a politikai életbe, se a szellemi életbe ne térjenek vissza az osztályjellegű harcok” (Új Magyarország, 1956. november 2.). Ezt Tamási Áron akkor jelentette ki, amikor az uralkodó osztályok képviselői polgári restaurációs céljaik elérésére a teljes nemzeti egységet adták ki, s közben irtóhadjáratot kezdtek a magyar nép legodaadóbb fiai, a kommunista munkások, tsz-parasztok, értelmiségiek ellen. Az ellenforradalom leküzdése pedig éppen „osztályjellegű” harcot követelt meg, az események osztályjellegének világos feltárását, a dolgozó osztályok tömegeinek mozgósítását a volt kizsákmányoló osztályok ellenforradalmi restaurációs törekvéseivel szemben.

Tamásiéhoz hasonló gondolatok tükröződnek Németh László ekkori cikkeiben (Emelkedő nemzet, Pártok és egység, Nemzet és írók). Németh, évtizedes gondolatainak megfelelően, az „idegen” szocializmus helyett „magyar” szocializmust akar, s szerinte ez a vita „most eldőlt, eldöntötte a meg sem kérdezett nemzet”. De szerinte a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt. Németh László szerint az új helyzetben a szocializmust hordozza az „írók pártja, a volt Parasztpárt, éppúgy, mint a marxizmus tanait a század és az ország megváltozott viszonyaival összehangoló szociáldemokrácia, sőt talán a Kommunista Párt örököse, a Szocialista Munkáspárt is”.

Németh László ebben a gondolatmenetben ismét feleleveníti a régebbi „szocializmus marxizmus nélkül” tételét, s ezt a marxizmustól megfosztott „szocializmust” szembeállítja az egyetlen létező szocializmussal, amely a Szovjetunióban már megvalósult, és amely a hibák ellenére az elmúlt 13 év alatt hazánkban is jelentős sikereket ért el. „Idegen” és „magyar” szocializmust nem lehet egymással szembeállítani. Szocializmus csak egyféle van a világ összes népe számára, amelyet a szocializmus útjára lépett népek

1958. júni

A „NÉPI” IRÓKRÓL

egymással testvéri szövetségben, közös elvek, az egységes marxista—leninista ideológia alapján, a nemzeti sajtóságokat is figyelembe véve valósítanak meg. Ezt követelik meg a jól felfogott nemzeti érdekek is. Ennek a felismerésnek alapján lépett a magyar nép is a felszabadulás után a munkásosztály, a kommunista párt vezetésével a szocializmus építésének útjára. Németh László cikke a „harmadikutas”, nacionalista vonal felmelegítését jelentette az ellenforradalom körülményei között. Ezen mitsem változtat az a tény, hogy Németh Lászlót emberi becsületessége arra készítette, hogy fellépjen november 2-án a polgári restaurációs tevékenység részét képező fasiszta terror ellen.

A „népiek” az ellenforradalom fegyveres leverése után sem könnyítették meg a konszolidációt. Személyi tekintélyükkel, az Írószövetségben elfoglalt vezető pozícióikból továbbra is éles ellenzéki álláspontot képviseltek (Gond és hitvallás, Veres Péter szereplése az 1956 decemberi közgyűlésen).

Bár szórványos és erőtlen önkritikai kísérletek történtek (például Tamási Áron részéről, aki azonban csak jóhiszeműségét hangoztatja és nem ás le a hibák gyökeréig), a „népi” írók többségére álláspontjuk fenntartása jellemző. Veres Péter a János és Julcsa utószavában nacionalista szólammal bírálja a népi demokráciát (az osztályharc pusztítja a nemzetet), Illyés Gyula beszédes hallgatásba burkolózik. Azóta megszólalt Németh László, Veres Péter, Szabó Pál, Kodolányi János, Féja Géza, Sinka István, de semmi jele még annak, hogy átgondolták volna az ellenforradalom és benne a saját szerepük felvetette tanulságokat. Pedig észre kellene venniük, hogy az ellenforradalom alatti és utáni magatartásuk a mozgalom nacionalista, „harmadikutas” jellegének lelepleződése, az ellenforradalom leverése, az élet konszolidálása, a marxizmus állásainak megerősödése: a mozgalom ideológiájának végső bukása.

Mostani visszahúzódásuk, egyesek ellenzéki magatartása annál veszélyesebb, mert legális bázist adhat a népi demokrácia ellen törő, vagy azzal elégedetlen elemek számára. A „harmadikutas” ideológia mai osztálytartalma már félreérthetetlen: a szétvert uralkodó osztályok, az ingadozó kispolgári elemek, egyes problémákkal küzdő s helyüket nem lelő értelmiségiek ideológiája. Igaz, van még hatása bizonyos, de egyre csökkenő számú paraszti rétegekre is, objektíve azonban a „népiek” ideológiája már nem fejezi ki a dolgozó parasztság egyetlen rétegének érdekét sem, legfeljebb a paraszti konzervativizmusnak válik segítőjévé. A magyar parasztság mai helyzete, hűsége a munkás-paraszt hatalom iránt a legjobb cáfolata a „népi” ideológiának. Azok, akik szándékuk szerint a szegényparasztság képviselőiként indultak, ma a történelem által elavultnak nyilvánított nézetek hordozóivá lettek, s mindinkább

A „NÉPI” IRÓKRÓL

egy szűk réteg képviselőivé válnak. S amint a „harmadikutasság” egy bizonyos adott helyzetben alkalmas lehetett arra, hogy a burzsoázia oldaláról szakítson le tömegeket, ma arra alkalmas, hogy a proletárhatalom mellől tántorítson el egyes rétekeket vagy csoportokat. A történelem kérlelhetetlen logikája ez; érvényes a „népi” írók szubjektív szándékai ellenére is. Ha becsületesen gondolják végig álláspontjukat, be kell látniok, hogy nem az általuk szeretett népet szolgálják már.

A nyugati disszidens sajtó hangos a „népiek” dicséretétől. A londoni Irodalmi Újság és a Látóhatár Illyés Gyulában és társai-ban látja nézeteik hazai képviselőit. A „népiek” egykori polgári ellenfelei és jelentéktelen, újsütetű hazaáruló tollforgatók tűzik zászlójukra nevüket. A történelem állítja — immár utoljára — választ élé a „népi” írókat: kiket követnek, kik felé tájékozódnak? Az Ignó—Faludi—Cs. Szabó—Kovács Imre-féle áruló emigráció felé, vagy a szövetkezeteit megvédő magyar dolgozó parasztság, a nép érdekeiért következetesen kiálló kommunisták felé? Képesek-e szakítani évtizedes tévedéseikkel, képesek-e elutasítani maguktól a polgárság tetszésnyilvánításait, vagy továbbra is rabjai maradnak téves eszméiknek és írói hiúságuknak, mely jelentősebbnek láttatja szemükben néhány francia író dicshimnuszát, mint az ellenforradalommal szembeforduló magyar nép elmarasztaló ítéletét.

V.

Ellentmondásos a „népi” mozgalom útja. Tagjainak része és szerepe volt abban, hogy a magyar értelmiségi közvéleményben, tért hódított a földbirtokreform gondolata, hogy felfigyeltek a magyar nagybirtokrendszer tarthatatlanságára, a magyar szegény-parasztság és mezei munkásság szörnyű életkörülményeire. De részük és szerepük volt abban is, hogy ugyanebben a rétegben hamis, helytelen illúziók ébredhettek az uralkodóosztályok egyes politikai képviselői (Gömbös, Teleki, Kállay) iránt. Érdemük a „népi” íróknak, hogy a magyar értelmiségi ifjúság jelentős részét megóvták a német fasizmus előtti teljes behódolástól; de ugyanakkor felelősség terheli őket is azért, hogy a második világháború idején, a „magyar megmaradás” „harmadikutás” tanítása szellemében a magyar ifjúság értékes rétegei szemlélték passzivitással az eseményeket, nem keresték az utat a forradalmi munkásmozgalmal kötendő szövetséghez. Hangsúlyozni kell emellett, hogy a „népi” mozgalom, különösen 1939 után, erősen polarizálódott.

A felszabadulás után a „népi” mozgalom kérdése egyértelműbben ítélhető meg. A Horthy-fasizmus viszonyai között a paraszti érdekvédelem, a paraszti demokratizmus, amely mindvégig

1958. jún. 123

A „NÉPI” IRÓKRÓL

színezte a mozgalmat, antifeudális, antifasiszta jellegű volt, s forradalmi helyzetben lendítőerővé válhatott. Ugyanez a paraszti demokratizmus 1945, de főleg 1948 után időszerűtlenné, antifeudális helyett antiszocialista jellegűvé vált. A kisparaszti gazdaságot eszményítő paraszti demokratizmus, vagy a kapitalisztikus szövetkezeteket idealizáló és példaképnek tekintő „paraszti szocializmus” a „harmadik út” társadalmi programja, fékező, retrográd erő. 1949-től kezdve pedig már nehezen lehet arról is beszélni, hogy paraszti törekvéseket fejeznek ki; a magyar parasztság fejlődése túlhaladt elképzeléseiken.

Érdemük a „népieknek”, hogy a parasztpárt révén elősegítették a népi demokratikus erők győzelmét. De különösen 1953 után — s ezt tehetségük és érdemeik elismerése mellett is ki kell mondani — komoly felelősség terheli őket a proletárdiktatúra államának belső fellazításában, az ellenforradalom szellemi előkészítésében való részvételért. S nem lehet hallgatással mellőzni az ellenforradalom alatti magatartásukat sem. Tudjuk, hogy a „népiek” többsége nem szándékolta a gyárak, a bankok, a földek visszaadását, a külpolitikában a behódolást az imperializmus előtt. De ideológiájukból következett a nacionalizmus, a „harmadik út” hamis illúziója, a proletárdiktatúra elvetése. S ez objektíve az ellenforradalom malmára hajtotta a vizet: feltűzelte a nacionalizmust, elősegítette a „külön magyar út” illúziójának begyökerezését a becsületes emberek tudatába is.

A „népiek” történelmi és ideológiai felelősségének felvetése nem mond ellent annak, hogy a párt és a kormány nagyrabecsüli írói tehetségüket, népünk közkincsének tekinti legjobb alkotásait; iskolai nevelésünkben, kulturális munkánkban, irodalmi közvéleményünk formálásában továbbra is ott a helye ezeknek a könyveknek, színpadjainkon darabjaiknak. Személyüket nagy megbecsülésben, írói rangjuknak megfelelő értékelésben részesíti, alkotómunkájuk zavartalanságához minden segítséget megad. De ugyanakkor fontos feladatának érzi, hogy elvien és határozottan vitázzon nézeteikkel.

A marxista kritikának szakítania kell eddigi behódoló passzivitásával a „népiekkel” szemben. Világosan kell látni, hogy a velük folytatott vita elsősorban eszmei-politikai, s nem szépirodalmi természetű, bírálatunk a „harmadik út” és a nacionalizmus hatásos és színvonalas változatának bírálata legyen, nem pedig elvtelen, udvarló taktikázás.

A „népi” íróktól azt várjuk, hogy a legutóbbi fejlődés fényében gondolják át mozgalmuk ideológiáját. Nehéz és fájdalmas feladat lesz ez: évtizedes utat felülvizsgálni, meggyökeresedett nézeteket és előítéleteket félredobni. De azt hisszük, hogy ez az egyetlen út számukra. Tehetségükre, írói alkotómunkájukra szá-

A „NÉPI” IRÓKRÓL

mít a dolgozó nép, a párt, s reméli, hogy további művekkel fogják gazdagítani irodalmunkat. De a továbblépés előfeltétele: az önvizsgálat, hibás nézeteik megtagadása. Csak így kerülhetik el, hogy magukra ne maradjanak, hogy el ne szigetelődjenek a történelem s a haladás igazi erőitől.

A „népi” írók akkor alkották legmaradandóbb műveiket, amikor a mozgalom radikalizálódott, kapcsolatot talált a munkásmozgalommal, a történelem igazi hajtóerejével — s ez példa lehet a jövőre is. Az önvizsgálat, a megtett út felmérése, a szakítás a történelem által megcáfolt „harmadikutas”, nacionalista ideológiával — ez az útja a „népi” mozgalomhoz tartozó írók művészi, emberi, politikai továbblépésének. Világosan látniok kell: a párt és az állam nem érthet egyet azzal, hogy mint politikai tömörülés vagy irodalmi csoportosulás szervezkedjenek; viszont hangsúlyozni kívánja: azt szeretné elérni, hogy a volt „népi” írók mint egyének, mint közéleti és irodalmi személyiségek, minél hathatósabbban vegyenek részt a népi demokrácia építőmunkájában.

1958. júl.

285

SZINHÁZI ŐRJÁRAT: Kodolányi János szinpad világa. A magyar irodalom talán éppen drámairóiban mutatja ki leginkább tragikus vonásait. S legtöbbször nem az elkészült művekben, hanem a drámairó zátonyrafutásában, elhallgatásában, korai halálában manifesztálódik ez a tragikum. Vannak íróink, akik csak egy dráma kiviseléséig jutottak el. Vannak, akik megalkotott remekművük után hirtelen haltak

442

még. Bornemisza európai fejlődésünknek megfelelően megírja úgy négy-száz esztendővel ezelőtt a magyar Elektrát. Az ország nagy része azonban török hódoltság alatt van, csak a bécsi magyar diákok adhatják elő a tragédiát. S Bornemisza, mint drámairó elhallgat. Balassi Bálint is ír drámát, de az elvész. Micsoda fölfedezés lehetne, ha rátalálhatnánk. Aztán már csak hitvitázó és iskolai drámairódmunk van úgy egy századig, majd Székelyföldön pislog a magyar dráma mécsese a csíksomlyói passiójátékokban. Közel félszáz drámát őriznek meg a csíksomlyói folió kötetek, ezek a még ma sem kellően méltatott dráma és nyelvelméki kincsebányák. Csokonai néhány drámácskájában magyar Molière-nek ígérkezik, de a fagyos leheletű Rhédey sírbolt elől, ahol gyászbeszédet tart némi kis pénzmagocska reményében, elragadja a korai halál. Nagyon kellhetett az a néhány arany szegény Vitézünknek, hogy hóban-fagyban elzarándokolt érte. Katona megírja a Bánk bánt és tört reménnyel, meggyötört szívvel vonul le Kecskemétre hivatalban porosodni és meghalni. Vörösmarty ugyan nyugalmasabb környezetben ír, de legjobb drámáját, a Cillei és Hunyadiakat mai napig sem hozta teljes egészében szinpadra a hálátlan utókor. S ő is korán rokkann le a szinpadról a szabadságharc verbefojtása után. Kuthy Lajos 1844 körül már a négerkérdésről ír. Harmadik, utolsó és legjobb darabja sohasem kerül színre, mert az I. Károly király és udvara című drámájában Zách Klára tragédiáját írja meg, de a zsarnok király moldovai bűnhődésével együtt. Akkor a cenzura gáncsolja el, később a gyűlölet. A királyon bosszúját megvenni akaró Zách Feliciánra nincs szükség, mikor a Bánk bánt is alig adhatni a királyné-gyilkosság miatt. Folytassuk-e a sort? Teleki László ír egy habár zavaros, de ígéretes drámát a Kegyencről. Nemsokára golyót röpít az agyába. Madách egyetlen remekműve megjelenése után meghal. Igaz, vannak közben Kisfaludy Károlyok, Szigligeti Edék, Csiky Gergelyek, Herczeg Ferencek, akik hatásos darabjaikkal bizonyos mértékig hosszabb-rövidebb ideig uralkodnak a magyar szinpadokon. De a XX. század egyik legtehetségesebb, legjobbszemű drámairóját, Barta Lajost s utóbb Szomory Dezsőt is elnémítja a politika. Zilahy Lajos egyre több engedményt tesz tehetsége rovására a közízlésnek, Harsányi Kálmán pedig, aki megírja a huszas évek remekművét, az Ellákot, annyira kismagyar, annyira faji eszmés, hogy a hunságába bezárkózó és elbukó Ellákjával szemben Attilája ma valósággal Szent István-i méretűnek mutatkozik. Ő is megáll ennél az egy hatalmas lélekzetű darabjánál s korán sírbahull. Így hallgat el P. Abrahám Ernő balladás Isten vára című darabja után, így hallgat el Kós Károly ma sem kellően méltatott Budai Nagy Antala után és Sík Sándor remek Zrinyije és Szent István-drámája után.

Közben Kodolányi Jánosnak 1937 és 1939 között négy drámáját játszotta el a Nemzeti és a Belvárosi Színház. Itt áll előttünk a négy mű 1940 körüli kiadása, a Jajgatunk és kacagunk. E mű értékére, mai hatására jellemző, hogy ezt az előljáró beszédet váltotta ki a kritikusból. Mert utána Kodolányi János is elhallgatott, vidéki remeteségbe vonult, mint Gárdonyi s megcsömörlött a szinpadtól, mint az onnan válogatott kritikai inkvizícióval leszorított Móricz Zsigmond.

Most, hogy a Földindulás egyetlen év alatt hetvenöt előadást ért meg egyik legnagyobb színházunkban, vegyük hát számba azt a virtuális szinpadit erőt, amely Kodolányi műveiben lappangva, leméri elhallgatása folytán ért veszteségünket.

Első játszott darabja, a Pogánytűz 1937-ben került színre a Nemzeti Színházban, amikor kéthetenként csépett el egy-egy magyar vagy idegen darabot az akkori bérleti rendszer. A próbaidők és a színrehozatali gon-

443

Vigilia 1958. júl., 7. sz. 442-445.

dosság is ennek arányában szűkültek le. Pedig ez a XI. században játszódó dráma történelmi tragédiáink java terméséhez számítható. Szent István király meghalt s a szerencsétlen kezű, magyarságtól idegen, hűbériséget magára vállaló Péter király ül a trónon. A megvakított Vászoly (Vazul) fiai Oroszthonban lelnek menedéket, Magyarországot pedig ellepi a kóbor, sáskaéhes német lovagok, ősi magyar nemzetségeket üznek el szálláshelyeikről. Az alig bimbózó kereszténységet pedig a régi pogány hittel akarja fölcserélni ez a reakcióba kergetett, kereszténységben és minden haladó eszmében csalódott ősmagyar réteg. Egnek a templomok és a kolostorok Vata és Bonyha felbolygatott, homokra úzott seregei nyomán, Péter király koronája ingadozik és hazatérnek a Vászolyfiak is. Endre, a hivatott Árpádfi Oroszthonban megerősödött a kereszténységben, tudja, hogy visszajelé nincsen út, a pogány reakcióban felörlődik a magyarság. Levénta azonban, aki Endrével együtt látta, mint térdelnek apja mellére a hóhérok, mint ontják ki szeme világát, mint öntenek forró olmot a fülébe, bosszúért liheg: minden németet, minden keresztényt ki akar irtani az országból. A pogánytűz terjed, már-már porrá-hamuvá omlasztja az országot és romba dönt mindent, amit István király épített. Megjelenik Gellért püspöktársaival a budai révnél, s Gellért tudja, hogy csak az ő vértanúsága válthatja meg az országot a gyűlölet tüzétől. Endre meg akarná menteni, de Levénta a lázadók kezére adja Isten bárányait. A vértanúság beteljesedik, Péter végzete is betelik, ugyanúgy kitépett szemekkel kell elpusztulnia, mint Vászolynak. Az ellentét kiélesedik Endre és Levénta között is, pedig megegyezésük szerint Endre kapná az ország nyugati felét és Levénta a keletit, a pogányabbat. S jönnek az Árpádfiaknak hódolni a dunántúli törzsfők s mind Endre előtt, mind a keresztény gondolat előtt hajtának fejet. Levénta megütközés nélkül is elveszti a harcot: az ország a békét hozó és megbocsájtó Árpádfi mellé áll és nem a gyűlöletet, vért, pusztulást hirdető, feledni nem tudó Levénta mellé. Levénta vérig sértetten pogány sátrába vonul, ahol egyik csalódott párthive, Vata döfi le, mert megcsalta őt is, a templomégetőket is vérgőzös reményeikben.

A dráma tehát beteljesedik, a reakció örültjei önmagukat pusztítják el féktelen dühükben és az építeni tudók kezébe kerül a hatalom. Ez a történelmi dráma nagy ígéret volt s éppen Kodolányi legjobb történelmi területén, az ősmagyarságból az új magyarságba, Ázsiából az európaiságba át lépő magyarság lelki és nemzeti vívódásainak a területén. Az akkori magyarkodó, de nem magyar közszellem persze nem tudta teljes súlyában értékelni a darabot, talán csak az ősi dunántúli törzsek folklór-szerű hódoló fölvonulása dobogtatta meg kissé a szívét. És a műsoráradat ellepte Kodolányinak felújításra váró, ma is iránytmutató és a haladást szolgáló első művét.

1938-ban a Vidéki történet társadalmi drámájával lépett elénk a szerző. Parasztfiúból lett orvos a főszereplő, aki pesti egyetemi tanár lányát veszi feleségül. Népi származása miatt sebeket kapott Pesten, visszatért hát a falujába, a népbetegségekben sinylődő, ezerszer árva dunántúli magyar faluba. Felesége persze csak ugródeszkanak szeretné használni urának éjt-napot kitevő, népmentő szolgálatát, a csecsemőotthon virágzását, a zöldkeresztes mozgalom valamit mégis lendítő megvalósítását. Pokollá teszi férje életét, hogy pályázza meg a pesti adjunktusi állást. A hivatásában örlődő, szinte elég embert hisztériájával elhajsolja a háztól, s amikor halálos beteghez hívják az orvost, az üzenetet nem adja át és egy asszonylányát sirató anya fegyelmi bíróságot csődít a faluba az orvos elveszejtésére. A megmentett csecsemők szülei azonban

az orvos mellé állanak és a bonyolult ügyből majdnem háború keletkezik. A bűnös asszony ráébred tettének megbocsájthatatlanságára és bár férjét sikerül kitisztáznia a gondatlanságból eredő emberölés vádja alól, elhagyja őt, sőt biztatja, hogy vegye inkább maga mellé feleségül a mellette hivatástudatában is egyformán lángoló zöldkeresztes nővért. Kodolányi tapintatosan nyitva hagyja ezt a kérdést, csak a munkájának úrra nekilátó orvost látjuk, amint tovább küzd faluja megmentéséért. A Vidéki történet egyszerű vonalvezetésében is eruptív drámai mű, s falujáró színpadaink, vidéki, vagy akár pesti színpadaink is sikerrel próbálkozhatnak vele. S legalább közönségünk is emlékezhetnék kissé azokra az időkre, mikor a népi származás sokak előtt majdnemhogy bűn számba ment, amit a legtöbben valamiképpen álcázni kívántak.

A történelmi drámától immár elszakadt s a kor magyar falujának lelkiismeretét felrázó Kodolányi ekkor, 1939-ben érkezett el a Földindulással átütő színpadi sikeréhez. Ezt a művét majdnem minden színházi járó ismeri, nem is fársztjuk az olvasót a darab tartalmának elmondásával. A mű egyszerű, mint egy pofon, triviális is egyes vonásaiban, különösen deus ex machina-szerű megoldásaival az egyetlen gyermek halálával, mikor az egykézű falu terrorjára a szegény, de több gyermeket akaró vő ellenére is tönkreteszik a gyermek elhajtásával az asszony egészségét. S deus ex machina a megoldás is, hogy az asszonyt a darab végén mégis megáldja Isten, s bűnét megbocsájtva, új gyermekkel ajándékozta meg. Mindez azonban a darab kirobbanó sikerén nem változtatható, mert Kodolányi vészkiáltása éppen így, ezzel a színpadian vásári hatásosságával érte el a még mostani fölújításnál sem csökkenő, megrázó hatását. A színpad legnagyobb mesterei is használtak ilyen eszközöket, ha céljuknak ez felelt meg egyedül és csak dicsérni tudjuk érte Kodolányit, hogy mikor ez a remek téma a kezébe jutott, nem finnyáskodott. hanem színpadi hatásként is beléadott apait-anyait, amit csak egy ilyen nemzet- és lelkiismeretébresztő mű elbir. A Földindulás szektás embe-reinek rajza itt is és a még ugyanabban az esztendőben bemutatott Végrendeletben tolsztoji arányú és mélységű. Kodolányi népeletből vett műveivel ott helyezkedik el valahol Tolsztoj és Gorkij között. Az, hogy 1940 óta hallgat, talán éppen azzal a veszteséggel jár, hogy a faluba szerelmesedve, néha kissé túl is értékelve a fajiság eszméjét — bár ez a hitlerizmus idején — ellenkező előjellel érthető védekezés volt egy kis nemzet részéről a faji diühöngés gőzhengerével szemben — nem találhatta meg az utat korunk vezető osztálya felé, s a városi és ipari munkásság életének hasonló erejű drámákba sűrítéséhez. Így közelebb van a századforduló Tolsztojához, erkölcsbírálatának zord kegyetlensége és elszántsága miatt is, de korai elhallgatása megakadályozta abban, hogy a veszély elmúltával németgyűlöletét föloldja magában és csak a káros és a hasznos ember között tegyen különbséget, mindennemű faji előjel nélkül. Ha a munkásság életének festéséhez is olyan lángoló színeket talál, mint az annyira árva, egykébe kergetett maradi parasztságéhoz, írni volumenje sokkal egyetemesebbé növekedhet.

Utolsó darabja, a Végrendelet a Földindulás sikere után szerencsétlen szereposztásban, már politikától megmérgezett légkörben került színre. A szektákba menekülő falunak nemkevésbé sikerült rajza, mint a Földindulás és a csak a vagyont bálványozó parasztságnak metszően eleven színpadi képe. Fölújítása ennek is aktuális lenne, hogy rádőbbenhesen az új vidéki publikum is a mindenáron való vagyonszerzés ördögi csapdáira. (Poszonyi László)

HARMINC EZÜST

Írta Kodolányi János

„Erre a templomba szórta az ezüstpénzt“...

Máté, 27, 5.

Jehuda megindult a Halkapu felé.

Az emberek libegő árnyalakok. Alig veszi észre őket. De azért mindent lát, mindent tud. A szagokat és az illatokat is érzi.

Meg kell torpannia, mert lökdösik, félrenyomják, nem engedik tovább. Bosszúsan körülnéz. Római katonák tódulnak ki a kapun, élükön egy centurio léptet lóháton. A ló almásszürke, kistenmetű, karcsú arab mén. A katonák valamennyien katonai díszben és fegyverzetben vannak. Bőrvétesen, sisakosan, bőr lábszárvédőben, lándzsával, karddal. Marcóna alakok, szakállasak vagy csupaszok. Félre, félre az útból! Kemény parancsok, vad kiabálás.

Jehuda félreáll, pedig sietős, nagyon sietős az útja.

Három félmeztelen, rogyadozó férfi keresztfákat cipel. Megállnak egy pillanatra a kapu előtt, ahol a Város kiokádta őket. Véresre korbácsolt testükön verejtékcscikok sötétlenek. Hajuk a szemükbe csüng, szakálluk kócos és tépett.

Előkelően öltözött szomorú nők csoportosulnak köréjük, serlegeket nyújtanak nekik. Ahá, a jótékony hölgyek, akik a halálbamenőket erősítik... Kettő möhön nyúl a serlegek felé, állatán iszik, arcukról verejték csurog az italba, szakállukon lefolyik a tömjénes bor szőrös mellükre.

A harmadik révülten áll a roskasztó gerendák alatt. Ez a harmadik Jesuah bar Joszif.

A nabi. A Mester. Az Ember Fia, a Fölkent.

A fejével int, elhárítja az italt.

Világoskék köpönyege rongyos, fejkendője a vállára csüng, haja, szakállja véres. Tüskeköszorú övezi tág homlokát s ahol apró rubintcseppek ragyogtak, most vastag, alvadtt vércsomók feketélnek. Vértől csapzott, ragadt a szakállja is. Fájdalmas révületben lefittyenő ajka csücskén vércsomó. Balkezzével megtörli a szemét, egy pillanatra be is hunyja, arca szürke, elkínzott, majdnem érzéketlen. Orrcsontja behorpadt és véres.

— Gyerünk! Gyerünk! Indulj! Ne ácsorogjunk itt! Félre az útból! — harsog a lovon ülő centurio rideg hangja, mint egy buccina. Megfordítja nyugtalan lovát, integet. Sisakja csillog a napfényben.

A roskadozó emberek ismét vállukra emelik a keresztet, vontatott lépésekkel vánszorognak tovább. Megemeli keresztjét Jesuah is, tévován indulna, de összerogy. A gerenda rázuhan a hátára, előrenyújtott karjával önkéntelenül eltakarja a fejét. Korbácsok zuhognak rá, mint a jégverés. Köröskörül röhögés morajlik, mint ezer meg ezer korbácsütés hangja.

Jesuaah minden erejét összeszedi, föltápázkodik. Tántorog. Elkínzott, összevert arca révedezve tekint körül, mintha várna valakit, valamit, csak egy segítő pillantást. A népség röhögve nézi, hogyan emeli néhány katona vállára a keresztet. A másik két elitelt vadállati dühvel ordít a báméskodókra, köpdös, káromkodik. Most már úgyis mindegy, kiabálhatnak a rómaiakra, a Városra, a kaiszárra, az Istenre akármit, sorsuk így is, úgy is ugyanaz.

De a Mester képtelen továbblépni, úgy látszik, itt hal meg a kapuban. Ezt mégsem szabad megengedni, az ítélet ítélet, keresztre szól, ott kell meghalnia, történjék akármi. A centurio megint visszafordítja lovát, reccgő hangon rendelkezik.

468

— Segítsen neki valaki! Fogja meg azt a fát!

Jesuaah mintha minderről semmit sem tudott volna, révülten állt, a szemét behunyta, szürke arca megmerevedett. Mikor pedig ismét megindult a szörnyűséges menet, s őt is meglökdösték, elindult s ment, mintha meredek hegyre kapaszkodnék keskeny, szakadékos, kanyargó ösvényen.

Jehuda sápadtan áll a kapu előtt, ajka, álla, egész teste remeg. Miért nem száll le tizenkét légió angyal? Miért nem zuhannak holtan földre a hóhérok? Miért nem nyílik meg az Ég, miért nem harsog a szózat: Ez az én fiam, akit szeretek? Sötét, füstös a tájék, borongó a fény. Ordít, röhög, vihog, kiáltoz a nép.

Vigilia 1958. aug. 8. n. 468-472.

Ha egy pillantását elkaphatná, egyetlen tiszta, fölismerő pillantását! De tántorgó, roskadozó lépései egyre távolabb viszik, mindkét kezével a gerendába kapaszkodik. Rálép lecsüngő ruhájára, majdnem elesik megint. Jehuda fölkiált. S ebben a pillanatban Jesuah valóban rátekint. Véres, izzadt, legyektől lepett arca Jehuda felé fordul. Nagy szeme megpihen rajta, mintha megismerné, ütésektől dagadt, fölrepedt ajka megrándul, mintha elmosolyodnék. Holott talán nem is mosoly ez, — hogy is lenne mosoly! — hanem a kín akaratlan rándulása. Jehuda szívébe, felsőkarjába belenyilall a fájdalom.

Ekkor elbődül a Magréfah a Miskánban. Háromszor ordít az Őroszlán. Hangját visszaböngik a sötét hegyek, majd ezernyi kis madár kezd csicseregni, zengeni láthatatlanul. A hang elhullámszik, elhal a távolban.

Katonák zárják be az elítéltek csoportját, a centurio szürkéje már messze lépked kényesen, fényesen, a sisak ragyog a napsugárban. Nagy népsereg követi a látványosságot, főképp igen sok nő. Nem mindennap láthat az ember kivégzést, különösen hármat egyszerre — s ha láthat is, mindig új, mindig más. Hogyan fektetik a keresztre mezítelen testüket. Hogyan szegeznek-kötik rá. Hogyan állítják föl, ékelik a talajba a szegényfákat, hogyan vonaglanak, nyúlnak, remegnek a megfeszített lucskos tagok, inak és izmok. Milyen a megkínzottak arca. Hogy üvölt megtépett szájuk, csurog a nyáluk, hörög a tüdejük, fordul ki a szemük, mit kiáltoznak embertelen kínjukban és eszeveszett dühükben. Jerusálim lányai izgalomtól reszketnek, nagy szemük sötéten villog, kicsiny lábuk szaporán topog, pirosra festett ajkukon sikolyok fakadnak. A férfiak vadul bőgne, ordítanak. Hoi, most elveszik méltó büntetésüket a gyujtogatók, az orgyilkosok, a lázítók, a káromlók, Isten és ember ellenségei! És a gyermekek? Tágrányított szemmel, részegen, de hidegen bámulják az eseményt. Rekedten visítanak, egy-egy szokatlan mozdulat a szívükbe hasít.

Az elvonuló sereg nyomában, de eléggé távol, egy nőt kísér három asszony. Mariam ő, az elítélt anyja. Roskadozik és jajong, mindkét kezét az arcára tapasztja, hogy ne lásson, ne halljon, de látnia és hallania kell. Salomé szüntelenül magyaráz valamit, sovány arca halottsápadt, apró sötét szeme lázasan ég. Mariam, a kafarnaumi szövőlány fülét befogva, sápadt arcát az Egre emelve lépked, mint ha álomban, meredély szélén járna s egy hangot akarna hallani mindenáron, amit elnyel az ordítózás, visítózás pokoli lármája. Mártha erősen fogja az anya karját, támogatja, szinte vonszolja, meg vissza is tartja, mikor örületében előre akar rohanni. Napsütötte barna arcán könny csurog. Hajuk lobog a szélben, arcukra csapzik, ruhájuk rendetlen, gyűrött, egész éjjel nem vetették le, futottak egyik helyről a másikra, gyötrődtek, reménykedtek és sírtak.

Ők is eltántorognak az úton, mint a kísértetek. Még néhány meg-

469

készt kíváncsi lohol utánuk lélekszakadva, nehogy lemaradjon a látványosságról. Egy nagyszakállú fekete férfiú Mariam felé rikolt:

— Miért jajgatsz? Miért nem neveltél a fiadból tisztességes hébert?

Bizonyosan nem is tudja, melyiket siratja a három elítélt közül. Mind egyforma!

Jehuda magához tér kábultából. Csodálatosan nyugodt.

Mi tennivalója volna már ezután a világon?

Megindul a városba, a Miskán felé. Nem sántít, botját nem szorongatja. Gyorsan megy, mint akinek sietős a dolga, arca feszült, de nem komor.

A Miskán külső fala mellett elhaladva, belép azon a kapun, amely a hivatalok s a pénzváltó csarnok felé nyílik. Talán észre sem veszi az ügyes-bajos embereket, akik az oszlopsorok között tolonganak, a hivatalok ajtai előtt csoportosulnak s izgatott hadonászás közepette magyaráznak, vitatkoznak, tanakodnak. Sürgős a dolga nagyon. Áttör a csoportokon, kíméletlenül félrelöki az embereket, de nem dühből, hanem mert nem törődik velük. Belép a Korbán pénztárának ajtáján.

Kathros kövéren, súlyosan, lomhán terpeszkedik bő székében. Előtte az asztalkán viasztáblák, kezében stílus. Mellette egy tisztviselő áll félig meghajolva, finoman, alázatosan s minduntalan megsímogatja barna, bodor szakállát, mintha a legnagyobb kéj volna Kathros szolgálatára lenni éjjel-nappal. Halkan felelget a hatalmas úr kérdéseire. Három-négy vidéki, vagy idegenből jött várakozó álldogál az asztalka körül, türelmes tisztelettel vár sorára s közben a meszelt falakon ragyogó Tóra-verseket böngészi.

— Adományt hoztam, — mondja Jehuda erős, türelmetlen hangon. Köszönés nélkül áll meg Kathros előtt, egyenesen, mint egy előkelő férfiú, akinek megjelenésére abba kell hagyni minden munkát és intézkedést. Mert fontos, sürgős ügyben fárad, nem várakozhat itt, amíg sorra kerítik, köszönni sem ér rá.

Kathros bosszúsán fölemeli széles arcát, kis szemét összecsupve Jehudára mered. A tisztviselő bátorkodik fölegyenesedni, arcán leplezetlenül ül ki ugyanaz a megbotránkozás, amit Kathros előkelő finomsággal csak jelez. Hogyan? Micsoda? Kicsoda? Nem is köszön, nem kíván semmi jót? Nem símogatja a szakállát sem? Csak idetülekszik fölvetett fejjel, keményen, vakmerőn?

— Várj — veti oda dühösen. — Nem látod, hogy a kincstáros éppen számol?

De Jehuda mintha nem is hallaná. Előkotorta bőrzacskóját, széthúzza, a tűzkő, az acél, a fésű mellől kitorukálja a rongybacsavart pénzt s az asztalra helyezi.

— Mi ez? — kérdi Kathros türelmetlenül. — Nem várhatsz?

— Nem várhatok, — feleli Jehuda nyugodtan.

— Micsoda ez?

— Az a pénz, amit a főpaptól kaptam. A harminc római dénár.

— A főpaptól? — húzza föl a szemöldökét Kathros. — Melyiktől? Miért? Mikor?

— Hoi, én már emlékszem uram, — tüsténkedik a barnaszakállú s még jobban meghajol, még buzgóbban símogatja a szakállát, mintha fejné. — Chanan ösztentsége fizettette ki, a titkár személyesen járt itt és sürgette, ő is vette föl. Hogyan hívják? — emeli az arcát Jehudára.

— Jehuda bar Simon vagyok. Ez az ember valóban jól emlékszik az ügyre.

470

Kathros leteszi a stílust, eltolja a viasztáblát, hátradől székében, vastag száját kitátja egy kissé. Így bámulja Jehudát hosszú pillanatokig. Ő egyenesen áll, nyugodtan néz vele szemközt.

— Miféle Jehuda bar... Simon? Mit akarsz? Miért hoztad ide ezt a pénzt?

— A Korbánnak akarom adni. Régebben is adtam.

— A Korbánnak? Nem te vagy az, aki azt a nabit kézreadtad?

— Én vagyok, — mondja Jehuda nyugodtan. Rátámaszkodik az asztalkára.

— És a Korbánnak? Ezt a pénzt?

Jehuda hosszan néz szembe Kathrosszal. Érzi, minden tagja megkeményedik, megmerevül. Mellét teleszívja levegővel, erős orra kimered, arccsontjain megfeszül a bőr. Nézi a kövér kincstárost. Olyan, mintha mondaná: ha ujját belenyomná ebbe a széles, zsíros arcba, bennemaradna a nyoma, mint a viaszban. Ha megmarkolná illatos szakállát, lemállana róla. Ferdén elmosolyodik, legyint, aztán majdnem suttogva feleli:

— Mert vétkeztem, elárultam az igaz vért.

Értetlen, ijedt csend támad. Úgy bámulnak Jehudára, mint a hőkölő viaszbabok. Kathros gyors pillantást vet a tisztviselőre, a szeme elárulja: ez az ember bolond. Halkan szól:

— Miféle igaz vért?

— A Masiakhot.

— De hát kiről beszélsz? Mit beszélsz? Ki a Masiakh?

— Jesuah bar Jozsif. A Fölkent.

— Jesuah bar Jozsif? — kérdi csúfondárosan Kathros, kövér, aszszonyos mellét rádönti az asztalra, összecsupított apró szeme Jehudára tűz.

— Jesuah bar Jozsif, — ismétli Jehuda türelmetlenül s hadarint, mintha legyet hajtana el az orra elől. — Itt a pénz. Semmi sem hiányzik belőle.

Megvetően nézi az elképedt kincstárost, a tisztviselőt s a bámész idegeneket. Mit csodálkoznak? Mit bámulják, mint egy bolondot, mint egy megszállottat? Nem értik? Nem, nem értik, hogy is érthetnék. Ők vitetik a Mestert a rómaiakkal röhögés, visongás, ütés-verés, rúgások között a halálba.

— Nézd, Jehuda bar Simon — kezdi csendesen, de oktatón a kincstáros, szemét élesen szúrja Jehuda tágranyílt szemébe. — Nincs időnk vitatkozni. Tudjuk, te is a tanítványai közé tartoztál, de jóvá akartad tenni bűnödöt. Jóvá is tetted. Ne nyugtalankodj...

— Nem nyugtalankodom és nem félek. Tudom, hogy amit a Mester titkon mondott nekünk, a háztetőkről kell kiabálnunk. Hát én kiáltok, íme, halljátok: Jesuah bar Joszif a Fölkent, az Ember Fia! Tegyetek velem, amit akartok. A pénzt visszahoztam.

Egy lépést hátrál, botjára támaszkodik, fejét fölveti, mellét kidülszti, sötét szemét a viaszabokra emeli. Arca sápadt, de foltosan ég, mint aki lázas.

Kathros is hátrahőköl, kövér ujjai szaporán dobolnak az asztalon. Aztán lassan megtörli homlokát kékcsíkos simlája hosszú szárnyával.

— Jó, jó, a te dolgoz. Dehát ezt a pénzt nem fogadhatjuk el. Vérdíj.

— Vérdíj? — csodálkozik Jehuda, mintha mellbevágták volna. Arca most teljesen kigyúl, a haja tövéig, a nyakáig piros. — Vérdíj? Kifizetni nem volt tisztátalan tett, de elfogadni már tisztátalanság lenne? Ez a Törvény? Ez a te Törvényed?

— Fogd a pénzedet és takarodj innét, — rikácsolja a tisztviselő szín-

471

tén kigyúlva. — Minden héber tudja, hogy ez tisztátalan pénz. Szennyes pénz! Nem lehet a Miskáné!

Jehuda felé löki a rongycsomót, mint egy véres cafatot. Vékony ajkát undorral lebiggyeszti. És int a kezével, hogy elmehet, kár minden szóért. Ezt Jehuda némi töprengés után megérti. Hogyne értené, hiszen ismeri a Törvényt, a szokásokat, a hagyományokat s azok magyarázatait. Ha a vérdíjat kifizetik, nem piszkos pénz. Ha vissza akarják adni, piszkos. De hogyan is lehetne másként? Jahve nem lakik a Miskánban, eltűnt a föld alá Ládájával, kincseivel együtt. Mindez, ami itt van, hitvány, hivságos, meddő tákolmány.

Lassan elveszi a pénzcsoportot, szó nélkül kifelé indul a szobából.

Könnyedén, nyugodtan halad végig a folyosókon, a Héber Udvar felé tart. Kilép a Héber Udvarra. Sokan tolonganak itt, ünnepélyes, áhítatos, méltóságteljes férfiak lépegetnek szinte gyöngéden a széles kockaköveken, vitatkoznak, magyaráznak.

Ha pedig itt vannak, legyen övék a pénz. Ők adóztak a Miskánnak, kapják vissza ők. Ez lesz az igazságos.

Megáll az égőáldozatok oltárának nagy, lépcsős építménye mellett, kibontja a rongycsoportot, markába önti a pénzt. Latolgatja, csörgeti.

Aztán elveti, mint magvető a búzát.

Meglendíti a karját, tíz-tizenkét dénár csillan meg a levegőben. Ismét vesz a markába, meglendíti, hogy messzire hulljon. Mindenüvé jusson.

A dénárok forognak, suhannak, villognak a napfényben, gurulnak, pengenek a kövezeten. Némelyik szemébe hull, némelyik a kőkockák rése közé, némelyik az emberek lábai elé. Csodálkozó szemek kísérik, az emberek nem tudják mi történik, miért történik. Nehezen hiszik, hogy valóságos dénárt, igazi ezüstöt szórjon valaki s még hozzá itt, a Héber Udvarban, ahová nem szabad pogány pénzt vinni. De aztán nem állhatnak ellent a kísértésnek. Előbb mintegy véletlenül, de mikor látják, hogy egyre többen nyúlnak utána, mohón, gyorsan, tülekedve kergetik a pénzt. Itt is, ott is gyors kezek kapkodnak utána, a levegőbe kapnak érte, lábbal kaparintják el, örömmel kotorják a réseket közül. Egy pillanat alatt tülekedés támad. Taszigálják egymást, kiabálnak, veszekszeknek... Az enyém! Már a kezemben volt! Nem adom! Ne erőszakoskodj! Szégyeld magad, finom a ruhád s mégis el akarod venni tőlem! Nem hagyjátok! Hiszen ez vérdíj! Éhező gyermekeim vannak! Mint a keselyűk a dögön, tapossák, marják, tépik egymást, rikácsolnak és tülekednek.

Jehuda hosszan, elégedetten nézi őket. Ime, nem mocskos a vérdíj! Még itt, a Héber Udvaron sem! Hogy vájják, fogják, kergetik, hogy kapdossák! Némelyik hármát-négyet is elcsikart, boldogan dugja a zacskójába. Vigyék! Rejtegezzék, szaporítsák! Őseik valamikor így kapkodtak a manna után, ő dénárt, igazi ezüstöt szór közéjük, Szennyes pénz, vérdíjat, római ezüstöt.

Mikor mind a harmincat elszórtá, undorral elfordul tőlük s továbbmegy a Pogányudvar felé. Ahonnan a Mester kiverte a kereskedőket. Már nem fél, hogy találkozik valakivel. Ha a nagybátyja, vagy az öccse jönne vele szemközt, akár haramiathaimi Józsi, esetleg Nikodémus, akkor sem sütné le a szemét. Még a Kefa, a Zelota, a Mennydörgés Fiai előtt sem! Túl van az embereken, életen-halálon, mindenben. Emelt fővel halad, könnyedén és gyorsan. Nem áll meg egy pillanatra sem.

— Ez is a galileai híve, láttam vele! — kiáltja egy éles hang.

Jehuda rá sem hederít, lehet, hogy meg sem hallja.

ÚJ ÉG, ÚJ FÖLD

Kodolányi János regénye*

Az i. e. IV–III. évezredben született meg a legnagyobb mezopotámiai elbeszélő költemény, a Gilgames-eposz. Sumér és akkád nyelvű változatának csak fájdalmasan kevés töredéke maradt ránk, de tárgya több ókori nép költészetében élt tovább. Gilgames a következő kérdés fűti át ezekben a töredékekben: Ha egyszer az ember számára nincs halhatatlanság — ha meg kell halnia a legnagyobb hősnak is —, akkor mi értelme van az életnek?

Gilgames, aki „kétharmad részben isten, egyharmad részben ember”, tetteivel akarja kivívni a halhatatlanságot. Ezért hajszolja Uruk városának népét monumentális építkezésbe. Az istenek azonban új meg új megpróbáltatásoknak vetik alá. Elküldik hozzá a még félig állati ősembert, Enkidut, hogy verje le, hiszen a sanyargatott nép kéri, esdekli a bosszút. A hősi tusa eldöntetlen marad, s Enkidu Gilgames segítő társaként vesz részt a további harcokban. Egy város ostromakor azonban magukra vonják Istár istennő haragját, és a harag elpusztítja Enkidut. A kétségbeesett Gilgames tovább kutatja a nagy titkot. Egy mítikus napnyugati szigeten isteni nevelőtvívtől megtudja a vízőzön történetét s megtalálja a halhatatlanság virágját is, de hazafelé vezető útján, egy kígyó ellopja tőle. Enkidunak az Alvilágból megidézett szelleme elmondja, hogy szomorú a lelkek halál utáni sorsa, de a nagy hősokeket még ott is megbecsülik. — Ezzel végződik az ókori költemény.

Gilgames az élet értelmét keresi; kínlódva és másokat is gyötörve. Problémáira a felelet többnyire komor, leverően tragikus. Kodolányi János, aki ezt a témát 1949-ben írt, nemrég megjelent *Új ég, új föld* című könyvében felújítja, tudós gonddal tanulmányozta át mind az ókori irodalomanyagot, mind a kor archeológiai emlékeit: művét alapos tájékozottság, költői fantázia, kiváló lélektani érzék és — az első részek nehézségét leszámítva — igen érzéketlen stílus emeli. Egyes epizódok helyét megváltoztatta, a szereplők számát sokszorosára duzzasztotta; a cselekvések logikáját és az egyes emberek gondolati és lelki reagálását — a csodás, mítikus elemeket csak keretként hagyva meg — önmagukból vezeti le, vagyis a tárgyi hűséget modern szemlélettel cseréli. Az irodalmi tradíciónak a szó szoros értelmében vett cserép-emlékeiből olvan palotát épít, amelynek hatalmas arányai és részletezőségei igen hatásosak. Enkidu megjelenésének, a két hő párharcának, a hatalmas ereiű, bikával vívott küzdelemnek, Gilgames útjának és

késői szerelmi kalandjának a leírása, feleségének — Nurmának — s gyermekeinek cselekvésekben kibontott jellemzése, Uruk mindennapi életének s kisebb-nagyobb közembereinek ábrázolása kifejező eszközök gazdag finomságáról tanúskodik.

Ugyanakkor nyűg is ez a fajta stílus: annyira telítve van mitológiai képekkel és szereplőkkel, tárgyi adalékokkal és hosszúszerű epizódokkal, hogy olvasása nemegyszer terhes. A mű világában igen nehéz eligazodni. Egész „arisztokratikus” hangvételével a „vajtűlűekre”, az irodalom ingyenecire számít.

A négy-ötezer esztendő költemény borús alaphangulata és tragikus konfliktussorozata szolgáltatta a regénynek nemcsak a nyersanyagát, hanem a tendenciáját is. Gilgames tragédiáját más hősök szomorú sorsával vagy bukásával tetéztve, Kodolányi az egész életet, az egész „földi pályát” úgy ábrázolja, mint eleve reménytelen tettek és vállalkozások láncolatát. Ime, az ókori eposzhoz képest nyújtott többlet néhány motívuma: Nurmát az teszi boldogtalanná, hogy Gilgames — egyharmad részben emberi voltára hallgatva — emberek közé megy s Uruk királya lesz; Enkidu azáltal válik szerencsétlenné, hogy elszakad a civilizálatlan vadontól és bemeau a városba (előbb az állatok — hajdani játzópaitásai — riadnak meg tőle, aztán ősember-szülői és társai sem értik többé szavát, s a fájdalom halálos betegségbe dönti). Ez a mondanivaló egyébként teljes összhangban van Kodolányi korábbi magyarság szemléletével, mely szerint nekünk a jót az ázsiai, félbarbár Kelet adta, s ami csak ártott, az a Nyugat, a civilizáció.

És Gilgames? Őt megmásítja, elembeverteleníti a hatalom. Regénybeli tragédiája korántsem az, mint ami az eposzban. Kodolányi főkonfliktusként azt ábrázolja, hogy Gilgames — az isteni adottságú, nagyot, szépet és jót akaró királyt — nem érti meg az ostoba nép, gyalázza, összeesküszik ellene. Gilgames szánakozik rajtuk, a „riadozó, cincogó, futkosó ezereken”, meg akarja javítani életüket és szellemüket — de hiába, nem értik, nem érthetik meg, a nép — a könyv szerint — nem képes „lútnőni önmagán”.

Ez a mozzanat csak a regény első felében uralkodik. A másodikban — különösen Enkidu halála után — az kerül előtérbe, ami magát az eposzt is áthatotta: a halhatatlanság keresése és titka. Igaz, Gilgames „emberi harmadában” kezdetül fogva ott élt a hiúság, amely a trón vállalására is buzdította, de barátja elvesztéséig ez elválaszthatatlanul összekapcsolódott a nép javának akarásával. — A második részben Gilgames már csak mint önma-

* Kodolányi János: *Új ég, új föld*. Magvető, 1958.

Népnevelés 1958. máj. 19. 4.

gáért vívó és vívódó, Enkidu halála után végképp társtalanságra ítelt egyén áll előttünk. Gyermekkorában az választotta el az özönvíz előtti előktől, hogy testileg volt fejlettebb, mint a többiek; Urukban szellemi fensőbbisége sodorja ugyanebbe a helyzetbe.

Van-e hát egyáltalán történelmi haladás? Van-e értelme a küzdésnek? — Szavakban (például a regény szerzői kommentárjában) Kodolányi igenlően felel a kérdésekre. Magában a műben azonban korántsem egyértelmű a válasz. Az egyes tettek mulandóságának s a lét örök voltának dialektikáját hangoztatja ugyan az író, hivatkozik arra, hogy „oknyomozó módszerrel” alapozta meg regényét, de történefffelfogásában avas idealizmus húzódik meg — akár Gilgames hatalmának megroppanását magyarázza, akár az uruki nép lázadásának okait mellőzi.

Az *Új ég, új föld* több hőse is kifejti gondolatát az élet értelméről. De Kodolányi véleménye a regény egészéből kerekedik ki — abból, hogy tragikus bukásokba sodorja Gilgamest s a többieket, abból, hogy a hős és a tömeg avult konfliktusát a végsőkig élezi, abból, hogy mindezzel csak igen-igen halványan kapcsolja

össze a haladás eszméjét. Milyen jó volna nagyokat cselekedni, a jólét és a fennkölt gondolat égisz alá emelni, ha a sors kiismerhetetlen parancsa s a nép értetlensége meg nem akadályozná! — ezt a sötét, végső soron embertelen pesszimizmust sugározza a regény.

Régi, húsz-huszonöt esztendő előzményei vannak e felfogásnak Kodolányi munkásságában. Legvilágosabban a háborús években írt cikkei és tanulmányai fejezték ki hitvallását — akkor harmadikutas-elveinek alátámasztásaként: a világban űrlő erők elől menekülni kell, a tömeg közül és a tömeg elől, menekülni, a szellem birodalmába, a mítosz ölébe. Ennek jegyében fogant mind az *Új ég, új föld*, mind annak régebbi tárgyi előzménye, a *Vízözön*.

A népről a népek; a népről nem a népek; *nem a népről nem a népek*: ebbe a képletbe lehet belesűriteni Kodolányi eddigi pályáját, amely az erőteljes realizmus jegyében indult és a misztikus idealizmusba tévedt.

Régen, még *Zárt tárgyalás* című kötetében eljutott addig, hogy „nem a népek és nem a népről” írt. Azóta megjelent írásai kevéssé győznek meg arról, hogy ezt a nagyon is aktuális dramatisztált tanulmányát megtagadja, vagyis belátja, hogy a történelem rácsúfolta az ő hamis koncepciójára. Újabb regényei — pályájának egy olyan szakasza után, amikor az élő jelen gondjait boncolgatta — kimondatlanul is a *Zárt tárgyalás* szellemét védik.

Régóta nem népi író Kodolányi János a szó valódi értelmében. Az idézőjeles „népiekhez” kapcsolja viszont történefffelfogásának, világszemléletének számos eleme — pesszimizmusa, mítikus múltba menekülése. Hajdan, a 30-as években, amikor az ősi magyar múlthoz fordult témáért és szimbólumokért, még volt valamelyest indokoltsága a tárgyválasztásnak, s részben magyarázza Kodolányi akkori állásfoglalását a történelmi helyzet is. Az *Új ég, új földben* és *Egő csipkebokor* című Mózes-regényében még távolibb múltba menekült, immár nemzeti mondanivalót sem keresve.

Tematikai és eszmei elfordulását a néptől és a mától, ernyedő pesszimizmusát, s mindezzel együtt művészetének bizonyos másodlagosságát stílusának szépségei sem feledtetik. Igenis jogos a kérdés: Miért nem folytatja életművének „ormán-sági” vonalát, a parasztság életének ábrázolását? Miért nem vall színt egyenesen, ködös misztikum nélkül, a jelen problémáiról? — Még van rá mód, hogy visszataláljon egykori önmagához, a valósághoz és a néphez.

Falus Róbert

B. NAGY LÁSZLÓ

KODOLÁNYI TÖRTÉNETI REGÉNYEI

(jegyzetek)

Egy talány, s megfejtései

Az *Új ég, új föld* sorrendben az ötödik Kodolányi-regény, amely az elmúlt két esztendőben megjelent. 1956 végén, még betört ablakú boltok kezdték árulni a *Boldog békeidők*-et, majd a *Jehuda bar Simon emlékiratai* című, vonzóan tömör építésű kisregény következett s alig fél évre rá: *Az égő csipkebokor* terjedelmes két kötete.* Két év s több, mint háromezer oldal: ez a teljesítmény akkor is meglehetősen, ha tudjuk, hogy e művek már évekkal előbb készen voltak s körülbelül öt-hat év alatt íródtak. Hisz ide kell számítanunk az *Új ég, új föld* mintegy 600 oldalas első részét, amely *Vizöntő* címmel, 1949-ben jelent meg** s figyelembe vennünk, hogy a *Jehuda bar Simon* egy ugyancsak vaskos mű része, vagy mellékterméke s kiadásra vár még egy társadalmi regény is, a tanácsköztársaság idejéről. S minthogy e művek korántsem a sikerhajhász irodalmi nagyipar típus-termékei, hanem jelentős írói-művészi monumentumokul teremtődtek, — föltétlenül el kell gondolkoztasson a balzaci méretű ambíció s szorgalom.

Ám Balzac a jelent írta, míg Kodolányi öt megjelent műve közül négy: történeti regény, még hozzá a prehisztórikus időkből! Mikor íródtak, a jelenkori Magyarország tán leghevesebb közéleti csatái dúltak, alapvetően megváltozott társadalmunk szerkezete, az ország helyzete; új gyárak, városok épültek, életformák szakadtak széjjel, százezrek sorsa lendült föl, egyszóval: forradalom volt,

* Magvető kiadások, 1956–58. A szerző datálása: *Boldog békeidők*, 1949; *Jehuda bar Simon*, 1952; *Az égő csipkebokor*, 1953; *Új ég, új föld*, 1949.

** Széllőcsay-kiadás.

Kodolányi 1958. okt., 10. n. 593-604.

korforduló. S akad egy író, aki látszólag föl sem neszel a jelen hullám-robajlásaira, hanem tíz- sőt százezer évek mélyére tekint s makacs szorgalommal gyűjti, rendszerezi tán sosemvolt idők kusza s bizonytalan emlékeit: ez a kontraszt valóban meghökkentő és talányos.

A leginkább kézenfekvő magyarázat az lenne, hogy Kodolányi a múltba menekült a szocialista valóság elől. Tagadja a van-t s a lesz-t, s a győztes hatalomnak a múlt hívságos küzdelmeit idézi föl, akárcsak a római diadalmeneteken a triumfált hadvezér fülébe súgdosó ellenséges rabszolga. Akik így érvelnek, bizonyítékul az író politikai magatartására hivatkoznak, a fölszabadulást követő években, debütálására a kisgazdapárti jobboldal sajtójában, óvatosan, de elszántan hangoztatott fenntartásaira a progresszív kibontakozással szemben. *Am pusztán tagadásból* még páratlan szorgalom s szívóosság esetén sem születnek százívnyi regényciklusok. Az írói vitalitáshoz, fűtőanyagul, valami több, valami más kívántatik. Maguk a művek cáfolják praktikus egyszerű genezisüket: főleg *Az égő csipkebokor*, melyben az író, a maga módján s látásával, a jelen problémáira is választ keres ezek a problémák a másik két történeti regénybe is beszívódtak: a *Vízöntő*-be és a *Jehudá*-ba például a felszabadulás előtti közel-múlt.

A hipotézis egyébként, az író múltbameneküléséről, nem újkeletű: csaknem egyidős első történeti regényeivel. A *Boldog Margit* s a *Holdvilág völgye* kritikussai is előszeretettel emlegették. De írt legyen kritikát bárki: valami természetellenesen talányost érzett az író történelmi regényeiben. „*Kodolányi útját a Börtöntől, a Szép Zsuzskától a Julianus barátig s a Holdvilág völgyéig nem a saját tehetségének természete jelölte ki, hanem a magyar társadalom, amelyben élnie s írnia adott!*” — írja róla 1943-ban a Magyar Csillag kritikusa. Szerinte a közönség szívesebben olvas történeti regényeket s ő maga is föltételezi, hogy az író kénytelen bűjécskát játszani a saját igazságáért: „*A magyarság népek közötti elhelyezkedését ma csak ezerévekben lehet kifejezni!*” — mondja ez a kritika, célozva a háborús cenzúrára, az igazság nyílt kimondásának legfőbb akadályára. Ugyanakkor érint egy másfajta magyarázatot is: netán Kodolányi a nemzeti romantika íróinak „műfajpótló” munkáját akarta volna folytatni, a hiányzó magyar hőseposzt megteremteni, mint Vörösmarty a Zalán-nal, s Arany a Buda halálá-val?

A legfrissebb megfajtás Németh László. Ő a Bartók Béla példájának követését látja Kodolányi írói útjában: annak a szintézisnek — az ősi jelleg s a modern forma szintézisének — kísérletét, amely a zenében Bartóknak hiánytalanul sikerült s Németh szerint a magyar irodalomnak is sajátosságos, helyzetéből eredő feladata. „*A bartóki szintézis!* — írja a Magyar műhelyben — *Vagy mi más volt, ami Kodolányit kitűnő realista regényeiből előbb őmagyar, aztán mind ősibb témái gyanús szemmel nézett bozótjába egyszer csak beszívta...*“

Közös e föltételezésekben a fölismerés: Kodolányi történeti regényei ellenkeznek írói alkatával. Valóban megdöbbentő és különös, hogy a modern magyar élet egyik legélesebb szemű látója, a társadalmi szokások, nyavalyák kíméletlen gyűjtögetője, a móríci realizmus talán legtehetségesebb folytatója egyszerre abba a régmúltba veti magát, amelyről alig vannak irodalmi-művészi s történelmi emlékeink. Kodolányi művészi ihlete mindeddig a valóságos tények roppant arzenáljából erősödött. Realista regényíró nem is tehet másképp; még a lélektani regény írója sem: néki a lélek „tényeit” kell fölleltároznia. Am a régmúltba szállva, Kodolányi alig-alig támaszkodhatott való tényekre, művészi módszerének sine qua non-jaira, *ki kellett tehát találnia* valóság-elemeket, képzelt téglákból várat építenie. Azaz: realista írói alkattal romantikus célokat követnie. Mint később

236

látni fogjuk, ez az ellentmondás *valamennyi* történeti regényében ott lappang s többé-kevésbé súlyos deformálódásokat okoz, egyikben-másikban, így az *Istene*-ben, a *Holdvilág völgyé*-ben s a *Vízöntő*-ben oly erős, hogy e művek művészi hitelét is tönkreteszik.

De a közelebbi vizsgálódás azt is megmutatja, hogy Kodolányi romantikába-váltásának mélyebb okai vannak, mint a fentebb felsoroltak. Sem a „társadalmi igény”, sem a kifejezési nehézségek, de a bartóki példa igénye sem magyarázhatja e regények létrejöttét, bár bizonyos motíváló szerepük kétségtelen. Jobb nyomon járunk, ha az okot magában az íróban, eszmei tájolásában keressük. Önéletírásában, a *Süllyedő világ*-ban, Theodor Storm-novellái kapcsán írja Kodolányi a következőket: „*Vajon nem találnám-e meg én is az ormánsági életben, tájban és nyelvben, az ormánsági múltban és néplelekben az egész egyetemes életet?*”^{*} Ez a vallo-más már lényegesen közelebb visz Kodolányi történeti regényeihez. A tendencia: a tájban meglelni a világot, a specifikumban az egyetemességet: a századforduló óta újra vitális irányzattá lesz. De valahogy másképp, mint Storm, vagy Mistral idején: ők az épp föloszló, eltűnő jelleget próbálják az irodalomnak, az emberiségnek megmenteni s vele oly nemes, *emberi* tartalmakat kifejezni, amiket a kapitalista civilizáció kiirtással fenyegetett. Storm világa szűk, de emberi világ: nyoma sincs benne az exotikumnak, míg a modern irodalom „háztájra-húzódsára” épp ez az exotikum-keresés, menekülésvágy, kompenzált dekadencia, vagy egyszerűen haladásundor a jellemző. A kivétel tán csak Ramuz és Hémon, akiknek az *Üzött vad*-ban és a *Maria Chapdelaine*-ban sikerült a stormi csodát megismételniök, de az akkori Európában s így Magyarországon is, nem ők, hanem Giono válik divattá. A stormi problematika, a nagyvilág-kisvilág akko, még földhatalannak látszó ellentéte nálunk a századfordulón, a kapitalizmus kibontakozásával vált aktuálissá, s a zenében, költészetben meg is ihleti Bartókot Kodályt, Adyt, de a prózába csak a két háború közt szívódik föl, s épp a népi írók művei révén. Ez a késés összekapcsolódva a Horthy-korszak szellemi lefojtottságával s eszmei tisztázatlansággal — súlyosan determinál. A stormi vagy bartóki attitűd a specifikum misztifikációjává torzul, a jelleg exotikus, fitogtatott ál-varázsával szennyeződik. Tamási Áron írói ouvre-jének csúcsai és szakadécai jól jelzik ezt a kettősséget, de tán még inkább a pályakezdő, majd a történelmi regényeket író Kodolányi első s későbbi művei közt meglevő döbbenetes különbség. Mintha nem is ugyanaz az író írta volna a *Sötétség*-et és az *Istene*-ket. A fordulat motívumait nem nehéz megtalálni. Tamási szerencsésebb volt: őt sorsa egy még élő, gazdag, népi rezervátumba, a székelységbe vetette, s a kiszikkadás jelei csak a kiszakadás után erősödnek meg művészetében, Kodolányinak azonban már az indulása is más: annak a középosztálynak menekültje, amely kolonistaként él, a néptől teljesen elszigetelve, s mikor az író szűkebb hazájának népében, az ormánsági parasztságban keres menedéket, tapasztalnia kell, hogy az álmokbeli megtartó parasztságban is kifejlődtek már a bomlásnak azok a csirái, amelyektől elmenekült. Ez a tragikus fölismerés ihlette máig is legértékesebb műveit: a *Sötétség*-et, a *Kántor József megdicsőülését*-t, a *Szép Zsuzská-t*, a *Börtön-t*; összefoglalásképp a *Futótűz*-et és a tévedéseiben is megrázó erejű önéletrajzát, a *Süllyedő világ*-ot. (Ez utóbbiban, a második részben, már Szabó Dezsőt revelálja.) E művekben a néphez húzó nosztalgia roppant társadalomjavító indulattal, leleplező szenvedéllyel, valaminő dalmata végletességgel párosul, ebből ered éles drámaiságuk, helyenként szinte morbid pesszimizmusuk. (Ilyés-

* Süllyedő világ, II. k. 119. old.

írja egyhelyütt, hogy Kodolányi „feketére fest feketével”.) Pokol hát az ormán-sági parasztok kisvilága, ez az idő már nem a XIX. század, ez a vidék nem Schles-wig-Holstein. Kisebb is, elszigeteltebb is, torzultabb is; — élményanyagul kevés egy életre. S hova szökött népéből az életerő, hol vannak a Bőjthe Jánosok? Merre a kiút ebből a szorítóból? Kodolányi úgy látja akkor, hogy csak a múlt felé, amikor ez a nép még egészséges volt, amikor isten volt. A jelen romlott magyarja elé az egészséges, az örök magyart kell például odaállítani.

Ez a vágy, ez a még homályos, inkább érzelmi intuíció kapva-kap a szabó-dezsői ideológia kész formulárai, s később Karácsony Sándor „magyar filozófiája” után. Ők ketten aztán igazán azok, akikre a történeti regényeket író Kodolányi-nak szüksége van. Szabó Dezső villantja fel a vágyképet, a bőjthejánosit, Kará-csony a „tudományos”-filozófiai megalapozást adja. Milyen szépen egyesülnek Kodolányi *Kelet népe* című tanulmányában! („Érdeklődésünk möhön fordul az örök, változhatatlan magyarság jellegzetes vonásai felé. A történelem iránt megnyil-vánuló möhő érdeklődés, meg az örök magyarság jellegének vizsgálata szorosán össze-függ. Mintha a történelem mélytengerébe is nemcsak azért pillantanánk, hogy a mélyre süllyedt atlantiszi világ épületeit lássuk, felkonduló harangszavát halljuk, hanem azért is, hogy visszatükröződő arcunkat figyeljük, magunkat megismerjük.”*)

Ez az idézet egyúttal azt is megmutatja, hogy Kodolányi történeti regényei-ben nem a „bartóki szintézis” készülődött. Megtévesztő hasonlóságok persze vannak: az ősi, elfeledett népzene jelentékeny szerepe a bartóki műzenében; folklore-elemek, őstörténeti dokumentumok Kodolányi regényeiben. S a fiatal Bartók nemzeti-romantikus indulása a Kossuth szimfóniával: tüntetően magyaros viselete a bemutatón. *Am a különbségek az alapvetőek.* Bartók mint tudós és művész: a magyar népzénet, mint az egyetemes népzene részét, változatát fogta föl, kutatási körét is mindinkább szélesítette, előbb a szomszédnépek, majd a közel-kelet népzene kincsének felkutatására, művészként pedig valóban valami elfeledtet idézett vissza az emberiség emlékezetébe, de ez az elfeledt számára csak eszköz volt a mai, vajúdásos világ kifejezésére, hisz nem véletlen, hogy szinte az egész világon Bartók neve és a modern zene: egyet jelent. Kodolányi múlt-kutatása a folszabadulás előtt térben-időben lényegesen elhatároltabb; s a magyar nyelvterületet elhagyva, csak a rokon-népek felé kutat; a népdalgyűjtő Bartók-nak Románia vagy Szlovákia valósággal második hazája, Kodolányinak pedig csaknem kiesik a világából. Tegyük hozzá mindjárt, hogy vállalkozása is remény-telenebb: kevesebb az anyaga, mint Bartóknak, s ahova még a zene, líra felröp-penhet, a medve-cammogású epika soha föl nem ér. De legfőképp a művészi cél különbözik. Storm művészete a történelmi regényeket író Kodolányi számára már nem példakép, s Bartóké is torzított, leszűkített értelmezésben. Az ő célja, mint a fentebbi idézetből világosan látszik, nem egyéb, mint a magyar önismeret mélyítése, eleve reménytelen kísérlet egy zárt, specifikus világ egyetemessé növesztésére. Kodolányi regényeiben a múlt kicsit öncél: a régvolt világ igazolása a maival szemben. Bartók zenéje: haladó, Kodolányi történeti regényei: konser-vatív indítékúak. (Közbevetőleg: e sorok írója szerint Bartók neve valóban példa lehet a régi, ám korántsem változhatatlan jelleg s az új mondanivaló művészi összefoglalására. E szintézishez azonban elengedhetetlen a történetileg érvényes, progresszív világnézet, amilyen a maga korában Bartók antifasiszta humaniz-musa, patrióta nemzetközisége volt.)

* Esti beszélgetés, 42. old.

Az örök jellegtől a kozmikus viágképig

Ílymódon a magyar nemzeti jelleg Kodolányi számára változatlan, öröktől fogva való, amit azért a régmúltban vizsgál, hogy zavartalanul, szennyezetlenül mutathassa föl, mint egyhelyütt írja, „örök jelenként”. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy Kodolányi közben a maga korából kiszakadna. Éppen ellenkezőleg: a *Julianus barát és a Vas fia* nagyon is a korban gyökereztek, a történelmi korszak valójában a két háború közti Magyarország visszavetítése IV. Béla idejére. A 30-as évek divatos történelemszemlélete szövődik e művekben regénnyé; a történelem dédelgetett eszmék igazoló példája lesz. Julianus útja, őshazában maradt véreink föl kutatására, jelképes értelmű: küzdelem a magyar egyedülvalóság ellen; ebben a gondolatban a Horthy-Magyarország nemzetközi elszigeteltsége tükröződött. Sajnos, Kodolányi nem ismerte föl ennek az elszigeteltségnek okait; a reakciós, a polgári demokráciától is elmaradt társadalmi szerkezetet; megakadályozta ezt nacionalista szemlélete: örök sorsproblémát látott egy átmeneti, tragikus restauráció jelenségeiben. Így természetes, hogy a *Julianus*-ban megéli a lehetlent: a barát rátalál az őshazában maradt magyarokra. Még ha netán történetileg hiteles lenne is az epizód: modern regényben, csattanóra hegyezve, tragikus illúziók élesztésére alkalmas. Julianus tulajdonképp kicsit don Quijote-i hős, akár későbbi utódai, Körösi Csoma, Reguly; a hajdanvolt magyarok nyomait kutatva a föltételezett őshaza helyén különféle népek roppant tengerét találják, amelyből a magyarság egykor fölmerült, de amelyhez ma már csak szétfoszló emlékei kötök. A *Julianus barát* egyébként akár kulcsregény is lehetne; egy német szerzetes, Gerhardus például lángoló szavakat mond arról, hogy míg a magyarok úgylis elpusztulnak — Európának épp elég a két szent, amit idáig adtak — a németeké lesz az igazi jövő, ők a felsőbbrendű nép. A *Vas fia* helyzetképe hasonló: az ország tatár—német szorításban, a hatalom rossz urak s különbékét kötő idegenek kezében. S bár e történelemszemlélet hamis, efemer, e testes regény jónéhány részlete, epizódja elevenen él bennünk. Mindenekelőtt a népélet érzékletes, láttató erejű leírása az első részben. Ameddig egyik hőse Pest alá nem ér: a műre akár Móricz is büszke lehetne. Délbaranyában, Ormánságban indul a regény, Kodolányi kedves táján, hőse négy parasztfiú, akik leányrablásba keverednek s el kell menekülniök hazulról. A korabeli ormánsági élet rajza Móricz Erdélyének legszebb lapjaira: Bethlen Gábor követeinek hortobágyi útjára emlékeztet, de a kép itt derűsebb; valami szelíd mediterrán fény ragyogja be. A mocsári tölgyerdők mélyén, nagykiterjedésű vizek védelmében, ősi szokásait, s itt-ott még pogány bálványait is őrizve, de már jobbággá szelídülten, valóban rezervátumban él a nép. Kodolányi ezúttal hitelesíteni tudja ezt a helyzetet. A négy parasztleány eltérő életútjában, ahogy az ismeretlen életre, a történelem eseményeire reagálnak, van valami egészséges, jófajta népi realizmus. Kár, hogy olykor elnyomja a történelmi tanmese a magyarság tragikus egyedüllétéről. A trilógia harmadik részében, a *Boldog Margit*-ban az írői kísérlet — a magyar középkor föltámasztása — Undset híres *Kristin Lavransdatter*-ével egybevetés. Margit lélekrajza, a látomásaiban visszatérő pogány elemek, s a természetes női erotizmus szublimálódása szent hevületté — kiváló írői teljesítmény. (Jellemző, hogy a korabeli klerikális kritika — így Nyisztor Zoltán Magyar Kultúrája, pornográfiával vádolta meg a *Boldog Margit*-ot.)

Van e regényeknek még egy közös jellegzetességük: a monstrozitás. Mindhárom mű — de főleg a többi történelmi regényei — mértéktelenül túl van írva. Nem a romantika gáttalan dagálya ez, s nem is grafománia, hanem kétségbe-

1958. okt.

esett igyekezet, hogy illuzórikus miliót és helyzeteket valóságossá hitelesíthessen az író. Gyűjtögető szenvedélyét korbácsolja, hogy tények és adatok tömegével igazolhasson egy hipotézist. E ködös világban azonban útját, célját nem lelve, gyepelőt szakaszt e szenvedély s össze-vissza vágat s kapkod a szertefoszló után; végül kiderül, hogy az a bozót is képzelt, amiben eltévedett.

Ez különösképp a következő ciklusterv, az *Emese álma* két elkészült darabjában, az *Istenek*-ben és a *Holdvilág völgyé*-ben figyelhető meg. A régi magyarok szokásainak szorgalmas leltározása itt valami félelmetesen homályos misztikával párosul. Mindkét mű ma már nehezen olvasható; nem is a sokat kifogásolt nyelvük miatt, hogy minden hőse más tájszólásban beszél, hanem a rengeteg adat ellenére a meglevenedett kép valami paranoid lázalomnak tűnik, amelyet a szorgalmasan összegyűjtögetett adatok, nyelvelmékek még kísértetiesebbé tesznek. S mindez ma már olyannyira poros, ásatag, mint — kissé tán mehökkentő a példa — a derék Dugonics Etelkája, de annak természetes, tenyeres-talpas bája, őszinte naivitása nélkül. Az Etelka-művek s a fentemlített Kodolányi regények között egyébként is jóval több a rokonság, mintsem gondolnánk.

Hogy Kodolányi az *Istenek*-ben már milyen messze távolodott korábbi igaz realizmusától, azt egy jellemző nyilatkozata is bizonyítja. Karácsony Sándort idézve, írja egyhelyütt: „*Magyar az, aki a magyar jelképrendszert megérti s magdévá teszi. — Mi más ez, mint a magyar istenélmény, az ősi kozmikus kép elfogadása, megvalósítása, az ennek megfelelő lelkialkat?... Az életforma: a kozmikus világkép földi tükré... a magyar társadalmi rend, katonai szervezet, vallási kultusz egy kozmikus világkép csodálatos megvalósulását mutatja.*”*

Alighanem fölösleges vitatkozni ezzel az elmélettel. „Kozmikus világképe” minden népnek volt a történelmi fejlődés egy meghatározott szakaszában, főleg ott, ahol a földművelés, állattenyésztés fölvirágzott. Hisz a nap járásához, a csillagok állásához kellett igazítani mindennapos tevékenységüket. De ezt az „ősi, kozmikus képet” időtlenné, örökké emelni, elfogadni, megvalósítani? Az eredményt látjuk az *Istenek*-ben.

Természetesen nem az a hiba, hogy az író meglevenítette a pogány magyarok életét. Hasonló kísérlete a norvég Undset-nek is volt, ám az ő *Pogány szerelem* című, végletes szenvedélyű (s kicsit tán bestseller ízű) regénye nagyon is mai emberi tartalmakat fejez ki, míg, az *Istenek*-ben pontosan az válik időtlenné, ami múlandó, s mellékessé, ami minden korban örök: az ember harca önnön kifejtéséért. De idegen ellenpéldák után hadd lássunk egy olyat, ami magától Kodolányitól származik: *Pogány tűz* című, elfeledett, de igen értékes drámáját. Itt is a pogány—keresztény ellentét a mű magva: Szent István halála után a magyarok egy része, meggyűlölve az idegen papokat, az új tanban csak az idegen hódítók fegyverét látva, azt ősi vallásban keres menedéket. A pogány magyarok gyűjtögető, pusztító hordája fölégetéssel fenyegeti az egész országot, s István művét, míg a Kievből hazatérő Endre rendet nem teremt. A történelmi, nemzeti környezetben a régi és új örök harca, s az a mába hangzó tanulság, hogy a nemzeti érdek és az emberi haladás nem lehetnek ellentétesek, s a múlt felé fordulás tragédiába visz. Ám a *Pogány tűz* jóval előbb született, mint a történelmi regények: akkor még Kodolányi nem fogadta el a „kozmosz világkép”-et.

Az *Istenek*-kel aztán zsákutcába is futott Kodolányi. A ciklus máig befejezetlen maradt: — tán a háború temette el, az öncélú magyarság eszméjével együtt — tán az író ihlete fogyott el, amely itt bölcsőbb, mint az eszmék, amelyeknek

* Csendes Órák, 227. old.

szolgálatába állítják. Az ihlet pedig zsákutcát jelez. De most merre? A jelenbe? Zűrzavar, kataklizma, még mélyebb, még áttekinthetlenebb, mint a *Futótűz* idején. Még messzebbre, a magyar múltba? Etelköz, Hét vezér, Hunor és magyar? Itt már oly mély a homály, s oly kevés a tény, hogy semmiben sem lehet megkapaszkodni.

Gilgames, az isten-ember

Fogódzóul a „kozmosz világgép” teóriája kínálkozik. S mint korábban Szabó Dezső és Karácsony Sándor, Kodolányinak, céljai tisztázására, most is kapóra jön egy roppant könyvsiker. Írója a prehisztórikus idők régészeti emlékeit, mithosz-töredékeit hasonlítja össze, s közben szenzációs következtetésekre jut: az emberi kultúra történetét nem ezer, hanem tíz- sőt tán százezer években lehet mérni. Csak a régi, föltétlenül magasabb szintű kultúrákat kozmikus katasztrófák, tűzesők, özönvizek pusztították el. Eszerint megdőlt Darwin fejlődésmélete is; az ember, mint őstípus, kezdetől fogva van, csak fejlődése során megismételte a szerves élet különféle szakaszait, ahogy a magzat az anyaméhben: volt a halhoz, a madárhoz, a majomhoz hasonló ember, de már akkor ember volt, mikor pikkelyek borították, sőt, tán egysejtű korában is. Következtetés: az ember isteni eredetű.

Kodolányi roppant lelkesedéssel ír e műről, a *Szíriai oszlopi*-ról, s szerzőjéről, Várkonyi Nándorról, s mert az író következtetéseiben mindig merészebb a tudósnál, ő ki is mondja az elhallgatott, vagy óvatosan sejtetett végkövetkeztetéseket: „Az emberiség történetét... messze ki kell tágitanunk a geológiai korokra, évszázadokra. Meg kell értenünk, hogy ez a bölcső oly monumentális, sok tekintetben megmagyarázhatatlan méretű, színesetű, eszmei tartalmú kultúra, amihez képest mai kultúránkat csak elenyevőlt, kiszikkadt, tüdővész-pepecselés... A fejlődésmélet alkonyának tanúi vagyunk. Egyre több érv és bizonyíték szól amellett, hogy az ember önálló fajta, hogy bár az állati alakok típusára teremődött, lényegesen elüt tőlük abban, hogy „vallásos lény” s az Isten-élményt eredetével hozta magával, mint minden más fajtól megkülönböztethető tulajdonságot... Az Isten-élmény közös, alapvető, lényeges tulajdonsága az embernek, s minél messzebb nyúlunk vissza a múltba, annál tisztább, közvetlenebb ez az élmény.”*

Ím, Kodolányi megtalálta a kiutat, de ismét hátrafelé. S mint korábban az Istenek-ben a Karácsony-féle magyar jelképrendszert, úgy most a Gilgames-legenda megrázkéztető méretű regényesítésével próbálja művészi bizonyítani a Hörbiger—Várkonyi-féle asztrológiai és kultúr-históriai elméletet. Ez a kísérlet egyébként alighanem példa nélkül áll az irodalomban. Mert más írók is hódoltak ugyan tudományos hipotéziseknek, s olykor rögeszméknek, bele is szőtték ezeket műveikbe, de hogy valaki reciprok történeti utópiát írjon, ez merőben szokatlan, ha csak nem számítjuk a divatos ponyvákat, amelyek a polgári olvasóközönség szenzáció-éhségét próbálták kielégíteni, Darwint elvizenyősítve, vagy a darwinizmustól való nyárspolgári hőkölést kiszolgálva. Kodolányi példátlan írói szívóssága azonban itt is csodát tesz: 1949-ben megjelenik a *Vízöntő* s nyilván már megírva kiadásra vár a folytatása: az *Új ég, új föld*. Hörbiger jég-elméletét, de még inkább Louis Daqué vallásos antidarwinizmusát azóta megcáfolta a tudomány: a százezer éves kultúrák álma mesének bizonyult. Tudniillik a mító-

* Csendes Órák, 225. old.

szoknak valóban van reális magvuk, ezt az archeológiai kutatás igazolja is, s ahogy ráleltek a Homerosz-mondák nyomán Trója romjaira s több méteres iszapréteg alatt a sumér kultúra emlékeire a Tigris—Eufrátesz-völgyben, e nyomokon a tudomány még számos fölfedezést tehet, ám mindez aligha jelentheti azt, hogy — kissé túlzó példával — Zeusz léte, vagy Achilles félisten-mivolta bármikor is igazolható tényné válhatnék. Nem válhat azzá Utnapistim isten léte, vagy Gilgames kétharmad-istensége sem, s a romantika tán legabszurdabb példája, hogy egy húszadik századi író nem mint jelképes figurákat, hanem mint való személyeket ábrázolja őket. Az író óvatosan a „mese” műfajával jelöli ugyan meg a *Vízöntő*-t, de a meséknek van valaminő jelképes értelmük, ám e regényben ilyesminek igen nehéz a nyomára jönni. S bár a vízözön apokaliptikus képeibe közvetve belejátszik ugyan a második világháború élménye, de a legendabeli halpikkelyes emberek, félistenek és féltitánok föllevenítését a tudományos hipotézis művészi igazolásának szándékán kívül más aligha indokolja. Hisz az író nem is elégszik meg a Gilgames-legendával, hanem Várkonyi egész érv-gyűjteményét esszé-szerűen a mesébe dolgozza, az özönvíz hullámain például még a János jelenéseiről s Pláton Atlantisz-meséjéről is szó esik; a regényesített sumér mithoszba pedig — nem anakronisztikus tévedésként, hanem tudatos írói szándékkal — indus, sőt inka elemek keverednek, példázva, hogy a „homo magus” idején a földrészek még egymáshoz kapcsolódtak. Mindez a Várkonyi-könyvben is így van, Várkonyi azonban nem regényt akart írni s így a *Sziriat oszlopai*-t, meg-hökkentő tévedéseit leszámítva, érdeklődéssel olvassuk, a *Vízöntő*-ben azonban még az egzotikum varázsa is nehezen tartja fenn az olvasói érdeklődést, olyanmire fáradt, nehézkes, kicsikart ez a munka. Az *Új ég, új föld* már valamivel jobb képet mutat.

Ez, mint címe is mutatja, az özönvíz után kialakuló új élet regénye. A kiindulópont itt is: a Gilgames-eposz csonka cseréptáblái, és szerencse, hogy a Várkonyi-féle érveket az előző kötetben már nagyrészt fölélte az író, s így figyelmefantáziája is homocentrikusabb lesz. Mint a rómaiak Cincinnatust hadvezérnek, úgy hívják Uruk város polgárai is a visszavonult, vadászgató, halászgató Gilgames királyuknak. Gilgames mint király az új élet keménykezű megszervezője lesz. Birtokában az ősi, isteni titok: tudja, hogy a világkép megváltozott, az ikrek jegye helyére bika jegye lépett, így meg kell változtatni a vallásos kultuszt, a társadalmat, sőt az egész életet is. A regényben nem sok jele van annak, hogy Gilgames társadalmi és vallási reformjait az emberi fejlődés öntörvényei diktálnák. Amit csinál, az mintha megegyezne e törvényekkel, de isteni szikraként hullik az emberek közé, s csak maga Gilgames tudja cselekedetei értelmét, senki más nincs, aki megértené; ellenséges tömeget kell a jobsorsa felé terelnie. Erőszakkal alakítja át a társadalmat, a törvényt tölti be, amit senki sem ismer rajta kívül. Ez a titán Nietzsche übermenschének vonásait hordozza magán: az *Új ég, új föld*-ben kulminál az a jellegzetes vezér-kultusz, amelynek nyomai már az *Istenek*-ben is látszanak, s az *Égő csipkebokor*-ba is átszűröltek. Az eposzban természetes Gilgames istensége, hisz ősmondával van dolgunk, de hitelesítése ma: eleve reménytelen vállalkozás. Az *Új ég, új föld*-del úgy vagyunk, mint főhő-sével: azt az egyharmadrészt érezzük benne jónak, ami emberi. Van abban valami kedves báj, ahogy ez a titán, ez az übermensch, a feleségével, Nurmával perlekedik; mint egy kecskeméti városatya, otthonában. A romantikusan végletes, s kissé papiroszú figurák közt feltűnik egy-egy remekül jellemzett alak; az összeesküvők tanácsa például szatírának is beillenek s a polgármester, a rendőr-főnök, a főpap, mintha egy keleteurópai társadalmi regényből lépett volna át

a mítoszba vendégszerepelni. Ezek a sokszor vaskosan jó életizek azonban el is szomorítják az olvasót: mire vesztegette idejét, tehetségét, s mit tudott volna alkotni az író, ha nem révül el a „homo magus” és az Isten-élmény, mint alapvető tulajdonság lázálmában! Sajnos, ezek a részek csak fel-feltűnő nyomok s a regény értékesebb, tisztább második része, Enkidu, a vadember megjelenése Urukban, barátsága Gilgamesselel, megrázó halála már kissé elnagyolt. Ez lenne pedig a modern, emberi probléma: a civilizált Gilgamesselel s a természet-ember: Enkidu viszonya, ki nyilván sok hasonló figura őse, Voltaire és Huxley vademberéé egyaránt s a probléma is örök: Rousseau Nouvelle Heloise-ában éppúgy ott van, mint a Peer Gyntben vagy a Faustban. Az Új ég, új föld utolsó fejezeteiben Gilgamesselel rádöbben ember-voltára, halandóságára. Kétségbeesetten keresi a halhatatlanság kék virágait, de mikor rátalál, egy mérges kígyó elrabolja tőle. Az író e részben végre megfedekeznek kedves elméleteiről s az emberi élet örök kérdéseire keresi a választ; itt válik Gilgamesselel egyénisége is rokonszenvesé. Sajnos, a rövid föltisztulással véget is ér a regény.

Mózes és népe

Kodolányi soron következő műve, *Az égő csipkebokor*, mindezeig az író legnagyobb szabású vállalkozása, kicsit „összefoglaló ismétlése” is korábbi történelmi regényeinek. Tegyük azonban hozzá, hogy magasabb fokra transzponálva, sokkal gazdagabb írói eszközökkel, bonyolultabban, mélyebb átéléssel. S míg előző történelmi regényeiben a szélsőségesen romantikus-élet-látás egyre fokozódó tombolását figyelhettük meg, *Az égő csipkebokor*-ban, noha csaknem végig eluralja a korábban már jellemzett szemlélet, már bizonyos oldódást, írói magáraébredést is tapasztalhatunk; mindenesetre e mű jóval megalapozottabb, mint az előzőek. Az ellentmondó sajátosságok szövevénye alaposan megnehezíti a kritikus dolgát szívéhez nőtt a regény jó néhány remekbesikerült részlete s csaknem az egész harmadik könyv; ugyanakkor látnia kell, hogy az írói szemlélet *alapjában* még ugyanaz, mint a korábbi regényekben, legföljebb megfoghatóbb, szerencsésebb témában, s több önmérséklettel, megfontolással jelentkezik. A regény nem elhanyagolható művészi erőnyeiről s viszonyáról Mann hasonló kísérleteihez írtam volt egy másik bírálatban, most, e dolgozat céljának s fölépítésének megfelelően, a mű filozófiáját, *Az égő csipkebokor* voltaképpeni kötőanyagát próbálom közelebbről megvizsgálni.

Ezt a vizsgálatot megnehezíti az is, hogy Kodolányi eddigi szokásától eltérően — nem maga beszéli el Mózes történetét, hanem egy tudós, fölvilágosult rabbi, Jochanan ben Geula bőrébe bújik, aki az eseményekhez mindig hozzáfűzi a maga higgadt, a talmudot reveláló kommentárjait. Romantika, úgy látszik, nincs szerepjátszás nélkül s az író kitűnően bele is éli magát a bölcs rabbi szerepébe. Ám ben Geula létének nem ez a szerepjátszási hajlam a magyarázata, s több egyszerű technikai fogásnál is: az író így próbálja közelebb hozni a ma emberéhez a múltat, érzékelhetőbbé, valóságosabbá tenni hiedelmeit, szokásait, mintegy belülről ábrázolni a zsidók egyiptomból való kivonulásának és nemzetté szerveződésének történetét. Legfőképpen azonban saját filozófiáját akarja így elfogadtatni, hogy ez ne csapódjon ki idegen anyagként a regényből, mint ez előző műveiben történt, hanem annak szerves részévé váljon. Ha egy pap beszél a „kozmosz világról”, rögtön hitelesebb, mintha maga az író tenné. Persze, Kodolányi történetfilozófiája attól még nem válik igazgá, elfogadhatóvá, hogy

egy pap szájából halljuk. A formai ellentmondások tán még föloldódnak, de a lényegiek nem. De lássuk, mit is mond ben Geula a zsidók — és az emberiség sorsáról? Mindjárt a regény első lapjain ott a jellemző premissza: az ember örök jelenben él, ám „ez az örök jelen fokenként múlttá változott, mert a világgal együtt süllyedő ember számára menthetetlenül múlttá változik az időtlen isteni világ, melyet valaha közvetlenül szemlélt az időtlenségben. Múlttá válván, az ember csak a folyton egymásra halmozódó megnyilvánulásokat látja, magát az örök, időtlen, isteni valóságot nem.” Ez korántsem csak afféle rabbi-bölcsekedés, hangulatkeltés, amelyet aztán majd megcáfol a cselekmény menete — épp ellenkezőleg, mindaz, ami a regény első két részében történik, ettől a gondolattól kapja világítását. A hanyatló Egyiptom megfélemezett az isteni értelemről, a vallásos élet formálissá vált, ezért a romlás, a tőrhetetlen élet. S a zsidók, amikor Egyiptomot elhagyják, voltaképpen régi hazájukat, a „Gan Éden” boldog földjét keresik, ahol még meghitt közösségben éltek az istennel; s úgy érzik, a múltba mennek, nem a jövőbe. A Biblia bizonyíthatja, hogy a zsidók Egyiptomból való kivándorlásában valóban szerepet játszottak ilyen hiedelmek. Ám az író most is, mint a Gilgames-regényben, maga is komolyan veszi ezeket a mithikus hiedelmeket: erre építi egész regényét. Jól demonstrálható ez Mózes figurájában, fejlődésében. Kodolányi Mózes roppant indulatú, emberfeletti hős, Gilgames bölcsebb, nagyobb szabású, kiforrottabb unokája. Nem pátriárka, népének atyja, hanem Isten által a nép fölé rendelt szabadító. Épp az ellentéte Thomas Mann racionalista bölcseinek, aki isteni törvényként a társadalmi együttélés és az egészséges élet józan, humanista szabályait terjeszti népe elé. *Az égő csipkebokor* Mózes, mint Gilgames is, beavatott, aki egy misztikus szertartás során végigjárja az emberiség útját visszafelé, az Isteni Teljességhez. Ez a Teljesség azonban nem változatlan, maga is folyton alakul s jaj az embernek, ha nem veszi észre idejében változásait s nem igazodik hozzá a földi életben. A történelem mozgása tehát Kodolányi szerint az Istenséghez való visszaigazodás, s a tragédiák abból származnak, amikor az emberiség ezt nem ismeri fel. Például — ez már a mi következtetésünk, de úgy hisszük, logikus: — ha az ember, önmagában bízva, a saját esze után szervezi s irányítja az életét, s nem az Isteni Teljesség, hanem a természet teljességének titkait kutatja, züllésbe, pusztulásba, kárhozatba jut, mégpedig nem valaminő földöntúli pokolba, hanem jószándékkal, s mást akarva, külön poklot szervez ő magának a Belzebubénál. Kodolányi nem áll egyedül ezzel a filozófiával: a nyugati újkatolikus írók több-kevésbé ugyanezt vallják, érdemileg nem számító különbségekkel: a nyugati irodalmi újkatolicizmusba például beszívódott az egzisztencialista filozófia is, míg Kodolányinál — a Mózesben legalább — ennek nincs nyoma. Ennek a filozófiának retrográd jellegét, úgy hisszük, fölösleges bizonyítani; a kérdés azonban, hogy milyen mértékben befolyásolja a művészi alkotások létrejöttét, értékét. Nyugati polgári írók e filozófia alapján jelentékeny és maradandó műveket alkottak, mert ott ez a szubjektív társadalmi válság-tudat egyfajta kifejeződése; maga az élet ihlette-torzkép. Ha Kodolányi e világkép alapján mai társadalmi regényt írna, a művészi csőd rögtön nyilvánvaló lenne, hisz a mi világunk egészen más törvényszerűségeknek engedelmeskedik. Az, hogy *Az égő csipkebokor* művészi szempontból, súlyos ellentmondásait is figyelembevétel, részleteiben föltétlenül igen jelentős és értékes alkotás, a történelmi témának is köszönhető, ahol e balszemléletnek szintén megvan a maga virtuális, de műalkotás-teremtő hitele. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ha egy, Kodolányihoz hasonló tehetségű író, nem ilyen végletesen anakronisztikus hiedelmekkel nyúl a történelemhez, hanem korszerű világnézettel látja azt,

összehasonlíthatatlanul egységesebb, kiforrottabb alkotás a végeredmény, mint amilyen *Az égő csipkebokor*. E lehetőség felől vizsgálva a regényt, föltétlenül torzónak látjuk, amely az író filozófiája és a történelem valódi mozgása közti ellentmondás miatt vált csonkává. Másrészt a regény íróilag jól sikerült részei — például Mózes vándorlása a pusztában, vagy a zsidók kivonulása Egyiptomból, s még sorolhatnánk — e filozófia ellenére születtek, az író öntudatlan nosztalgiaja figyelhető meg bennük, korábbi művei, fiatakorának álmai, küzdelmei iránt.

Visszatérve Mózesre: abban is hasonlít Gilgameshez, hogy ő is ellentétbe kerül népével, s ugyanazért: az Isteni Teljesség titkát csak a Beavatottak ismerik, a nép nem, s így természetes, hogy nem érti meg őt, s a regény végén föllázad, megkövezi vezérét és szabadítóját. Mindezt a könyv utószava a következőképp magyarázza: „...arra kellett gondolnom — írja a szerző — hogy minden új, magasabbrendű, minden tisztultabb társadalmi életforma ugyanabban a vajúdásban születik meg, ahogy a héber néptörédekekből alakult a hosszú pusztai vándorlások, harcok, szenvedések, lemondások során az egységes, honalapító, többévezredek kultúráját teremtő zsidó nép... Akarva-akaratlan egy nagy tanulsággal bocsátom útjára ezt a művet: egyes egyének fölemészthetnek a külső világgal és a belső ellentétekkel vívott küzdelemben, erőfeszítésük mégsem haszontalan, mert a nép magába fogadja áldozatukat, megerősödik általuk, s egyre egyenesebben halad egy felsőbbrendű, szocialista életforma felé, amelyet, ha valaki tagad, annyi, mintha magát az embert, az ember végső célját tagadná.”

Nos, a regénynek ez az értelmezése némiképp ellentmond ben Geula fejtegetéseinek s a Mózes fejlődésében, sorsában kifejeződő világszemléletnek. Olyannyira, hogy sokan ezt az utószót csak afféle útlevefnek tekintik, a szocialista rendszerbe, amelynek segítségével be lehet csempészni az előbb jellemzett idealista filozófiát. Ez a nézet azonban tévedés: Kodolányi őszintén írja, amit ír s ez a reálisabb koncepció ott érződik a regényben is, főleg a harmadik részben, s a népeletet ábrázoló jelenetekben s ez a harmadik oka annak, hogy *Az égő csipkebokor* részletei jobbak, mint az előző történelmi regények. Jellemző azonban, hogy Kodolányi e jószándék-diktálta soraiban is beszívódik jellegzetes történetfilozófiája, tudniillik ott, ahol egyes egyének, s főleg vezérek fölemészthetőségéről beszél. Ezzel Mózes sorsára céloz, de a mára utalón, s ezt már nehéz lenne elfogadni. Megkockáztatjuk ugyanis az ellenvetést, hogy „egyes egyének fölemészthetése” ma aligha szükségszerű, inkább véletlen, szubjektív jellegű torzulások összeadódásából eredő. S az egyén és társadalom közti esetleges konfliktusban egyre inkább a társadalomnak van igaza; a gilgamesi, mózesi vezérkedésnek, misztikus küldetésstudatnak a mi korunkban még a szubjektív jogosultságát sem lehet elismerni. Az egyéniség dolga és joga nem az, hogy a társadalom korbácsa legyen, hanem a maga körében és életével fejlesztője, építője, reformere, aki az igazát tudó ember higgadt erélyével társait az új, szocialista életforma irányába vezeti.

Kodolányi írói útja — történelmi regényeiből jól kirajzolódik ez — óriási vargabetű. A kör *Az égő csipkebokor*-ral zárult le, s megint nincs tovább. A kritikus persze nem jós s nem tudja megmondani, hogy a szerző most merre vágja ki magát. Visszafelé már nem lehet, nem azért, mintha valaki megtiltotta volna, hanem mert arra már végképp nincsen út. De lesz-e erő az előrehaladáshoz? Igaz, a válság mély, de vannak, s nem kis számban, biztató jelek. A történelmi regényeiben, főleg *A vas fiai*-ban és *Az égő csipkebokor*-ban fel-feltörő régi színek, képek, de leginkább a *Jehuda bar Simon* című nagyszerű kisregény, amelyben

ott érezzük az író megkapó líráját, szeretet-sóvárgását; az ókori témába rejtve megdöbbenő képe annak a helyzetnek, amelyben a magyar értelmiség egy része él. Jehuda hibás, elnyomorodott lelkű ember, aki képtelen az életben eligazodni, teljessé válni, — kicsit Klim Szamgin rokona is, akinek lelkét testi hibája s a kor a fölöldhatatlannak látszó ellentmondásai kiszikkasztják.

A Jehuda már a jól fölismert kórkép: s az már biztató, ha tisztán látjuk a betegség természetét. A gyógy mód is adott: azt várjuk az írótól, hogy a belátás bölcsességével s nem a sértett önérték indulatával dönt a maga jövődjéről. Hisz amit a kor követel, s mi olvasók, várunk tőle: az azonos tehetségének igazi természetével, egészségesebb művészi hajlamaival. Írjon bár a múlttól, vagy jelenről, ehhez kell hűnek lennie, s akkor hű lesz az igaz, valóságos egyetemességhez: a szocialista jövőhöz is, amelyet hisszük, nemcsak szavakban vállal.

SZÁNTÓ PIROSKA rajza

Új ég, új föld

KODOLÁNYI JÁNOS REGÉNYE

Kodolányi regényét, az „Új ég, új föld”-et letéve — mely folytatása az 1948-ban közreadott *Vízöntőnek* —, egy kínai mese jutott az eszembe; Han Fei-csu meséje. Csi hercegéről szól a kis történet, aki megkérdezte kedvenc festőjét: mit a legkönnyebb lefesteni?

— Sárkányt, ördögöt, démont — felelte a festő és sorolta tovább a mesék, mítoszok szörnyalakjainak nevét.

— És mit a legnehezebb? — kérdezte ismét Csi herceg.

— Lovat, kutyát, embert, tájat — sorolta a festő.

Csi herceg eltűnődött a válaszon, majd így szólt:

— Nem értem szavaidat, ó festő! Miért könnyebb a szörnyek festése, amiket soha nem láttunk, mint az állatoké, tájaké, tárgyaké, embereké, amiket nap mint nap látunk, aprólékosan ismerünk?

— Éppen azért — felelte a festő, és palettáján csillogó színeket kavarva, selymére vetett egy villogó szemű, rettenetes alvilági szörnyet, majd így szólt: — Lásd, ó Herceg, e képet. Szörnyűnek, félelmetesnek találod. Tökéletesnek is, mert nincs semmi, amihez hasonlítsd. De most nézz ide — s egy másik vázlatos képet mutatott a hercegnek: jó-e a kép?

— Nem jó! — mondta a herceg.

— Miért?

— Mert nem jól mutatja a távoli dolgok képét. Ott, hátrább egy macska nagyobb, mint elől egy ló! Ez lehetetlen.

— Bizony lehetetlen! Ezért nehezebb az élőlények és a tárgyak képének ábrázolása. Ha abban hibát vétünk, észreveszi és megbírál minden, a világot ismerő ember!

Csi hercegnek, festőjével történt beszélgetésénél sajnos nem volt jelen műkritikus. Így csak magam építhettem tovább a mesét, megkérdezve magamtól: *Miről könnyebb határozott bírálatot mondani: a szörnyeket ábrázoló műről-e, vagy olyan alkotásról, mely a valóságos világ emberének életét mondja el?*

Kodolányi regényének elemzésénél nem járhatja a szokásos utat a kritikus. Nem szólhatunk a cselekmény hitelességéről, hiszen hosszú összehasonlítható munka derítheti csak ki, hogy a *Gilgames-eposzt*, a mintegy háromszáz vízözönmondából milyen, honnan és hogyan átvett elemek tarkítják —, mennyi szerepe van a guatemalai *Popul Vuh kódexnek*, a mayák *Csilambalam kódexének*, az indián *Csimalpopoka-kódexnek*, az altáj, burját, perzsa népmondáknak, az Apokalipszisnek, vagy más mondai elemeknek a mese szövésében. Ezek a népmondák közös fémotívumaik mellett igen színezettek, mint általában a népmesék és népmondák, elfordulásuk az egész föld felületére kiterjed.

A hősök jellemrajzának

egy-egy fogatkozását sem kérhetjük számon a szerzőtől, hiszen ezek az emberek a ma számára sohasem volt lények — még a közönséges emberek is —, a titánok pedig földön-

túliségükkel, isteni származásukkal, idétlenségükkel a mi számunkra ésszel is fölérhethetetlenek — nemhogy bírálni merjük őket. Ha nem akar a kritikus a felsőbbrendűség ellen lázadó, rongyos külvárosi költőnek, Digginnek sorsára jutni, jól teszi, ha eláll az isteni Gilgames, a szörnyű Enkidu, a bölcs Lugal, vagy a nem cselekvően cselekvő Út- napistim jellemének bírálatától, még ha e jellemek, Kodolányi fantáziájában keltek is életre.

A regény megértéséhez csak megírása indítékainak felismerésével lehet eljutni, a kritikának tehát ezirányban kell tapogatóznia. A megértés kulcsát adja Kodolányi „Zárt tárgyalás” című tanulmánya, A „Zárt tárgyalás” megvilágítja a regény-ciklus eszmei célját.

Eszmeiségének alapja az az ember-szemlélet, mely szerint az ember *nem társadalmakban*, hanem őt a transzcendenshez kötő *kultúrákban* él, a „tisztá ész” kora — a jelenkor: csupán átmeneti pillanat. Lehetséges, hogy ebben az átmeneti pillanatban az emberiség nagy dolgokat alkot, de egy kozmikus katasztrófa majd „észretéríti” az embert, s a „homo sapiens” helyét ismét elfoglalja a „homo magus”. Megfogalmazza e tanulmány e történet szemlélethez illő írói feladatot is: a transzcendentális ember kimunkálását. A *Gilgames-eposz* alkalmat adott Kodolányinak arra, hogy a *Zárt tárgyalásban* lefektetett téziseknek irodalmi feldolgozását elvégezze, megmutassa, milyennek látja a „transzcendentális” embert, élénk tárja „hitét”, hogy lemérhessük: érdemes-e hitre bízni magukat; mennyi az emberség e vízióban, a kozmikus erővel összeütközésben élő ember víziójában?

Az eposz maga, a vízözön-legendák és a különböző valóságok mítikus tanításai azonban nem voltak elegendők e vízió megrajzolásához. Kodolányi — bár tanításának egyik tézise, hogy a tudomány felhasználásáról is le kell mondani, ha emberi életet akarunk élni — a „tudományokhoz” fordul. Kiválasztja a különböző misztikus, áltudományos világmagyarázatok közül a megfelelőeket. Ebelt „Känohold”-elméletét, Hörbiger „világjég-elméletét”, s Daqué típuselméletét.

Élet és Irodalom 1958. okt. 3.

40. sz. 9.

A mitoszok és a „tudományos” elméletek köveiből építette fel Kodolányi a maga különleges eszmeiségét, melynek legfőbb jellemző vonása nem csupán a ma tagadása, nem csupán a tudomány tagadása, nem csupán az ember mélységes megvetése, nem csupán az elkeseredettség, hanem az, hogy e szemlélet önmagát is tagadja, lebecsüli — miközben kétségbeesetten kapaszkodik a transzcendens megdicsőülés víziójába.

A „Vízöntő” és az Új ég, új föld” lényegében ugyanaz a regény, ugyanazzal a tanulsággal, más szereplőkkel, s a Kodolányi-látta főkérdések más csoportosításával. A Vízöntőben a „homo sapiens” és a „homo magus” ellentéteit,

két férfi — Lugal király és Utnapistim — képviselik. A regény fő vonala e két embertípus közötti harc, mely az értelmes, cselekvő, tervező és építő ember kudarcával — minden emberi erőfeszítés bukásának és hiábavalóságának „örök tanulságával” — s Utnapistim megdicsőülésével végződik. Az „Új ég, új föld”, a két típust Gilgamesben egyesíti, e „kétharmadrészben isteni, egyharmadrészben emberi” lényben, akinek felemás tragédiája éppen lényének felemásságával magyarázható. Mágusnak bölcs, bölcsnek mágus, s míg Urukban a Bika korszakát valósítja meg, s az istenek dicsőségére építkeznek, éppúgy föllázad ellene a nép, mint Lugal ellen, az Özönvíz előtti Szurippakban. Mert — s ez is a Kodolányi-féle tanítások egyik tézise — a köznép, a homokórák embereinek élete reménytelen. E köznép semmit sem ért a Beavatottak nagy titkaiból, akik olyan ismerői az élet törvényeinek, hogy pusztá akaratukkal soktonnás sziklákat helyeznek hegycsúcsokra, tengerparti gátakba, vagy úgy társalognak Anuval, mint más ember a borbélyával. Ez értetlen, ostoba, lázongó köznép miatt folyik az emberáldozatok vére folyamszámra, ölelnek papnók a zibu-kon halálos görcsig, miattuk szerveződik az állam, de minden mindegy — a közönséges emberen nem lehet segíteni. Egy üdvös dolog van csupán: *közönnyel nézni*

a sorsát, megvetni, s élni munkájából. Mert a Beavatottak ezt teszik. Utnapistim maga a legnagyobb közönyös, s csak a családjáért hajlandó cselekvésre, ezért dicsőül meg. Csupán egy Beavatott akar segíteni a népen: Lugal. Harakiri lesz a sorsa — ronda, és gyalázatos bukás, nagy büntetés a bűnért. Lugal ugyanis nem értette meg Anu szavát: nem tudott eljutni a közönyösségig, s segíteni akart az emberiségen.

A „minden hiába” peszszimizmusa az egész regényciklusban dühös és torz acsarkodásba torzul. Kodolányi a ma számára írta e művet, s nem fukarkodik a párhuzamvonásokkal, hogy a ma olvasója értsen az írásból. *Nem is olyan „vájtfülűek” számára készített írás ez a regényciklus.* Lugal és Utnapistim vitája a hangyák tornyáról már túllép a mese szimbolizmusán. Az *Új ég, új föld*”-ben a mai tudományt gúnyoló közbevetett bölcselkedések — a *minden emberi építés céltalanságáról* elmélkedő oldalak, a *gúnyversek*, melyek *minden társadalmi rendet* támadnak — nem hagynak kétséget az olvasóban, hogy milyen szándék vezeti a „meseíró” tollát. E szinte vulgáris magyarázatok érthetőek és félre nem magyarázhatóan világosak.

A regényciklus fenntartás nélküli *nem* arra a kérdésre: elfogadja-e Kodolányi az emberiség mai eszményeit. *Nem fogadja el.* Semmilyen társadalmat, semmilyen társadalmi eszményt nem fogad el Kodolányi a „transzcendens”-rendet hirdeti, amibe semmi sem fér, ami emberi.

Az „eszmények” — Kodolá-

nyi eszméi — szörnyetegeket teremtetnek az íróval. Az egész mű, csupa fel nem oldható ellentmondás. Nincs tisztázottság a koncepción belül sem, a vak égi hatalmak, vak ösztönök és a vak véletlen rángásai között botorkál az emberiség s a Beavatottak — bármilyen tudósai a „tudományoknak” — csak a *rettegésbe vannak a „homokórák embérénel” jobban beavatva.*

Az élet apró jelenségeinek sokszor meleg költészettel megírt jelenségei csak elmentelik a világnézet és szemlélet szörnyű emberség-tagadását, hiszen a valóság csak káprázat, mondja Utnapistim — s az embernek végül csupán a káprázat vigasza marad.

Kodolányi a rendezett világból menekült a vérivő istenek, a kozmikus katasztrófák, a véráldozatok (a vízözön előtt emberevessel, utána emberevés nélkül), a bujaság, s a ködlő misztériumok világába. He e pokolban jól érzi magát, az az ő magánügye, de azzal, hogy e fantázia-szülte szörnyek hadával — a jövő nevében — támadásra indult, maga kényszerítette ki a harcot. Az ember múlt legsötétebb és mítoszainak és legreakciósabb „tudományos” elméleteinek fegyvereivel indított támadás Kodolányi irodalmi munkásságának legnagyobb tévedése. *Ez a mű éppen a jövő előtt fog az elfeledés szürkeségébe hullni, hiába szánta a mitoszokba révílt Kodolányi a jövődönnek.*

(Magvető Könyvkiadó)

SZABOLCSI GÁBOR

[Emlékezés István]

Tótfalusy István

MITOSZ ÉS VALÓSÁG

(KODOLÁNYI JÁNOS, A REGÉNYÍRÓ)

„Bizony, a tenger egyformán ringat, hoz-visz babákat és meztelen asszonyokat. Játszik velük. Símogatja, csókolgatja őket. Mi? Egyik is játék, másik is játék. Játék a kókusztlal, a kutya, a tollak, játék az asszony... Pom-pás, mi? Sok teknőn megfordultam, sokat hajókáztam, sokféle játékot sodort el mellettem a tenger. Babát, tollakat, tálakat meg meztelen asszonyt is. Ne nézzétek. A tengert nézzétek, ne azt, amit sodor.“

Választhatunk-e mottót Kodolányi életművének ismertetése elé épp a *Vizöntöböl*? Hihetjük-e, hogy Szur Szunabu, az „időtlen hajós”, tréfás, keserű és áhítatos szava valóban Kodolányi útjának végső tanulságát foglalja össze, állítja elénk? Hiszen a *Sötétség* és *Az égő csipkebokor* megírása közt csaknem félévszázad, eseményekben, fordulatokban gazdag negyven esztendő múlt el, és Kodolányi nem valami elkerített kertben, gögös elefántcsonttoronyban élte végig ezt a félszázadot. Maga mondja el, hogy írás közben sose zavarta a lárma. Művei valóban *zajban* születtek: gazdasági, politikai, kulturális és erkölcsi válságok, viták, útkeresések zajában — nem egyszer *csatazajban*. És a válságok, harcok, háborúk szörnyű éveiben ezek a művek is eszmélkedést sürgetnek, eligazító fényeket keresnek — az összeomló nemzeti lét s a lealjasodó emberi élet veszedelmei közt. Az események örvénylő egymásutánja s az egyre mélyülő, táguló írói lélek fejlődése egyformán tükröződik e művek során: minden év új színeket idéz, minden fordulat új tájakra nyit.

Az ilyen író élete-műve érthetően sok hamis reményt kelt, sok félreértést támaszt és sok vádnak nyit kaput. Aki „kivülről” egyik vagy másik irányzat szempontjából itéli meg, érthetően következetlenséget vagy éppen hűtlenséget lát ott, ahol a géniusz *önmagához*-hű fejlődése — számára meglepő, esetleg éppen nem tetsző irányba indul. Kodolányi neve, alakja körül is viták viharzanak. Nem az az ember, aki kerülte volna a vitákat, néha talán még kereste is őket, a finomlelkű és érzékenytestű emberek önkínzó konokságával: mint ahogy apja verését fogadta régen, büszkén és könnytelen arccal, igazságának gögös öntudatában. S ahogy apjának nem volt igaza, — hitünk szerint — nem volt és nincs igazuk író-kora fölényes bíráinak sem. Hiszen ezek a bírák legtöbbször saját várakozásaik, saját Kodolányi-képük fényében ítélnék és ítékeznek fölötte. Ezért nem értik, miért írt a *Sötétség* s a *Szép Zsuzska* után történeti regényt, miért fordult a dokumentálható késő-középkori témáktól Szent István korának homálybavesző alakjaihoz, s legfőképpen miért írt társadalmi és történeti regényeinek hosszú sora után — a *Vizöntöben* meg az *Új ég, új föld*-ben — *mesét* s *Az égő csipkebokor*-ban bibliai tárgyú történetet. Aki a maga izlésének, vagy céljainak elfogultságaival közeledik Kodolányi életművéhez, valóban könnyen részleteket fogad csak el abból, s a *rész* nevében megtámadja az *egész* hitelét. Ahelyett, hogy saját Kodolányi-képét revidálná az egész életmű magyarázó összefüggéseinek megfelelően: mert a részt is az egészből érthetjük csak meg igazán. Hiszen épp a modern irodalomtudomány nagy követelménye, hogy *fejlődésükben* lássuk az írókat, változó témáikban, technikájukban vegyük észre a belső egységet, a fejlődésnek forrását és összekapcsolóját. És minden kor minden tudományának eszménye az *alázat*: a csodálat, a rokonszenv és a megértés alázata.

Mindenesetre maga Kodolányi nem úgy néz vissza írói pályájára mint

Vigilia 1959. márc. 3. n. 202-214.

törések, megalkuvások és vargabetűk sorozatára. 1957-ben, leszámolva a megdöbbenő ténnyel, „hogyan író már csak volt, de többé nem lesz”, *népének* ajánlja utolsó nagy regényét: „népemnek, melyet jól-rosszul, de mindig őszintén igyekeztem a végső nagy cél felé buzdítani”. És 1955-ben, emlékező *Utóhangjában* így emlékezik első remekéről, a *Sötétségről*: „Sorsomat, hivatásomat és küldetésemet ismertem föl és vállaltam benne, noha tán könnyebbnek véltem akkor, mint amilyennek később bizonyult... Sok-sok vajúdas és sikertelen kísérlet után megszületett bennem az, aki vagyok s aki mindig leszek, megszületett, alakot nyert, önálló, legyőzhetetlen tényévé vált az igazi egyéniségem.” Azt hisszük, nincs jogunk az író tanúságának hitelességét kétségbe vonni. A *Vizöntő* és *Az égő csipkebokor* nem törésről és nem megalkuvásról beszél, ahogy nem beszélt arról az *Emese álma* vagy a tatárjárás kori trilógia sem. Most, az utolsó művek magaslatáról látjuk csak igazán, hogy Kodolányi útja egyenes út. Pedig nem könnyű vitázni, alkudni és kutatni — és közben mégis (nem is az ész, hanem az ösztön biztonságával) *menni előre*: a meglátott valóság mélységei felé. E „hütlén hívség” a legnagyobb írói teljesítmény, ez az ösztönös biztonság a fejlődésben és mélyrehatásban a tehetség legnagyobb öngazolása. Remekmű ritkán születik: külső és belső tényezők ritka összjátékának ajándéka az. De az egyes művek esetleges hibáit ellensúlyozza az egész életmű egysége, egyenesvonalú, mélybetörekvő „cél tudatosága”. Kodolányi regényeiben lehet művészi hibákat keresni és találni. Életútját is lehet elhibázott útnak vélni, vallani. Életművének egységét azonban csak az vonhatja kétségbe, aki nem elég alázatos vagy nem elég bátor ahhoz, hogy végig kövesse a nagy útról írt beszámolót. Ő maga bátran és konokul végigjárta az útját. És ha ez az út pusztába vezetne, a vállalkozás akkor is hősi lélekre vall, s a tanulság akkor sincs hiába.

*

A pályaindulás roppant feszültségű novelláiról, kisregényeiről sokat írtak már. A Nyugat igényes szerkesztőitől napjaink közönségéig mindenki csak megdöbbenéssel tudta olvasni s újraolvasni ezeket a tragikus, komor írásokat. Hogy maga Kodolányi egész életművének csíráját látja bennük, azt főntebb idézett mondata is elegendően igazolja. Megrázó hatásuk titka éppen az, ami csírává teszi őket — s egyúttal megkülönbözteti a népi írók vagy a falukutatók írásaitól. A szociográfusok szociális és morális tényeket tárnak az olvasók elé. A lelkiismeretre, a józan belátásra és a hazaszeretetre appellálnak — és ábrázolnak művészi együttérzéssel, rokonszenvvel meg fölháborodással olyan tényeket, melyeket tudatlanra venni bűn, elnézni pedig sokszorosan az. Kodolányi ennél mélyebbre nyit: írásai nem pusztán művészi hitelű riportok, a hitelesen megrajzolt valóság nála nem pusztán önmagáért beszél, hanem szimbólummá nő, a társadalmi és erkölcsi válság mélyebb örvényét sejteti — a legmélyebb és minden emberben közös nagy örvény: a transzcendencia örvényébe mutat. A „Huszonöt éves Sötétség” emlékező tanulmányírója, Harcos Ottó így vonta le a mű akkori tanulságát: „Nem szociális kérdéstről van csupán szó. A szociális bajok gyógyításai csak kanalas orvosságok, ha maga a társadalmat alkotó ember halálos beteg. Társadalmi életünk legfenekeén nem a szocializmus problémája lappang, mert itt már szociális kérdés nincs is, — csak emberkérdés van.” — A valóságot, s épp a társadalmi valóságot — így ábrázolni, így szimbólummá emelni Kodolányin kívül talán egyedül Ady tudta még. Ő sem az epika, hanem a líra terén.

Ez a mélyebb problémalátás emeli ki a *Sötétséget* meg *Sötétség* a szociográfiák s a népi írók többi írása közül, s talán nem tévedünk, ha azt

gondoljuk, hogy Móríc szokatlanul komor színeiktől rettent vissza, hanem épp ennek a transzcendenciába nyíló, nyugtalanító látomásnak távlatait akarta bezárni maga előtt, mikor abbahagyta a *Szép Zuzska*, a *Börtön* meg a többi testvér-novella olvasását. Am épp ez a mélyebb problémalátás jelzi azt is, hogy Kodolányi számára ezek a művek csak csirák lehettek, csirái egy mélyebbre nyúló, szélesebb ecsettel festő társadalom- és lélekrajznak. A szociográfusnak nem kell tovább, előbbre mennie. Adatait esetleg újabb adatokkal, képeit új képekkel szaporítja, s megtette, amire vállalkozott. Kodolányi nem állhatott meg a *Sötétség* színvonalán. Ezek a fiatalkori írások mind egy-egy kiáltás, folklórisztikus pontosságuk, szociográfikus hitelük mellett, azon túl a lélek legmélyéről szakadtak, mint Dareios fiának némaságon áttörő félelmes szava. Kiáltozni azonban nem lehet sokáig: Kodolányinak két lehetőség között kellett választania. Vagy lemond a *Sötétség*ben rajzolt való és mégis *szimbolikus* rajz mélységeiről, közeledve a „csip-csup valónak” szürkébb hitele felé, vagy vállalja a mélység szólítását, és tovább indul a maga nyitotta úton: a társadalmi probléma emberi gyökereinek, sőt transzcendentális mélységeinek megvilágítása felé. Sokan akkor hitték volna hűnek, ha megáll (és ezzel visszahanyatlik). Ő előrelépett, s a drámai magvú, atomszerűen zárt ábrázolás után a mélységeket már nemcsak sejtetni akarta, de ábrázolni is. Így születtek meg első társadalmi regényei.

*

Nem mintha a 25-ben írt *Tavaszi fagy* tökéletesebb mű volna a 22-ből való *Sötétség*nél. A mélységeket sejtetni „könnyű”; „csak” látó szem és sugallatos művészi erő kell hozzá. Ábrázolni már sokkal nehezebb. A drámai feszültségek evokatív erejű magaslatáról leszállni a részletes lélekrajz, a bonyolult emberi kölcsönhatások prózájába: ehhez idő, nyugalom és próbákon edzett technikai tudás kell, meg az ábrázolásnak szinte askétikus önfegyelme. Kodolányiból mindez hiányzott, mikor a *Tavaszi fagy* megírásához hozzáfogott.

Így lett első igazi regénye Iermontovi modorú lírai regény. S ha már a *Sötétség*ből is több csendült ki a testvéri rokonszenv vagy az éber lelkiismeret hangjánál; itt egyszerűen magáról beszél, egyesszám első személyben, a rivaldafénybe került szemérmes kamaszfiú zavart leplezgető kihívásával — és torzításaival. Önarcképét néhány biztos vonással így rajzolja meg:

„Ahogy sokáig néztem a zavaros tükörbe, a kék kötény és a szürke sapka keretéből egyre sötétebben komorlott elő az arcom. Első pillanatra valóban olyan volt, mintha inasgyerek arca volna, de aztán annál inkább kiváltak a mély barázdák, melyek bevésődtek a szám sarkába. Homlokomat is finom ráncok szegték keresztül kasul. Gyanakvás, intelligencia és sok hidegség volt ebben az arcbán. Hasonlított valamennyire a hiúhoz, de, hogy egészen tárgyilagos legyek, szentimentalizmus is volt benne. Tele volt ellentmondással. A vonások külön-külön zavarosak voltak, csak együtt adtak ki valami furcsa szomorúságot, fáradtságot, gyanakvást és kíváncsiságot. Valamikor a kíváncsiság volt arcom legjellegzőbb vonása. Most visszamerült a szemem mélyére s helyette előtérbe nyomult a kajánság és a gyanakvó félelem.”

A regény cselekménye csak laza fonál, alkalom az én szerepének kibontására, gondolatainak kifejtésére. Világos, hiteles életrajzi tényekből épül föl (kiki összevetheti a *Süllyedő világ* adataival), de fordulatai a groteszkbe hajlanak, s a lírai ihlet igényét követve sokszor a művészi ábrázolás végső határait érintik, sőt olykor túl is lépik talán. A sok részlet-rajz nem ad a regénynek epikai hitelt, a lírai igazság teszi egyedül mű-

vészivé, ez a keserű, túlságosan is hiteles gyanakvó és vádló fiatal férfi-profil.

Kodolányi akkortájt a Japán-kávéház köréhez tartozott. Ha a *Sötét-ségben* Ady szimbolizmusának sejtelmeit kerestük, a *Tavaszi fagy* joggal a *Tiszta szívvel* József Attiláját idézi elénk. Azt a fanyar, legényes, kegyetlen cinizmust, amelyért József Attilának ott kellett hagynia Szegedet, és amely mégis egy „gyönyörű szép szív” megtépett, megalázott idealizmusának tanúja. A *Tavaszi fagy* írója cinizmusában is erkölcsösebb az erkölcs, és a társadalmi egyensúly szólamos őreinél, akik szépen beszélnek, de kegyetlen egykedvűséggel nézik emberi életek s nemzeti értékek nyomorba fulladását. Az ő álerkölcüket utálja Kodolányi, s mert bennük látja az erkölcs képviselőit, azért fúj harci riadót minden erkölcsi magatartás, norma és követelmény ellen. „Mit, erkölcs? Az erkölcs a kirakatok védőlakatja, azért van, hogy bátran rakhassanak egyetlen vékony üveg mögé aranyat és batisztot. Védekezés a tolvajok ellen. A didergők és éhesek ellen.” Fölállítja az „erős ember” morálját, a nietzschei *Übermensch*-ét, akinek mindent szabad. Hirdeti a „gyűlölet szabadságát” és hirdeti, hogy „nem hisz semmiben”. Ezek mögött a súlyos eszmék mögött azonban nem egy kiegészített férfiélet nehéz bölcsessége áll, hanem egy meggyötört ifjú lázadó kétségbeesése. „Miért van nekünk olyan kegyetlen apánk?” — hangzik föl a kérdés, a nagy Kodolányi-kérdés első fájdalmas megfogalmazása. „Minden rossz forrása a nő” — jajdul a másik, később még egyre mélyülő panasz, a nagyrahívott ember panasza, akit csábit és mégis gátol a női szépség áhított, mégis rettegett hatalma.

Ilyen őszintén, a részek felszínes őszinteségével nem „beszélte ki” többé Kodolányi a fájdalmait és véleményeit. A *Szakadékok*, a *Futótűz* és a *Feketevíz* életrajzi háttérű sorozata harmadik személyben beszéli el hősenek történetét, és egyre mélyebb és igazabb epikával mutatja be azt a világot, amelynek testéből a főhős való. Ezekben a művekben már egyre többször jut el az író az igazi epikai ábrázolás nagy csúcspontjaira. A problémák, tragikus sorszerűségek itt már nem egy fölizgatott fiatal költő sejtelmeiként, nem is egy-egy fölgyújtó látomás mögül tárulnak elénk. Maga a történet kínálja őket, a jellemek s a pontosan megrajzolt életösszefüggések szükségszerű — s épp azért hiteles és meggyőző realitásából fakadnak.

Ez a szélesebb társadalomrajz, az emberi sorsproblémák mélyebb elemzésével párosulva az évek múltán egyre nyugodtabb s igazabb művekhez vezet. A *Feketevizet* a *Futótűztől* hat esztendő választja el, s ez alatt a hat esztendő alatt nem lankadt Kodolányi igazságkereső szenvedélye, de csöndesebbé vált az a fölindulás, mely kezdetben még sokszor szétörte az epikai ábrázolás tárgyias egyensúlyát, s a *valóság* helyett minduntalan az *író*t juttatta szóhoz. A *Szakadékok* és a *Futótűz* is sokoldalú egyensúlyában mutatja a valóságot s az emberi sorsot. Megdöbbenő mindkettőben az édesanya rajza, mely annyi szegény, harag és sajnálkozó vágy fényéből-árnyából szövődik elénk. De a rossznak, megvetésre méltónak torlódó halmozása a leírt, (de sokszor igazában meg nem jelenített) valóságnál még mindig foghatóbban állítják elénk azt a szédülő fiút, aki először találkozott a bűnnel, a mocsokkal, s ajka undorral öklendezi föl mindazt a szörnyűséget, amit meglátott — s el nem viselhet. A *Feketevíz* már nyugodt és szerény írás. Nem hiába *A vas fiainak* közvetlen szomszédságából való.

De törjük meg most az időrend vonalát, és pillantsunk előre, az ön életrajzi ciklus utolsó darabjára, a *Boldog békeidőkre*. Ami a *Futótűz*ben lehetőség, a *Feketevíz*ben fiatal, harmatos kezdet és ígéret, az érett it

316

fanyar, sokizű össze. Szerkesztési technikában nem sokat tanult Kodolányi az elmúlt tizennégy év alatt. Az ábrázolás metsző biztosságában, sokoldalú gazdagságában azonban igen nagy fejlődést figyelhetünk meg.

Vessük csak össze a *nép* rajzát a ciklus különböző darabjaiban. A *Futótűz*ben még a *Sötétség* szimbolikus, nagy lírai töltésű fogalmazásai kísértének — s hatnak helyenként nagyon is visszásan ebben a prózai, epikát s epikai hitelt áhító környezetben. A paraszt-kocsis alakját például így írja le: „Öreg volt a paraszt, csendes, a lábai görbék, mezítláb volt, olyan a talpa, mint egy nagy, fekete lepény. Mint az a föld, amelyet tapos és ősei ezer éven át tapostak. Mint a kenyér, amit eszik, s ősei ezer éven át ettek.” A *Feketevíz* parasztjai már egyszerűbb, pátosztalanabb és hitelesebb vonásokkal vannak megrajzolva. Mögéjük tárul a táj, ragyogó — bár még takarékos — színekkel megidézve, s ők maguk tesznek és beszélnek, — úgy, hogy némelyik felejthetetlen emlékünknél marad. De a népi alakok sokoldalú ábrázolásához a *Boldog békeidők*-ben érkezik el igazán Kodolányi. A kocsislegény meg a sváb cseléd lány itt már nem mítoszok hősei — legalább nem inkább azok, mint a többi szereplő. A népi élet folklórisztikus jellemzései itt nem az exotikum varázsával hatnak, nem magukért érdekes furcsaságok, hanem az egyéni jellemek, sorsok föl-idézői.

A *Süllyedő világ* önéletrajzi följegyzéseiből vagy az *Utóhang*hoz hasonló személyes vallomásokból láthatjuk, hogy Kodolányi a mindennapi életben is mennyire külső jegyekhez köti egy-egy ismerőséhez fűződő meglátásait, emlékeit. A *beszéd*, a szavak *ejtése*, dallama különösen jelentős a szemében. Móriczsal először telefonon beszélt, s *hangjának* emléket máig is őrzi: „Világos, szinte fényes, nagyon tisztán, zeneien hangszlyozott felsőtiszai tájszólással beszélt. Egyszerre nagy bizalmat éreztem iránta. Ugyanaz a hang volt ez, amit a *Tavaszi szél* első olvasásakor kihallottam a betűkből.” Érthető hát, hogy az ilyen ember kezében a tájnyelv néprajzi érdekességből előbb-utóbb ember-idéző hatalommá válik. S nemcsak a tájnyelv: az egyéni beszéd, egy szó, egy kedvenc kifejezés — magyarázatlanul is jellemez és megjelenít. Ebben az ábrázoló és megidéző rendelésben aztán nincsen különbség nép és úr között. Az alakok nem szakadnak ki társadalmi és kultúrális talajukból, de nem válnak érdekesebbé sem pusztán háttérük miatt. Itt már emberek mozognak; *típusok*, de nem múzeumi példák: urak és parasztok, magyarok és svábok, férfiak és nők — különbözők, de méltóságukban mégis egyenlők, egyformán súlyos sorsnak hordozói. S az emberek mögé kibomlik az erdők, az utak, a kert, s a falu gazdag világa. Nem díszlet, keret a táj; talaja, kozmikus háttere az emberi sorsnak. Mint a hegyen-járók árnyéka este; völgyeket fog át és távlatokba nő az emberi élet szomorúsága. A sváb cseléd lány, a megcsalt és elhagyott Kádi nyitott ablakán át „dühítőn hullott a szobába a madarak hangja, mint megannyi csillogó üveggyöngy és szétgurult a padlón. Kádi toporzékolt papucsos lábával, mintha valamennyit szét akarná taposni... A napsugár kicsúszott a szobából, nőttek, növekedtek az alkonyat árnyékai, benyúltak a szobába, ellepték a bútorokat, letörölték a tükör ragyogását... Este volt.” Ime: az író megtalálta azt az eszközt, amellyel az epikai egyensúly és tárgyyszerűség sérelme nélkül újra lírát tud vinni az alakok és események mögé, és szinte észrevétlenül ki tudja emelni őket önmagukból.

Az ábrázolásnak ez új lehetőségeit azonban Kodolányi nem társadalmi regények írása közben fedezte föl és hódította meg. A *Feketevíz* és a *Boldog békeidők* közé két nagy történelmi ciklus megírásának évei esnek. 36 és 38 között íródott a tatárjárás kori trilógia, s a negyvenes évek elején az *Emese álma* elkészült két kötete.

Ha a *Sötétség* után váratlan meglepetésként hatott és hathatott az ön-életrajzi regények sorozata, még inkább meglepetés volt a *Feketevíz* után a tatárjáráskori trilógia terve és első darabja, *A vas fiai*. A *Sötétség* látomásos, atomszerű drámaisága s a *Feketevíz* meleg és tartalmas, de inkább ígéretnek ható epikája után méltán váltott ki csodálatot *A vas fiai*-nak újszerű, egyéni s egycsapásra tökéletesnek tetsző nagyepikus egyensúlya. De, ami meglepő, lehet egyúttal magyarázat is. Kodolányi épp azért fordult a történelmi regény tárgyiasabb, nyugodtabb műfajához, mert a nagyepika arányait és eszközeit kereste, s azokat a társadalmi regényben egyelőre nem tudta megtalálni. A 36 éves író *nagy művet* akart alkotni végre, nemcsak terjedelemben, hanem arányaiban és mélységében is nagyot. De jól érezte, hogy a társadalmi témák nagyepikai földolgozásához még nem érett hozzá eléggé. A személyes fájdalom, a harag és kétségbeesés líráját még csak ott tudja az epika hátterévé simítani, ahol az alakok és események közvetlen ingere nem szítja újra meg újra szertelenné. S az alakjaiban kezdettől fogva megnyitott transzcendenciához is így, a nyugodtabb ábrázolás módszereivel juthat közelebb. Ha a kor-szülte társadalmi, nemzeti és erkölcsi problématika mélyén eddig is korok fölötti, ősi kérdéseket sejtett és sejtetett, most elérkezettnek látta az időt arra, hogy ugyanezeket a kérdéseket egy másik kor összefüggésében nyissa elénk. A történelmi multban elsősorban nem a *történelmet* kereste, a jelen csíráját, a jövő tanítómesterét. Az emberi életnek történetelen mélységeit akarta megközelíteni bennük.

Ez a törekvés azonban nem valami kosztümös, történetietlen rajzhoz vezette, az „általános emberi” klasszicizáló elvontságaihoz, hanem épp ellenkezőleg, a naturalista történelmi regény fölfedezéséhez. A historikum nem önmagáért érdekelte, de ez legkevésbé sem tartotta vissza attól, hogy szinte „vallásos áhítattal” megrajzolja, a legapróbb részletekig s a lehető legteljesebb hűséggel. Hiszen, ahogy a *Sötétség* épp jellegzetesen, szinte szélsőségesen reális rajzában válik szimbólummá, úgy történelmi regényeinek világa is épp történetiségének pontos rajzában lett a történet-fölöttinek bemutatója. Kodolányi az egyetemes érvényű mélységet sosem az egyediség tompításával próbálta megközelíteni. A naturalisták hitével hitt abban, hogy az egyszerű-való épp egyszerűségében képviselője és reprezentánsa lehet az egyetemesnek. S valóban: valahányszor az általánost, a mélyet, az esetlegesen túllévvőt kereste, újszerű hévvel, lendülettel — és elfogulatlansággal kezdte rajzolni az egyetlent, a fölszint, az esetlegeset, s *mélyebbre célozva itt is nagyobbat alkotott*.

Ki felejtethné például *tájképeinek* ragyogó, érzéket kábító színeit? Csak egyet idézzünk a számtalan közül: „Fehér, fehér volt a táj, a budai hegyek sötétkékjét hermelinefoltok tarkázták s fehérek voltak a háztetők, tornácok s palánkok is. A tiszta levegőn úgy szállt a harangok szava, mint az üvegcsengőké. S fehér dísz alatt rogyadoztak a hatalmas fák is, zuzmára villogott a vékony gallyakon s vert csipke képét mutatták a bokrok. A világoskék égre békésen kanyargott a palota kürtőinek füstje, mintha lélegzetet s meleg párát bocsátott volna a magastetejű épületcsoport. S a Nyulak szigetén is fehéren füstölt a klostrom s odaát Pesten is — a Duna pedig acélkék, hatalmas kardként villogott a napsütésben.” S következik a szánok, fogatok leírása, a királyné udvarának nyüzsgő, naturalista rajza. De tessék megfigyelni, minden naturalista részletfinomságával, hogy meg van szerkesztve ez a kép; a színek, a hangok, az ábrázolt és ábrázoló formák milyen mesteri egységben épülnek elénk, mint egy ötvösmű ragyogó zománctünetén. Álmaink tájai ilyenek: ilyen ragyogók, valónál is valóbbak, stilizáltak és mégis sokszerűek, változatosak, mégis

egy látomásba fonódók. S mi már tudjuk, hogy Kodolányi számára a táj nemcsak díszlet meg kulissza. Ezek a gazdag, zománcosfényű tájak szinte szakrális keretül szolgálnak ahhoz az élethez, mely belőlük fakad, bennük gyökeredzik. Az emberi szónak hangja meg íze, a gesztus lendülete csak ennek a zománcos, színes csodának új motívuma. Gyermeknek kacagnak — „mintha gyöngy hullana acéltükörre”; egy férfi alszik — „mint csendes tófenéken a szikla”.

A *vas fiai*-nak kompozíciója is ezeknek a tájaknak kompozícióját idézi. A cselekmény egységére, jellemek fejlesztésére, életsorsok tisztázására nem ügyel az író. Zománcművet alkot: fényre fényt, színre színt halmoz, és ragyogásra új, szebb ragyogást. Az ábrázolás, a mélyet csilllantó fölszín rajzának öröme itt válik először ujjongó élményévé Kodolányinak. Milyen szédítő, tiszta varázslat: testetlenül, mint álmainkban, harag s jaj nélkül látni s festeni a szépet — halálban, bűnben, születésben. Milyen nagyszerű révület, mikor nem a személyes indulat vezeti az ecsetet, a vésőt vagy a tollat, hanem a művész szeme tükör lesz, tolla nyomán az élet és valóság maga-mértéklő igazsága szólal.

Nem mintha ez a látomás is nem volna egészen személyes. De önkéntelenül, szándéktalanul — s így művészi az. Az író tükre mély kristálytükör, szeme — mint Béla királyé — „a lélek legmélyére, a szavak aljára, a mozdulatok és arcvonások titkos jelbeszédébe akar behatolni”, s bár nem magyarazza látomását, mégis megnyitja benne ezeket a minekünk szóló mélységeket. A trilógia tagjai közül legtisztábban és legvilágosabban a *Juliánusz barát*-ban. A látás és teremtés ujjongása s a *Boldog Margit* valláspszichológiai kísérlete után Kodolányi itt veti föl újra legmélyebb problémáját, a magányos, küldetéses nagy emberi élet veszélyeit és megrendüléseit. Jellemfejlődésről, a szó realistáknál megszokott értelmében itt sem beszélhetünk. A képek cikázó sokféleségét egy mesésen egyszerű história fonala fűzi eggyé, a főhős sorsának rajza körül. Egy sors bomlik ki itt, egy élet, anyátlan, apátlan, magányos élet végső mélyei revelálódnak a zománcfényű tájak élő s ölelő keretében. Dicsérték s vádolták ezt a könyvet korrajzának hitelessége vagy néhány következtetlensége, mítikus történetfelfogásának korszerűsége vagy korszerűtlensége miatt. Pedig korrajz és historikum mind másodlagos itt: ruhájában — s nagyon is korhű rendezésében — időtlen dráma játszódik — turáni, lassú bontakozással, de a szofokleszi hősök tragédiáinak törvénye szerint.

A *Juliánusz barát*ban Kodolányi a nagyepika gazdagabb és tárgyiasabb lehetőségei közt újra eljutott saját legmélyebb problémáinak ábrázolásáig, melyeket a lírai regény formáiban a huszas évek elején már megfogalmazott. A multban — a végső kérdések kutatásának szenvedélyével s a mindennapok harcának indulata nélkül — megfestette a múltot, s megragyogtatta az elmúlhatatlant. A csodatermő, táltosok, szentek inspirációin nőtt emberi lélek magányos útjai valóban monumentális, szinte mítikus fönséggel rajzolódnak elő a multak távlatából. Kodolányi most, a szimbólumnak, megjelenítőnek használt köznapi való megrajzolásában gyakorlottan, valóban a mítoszok világa felé tájékozódik. Az emberi élet mélységeinek földidézése a jelen szenvedélyektől szabdalt tényei és a történetileg dokumentálható mult alakjai után a monda és a mítosz ködbe vesző alakjait és eseményeit keresi föl. A *felszín* megrajzolásához már nincs szüksége ihlető adatra, hézagtalanná ötvözhető történeti korpépre. Csak a mélység feszültségeinek fokozására használja a történelemnek korfordulóját. Mikor a honfoglalás korának modern mondáját megírta, nem Arany szándéka vezette. A néprajz, a lélektan, az összehasonlító monda- és mítoszkutatás eredményeit nem azért aknázza ki, hogy

pótolja velük az epikai hitel hiányzó történeti alapjait, s lehetőleg részleteiben is hiteles képet fessen a honalapítók életéről. De azért nem a huszadik századi polgár visszavetített, modernizált pogányvilágát rajzolja, Herczeg Ferenc kétesértékű módszere szerint. Művének epikai hitelét a mítosz hitele pótolja. Nem a mai ember; az ember remegő, gőgös, elesett magányát idézi hőseiben, s most már nem az adatból emeli ki a mélységek világát, hanem a mélység látomásából bontja elő expresszív rajzainak sorát.

*

Mindamellett igazuk lehet azoknak, akik az *Emese álma* két regényét Kodolányi kevésbé sikerült alkotásai közé sorolják. A mítosz és történelem e furcsa keveredése, a jelen és múlt színeinek egybejátszása zavarja őt magát is, s zavarja különösképpen az olvasót. Az unalom is ott kísért a lazán egybefonódó események mögött, s a kompozíció egybefogó ereje most még annyira sem érvényesül, mint a tatárjárás kori trilógia arabeszk-szerű, stilizált, szeszélyes, mégis jólkomponált, harmónikus egységeiben. Ezt érezhette Kodolányi akkor, amikor lemondva a tervezett ciklus többi tagjának megírásáról, 1946-ban a *Vizöntő* „meséjét” foglalta két kötetbe.

A *Vizöntő* s 1949-ben íródott folytatása, az *Új ég, új föld* körül zajló vitákra részletesen nem reflektálhatunk. Mindenesetre érdekes, hogy e két nagy közönségsikerért ért mű a kritikusok részéről mily megnemértéssel találkozott. B. Nagy László például, a *Kortárs* tanulmányírója, történeti regénynek, „reciprok történeti utópiának” tekinti, bár jól tudja, hogy az író maga „óvatosan” mesének címezi. Így aztán, megtagadva az írónak kijáró hitet és bizalmat, a történelem ítélőszéke elé idézi a mesét. S még ezt is furcsa szigorral. Várkonyi Nándornak megbocsátja a *Sziriát oszlopai* tudós merészségeit, „hiszen ő — mint mondja — nem regényt akart írni, s így a *Sziriát oszlopait* meghökkenítő tévedéseit leszámítva érdeklődéssel olvassuk.” Kodolányi fölött azonban pálcát tör, világosan abból az elvből kiindulva, hogy amit a tudós megtehet, nem teheti meg az író.

Mi azt hisszük, hogy a műnek leghitelesebb magyarázója a szerző maga. S az elfogulatlan olvasó nagyarázat nélkül is mesének látja Utnapistim és Gilgames történetét. Ez a mese szuverén önkénnyel nyúl a jelennek, a múltnak meg a tudomány föltevéseinek palettájához, s fest egy sosem-volt álomvilágot, groteszk, részleteiben csodálatosan élő és reális — egészében azonban fantazmalétű alakokkal, ahol (mint az álomban vagy — a mesében) a részleteken kívül semmi más nem hiteles, mint éppen a lényeg, az alakok és események mögül kibontakozó jelentés.

„Elszakadt tőlem az emberi nem, értelmének gőgjében, a változó valóságból akart örökkévalót építeni, mert elfelejti, hogy halhatatlan, mindentudó és mindenható. Mulandóságba fut előlem az ember, mondja Anu. En pedig, mondja ismét Anu, felbőszülvén Istár dühén s az ember gőgjén, elküldöm Nannart, hogy zavarja meg a Szent Számokat, döntse pusztulásba az embert s majd ha Nannar gonosz küldetését teljesítette s fölfalván a világot, maga is, mint Nannar megsemmisül, visszaállhat ismét a Szent Számok rendje. Azt akarom, mondja Anu, hogy az ember csalódjék még a Szent Számokban is, mert a szám is valóság, a szám is mulandó. Én vagyok a Szám, mondja Anu, mert én vagyok a Semmi és a Minden.”

Ez az alapok rendülését, világok újulását leíró mítikus látomás nem ugyanannak a válságnak diagnózisa-e, amelyről a *Sötétség* vallott valamikor? Homályosságában is világosabb, mélyebb — s a másfélezer lapos mese folyamán kétszeresen részletekbe bomló diagnózis és harangkondítás. A múlt történelmi és mítikus katasztrófáinak emlékei mint az álom mélyebb logikájú zürzavarában összefogóznak itt a jelen válságának alakjaival. Németh László és Márai meg a többiek, az egykorú magyar élet nagyjai és közfigurái mind itt nyüzsögnek a nagy kataklizmák korának

mitikus jelmezeiben, s ezek a jelmezek nemhogy torzítanak alakjukat, de — mint a jóválasztott álarc és maskara — kidomborítják bennük a jellegzetest, az egyszervalót, az örök relációk nagy határpontjait.

Ha Kodolányi számára a történelmi regény valóban „az összhang, a kiteljesülés, az emberi és írói szintézis átélése” lett volna, mint Várkonyi Nándor gondolta a negyvenes évek elején, sose juthatott volna el a *Vízöntő* mítoszához. Láttuk azonban, hogy a történelem nem önmagában érdekelte őt — mint Eötvöst, Keményt, vagy akár Jókait is. Ő a mult eseményeiben és jellemeiben is az ősi és időknél öregebb emberi mélységek megnyilatkozását kereste. Érthető hát, hogy akkor, amikor ezeknek a mélységeknek tüzeit és fényeit teljes ragyogásban akarta kivillantani, félretette a történelem esemény- és alakkészletét — ahogy tíz évvel előbb elfordult a jelen életösszefüggéseinek közvetlen ábrázolásától. Jelenből, multból, történelemből s nagyító fantáziából vett színekkel most maga alkot esemény- és alaksorozatot — időtlen létű óriásokat, egyharmadrészben ember, kétharmadrészben isten figurákat, akiknek arcán és életén expresszivebben tükröződhetik a mélységek üzenete.

Ha elfogulatlanul olvassuk végig e két nagy mesét, meg kell vallanunk, hogy Kodolányi kalandos és merész vállalkozása nem volt sikertelen. Ez a mítoszalkotó, reális, mégis álomformáló írói módszer különösen ott alkot remeket, ahol kifejezőanyaga elég gazdag, és változatos, feszültségei elég megragadók. A *Vízöntő* apokaliptikus zűrzavara ezért lenyűgözőbb az *Új ég, új föld* nyugodt, lassú bontakozású történeténél. Az *Új ég, új föld* sokszor valóban nagyszerű arányai helyt-helyt lapossá terebélyesednek. A *Vízöntő*ben legföljebb az öncélú kódosítás veszélye kísért, de csak a teremtő fantázia fáradságának ritka holtpontjain. Egészen véve impozáns alkotás mind a két regény. Mint a gótikus szobrok groteszk, szimbolikus figurái, ezek az álom- és mesefigurák is valóbbak sokszor a valóság alakjainál. Épp a mítikus háttér, a mélyebb, jelképes célzatosság olyan remekművű valóságrajzot enged, hogy annak párját hiába keresnénk Kodolányi előző műveiben. Micsoda döbbenetes, naturalista — mesébe illő realitással rajzodódik elénk az események egymásutánja, jelenetek, arcok, párbeszéddek, egészen a legapróbb vonásokig. „Gubbubu csak egy korholó pillantást vetett rá, de az igen lesújtó volt. Mint a kő, amit nagyon magasról ejtenek. Nagyon, nagyon magasról ejtette ezt a pillantást.” — „(Gilgamest) iszonyú félelem szállta meg. Mint valami sötét, nesztelenül suhanó, véres karmú, élet csőrű madár, ragadta meg a rettegés.” — Ezek az expresszív formák társadalmi vagy történelmi regényben csaknem elérhetetlenek. Csak a mese tesz lehetővé ilyen éles rajzot, ilyen kiáltó színeket.

S mi az a mítikus háttér, ami itt végre nemcsak sejlik, hanem valószínűsítően kirajzolódik Kodolányi alakjai mögé? A világ, az élet, a jellemek és sorsok roppant hálózata szent számok, törvények, struktúrák alapjaira épül. A látható világ, az ember testi életének ritmusa s lelkének belső harmóniái ezeknek a szent struktúráknak vonalait tükrözik. Boldog az ember, aki nem lázad a számok, ritmusok ősi törvénye ellen. Boldog, ha nem született olyan időben, amikor a számok alapvető nagy egyensúlya is inogni kezd. Mert olykor — Isten büntetése képpen, a nagy csillagjelek változásának idején — megrendül a föld, megbomlik az égi erők öröknek, változhatatlannak hitt összhangja is. Ilyenkor jaj annak, aki csak rájuk épített. A világháború esztendeiig Kodolányi a jelenkor katasztrófáit csak a természet törvényeivel — a *Vízöntő* nyelvén szólva — a szent számok rendszerével való szembeszegülésben látta. A háború óta úgy érzi, az emberi elvakultság büntetésekké a számok és törvények

alapjai is meginganak. A teremtett világ sorsa a halál. „Anu (az Isten) nem életet adott a teremtett világnak, azt megtartotta a maga számára, hanem halált.” S a halál jele nemcsak az egyes ember sorsát pecsételi. Múlándóvá teszi a korok törvényeinek alapzatát is. A számokon, a világ és élet immanens harmóniáin túlra kell hát néznie annak, aki a mulandóságból szabadulni akar.

S a túlra lépő vagy inkább tekintő transzcendenciának két útja van: Istár és Anu révülete. Istár a szerelem, s nőiség istenasszonya, csalogatósa vonzó, de nyugalmat nem ad. Kodolányi gyermekkorának tépett töprengései óta magában hordta s hőseibe oltotta ennek az Istár-mitosznak sejtelméit. Szerelem-mitosza mindig szakrális háttérű. S az a túlfűtött szexualitás, amely alakjaira annyira jellemző, szintén transzcendenciába törekvő vágyak lealacsonyult produktuma. A társadalmi regényekben, kivált a *Boldog békeidők*-ben, jól érezhető ez, de igazán Gilgames első szerelmi éjszakájának leírásakor tudatosul:

„Gilgames megismerte a papnő testének gyönyöreit. Üres szívvel hevert ágyán... Ez volt hát Istár ölelése? Ez volt a lépés, amely a földről az örökkévalóságba visz? Ezt kereste, kívánta, erről képzelt, ezt várta? Nem, nem ezt. Nem Istár volt, csak egyik papnője. Egy csodálatos, okos, gyöngéd, részeg, szívtelen papnő. Karjába vette, ringatta, fölemelte őt, lépkedett vele a magasság felé, de az utolsó lépcsőfokon, ahonnét az örökkévalóság nyílik, elejtette. Nem ment vele tovább. Látta Istárt... de Istár nem egyesült vele. Istár az égben maradt, ő a földön... Érezte, hogy ez nem Istár. Csak hasonló hozzá. Csak az üzenete. A papnővel üzent. Ilyen vagyok — mondta. — De nem ez vagyok... (Reggel fölébred és látja az öltözködő leányt. Másnak látja, mint előző nap este.) Hány nő ez a papnő? Hány nő egy asszony? Száz meg száz és ezer. Mind, mind üzenetet hoz Istártól, de nem maga Istár. Istár valamennyi egyszerűen, Istár a halál és az élet... Ó, Gilgames első szerelmi éjszakája! Meddig és hányszor kap még az Egyetlen után, meddig és hányszor ragad meg hevesen csak egy papnőt, egy üzenethozó örömléányt az Egyetlen helyett? Most még síheder. De férfiu lakik benne. Vajon nem legyint majd valamikor ez a férfiu lefityedt ajakkal Istár nevének hallatára és nem sóhajt fáradtan: távozz, hisz elérhetetlen vagy?!“

Ha Istár mámora család, vonzását le kell vetnie magáról annak, aki férfi. Az igazán nagyraihivatottak bilincsenek érzik a nő ölelését, s nem Istár ölné, hanem Anu előtt keresnek utat önmaguk felé. Vagy inkább Anut keresik önmagukban, lelkük szenvedély nem szántotta, csendes rétegeiben, abban a szomorú de hatalmas magányban, amiben lecsendesül a mindennapok cselekvő buzgalma, kialszik Istár lihegő vágya s marad a szemlélődésnek időtlen egyszerűsége?

*

De a léleknek Istenhez való viszonyát nem itt, a mese keretében kutatja Kodolányi legcéltudatosabban. Külön regényt szánt rá, életének terjedelmében, koncepcióban legnagyobb szabású alkotását. Az *égő csipkebokor* Mózes-regényét.

Az *égő csipkebokor* ismét nem mese. Ahogy a *Boldog békeidők*-ben a társadalmi regényhez, itt a történelmi regényhez tért vissza Kodolányi. A régi vágy s a régi ambíció hajtja: a történelemben megmutatni egy történelmen túli emberi lélettípusnak — vagy kozmikus Alapnak rejtelméit. Megint a régi módszert követi: jellegzetes korrajzzal, helyenként valóban páratlan ábrázolással próbálja fölidézni az „eseményt”, hogy aztán mögötte megnyissa a Titok mélységeit. Az események és jellemek rajzában — nem föltétlenül a történetileg hitelest, hanem a jellegzetest és kifejezőt keresi. A Biblia könyvei és például Manetho több mint egy évezreddel későbbi följegyzései így egyenlő értékű forrásai. Olykor — ha a Biblia

vonta körvonalak egyszerűbbek a mesés fantázia regéit is magukbafogadó későbbi források adatainál, inkább az utóbbiakhoz pártol, mert nem a „rész szerint igaz”, hanem a szimbolikus értékű „egész” keresésének vágya hajtja. Ahol alaplatomásának fókusza köré a történelemből, a meséből vagy a tapasztalásból elegendő élő anyagot meríthet, valóban remeket alkot. Az Egyiptomban élő zsidó nép sorsának rajza döbbenetes és feledhetetlen. Ahogy letiporják, megtörik és megalázott helyzetéhez hozzáaljasítják, az hátborzongatóan valóságos, élő história. De az egész első kötet bővelkedik remekül megrajzolt, élő figurákban és történetekben. Ki ne gondolna harmatos szemmel a vén Tutura, ki ne szívná boldogan Áron házában a béke és Jethró otthonában a boldogság levegőjét. Az alakok és események rajza ott keveredik csak zavarossá, ahol a szerző pusztán a Biblia anyagára — s így, sajnos óhatatlanul, a racionalista bibliamagyarázók fantáziájára — támaszkodik. Kodolányi Mózes tudniillik alapvetően különbözik a Biblia Mózesétől. Azok az események, ízek és vonások tehát, melyek azt hitelessé teszik, nem vehetők át ennek az új — történetileg nem hiteles, pusztán, vagy legalább elsősorban eszmei és expresszív értékű alaknak élettörténetébe. Vagy ha mégis, csakis a racionalista bibliamagyarázók ódivatú és életet fosztó átértelmezései szerint.

Nem mintha Kodolányi teljesen lemondana a történelmi hitelről. A konkrét történettől való távolságát azonban már az a tény is jelzi, hogy az eseményeket nem maga mondja el, hanem Jochanan-ben Geula rabbi szájába adja. Nem azt beszéli el, ki volt — vagy ki volt *szerinte* Mózes, mi történt, vagy mi történt *szerinte* Egyiptomban s a Vörös tenger partvidékén a Krisztus előtti második évezred közepe táján, hanem hogy mit hisz ez a fölvilágosult, mégis hagyományörző, Philon gnosztikusizű judaizmusát a modern korba transzponáló rabbi Mószéről. Kodolányi maga természetesen nem hisz *többet* Jochanan-ben Geulánál; sőt valójában nem is foglal állást az előadottak történetiségével kapcsolatban. Számára *nem fontos*, mi igaz, mi nem Mózes történetéből, s hogyan igaz, hogyan nem Mózes története. Őt az események, alakok és emberi sorsok részletgazsá-gai ragadják meg (az egészen apró részletek, amelyek csak korhű építőkövek egy művészi koncepció kivitelezéséhez) és a rabbi által előadott Mózes-történetből kicsiholható tanulság.

A regény Utószavában így fogalmazza ezt a tanulságot: „Egyes egyének fölemészthetnek a külső világgal és a belső ellentétekkel vívott küzdelemben, erőfeszítésük mégsem haszontalan, mert a nép magába fogadja áldozatukat, megerősödik általuk, s egyre egyenesebben halad egy felsőbbrendű, szocialista életforma felé”. Ez a fogalmazás azonban csak a tanulság „fölszínét” érinti. Az „egyes egyének külső világgal és belső ellentétekkel vívott küzdelmé” itt Kodolányi a legmélyebb összefüggésnek: az embert Istenhez fűző kapcsolatnak mélységéig nyitotta meg. Művének újsága éppen abban van, hogy ezekről a mélységekről is képet akar alkotni, nyilatkozni akar, végleges határozottsággal, a végrendelet komoly stílusában.

A religiózum nagy, végső kérdésfölvetése mindig izgatta Kodolányit. Az emberi tragédiák hátterében mindig egy ős-relációnak hallatlanra vételét vagy megtagadását sejtette és sejtette is. Mózes fölismeri és vállalja ezt az ősrelációt, az emberi létnek e végső meghatározóját. Kibontakozik a világból, lerázza a szerelem kísértő hatalmát, leveti önmagának kisszerúségeit, és fölfelé tárja a karját, az Egyetlennek, a Mindennek és a Semminek egei felé. Ezért lesz óriás, erők és hatalmak embere. Nem választott és megkegyelmezett, hanem hős és óriás, aki alázatban és önfejelemben *maga választotta magának az Istent*. Mert „Isten csak azokért

nyújtja ki hatalmas kezét, akik kinyújtják kezüket Istenhez. Mert a kéz, amely megragadja az ember kezét a mélységben, ugyanaz, amely megragadja Isten kezét a magasságban.”

Itt csúcsosodik az a különbség, amely Kodolányi Isten-képét a Szentírás Istenétől, Kodolányi „sorsanalízisét” a Biblia sorsszemléletétől elválasztja. Kodolányi gyermekkorától maga-alkotta Istent imádott, maga-alkotta Isten ellen lázadt, s alakjait is egy maga-alkotta Isten világába helyezte. Könnyű volna megmutatni, hogy ennek az istenképnek vonásaiba hogyan játszanak bele apjának jellemvonásai. „Láthatatlan, érthetetlen, megközelíthetetlen hatalom” ez az Isten. Feddő és gyújtó, de közömbös és kegyetlen arca állandó parancs. Ez az Isten nem a nomádok vérszomjas bálványistene, de nem is Krisztus szerető, kegyelmes Atyja. Kodolányi szerint mindkét istenkép töredék: töredéke valami *egynek*, amit nem lehet látni, szóval leírni, csak sejteni lehet, és megközelíteni — nagyon, nagyon nehéz. Margit forró és mégis rettentő odaadása, Gilgames kétharmadrészben isteni erőfeszítése mind kevés ahhoz, hogy ennek az Istennek egébe fölérjen. S az Isten maga nem emel föl.

Az események, a Sors csapásai és véletlenei mögül ennek a szörnyű és magasztos Hatalomnak arc nélküli arca villan elő, Személy ez az Isten, vagy csak személytelen roppant Hatalom? Kodolányi alakjai mind úgy vívódnak ez előtt a nagy kérdés előtt, mint Ilus a *Boldog békeidők*-ben.

„Kihez forduljon tanácsért? Kinek tárja ki a szívét, kitől várjon vigasztalást? Mennyit imádkozott s nem segített rajta az Isten. Ha az egyik percben megadta magát Neki, föltétel nélkül, alázatosan, készen, hogy mindent elviseljen, a másikban már sívár ürességet érzett, Isten, mintha köddé vált volna, eltűnt, csak a könyörtelen Természet maradt meg. ... Sötét, fenyegető rendetlenség vette körül. Mégis tervszerű gonoszsgot tapasztalt mindenütt. Egyszerre hitt, és egyszerre látta hazugságnak azt is, amit maga mondott, vagy cselekedett.”

„Sötét, fenyegető rendetlenség” lappang a látszatos rendnek hazug harmóniáiban. A *festői* módon, színek és *külső* harmóniák arabeszkyszerű szeszélyével komponált regények mind *erről* vallanak. Nincs rend, nincs *szerepet*, amely igazán átfogná, átölelné a létet, a világot meg az embert. Nincs — ha van rend, csak ideig-óráig való, múlandó, mint a szent számok rendszere, vagy olyan mély és olyan embertelen, hogy ember nem tudja megragadni. Ezért nincs más „megoldás”, mint hogy maga keressen, ha kell alkosson Istent az ember: vággyal, magábahulló elmélyedéssel — szerelemmel, mint Margit, férfias, elszánt akarattal, alázatos nagy férfihatalommal, mint Gilgames vagy Mózes. A vallás hídja Kodolányinál a bizonytalanba ível. Boldog, aki mégis rá tudja sarkítani egész bús önmagát. Boldog, aki a szótlán, tétlen és arc nélküli Istentől nem vár szót, tettet és megnyilatkozást. Aki elég erős ahhoz, hogy csodát tegyen *helyette*, és ahhoz is, hogy önmagában vállalja a csodátlan némaság magányát. Nem a remény; a lemondás nevében. Boldog a nő, aki elég a hunytszemű odaadás rajongó mámorában, de még nagyszerűbb a férfi, aki tudatosan oltja ki a *kérdést*: lemond és megsemmisül, épül és épít, „hogy lépcső maradjon utána, amelyen az ember följuthat Istenig, *beléphet saját lelke titkába*”.

*

Ez a zord tanulság van *Az égő csipkebokor* szikláira írva. Az elbeszélő lírájának csodálatosan könnyed és illatos virágcsomói nem enyhítik, csak nyomatékozzák e sziklák kopár, kietlen hatalmát, Csodálattal állunk meg előttük, megrendült szívvel nézzük ezeket a régvárt hatalmas csúcsokat.

A mi Istenünk nem olyan Isten, mint Kodolányié. A mi Istenünk Ábrahám és Izsák, Jákob — és Mózes Istene. Atya és Teremtő — a Kinyilatkoztatás, a Megtestesülés, a Szeretet és az Élet Istene. Nem képletesen, a költő ajkán — olyan igazán, amilyen igaz a jászol, a kereszt s a kő a sír előtt. Isten, akit nem mi alkottunk magunknak — vágyból, torz vagy nemes emberi vonások együtteséből — hanem, aki bennünket alkotott. Nem önmagunkba térünk, amikor Hozzá fordulunk, de úgy fordulunk Hozzá, mint nem-idegenhez. Az evangéliumnak és a szenteknek — Margitoknak és Irenaeusoknak Istenében hiszünk, és nem fordítjuk el hitetlenkedve a fejünket, amikor ez az Isten szól és cselekszik.

Kodolányi — akárcsak Dante — „sok szellem szemébe belenézett”, és semmi sincs távolabb tőlünk, mint hogy „könnyű”, fiatal szavunkkal leckét adjunk neki. Biztos, hogy a *valóság* végső távlatait nem a *mítosz*: csak a *hit* nyithatja meg. A hit azonban kegyelem — sokszor a megajándékozottak méltatlansága folytán nem is olyan kívánatosnak látszó ajándék. Nem kérhetjük hát számon a regényírótól, még az embertől sem.

Kodolányi János: Új ég, új föld

Magvető Könyvkiadó, 1958

I.

Azon a területen, amelyet politikailag Iraknak, történetileg Mezopotámiának nevezünk, hatezer évvel ezelőtt már roppant kultúra virágzott — az általunk ismert első „történelmi” kultúra. S. N. Kramer professzor, kiváló amerikai sumerológus nemrég megjelent („History begins at Sumer”) könyvében megpróbálta főváználni lényegében mindazt, amit a tudomány mai állása mellett Mezopotámia őslakóiról, a sumérokról mondhatunk. Ez a különös, nem indoeurópai és nem sémita nép a Kr. e. negyedik évezred végén fel találta az írást, amely primitív képrásból lassan a leghonyolultabb gondolatok közlésére alkalmas írásra fejlődött. De nemcsak az írás, az emberi értelem e rendkívüli találmánya, hanem a posztatlantisi világ minden lényeges eleme megvolt már a suméroknál; az ember nem kis meglepetéssel látja, hogy a későbbi asszír, babilóni és héber mitológia és kultúra mellett, számos vonatkozásban a görög is a sumér mitológia és kultúra elemeire épül. Sumér (vagy Szumér) ősi városai: Ur, Uruk, Eridu, Nippur, Kis, Szuripak, Larsa és a többiek két évezreden át virágoztak, míg az akkád hódítók át nem tették a mezopotám világ középpontját Babylonba. Csak hogy az akkádok való hogy úgy jártak, ahogy a rómaiak a görögöket: átvették a suméroktól vallásfilozófiájuk nagy részét, s gazdag kultúrájukat. Így sumér mítoszok alapján, de már valószínűleg akkád szerzők alkotásaként született meg a két hatalmas sumér-akkád eposz is: a Teremtés Eposza és a Gilgámes-eposz.

A Gilgámes-eposz töredékességében is a Homérosz előtti világ legnagyobb irodalmi alkotása. (Ma már — lényegében a Kr. e. VII. századból származó ú. n. ninivei kiadás alapján az írásal írt eposz mintegy 1700 sorát ismerjük.) Ez az első olyan mű a világ-irodalomban, ahol „az ember áll a konfliktus középpontjában... s az istenek tevékenysége csupán a háttérrel adja meg a hős életének drámai mozzanatait” (Kramer). Gilgámes, a hős, kétharmadrészt is-

ten, s csak egyharmad részben ember; de éppen ez a keverék volta az izgató, az, hogy gyakran emberi érzések és indulatok kerültek hatalmukba; másrésztől viszont képes arra, amire az egészen halandó nem lenne képes: a Halál vizén áthajózva felkeresni a Folyók Torkolatánál az örökkön élő Úta-naptistimet. A Gilgámes-eposz varázsa én a megjelenítés konkrétján és elevenességén, valamint a stílus kímunkált gördülékenységén kívül éppen ebben az (Homéroszról is meglévő) egységben látom: a világ Krisztus előtt négyezer évvel még nem vált olyan élesen ketté, mint napjainkban; a mítosz még realitás volt, s a valóság bármikor átváramolódhatott mítosszá. A Gilgámes-eposznak ezt a még mítoszi, de már valóságos világot jeleníti meg előttünk Kodolányi János az „Új ég, új föld” lapjaán.

2.

Kodolányi főforrása maga az eposz. Német vagy angol fordításban olvashatta és még olvasott hozzá jócskán szakirodalmat; közben egy kicsit sumérul is megtanult. A Gilgámes-eposz különben csodálatosan jó nyersanyag egy regényírónak. Több okból. Először is, mert epikai sodrása ellenére, nem eléggé összefüggően epikus, túl töredékes; a legteljesebb, nínivel kiadás is tartalmaz olyan táblát, amelynek csak néhány sora olvasható. Másodszor, mert az eposz írója csak Gilgámes és Enkidu sorsával tördött — sem Gilgámes családja, sem Uruk (Erech) népe őt nem érdekelte. A mű ezért eposz: hőskötemény. A regény viszont szükségszerűen tágabb valóságábrázolásra törekszik, egészen más a tempója, más, részletekben gazdagabb a megjelenítési módszere. Kodolányi hallatlan teremtő erővel húst rakott a Gilgámes-eposz csontvázára, s az eposz hőseinek küzdelmét térben is, időben is kiszélesítette. Az Új ég, új föld a Gilgámes-család remeteéletének leírásával kezdődik a Vízözön után, Gilgámes „pateszivé” választásával folytatódik, s az örökkévalóság elnyerésének kudarcával ér véget, közben pedig alkalmunk van megismerni (a „Vízöntő”-ből, Kodolányi korábbi regényéből jól is-

Kodolányi János
(Párizs)

1959. márc. 1.

5. 7.

mert) Nurmát, Gilgámes fiát és lányát, Uruk tisztviselőit, katonáit, csapászekeit... egy szóval a kor egy sumér városállamának teljes életét. Ez valószínűleg egészen másmilyen volt, mint amilyenek Kodolányi elképzeli, de a regény szuggesztív ereje olyan nagy, hogy elhiszük: Uruk lehetett volna ilyen.

Az eposz tartalmát tíz-tizenkét mondatban el lehetne mondani; a regényé több oldalt venne igénybe. Ebben ugyanis a főcselekmény mellett rengeteg mellékszál szalad, s a regény egésze szempontjából Nurmának, Gilgámes feleségének az alakja nem kevésbé fontos, mint Istár papnőjé, Ekmesumó, a renitens-bolond költő Digginé, mint Ur-Nungalé, Kodolányi regénye bővelkedik jobbnál jobb figurákban; s az alakok nem kizárólagosak — élnek! Vannak részek, ahol a nagyszerűen megrajzolt mellékalakok még Gilgámes alakját is elhomályosítják — pedig hát nyilvánvaló, hogy az író öt oventette meg a legtöbb szerepeltetett és elmulasztott.

Az Új ég, új föld valósággal dunszad az életértől. Már magában véve ez fel kell hogy keltsen gyöngöröljön. Hogyan lehet egy több ezer éve halott népet feltámasztani? Irói tehetőséggel és — a jelen szívének átültetésével. Mert minden író fantáziája kevés a múlthoz, ha nem gyúrhat belé életet a jelenből. Kodolányi nem aktualizálja túlságosan a regényét, de nyilvánvaló, hogy a sumérokról szólván, nem kerülheti el az általában a jelenkorra; s különösen a korabeli (1949) magyar társadalomra való utalásokat. Ezek az utalások olyan kedvesek, mulatságosak, még tragikumukat is annyi bölcs ironia fűszerezi, hogy Kodolányi burkolt társadalomkritikája helyenként anatólefrance-i emlékeket ébreszt az olvasóban. Ő a szürrealista Anatole France. Mégis, Kodolányi korábbi műveiben — s ez talán paradoxként hat — soha annyira realista nem volt, mint ebben a szürrealista pártoszal megírt sumér múltba merülő művével.

Az Új ég, új föld központi problémája Gilgámes ftkeresése, küzdelme. Nemcsak Enkiduval és Huwawával (Humban) barcol, mint az eposzban, hanem a Múlttal, s Uruk szánandóan tudatlan tömegeivel. Gilgámeset, a nagykonceptióját, nemcsak intelligens, hanem az istenek szándékait fürkésző, s néha értő zsarnokot Kodolányi jellemének teljes összetettségében ábrázolja. Gilgámes első sorban Hős, megmenekült az Özönvízből, küldetése van, Uruk népe eleinte félistenként tiszteli — holt, mint tudjuk, kétharmadistenként kellene tisztelje —, később azonban fellázad ellene, s az elégedetlenséget csak az Enkiduval való kiegyezés és az azt követő „háborús konjunktúra” mámor tudja enyhíteni. Gilgámes könyörtelen zsarnok, jó zsarnok — de nagy terveit csak a nép szenvedésének árán sikerül annyira-annyira végrehajtania. A nép értetlen és hálátlan, de Gilgámes is az a néppel szemben. Kiemelkedő egyén és társadalom klasszikus konfliktusát látjuk a Bika-korszak felépítéséért vívott küzdelemben, ebben a számunkra ismerősnek tűnő harcban, ahol sokan „a régihez ragaszkodnak, de nem tudják, milyen volt a régi”, az új élet megvalósítása pedig emberfeletti feladatokat ró a nagyon is korlátozott képességű, kényelmes és több munka helyett jobb életet áhító emberekre. Kodolányi ennek kapcsán, mintha ezt a tanulságot sugalmazná: az élet ritmusa meg lehet gyorsítani, de nem lehet büntetés nélkül megerősíteni. Kodolányi tudja: „Akár így, akár úgy a Bika uralkma jött el az emberiségre”, de Gilgámes már a könyv közepetáján belátja, hogy a Bika-korszak beteljesülése nincs kötve egyedül az ő személyéhez, s az Enkiduval való kibékülés után egyre inkább magánügyeinek megoldásába mélyed — a halhatatlanság megszerzése is magánügy voltaképpen.

A gilgámes sors burkán át Kodolányi megláttatja az örök emberit; a kétfajta sorsot összefüggésben és egységben ábrázolja. Gilgámes hallatlanul mai hős, Uruk pedig minden sumérsága

mellett is határozottan magyar. Ez nem jelenti azt, hogy az Új ég, új föld „kulcsregény” — nem az; egyszerűen időtálló mű, jó regény. Kodolányi filozófiája csak azoknak embertelen, akik saját, darvini fejlődésükben enyhén visszamaradt lényükre szabják az „ember” fogalmát. A történelem előtti transzcendens embert nem lehet összehasonlítani Kodolányi ideáljával; a jövő transzcendens embere pedig valószínűleg úgy viszonyul majd a XIX. század materialistáihoz, mint mi a *Pithecanthropus erectus* képletéhez.

3.

Kodolányi első írói korszakára szemléletében egyfajta erőfeszítés, provincializmus volt jellemző, ami stílusában mint naturalizmus fejeződött ki; később elkezdte írni ó-magyar regényeit, amelyeket bevallo, nem élhettam. A párbeszédnek valamilyen sohasem létező, nyakatekert ó-magyar nyelven folytak, az író koncepciója mesterkelt volt és idegesítő. Kodolányinak (érzésem szerint) a második világháború hozta meg azt a lelki megrázkódtatást, ami szükséges volt szemléletének felülvizsgálásához és jelentős íróvá éréséhez. Már a „Vízöntő” (1948) két kötete rendkívüli látóhatár-tágulásról és eszmei fejlődéséről tett tanúságot, jóllehet itt még nem kristályosodott ki egészen Kodolányi új világképe, s a kozmikus események

és a vízöntő előtti világ izgalmas leírása nem tudta mindenütt felkeltetni a mesezöveg lazaságát, a cselekmény olykori tálbonyolítását. Az Új ég, új föld-ben Kodolányi kiszélesedett világképe már megszilárdult, s az alkotáiban romantikus és sokszor álromantikus író életében először közel került a modern értelemben vett realizmushoz. Ebben a több ezer évvel ezelőtt játszódó regényében Kodolányi rengeteg sumér szót használ, de ez egyrészt a korban lévő távolság miatt hitelesnek hat, másrészt valóban hitelesebb is, mint tesszem azt, az ó-magyarból középmagyarrá fejlődő nyelvtörténeti szargon használata, tekintve, hogy Kodolányi lényegesen több tényről tud a sumérokrol, mint a korai magyarokról és mondjuk Próbina szlávjaíró. (S a sumér-akkád szavaknak hangulatberontó erejük is van; néha mágius, máskor szimbolikus jelentőséggel bírnak, mint pl. Ekmesum esetében.) Kodolányi stílusa hallatlanul érzéletes; a Bálala-epizód leírása egyenesen mesteri. Ha az olvasót nem is érdeklik a sumérok, soha nem hallott róluk, ezt a könyvet akkor is el kell olvasnia, ha másért nem, szokatlannul izgalmas cselekményért és pompás stílusáért.

Visszont őszintén szólva valószínűtlennek tartom, hogy valakit az Új ég, új föld elolvasása után ne kezdjenek vadul érdekelni a sumérok. A könyv kultúrtörténeti jelentősége igen nagy; mint ahogy a

XVIII. század végén szépirodalmi művek keltették fel először a hunok és később a finnek iránti érdeklődést Magyarországon, úgy most Gálgámmal betört a magyar irodalomba a sumér-akkád kultúra, s hirtelen mind amatőr sumerológusokká képezzük ki magunkat. Kivéve tán az Élet és Irodalom kritikusat, aki teljes értetlenségéről és érteketlenségéről állít ki magának bizonyítványt a Kodolányit támadó szuperlatívuszai-val („legsötétebb... legreakciósebb... Kodolányi legnagyobb tévedése”) — jóllehet ez egymagában biztosíthatja az Új ég, új föld hazai közönségsikerét.

Még két apróbb kiigazítás: bár Kodolányi sokhelyütt váltottat az eredeti Gálgámes-eposzon, a 453. oldalon alighanem elnézésnek tudható be az: „Utnapistimtól kapott tanács után következő mondat: „Istár szavai voltak ezek, így könyörgött a vízözön borzalmi utána Enlilnek...” Az eposz angol kritikái kiadásában (E. C. Thompson, 1928) ezek nem Istár, hanem Ea szavai. A másik kiigazítás a 620. oldalon szükséges: Elizeus halottfeltámasztásának története a Bibliában nem a Bírák, hanem a Királyok második könyvének negyedik fejezetében található.

Az Új ég, új föld talán Kodolányi János eddigi legjobb regénye. Jelentőségét nem hangsúlyozhatjuk eléggé, értékei pedig mindenféle ékesszólásban beszélnek arról a hatalmas útról, amit a balatonparti magányában élő és érő remete a világ apró részletekben való felmérésétől az emberiség mélyebb igazságainak megértéséig megtett.

Gömböi György

FRANS EEMIL SILLANPÄÄ

Hogy a magyar olvasót tájékoztassuk Sillanpäänek a finn, valamint az európai irodalomban elfoglalt helyzetéről, a következőket kell elmondanunk: 1888-ban született Tavastiban, olyan nyelvterületen, amelyre az ott eléggé nagyszámú svéd lakosság nyelve is hatott. Az 1917-ben elkezdődött orosz bolsevik forradalom, amely 1918-ban Finnországban is talpra állította az ipari meg a mezőgazdasági proletariátust, valamint a fiatal értelmiség egy részét, Sillanpääre, a prózaíróra éppolyan múlthatlan hatással volt, mint a legnagyobb lírai költőre: Eino Leinóra. Eino Leino a forradalmi tömegmozgalom démoni vonásaitól haláláig megdöbben remületben élt, Sillanpää azonban — éppen az ellenkező végleten állva — soha nem szűnő éber, tettekéssz, örömteljes várakozás töltötte el. Alig csillapodtak le a forradalom és ellenforradalom pusztító viharai Finnországban, Sillanpää máris megírta és 1919-ben ki is adta *Hurskas kurjuus* (Jámbor nyomorúság) című regényét. E könyv már teljes pompájában mutatja Sillanpää művészi értékeit, s nyilvánvalóvá teszi hibáit is. Regényében nemcsak realiztikus, de helytel-közzel naturalisztikus ábrázolással mutatja be a finn társadalom valamikor legszegényebb, legmagárahagyottabb társadalmi rétegét: a nagygazdák kiterjedt tanyáin szolgáskorban élt zsellérséget, az erdők mélyében rejtőző parányi kunyhók szótlan, szelíd, hosszantűró és melegsívű, de haragjában, lázadásában bösz, féktelen népét. Ábrázolása hidegen tárgyilagos, met-szően pontos, az érzélem legcsekélyebb remegésétől is mentes.

Ugyancsak nyíltan és egyenesen áll Sillanpää a szegényparasztok mellé 1931-ben megjelent és 1943-ig kilenc kiadást ért világhírű regényében, a *Nuorena nukkunut*, 1939 őszén Nobel-díjjal méltán kitüntetett remekművében. E mozarti könnyedségű és finomságú, de nem kevésbé mozarti tragikumú regényben Sillanpää egy falusi parasztszeléd, Silja első és egyetlen megrendítő szerelmét, e szerelem misztikumában való testi-lelki feloldódását, végezetül szelíd halálát mondja el az ösztönélet ábrázolásának páratlan finomságával és tisztaságával. Ebben a műben talán legtökéletesebben valósítja meg azt a törekvését, hogy az embert a társadalomba és a világegyetem kozmikus erőtereibe egyszerre egyetlen biztos mozdulattal állítsa bele. És bár Sillanpää igen sok műve messze elterjedt hazája határain kívül, kritikusat nem vetik a szemére az ösztönélet ábrázolásában erősen tapasztalható naturalizmusát. Ezt a jellegzetesen sillanpääi ábrázolásmódot egyébként pontosabban talán biológiai naturalizmusnak nevezhetnénk, s éppen a Nobel-díjas Silja-regényben emelte tökéletes fokra. Ha hibát keresnénk Sillanpää művészetében, akkor inkább stílusának svéd közszavakkal és tájszavakkal való keveredését, a köznyelvhez való erős kötöttségét, az absztrakt fogalmazásban való nehézkességét róhatnók föl. És éppen ezek a vonásai állítják a fordítót olykor csaknem megoldhatatlan feladatok elé.

Sillanpää hazájában való jelenlétét szinte alig lehet észrevenni. Zárkózott, hangtalan életet él, akár nagy kortársa, a pátriárkai korban meghalt zeneszerző, Sibelius. E nagy férfi lelkére vette népe sorsának legsúlyosabb terheit és a felelősséget e nép jövődjéért, s szorosan összeforrt népével és a világ minden kisemmizett, kitagadott, megszorított és megnyomorított emberével, ahogy igaz emberhez és igaz íróhoz il-lik. Az északi realizmus legnagyobbjai közé tartozik; folytatja és kivirágoztatja Rune-berg, Kivi, Eino Leino, Aho, Järnefelt tiszta hagyományait.

Nálunk csak kevés műve jelent meg. 1925-ben az „Erdekes Újság” közölte *Egy atya halála* című elbeszélését, 1928 júniusában pedig egyik napilapunk adta ki egy hosszabb novelláját. N. Sebestyén Irén fordításában kaptuk meg *Silja* címen a *Nuorena nukkunut* című regényt, röviddel a Nobel-díj után, majd ugyancsak ő fordította le, kitűnően, *A férfi útja* című regényét. Az itt következő fejezet a *Jámbor nyomorúság* című, s magyarul hamarosan megjelenő regényéből való.

KODOLÁNYI JÁNOS

Nagyvilág 1959. ápr., 4. sz. 539.

Kodolányi János:

KESERŐ IFJÚKOR

(Magvető Könyvkiadó)

E négy önéletrajz jellegű regény közül a *Feketevíz* nyújt zavartalan művészi élményt. A középosztály nyomott légkörében nevelkedő gyerek lélekrajzában, az egészségesebb paraszti életmódhoz való vonzódásának leírásában, az ormánysági emberek bemutatásában az író legjobb képességei érvényesülnek. A többi írás (*Szakadékok*, *Futótűz*, *Tavaszi fagy*) már kevésbé állta ki a keletkezésük óta eltelt három évtized próbáját: szerkezetileg laza, művészileg egyenetlen, eluralkodik bennük a naturalista leírás és ennek következtében valami terhes nyomottság. A paraszti élet idealizálása, idillikus megszépítése amelynek művészi funkciója volt a *Feketevíz*ben (hiszen ott a környezetéből kivágyakozó dzsentrigyerek szemével látjuk a világot), funkciótlan, hamissá válik az 1918-as forradalom idején játszódó *Szakadékok*ban.

J. M.

Néprabadság 1959. ápr. 17.

89. n. 8.

[Jovanovics Miklós]

AZ ELFELEJTETT CENTRÁL KÁVÉHÁZ

Írta Bohuniczky Szefi

Nemrégiben fiatal írók között emlegettem a Centrál kávéházat és úgy hallgatták, mintha messzi vidékről meséltem volna nekik. Az egyik megkérdezte: — Hol volt a Centrál kávéház? — Megdöböntem. Az ember azt, hogy ő maga kimegy a divatból és lassan elfelejtik, előbb-utóbb megszokja, de hogy nyomtalanul eltűnhetnek életének kedves színhelyei, azt már rosszul esik elhinni. Emlékezéseimmel most azért megyek vissza a Centrál kávéházba, hogy szeretetemmel újra életre keltsem, mert 1919 után sok időt töltöttünk az egyik tükörelak közelében. Itt szerettünk bele a város eperszínű alkonyaiba, itt ismerkedtünk az élet mellékesnek látszó kedvességeivel, s míg átolvadt idegeinkbe, dallamokat kaptunk, és ha ezek visszarezdülnek, mindmáig az eltűnt ifjúságot hallgatom. A tükörelakból láttuk az egész Ferenciek terét, és ha a lámpák gyulladozni kezdtek, az alkony bágyadt színei között egyszerre olyanná vált, mint egy régi történethez kapcsolt miniatűr. A Centrál kávéház az Egyetem utca és Irányi utca sarkán állt, és ha forgóajtaja belőkött a kellemes meleg helyiségbe, nyomban az írók páholyával találkoztunk. Az egyik fal melletti páholy volt ez, följeje „Zuboly” (Bányai Elemér) emléktábláját helyezte a baráti kegyelet.

Akik akkor, a háborút követő években beszoktunk a Centrálba, többet egészen nem váltunk el tőle. Atmoszféráját más hely nem pótolhatta. Közeliében volt a Belvárosi kávéház, de a két hely élete és látogatói úgy viszonyultak egymáshoz, mint egy porosz város és Nápoly tája. A Belvárosiba pénzszagot hoztak, a Centrálba szellemi kíváncsiságot. Így lett az egyik parádés, a másik szerény és nagyvonalú.

A Centrál mindennapi olvasást és beszélgetést szolgált, s amint elhelyezkedtünk füstös melegében, már egy nagy család gyermekei voltunk. Hála ezért két derék főúrunknak is: Ernő bácsinak és Gusztinak! Így hívták két kedves, mindig készséges és a vendégek ügyes-bajos dolgait szeretettel figyelő pincérünket. Ernő bácsi annyit állt az írók asztala mögött, hogy az idegen törzs-tagnak gondolhatta. És Gusztival együtt hozzájárultak, hogy aki egyszer belekóstolt a Centrál uzsonnakávéjába, ne kíváncsozzék máshová.

Bennünket Szabó Dezső szoktatott a Centrálba. Ha aktatáskával, vagy iratcsomóval sietett át valaki a kávéházon, Szabó Dezső azonnal csúfolódott: — Ez is valami szemétnak a szerkesztője! — Ha pedig sápadt, haragos tekintetű sovány fiatalokat látott, elkülönülő nevetéssel jegyezte meg: — Csodálatos egy fajta ez! Látszik, hogy éheznek. Mégse hagyják abba! A világ piacán előbb pusztul ki a búza meg a krumpli, mint az író. Ezek akkor is lesznek, ha a föld már minden egyébire szikkadtá válik!

Szabó Dezsőtől tudtuk meg azt is, kik találkoznak naponta az úgynevezett „Nyugat”-asztalánál.

Minden délután átment a kávéházon oldalt hajtott nyakkal, arcélén szelid szomorúsággal és szerényen, mint egy szerzetes, Tóth Árpád.

— Úgy látom, már nem viszi soká, pedig micsoda tehetség! A legszebb elégiákat írja és a szerkesztőség bűzében köpködi a tüdejét. Magyar sors! — nézett utána Szabó Dezső.

Tóth Árpáddal majdnem egyszerre érkezett Nagy Zoltán. Vidékiek természetességgel közeledett asztalhoz, szó nélkül foglalt helyet és elkezdett hallgatni. Csak hűséges, okos szemei váltak egyre beszédesebbé mongol arcában. Ő volt az asztaltársaság legcsöndesebb tagja. Mikor később mi is közéljük kerültünk, tapasztalhattuk, hogy Nagy Zoltán csak akkor szólal meg, ha valaki

Vigilia 1959. aug. 18. n. 471-473

tanácsot, vagy segítő szót vár tőle. Ilyenkor készségesen válaszolt, de szerénységét akkor is megőrizte.

Beteges fáradtságát gyors mozgásba rejtette és tanár létére diák-vidámsággal érkezett minden délután Király György. Aki nem ismerték, azok is láthatták, hogy nagybeteg. Elfogyott tüdeje alatt az egyik mellkasa behorpadt, a válla lejjebb csúszott, de barna szeméből kíváncsi melegség áradt.

Mikes Lajos mindig úgy érkezett meg, mintha ravasz furfangjaival ő lenne a világ legügyesebb üzletembere, de mindenki tudta, hogy az egész társaságban a legnaivabb, a leglágyabb és talán a legjobb ember.

— Nézzék Zsigát — súgta egy délután Szabó Dezső. Ekkor láttam először Móricz Zsigmondot. Senki soha nem vésődött olyan tisztán emlékezetembe, mint ő. Világos barna ruhában volt, minden tökéletesen rendes volt rajta, de különösen meglepett feltűnő tisztaságával. Többszöri találkozás után jöttem rá, hogy apró szemének fénye és arcbőrének makulátlansága árasztja ezt a tisztaságot. Kényelmes nyugodtsággal jött a ruhatárból, nem nézett szét, nem látta, hogy kíváncsi emberek fordulnak feléje. Természetes egyszerűségével emelkedett az emberek fölé. Mellette mindenki úgy hatott, mintha egy kicsit játszaná az életet.

Néztem Móricz Zsigmondot. Elhelyezkedett és közönyös maradt. Aztán valaki beszélni kezdett, és ekkor egész testével megfordult, szeme kinyílt, láthatólag figyelt. Később, mikor már ismertem, tudtam, hogy az embereket akkor kezdi látni, ha a beszélgetéseiket hallgatja. Amit szemével látott, akkor hitte el, ha a füle is igazolta. Ezért kellett neki annyira az emberi beszéd. Ő volt az egyetlen ember, akit soha nem láttam csacsogásainkkal szemben türelmetlennek.

Kávét rendelt, s mert a beszélő szomszéd elhallgatott, közönyösen nézte csészéjét, kiitta kávéját és szivart vett elő. Lassú mozdulatokkal, kedv nélkül gyujtott rá. Később egyszer azt mondta nekem, miközben szivart vett elő a zsebéből: — Rágyujtok, pedig nem tudom, mért teszem, és nem is kell, nincs benne semmi jó, de az ember sok egyebet vállal, amihez nincs semmi kedve. — Úgy ült akkor a Centrálban barátai között is, mintha azt mondaná nekik: — Itt vagyok köztetek, látlak benneteket, hallgatom beszélgetéseiteket, de igazán nem tudom, mért kell éppen ezt tennem.

Később is sokszor láttam így: mintha valamit kóstolgatni kezdene, pedig előre tudja, hogy ezek az ízek feleslegesek számára. De aztán, ha valaki beszélni kezdett, nyomban letette az égő szivart, kicsire húzott szeme fénylett, és aprókat nevetett. Aztán intett Ernő bácsinak, fizetett, fölkel, s míg a kijárat felé ment, leengedte szemhéját.

Jóval később, minél többször találkoztunk, annál biztosabban tudtam, hogy látszólagos közönyével és lecsukott szemhéjával gazdagon áradó vízióit őrzi magában.

Szabó Dezső csúfolódva és mégis hódolattal nézett utána: — Zsiga olyan mint egy asztalos, csak a collstok hiányzik a zsebéből, s mégis, ha megjelenik, betölti a helyet, és akármennyien vagyunk együtt, kinő közülünk. Ez a lángelme!

Két öregúr érkezett mindig együtt. Megálltak az ajtó előtt és szerényen nézték, van-e hely az írók asztalánál. Ha volt, ahogy öregesnek illik, finom bocsánatkérő mosollyal letelepedtek közéjük. Az egyik Kaposi József volt, a Dante-kutató, a másik Divald Kornél műtörténész. Babits Mihálytól tudjuk, hogy mikor elkészült az *Isteni Színjáték* fordításával, éjjélkor megtelefonálta Kaposinak, és az öregúr túláradó örömeiben nem tudott felelni. Mert ebben a nagyon finom öregemberben a reneszánsz láza és a tizenkilencedik század romantikája szövődött össze. Meleg mosolya, bársonyos hangja úgy hatott, mint preklasszikus zene gordonkán. Nem akart okos lenni és soha nem fontoskodott.

Azóla se láttam férfiarcot, akin az emlékezés aszubora annyi édességet hagyott volna. Mindig úgy érkezett a Centrálba, mintha puha fekete kabátjába a múlt századok finom érzelmességeit göngyölte volna be. Pedig a szíve már akkor beteg volt, ő is tudta, de a szerény ember alázatával hallgatott, és csak élet-szeretetét vitte barátai közé.

Divald Kornél Kaposi József ellentéte volt. Mint süket ember, bezárkózva hallgatott és csak fényes, tiszta szemével beszélt. Sokáig el tudott nézni egy arcot, mintha közben lapokat olvasgatna és emlékezetében regényes történeteket szedne össze. Egy ilyen hosszú, beszédes nézése után azt mondta nekem: — Láttam magát Eperjesen a polgáristák között, leeresztett szőke copfjában masni volt. — Elcsodálkoztam, mert polgárista koromban csakugyan majdnem minden délután elésztünk a Divald fotografus háza előtt. Mikor Divald Kornél látta csodálkozásomat, csöndesen nevetett magában, mert az öregúrnak csodálatos memóriája volt, és úgy látszott, tehetségének ezek a ritka bravurjai őt magát is mulattatták.

Még egy öregúr jelentkezett időnként a „Nyugat” asztalánál. Dús, ősz hajával, germáncsontozatú arcának szoborszerűségével azonnal érdeklődést keltett maga iránt.

— Heinrich Gúsztváv, az öreg olló — csúfolta Szabó Dezső. Senki olyan ügyesen nem vagdal mások műveiből és senki annyi tehetséggel nem ülteti át a sajátjába, mint ez az öreg sváb!

Egy délután izgatott lett Szabó Dezső: — Nézzék, Babits Mihály hozza a menyasszonyát! Hát Szabó Lőrinc igazat mondott nekem!

Babits Mihály szőke lánnyal lépett a kávéházba. Miközben az írók asztalához közeledtek, komolysága szemérmes mosollyá változott. Mintha boldog lenne, de szégyenli, hogy ezt meg kell másokkal osztani. (Menyasszonya, Tanner Ilonka világos, feltűnő télikabátjában nyugtalan ritmussal szökdécselt mellette. Nem találtuk szépnek. Beteges, sápadt arcából két szín villant elő: festett szája és röpködve fénylő kék szeme. Nyugtalan volt, folyton nevetett. Úgy hatott ránk, hogy nemcsak a testében és nevetésében, de kócosan lebegő szőke hajában is tánc üteme játszik. Később megtudtam, hogy az írókra nem tett jó hatást. Nem tetszett nekik, hogy Babits Mihály szerény csendessége mellett azonnal a saját hangjára talált.) Babits Mihályt akkor még személyesen nem ismertem, de egy előadásán és utcán többször is láttam. Volt egy szokása, amit másnál soha nem vettem észre: ha az utcán ment és maga elé nézett, látszott rajta, nem vesz észre senkit és semmit, a nyakát időnként mégis úgy rángatta, mintha valakivel beszélgetett volna. Ha fölnezzett és idegen tekintettel találkozott, megrázkódott és akár egy szarvas, ha erdejében idegent vél, megriadt. Gyönyörű szeme volt, tiszta, vad és visszariadtságában is bocsánatkérő. Ha Babits Mihály tekintetével találkoztam, mindig önkénytelenül részvét töltött el.

Már 1919-ben meghallgattam egy előadását. Az egyetemen tartotta a szociális tanfolyamon résztvevő tanárok részére. Közöttük volt az uram is, és levélben közölte velem, hogy Babits Mihály mikor fog előadást tartani. Nyomban csomagoltam és utaztam Pestre. A verseit ismertem már és úgy ragaszkodtam hozzájuk, mint amit nem csak élveztem, de tudom, hogy nevelőm és csiszolóim is. Mikor az uram tanárbarátai megtudták, hogy egyenesen Babits Mihály előadására jöttem Pestre, kinevettek és a lapos emberek banalitásaival ugrattak: — Persze azt hiszi, Babits gyönyörű ember és kiváló szónok, no majd figyeljük magát, ha meglátja! — Láttam felkészültek, hogy csalódásomon jól mulathassanak. — Mikor Babits Mihály megjelent a katedrán, és félszegen, hallgatva meredt a levegőbe, közelemben a tanárok kuncogni kezdtek. Rám rendkívüli hatást tett. Gyűrött ruhájában nem a testét láttam, hanem vonzó magányosságát és sötét fényben lobogó szemében a hit és magatartás oly kemény szilárdságát, hogy míg előadására figyeltem, egyre erősebben éreztem,

egy aszkéta vad láza ragad magával. Tolsztojról beszélt, különösen sokat Kare-
nina Annáról. Előadása kezdetén nyugtalan volt és mintha csuklana, a nyakát
rángatta. Aztán tekintete átszaladt a terem és egyszerre megenyhült. Talált
magának egy arcot, akivel most már előadása alatt összekapcsolódhatott és
azután úgy beszélt, mintha szavainak zenéjét egyetlen embernek adná át. Ha
megfeledezett és tekintetét emelte, rögtön bozótba tévedt, riadt lett, és sze-
me tisztán, de bizalmatlanul röpködött. Ilyenkor belezavarodott Tolsztoj elem-
zésébe. Aztán megkereste, akivel beszélni tudott, és felszökellő lázzal kiabál-
ni kezdett. Előadása közben sok hangárnyalatát ismertük meg: üvöltő zenét,
szorongó dadogást, a hitvallók lármáját és a megütött gyermekek csendes fé-
lelmét. És ami különösen vonzóvá tette, tökéletes póztalansága volt. Mert sok-
féle arcában, temérdek hangárnyalatában mindig a pillanatot teljes idegekkel
átélt feszültsége rezgett.

— Nézzék, most jön Schöpflin! — mondta egyszer csúfondárosan Szabó
Dezső. — Hát nem olyan, mint egy ostoba szerelemből kvietált bakatiszt? Az
egyenes hátára, merev vállaira csak rá kellene húzni egy osztrák alezredes ru-
háját és hamisítatlanul látnánk benne az egész közös hadsereget! Régóta fi-
gyelem, mindig úgy érkezik a Centribe, mintha valami nagy boldogság várná
itt.

Valóban, a Centrál levegőjét mindannyian szerettük, de úgy, mint Schöpflin,
talán senki. Számára a Centrál többet jelentett kávézásnál, újságolvasás-
nál, még a hírek szomjasságánál is többet: emberi közösséget, barátságra szom-
jas fölölvadást. Már mikor az üvegajtó besodorta, bajuszágai fiatalító mosoly-
ra mozdultak; szénézett, ismerősöket keresett és talált is mindig. Mielőtt a
törzsasztalhoz ült, eláldogált néhány másik asztal mellett is, mert úgyszól-
ván az egész kávéházat ismerte. A Franklin Társulat közel volt a Centrálhoz,
és oda nem csak írók, de tudósok és tankönyvekkel bibelődő tanárok is elláto-
gattak, és ezek ozsonnakávéikat rendszeren a Centrálban fogyasztották el.
Schöpflin mindenkit és mindent meghallgatott. Mondhattak neki akármit, unal-
mát nem árulta el, úgy tett, mintha szórakoztatnák, de aztán a barátai között
nevetett: — Otthon az ember el se képzele, mennyi ostoba ember lézeng a
világon. Dehát úgylátszik ezek is kellenek! Olyanok, mint klasszikus művek
között a detektívregények. — Megjegyzéseit visszafojtott nevetéssel tette, és
arca ilyenkor macskásabb lett, de akik ismertük, tudtuk mind, hogy ő a világ
legártatlanabb ravasz embere. Szürkén és unalmasan beszélgetett s végül
mondanivalói mégis mindig érdekessé váltak. Bármiről beszélt, mindig lappan-
gott humor benne. Kitoró nagyokat ritkán nevetett, de annál többet mosoly-
gott. Ez a tulajdonsága járult hozzá, hogy kivétel nélkül mindenki szerette.

Lassan annyit ült az asztalunknál, hogy a „Nyugat”-asztala féltékenykedni
kezdett és egy délután Király György átjött hozzánk, leült közénk s teketória
nélkül előadta, kapcsolódjunk mi is az ő asztalukhoz. Így történt, hogy az asz-
tal tagjai közül párat hamarosan barátaink közé számíthattunk.

A „Nyugat”-asztalnál született meg és itt is szerkesztődött a „Független
Szemle”. Erről a folyóiratról a mai fiatalok már alig tudnak valamit. Pedig
akkor kellett, hogy legyen. Borsót és csípős paprikát jelentett az enyhe fűsze-
rek között. Csakó Ambró szerkesztette és munkatársai között volt: Király
György, Turóczy-Trostler, Benedek Marcell, Supka Géza, és itt helyezte el
Bécsből küldött cikkeit Jász Oszkár is álnéven. Ide írtak még mindazok, akik
az eltűnt igazság és megtépzott szellem feletti keserűségüknek hangot akar-
tak adni. Ha ezt akkor teljes nyíltsággal nem is tehették, mégis becsúsztatták
írásaik közé a napi események mulatságos torzságait. Színes, érdekes, bátor
lap volt. Kicsit ugyan tanáros, hiszen állásukat veszített tanárfírók elégedetlen-
ségéből született meg. Pár évi küzdelem után egyre bátrabb lett, míg végül

bátorságával megásta a sírját. Betiltották; szerkesztője külföldre menekült. Első könyvbírálataim itt láttak napvilágot, és novellát is hozott tőlem.

A „Független Szemle” indulása után Király György úgyszólván minden írását ide adta. Tiszta igazságra szomjazó tekintete mindenre fölfigyelt, és szellemének finom átütő erejével meg merte írni, amit mások mondani sem mertek. Pedig nagybeteg volt, de fiatalos kedvével ezt elfeledtette és tiszta, könyörtelenül becsületes szemei elrejtették, amit tudtunk már mind: hogy napjai meg vannak számlálva. Erről egyszerűen nem vett tudomást. Gyors mozgással érkezett az asztalhoz és lehetőleg azonnal vitába kapcsolódott. Mind tudtuk, hogy mérhetetlen önfegyelemmel végzi napi robotját. Állásától megfosztva fordításokkal és cikkek írásával biztosította megélhetését, hogy haláláig hű maradhasson önmagához. Harag és vádaskodások helyett bátor munkával szolgálta eszményeit. De ezt elvárta másoktól is. A gyávaság azonnal indulatba hozta. Emlékszem egy kitörésére: — Újabban álneveket látok a Szemle cikkei alatt, mért teszitek ezt? — fordult a szerkesztőhöz, és mikor megtudta, hogy óvatos elővigyázatból cserélődtek ki a nevek, fölpattant: — Aki nem mer helytállni azért, amit írt, ne írjon! Ha ezt a Szemle nem szünteti meg, az óvatosok közé nem adom oda a nevemet! — Csak ekkor az egyszer láttam Király Györgyöt haragosnak, fényes szemében makacs határozottság villogott. Kívánsága teljesedett. Hiszen tanulmányai nélkül egyszerre silányabb lett volna a Szemle. Végül mulatott a dolgon, hogy úgy megijedtek tőle.

Most, visszaemlékezéseim írása közben jövök rá, mi nemesítette meg és mi tartotta össze az irodalmi asztal vendégeit. Míg a Centrál falain kívül új divatú uszítások bomlasztották szét az életet és újsütetű hősök feszelegtek, az irodalmi asztalnál az otrombaságot, az élet olcsó szerencsevadászait harag helyett a humor fegyverével intézték el.

— Van egy új költőnk, Aladár! — mondta Király György egy délután Schöpflinnek.

— Erre kíváncsi vagyok. Hogy hívják?

— Nagy Endre! Az este kiállt a függöny elé, elmondott egy versecskét, Pesten azonnal megtanulták és ma már legépelve adják kézről-kézre. Kaptam én is belőle, felolvasom nektek!

*Volt egyszer egy ember:
Szakálla volt tenger,
Fölmászott a lóra,
Onnan meg a trónra,
És nem akar lemenni,
És nem akar lemenni.*

— Jó vers, képzelem megdicsérték érte Nagy Endrét — mosolygott Schöpflin.

— Megdicsérték! Reggel rendőrök vették körül a kabaréját, azonnal bezárták, a ma esti előadást már nem tartják meg.

— Gondolni lehetett! Búsul Nagy Endre?

— Dehogyan búsul! Okos ember ő; tudja; ha a kabaré bukik, a költő él.

Ekkor a mindig komoly Horváth Henrik is elmosolyodott. Először és utoljára láttam akkor mosolyogni. Furcsa komolysága volt Horváth Henriknek, másnál érthetetlen lett volna, de őt mindenki szerette. Pedig nem lehetett vele vitatkozni. Amiben hitt, azt makacsan védte. — Ady a legnagyobb költő — mondta valaki. — Petőfi! — szólt röviden Horváth.

— Majd hozok én nektek hamarosan egy élő nagyságot — szólt a vitába Mikés Lajos és néhány nap múlva megjelent Fodor Józseffel.

Mikés minden nap megjelent az asztalnál, rendesen ravasz arccal közelített, jelezve, hogy nagyszerű börzetippjei vannak. Voltak is, és sokaknál be-

is váltak. Úgy tudom, Babits Mihályék esztergomi nyaralójuk alapját Mikes börzétippjeinek és Nagy Zoltán készséges segítségének köszönheték. Legalábbis akkor így beszéltek. Az én uram is meghallgatta Mikes tippjeit, de sajnos rossz napokon, mert míg másoknál szerencsét hoztak, nekünk elvitte maradék pénzcsekkünket. És mert a papirokat adósságok is terhelték, hogy az uram pénzhez jusson, hirtelen több dolgunktól meg kellett válnunk. Szép könyvtárunkat féltve őriztük, de most néhány értékes darabot kiemelt közülük az uram és házalt a könyvkereskedőknél. Megtudta ezt Mikes Lajos, és megjelent nálunk. Mert akkoriban könyvek vételével és eladásával is foglalkozott és úgy mutatta, nagyszerű üzleteket csinál. Aztán hamarosan megtudtuk: azért kellett neki az üzlet, hogy a Pesti Napló „Mikes-fiait” saját zsebéből fizethesse. Már több könyvünket kiválasztotta, amikor keresgélés közben meglátta, hogy teljes Kotzebue-nk van, lehetett vagy ötven kötet.

— Hogy jutottak ezekhez? — kérdezte.

— Egy ismerősünk még a Várban pénzt kért tőlünk kölcsön, nem tudta megadni, végül elküldte helyettük a Kotzebuekat.

— Mennyit adtak neki kölcsön?

Az uram megmondta. Mikes mosolygott, mintha mulatna rajtunk. S megint jó üzletembernek akart látszani.

— Hát akkor én megadom érte maguknak a dupláját!

Szabadkoztunk.

— Bízzák csak rám! Molnár Ferenc megbízott, ha valahol teljes Kotzebue-ra akadok, azonnal szerezzem meg, minden pénzt megad érte! Most majd örül neki!

Mikes rögtön fizetett. Ekkor azt mondja az uram neki: — Hát köszönöm magának szerkesztő úr, hogy a Kotzebuektól megszabadított bennünket.

— De ugy-e, a negyvenkét Goethejét és negyven kötet Schillerét nem adná ilyen szívesen?

— Hát nem, szerkesztő úr! De azért sajnos, ezeket is odaadnám.

— Okosan, van rá vevő!

Nyomban fizetett mindent. Óriási árat adott és úgy tett, mintha ő járt volna jól. Pedig tudtuk, csak megsajnálta bennünket. Nagyon jó ember volt, az a fajta, aki röstellte lágyságát és keménynek, szigorúnak igyekezett látszani. Nem véletlen, hogy Dickens volt a kedvenc írója, és azért tanult meg angolul, hogy gyermekei tökéletes fordításban olvashassák a Copperfield Dávidot. Dickens-regényből ugrott ki ő maga is. Lelkes volt, de komoly arcot vágott. Mindenkin segített, de közönyt mutatott. Sok adomának beillő epizód járt szájáról-szájra róla, mert a hön szeretett „Mikes-fiúk” időnként alaposan becsapták. Egyik kedvence, aki később nekünk is barátunk lett, egyszer javíthatatlan gondoljait folytán három elbeszéléssel jelentkezett nála: — Sok — mondta Mikes, de azért nyomban olvasásukhoz fogott. Szokása szerint mind a három elbeszélésnek csak az első oldalán futott végig, aztán bölintott: — Jók! — és kifizette mind a háromért saját zsebéből a honoráriumot. Az író sietve elszaladt. Mikesnek feltűnt a dolog. Elővette még egyszer a novellákat és hamarosan haragra lobbant, mert az első lapokat követő oldalak üresek voltak. Ekkor ő maga rohant kedvenc fia után és végül az altisztet szalasztotta, hogy csúpjá el az utcán. De a fiúnak nyoma veszett. Öt nap múlva aztán megjelent és elhozta magával megírva az üresen hagyott oldalakat. Mikes meg volt hatva: — Látja, hiába mondták nekem, hogy becsapott, tudtam, hogy maga a világ legbecsületesebb embere. Ugy-e jó volna megint egy kis pénz? Pedig nem kap!

Megvárta, míg a fiú az ajtóig ért, onnan visszahívta: — No jöjjön, kap valamit, de tudja, máskor nem kell tréfálni. — Kifizette még egyszer mind a három elbeszélés teljes honoráriumát.

A „Nyugat-asztal”-nál hamarosan árván hagyta helyét Király György. Halála mély részvétet keltett. Nagy érdeme volt, hogy a kiadók figyelmét a haladó nyugati irodalom felé vitte és a háború utáni könyvek dús szemete közé behozta a nemes irodalmat. Bátor magatartása, emberi tisztasága, írói képessége magasra növelte. Tanári állását a tanácsköztársaság bukása után elvesztette. Ha beszélni kezdett, a nagytudású, lelkiismeretes magyar tanár szólt, Babits Mihály méltán mondhatta sírjánál: — Isten veled, Király György tanár úr!

Király György halála alkalmával megnépesedett az írók asztala. Sokan jöttek megbeszélésre, mert nem csak a Független Szemle, de a Nyugat is több nekrológót készült leadni róla. Ekkor ismertem meg Osváth Ernőt. Füst Milán társaságában érkezett a Centrálba. Füst Milán velem szemben helyezkedett el, finom volt és választékos, de ugyanakkor idegen. Nem illett az összeszokott társaságba. De talán nem illett ő sehova se. Ideges nyugtalanságával úgy hatott rám, mintha írásainak és képzeletének ő maga lenne egyetlen regényhőse. Tartásában, öltözetében, de még mosolyában is annyi igény volt, annyi puritánság és regényesség, mintha rámában élne, és a köznapok eseményei pehelyfoslányokkal sem érinthetik. Noteszt vett elő és felém nyujtotta: — Írjon bele valamit — mondta.

— Mit írjak?

— Akármit! Új regénybe kezdek és babonás vagyok.

Nem emlékszem rá, hogy Füst Milán noteszébe írtam-e valamit, arra sem emlékszem, hogy azután beszélgettünk-e egymással. De az arca s az egész fiatal Füst Milán bevesődött emlékezetembe. Művészi félszegségét, vagy valódi tiszta művész idegességét és nagy magányosságát tartotta meg emlékezetem.

Osváth az első pillanatokban úgy hatott rám, mintha ezüstrámában egy aranyfényű kép nézne felém. Haja ezüst volt, archőre sápadt és mégis világított, mintha fénypermet áradna körötte. Még fiatalos volt, szemében tiszta csillogás, de zajtalan lényében már régi zenék emlékeit éreztük. Nyakig feketében olyan volt, mintha letűnt éveinek finom gyászát rejténé.

Az asztalnál nagy tisztelettel fogadták. Félszeg volt; sorra nézte az asztal vendégeit, mosolygott, szimatolt, úgy látszott kötelességét teljesíti és az asztal közelebből nem is érdekli. De ha valaki beszéd közben kilépett a közepességéből, figyelme fölbredt, arcán izgalom volt és egész lényében érezni lehetett, amint elkapja és emlékezetébe szívja, ami számára érdekes lett.

Néhány hónap múlva véletlenül villamoson megint találkoztam vele. Megismert, mellém ült, kedves volt. — Érdekes kalapja van és jól áll magának, — mondta. Rendkívül zavarban voltam, nem tudtam szólni, úgy éreztem becsapom; kéziratokkal szeretnék hozzá menni és egyszer meg is teszem, most mégis úgy nevetek rá, mintha nem lenne semmi titkom.

— Miért olyan nyugtalan? — mondta és fürkésző nyugalommal nézett arcomba. Alig vártam, hogy megálljon a villamos, elköszöntem, leugrottam. Egész idő alatt éreztem, hogy átlátott rajtam. Egyszerre minden írásomat nagyon rossznak gondoltam. Nem mertem volna velük jelentkezni előtte. Így ment sokáig. Mindig vártam, megtörténik a csoda, majd remeket írók és bátran szembenézek Osváth Ernővel. A csoda késett, és ez megsebezte fiatalágomat. Hiába írtam én a Független Szemlébe, mégis szégyelltem, hogy gyáván üldögélek a beérkezett írók között, amikor nálamnál már fiatalabbak neveit emlegetik.

Akkor a Centrálban már új nyitány hangjait pengették, érdekes és máris egyéni művekre támaszkodó fiatalok jelentkeztek. Az idősebbek fölfigyeltek, és ha homlokba csapott fűrttel, lazán, de nagyon fiatalon átsétált a kávéházon egy magas ifjú, halkán mondták: — Szabó Lőrinc! A fiatal költő köszönt az öregebbeknek, de külön asztalt keresett magának. Aztán zivataros sebességgel hamarosan berobogott Erdélyi József; sovány volt, kiálló arcsontjain feszült

a bőr s vad mosolyában régi szobrok kifejezése állandósult. — Tisztahangú költő — mondták az írók asztalánál. Sokat vártak tőle. Mindig Schöpflin tudott meg mindent először, ő figyelte legmohóbban, terem-e újat az irodalom? — Lenne egy jó elbeszélő, de úgy hallottam beteg, és nagyon szegény. Aztán már családja van, és valahol kint vergődnek a periférián. Nálam még eddig nem jelentkezett, de olvastam már tőle. Jó hangja van, látja az alakjait, csak nagyon szigorú — mondta Schöpflin, és egy délután sápadt, haragosnak látszó gyermekarcú emberre mutatott: — Ez az! Kodolányi János!

Kodolányi mindig úgy sietett át a kávéházon, mintha árva fiú szigorú komolysággal a felnőttek gonosz szívtelenségét vádolná. Ezt a szigorú komolyságot évek múlva is ott láttam a tekintetében, pedig gyönyörűen tudott mosolyogni, de mosolya fájdtóbb volt, mint a szigorúsága.

Nemcsak írók, de nagy művészeink, tudósaink is szerették a Centrál füstjét. Sátorozó kényelmes sétálással, oldalán modelljával, a halálosan sápadt Zorkával itt keresett magának délutánonként asztalt Rippl-Rónai is. Láttuk Rudnay Gyulát, aztán a hosszúhajú fiatalok között Palasovszkyt. Hátralátva a kávéház másik végében kerek asztal körül az egyetem tudósai találkoztak. Évek múltán is, amikor budai lakásunkkal már távol kerültünk a Centráltól, és csak berándulásaink alkalmával látogattuk meg, mindig fölmelegített és megtöltött sajátos dallamával. Ma már tudom, mindennek van muzsikája. A leglaposabb dolog is kopog nekünk valamit. A kávéház emléke fiatalságom zenéjét zsongja. Őszinte barátokat kaptunk itt, ezek közül Schöpflin Aladárt tartottuk meg legtovább, az ő okossága és bölcsessége vitt előre bennünket és sokszor begyógyította életünknek nehéz szakadékeit.

PUSZTAI VENDÉGSÉG*

A hintó merész kanyarulattal siklott a kavicsos úton az úriház oszlopos, vad-szőlővel befuttatott verandája elé, úgy állt meg mozdulatlanul, mint egy valódi arisztokrata fogat. Antal remekelt. Bálványként ült a bakon, rezdülés nélkül fogta a gyeplőt, az ostort peckesen felállította maga mellé. Imponáló volt.

A házigazda máris loholt lefelé a lépcsőkön. Otthonos nyári fehérben, hajadonfővel, hegyesre pödrött bajuszkája izgatottan reszketett. Mögötte uzsonnára terített asztal, kényelmes kerti karosszékek, nyitott nyugágyak, ahogy faluhelyen szokás. Ragyogó tiszta volt minden, elsőrangú minőségű, modern és kényelmes. Meglátszott, hogy ez a vidéki úr tudja a kellemes, bőséges, tetszetős élet módját s a ház személyzete vigyáz, nehogy hiba, mulasztás essék.

A fogadás nyájas hangjai, nevetései, tessékelései közben a veranda hátsó ajtajában fehérkötényes, frissen vasalt természetes nőszemély simára fésült feje bukkant elő. Bizonyára a házvezetőnő, aki konyhát-lakást rendbentartott. Megnézte, milyen a vendégek formája, miféle ételekből számíthat nagyobb kelendő-ségre, mekkora a „kapacitásuk”. A barna, sima fej némi szemlélődés után diszkrétén visszavonult.

Nyomban utána belépett egy kékkokolyás, fehéringes, ropogósra vasalt, hátrakötött fejű, papucsos leányzó, akár valami népszínműben. (Rejtő doktor beállíthatta volna színpadára.) Fürgén a főtanácsosnéhoz sietett kézcsokra. Járása dali volt, egész megjelenése virulón, kihívón nyalka. Fülében aranyszálból font csüngő, bal keze gyűrűsujján aranygyűrű csillogott. Farkába harapó kígyót mutatott, apró szeme egy-egy gyémánt. Gömbölyű nyakán aranylánc s kicsiny aranykereszt csüngött. Mind a finom, hófehér patyolat ing, mind a bő, drága szilvakék velúr-bárony szoknya, a piros selyemmel hímezett magassarkú papucs arra vallott, hogy ezt a leányt megbecsülik a házban. Keble dúsan duzzadozott ruhája alatt, arca, nyaka, karja, mezítelen lábszára barna volt, de bőre selymes puhaságán meglátszott az ápoltság. Gyenge szénaillat áradt körülötte, mint a frissen kaszált réteké.

Átható pillantással mérte végig a főtanácsosné ruháját s azonnal tudta, milyen anyagból készült, hol varrták s mit ér. Majd Ilust vizitálta meg tetőtől talpig, elül, hátul, mintha mérlegelné, veszélyes vetélytárs-e. Kissé lefittyedt ajka elárulta a mérlegelés eredményét. Láthatólag megnyugtatta a tartózkodó kisasszony erotikátlan fabábúsága. És, hogy sugárzott belőle a hideg taszítás. Ez a nő aligha fenyegette pozícióját, érdekeit. Aligha lesz feleség ebben a házban. Ha Isten csodájára mégis lenne, ő marad az úr. Majd szerét ejti, hogy még jobban elmenjen a kedve ettől a háztól. Nem hagyja félretétetni magát az útból, nem engedi ruháit, ékszereit, pénzét, egész családja irigyelt jólétét... Megdolgozott ő azért. Nem lesz rángatott cselédje ennek a szíromtalan, méztelen, illattalan virágszálnak.

* Regényrészlet

Korlat 1959. nov. 11. n. 727-738.

Olyan gyors perdüléssel iramodott a hintóhoz, kapkodta karjára a porkabátokat, plédeket, hogy sokráncú szoknyája magasra csapódott s megláttatta formás térdét s gazdag combjának egy fehér darabkáját.

Laci, a kaján, mindent firtató és számontartó ördögi ifjú, nyomban látta, mi a helyzet Kerekaljon.

Rozika — így nevezték a vasárnapi parasztlányt —, gyorsan és szerényen eltűnt. Az ajtóreszből azonban tüzes, kissé neheztelő pillantást vetett gazdájára. Szeme ragyogó volt és fekete, mint két bogár. Kátóth alig észrevehetően összevonta a szemöldökét.

A nyájaskodások, kérdezősködések, az időjárás megbeszélése, hellyel való kínálgatózás, tessékelés, mentegetőzés hangjai összevissza kavarogtak és csaknem érthetetlenek voltak. A főtanácsos ezúttal is szerény és tartózkodó volt. Ilus hűvös és kínosan illedelmes, Laci néma, Gyuszika kíváncsi, de mindnyájuk helyett és nevében lármázott, fecsegett, rajongott, lelkesedett, ámuldozott Anna s a házigazda beléje helyezte minden bizalmát. Az első perc elfogódottsága után hangulata felvidult, pláne a dicséretnek, csodálkozásnak hallatán. Úgy érezte, most nyeri meg a döntő csatát. Ilus a mai naptól kezes bárány lesz, a Németh-család pedig szédelegni fog az elragadtatottságtól. Kerekalj ma megmutatja, micsoda voltaképpen.

Sürgött-forgott, előzékenykedett. Ilus számára kényelmes karosszéket tolt a veranda bejárata felé, hadd szívja a hatalmas hársak, éjsötét sudár fenyők illatát, gyönyörködjék a park gypében, virágágyaiban. Tüzes kardvirágok, lángoló szalviák, parázsló bársonykák virítottak a zöld homályban aranyos napfényes sávokon. Valóban gyönyörködtető volt, pihentető látvány. Ilus nem hitte ugyan, hogy vőlegénye másféle növényvel is törődik, mint amit meg lehet enni, de a házvezetőnője, vagy talán kertésze, értette a dolgát.

Kálmán ezüstveretű ébenfa-dobozból többféle cigarettával, szivarral kínálta leendő apósát, sógorát. A főtanácsos egy illatos, trombitaalakú szerb cigarettára gyújtott, Laci magyar Mirjamra. Tóth kissé átlátszón dicsekedett. Elég tűrhető a háza, mondta, de majd akkor nézzék meg, ha végre eltakarodnak a balkáni barbárok s megint helyreáll az ország egysége. Majd akkor mutatja meg ő, kicsoda-micsoda. Persze a kapcsolatai, lehető legjobb kapcsolatai már megvannak, megvoltak . . . Sokat tett a hadsereg élelmezése, ruházkodása érdekében. Majd elmúlik ez a rosszemlékű incidens hamarosan. Ki fogjuk gyomlálni a destruktív elemeket gyökerestül. Akié a föld, azé az ország. Nem tűrjük a zsidó birtokosokat, bérlőket. Gyárosokat, bankárokat. A zsidó gyáros mérgegrágán részletre adja a gazdasági gépeket, váltót írat alá fedezetül, a váltót a zsidó bank leszámítolja, realizálja, a pénzt forgatja, befekteti, tőzsdén játszik . . . Értik már ők. A gazda késik, a bank óvatol, perel, foglal, biztosítja magát. Aztán (úgy ejtette, hogy „ótán”) egykettőre elkövetkezik az árverés napja. Szegény magyar gazda még észbe sem kap, máris megvette földjét, házát a bank titkos megbízottja, aki egyben az árverést is megakadályozza azzal, hogy megvesztegeti, elnémítja a többi érdeklődőt. Így kerül a magyar nemzet földje a zsidóság kezére. De majd változtatunk ezen. Sajnos, az átkozott angol Munkáspárt, valami mondvacsinált ezredes, valami Wedgewood nevű (úgy mondta: Vedgevod), kriptosemita vezetésével beleturkál belügyeinkbe s a gyáva kormány még a zalaegerszegi internálótábor is megmutatta neki.

Viszonylag elég hamar kitárt mindent, ami a szívében fektet. Láthatólag hivalkodott értesüléseivel, ismeretségeivel, beavatottságával, intranzigens keresztény nemzeti elveivel, fenyegető hatalmával. Olykor kihívó pillantást vetett

szótlanul figyelő, cigarettáját szívó sógorjelöltjére, de azért nyugtalan volt, gyanakodott, meglepő oldaltámadást, legalábbis megvető ajkbiggyesztést, fulánkos megjegyzést várt. Igen, ami a leendő sógort illeti, vajmi bizonytalan talajon állott vele szemben.

Anna csillapítani akarta „férfias” könyörtelenségét humanista elképzeléseivel. Kálmánt ez még jobban belelovalta szerepébe. Általánosságok után részletek, személyek következtek. Amaz irigyelhető férfiak közé tartozott, akik az éj leple alatt össze-össze szoktak gyülekezni Lauber Viktor pécsi téglagyáros, dúsgazdag nagypolgár és keresztény nemzeti pénzember mecseki szőlőjében országmentő tanácskozássra. Tóth sejtette — hiszen magunk közt vagyunk s mindnyájan igaz magyarok! — a lefogandó, kiirtandó, kötélre juttatandó, börtönbe dugandó, rövid úton likvidálendő, törvényszék elé állítandó, vagyonek Kobzásra ítélendő, kártérítéssel sújtandó s egyéb andó meg -endő személyek névsorát. Általában azt az elvet vallotta, hogy az olyan *kumenistákat*, akiknek semmijük sincs, megveretéstől „osendes”-eltüntetésig rövid úton kell „elintézni”. Ám az olyan politikailag kompromittáltakat, akiknek van valamijük — házuk, földjük, részvénytöredékük —, legális formák között kell megbüntetni, mindig alkalmazva a birtokelkobzást, anyagi jóvátételt. Így aztán a nemzet kezére száll vissza, amit tőle elragadoztak.

Ámde nem csupán a félretételre ítélendő és hóhérekre juttatandó mindenféle -endőket, -andókat foglalták lajstromba, hanem azokat is, akik a nemzeti újjászületés hathatós férfiai. Mert a megtorlás mitsem ér önmagában. Mellette az újjáépítésnek is folyója kell. A pozíciók várják a tetters, alkotó, keresztény-nemzeti érzületű magyarokat. Az ő vezérük elsősorban Eckhardt Tibor s az *Ébredő Magyarok* vezetői. Itt is készen kell állnia minden jóérzésű magyarnak a cselekvésre. Lieber szőlőjében mindent gondosan kidolgoztak már.

Laci nem állhatta meg, hogy egy-két szerény szót ne ejtsen. Némely név említésénél utalt a lelkes hűségnyilatkozatokra, amiket ugyanezek az urak részint az októberi, részint a márciusi napokban tettek. Kátóth azonban idegesen legyintett. Nem számít, mondta. Úgyis tudja mindenki, hogy kényszerből, politikából beszéltek. Belülről bomlasztották a forradalmat, a diktatúrát. Ehhez kétség sem fér.

A végső cél, amiért mindnyájuk szíve dobog — emelte fel most a hangját elsöprő meggyőződéssel Kátóth s olyan szúrón nézett Laci szemébe, mintha fenyegette volna: hát vallj színt most, előttem, lássuk, ujjat mersz-e húzni az egész tisztességes magyar úri osztállyal —, az ezeréves magyar királyság helyreállítása, felséges Károly királyunk hazahozatala, trónjára való visszahelyezése . . . — Meghatott szünetet tartott s úgy tekintett a faarcú, unatkozó Ilusra, mint aki kész beszédni a magasztos eszmék vallásáért járó hódolatot. — Már az ántánt-hatalmak is belátták, hogy nem lett volna szabad rombadönteni a Monarchiát. Dehát a kis nációk mohó étvágását egyelőre ki kell elégíteni. Majd azután észreternek, ha látják, hogy sorsuk az életképtelen alakulásban csak nyomor, éhínség. Vissza kell térnie Károly őfelségének az ezeréves trónra . . . Vilmos császárnak pedig a németek trónjára. Mert a központi hatalmakat sohasem verték meg. Ismerjük azokat, akik aljas rombolási dühükben ledöfték seregeinket.

— Ez hát ismét az oltár és a trón szövetsége lenne — vetette közbe a Németh-fiú.

— Úgy van. Jól mondod. És ezt annak a tudatában mondom, hogy valódi vastagnyakú kálvinista vagyok, aki még az Úristen előtt is emelt fővel, egyenesen áll. A mi érdekünk s valamennyi felekezeté a konstruktív erőik győzelme.

Gyuszi rángatni kezdte anyja szoknyáját, mikor mennek már haza. Ilus arca kemény volt. Kényelmesen hátradőlve, behunyt szemmel pihent, mintha valamely más világba merült volna. Bizonyos, hogy a beszélgetésből egy szót sem hallott, s amit hallott, nem értette, nem is kívánta érteni. Laci arca élesen figyelő, de feszült és csaknem alattomos volt. Magába fojtotta kétes gondolatait, érzéseit. Viselkedése bizonytalanná tette az egész társaság hangulatát.

A pirosrokolyás parasztszépség biztosan, halkán térült-fordult a verandán. Díszes terítővel takart fatálcán aranysegélyű csészéket, ezüstkannákat, tartókat, aranyló mézet, felszelt kalácsot, fehér meg barna kenyeret emelt, mint Tizian gyönyörű leánya. Szép volt Rozi, biztos, természetes, lenyűgöző szépség. A Németh-fiú nézte, mint állatszeldítő a tigris. Laci érezte, hogy ez a leányasszony tigris is tud lenni, ha a zsákmányát veszélyben látja. Ha el akarják űzni bozótja biztonságából. Csárdás Tóth jól kiválasztotta a megalázott, éhes, irigy cselédnépből a legszebbet. Forrt benne a gyűlölet. De még tűrte.

Amíg a leány tevékenykedett, a házigazda bocsánatot kért s lefutott a lépcsőn. A család elhallgatott. Ilus kinyitotta szemét s úgy nézett körül, mintha nem tudná, hova került. Hallgattak. Csupán a langyos, illatos szellő susogott a magas fenyők között, csak az óriáshársak gyengéd, ezüsthátú levelei tapsoltak halkán. A népszínmű-primadonna papucsá halkán csettegett, szoknyája lengedezett az asztal körül. Várakoztak.

— Megnézem addig a ház környékét — mondta a Németh-fiú hirtelen, s máris lesietett a lépcsőn.

A ház tulsó sarkánál kezdődött a gazdasági udvar. Alacsony, zsuptetejű, alig meszelt cselédházak szegték túlról. Jobbfelől hosszú, de cseréppel fedett istállóépület húzódott. A két épületsor között, mint valami csúfondáros parkban, gőzölgött a hatalmas trágyadomb. Éppen úgy, mint szerte az országban a gazdasági gondokkal, bizonytalansággal, politikai fenyegetésekkel küzdő szegény nagybirtokok ezrein, holdjainak százezerein, millióin, a püspökök, káptalani birtokokon. Mint mindenütt a nemzet örök értékeit őrző, áldozatra mindig kész hitbizományi birtokokon. Zsupfedél, nádfedél. Trágyadomb a cselédlakások előtt. Körülötte trágyalé. A trágyalé festői csillogásában virityelő kacsák, gágogó ludak s meztelen, nagyhasú, vékony karú-combú gyerekek. Szemük villog, mint a mindig üldözött egereké. Közös konyha, jobbról egy zsúfolt család, balról egy népes család. A szobák földesek. Ez jó, mert a seggencsúszkáló kisgyermek minduntalan maguk alá pisilnek — a föld felissza. Így por sincs a szobában. A küszöbön egykedvű öregemberek, mérges, sastekintetű vénasszonyok ülnek. Itt citeraszó, ott káromkodás. Emitt két családanya rikácsol, az egyik használatba vette a másik tökgyaluját s most megesküszik, hogy lánykora óta az övé volt, a másik jogtalanul akasztotta a saját konyhafelének falára. Millió légy udvaron, lakásokban. Bögölyök tapadnak a maguktehetetlen kisgyermek szemére, lágyékára s szívják a vérüket. Ilyenkor, alkonyattájt, az apró, gyöttrő szunyogok is feltámadnak s csillogó fellegekben járják naptáncukat, mielőtt ember, állat vérenek szívásához fognának. Korcs, sovány kutyák nevelik hűségre, okosságra a rajtuk hempergő kicsinyeket. Ugatnak, marakodnak is, ha valamelyik csontot vagy csirkefogót lel. Ám azonnal egyakarattal, egyfalkában rontanak minden idegenre.

A borjúállásban svájci üszők, tinók eszegetik a saroglyákba vetett szénát, pihenés nélkül topognak, suhogtatják farkukat, billegetik fülüket, rázzák nyakuszályukat a legyek miatt. Némelyik fekke kérődzik s olyan nyugodt békébe szemléli a szörnyű világot, mint egy isten.

Ogó-mógó, nehézléptű béresek mocskos gatyában, pállott bocskorban, vagy tátotyszájú bakancsban. Köszönésük alázatos. Olyan képet vágnak, mintha a boldogság napja virradt volna rájuk, amint megpillantották a fiatalurat. Hajnali két órakor kolompol nekik az öreg béres, akkor törlik ki szemükből a csipát s mennek etetni, istállót takarítani, vakarni, fejni, itatni. Az asszonyok akkor szoptatják csecsemőjüket s dugnak utána pálinkás rongyot, mákfőzetet fogatlan szájukba, hogy ne sírjanak, ne követelőzzenek, hagyják az anyjukat szakadásig dolgozni zavartalanul. Merthát a sors kit-kit oda állított, ahová való s azon a helyen nemzetfenntartó munkát végez mindnyájunk boldogulására. Ebben a nemzetfenntartó munkában akadályozzák a cselédasszonyokat a visító csecsemők. Akár mert éhesek, akár mert a legyek kínozzák őket, akár mert kimarta gyenge bőruket a mocskok, amiben fekszenek, akár mert bélhurut, agyhártyalob, szemgyulladás, ótvar kínozza őket. Mert hihetetlenül piszkosak, közönyösek az anyák.

A gémeskút mellett terebélyes diófa vetett árnyékot a tollászkodó ludakra, kacsákra. Ott állt Némethék fekete hintaja felmeredő rúddal, az út pora szürkén belepte, csupán a sárhányók ragyogtak. A lovak odabent szénáztak a vendég-istállóban, Antal pedig az ajtófélnék dőlve pipázott s egy igáskocsissal beszélggett. A meggyzsin libériás, csizmás, struccotollas kocsis olyan volt a sovány, szőrös, mezítlábas, rongyosnadrágú ember mellett, mint múlt századbeli lovaspandúr egy előbújó betyár társaságában.

A hosszú cselédház végén nagyobb csoport kisebb-nagyobb gyermek, kócos, piszkos leányka s egy állapotos fiatalasszony verődött össze. Az asszony hasa már nagy, barna képe májfoltos volt, karján félmeztelen gyermeket tartott, szoknyájába egy kislány kapaszkodott, hüvelykujját tövig a szájába dugta. Egy másik kislány a földön kuporgott, hüvelykujját nem a szájába, hanem a combja közé dugva tartotta, — bizonyosan azért nevezik ezt az ujjat *hüvelyknek*. Áhítatos csend uralkodott mindenkin s feszült kíváncsiság ülte meg az arcokat. Laci is megállt jó távol. Egy nagydarab, koromfekete, borostás férfi, mintha dorongot dugott volna a nadrágszárába, egy darab csonttal kis fekete kutyát csalogatott magához. A kócos, lombosfarkú kutyácska gyanakodva nézte az embert — bizonyosan gazdája volt —, s egyet-egyet nyalva a száján piros nyelvvel, lassan közeledett a csonthoz. Végre kinyújtotta fejét, gondosan megszagolta. Ismét lépett egyet. Ebben a pillanatban a komor fekete férfi hurkot kapott elő a háta mögül s a kutyácska nyakába vetette. Rémülten nyikkant meg az állat s teljes erejéből hátrafelé ugrott, ám a nagyállú, ingujjas, sapkás ember rántott a hurkon, előrelépett merev ballábával, jobbkezevel felkapott egy hosszúnyelű fejszét, amely eddig a falnak támasztva szerepére várt s a levegőbe emelte. A fejsze megvillant s lecsapott a kiskutya fejére. Laci jól látta borostyánszínű szeme riadt pillantását, csodálkozását s a történendők megértését, — hiszen leolvashatta a férfi arcáról. Fuldokló torka meg sem nyikkant. Feje kettéhasadt, mint egy gyümölcs. Teste kétszer-háromszor görcsösen megvonaglott, lábai egyszerre rángtak, mintha bábjáték figurája lett volna. S elnyúlt a porban.

A nagyállkapcsú férfi ekkor merev ballábara nehezedett, jobblábát könnyedén előretolta, öklét a fejsze nyelére nyugtatta. Körülnézett a csoporton. Felesége s a kisebb-nagyobb gyermek szeme hódolattal tárult felé. A csend feloldódott. Nevetgélni, fecsegni kezdtek.

Laci elsietett az úrilak mögött s a kis léckapun a veteményes kertbe nyitott. Megállt, behunyta a szemét. Tétova kézzel húzta ki zsebéből cigarettatárcáját, vett ki egy cigarettát. Remegve gyújtott rá. Olyan erővel fújta ki a füstöt, mintha valami kínzó akart volna szétfújni maga elől.

— Jónapot kívánok, nagyságos fiatalúr —, köszönt ekkor rá alázatosan egy öreges, hurutos hang. Csakugyan öregedő ember volt, bizonyára a kertész. Hagymát kapálgatott kiskapával. Nyítt barna kordbársony nadrágja volt a legfeltűnőbb, mert sötét színével tökéletesen egybevágott meztelen felsőtestének szutykos barnasága. Mintha tetőtől talpig meztelen lett volna, naptól égett fekete-barna és piszkos. Csak ezután tűnt fel kajla, zsíros kalapja s borotvátlan sötét képe. Őszbevegyült bajusza hosszan csüngött széles szája mellett, mintha verebet zsákmányolt volna. Vörös cseréppipa fityegett a szája sarkából, ám nem füstölt, csupán tekintély végett volt ott, vagy feledékenységből.

Laci összeresztette a váratlan hangtól. Köszönt.

— Maga a kertész, ugye? — kérdezte, hogy mondjon valamit.

A kertész úgy támaszkodott kapája nyelére, úgy nehezedett ballábára, úgy tolt a könnyedén a jobbot előre, mint az imént az a sötét ember. Szőrös arcán azonban nyájasan futottak össze a ráncok, bajusza megrezdült, mintha a szárnya vonaglott volna. Kék szeme előbújt a bozontos ősz szemöldök alatt.

— Egenis. A kertész. Má hogy Simmöl Márton. Az a böcsületös nevem. De csak Marci bácsinak üsmer mindönki.

— Gyönyörűek a szalviái, a kardvirágai, bársonykái — dicsérte a fiú, hogy keserű hangulata derűsebbé váljék.

— Ja. Gladiolus, szalvia. Bársonyka. Meg van ám még mindönféle oderáta virágom is. Mindig én csinálom a parkot. Meg a konyhakertöt is. Osztán a gyümölcsöst. Vannak ritkaság almáim, pármén, londonyi pepin, jonatán. — Körtvéim. Mindönféle ringlottáim. Meg mindön. Ja.

Kiemelte foghíjas szájából a hideg pipát s hatalmasat sercintett oldalvást.

— Maga német, ugye? — kíváncsiskodott a fiú.

— Nem tok rulla — csóválta a fejét Marci bácsi. — Bár lehet, hogy valamék őszöm . . . De engöm itt szeretnek. Megböcsünek. — Gyorsan eredt el a szava, mintha ritka alkalmat kívánna üstökön ragadni a legfontosabb, legdöntőbb mondanivalók közlésére. — Maga, ugye, baráttya a mi nagyságos urunknak. Azon a szép fekete hintón gyűttek, ugye avval, a gyönyörű huszárral. Az a parádés kocsisik. Mingyá gondutam. Ja. (Köpés.) Nagy előkelő baráttyai, üsmeretségjei vannak a mi nagyságos urunknak. Mindönki tisztöli ütet az egész megyébe. Tán az országba is. (Köpés.) Mer ügön-ügön jó ur, Isten álgya meg élete mindön percét. (Sercintés.) Mer vannak ám mindönféle háládatlan népök, akik aszongyák, nem soká urakonnak má az urak, meg a grófok, bárók. Ja. (Köpés.) Pedig hát addig jó nekünk, munkás szegényöknek, amég az urak, grófok, bárók létöznek. Nem igaz? Mer kitü éljenek a magamfajta szegényök? Hej, a Kátóth nagyságos úr áldott jó úr. — Ezt olyan bizserélő, csaknem vénasszonyos hangon kezdte mondani, ahogy Munkácsi vogul népköltési gyűjteményében a nép csillog a bálvány előtt. (Laci így képzelte olvasmányai alapján.) — Micsoda jó úr! Hogy a bódogságos Szüzmárja tekintsön rá élete mindön pillanattyában. Adjon nekije igazi jó feleségöt, gazdag urilányt, hogy engöm is vönne pártfogásába, maradhassak jó helömön. (Köpés.) Hát még mijen nagyszívű, jóságos, adakozó derék úr az a nagyságos főerdőtanácsos úr! Mindönki mondi, nagy a híre, elterjedt ám. Nem tom, ki löhet, sohse láttam, de mondik. (Köpés.) Osztán meg a Biedermány báró úr. Meg a Jeszencki nagyságos úr. De hát még a Benyócki gróf úr, az ám a jóságos úr. Mer küet is azér lett, negyvennyócas. (Köpés.) Mer ha ijjen urak nem vónának, a szögénység az árokba pusztuna el. Ja. — Közelebb lépett Lacihoz, bizalmasan suttogetta, ám suttogetása reszelős dörmögésnek sikerült. Ugyanakkor hideg kék szemével körülpillantott őszbekevert szemöldöke alól.

Mer tessék csak idehallgatni, nagyságos fiatalúr, megmondom igazán: vannak olyan szegény népök, akik csak várják, hogy az urak dögrovasra jussanak. Ja. Tessék elhinni, vannak háládatlanok, istenkáromlók, nem átallik azt mondani, hogy a grófok, bárók, mindönféle igazi nagy urak egyszer minnyá kötélre kerül . . . Ja. (Köpés.) Tudom, kik hirdetik ezt. Kik fenyegetőznek. Kik lázétik a békés népot. Kik azok a piszkosok. Ja! — Ezt haragosan mondta, kék szeme villogott. Nyomatéku kivette szájából a pipát, hosszút, távolit köpött. — Minnyá bitang kometának hurok kéne a nyakába! Minnyát seggbe köllene rugni, menjön az öreganyja . . . ha neki a békesség, a puha könyér, a kommenció, a disznó-tartás, tehéntartás, kukoricaföd, krumpliföd nem ölg. Akinék nem köll a biztos földél a családja feje fölé. A gyalázatosok! A bitangok! Mer kéröm, ha hiszi, ha nem, olyan is van, aki azt mondi, nincs Isten, meg Szűzmárja meg Jézus Krisztus. . . Iszonyu ez, fiatalúr. Iszonyu. (végső köpés.) Ja . . .

Laci nagy önuralommal hallgatta végig a konstruktív Schimmel Marci bácsit. Mikor lélegzethez jutott, megkérdezte:

— Hát az a meredt lábú, sánta, kéknadrágos ember kicsoda, aki az imént ütötte agyon a kutyáját, egy csapat gyermek láttára?

— Meredtlábú, sánta? Ja, tudom má, — készségeskedett az öreg boldogan, hogy ekkora jó fiatal nagyságosúrnak méltóztatik érdeklődni nála. — Ű az urasági kovács. Miskárovinc nevezetű. Ulyan szótlán, magának való embör. Két kis csalágyya van nekije, a felesége Mariska, állapotos éppenék. Ott laknak a legszélső lakásba. Nem vót katona a térgye végett. Ráfordut a cséplőgép kazánnyának a kereke, mikó alábújt, mert nem vót magpapucsozval. Kórházba vitték Siklóstra, gipszbe tötték, osztánék megmervödött. Kár érte. A nagyságos úr igön szereti. Ja. A kutya. Ez má az ötödik, akit agyon köllött verni nekije, mer egyik se vót harapós. Aszongya, ulyan kutyát akar, aki harapós.

Ebből elég volt. Laci megbiccintette fejét s elköszönt Marci bácsitól. Csárdás Tóth Kálmán rajongójától. A beszélgetés nem tudta elűzni elméjéből a kutya agyonütésének jelenetét. A hasas asszonyt, akin még felsejlett a fiatalság némi kecsessége, hajlékony teltsége, bár az arca májfoltos volt s mintha egyáltalán nem lett volna ajka. Kissé szétvetett lábbal állott, mint egy mozdíthatatlan tén. A kisebb-nagyobb gyerekek. Egyik a szájába, másik a combja közé nyomott hüvelykjével. Nyolc-tíz éves fiúk, soványak, feketére égettek. S szemben velük a tett hőse, merev lábára nehezédön, jobb lábát előretolva, a fejsze hosszú nyelét marka alá támasztva, amint nagy állát, fekete szemöldökét körülhordozza, a lába előtt pedig a bodorszörű kiskutya, kinyílt koponyával, a dróthurok szorításától kiöltött piros nyelvvel . . . Kátóth nagyságos úr nagyon szereti ezt a kovácsot.

Nem is pillantott arrafelé. Sietett vissza a verandára.

Ebben a pillanatban mögötte, a konyhakert kiskapujánál, két férfihang csendült meg. Az egyik kemény, kérdőrevonó. A másik kissé fojtott, de egyenes fiatal férfihang, mintha elszorult volna a torka.

Kátóth szemben állott Dancsa Gyurival, a parádés kocsisával. Éppen egy fejjel volt alacsonyabb az egyébként nem magas legénynél. Szétvetett lábbal állott előtte, bal kezét a zsebébe süllyesztette, jobbával a másik arca előtt hadonászott. A kocsis haptákban állott, csizmasarkát főriftoosan összekapta, mindkét kezét a feszes sötétkék nadrág zsinórjához illesztette. Szálegyenesen állt, csak széles mellén mozdult a fehér ing hullámzó indulatától. Előremeredt, barna arca tűzvörös foltokban lángolt, mintha forroláz égetné. Sötétbarna szemét lefelé vetette, hogy jóval alacsonyabb gazdája szemébe nézhessen. Hogypedig mi volt

a kocsis tekintetében, azt a gazdája bizonyosan tisztán kiolvasta. Mert az ő arcán is váltakozott vörös a sápadtsárgával, homloka bíborszínű volt, mintha szét akart volna csattanni. Azt is tudni lehetett, miért dugta zsebre a bal kezét: mindig készen tartott kis forgópisztolyát markolta, balog lévén a bal kezével. Csakhogy mit ért volna a forgópisztoly, ha a fiatal katonaviselt legény torkonragadta, földreteperte volna tigrisügyességű támadásban? Annak agyával verte volna szét a koponyáját.

— Nem megmondtam, hogy sört keríts akár a föld alól, a pokol fenekéről is? Te disznó! Te kutya!

— Bejártam minden bótot, kocsmát a környéken. Nem vót. Nincs. Alázatosan jelentöm, nincs — mondta a legény félelmes nyugalommal.

Kátóth kemény ökle csattanva vágódott a legény bal orcájába. Nyomban rá visszakézből a jobb orcájára is. A borotvált barna paraszta törökös pofacsontján lángolt a vörös folt.

— Megparancsoltam, vagy nem parancsoltam meg? Felelj!

— Egenis, megméltóztatott parancsuni — szólt a legény forró hangja.

— És nem vót alád ló, a legjobb ló, te bitang?

— Egenis, vót.

— Nem meghagytam, a legszigorúbban hagytam meg, hogy sör nélkül haza ne gyere, te bitang paraszt? Mi? Felelj!

— He . . . hegenis, megméltóztatott hagyni.

— Te meg csatangoltál egész délután, a lotyódnál henyéltél, ittál, kártyáztál . . . a vendégeim, a menyasszonyom meg itt várnak . . . Te . . . te . . .

Beharapta keskeny alsóajkát, álla egyszerre mintha megnőtt volna. Mélyen teleszívta mellét levegővel, arca vörösbeborult. Ökle röviden, keményen, iszonyú erővel csapott a férfi képébe. Az megrendült, megingott, mintha elektromos áram sújtotta volna. Szinte látható volt, amint egész teste lángbaborul. Szeme kigyuladt, fenyegetőn fúródott a másik szembe. De izmai tétlenek maradtak. Arcán csak futólag rezdült át egy kis vonaglás. Kinyújtott ujjai szorosan tapadtak a nadrágszinórhoz.

— Takarodj, бүдös kumenista, — vetette oda Tóth s megfordult, mintha örvény perditette volna sarkon. S átvágva a hátsó bejárat felé, kis inas alakja eltűnt a dús orgonabokrok mögött.

Az egész jelenet alatt, háttal a két férfinak, szorgalmasan kapálgatta hagyományait Marci bácsi. Lehajolt, gonddal kotorászott a húsos csőlevelek között, kézzel tisztogatta ki az apró gyomot. Az ágyás mellé vetette. Majd kiegyenesedett, végignézett a hagymasorokon, mint aki ezen kívül semmit sem lát. Kivette hideg pipáját, sercintett. Ismét folytatta a munkát. Nem is hallott. Mintha csupádon-csupa légydöngés lett volna a két férfi szívdermesztő hangja, vidám tapsikolás az öklös lesujtása. Akkor sem pillantott fel, akkor sem fordult meg, amikor a nagyságos úr pattogó, rövid lépésekkel a bokrok közé sietett, a kocsis pedig, nagyot fújva, most már halottsápadtan, lehajtott fejjel vágott neki az istálló irányának.

A Németh-fiú lassan lépdelt a veranda felé. Soha életében ilyen dühöt, ilyen szégyent, ilyen bosszúvágyat nem érzett. Mikor a Tanácsköztársaság bukása után vissza kellett térnie diákszállására, hogy iskolai bizonyítványait, iratait összeszedje, ruháit, könyveit becsomagolja, kosztadóasszonya, egy sovány, vallásos, szótlan özvegy, meg a nála tanyázó bátyja — a Széchenyi-grófok jószágigazgatója — valamint három diáktársa kéjelegtek az ő csúfolásában. Kárörvendő megjegyzésekkel halmozták el, ismerősei, barátai, elvtársai meggyilkolásának émelyítő

részleteivel traktálták s fenyegették, hogy vele is elbánnak, akik ezt a hazafias munkát vállalták. Az asztalhoz nem hívták meg. Éppen akkor kézbesítették neki azt a hetekig heverő levelet is, amelyben egy barátja kerülő úton nyert értesülését közölte anyja haláláról. És ő, aki elfojtott és elnémított magában minden „kispolgári érzélgést”, most egyszerre fogadta szívébe és tudatába a forradalom bukásának, a román hadak bevonulásának s édesanyja halálának bunkócsapásait. Kaposvárott csak a forradalmat, álmait, rajongását temette és siratta el, ezúttal szembenézett a teljes magánnyal, a természet, a történelem s az emberi társadalom fenyegetésével, könyörtelen hatalmával. Szó nélkül, vonagló arccal és szívvel, kezében tartva a halálhírt közlő levelet, a parányi szobába ment, amely egyidőben lakásául szolgált, az ágyra vetette magát s olyan elementáris zokogás tört ki belőle, hogy azt hitte belehal. Most került felszínre a rég elsüllyedt gyermekkor forró vonzalma az anyjához s a tragikus magány iszonyata, amit akkor, régen, anyja eltávozásakor érzett. De akkor mintha feloldódott, eloszlott volna a gondtalan gyermeki játékok, kalandok, érdekességek között. Tizenöt év telt el azóta, gyakran felkereste anyját s mindig tárgyilagosan nézte. Idegenkedett szokásaitól, tudatlanságától, pózaitól, finomkodásától, úri sznobizmusától... a betegségeitől, a fejfájásaitól, a panaszaitól is. Különös kapcsolat volt köztük. A fiú gyakran érezte szükségét, hogy anyjához menjen, de mihelyt nála volt, szabadulni iparkodott tőle. Így ment el utoljára is, így hagyta magára a díványon fekve, fejszaggatásai között, fekete kendővel letakart arcára utolsó közönyös pillantást vetve, a Kommün kikiáltása után alig egy héttel. S hagyta el örökre a román csapatok fegyvercsattogásai, dörgései, rikoltozásai között... Most halott. Úgy fog feküdni már ezután mindörökké, ahogy utoljára látta, a díványon fekete kendővel letakart arccal, fehér sovány, hosszú kezét búcsúintésre emelve. A büntudat s a magány egyszerre zuhant rá.

Ez a mostani pillanat szintén teli volt a magány sivatagi fenyegetésével, részvétlenségével, a társadalom könyörtelen hatalmával, a megalázottság förtelmével, a büntudat maró mérgével. Torka úgy elszorult, mintha fojtogatták volna. Egy hangot se tudott kipréselni rajta. Szemében könnyek égtek. Ujjai önkénytelenül, reflex-szerűen ökölbe facsarodtak, körmei belevájtak a tenyerébe, anélkül, hogy tudott volna róla. Egyszerre olyan idegenné lett körülötte minden — az emberek is —, mintha a Holdra hullott volna. És mintha bénultan feküdt volna az ismeretlen világ meddő hamutalaján.

Csak ült, ült egy hajlított csőszéken s maga elé meredt. Szemét behunyta. Tudta, most mindenki gyűlöli, de nem törődött vele. Semmivel.

Mit tegyek? — töprengett s a töprengés tudattalan folyamata lassan-lassan az elméjébe jutott, mint a bűvópatak az élettelen Karszton. — El kellene innét menni, azonnal. Nem szívhatom ennek a gyalázatos háznak a levegőjét, egyetlen szippantásra sem. Nem nyúlhatok ennek az asztalnak az ételeihez. Akkor sem nyúlhatnék, ha az életem függne tőle. Egy pohár vizet sem fogadhatok el itt. Az asztal szent. Ez az ember meggyalázta az asztalát. Ha ennék, innék róla, sohasem ölhetném meg. Nem pusztíthatnám el. Nem vágthatnám a képébe, kicsoda-micsoda ő. Márpedig meg kell ölnöm, el kell pusztítanom, pofájába kell vernem a róla táplált véleményemet. Éppen ezzel akarom megölni, elpusztítani. Mindenesül. Meg kell bosszulnom azt az embert. Hogy állta az ütéseket! *Meg méltóztatott hagyni.* (Fülére tapasztotta mindkét tenyerét, hogy ne hallja.) Hej, Jézus Krisztus, láttad ezt ott az időtlenségben? A téren kívül? Mit szólsz egyházaidhoz, papjaidhoz, eminenciás meg főtisztelendő püspökjeidhez? Ők nem látták? Ők soha sincsenek jelen? Kiáltok a Magasságba, a Mélységbe, a Semmibe,

a Mindenségbe: ki szolgáltat igazságot Dancsa György parádés kocsis lelkének? Mariska bátyjának? „Mint egy virág, olyan vagy, ártatlan, tiszta, szép...” S háromszáz hold, sőt ennyi sem, felhatalmaz egy gazembert, aki a hatalmán kívül semmi szentet sem ismer, hogy ököllel verjen arcul.

Igen, ezt csak én láttam, meg az a vén ember... A vén ember azután még jobban csodálja, magasztalja a nagyságos urat, húgom vőlegényét, leendő sógoromat, apám leendő vejét, asztalunk részesét... Soha, soha, meg kell ölni. Kipusztítani... Nosza, előbb ezt, aztán meglássuk, mit tanít a teozófia, a hinduizmus, s az Evangélium. Majd aztán. Bocsánat, Sándor bátyám, most nem érek rá. Türelmet kérek. Kedves Náci bácsi, szabadkőműves sovén magyar. A Józan Emberek vezére. Mit szól a trágyaléhoz, a szennyhez, az ótvarhoz, a nagy hasakhoz, vékony karokhoz? Mit szól a lakásokhoz? Mit szólnak önök mind, az orvosi ethika mimószakényességű lovagjai? Felveszik Dancsa György gazdájától az évi járandóságot s rendben találják a Dancsák, Dancsánék, Mariskák, Kati nénik egészségügyi helyzetét. A főszolgabírák is. Alispán, igazságügyi orvosi tanács, tisztí főorvosok, mind, mind. Önök is odavalók, ahová a reverendák meg a palástok: a fogasra; Akasztóra. Örök meggyalázói, hazugsággal mocskolói szeretetnek, igazságnak, emberségnek, értelemnek, magyarságnak, Jézusnak, Szokratésznek... Önök arculverői, meggyalázói Dancsa Györgynek, prostituálói a húgának...

Felállt a helyéről, a veranda könyöklőjéhez ment. Hosszan kinézett az alagútszerű árnyas öbleibe, a délutáni Nap ferde fényében égő virágcsoportokra, Simmöl Márton remekeire. A veranda eltűnt mögötte. De a hátán érezte a viselkedésével okozott kínos feszültséget, mintha jeges léghuzat borzongatta volna.

Néhány mély lélegzettel sikerült viszonylagos nyugalmat teremtenie háborgó szívében, izzó elméjében. Visszafordult s megint a helyére ült.

— Uzsonna után megmutatom silány kis házamat, meg a gazdaságom egy-két részét, amivel aligha vallok szégyent — dicsekedett a vőlegény. Dehát nem minden olyan mutató, amilyennek szeretném. — Tessék venni, nagyságos asszonyom. Rozika, adja oda a tejet. Istenit a kocsisomnak, nem szeretett sört, hiába tekeregte el az egész délutánt. Van, aki nem szereti a kávé. Inkább a szalámit, házikolbászt, lipitai túrót, sört. Mint én. Dehát a sörnek lőttek. Na, meg fogják bocsátani most az egyszer. Már a múlt héten sem volt. Mára biztosra vettem.

A szép, suhogó Rozika egy dáma előkelőségével s egy paraszt közönyével adogatta kézre a tejes, tejszínes, vajas, mézes, habos, cukros edényeket. A só-tartót. Aztán a téglaszínű, ámde apró fehér szalonnakockákkal tarkázott jóillatú nyáriszalámit, hüvelykujnyi füstölt házikolbászt. A márványhoz hasonló húsos szalonnát. Sötét szemé figyelmesen járt ide-oda az asztal felett, gyűrűs barna keze oda nyúlt, ahol szükség volt rá. És a testéből, ruhájából szálló gazdag szénaittal elárasztotta az egész verandát.

— Nem hivalkodhatok mindennel — folytatta a házigazda s dühvel döfte villáját a szalámi közé; ötöt szúrva fel egyszerre. És úgy rázta őket a tányérjába, mint nehezen kerített zsákmányt. — De a svájcer fejősteheneimmel igen. Meg a hízó ökreimmel. Talán a lovaik között is akad egy-kettő, amék nem himpókos, nem kehes, nem kaptás. Dehát nem való minden kiállításba. Vannak zsúpfedelű, rozoga épületeim is. Manapság a gyűttment kumenisták azt kívánják, hogy mennyezetes ágyba feküdjenek a cselédek, muskátli legyen az ablakukba, előttük meg virágoskert, lugas, mifene. Otán meg fürdőszoba, zuhany, vízvezeték. Dehát mi, gazdák, tudjuk legjobban, hogy lehetetlen. Ez a pusztai népség olyan, akár a barom. Tör, zúz, mocskol, szakgat... Egy hét múlva letörne minden vízcsapot,

a falba akkora likakat vájna mint a fejem, a padlón fát vájna, a kamarába kotlókat ültetne, a fürdőszobába kacását-libát nevelne . . . Áhh, könnyű ám felelőtlen demagógiával megnövelni a csürhenép fogát. Vannak örültek (igaz kevesen), mint például a kálmancsai Biedermann báró, aki vadonatúj cselédházakat építtetett, cseréppel fedett, kiskerttel, minden családra külön konyha, éléskamra . . . Kész csapás! Ezek rontják el ótán a cselédséget. A cselédség követelőzik. Mert híre megy ám az efféle demagógiának. Na, rossz is ám a híre annak a gyáva birtokosnak, mert tudnivaló, a kumenizmus miatt rázza úgy a rongyot, vakítja a cselédséget . . . Majd tönkre is mén hamarosan. Így nem lehet Magyarországon gazdálkodni. Ahol írni-olvasni sem tud a pusztai cselédnép.

Hörpölgették a frissen pörkölt, darált, forrázott, bő zsíros tejjel kavart kávé, nyaldosták a tejszínhabot, élvezték a foszlós, aranyárga kalácsot. A főtanácsos végre megkapta azt a házikolbászt, amit ifjú gyakornok korában egy Tálasiné nevezetű kiváló úriasszonynál evett utoljára s ami miatt ezt a már-már legendás Tálasinét az ország legjobb gazdasszonyának, egyben legokosabb társalkodójának, legjobb leánynevelőjének, legbölcsebb özvegyének tartotta. Felsőleges volt! Alig több három harapásnál. Könnyedén illatos, omlós, zamatos, mint valami ritka gyümölcs, harapáskor piros, zsíros, de nem émelyítő lé csurrant belőle. Mustárral, reszelt édes tormával, fehérkenyérrel utólérhetetlen volt. Negyedszázaddal kellett visszamenni az időben s Kecskemétig a térben, amíg rábukkant az ember. Tálasinénál. A három szerény, ildomos Tálasi-lány anyjánál. (Mégiscsak valamelyik Tálasi-lányt kellett volna feleségül venni . . .)

A vőlegény derekasan evett, hogy jó példát mutasson. De csak húsfélét. Bőven használta a csípős mustárt. E nyelvcsiklandó ízesítő eredeti német szellemességű „jux-tárgyban” állott az asztalon, miniatűr angolklozet csészéjében, stílszerűen. Megszólalásig pontos mása volt egy angol klozetnek! Csinos porcelán-csészével, barna ülőkével, lecsapható fedéllel. Porcelán talpon. Nahát, milyen édes, milyen szellemes! A mézet meg egy bájos kis „potsamperle” (azaz pot de chambre) tartalmazta, stílusosan aranylott benne s az edényke fenekén Beethoven komor feje volt látható. Ilyen vígkedélyű ember Kálmán! (Ha ott kellett volna maradniok éjszakára, váratlan vihar miatt, még szélesebb tárgyat is láthattak volna az éjjeliszekekrény diszkrét polcán: ugyanezt az edénykét természetes nagyságban, fenekén nagy, nyitott szemmel . . .) Rozi utálta s gyűlölte ezeket a mulatságos jux-tárgyakat s igyekezett véletlenül eltörni őket, — hasztalan. Csak egy kuporgó törpét sikerült a portörklővel lesöpörnie s elpusztítania, amely törpének meztelen volt az alfele s ha a szájából meredő szivart meggyújtották, takaros nagyságú, hamisítatlan színű s halmazállapotú excrementum tekeredett ki belőle. Rozi a törpét papucsá sarkával még apróra is taposta. Ha a vendégek látták volna, még jobban érezték volna magukat Kerekaljon.

A főtanácsos kellemesen érezte magát. Kolbász, édes torma, Tálasiné emléke... Egy józanul gondolkodó birtokos, aki nem ijed meg a feluszított csőcselék követeléseitől. Szép ház, korszerű életmód. Bőség, nyugalom, biztonság. Szilárd keresztényi és nemzeti elvek. Ilus jövője biztos.

Anna szakszerűen elemezte a kávé, a tej minőségét, a kalács, a kenyér kelesztési, dagasztási, sütési módszerét, a vaj tisztaságát s minden egyéb látni, fogni, enni, bámulni való valóságát, minőségét, korát, állapotát. Ilus nyugós volt, hallgatott s csak módjával evett. Keskeny ajkán olykor révedező mosoly jelent meg, mintha csakugyan tudná, hol van s mit csinál. A jó nevelés diadala volt. Egészen úgy viselkedett, mint egy menyasszony. Hívós menyasszony. Felvilágosítás előtt álló félénk menyasszony. Ha vőlegénye nagy szorgoskodása

közben elleste valamilyen kívánságát s kezére adta, amit a pillantása keresett, majdnem nyájasan bólintott. Lehetséges, gondolta a házigazda boldogan, hogy este, amikor majd a parkban sétálgatnak, titkon meg is csókolja.

A leendő sógor gyalázatosan viselkedett. Nem nyúlt ételhez, mindössze néhány kanál mézet nyalt. Étvágytalanságát, hallgatagságát nem indokolta. Csak a maga cigarettáját szívta, hiába volt a tüsténtkedő házigazda minden kínálgatása. Még a gyufáját is elhárította. Apja, mostohája alig titkolható dühvel nézegetett rá s próbálta tisztességes viselkedésre szorítani, hiába. Laci arca komor, magábforduló volt. Csak ha a házigazda némely megjegyzésére felpillantott, vált a tekintete fenyegetővé, egyébként szomorú és töprengő volt.

Újra meg újra végiggondolta, amit ma hallott s látott. Elgondolkodott a jövődön is. Mit tegyen. Tennie kellett. Hozzáfogni a hathatós, gyors pusztításhoz. A bosszúhoz. Még ma este meg akarta mondani Szabó gépésznek, mit tudott meg az imént bizalmasan. Lieber téglagyáros házához pécsi diák korában bejáratos volt. Mostohája távoli rokonságban állott velük, tán a vén nagynya, a hegyháti sváb asszony révén.

Ennek a felfuvalkodott, dúsgazdag, tudálékos, unatkozó nagypolgárcsaládnak a szőlője, kastélynak is beillő présháza szolgált tanyául a keresztény-nemzeti bosszúhadjárat, fosztogatás, könyörtelenség szervezőinek. Kik táboroztak ott, Csárdás Tóth Kálmán elsorolta a tekintélyesebbek nevét. Laci sokat ismert közülük. Egykori hittanára, ez idő szerint köztisztviselőként álló, előkelő kanonok is a társasághoz tartozott. Karsú, sovány, finomarcú, szelíden gőgös papi férfi volt, tudós és „hítségnok”, mint emlegették. Míg példaképe, Bangha páter, a Keresztény Sajtóvállalatot szervezte s propagandakörútjain egymás ellen uszította a katolikus meg a nem katolikus házasfeleket, a kanonok itt szántotta-vetette a talajt az „igazi” kereszténység eszméivel. Míg Bangha páter kinyomozta, hogy például a budapest—győri vasútvonalon hány katolikus és hány evangélikus baktek teljesít szolgálatot, követelve, hogy a baktek száma egyezzen az „uralgó Egyház” tagjainak számarányával, itt az előkelő, finom hítségnok megszervezte Hajdú munkatársának, Csepeli volt katonai vádbiztosnak zajtalan elrablását, a demarkációs vonalon való átszállítását s a dombovári karhatalmi alakulatnak sértetlen állapotban való átadását. A kanonok finom ember volt: nyomatékosan megkövetelte, hogy volt tanítványának tisztességesen adjanak enni-inni, csak a lábát bilincseljék meg (tisztelven az emberi méltóságot), s ujjal se nyúljanak hozzá. (Amíg a kanonok szavának súlya volt, nem is nyúltak.)

Laci tehát tudta, hol a Horthy-terror fészke s kik annak leendő oszlopai. Ismerte a helyet, ahol a titkos információk összefutnak s feldolgozva Budapestre, vagy szükség esetén, a belgrádi belügyminisztériumba kerülnek. Szinte szeme előtt játszódtak le a viták, kerültek írógépbe a fogalmazványok, a panaszok, kérelmek, javaslatok, feljelentések, lajstromok, személyi jellemzések, költségvetések, bizalmas pénzütalások . . .

Ez az ember legyen a húga férje. Az ő sógora.

Ez a keresztény. Ez a nemzeti.

Mikor csakugyan sétára indultak, hogy megnézzék Kátóth házát, gazdaságát, marháit, lovait, modern etetőit-itatóit, működés közben látható fejgépeit — miközben a cselédházak külsejét-belsejét elfelejtették megtekinteni s a trágá-hegy környékét elkerülték —, Laci zsebredugta a kezét, leszegte fejét s először lassan, lődörögve, majd egyre gyorsabban, céltudatosabban elindult a mezei úton Kémes, azután a faluja felé.

Terrasz a holdfényben. R.-részlet /Vizöntő/	Okt.-nov.
Istár csak üzen. R.-részlet /Vizöntő/	Nov.
Őszi napfény. T.	1946
Feragó László: Neokatolicizmus és más zürzavarok. in P.L.: IRÁSTUDÓK ÁRULÁSA - IRÁSTUDÓK HELYTALPASA	1946
1947	
Lukács György: Az összeesküvők politikája és a harmadik ut ideológiája	Febr.
Vacsora. E.	Márc.
Esős évszak. R.-részlet /Vizöntő/	Máj.
A becstelen. Komédia	Szept.
Harcos Ottó: A huszonötéves "Sötétség"	Dec.
Vizöntő. R.-részlet	Dec.
1954	
A vihar. R.-részlet /Én vagyok/	Febr.
Káprázatok háza. R.-részlet /Én vagyok)	Jul.
1955	
Utóhang. Emlékeim Móricz Zsigmondról	Jan.-1956.nov.-dec.
Pók Lajos: Eltek, ahogy tudtak	Apr.
Gallos Ferenc: Eltek, ahogy tudtak	Apr.8.
"Békebeli vasárnapok". R.-részlet /Boldog békeidők/	Máj.-jun.
̄Jelenits István̄ Tótfalusy István: Eltek, ahogy..	Aug.
Bata Imre: K.J.: Eltek, ahogy tudtak	Szept.-okt.
̄B. Nagy László̄ B.N.L.: Végrendelet	Dec.25.
1956	
Illés Jenő: Végrendelet	Jan.
Kosztolányi Dezsőné: Kire volt irigy Kosztolányi	Jan.-febr.
T. Pólgár István: Végrendelet	Jan.-febr.

Basch Lóránt: Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből	Márc.-ápr.
A tanító házassága. R.	Máj.15.
Az Arany Bárány. R.-részlet	Szept.-okt.

1957

[Tüskés Tibor] T.T.: Boldog békeidők	Márc.17.
[Csillag István] Cs.I.: Boldog békeidők	Apr.11.
[Rajk András] rajk: Földindulás	Máj.12.
Földes Anna: Földindulás	Máj.16.
Illés Jenő: Földindulás	Máj.17.
Kiss István: Evadnyitó előadások a Kecskeméti Katona József színházban	Okt.
Radó Polikárp: Az égő csipkebokor	Nov.17.
Az első kézfogas R.-részlet /Uj ég, uj föld/	Dec.21.

1958

Telegdi Polgár István: K.J.: Az égő csipkebokor	Jan.
Scheiber Sándor: Magyar Mózes-regény	Febr.1.
Koren Emil: Az égő csipkebokor	Febr.16.
Testvérek. R.-részlet	Apr.
Herceg János: Boldog békeidők	Apr.6.
A "népi" írókról	Jun.
Possonyi László: K.J. színházi világa	Jul.
Harminc ezüst. R.-részlet /Én vagyok/	Aug.
Falus Róbert: Uj ég, uj föld	Szept.19.
B. Nagy László: K. történeti regényei	Okt.
Szabolcsi Gábor: Uj ég, uj föld	Okt.3.

1959

[Jelenits István] Tótfalusy István: Mitosz és valóság. K.J. a regényíró	Márc.
Gömöri György: K.J.: Uj ég, uj föld	Márc.1.
Frans Emil Sillanpää	Apr.

[Jovánovics Miklós] J.M.: Keserü ifjúkor

Apr.17.

Bohuniczky Szefi: Az elfelejtett Centrál kávéház

Aug.

Pusztai vendégség. R.-részlet

Nov,